

: નિવેદન :

શ્રી ગોવર્ધન નાતાળી અંગે ૨૫ વારેલી ઉત્તરી નયમી પ્રતિ તે શતાબ્દી યાજ્ઞાનમાગાની યોજના એ શુભ યોજનાની ભૂમિકા વ્યાપ્તિ ગઈ છે અને તા ૩-૧૦-૫૭ને ગુરુવારે, વિન્યાદગમીને મગન દિવસે આપણા લખ્યપ્રતિષ્ઠિ વિવેચક શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી પ્રથમ વ્યાખ્યાન આપીને તેનો પ્રારંભ કર્યો જે વર્ષના અક્ષમ્ય લાગા ગાળા બાદ, શતાબ્દી અને ગુરુવારની આદિત્ય પરિના ૧૮મા, અને સાથે સાથે સુવર્ણ-ચતુર્થી સમેનનો મધુકત અહેવાન મહાર પાડતા અને ૬૪ મતોપની લાગણી અનુભવીએ શ્રીએ અહેવાન સમયસર બહાર પડેલો જોઈતા હતો પણ અણધાર્યા પ્રતિભૂજ સન્મેગે આગમ મીનુ નહીં થઈ ગઈ તેમ ન હતું તેથી આ રિનબ્દ ક્ષમ્ય ગણાશે એટલી અમારી અપેક્ષા

નાતાળીની પ્રાથમિક યોજના જ્યારે અમ રિચારા માડી અને તે અંગેની થોડી વણી પ્રવૃત્તિને આગલ થઈ ત્યારે અમને ઘણી નિરાશોમાથી ચેતવણીના સૂત્ર મગના માટેલા, ખાસ કરીને આર્થિક ક્ષેત્રે અને તેમાજ જ્યારે સાહિત્ય પરિષદ સમેનનું ૧૮મું અધિવેશન તેના સુચારુ મહોત્સરને જાણે તેની રીતે ભરવાની જવાબદારી પણ સ્વીકારી લીધી ત્યારે તો અમને પણ થયું કે અમે કઈ વડું પડતા ઉત્સાહમા તો નથી તાશાઈ જતાને ? છતાં જાડે જાડે જોઈ આવી તો હતી જ કે કોઈ પણ શુભ પ્રવૃત્તિના મચાનનમા ગમે તે રીતે મદદ મળી જ ગઈ છે અને અમને પણ મળી ગઈને નહિયાં કે ખેડા જિ નાને અમારો અનુભવ પણ અમને ટેકા આપેલો હતો કે પસાને અભાવે કોઈ સાચી પ્રવૃત્તિ નહીં પડે નહિ અંતે ખરેખર મળ્યું પડે તેમ ન ફાળા મળે ત્યારે શ્રી સુનીભાઈ મ પટેલ અને શ્રી અનાન ન પટેલ જેના જિવાના મુખ્ય મુખ્ય ગામોમા ફેરવા નીખ્યા ત્યારે તેમને ખરેખર સારો ઉત્સાહી જવાન મળ્યો પરંતુ તે માટે જ્યારે તેઓ ગોદિયા વગેરે અંગ્રેજોએ મથા ત્યારે તો પૂર્ણ સતોત થાય તેની રીતે એ મોટા ખર્ચનો અશ્ન પણ લોકોની ગમે મી જે પોતની કપની વતી રોક થી મનોહરભાઈએ મોજાનનું મપૂર્ણ ખર્ચ ઉભાડી લેવાની તૈયારી મતાની અમને પાછી ખાતરી થઈ કે તમે બંને પ્રસંગે સારી રીતે લોકોની જો રજોય વિસત્રા નાટ્યના નાઈકમે પણ લોકોને ધણા આકર્ષક લાગ્યા અને પરિણામે વ્યાગન સભ્યોની સખ્યા ઝડપેરે વધવા લાગી આનો પણ અમને મોટો ટો મળી ન્હોતો તે ઉપરાંત મુખ્ય મુખ્ય યુનિવર્સિટીઓએ પણ પોતાનો ફાળો નોંધાવીને કામ મળ્યો બહારી મુકયુ સાથે આથે નાના મોટા અને નાનાઓનો યથાશકિત મ મગના માડી ને આર્થિક પ્રશ્ન મામન અમે નમિત બન્યા

પણ ખીજી એ પ્રશ્નમાથી ઉત્તર મનને ના ભણ્યાન સહજાના લાગ્યા આદિત્ય પરિનાની નીતિગતિ મામન થુ તરાનના અમુક વર્ગમા ભારે અસતોષની લાગણી ધણા સમયથી પ્રવર્તતી હતી જ પણ આ વખતે તેમા વિગેજ ભરતી આવી અને કદાચ સક્રિય પાત્ર ભરવાના પણ નિર્ણયો લેવાયા વિશેષ પક્ષ પૂરી તૈયારી સાથે જરૂર પડે મમેનના રચણની મામેના વડ નીચે ચતન સમેન ભરવા પણ ઉત્સુક હતો પરંતુ સફલાગે નવાજૂનાનો મેગ ખાધો અને આનું પરિણામ બધાજ, જે અર્કી નહિયાદમા જ ૧૮૦૧મા ૧૦મા સમેનના પ્રમુખ સફળ થી ભૂલાભાગ વ્યાધની ફોગવણી નીચે, મજૂર થયું હતું તે જ નહિયાદમા એ જ બધાજુ મેન્સ મામેના પ્રવર્તે પણ ગતિશીલ મન્યા અને પરિણામે આપો અશ્ન મપૂર્ણ શાંતિભર્યા વાતાવરણમા જામી ગયો

આમ મને સમાગમે તેના ગોચરને જાણે તેવી રીતે પાગ પડ્યા બહાનથી આવદાર અને મહેમાનો પણ તેમા સાક્ષી પડતા હતા જેમણે અને સમેનનામા હાજરી આપી જે એના એ મોટા આદિત્યકારે અમને રહેલું આ સમેનની વિશિષ્ટતા એ કે કે ત્રણે સ્વિસ મુદ્દી અને મવાગ્યાનના મને કાર્યક્રમોમા શ્રોતાઓની-અને તેમાથે ખાચ મરીને બહેનોની-સનત તાજવી આનુ રંગી નો તેમણે માન નહિયાતમા જ

નેઈ. સામાન્ય રીતે આપું અન્યત્ર જનતું નથી. એક દિવસ બાદ લોકોનો ઉત્સાહ ઓસરી જાય છે અને માત્ર એ સાહિત્યરસિકોનું જ સંમેલન બની રહે છે. પણ નડિયાદની જાહેરજનતાએ બધા જ કાર્યક્રમોમાં સારી રીતે ભાગ લઈને એક નવો ચીસો પાડ્યો. એમ પણ કહી શકાય કે હવે સામાન્ય લોકો પણ આવી સંસ્કારી પ્રવૃત્તિઓમાં વધુ રસ લેના થયા છે. પ્રજાનો પ્રાણ બધી દિશાઓમાં વહેતો અનુભવી શકાય છે તેનું પણ આ દર્શન હોય.

બીજા એક શુભ સમાચારની નોંધ લેતાં અમે હર્ષ અનુભવીએ છીએ. જે મકાનમાં શ્રી ગોવર્ધનરામ નિવાસ કરતા હતા તે હવે શ્રી ગોવર્ધન મૃતિ મંદિર રૂપે કાયમી સ્મારક બને છે, એ પણ એક મગલ મુયોગ છે. આ રીતે નડિયાદ શ્રી ગોવર્ધનરામનું ઝણુ અદા કરી સતોષ અનુભવે છે.

આવા સમારંભો અનેક વ્યક્તિઓના સહકાર વગર પાર ન જ પડે એ દેખીતું છે અમને પણ ઘણા ભાઈ-બેનોનો સાર્થ અને સહકાર મળેલાં છે. શરૂઆતથી જ આ કામમાં રસ લઈ સત્સાહસૂચન આપનાર મુ. શ્રી પોપટલાલભાઈનો, શ્રી ગોવર્ધન શતાપ્તી ફાળો ઉધરાવવામાં પ્રત્યક્ષ મદદ કરનાર શ્રી. ખંડેરીલાલ દેસાઈનો અને મુબાઈમાં રહીને શ્રી ગોવર્ધનરામની શિલ્પકૃતિ બાબત ઘણી ચીવટપૂર્વક ધ્યાન રાખનાર શ્રી ધર્મસુખરામ-ભાઈનો પણ આભાર માનવો ઘટે. તે ઉપરાંત શ્રી ગોવર્ધનરામની આબેહૂજ શિલ્પકૃતિની રચના કરનાર શ્રી વાંધ બ્રધર્સનો પણ અમે આભાર માનીએ છીએ.

વળી અહેવાલના છાપકામમાં કાળજીપૂર્વક રસ લઈ તેને બને તેટલો સુંદર બનાવવા માટે આશ્રમ પ્રેક્ષના કર્મચારીઓનો, મુકે સુધારણામાં મદદ કરવા માટે શ્રી નિત્યાનંદ ઠાકરનો અને હિસાબનું કામકાન/ પૂરી ધીરજથી સંભાળી પૂરું કરવા બદલ શ્રી રતિલાલ સરૂયાનો આભાર માનીએ છીએ. તે ઉપરાંત પુસ્તકાર લીધા વિના હિસાબ ઓડિટ કરી આપવા બદલ અમે શ્રી. સી. એસ. પટેલ, ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટનો આભાર માનીએ છીએ.

અંતમાં, જે શોકલયાં પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કરવો અનિવાર્ય છે:

શ્રી ગોવર્ધનરામના પ્રમુખપણા નીચે અમદાવાદમાં ભરાયેલી પ્રથમ પરિષદમાં તેમજ નડિયાદમાં ભરાયેલી આ છેલ્લી પરિષદમાં પણ હાજર રહેનાર, વયોવૃદ્ધ છતાં-જુવાન નહિ પણ-બાળકસુલભ સરળતા અને ઉસાહથી, હાજર રહેવાનો આગ્રહ રાખનાર શ્રી કૃષ્ણલાલકાકાનું અવસાન થયું એ એક દુઃખદ ખબર છે. તેમના જેવા સતત ઉદ્યોગપરાયણ અને સમજાવી સાક્ષરોની હારમાળાના છેલ્લા અકાડારૂપ તે હતા. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ અપેા.

કરુણ અને ઘેરા શોકનો બીજો પ્રસંગ તે આશારપદ સંગીતત કુમારી બેન વીણાનું મૃત્યુ. તેને આપણી પાસેથી ભાગતી વયે મૃત્યુએ છીનવી લેતાં, નડિયાદને ભારે એવી ખોટ પડી છે. શતાપ્તી તથા સંમેલનને સફળ બનાવવામાં તેની સેવાની અમે નોંધ લઈએ છીએ. પ્રભુ એમના આત્માને શાન્તિ આપે એજ પ્રાર્થના.

છેલ્લી બાબત બને સમારંભોમાં પોતાની શક્તિ અનુસાર અનેક વ્યક્તિઓએ અને સંસ્થાઓએ પૂરો સાથ આપીને સમારંભોને સફળ બનાવ્યા છે. નવાં શક્ય હવું ત્યાં નામનો ઉલ્લેખ કરીને આભારદર્શન કર્યું જ છે; છતાં પણ જે કોઈ ભાઈ કે સંસ્થાનો ઉલ્લેખ કરવો મંડી જતો હોય તો તેમનો પણ અમે આભાર માનવાની તક લઈએ છીએ. અમતુ.

વિજ્યાદશમી

૩-૧૦-'૫૭

નડિયાદ.

- મંત્રી મંડળ -

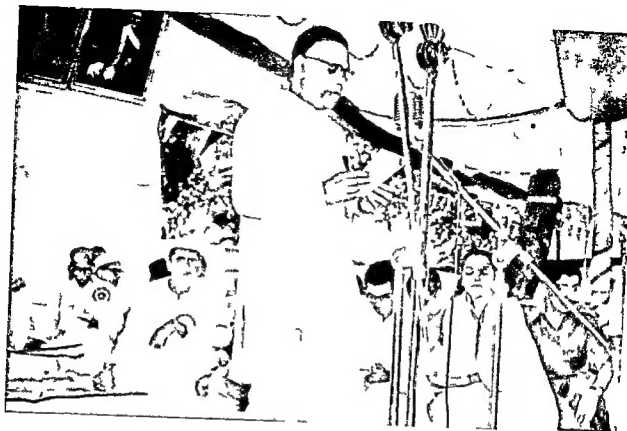
શતાપ્તી અને સંમેલન.

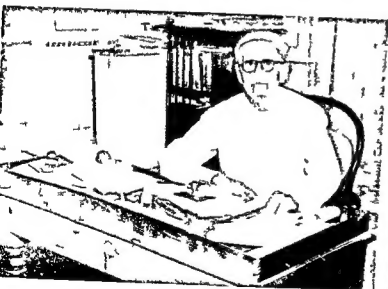
પ્રબોધમૃતિ શ્રી જોવાર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

જન્મ તા ૨૦-૧૦-૧૮૫૫

અવસાન તા ૪-૧-૧૯૦૭

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી સ્વાગત પ્રવચન શ્રી બાબુભાઈ પટેલ

વયોવૃદ્ધ સાક્ષર શ્રી કૃષ્ણલાલ ઝવેરી
શતાબ્દીના મંગલ પ્રવચનકાર

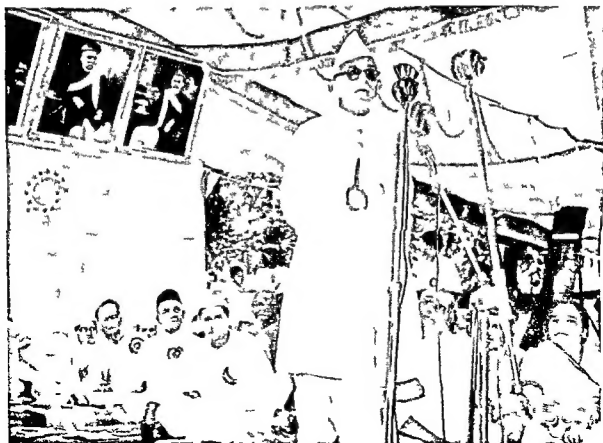
શતાબ્દી પ્રમુખ શ્રી મુનશીભાઈ

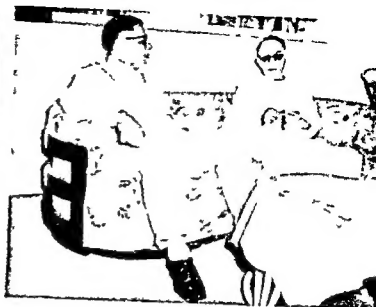
શ્રી ગો. મા. ત્રિ. ની પ્રતિમાની અનાવરણ વિધિ

પ્રતિમા

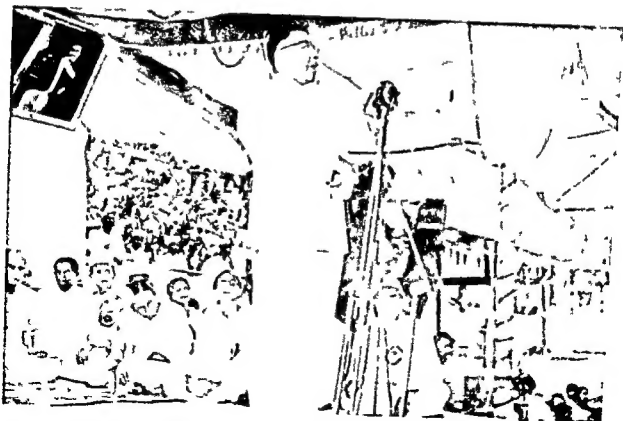

‘સાક્ષરવર્ધ’ શ્રી ગો. મા. ત્રિ. ને શ્રી મનગીરની ભાવણગી અંજલિ

જે નાજ્યપાલો

શ્રી કાન્તિલાલ પંડ્યા
પરિવહન સ્વાગત પ્રમુખ

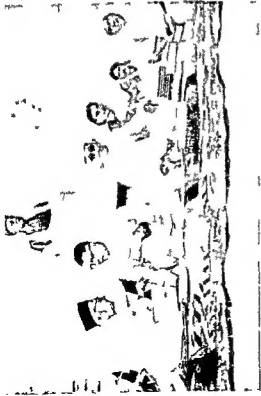
શ્રી હનિદુલ્લા મહેતાજી : પરિવહનમાં મંદગત પ્રવચન

કલાપ્રદર્શના વિશિષ્ટ પ્રેક્ષક

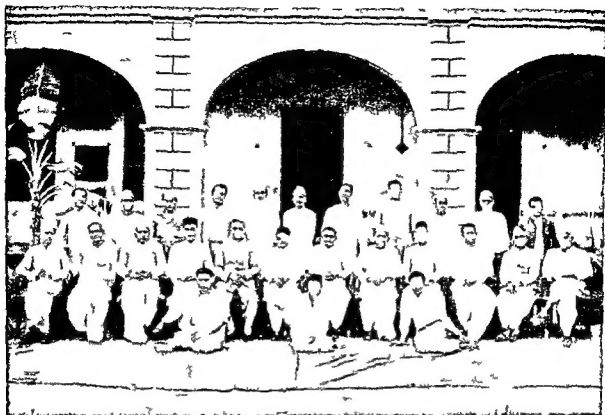
કલા પ્રદર્શનની સુલાકાતે

પ્રતિભાની છાયામા વ્યાસપીઠ

સાપ્તકારિક પ્રવૃત્તિઓમા બહેનોનો રસ

કાર્યવાહક મહાજા ઝેમણે શતાબ્દી અને પરિષદન મંચાલન કર્યું

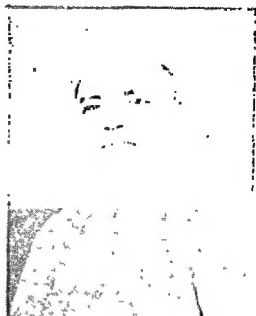

શ્રી સોમાભાઈ પટેલ શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર શ્રી અનામી શ્રી મધુભાઈ ઠાકર
મત્રીઓ શતાબ્દી અને પરિષદ

અખ્યાત સી. જે. કું. ના સન્નધારે જેમણે મિષ્ટ ભોજનની ભારે જવાબદારી ઉઠાડી લીધી

શ્રી જવેરભાઈ પટેલ

શ્રી છોટાભાઈ પટેલ

શ્રી ભણિભાઈ પટેલ

શ્રી રમણભાઈ પટેલ

શ્રી ભનોરભાઈ પટેલ
જેમણે કલાપ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન કર્યું
(સી. જી. એન્ડ કં.)

શ્રી ભગતભાઈ દેસાઈ : પત્રકારત્વ વિભાગ

શેઠ શ્રી નટવરભાઈ વોરા
(સી. જી. એન્ડ કં.)

શ્રી દાદાભાઈ દેસાઈ : કેળવણી મંડળ વિભાગ

વિભાગીય પ્રમુખો

શ્રી ઉમાશંકર જેથી સાહિત્ય વિભાગ

શ્રી જોગીબાલ સાહેસરા
પુરાતત્વ વિભાગ

શ્રી ડી હ વ્યાસ નાટ્યકલા વિભાગ

શ્રી પ્રાણુચંદન પાટિલ ધર્મ નત્વજ્ઞાન વિભાગ

નાટકના સફળ સંચાલનમાં જેમણે ફાળો આપ્યો

શ્રી મધુ ઠાકર, શ્રી ડમવેશ ઠાકર, શ્રી જયવત્ ઠાકર, શ્રી અબ્જિત ડાભી, શ્રી દેવદામ પડયા

રમકવિ શ્રી રઘુનાથ
'સરવતીચંદ્ર' માથી નાટ્ય રૂપાંતર કરનાર

શ્રી બેચરદામ મ નાહ
સ્થાનિક કારોબારીના પ્રમુખ

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ ના નાટ્યરૂપાંતરના કલાકારો

કુચુદ
કુ. કાન્તા શાહ

ચંદ્રાવલી મેયા
કુ. હર્ષિદાબેન

નાટકની એક વિલક્ષણ ઘડી

: અનુક્રમશીલકા :

મંત્રીઓનું નિવેદન

ચિત્રપટ્ટ

પ્રથમ વિભાગ

નિવેદન	પાન
૧ : પ્રારંભિક	૧-૨
૨ : નિર્વાહ અને તેની સાંસ્કૃતિક સપ્તિક	૩-૪
૩ : ગતિપદો તથા પશ્ચિમી સંયુક્ત કાર્યવાહી	૫-૧૪
૪ : શતાબ્દીનો અહેવાલ	૧૫-૧૮
૫ : પત્રિકાઓ	૧૯-૨૯
૬ : અગત્ય પ્રવચન : શ્રી આચાર્યશ્રી જગદીશ પટેલ	૩૦-૩૪
૭ : ગતિપદો મહાસભા ઉદ્ઘાટન પ્રવચન : શ્રી કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી	૩૫-૩૮
૮ : શતાબ્દીના પ્રમુખશીલુ બાણી : શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી	૩૯-૪૬
૯ : નાદપદો : સરસ્વતીચંદ્ર : આચાર્ય	૪૭-૪૮
૧૦ : આત્મચિત્ર અંગત (ગીત)	૪૯
૧૧ : નાદપદો : સરસ્વતીચંદ્ર આચાર્ય ગીતો	૪૯-૫૨

દ્વિતીય વિભાગ

૧ : પશ્ચિમ સંમેલનની કાર્યવાહી	૫૩-૫૫
૨ : ભૂમિકા	૫૬-૫૭
૩ : સંમેલનનો અહેવાલ	૫૮-૬૩
૪ : અગત્ય પ્રવચન : શ્રી કાન્તિલાલ પંડ્યા	૬૪-૭૨
૫ : સંમેલનના પ્રમુખશીલુ બાણી : શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી	૭૩-૮૨

વિભાગીય લાપ્સો

૧ :	કવિની સાધના	:	શ્રી ઉમાશંકર જોડી	...	૮૩-૧૦૦
૨ :	શુદ્ધતાત્મા પુરાત્વ-સંશોધન	:	શ્રી ભોગીલાલ સાહેસરા	...	૧૦૧-૧૧૫
૩ :	આધુનિક યુરોપીય ફિલસૂફીમાં શ્રી અન્વિંદના તત્ત્વદર્શનનું સ્થાન	-	શ્રી પ્રાણજીવન વિ. પાઠક	...	૧૧૬-૧૪૪
૪ :	કલા પ્રદર્શનના ઉદ્ઘાટન પ્રવચન	-	શ્રી મનોહરભાઈ બાબરભાઈ	...	૧૪૫-૧૪૭
૫ :	નાટ્યકલા અને સંગીત	-	ડૉ. ડી. જી. વ્યાસ	...	૧૪૭-૧૫૮
૬ :	કેળવણી અને સંસ્કાર		શ્રી લાલભાઈ ર. દેસાઈ	...	૧૫૯-૧૬૬
૭ :	લોકશિક્ષણ, સાહિત્ય અને પત્રકારી	-	શ્રી મગનભાઈ પ્ર. દેસાઈ	...	૧૬૭-૧૭૬
૮ :	વિજ્ઞાન	:	શ્રી ગ્નિલાલ દેવચંદ આહતિયા	...	૧૭૭-૧૮૩

પરિશિષ્ટ

પરિષદ સભ્યનમાં વંચાયેલા નિબંધો	૧૮૪-૧૮૫
પ્રસંગ	૧૮૬-૧૮૮
ગત પત્રિકાની સૂચિ	૧૮૮
પ્રાતાઓની નામાવલિ	૧૮૯-૨૦૦
હિસાબ	૨૦૧

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ.

નકિયાદ

વિજયા દશમી

(૨૬-૧૦-૧૯૫૫)

બુધવાર

★

પ્રથમ વિભાગ

અહેવાલ તથા વ્યાખ્યાનો

★

પ્રમુખ . શ્રી કેનેયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

સ્વાગત પ્રમુખ : શ્રી બાલુભાઈ જશભાઈ પટેલ

મંગલ પ્રવચન : દિ. બ. શ્રી કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

★

અધ્યક્ષ .

મંત્રી મહાશય .

શાન્તિલાલ ઠાકર

રણજિતભાઈ પટેલ

મધુસૂદન ઠાકર

સોમાભાઈ પટેલ

પ્રા સ્તા વિ ક.

નડિયામાં ઉચ્ચ કોવલ્યુ પ્રાપ્ત કરવા માટેની સગવડો આઈસ અને માયન્ડ કોનેક્શન સ્થાપના થતા ગામના યુવાન વિદ્યાર્થીઓને અન્ય સ્થળોએ જવાની જરૂર ન પડી વર્ગી કોનેક્શન કેળવણી સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે વણાઈ જતી કેટલીક માહિત્યકીય અને સાંજાગિક પ્રવૃત્તિઓ પણ આકાંગ લેવા વાગી તેમાંની એક અગત્યની પ્રવૃત્તિ તે શ્રી ગોવર્ધન સાહિત્ય સભા તેની સ્થાપના અને સચાનનમાં શ્રી અનામી વગેરેના ફાગો નોંધપાત્ર ગણાય એજ સમયે આગે શ્રી ગોવર્ધનરામના પ્રગલ્ભ શ્રી મેથર (સ મ નાહે પોતાના ખર્ચે શ્રી ગોવર્ધનરામ તરફની ભક્તિને વશ થઈ ચલિકિચિત્ત ઝળમળ આ બેરસ તેમજુ તૈનચિત્ત તરવાર હાથનુ અને તેની અનાવનુવિધિ માટે સાહિત્યવામી ગણાતા માનનીય શ્રી કર્નેયાનાન મુન્શીને વિનવતી કડી અને યોગ્ય રીતે જ તેમણે તે વિનવતી સ્વીકારી આજે એ મન નૈનચિત્ત સ્થાનિય ગણિત કોનામાં જોઈને આપણે આનંદિત થઈએ છીએ

આમ શ્રી ગોવર્ધનરામને આપણે ક્યારેય ભૂલા તો નહી જ તેમણે આપેલા મંડકારો આપણા બોલીમાં વણાઈ ગયા છે હુવામાં આ ક્રમાંણે તેમના પ્રયત્ને ભક્તિતા સ્ફુર્ત આદેરનો તો હતા જ તેમાં શ્રી ગોવર્ધનરામની શતામ્દીનો વિચાર એકવાર શ્રી સોમાભાઈ વ પટેના મનમાં શાળાના વિદ્યાર્થીઓનો વર્ગ બેસા મુરો અને એ બાળનાન વિચારે પોતે સ્વાભાવિક રીતે જ પોતાનો માર્ગ કરવા માડ્યો એ માનને પ્રતાવ તે ભાઈએ શ્રી શાન્તિનાન હાકર શ્રી મધુસૂન હાકર વગેરે મેડીઓ આગળ આપેલા મંધાએ તેને ઉત્સાહપૂર્વક ઉપાડી લીધો પછી તે વાત મિત્રમળમાં વહેતી મુઠાઈ ધણાખગ મિત્રોએ અને વડીનોએ તે વાતને ટેકા આપ્યો એમને તેની પ્રાથમિક વિચારણા કરવા સૌથી પ્રથમ સભા શ્રી કાગીનદમી પુસ્તકાનનને મેડે ડિ બ સીમનવાન મટેતાને પ્રમુખપદે બળી તેમાં નડિયાદના વીસેક નાગરિકો હાજર હતા તેમણે સર્વાનુમતે તે કાર્ય માંગેની સમિતિના પ્રમુખ તરીકે શ્રી માણભાઈ જશભાઈ પોની તેમની ગેરહાજરીમાં વરણી કરી અને શ્રી શાન્તિનાન હાકર શ્રી અનામી, શ્રી સોમાભાઈ વ પટે અને શ્રી મધુસૂન હાકરને મંત્રીઓ તરીકે નીમ્યા

પછી ત્યારે શ્રી માણભાઈ જ પટે નડિયા આયા, તારે શ્રી શાન્તિનાન હાકર અને શ્રી નિત્યાન તેમને ઘેર ગયા અને શ્રી ગોવર્ધન શતામ્દી મહોત્સવના વિચારણીત્વી માડીને તેમની પ્રમુખ તરીકેની વરણી સુધીની બંધી હુમી ત તેમને જણાવી પ્રથમ તો તેમણે આનાકાની કરી અને કહ્યું 'કે-આ કાર્ય માંગે માર્ગ માહિત્ય બેખ-કે સાક્ષ પ્રમુખ તરીકે ગણે તે હિચવાજેજ ઉ માગી મ' તો જરૂર મગશે જ ' એવે આગ્રહને વગ થઈ તેમણે તે પં સ્વીમર્થ અને પછી તો તેમણે તે કામમાં ખૂબ ઝીઝડ ભરેને અને માગેપાગ રસ લેવા માડ્યો તેમના ઉત્સાહભર્યા ટેક વગર અને આગકતરી મ અને સીધા માર્ગદર્શન સિવાય શ્રી ગોવર્ધન શતામ્દી મહોત્સવ અને ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સમેનનન નમ આદતી સમજતાથી પાગ ન પ યુ હોત તેમાં અમને જગપગ લામ નથી

ત્યારવાદ તેમણે શ્રી ગોવર્ધન શતામ્દી મહોત્સવના પ્રમુખ તરીકે આનામ શ્રી કર્નેયાનાન મુન્શી સાથે પનચરહાડ શરૂ કર્યો કાણ કે તે આમનને દગવ નરેનારી સમિતિએ પચાક કર્યો હતો સાથે સાથે ગૂજરાતી માહિત્ય પરિષદના ૧૯૮૫ અધિવેશનને પણ મજ્જા મવના પછીના એ વિચારો નડિયામાં જ ભગવા

માટે દગવ થતા, તે બામ્બ પણ તેમણે શ્રી મુન્દી, શ્રી હરસિદ્ધલાલ દિવેટિયા, ડિ બ. શ્રી કૃષ્ણાચ ઝવેરી વગેરે સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો. પત્રિય અમદાવાદમાં લેવાનું એક સ્થળ હતા. શ્રી બાલુભાઈએ કુશળતાથી તેના સમય તથા મંથાન બદલાવી, તેને નડિયાદમાં શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવની સાથે સાથે બોલાવી નેમા તેમની કુનેહ અને કાચકુશળતા જણાવ્યાં આવે છે. નીલ લેખકો અને સાહિત્યમેદીઓ સાથે શ્રી મુન્દીએ સાહિત્ય પરિષદના બે વાર્ષિક અને જે વાર્ષિકો યદ્ય, અને જે સાતિથી સકળ થઈ તેનો યશ પણ પડ્યા પાછળ નામ દગરાની કુનેહ માટે શ્રી બાલુભાઈ જ પોવને કાળે નય છે.

પત્રિય અને શતાબ્દી મહોત્સવમાં અગ્રમિદ્ધ ગદ્યને, નાનના ઉગ્મગગ વેડીને, કડીમીડી ગમી જઈને, શ્રી સુનીલાલ મ પટેલ તથા શ્રી અબાલાલ લલુભાઈ પટેલ જે કામ કર્યું છે તેનો ઉલ્લેખ ક્યાં વિના અને રૂડી શકતા નથી. શ્રી સોમાલાલ વ. પટેલ તથા શ્રી નિત્યાનંદ દાકરે કાર્યાલય અંગેનું બધું જ કામકામ ઊપાડી લીધું હતું. તેથી તેમની મૂળી સેવાઓની પણ અમે નોંધ લેવામાં ધન્યતા અનુભવીએ છીએ. મણિય દિવસોના ભોજનનો સંવર્ણ બર્ષ ઊપાડી લઈને તો સી જે પટેલની કુ એ આ બંને પ્રસંગોને ઊજવવામાં અગત્યનો ફાળો આપ્યો છે, અને અમારી બધી જ ચિંતાઓનો અંત આપ્યો છે એમ કહેવામાં જગપણ અતિશયોક્તિ નથી.

અતમા આ બંને પ્રસંગો સારી રીતે ઊજવાયા તે બદલ સંવર્ણ દાતાઓનો, શ્રી સતરામ મહાનગનો, શ્રી વિદુષ કન્યા વિદ્યાવધના સઆયકોનો, નડિયાદની જનતાનો, શ્રી કર્નેલાલાલ મુન્દીનો, માનનીય શ્રી મહેતામ માહેમનો, ડિ બ. શ્રી કૃષ્ણાચ ઝવેરીનો અને અતમા ખડે પગે કામ કરનાર વ્યયમેવકો તથા તેમના નેતાગણનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

નડિયાદ અને તેની સાંસ્કૃતિક સંપત્તિ.

આમ તો નડિયાદ ૫૦૦-૭૦૦ વર્ષથી વધારે જૂનું નથી. 'નગર' નામનો ઉલ્લેખ પણ જૂના સાહિત્યમા મળતો નથી પણ તેને ધ્યાને પડેના ટાઈ નાનામ્કુ ગામ હશે અને લેસ્વનાથના મંદિરે માણુએ મનુષ્ય ભાગોતે વચ્ચુ હશે એમ માનવાને સમગ્ર પુરાણોમાં મળે છે લેસ્વને હજુ પણ નડિયાદ નગરના અધિષ્ઠાતા દેવ મનાય છે પૂર્વમાં કાળખા માતા દક્ષિણમાં અતરામ મંદિર, ઉત્તરમાં જાડની દહેરી અને પશ્ચિમમાં માધ મંદિર તેના ગ્લેણ કાળે ચોક્કસ કરતા ખરા છે ગામની મધ્યમાં નારાયણદેવનું મંદિર, વૈષ્ણવોની હવેલી જૈન દેગણ, સ્વામીનારાયણ મંદિર, હાટકેશ્વર મહાદેવ અને દક્ષિણ દિશામાં ૭ ગેશ્વર મહાદેવ તથા વચ્ચે કામનાથ મહાદેવ આ નગરની ધાર્મિકતાનો અને ધર્મપથોને અપનાવી લેવાની તેની પ્રાણશક્તિનો અનેક પથમન સહિતનાનો પુરાવો આપે છે તેમાના વચ્ચે મંદિરમાના ગિનાનેજ તેમને ૪૦૦ વર્ષથી પણ વધારે જૂના હાવવા પર્વાત છે

મોગનદેવ મોગનશાસનની સાક્ષી આપેતો જોમો છે ઝરડિયા ખડકી - ટંકાગખાનાની ખડકી પેશાઈ જમાનાનું પ્રતીક છે મોગન હોમ્પીટન અને દેવગો અગ્રેજ જમાનાના ફરજદ છે પણ મહારાજના તથા માતાજીના મંદિરો સનાતન ધર્મની પ્રમુખ અમરના પુગવાઈ છે સ્વામીનારાયણનું મંદિર, કપીરજીનું મંદિર અને અતરામ મંદિર નડિયાદની શુભાહુકતા પ્રમુખ પ્રાણગમિત, જીવંત શક્તિ બતાવી આપે છે

દેનાદવગો, ઠાકરખાડ અને લખાનાડ- આ ત્રણ મોગ લતાઓમાં મૂળ પત્તમમાંથી આવેલા પાનીનાર પોત પોતાના બ્રાહ્મણગૌર તથા મળિંગ વર્ગ લાંબને વચ્ચા મૂળથી જ નડિયાદની જમીન ફળદ્રુપ લીના બગીચા જેવી એરિએન્ટ મેમેલોર્સિયા મેન્ડોલેન્ડ ગર્ભમ નડિયાદને અને વડોદરાને હિંદના સારામાં સારા રમડીર પ્રદેશો ગણાવે છે રુનાથગવ પેશાએ ઈ સ ૧૭૦૫માં નડિયાદ અને મુધ્યા લૂટ્યા, છતાં નડિયાદની જમીન નસકસ હતા તેવા કાયમ આ જીનગ વધ્યા નડિયાદના નવ તમાવ તેની આગેમાજીની મગકને ગમણીયતા અને મગસના આપના હતા

નડિયાદની જનતામાં સાહસિકતા છે તેનો પુરાવો તો અસહકારની નડત સમયે ૧૮૨૦માં મીલીટરી દૂષ્કનના પાટા ઉખાડી નાખી અખાનાદના હુમલો માણસોના જન બચારી, સમડીચકમાના પાનીદારો પૈસે દંક ખુવાગ થયા, તે હુમલોથી પૂરાગ થાય કે શ્રી અણુભાઈ પુણેલીએ ઈ સ ૧૯૧૭માં મ્યાપેની દનાન રિનનામ મોમચર્ચ આર્વજનિષ વ્યાયામશાળા અને તેને પચમે જામી ચયેરી અનેક વ્યાયામશાળાઓ નડિયાદીઓનું ખમીગ બતાવી આપે છે મધૂની આઝાદી માટેની દરેક વડતમાં નડિયાદ પોતાનું પાણી બનાવી આપ્યું ૭ ત્યાગ પડેના પણ પચોતેરીઆ વડ પાસે હોળીના તહેવારોના ગેનોનથી પડાણુ રમાતા અને નડિયાદ તથા આણુમાણુના ગામડા વચ્ચે તીવ્ર રસાકમી જમમી અને તેમાં એમ ડેસીએ પણ ભાગ નીધેલા તે નોધવા જેવી હકીકત છે નડિયાદમાં સતરામ મહાગજે, શ્રી જનકીનાસ મહારાજે, શ્રી નારાયણ મુનિએ શ્રી પ્રકાશનંદ અને શ્રી ગોપાળાસ મહારાજે ઘણા વર્ષો સુધી ધાર્મિક અને વેદાતના મન્મરો નાખ્યા છે વળી તેને સત્સંગ મડગ અને વેતન જાન જેવી અનેક સમ્યાઓએ પોષ્યા છે અનેક વર્ષો મુધી નડિયાદ ધીપોમોશી અને શ્રી અરવિંદ મડગના સરકારો પણ ઝીન્યા છે ત્યાર પડેના પણ નડિયાદની જનતાએ શ્રી ગોવર્ધનગમ અને શ્રી મણિનાન નણુભાઈ જેવા તેના તત્ત્વચિતક સપૂતોની વિચારસત્ત્વોનો પરિચય કર્યો છે

આમ નડિયાદની સાહસિકતામાં ધાર્મિક મન્મરોનો પાશ જોયે અને જૂના સમયમાં પડ્યાજીની પેદી શ્રી કૃષ્ણ વાસ્કોવની પેદી અને શરણી પેગીઓ મુખ્યમાં - કાનપુરમાં-મધ્યપ્રાંતમાં સાહસ મરી વેપાગ ખેડતી

અનેક પેઢીઓએ નડિયાદમાં વાણિજ્ય શક્તિના જોના આધિયા પણ પૂર્ણ છે હાંસિકા મન્દ આગળ
હ સ ૧૭૦૫ની સાલમાં કરેલા બાગેડોના ત્રાંગાએ સામુદ્રિક અહિસક પ્રતિકારનું પણ દર્શન દેગત્યુ છે
મરજવામના મહાદેવનું મન્નિ, એક સાકોદગા રિરે મળ્યું હાથીને અટકાવેલો, તેની યાદ આપે છે. આમ
નડિયાદના લોડીમાં વિદ્વાતા, આહમિકતા, આપાગી કનેડ, ચીન્તા, અધિકાર આપવાની તાકાત - આ અધા
વક્તો છે

નડિયાદમાં એક સાયન્સ અને આર્ટ્સ કોલેજ, પાંચ માધ્યમિક નાળાઓ, બે માધ્યમિક કન્યાશાળાઓ,
અને પ્રાથમિક નાળાઓમાં જતા આઠગે ૮-૯ હજાર બાળકો નગરો વિદ્યાવિકાસ સૂચવે છે નડિયાદની
નુધરાઇનો દત્તિહાસ પણ તેની ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ સૂચવે છે છેલ્લા દસ વર્ષોમાં તે તેની વગતી વધીને આશર
પોણો લાખ થઈ ગઈ છે. તેની ગોદમાં બિધીઓ અભાધ ગયા છે તેનો વિગત અનેક ભાગોજોની મહાત્મી
મામાયનીઓમાં વધતો જ ચાલે છે

પણ નડિયાદનું મુખ્ય ગામ તે છે તેની માક્ષન્તામાં મન્દનીયદ્રકા શ્રી ગોવર્ધનગમ ત્રિપાડી, સુન્દર-
નાગ શ્રી મણિયાવ નબુભાઇ દિવેદી, મત્તકવિ શ્રી વાયાગકર ધ્યાગિયા, ઈન્દ્રજિતવર દાગ શુભરાતીમાં
મન્દ મહામગ્નના પ્રકારે ઉભાગતા શ્રી દોવતરામ પડ્યા, ધાનગરીને શુભરાતી ગિરાને માડવડે ન્હોરતા
શ્રી જનવાવ પડ્યા, ગાકુતના અનુવાદક શ્રી ઝરેરીનાય યાસિક, અન્નેરના મીમાસક અને કાકિયાનાડના
નન્નેરોને દોવનો પૂગ પાડનાર શ્રી મનસુખવાન ત્રિપાડી, મુદ્ધ વક્તા શ્રી ચન્દ્રશંકર પડ્યા, કૃષ્ણપાડીઓ
વેરનાગ શ્રી પૃથુ હ સુન્દર, શુભરાતી ગગનજીને ગૌરવ આપનાર કવિ ચિત્રકાર શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર એરેદાસ શાહ
અકરિ શ્રી મુનાઇ કલ્લભ, મુનિશીના ચિત્રનમ્ય તેજ-તાગે ઉડવનાગ શ્રી શાન્તિનાય દાકર, નાટ્ય
નીમાત્રાકાર અને ટેળવણીકાર ડોક્ટર શ્રી અબુવાવ યાસિક, શ્રી ગોવર્ધનગમની જીવનકથાના આલેખક શ્રી
નન્તિયાલ પડ્યા, ઉપનિષદ, ગીતા અને કલ્પસૂત્રોના જ્યોતિષોને ઝીવનાગ શ્રી મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ,
શુભરાત વિદ્યાધીના પ્રાણ અને 'હિન્દુમનુ' ના તથા 'શિક્ષણ અને સાહિત્યના' તત્ત્વો શ્રી મગનભાઈ
પ્ર દેસાઈ, મશોધનકાર શ્રી અમાવાવ જાની, શ્રી સુખ્યાવ જોરી, સન્કૃત નાટક લખનાર શ્રી મૂળશંકર
યાસિક નડિયાદ શુભરાતી સાહિત્યમાં કેટકેટલા નાનામોટા જ્યોતિષો આપ્યા છે તેમને પ્રતાપે તે
નડિયાદ એકવાર 'આશ્વાત્થામ' રહેવાતું.

ગજવાનજીમાં પણ શ્રી દાદુભાઈ દેસાઈ, શ્રી ગોકળાસ બાપુ અને શ્રી કૃષ્ણચંદ બાપુજી શાહ,
શ્રી હરિજી દેસાઈ અને તેમનો કુટુંબ પરિવાર, શ્રી નાયાભાઈ અવિચર્યાસ દેસાઈ, દી બે મોતીવાવ પારેખ,
શ્રી બાબુભાઈ જગભાઈ પટેલ, શ્રી ગોવિંદભાઈ દેસાઈ, શ્રી જયગમગમ, શ્રી દોવતરામ પડ્યા વગેરેએ નોંધ
પાત ફાળો આપ્યો છે શ્રી મી રી દેસાઈ પણ હિંદુ સન્ક્રાન્તના પાકીસ્તાનના એવચી છે પરંતુ રાજકારણમાં
અર્ધને ટપી જાય એના મુસ્લી ટીક શ્રી વિદ્યુભાઈ પટેલ અને લોખંડી મહાપુરુષ સમા સરદાર શ્રી વલ્લભ-
ભાઈ પટેલ જેમણે નડિયાદમાં પોનાના મેસાગમાં સ્ત્રી ગ્રામણી લીની તેમને ઉચેખ કર્યો વિના કેમ ચાલે ?
તેમના લોહીમાં પણ નડિયાદનું જ ખમીર છે ને ? અડી ધજનેરા પાક્યા છે, શુદ્ધિશાળી વકીલો પાક્યા છે,
ડોક્ટરો પાક્યા છે, મહાન શિક્ષકો અને શાસ્ત્રીઓ થયા છે, આચાર્યો થયા છે, ઉચોગપતિઓ થયા છે અહીંનું
ખમીર પ્રાણી અને માહત્મની જામાબધ છે હજી પણ વધારે વિમલ સાધવાની તાકાત નડિયાદમાં છે
એમ અને માનીએ છીએ

આ રીતે જોતા નડિયાદમાં અનેક સુદ શક્તિઓ ભરીભાન્તી પડેલી છે તક મળે તે જરૂર હવે
પણ વગર ખીલે આવા સાક્ષ્યામમાં તેના એક સુપુત્ર શ્રી ગોવર્ધનગમની શતાબ્દીનો પ્રસંગ યોગ્ય
અને તે ગમશે ગજગની આદિત્ય પરિવન ૧૯૭૭ અધિવેશન પણ ત્યાજ ભગમ એ ઉચિત છે, ગૌરવપ્રદ છે

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ તથા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની સંયુક્ત કાર્યવાહી.

૧. સાક્ષરત્વ શ્રી ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીના જન્મને સવત ૨૦૧૧ના આશ્વિન સુદ દશમે (વિજયા દશમી), તા ૨૬-૧૮-૫૫ના રોજ સો વર્ષ પૂરા થાય છે તે નિમિત્તે તેમનો શતાબ્દી મહોત્સવ ઊજવવા માટે અને તે અંગે પ્રમોગોચિત કાર્યદિશા નક્કી કરી, અવસ્થિત રીતે કાર્ય આપરવા માટે નડિયાદના નાગરિકોની એક સર્વપ્રથમ સભા તા ૨૩-૧૦-૫૪ને સનિવારના રોજ સાંજે ૧-૩૦ વાગે અ સૌ ડાહીપદ્મી લાયબ્રેરીને મેડે મળી હતી તેની કાર્યવાહી —

હાજર સભ્યો :—

(૧) શ્રી દિ બ ચિમનવાય એન મહેતા	(૧૦) શ્રી લક્ષ્મીશંકર અ દવે
(૨) „ પોપટલાલ જ યાજ્ઞિક	(૧૧) „ શંકરભાઈ ત્રિ પટેલ
(૩) „ શાન્તિવાય ઠાકર	(૧૨) „ મણિલાલ ઠાકર
(૪) „ સુનીલાઈ મૂ. પટેલ	(૧૩) „ હોટાભાઈ દેસાઈ
(૫) „ અબાવાય લ પટેલ	(૧૪) „ નરવગનાથ હો દેસાઈ
(૬) „ ડૉ મહાદેવપ્રસાદ કથારિયા	(૧૫) „ મજેન્દરાજ જ. પડયા
(૭) „ માણિકલાલ ક શાહ	(૧૬) „ કરુણાશંકર શાસ્ત્રી
(૮) „ ચક્રવાત દલાલ	(૧૭) „ અબાવાય સી ભટ્ટ
(૯) „ કપિલામહેન દયાન	(૧૮) „ નિતાનંદ ઠાકર

આજની સભાના પ્રમુખરથાને દિ મ. શ્રી સી એન મહેતા મિત્રને એવી દરખાસ્ત શ્રી પોપટલાલ યાજ્ઞિક મુકી હતી અને તે જખાસ્તને શ્રી શાન્તિવાય ઠાકરે અનુમોદન આપતાં શ્રી સી એન મહેતાએ સભાનું પ્રમુખપદાન સ્વીકાર્યું હતું ત્યારમાદ સભાનું કામકાજ ચડ થાય તે પહેલા સભાને હિદેશ્વ મનમવતા શ્રી શાન્તિવાય ઠાકરે દેકે પ્રાસંગિક પ્રવચન કર્યું હતું પછી હાજર રહેલા નાગરિકોની આ મભાએ શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવની કારોમારી સમિતિ નીચે દર્શાયા પ્રમાણે મ્ની હતી —

પ્રમુખ :— શ્રી આણુભાઈ જસલાઈ પટેલ

- ઉપપ્રમુખ :—
(૧) શ્રી દિ બ સી એન મહેતા	(૬) શ્રી સિવાભાઈ જુનાભાઈ પટેલ
(૨) „ પોપટલાલ યાજ્ઞિક	(૭) „ ધર્મસુખરાય મન સુખરાય ત્રિપાઠી
(૩) „ દાદુભાઈ પુ દેસાઈ	(૮) „ ડૉ સ્થાનુવાય યાજ્ઞિક
(૪) „ ડૉક્ટર નાયક	(૯) „ ડૉ કાન્તિલાલ જ પડયા
(૫) „ અવેરભાઈ જુલાભાઈ પટેલ	(૧૦) „ નયનસુખલાલ પડયા

ટ્રેઝરર :— (૧) શ્રી ગોકળભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

સભ્યો :—

(૧) શ્રી સુનીલાઈ મળજભાઈ પટેલ	(૩) „ ડૉ મહાદેવપ્રસાદ કથારિયા
(૨) „ અમાવાય લક્ષ્મીલાઈ પટેલ	(૪) „ વિદ્યુદાસ પુ. દેસાઈ

અભ્યે :-

(૫)	શ્રી મોતીનાન બાપુજી રાહ	(૨૪)	શ્રી સુનાય કવિ
(૬)	„ મહિલાવાન મણિકલાલ ગાલ	(૨૫)	„ રતિવાન મૂળભાઈ નવ
(૭)	„ લક્ષ્મીગર અમૃતવાન દવે	(૨૬)	„ મહિનાય દાકર
(૮)	„ કુસુમગરેન હરિભાઈ પટેલ	(૨૭)	„ અમાનાય મી. જી.
(૯)	„ પી પી પરીખ	(૨૮)	„ નામિતનાન હરિનાન પડ્યા
(૧૦)	„ ગમનાય વલુવાન બાસુદીરાગા	(૨૯)	„ ગગડનાન મગનાય ગાલ
(૧૧)	„ જાડાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	(૩૦)	„ મન્દેન્દ્રશંકર જી પડ્યા
(૧૨)	„ રતિનાય ખુશાલભાઈ પટેલ	(૩૧)	„ ચંદ્રપ્રભા એમ દેસાઈ
(૧૩)	„ મેગલાઈ મેગાભાઈ પરીખ	(૩૨)	„ ચીમનાય કશીભાઈ પટેલ
(૧૪)	„ મહિનાય નાગેરાય પરીખ	(૩૩)	„ ગમચક પડ્યા
(૧૫)	„ ડૉ. મહેન્દ્રભાઈ નયનસુખનાન પડ્યા	(૩૪)	„ ચંદ્રકાન્ત ગાલ
(૧૬)	„ પદમસુખભાઈ (એન. એમ. નિવાડીરાગા)	(૩૫)	„ વિશ્વપ્રભાઈ મે. દેસાઈ
(૧૭)	„ ગમિતનાન નાન	(૩૬)	„ મોહનનાન છગનવાન શાહ
(૧૮)	„ કૃષ્ણશંકર ગામી	(૩૭)	„ રમણનાન દાવડાવાળા
(૧૯)	„ ગોવિંદશંકર જોશી	(૩૮)	„ મણિકલાન ગાલ
(૨૦)	„ નરણાશંકર શામી	(૩૯)	„ અરેશ દાકર
(૨૧)	„ ધર્મિભાઈ ડી. પટેલ	(૪૦)	„ ચક્રવાલ દયાલ
(૨૨)	„ ડૉ. રતિવાન પી પટેલ	(૪૧)	„ નટવરનાલ સી દેસાઈ
(૨૩)	„ „ મોનનાઈ પટેલ	(૪૨)	„ શકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
		(૪૩)	„ નિયાન દાકર

મત્રીઓ :— (૧) શ્રી રામનિવાન હાજર
(૨) અનામી

- (૩) શ્રી મોમાભાઈ વ. પટેલ
(૪) મધુભાઈ દાદર

નાનામાં નીચેના યોગો મર્નાનુમતે પમાડ કુડી મભાનુ કામકાળ મધ કરામા આન્ય લતુ

(૧) શ્રી ગોવર્ધન શતાષ્ટી નિમિત્તે તા ૦૪, ૨૫ અને ૨૬ એપ્રિલ ના દિવસ માટે શ્રી ગોવર્ધન મંત્રાલયના આશરવાસ નડિયાદને આગળે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા તે માટે નિમત્રણ આપવા તેના દેશના દિવસના અધિનેશનમાં શ્રી ગોવર્ધનનગર અને તેમના જીવન લેખન, વ્યક્તિત્વ, કૃતિઓ વગેરે પર અભિનિષ્ઠા અપાય, નિમંત્રણ વાચન થાય અર્થાત્ પ્રશસ્તિ અને ગજરાતના ચલાન નેષ્ઠા તથા આકિચ-અભિદાને પ્રગાઢાય અને તેના આપ્તવાનો થાય

(૨) શ્રી ગોવત્સન ચતુષ્પદી મારકે અથ ઝગડ કર્યો તેને માટે શુભરાતના લખ્યપ્રતિષ્ઠા વિદ્વાનો, માદરો, લેખકો, ચિત્રકો, પ્રવિત્રો વિવેચકો, ચિત્રકારો વગેરેને શ્રી ગોવર્ધનરામના મધુદ વ્યક્તિત્વ અને તેમના વિશાળ સાહિત્ય-મર્જનના જુદા જુદા અંગો ઉપર અભ્યાસપૂર્ણ લેખસાદી, કાવ્ય, ચિત્ર કે નાટક વગેરે-પોતપોતાની કૃતિ મોખ્ખી આપવા વિનંતી મળી તે અંગેના પરિપત્ર છપાતી જે તે લેખકોને યોગ્ય નમ્રતા મોખ્ખી આપવે.

(૩) નિમંધ હરીફાઈ યોજના. વિષયો અને લેખમંથાની વિગત નિમંધ હરીફાઈ સમિતિએ નક્કી કરવી અને તે માટેનો પરિપત્ર ગુજરાતી ભાષા-ભાષી શાળાઓ તથા કોલેજોમાં મોકલવો. નિમંધનું લખાણ અવતર છે તે બાબતની શાળા કે મહાશાળાના વડાની સહી-સર્ટિફિકેટ સાથે હરીફાઈના નિમંધો ૧૯૫૫ના જૂન માસના અંત પહેલાં મંગાવી લેવા. મહાશાળાના નિમંધોના પરીક્ષક તરીકે શ્રી વિશ્વપ્રસાદ ત્રિવેદી અને શ્રી અનંતરાય રાવળને તથા શાળાના નિમંધોના પરીક્ષક તરીકે શ્રી અનામી અને શ્રી ધીરભાઈ દાકરને નીમવા એમ આ સભા નક્કી કરે છે. પસંદગી પામેલા પ્રથમ ત્રણ લેખો માટે શાળા તથા મહાશાળા બંનેમાં અનુક્રમે રૂ. ૨૫, ૨૦ અને ૧૫નાં ઈનામો આપવાં.

(૪) વિજ્યાશમીની રાત્રે 'સરસ્વતીચંદ્ર' નાટક ભજવવું અથવા કેટલાક પ્રમગો ભજવવા. તેને માટે તખ્તાસામકીવાળું નાટક લખાવવાની પણ રચાયેલી નાટકસમિતિ તબતીબ કરે.

(૫) ગુજરાતના લખ્યપ્રતિષ્ઠ વ્યાખ્યાતાઓને અને વિદ્વાનોને તેમના અનુકૂળ દિવસે બોલાવી શ્રી ગોવર્ધનરામ તથા તેમની કૃતિઓ પર, મહોત્સવના ધ્યેયને અનુરૂપ વ્યાખ્યાનમાળા નડિયાદના ટાઉનહોલમાં ગોઠવવી.

(૬) જરૂરી ભડોળ એકઠું કરવું.

નડિયાદ
તા. ૨૨-૧૦-૫૪

બાબુભાઈ જ. પટેલ
પ્રમુખ

વાંચી મજૂર ક્ષત્રિઓ આવે છે

બાબુભાઈ જ. પટેલ
પ્રમુખ

તા. ૨૮-૧૨-૫૪

×

×

×

૨. શ્રી ગોવર્ધન નતાબદી મહોત્સવ સમિતિ, નડિયાદની ખાસ સભા તારીખ ૨૮-૧૨-૫૪ ને મંગળવારે બપોરે બે વાગે અ. સૌ. ડાહીવક્ત્રી લાયબ્રેરીને મેડે માનનીય શ્રી બાબુભાઈ જગભાઈ પટેલના પ્રમુખપદે મળી હતી તેની કાર્યવાહી :-

હાજર સભ્યો :-	શ્રી પોપટલાલ જ. યાજ્ઞિક	શ્રી નટવરલાલ સી. દેસાઈ
	„ સુનીભાઈ મૂ. પટેલ	„ અંબાલાલ સી. જી
	„ ડૉ. મહાદેવપ્રસાદ કંથાગિયા	„ રમણલાલ ના. શાહ
	„ ચંદુલાલ દલાલ	„ અરવિન્દકુમાર દેસાઈ
	„ કમિલાબેન દલાલ	„ રાજેન્દ્ર મહેતા
	„ સતાભાઈ વૈદ્ય	„ શાન્તિલાલ દાકર
	„ ભાણુકલાલ ક. શાહ	„ સામાભાઈ વ. પટેલ
	„ મણિલાલ દાકર	„ મધુભાઈ દાકર
	„ જયભાઈ પુ. દેસાઈ	„ નિત્યાનંદ દાકર
	„ ચંદ્રપ્રસાદ દેસાઈ	

સૌ પ્રથમ મંત્રી શ્રી શાન્તિવાય હાકરે ગઈ સભાનો હેવાય વાગી સભાવાગ્યો હતો અને તે મજૂર કરવામાં આવ્યો હતો

(૧) ગઈ સભામાં નમ્રી થયા મુજબ મુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશનને માટ નિમત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું પરંતુ અત્યારના સભાગોમાં તે વિજયાગમીને દિવસે અને ભરાઈ શકે તેમ નથી એ મુશ્કેલીઓથી સભાને વોકેફ કરવામાં આવી હતી

(૨) વ્યવસ્થિત રીતે કાર્ય વડ કરવા માટે નીચે દર્શાવ્યા મુજબની જુની જુની સમિતિઓની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી —

(૧) કાળા મમિતિ :—

અવાહક શ્રી અધ્યક્ષ હાકર

(૧) શ્રી ગોકળભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	(૯) શ્રી શાન્તિનાથ ત્રિભુવનદાસ શાહ
(૨) „ સુનીભાઈ મળજીભાઈ પટેલ	(૧૦) „ ચક્રુલાલ સાકળચંદ પરીખ (સોનાવાળા)
(૩) „ અબાલાય લખુભાઈ પટેલ	(૧૧) „ ચક્રુલાલ મોમાભાઈ શાહ
(૪) „ ચન્દ્રકાન્ત કુલચંદ શાહ	(ગોલડ શીડવાળા)
(૫) „ ડૉ. દયશંભાઈ પટેલ	(૧૨) „ મોહનલાલ છયનલાલ શાહ
(૬) „ રમણલાલ દાવડાવાળા	(૧૩) „ જશભાઈ પુરુષોત્તમદાસ દેસાઈ
(૭) „ શિવાભાઈ ભુવાભાઈ પટેલ	(૧૪) „ કપિલાબેન દલાલ
(૮) „ ધમમુખભાઈ ત્રિપાઠી	(૧૫) „ મણિમેન રમણદાસ પટેલ

(૨) રમારક-મથ અપાઈક મંડળ :—

અવાહક : શ્રી સોમાભાઈ પટેલ

(૧) શ્રી મગનભાઈ પ્રમુદામ દેસાઈ	(૪) શ્રી યશવત શુકલ
(૨) „ ઉપેન્દ્ર જગનલાલ પડયા	(૫) „ મતીઓ
(૩) „ વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી	

(૩) મનોરંજન મમિતિ :—

અવાહક શ્રી અધ્યક્ષ હાકર

(૧) શ્રી સુનાય કવિ	(૫) શ્રી દેવદાસ પડયા
(૨) „ જશવત હાકર	(૬) „ ગોવિંદભાઈ વ્યાસ
(૩) „ કુસુમબેન પટેલ	(૭) „ અબાલાય સી પટેલ
(૪) „ ડૉ. ગોવિંદભાઈ પટેલ	(૮) „ અનિલ ડાબી

(૪) નિર્ણવ-હરીકાંઈ સમિતિ :—

અવાહક : મોમાભાઈ પટેલ

(૧) શ્રી પ્રો અનામી	(૪) શ્રી ચંદ્રપ્રસાદ દેસાઈ
(૨) „ સોમાભાઈ પટેલ	(૫) „ મોતીભાઈ બાપુજીભાઈ શાહ
(૩) „ મણિલાલ મમર	(૬) „ અબાલાય લખુભાઈ પટેલ

(૩) શ્રી ગોવર્ધનરામની પ્રતિમા મુકરી. તેનો પ્રકાર અને મથળ પગીથી નક્કી કરવા

(૪) ઇન્કમટેક્સ એક્ષીસથી માડીને તે અબાખાતા સુધીના અંતાને ‘શ્રી ગોવર્ધન ઠાક’ નું નામ આપવા સહો નુવગર્હના પ્રમુખશ્રીને વિનંતી કરવી.

(૫) સુવર્ણની શાહિલ્યામાં તે વર્ણના એક ચિત્રન ત્રય માટે શ્રી ગોવર્ધન સુવર્ણ ચંદ્ર પ્રધાન અવર નો એવી કોષક વાર્ષિક યોજના વિચારી કાઢવા માટે નીચેની અમિતિ નીમવામા આવે છે —

૧ શ્રી બાબુભાઈ જગભાઈ પટેલ

૪ શ્રી મણિલાલ ઠાકર

૨ „ શ્રી અનામી

૫ „ શાન્તિવાય ઠાકર

૩ „ રતિવાય મળજીભાઈ દવે

(૬) ફાલો ઉચગવવા માટે ‘શ્રી ગોવર્ધન ગતાબ્દો મહોત્સવ અમિતિ ફડ’ નામની પાવતી-બુના જમારી આપવી અને તે પહોચ-બુકોની વચગાથા શ્રી સુનીતાઇ સુ પટેને તથા શ્રી મોભાભાઈ પટેને કરવી

(૭) ખમનચીઓમા શ્રી મોહનભાઈ છ રાહને ખમનચી તરીકે ઉમેરવા

(૮) ફડના ઉચગણાનુ ખાતુ શ્રી ખેડા જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેન્ક લી મા ‘શ્રી ગોવર્ધન ગતાબ્દો મહોત્સવ સમિતિ’ ને નામે ખોલવું અને તેનુ અચાલન-મનીઓ તથા ખમનચી મળીને જે જ વ્યક્તિઓ છે, તેમાથી ગમે તે એક મની તથા એક ખમનચી મળી કુલે તે બેની મહિથી કરવું.

૧ શ્રી ગોકળભાઈ મોભાભાઈ પટેલ

૪ શ્રી શ્રી અનામી

૨ „ મોહનવાય છમનવાય માલ

૫ „ મોભાભાઈ વ. પટેલ

૩ „ શાન્તિવાય ઠાકર

૬ „ મણુભાઈ ઠાકર

(૯) ઉપર નીચેની કમિટિઓમા ખીલ મરખોને કો-ઓર્ડ કરવાની સત્તા જે તે કમિટિને આપવામા આવે છે.

ઉપરોક્ત ફાલો પચાઝ કર્યા ગાદ પ્રમુખશ્રીનો આભાર માની સભાનુ કામકાજ બધ કરવામા આવ્યુ હત

નડિયાદ,

તા ૨૮-૧૨-૧૪

બાબુભાઈ જગભાઈ પટેલ

પ્રમુખ

વાચી મજૂર કરવામાં આવે છે

નડિયાદ,

તા ૨૯-૪-૧૫

બાબુભાઈ જગભાઈ પટેલ

પ્રમુખ

૩. શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિની એક સામાન્ય સભા તા. ૨૬-૪-૫૫ને રોજ સાંજે ૭ વાગે આ સૌ. ડાહીવક્ત્રી પુસ્તકશાળાને મેડે માનનીય શ્રી બાબુભાઈ જગભાઈ પટેલના પ્રમુખપદે મળી હતી

મઈ મલાનો હેવાય મજૂ થયા આઠ નીચેનો દગવ સર્વાનુમતે પમાડ કવવામા આવ્યો હતો

શ્રી ગો. રા. મહોત્સવની તા ૨૬-૪-૫૫ને રોજ મળેલી આ સભા નક્કી કરે છે કે નીચેની સમજૂતીપૂર્વક પ્રમુખશ્રી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વ્યવસ્થાપકો આથે તે પરિષદને નડિયાદમા શ્રી ગો. રા. મહોત્સવ પ્રસંગે આમત્રણ આપવા અમધી વાટાઘાટો કરે

- ૧ શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ, એ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના દિવસા નક્કી થાય તેની આગળ જ એક દિવસ માટે ભગાય
- ૨ સાહિત્ય પરિષદ એક મુકકર કરેલા દિવસે તેનો અર્ધો અમય ગતામ્ની અગે જ અમય ગમે.
- ૩ ગો. રા. મહોત્સવનુ અપૂર્વ ગૌન્વ અમવાય એ રીતે તેની વ્યવસ્થામા, સાહિત્ય પરિષદને કાચ્છે રઈ વિરોધ ન આવે

આ દરાવ સર્વાનુમતે પમાડ થયા આઠ પ્રમુખશ્રીનો આભાર માની મમાનુ દામકાજ પૂરું થયુ હતુ.

નડિયાદ,
તા ૨૬-૪-૫૫

બાબુભાઈ જગભાઈ પટેલ
પ્રમુખ
શ્રી ગો. રા. મ. સમિતિ

વાચી મજૂર કવવામા આવે છે

નડિયાદ,
તા ૨૦-૬-૫૫

બાબુભાઈ જ. પટેલ
પ્રમુખ
શ્રી ગો. રા. મ. સમિતિ

x

x

x

૪. શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિની એક સામાન્ય સભા તા ૨૦-૬-૫૫ના રોજ સાંજે ૭ વાગે માનનીય શ્રી બાબુભાઈ જગભાઈ પટેલના પ્રમુખપદે આ સૌ ડાહીવક્ત્રી પુસ્તકશાળાને મેડે મળી હતી તેની ચર્ચવાહી —

નીચેના કરાવો સર્વાનુમતે થયા હતા :

૧ તા ૨૦-૬-૫૫ને રોજ સોમવારે ડાહીવક્ત્રી પુસ્તકશાળાને મેડે માનનીય શ્રી બાબુભાઈ જગભાઈ પટેલના પ્રમુખપદે ભગાયેલી શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિની આ સભા આગામી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને દશેરાના દિવસો દરમિયાન નડિયાદ ખાતે ભગવાનું આમત્રણ આપે છે અને આશા ગમે છે કે ગાજાની અગિયે અગિયેના અગામીને એકે રાઈકાડ કરશે

૭ શ્રી ગોવર્ધનગમે પોને વખેના 'અધ્યાત્મ જ્ઞાન' નામના પુસ્તકની હસ્તપ્રત તેમના સુપુત્ર શ્રી રમણીયગમ પાસેથી શતાબ્દી આગક અથ નિમિત્તે મળી તે માટે સભા તેમનો આભાર માને છે અને એવું બીજું અપ્રાપ્ત સાહિત્ય પણ શતાબ્દી સમિતિને પ્રકાશન પૂરતું મોપે તે માટે વિનંતિ કરે છે

■ આજ સુધીનો ૩૫૮-૧૩-૬ નો ખર્ચ સભા મંજૂર નામે છે

આ બાદ પ્રમુખનો આભાર માની સભા મંજૂર થઈ

નાચી મંજૂર કરવામાં આવે છે

પા. જ. યાજ્ઞિક

ઉપપ્રમુખ

શ્રી ગો. મ. મહેતાસવ સમિતિ-નડિયાદ

x

x

x

૫ શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહેતાસવની એક સામાન્ય સભા તા ૩૦-૭-૫૫ને રોજ રાત્રિના ૫ વાગ્યાના આરંભે શ્રી પોપટલાલ જ. યાજ્ઞિકના પ્રમુખપદમાં નીચે જાણીતી પુસ્તકશાળામાં મળી હતી

ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદની દોસ્તદારી અંગેના પત્ર-ચલણ વગેરેના નીચેના કાવ્ય કર્યો હતો

કાવ્ય :-

૧ શ્રી ગો. મ. મહેતાસવ સમિતિની આજરોજ મળેલી સભામાં આગામી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૧૬મા અધિવેશન અંગે તેના મધ્યસ્થતા આરંભક એવી આનંદિક દારેશ્વરી સભા તથા સત્કાર મળતી ગયના દરેક માટે અનુક્રમે ૩૧ પુ અને ૩૨ ગુ સમ્મત કરવામાં લેવાતું નક્કી કરવામાં આવે છે

આ નામ પ્રમુખશ્રીનો આભાર માની સભા મંજૂર કરવામાં આવી હતી

નાચી મંજૂર કરવામાં આવે છે

પા. જ. યાજ્ઞિક

ઉપપ્રમુખ

શ્રી ગો. મ. મ. સમિતિ

x

x

x

૬. શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી સમિતિની એક સામાન્ય સભા તા ૧૪-૮-૫૫ને રોજ રવિવારે ૭ વાગે રી ધર્મીયકર્મી પુસ્તકશાળાને મેડે મળી હતી તેનું પ્રમુખપદમાં શ્રી પોપટલાલ જ. યાજ્ઞિક - સમિતિના ઉપપ્રમુખે સ્વીકાર્યું હતું

આગામી સભાને વચાચેલા હેવાલ મંજૂર થયા બાદ મંત્રીઓ તરફથી આવું સભાનું નામ શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહેતાસવના પ્રમુખની ચૂંટણી-મંડલામાં આવું હતું તે માટે નીચે પ્રમાણે કાવ્ય - સર્વાનુમતે - પાસ થયો હતો

૧ “આ સભા આગામી શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહેતાસવના પ્રમુખ તરીકે માનનીય રાજવાવ શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીનું નામ સર્વાનુમતે સ્વીકારે છે અને સમિતિના પ્રમુખને તે માટે તેમને આમનન પાશ્વવાની વિનંતિ કરે છે

■ નાથુ બે ખગ્નનચીઓમા શ્રી ગગીનાથ દેવાઈને ત્રીગ ખગ્નનચી તરીકે ઉમેરે છે અને તેમને તે ધ્યાન ાનીપ્રાણની વિનતિ નેરે છે

રાંચી મજૂર મનામા આવે છે

પા જ. યાસિક

પ્રમુખ,

શ્રી ગોવર્ધન શતામ્ની મહોત્સવ સમિતિ

x

x

x

૭ શ્રી ગોવર્ધન શતામ્ની મહોત્સવ સમિતિ અને ધ્યાનિક કારોગારી સભાની એક મધુકત સભા તા ૨૨-૬-'૫૫ના ગેજ માટે ૭ વાગે આ ઓ ગાગીનચી પુસ્તકગાગાને મેરે શ્રી મેયગામ મ ગાહના પ્રમુખપરે મગી હતી

રાહઆતમા શ્રી ગમ્લીયગમ ગોવર્ધનગમ ત્રિપાડીના દુખ અવમાન બાવ જા રેા ખે અકત કન્તા દગર હરી સદ્ગતના આત્માને પ્રભુ રાન્તિ બક્ષે એમ પ્રાર્થના કરી મે મિનિટ માટે મૌન પાળવામા આવ્ય હન ત્યામા નીચેના દગર તથા નિર્ણયો વેરામા આવ્યા હતા —

(૧) શ્રી ગોવર્ધન શતામ્ની મહોત્સવ સમિતિ અને સ્થાનિક કારોગારીની આ સમુક્ત સભા ન્ય માક્ષગર્થ શ્રી ગોવર્ધનગમ મા નિપાડીની પ્રતિમા દાઉન હોય બહાગના ગગીચાની આગમની જગ્યામા એક સુદગ ગોળામગ ચી તથા ગોસ્વાય તેમ દગવે છે અને આ માટે નડિયાદ મ્યનિ ના પ્રમુખશ્રી તથા મેડાઈને આ બાગનમા વટલી અવગ્યા હના વિનતી કરે છે

આ અથગે જે આ પ્રતિમા જીભી કરનાનુ ગકથ ન જ હોય તો મ્યુનિ ના નેશન રેાહ ઉપગના ત્રિકોણની જગ્યામા — જ્યા પડેવા ફાનચો હતા ત્યા, આ પ્રતિમા સુદગ રીતે મુકાય તેની અવગ્યા કરવા મ્યુનિ ને વિનતી કરે છે પ્રથમ અથગે જ આસ પચદગી આ સભા આપે છે અને એ અથગે પ્રતિમા મુકાય તેની વિનતી મ્યુનિ ાનીકાએ એમ આ સભા આશા રાખે છે

(૨) શ્રી ગો શ મહોત્સવ તથા ગુ આ પગિ ના એમ કન ત્રણેય રિમના કાર્યક્રમની આગી વપરેખાનો ખ્યાન આપવામા આવ્યો હતો

(૩) રાજા અગે સગમિત પ્રપાત્ર નવા નીચેના સમ્યેાની એક સમિતિ રચવામા આગી હતી

(૧) શ્રી મેયગામ સાલ

(૮) શ્રી પ્રો અનામી

(૨) „ અન્દકાન્ત ફે સાહ

(૯) „ ચકુલાન મનાય

(૩) „ શિવાભાઈ જુ પટેલ

(૧૦) „ ડા ગતિનાન પટેલ

(૪) „ પોપટનાન યાસિક

(૧૧) „ ડા છમ્મરભાઈ પટેલ

(૫) „ મોહનવાન ડ સાલ

(૧૨) „ ગમ્લિકવાન મા ના

(૬) „ ગમ્લનાન ના સાહ

(૧૩) „ રુનાથ છલ્લાખ

(૭) „ વિંછપ્રસાદ દેસાઈ

(૧૪) „ મુનીભાઈ મુ પટેલ

(૧૫) „ અબાનાન લ પટેલ

નડિયાદ

બ.હેચરદાસ મ. શાહ

તા ૨૨-૬-'૫૫

પ્રમુખ,

વાગ્મી મંજૂર કરાયા આવે જે

તા ૨-૧૦-૫૫

બાબુભાઈ જી. પટેલ
પ્રમુખ,

૮. શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહેાત્સવ સમિતિ, સ્થાનિક કારોમારી સભા અને સત્કાર મંડળના સંબંધોની સમુક્ત સભા તા ૨૭ ઓક્ટો ૧૯૫૫ને રોજ સાંજે છ વાગે માનનીય શ્રી બાબુભાઈ જી. પટેલના પ્રમુખધાને શ્રી ડાહ્યાદાસી પુસ્તકશાળાને મેડે અળી હતી તેની કાર્યવાહી —

આ સભામાં કુલ ૬૫ સભ્યો હાજર હતા અને તેમાં નીચે દર્શાવેલા દગવે તથા નિર્ણયો લેવામાં આવ્યા હતા

(૧) શ્રી ગો. ૧ મહેાત્સવ અને શુ સા પરિષદના ૧૯મા સમેલન અંગે આશરે રૂ ૨૦૦૦૦ નું અમુક્ત બજેટ મંજૂર કરાયામાં આવ્યું હતું.

(૨) કાર્યોની સળગતા અને ઝડપી નિકાલ માટે શ્રી ગો ૧ મહેાત્સવ સમિતિના તથા સત્કાર મંડળના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ અને મંત્રીઓ, આંદાનિક કારોમારી સભાના પ્રમુખ, મંત્રીઓ અને સવાહરોનાં એવું સમુક્ત કાર્યવાહક મંડળ રચવામાં આવે છે અને તેને જરૂરી મધી જ સત્તા સાથે સાથે આપવામાં આવે છે હવે પડીના મધા કામે પોતાના હાથ ઉપ વેળાસર લે એમ અર્વાનુભવે દર્શાવવામાં આવે છે

(૩) શ્રી ગો ૨ મહેાત્સવ અને શુ સા. પરિષદના ૧૯મા સમેલનનો — ત્રણેય દિવસનો સંપૂર્ણ વિગતવાર કાર્યક્રમ નીચે મુજબ નક્કી કરનામાં આવ્યો છે અને તેમાં પ્રસંગોપાત જરૂરી ફેરફાર કરવાની અપૂર્ણ સત્તા અમુક્ત કાર્યવાહક મંડળને આપવામાં આવે છે

×

×

×

—: શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહેાત્સવ — નડિયાદ :—

વિજયા દગમી : બુધવાર : તા. ૨૬-૧૦-૫૭

—: કાર્યક્રમ :—

		અમય
૧	પ્રાર્થના અને આગમ ગીત	મચાગે ૯-૩૦ થી ૯-૪૦
૨	શ્રી ગો ૨ મહેાત્સવ સમિતિના પ્રમુખ તથા આગનાધ્યક્ષનું વક્તવ્ય શ્રી બાબુભાઈ જી પટેલ	„ ૯-૪૦ થી ૧૦-૦૦
૩	શતાબ્દી મહેાત્સવના ઉદ્ધાટનનું મગવ પ્રવચન શ્રી દિ. બ. કૃષ્ણલાલ ગો ઝવેરી	„ ૧૦-૦૦ થી ૧૦-૧૫
૪	શતાબ્દી મહેાત્સવના પ્રમુખના માટે દગખાત અનુભાવ	„ ૧૦-૧૫ થી ૧૦-૨૦
૫	પ્રમુખપદનો ઝીકાર	
૬	“અનની પરથી નભ ચડ્યું વારી” એ ગીત (‘સરસ્વતીચંદ્ર’માંથી)	„ ૧૦-૨૦ થી ૧૦-૨૫
૭	શ્રી ગોવર્ધનગમી પ્રતિભાની અનાવજાવિધિ અને આગ દગથનું પ્રકાશન	„ ૧૦-૨૫ થી ૧૦-૪૦

૧૧. “મરણનીચિંડ” નીલકંઠ મંત્રે ૮-૩૦ થી ૧૨-૦૦

૧. શ્રી બાણુભાઈ બૃજભાઈ પટેલ	૧૧. શ્રી ઉપેન્દ્ર જી. પંડ્યા
૨. „ શિવાભાઈ બૃજાભાઈ પટેલ	૧૨. „ ઉત્તરભાઈ પરીખ
૩. „ સુનીભાઈ મજાજીભાઈ પટેલ	૧૩. „ મોતીભાઈ બાપુજી શાહ
૪. „ શાન્તિલાલ ઠાકર	૧૪. „ સુનંદાબાઈ બ્રહ્મભટ્ટ
૫. „ અંબાલાલ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૧૫. „ મનમોહનલાલ દેસાઈ
૬. „ પ્રો. અનામી -	૧૬. „ રતિલાલ મૂ. દવે
૭. „ હુસુમખહેન હરિભાઈ પટેલ	૧૭. „ પ્રતાપખેન ડા. દવે
૮. „ પ્રો. રામચંદ્ર પંડ્યા	૧૮. „ સી. એન. મહેતા
૯. „ ચન્દ્રકાન્ત શાહ	૧૯. „ મણિભાઈ ઠાકર
૧૦. „ ચંદ્રપ્રસાદ મ. દેસાઈ	૨૦. „ સોમાભાઈ વ. પટેલ

(૬) ગુજરાતની કોલેજોના ગુજરાતીના અધ્યાપકોનું વાર્ષિક સંમેલન તા. ૨૫-૧૦-૫૫ના રોજ બરવા માટે શ્રી રણજિતભાઈ પટેલ (અનામી) તરફથી કરવામાં આવેલા સ્વચ્છતા, સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

બાબુભાઈ જશભાઈ પટેલ
૩૫૫

વાંચી મંજૂર કરવામાં આવે છે.

ନିଧିଆଳ,
 ଟା. ୪-୧୦-୧୫୫

:- બાહ્યચરણ મ. શાહ
પ્રમુખ

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ, નડિયાદ

વિજયાદશમી - બુધવાર - તા. ૨૬-૧૦-૫૫

શ્રી સતનામ મહિની પાછળ મુનિખડના વિશાળ મડપમા આશર પામ ૭ હજાર મારસોની મેની સાક્ષરધામ નડિયાતના પનોતા પુત્ર, સાક્ષરચુક્ટ શ્રી ગોવર્ધનરામને અજ્ઞપિ આપવા એકન થઈ હતી મહાગુરુશતના વળાખગ વિદ્વાનો, સાક્ષર કવિઓ, અધ્યાપકોની હાજરી ધ્યાન મેચી રી હતી ગરબાતમા મેનોએ પ્રાર્થના મીન માયુ ત્યાગ પડી ગ્વામનાધ્યક્ષ મર્ધ પ્રાનના મારકામ ખાના ૥ નાયમ પ્રધાન શ્રી માણુભાઈ જશભાઈ પોને પોનાના વ્યાખ્યાનમા શ્રી ગોવર્ધનરામને ભાવપૂર્ણ, સુદ્ધ અજ્ઞપિ આપીને, નડિયાતની સાક્ષરતાનુ, જ્ઞાતીની મતર્ષિમડગતુ કવિ સમ્રાટ શ્રી નાનાવાવના પ્રેમ ગમ્મોમા વળન કરીને, હાજર રહેવા વચાપનો તથા ઘોતાવગ્નિ ભાવભીના સત્કાર કર્યો હતો અતમા તેમજે દિ. ૫ કૃષ્ણનાવ મો ઝવેગીને ગનાબ્દી મહોત્સવના ઉચાટનનુ મગધપ્રવચન કરવા વિનંતિ રી હતી નિ મ ઝવેગીએ પોના ૥ શ્રી ગોવર્ધનરામના મીય મચ્છગ્નો ભારતી ઉમાભગી, મારી અમચ્છગ વાળીમા રજુ ન્યા ના

ત્યાગ પડી ગનામ્મી મહોત્સવના પ્રમુખ તરીકે શ્રી કનેયાનાવ મુનશીના નામતી દરખાસ્ત મૂકના શ્રી ગાનિતયાવ દાકરે જભા યુ હતુ ૬ મચ્છવતીચન્દ્રકાર શ્રી ગોવર્ધનરામની ચિતક શક્તિ કપક શક્તિ, કવા રિધાન શક્તિ મુગગતમા અજ્ઞેડ છે વ્વભાવે તે મીય હોવાથી અખનગતુ રજા છે તેમને પગવે ચારીને, શ્રી મુનશીએ નવવકથાના હેનમા એક નરીન ભાત પાડી છે તેથી મહાગુગતના બધા વિદ્વાનો, સાક્ષરો -વિઓ અને આદિત્ય પ્રેમી જનતા તેમને જે અજ્ઞપિ અર્પે અને મડમાન દશરે, તેમા શ્રી મુનશીનુ પ્રમુખ બની પોતાનો સ્વ પુગવે, તો તે અજ્ઞપિ વધારે મપૂર્ણ અને મનવતગ મને પ્રમુખતી તે ગખાત્તને શ્રી મુનીભાઈ મૂળભાઈ પોને અનુમોદન આપ્યુ હતુ ત્યાગ બાદ શ્રી મનશીએ પ્રમુખપનો રીમગ થો હતો

ત્યાગ બા અવનિ પચી નખ અક્ષુ વાગિ' મીત મચાલુ હતુ

પડી પ્રમુખશ્રીએ શ્રી ગોવર્ધનરામની પ્રતિમાનુ અનાવજી રજુ હતુ શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ પ્રથમ પ્રમશન શ્રી મનશીએ જાહેર કર્યુ હતુ, અને તે અજ્ઞે નિને ન કરના શ્રી નશજન પોને જભાતુ હતુ કે શ્રી ગોવર્ધનરામના અપ્રમદ પુત્ર 'અધ્યામજ્જન'ને તેમા પહેરી ૪ વાર પ્રમદ કરવામા આનુ છે તે પ્રથમ સપાલ્ત રવા મારે સપાલ્ત મડગના શ્રી વિશ્વપ્રભા ત્રિવેગી શ્રી મગનમાઈ પ્ર દેમાઈ, શ્રી યશવત શુન તરા શ્રી ઉપેન્ડ પડ્યાનો આભાર મારો હતો

ત્યાગ બા શ્રી સોમાભાઈ વ પોને શ્રી ગોવર્ધનરામ શતાબ્દી મહોત્સવને તથા ગુજગતી આનિત્ય પરિદના ૧૮મા અરિવેગનને સકળતા હજ્જના મચ્છગ્નો વાયન રજુ હતુ રમેચ્છગના મચ્છગ્નો મોમ્ચનાગ મુખ નીચે પ્રમાણે હતા —

- (૧) પાડીવેગી શ્રી અવિદ આશમના નિય માતાના આશીર્વા
- (૨) લોકમખાના ર્ષિકો માનનીય શ્રી માવપક દાદા માદેમ
- (૩) અધિના નનસપાન માનનીય શ્રી ચંદુનાત ત્રિવેદી
- (૪) નૌગજ્જના મુખ્ય પ્રધાન માનનીય શ્રી રમિનાન પરીખ
- (૫) નૌગજ્જના મિલ્લ મત્રી માનનીય શ્રી નવક કે મોગ

- (૧) વડાદરા એચ. એસ. યુનિવર્સિટીના વાઇસચાન્સલર શ્રીમતી હસામે । મહેતા
- (૭) મુગલના કેમ્પસી ખાતાના નાયબ વિ્વા । શ્રીમતી હન્દુમતી જે
- (૮) નવસારી કોલેજના પ્રિન્સિપાલ શ્રી અનિમુખજીર નિવે
- (૯) હિંદ મગકાગના મહેસુલી ખર્ચ ખાતા ॥ ત્રિાલ મા શ્રી મહિમાર્ધ ગુનભા ના
- (૧૦) શ્રી ભાગતીમેન આગલા
- (૧૧) શ્રી મુ મુમેન
- (૧૨) ઓગષ્ટ, અનિયામાડા, શ્રી ગંગાજી તપાગાન મંગલિયાનના ॥ તથા શ્રી હાનગાજી મા
- (૧૩) હોમર મજાનાય યાનિ
- (૧૪) અમનારા અ નોએન ॥ શ્રી મ ન ત્યાન
- (૧૫) ભાનનગર, આમળામ પોનેજ ॥ પ્રિન્સિપાલ શ્રી ભે મી અનિ
- (૧૬) શ્રી મુ જ ના ૧૭
- (૧૭) મેમ મોધિયા સા ૧૧
- (૧૮) શ્રી ૭ એમ અમી
- (૧૯) શ્રી જનમેજય મેના
- (૨૦) પીતામ ન
- (૨૧) નામી શ્રી નારનપીર્થજી

તાના શ્રી નાનિતનાન ૧૨ રાનામ્હી મહેસુલ અમિતિના મત્રીનુ નિવેન ગૂંદરી રાનામ્હી મહેસુલ જાવવાનુ કરી રીને મત્રી મત્રી અને સાથે સાથે ગૂંદરાની સાલિય પરિનુ ૧૬મુ અધિરેશન પણ નડિયામા ગોનારાનુ કેમ મત્રી મત્રી તેની જમિનનો ખાન આપે હોતો હોતોમા જમિન લાવના માટે જુને જુને મત્રી નીએના રિાનોને તેમની મામે લખેના નાખ્યાનો આપના નડિયામા નિમત્રવામા આ ૧૧ હતા —

(૧) શ્રી મત્રીનત મુમ	મત્રીનતાર શ્રી ગોર્ધનગમ	૭-૮-૫૫
(૨) શ્રી અનત્રાજ નવમ	ગોર્ધનગમનુ મુમ હર્દન	૧૩-૮-૫૫
(૩) શ્રી મુનાય મહમ	મત્રીનતીય દ્રમગા મહાત્રા	૧૪-૮-૫૫
(૪) શ્રી એમ આજ ભ	નન માહિતીનો નિનમ અને જવન પર તેની અમ	૧૮-૮-૫૫
(૫) શ્રી રતિનાન મો નિવે	શ્રી ગોર્ધનગમના ચિંત મુમ	૨૭-૮-૫૫
(૬) શ્રી રવિરાજ મ નેલી	શ્રી ગોર્ધનગમનો નિયામ મિના	૨૮-૮-૫૫
(૭) શ્રી મિનર્સિ ઓના	શ્રી ગોર્ધનગમની આત્ર માધના	૨૪-૮-૫૫

તેમનો સર્વનો મત્રી તરીકે શ્રી હાને ઉપકાર માપે હોતો માધમિક શાળાઓ તથા કોલેજોમા શ્રી ગોર્ધનગમ તથા તેમની મિત્રોનો અભ્યાસ થાન તે હેતુથી ચોખ્ખેરી હરીકાળનો ખ્યાલ આપે હોતો

તેમાં કોલેજોમાંથી આવેલા નિમ્નધોતુ પરીક્ષણ પ્રા. શ્રી વિષ્ણુભાઈ ત્રિવેદીએ તથા પ્રા. શ્રી અનંતરાય ગવળે કર્યું હતું; અને શાળાઓમાંથી આવેલા નિમ્નધોતુ પરીક્ષણ પ્રા. અનામી તથા પ્રા. શ્રી ધીરમાઈ મકરે કર્યું હતું. સફળ થયેલાં ભાગ્યેતોને પ્રમુખશ્રીને હસ્તે ઈનામો અપાયાં હતાં.

ત્યાર બાદ પ્રથમ શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીએ તેમનું વ્યાખ્યાન કરતાં શ્રી ગોવર્ધનગમને અંજલિ અર્પણ હતી.

અપોરે ભોજન તથા આગમ બાદ સાડા ત્રણ વાગે પ્રથમ તો શ્રી ગોવર્ધનગમની “એકમુદ્રા” માંથી એક ગીત ગાવામાં આવ્યું હતું ત્યાર પછી ગુરુગતતા વિદ્વાન વક્તાઓએ પોતાને સોંપાયેલા વિષય પ- શ્રી ગોવર્ધનગમને મુંઝવે અંજલિઓ અર્પણ હતી.

પ્રથમ શ્રી શાન્તિલાલ દાકરે તેમને “વપ અને અલખનો તકરિ” કહી, અવહાન અને પરમાર્થ બનેની નમનવધી દષ્ટિ અપનાવવામાં ને શ્રી અવિવેના પૂર્ણચોગની જીવનદષ્ટિના પુરોગામી છે, અને તે આત્મ ગુરુ નાતે સકારણ ગૌરવ લેવા જેવું છે તેમ જણાવ્યું હતું. શ્રી ગોવર્ધનગમના મન પ્રમાણે અવખની પ્રાપ્તિ માટે લખના ધર્મે યાગ્ય અભવવા જરૂર છે અવખરૂપી અગ્નિ લખરૂપી મ્યાનમાં રહે છે મ્યાન જેમ તત્ત્વગમે તેજસ્વી રાખે છે અને સુરક્ષિત રાખે છે, તેમ લખ ધર્મેનું કાળજી ભરવું પાલન અવખ તત્ત્વનું ગોપન કર છે અને તેનું સ્વતંત્ર જાળવી રાખે છે આ તેમને ઈશોપનિવદ્ધા અવિદ્યા અને વિદ્યા તથા સભ્ય અને અસંભવિત કહી વર્ણવ્યા છે. જીવન-સુકેતે પણ અમાની ક અર્ધપ્રયુક્ત જતોને પ્રયુક્ત કરવા “સ્તનધય કર્મ” દરવાનું છે, તે તેમની ફરજ છે, તેમનું અવખ આપતિય મુકન સ્વિય કર્મ છે. તેજ ગીતાનો કર્મધોગ છે, ક જેનું પ્રથમ તત્ત્વત ઉદાહરણ ભગવાન પોતે છે. આ લખ-અવખની અભિવિત દષ્ટિ શ્રી ગોવર્ધનગમની સર્વ પ્રગતિઓની નિયામક હતી, અને તેમાં જ તેની મહત્તા છે.

ત્યાર પછી શ્રી ઉપેન્દ્ર પડ્યાએ સરસ્વતીચંદ્રકાંતી મહત્તા અને તેમની કિની મહત્તા વિશે જણી છતાં ગભીર શૈલીમાં વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

ત્યાર બાદ પ્રા. વિષ્ણુભાઈ ત્રિવેદીએ શ્રી ગોવર્ધનગમને પોતાની અંજલિ અર્પતા જણાવ્યું હતું કે નવવક્ત્રાનું કેઈ છેવટનું સ્વરૂપ હજી નિશ્ચિત થયું નથી એટલે તેના બહુજ સ્વરૂપને કારણે સરસ્વતીચંદ્ર નવવક્ત્રા નથી એમ કહેવું તે યુક્તિયુક્ત નથી. શ્રી ગોવર્ધનગમ સમર્થ ચિત્તક અને કલાવિધાનના નિધાયક હતા તેમનાં નાનામાં નાના પાત્રો પણ તેટલી જ ગ્રીસ્મદથી, તાદશ્યથી અને સમજાવતી પૂર્વક ચિંતનગયા છે આ બતાવે છે કે ગોવર્ધનગમની પાત્રાલેખનની પદ્ધતિ અજ્ઞાત હતી, અને તે નાના કે મોટા પાત્રને આલેખતાં સગી રીતે જાણત અને અસ્પર્શક, કાર્પસાધક નીવડતી. આટલા વિશાળ કથક ઉપર આટલાં બધાં પાત્રોના સમજાવવા માટે આ કાંઈ નાનીમતી સિદ્ધિ ન કહેવાય.

કવિ શ્રી રઘુનાથ ધ્રુવજીએ અંજલિ આપતાં જણાવ્યું કે તે જાનાનામાં “સરસ્વતીચંદ્ર” અને કલાપીને કકારવા આ બે પુત્રકાંતે યુવાનો અને પ્રૌઢો પર ભાર અવગ્રહાવ કરી હતી તેમણે કવિતા લખવાની પ્રેરણા સરસ્વતીચંદ્રમાંથી મેળવી હતી.

શ્રી કિશનચંદ્ર ગાવડાએ શ્રી ગોવર્ધનગમની પ્રેમ મીમાંસાનો પ્રિય ચર્ચો હતો. ગોવર્ધનગમ સ્વયં પ્રેમમાંથી સૂક્ષ્મ પ્રેમના રૂપો સુધી ગયા છે. પણ તેમનું સંપૂર્ણ સ્વિચ્છેદન કરી જકડ્યા તેમ કરી શકાતું નથી. બુદ્ધિધન અને સૌભાગ્ય લક્ષ્મી, યુ જુહારી અને વિદ્યાચતુર — આ ગુહ્યગ્રામના દાવડા, દરેક સ્વરૂપ સ્વયં સદાગ-પ્રેમ છે પ્રભાવધન અને કૃષ્ણકવિદાનો કાલ પ્રાપ્ય અને સ્વયં છે કુમર અને સરસ્વતી.

વડતો પ્રેમ, ધ્યુન પીઠાવાથી ઉન્નત મની સદ્ગત મનતો ચાલે છે, અને અતમા આત્મશાંતિ અનર્થી
મનીને રહે જે મધરીમેયાની હૃદયકુના પડ ત્યાગે વદાન-નીમ્યા ગ્રહાડ છે ત્યાગે આપણને ગોર્ધનનમના
સાચાચનના નિમશાચના ઝીલરત ભગેના જાન માટે આશ્ચર્ય સામે મડમાન પેના થાય છે પણ કુસુમ માથે
વચ્ચ કરાની, સન્ધીયકના પ્રેમની ચત્તિાર્થતા ગોર્ધનગમ તાની ગમ્યા હોય તમ અર્પણ કિર્ધિશ્ચ
મગ્ધી શમ્યા હોય તેની પ્રતિનિ આપણને થતી નથી

[illegible]

ત્રાસ માં સી ઉભાશ - ને ॥ 'નરિ સી ગોરદીનરામ પગ ગોરા રતા મેહુમુદ્રામાના કેટના
 ૧ પાતો નિર્દેશ નરી સક્ષાએ જણાવ્યું હતું ' ગોરદીનગમ જો મન્દરનીચન્દ્ર લખરામા ગૃધાદિ ગયા ન હોત,
 અને વધારે લાખુ આપુય મોગરી શખા હોત, તો ગજગત ॥ પ્રેમ વિખ્યાત કરિ તરીકે તેમજો નામના
 મેળની હોત તેમા મને શ ૧ નથી 'અવનિ પંથી નબ ચઢતુ રાગિ' 'શુભ મર્ગમા વસનાગી તે'
 'મેગીરાજ બાબા રહો નરી' (ટીપ્પણના 'Hermit' કાવ્યોના ગાથાનરા) - આવા કેટલાક કાવ્યો મારી
 સાતને આપીને આ પૂરતા છે અને તે પણ તે જમાનામા તેમજ મેગરીની કાવ્ય સિદ્ધિ છે ' જ્યારે આગિયા
 માટે 'glowworm' પંથી તેમને 'તેજકી', 'પ્રકાશકી', જેમા અને 'અકાશ' માટે 'નિશાકુસુમ
 જેવા શબ્દો ચોજરા પો ગોવર્ધનગમનુ કવ્ય અવિલ્લખ તત તે તો તેમના અસ્વતીચન્દ્રને પાને પાને
 પ્રગટ થાય છે

શ્રી કાન્તિનાન પડ્યાએ ગોવર્ધનનમના અમ્બ ૧ ચન્નિ ૧ પર અને હુમ સપત્તિ પર વિવેચન મ્યું ૧૮

પછી '૫ દેખાતમ્' ગાનારા ગાદ મહેના ૧૪૮ બ્યાન અને મતોપતી નાગણીમા પ્રિખગય (૧)

નતે શ્રી વિદ્વાન્મ્યા નિધાનપના યોગાનમા ખાસ ભાવેલા ગગનચ ઉપર નડિયાદના મ્યાનિ-
કનાકારાએ કવિ શ્રી રૂઢનાથે નાટ્ય રૂપમા જ્યુરેટુ 'મન્વતીચન્દ્ર' નામ લખતી મતા તુ હતુ તેમા
કુમુ અને કુસુમના પાત્રોએ બુ અગસનીની ડામગીરી બગ્ગરી હતી ગામના તથા બહારગામના લોકો રાતના
મનોરજનમા જે ઉત્સાહપૂર્વક હાજરી આપતા, તે ઉપરથી તેને જોના માટેનો લોકોનો તનસાટ જણાઈ
આવતો આશરે છ માત હજાર પ્રેક્ષકોએ ત્રણેય દિવસના ગરિના મનોરજનના કાર્યક્રમો મઠ ભાવથી
નિહાળ્યા હતા

ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ ૧૯ મું સંમેલન : નડિયાદ.

શુક્રવાર તા. ૨૭-૧૦-૧૫૫

કાર્યક્રમ

સમય

૧	નાથના અને '૪૪૪૪ ગરલી ગરગત'	૧૫:૦૦ થી ૧૬:૦૦
૨	ન કાન મડગના પ્રમુખનુ પ્રવચન શ્રી કાન્તિનાન ઇ પડ્યા	, ૧૬:૦૦ થી ૧૭:૦૦
૩	મમેનના ઉપરાષ્ટ્રનુ મગય પ્રવચન શ્રી હરેકૃષ્ણ મહેતાન	
	૧૫:૫૫ - મુ મધ મન્ય	, ૧૭:૩૦ થી ૧૮:૪૫
૪	પ્રમુખપ માટે દુખાગન અને અનુમોદન	, ૧૮:૪૫ થી ૧૯:૫૫
૫	પ્રમુખપનો મીકાન	, ૧૯:૫૫ થી ૨૦:૦૦
૬	ગુમેગના મ મેશાએનુ વાચન	, ૨૦:૦૦ થી ૨૦:૧૦
૭	માનિત્ય પરિષદના મીકાએનુ નિવેદન શ્રી જયતકુમુ હ ફે	, ૨૦:૧૦ થી ૨૦:૨૫
૮	પ્રમુખપનુ ભાષણ શ્રી ઇ મા મુનમી મન્યવાય-ઉત્તર પ્રેમ	, ૨૦:૨૫ થી ૨૧:૦૦
૯	પ્રમુખના પ્રમુખધીનુ પ્રવચન અને ઉદ્ઘાટન	
	શ્રી મનોહરભાઈ માન્યભાઈ પટેલ એમ એન એ મધ્યપ્રગ	, ૨૧:૦૦ થી ૨૧:૩૦
	ભોજન અને વિશ્રાન્તિ	૨૧:૩૦ થી ૩-૩૦
૧૦	એક ગીત	, ૩-૩૦ થી ૩-૪૫
૧૧	વિભાગીય પ્રમુખના ભાષણો	, ૩-૪૫ થી ૭-૦૦
૧૨	વિષયવિચારણી સમિતિની સભા (કલ મગ્યે માન)	, ૭-૦૦ થી ૮-૩૦
	ભોજન અને વિશ્રાન્તિ	
૧૩	મનોહર નાયકમ	૮-૩૦ થી ૧૦-૦૦

શુક્રવાર તા. ૨૮-૧૦-૧૫૫

૧	નિમંત્રણ વિભાગીય વાચન	૮-૩૦ થી ૧૧-૩૦
	ભોજન અને વિશ્રાન્તિ	૧૧-૩૦ થી ૩-૩૦
૨	ગવે	, ૩-૩૦ થી ૬-૦૦
	હનામવિતગ, પ્રમુખમીનો ઉપવહા અને આભાગ નર્શન	, ૬-૦૦ થી ૭-૦૦
૩	મનોહર કાર્યક્રમ	૭-૦૦ થી ૮-૩૦

(૪) મડપ સમિતિની ન્યનાનુ કામ સયુક્ત કાર્યવાહક મડળને સોપવામા આવે છે

(૫) તા ૨૨-૯-૧૫૫ની સભામા રચાનિક પ્રેક્ષકો, શાળા-મહાશાળાના વિદ્યાર્થીઓ અને બહારના પ્રેક્ષકો માટે શીનુ ને ધોગ્ય વિચારવામા આવેનુ તે બામતમા સન્મેગ અને પરિસ્થિતિ બાવાતા ળીશવટથી ફરી વિચાર મી તે અગેના ળવટનો નિર્ણય નવા ગ્યાયેવા સયુક્ત કાર્યવાહક મડળને સોપવો તેમ દસવવામા આવે છે

સાક્ષરરત્ન શ્રી. ગોવર્ધનરામનો શતાબ્દી મહોત્સવ ઊજવવા લેવાયેલો નિર્ણય

ગુજરાતી સાહિત્યના પિતાન નવનક્યાકાર, સમય ચિંતક, મનુષ્યન ગદ્યવામી, 'અગ્નિવતીચંદ્ર'કાંડ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીના જન્મને આવતી વિજ્યાદશમીએ તા ૨૬-૧૦-૫૫ના રોજ મો વર્ષ પૂન થાય છે તેમની શતાબ્દીને તેમના વતન સાક્ષરધામ નડિયાદ યોગે રીતે ઊજવવી તેનું તા ૨૦-૧૦-૫૪ના રોજ શ્રી ડી.નંદમી વાયલેરીને મેં નિર્ણયના આશરે ૨૫-૨૦ મુખ્ય નાગરિકની મહામા નમી થયું હતું તે મહામા મરોનારી પણ નીમરામા આવી હતી તેના પ્રથમ તરફ મુખર્ષ મન્યતા માધકામ ખાતાના નાયક પ્રધાન શ્રી માણુભાઈ જશવાઈ પેરને ચૂની નામમા આ યા હત્યા મત્રીઓ તરફ શ્રી ગાંધીના નામ પ્રેમ્સર અનામી, શ્રી મધુભાઈ દાન્ડ તથા શ્રી મોખાભાઈ પેરને ચૂની નામમા આન્યા હતા

તે મહાએ નીચેના દગવો પસા કર્યા હતા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ બેલાવવી

(૧) વિજ્યાદશમી તા ૨૬-૧૦-૫૫ના રોજ શ્રી ગોવર્ધન રાતાબ્દી નિમિત્તે તા ૨૬, ૨૫ ૨ એમ ત્રણ દિવસ માં સાક્ષરધામ નડિયાદને આગળે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મોનાવવી તેના ઉદ્દેશ્ય દિવસના અધિવેશનમા શ્રી ગોવર્ધનરામ અને તેમના જ્ઞાત, લેખન, વ્યક્તિત્વ, કૃતિઓ વગેરે પર અભિનિયો અપાય નિમધવાચન થાય તથા નાય અને ગુજરાતના યવાન વેખકો તથા અગિય-અભિને પ્રેક્ષાકૃપ અને તેવા યાજ્યનો થાય

અભાનક-અથ અગાડ વગે

(૨) શ્રી ગોવર્ધન રાતાબ્દી નમાર અન્થ પ્રકાર વગે તેમા ગુજરાતના નવપ્રતિ ૬૦-૭૦ લેખકો ચિતમ અભિઓ, ચિત્રકારો વગેરેને પોતપોતાની કૃતિ મોખી આપવા વિનતી કરતી તેની છાપેરી નિમત્રણ ત્રિ ૧ મીઓ થોડા જ સમયમા લેખકોને મોકની આપશે આ આગ-અથમા ગુજરાતના વિદ્વાનો તથા કૃતિઓ, આપણા અનપમ ગદ્યવામી અને નવનક્યાકારની અભિને જેમ આપે તેવા ચિતનના પગ્ગિકકૃપ લેખો, વિવેચનો કૃતિ-અભિઓ ૧૨થો વગેર ખાસ તેમા જી ચિતન સાહિત્ય-સમર્પણકૃપ બની ગે તેની કમગત નહીં રખી મોકલે તેની મત્રીઓની ખાસ વિનતી છે ચિતકારો શ્રી ગોવર્ધનરામની ચિત્ર-કૃતિઓ મોકલે તથા 'અગ્નિવતીચંદ્ર'માથી કોઇ પાન / પ્રપગતુ ચિત્ર કૃપનાથી દોરી પોતાની કૃતિ શ્રી ગોવર્ધનરામની શતાબ્દી પ્રમગે અર્પણ કરે તે મત્રી યથાશક્તિ ગોપની મત્રીઓ આનક-અકમા અવડ રીતે ગુજરાતી સાહિત્યમા તે આ ભાવ પાડે તેની રીતન પ્રકાર ૧૨થો હાથ ધરે

નિમંત્રણ હરીગઢ

(૧) ગુજરાતી-ભાષા-ભાષી શાખાઓ તથા કોનેજેમા વિદ્યાર્થીઓ નિમંત્રણ બપી જાત (૧૮૫૫) મામના અન પડેના મત્રીઓને મોકની આપે

નાનક યોગજુ

(૧) વિજ્યાદશમી તા ૨૬-૧૦-૫૫ની મેરે 'અગ્નિવતીચંદ્ર' નાટક જાવવુ અથવા તેમાના કેટલા પ્રમગો ભજવવા તેની અવગથા શ્રી રુનાથ અવિ શ્રી જશવત દાકર, શ્રી અવિનાશ ખાસ વગેરે મગે તેને માં તેખનાનાયબીવાજ નાટક વખવાની પણ તે મથિતિ જ તજવીજ કરે

(૫) ગુજરાતના વાસ્તવિક આખ્યાનાઓને અને વિદ્વાનોને તેમના અતુક જિવમે પોતાની નડિયાના મહિન ઠોપના થી ગોવર્ધનગમ તથા તેમની મનિઓ પર આખ્યાનો ગોવર્ધન

નડિયાવાગ્મીઓની કૃત

ઉપના 'ગોવર્ધન' નેટના અમરના મુકાબ તેના મુખના ત નડિયાના નિવાસીઓની કૃત જે તેને માટે નાળા-અમિતિ જ્યાં નડિયાના નાગરિકો પાસે આવે ત્યાં તેમને છૂટે હાથે અને મોકળા મને મરતી તે પણ નડિયાની જનતાની કૃત છે આ આપણ કવિ-કવ્ય કંડાની તક છે, આપણ વાડનાયા પનોતા સાક્ષ-ગ્નના નામને ચાલ હરી કૃત્ય થનાની તક છે તેમથી નડિયાના યુવાનોને ગ્રેષ્ઠા મળશે નાગરિકને જીવન-અનુભુ ભાથુ મળશે આગા જે ક આવા સુદ કાર્યમાં નડિયા પાટ નહિ પડે

શ્રી ગોવર્ધનગમ અખતશત્રુ હતા, વિદ્વાન હતા, સમર્થ કવિ હતા ૪૦ વર્ષની ઉમરે 'મીમંસા' વખતનાતે કુમારી દર્શ, કાવ્યાવાગ્મી દિવાનગીરીના લાભને જતો કરી, આહિત્ય મેવા માટે જ તે નિજત થઈ નડિયાના આની ગ્યા તેમજ સાદુ જીવન કવિના જેવું ધીમગીર અને પ્રોટ હતુ નડિયા પોતાનુ કમલ તો આ કૃતે જ પરત ગજાતની થીજ મુખ્ય મુખ્ય નગરોમાં પણ આ પ્રતિ ઉપાડી વેશે તેની અમને આગા

નિવે

ગાનિસાલ હાથ

x

x

x

પત્રિકા ન ૨

ગાંધીનંદી પુસ્તકશાળા

નડિયા,

તા ૧૩-૭-૫૫

આચાર્ય શ્રી,

આનુ વર્ષે નિવ્યાશીએ સાક્ષરવધ આ ગોવર્ધનગમના જન્મ પ્રમથને એ વર્ષ પૂરા થાય છે તે શુભ પ્રમથે શ્રી ગોવર્ધન ચતુર્મ્હી મહોત્સવ સમિતિ નડિયા તરફથી ગુજરાતના શાળા-મહાશાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે નિમંત્ર હરીફાઈ ગોડનના આની છે તો તે અંગે આપની જાણ-મહાશાળાના વિદ્યાર્થી ભાઈમહેનો માટે નીચેની જાહેરાતનુ થોડા પ્રકાશન કરવા વિનંતી છે

નિ

મત્રીઓ,

શ્રી જો શ મહોત્સવ સમિતિ,
નડિયા

મહાશાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે

—: નિમંત્ર માટે વિષયો :—

(૧) 'સસ્વતીચંદ્ર' ના સ્ત્રીપાત્રો (૨) 'સસ્વતીચંદ્ર' નુ તત્વજ્ઞાન (૩) 'સસ્વતીચંદ્ર' ની કુટુંબજાવના (૪) 'સસ્વતીચંદ્ર' ની વસ્તુચરણી (૫) 'સસ્વતીચંદ્ર' — એક અવલોકન (૬) ગુજરાતી આહિત્યમાં શ્રી ગોવર્ધનનામનો કાગો

પત્રગી પામેના પ્રથમ ત્રણ લેખો માટે અનુક્રમે રૂ ૨૫-૦૦-૧૫ના દાનમાં આપવામાં આવે
શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે

—: નિમંત્ર માટે વિષયો :—

(૧) 'સન્ન્યતીચંદ્ર' ના મારુ પ્રિય પાત્ર (૨) 'અન્ન્યતીચંદ્ર' ની સહિત થા (૩) 'સન્ન્યતીચંદ્ર' દોઢ તો— (૪) કુચ્ચની આત્મકથા (૫) 'અન્ન્યતીચંદ્ર' ની વચનભાસના
પત્રગી પામેના પ્રથમ ત્રણ લેખો માટે અનુક્રમે રૂ ૨૫-૦૦-૧૫ના દાનમાં આપવામાં આવે
આ નિમંત્રે જનન માસના અત પહેલાં ઉપનામ મળામે મળી જ્યાં જોઈએ
દરેક હુકી બાઈમડેને પોતાનું વખાણ નવન કે તે માગન પોતાની નામના કે મહાશાળાના
આચાર્યની સહી લેવી

આરા છે કે ગૂજરાતના વિદ્યાર્થી બાઈમડેને આ તરફાઈને વધારી લેમે અને શ્રી ગોવર્ધનરામ
તંકનો પ્રેમ વ્યક્ત કરે

x

x

x

પત્રિકા ન

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ

: એકે વિજયિત :

આકાશના માનની તારીખ ૨૦-૦૭-૨૮ના દિવસે ગુજરાતના ગૂજરાતના અવમાન્ય સંસ્કારકવામી
સાક્ષરવર્ગ શ્રી ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી જન્મ શતાબ્દી મહોત્સવની ગજવણી તથા ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
૧૯૫૫ અધિવેશન નડિયાદ ખાતે થનાર કે એ હકીકતથી આપ પરિચિત હશે

માક્ષરવર્ગ શ્રી ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીને આ જન્મશતાબ્દી મહોત્સવ એ આખા ગૂજરાતના સાહિત્ય ને
સંસ્કારપ્રેમીઓ માટે એક અમૂલ્ય અવસર કે 'અન્ન્યતીચંદ્ર,' 'સાક્ષરજીવન,' 'રનેહુમુદ્રા,' અને
'લીલાવતી જીવન કલા' વગેરે જેવા અથો ગૂજરાતને આપીને સ્વ ગોવર્ધનરામે ગૂજરાતના સંસ્કાર અને
સાહિત્ય જીવનનું જે અસર કર્યું કે તે માટે ગૂજરાત સંસ્કાર એકમની મુશ્કેલી છે અને તેથી આ અવસર
યશસ્વિત્વ સ્વરૂપમાં એ મહત્ત્વ આપી કરવાનો એક અને એ પ્રસંગ છે, નાનો પ્રયાસ છે

તેઓશ્રી નડિયાદના, ખેડા જિલ્લાના અને ગૂજરાતના વતની હતા, એથી આપણા અર્વ માટે આ અવસર
વિશેષ મહત્ત્વનો ને ગૌરવનો છે વિશેષ સ્વરૂપમાં એને પૂર્ણ કરવાની ફરજ આપણા ઓને માથે મહે છે

શ્રી ગોવર્ધનરામ જન્મ શતાબ્દી મહોત્સવ પૂર્ણ ગોમન સાથે જોજવાય તે માટે નડિયાદના સાહિત્યપ્રેમી
નાગરિકોની એક સભા ગજ્ય સંગઠના બાવકામ—ગદ્ય ખાતાના નાયક પ્રધાન શ્રી બાલુભાઈ જ પટેલના
પ્રમુખસ્થાને સૌ પ્રથમ મળી હતી અને એ સભાએ આ મહોત્સવ માટેનો પ્રાથમિક કાર્યક્રમ ધરી કાર્યો હોને
ત્યાગમા આપે મહોત્સવ સુર રીતે જોજવાય તે માટે બીજી નાની મોટી સમિતિઓની ન્યના ધર્મ છે

હવે મગમર આજ પ્રસંગે ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશનને નડિયાદના જરવાનું નિમંત્રણ
આપતું—તેમ પણ વિચારણા અને આપણા એ નિમંત્રણને મ્વીકાર પણ થઈ ગયો છે શ્રી ખેયરદાસ શાહના
પ્રમુખસ્થાને એક વિસ્તૃત કાર્યવાહક સમિતિની ન્યના કરવામાં આવી છે અને સકાર મળના પ્રમુખ તરીકે
શ્રી કાન્તિનાથ જી મડાની વતણી કરવામાં આવી કે વગત સમ્યો નોંધવાનું કાર્ય પણ સારી રીતે ચાલી
રહ્યું છે

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ આ વર્ષ પચાસ વર્ષ પૂર્ણ કરે છે અને તેથી એની પણ આજ પ્રસંગે સુરા જળતી ઉજવાય છે. સ્વ. ગોવર્ધનરામ પચાસ વર્ષની ઉંમરે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રથમ અધિવેશનના પ્રમુખ મન્યા, એમની જન્મ શતાબ્દીની ઉજવણી, સાહિત્ય પરિષદની અર્ધ શતાબ્દી, આ ધંધાનો મુદ્દો યોગ થયો છે અને માટે જ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ૧૯ મું અધિવેશન ગુજરાતના મુખસિદ્ધ સાહિત્યકાર શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીના પ્રમુખપદે આ જ દિવસે ઇન્ધિયાન નિરામ્યા જ ભરવાનું નક્કી થયું છે.

આ પ્રસંગે સ્વ. ગોવર્ધનરામના સ્મારકમાં સ્મૃતિપ્રથે પ્રતિષ્ઠ કરવાનું એમની એ સુદ્ધ ધોન્ન પ્રતિભા એકી સ્ત્રાવું, વગેરે કામ પણ કરવામાં આવનાર છે. આ ઉપરાંત સ્વ. સાક્ષીશીના આગમને કારણે સાહિત્યપ્રવૃત્તિ વિષ્ણે, એમના હવે અનુભવ એવા અને અગમ્ય લખાણો પ્રસિદ્ધ થાય એવો ખ્યાલ પણ આ પ્રસંગે અમારી નજર સામે છે.

આ બધા ઉપરાંત, આ સર્વ પ્રસંગોને ટાંખે પધારના ગુજરાતના આમનિત સાહિત્યકાર મહેમાનોની મળ. અંગેનો સાગે એવો અર્થ મળે માર્ગસાગી મળેને રહેશે જ.

આ કાર્યમાં ગુજરાતના અને તેમાં પણ નિશ્ચય કરીને ખેડા જિલ્લાના અને નડિયાદના સૌ વતનીઓનો ધોરણ કે વ તો ફાળો ભેજી જ અમે મૌની પામે એ માટે આ બહુર નિનતી દ્વાન કૃપ નહિ તો કૃલની પાખડીની માંગ કરીએ છીએ અમને ખાતરી છે કે અમારો હાથ પાડે નહિ પડે, કારણ ભૂતકાળના અમાગ અનુભવો એજાગર જ છે.

પરિન ન

મુશશ્રી,

આ માથેની વિસ્તારિ આપે વાચી, વિચારી હશે આવા પ્રકારની મામડિય અને સામગ્રિ પ્રવૃત્તિના આપનો ફાળો ધગો મકુતવનો હોઈ મગન કાર્ય માટે અમે આપને આ વ્યક્તિમત પત્ર લખવાની ત નહ્યે છીએ આપ એ રક્તિ ? સમ્યાના સમ્યાન તરિકે જરૂર કદમ સદ મરી સકો છે. આપ, આપનો, આપના સહુરોગી કાર્યકરોનો, વિદ્યાર્થીઓનો અને મિત્રોનો, નાણામય મગો નીચે દાખલા ન્યરે અવરે મોકની આપવા કૃપા કરશે એવી મરિય સહકારની આશા અને શ્રધ્ધા માથે મિ નીશુ.

(એજામા એજા શ રપની નકમ આપનાર વ્યક્તિ કે સમ્યાને શ્રી ગોવર્ધન સ્વ. મના અથ બ આપવાનો નિર્ણય લેવાયો છે.)

ફાળો મેમના માટે સરનામું —
શ્રી ચુનીભાઈ મળજભાઈ પટેલ

અથવા

શ્રી મોનાભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ

શ્રી કલિદાસી પુસ્તકશાળા

નડિયાદ

મિ

અને સ્વ,

મળે ન મળે,

આજુબજુ સરનામું પોય

અમળ શ્રી સ્વ. સ્વ. મેમના ને

મળે ન મળે

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ, નડિયાદ.

નુસ્ર શ્રી

વિ. વિ. ૬ આપને મિત્ર હશે કે આસપોસત વર્ષ સવન ૨૦૧૧ના આગિન સુદ દશમ (વિજ્યાદશમી) ને દિવસે ગુજરાતના સાક્ષરસન શ્રી ગોવર્ધનગમ ત્રિપાડીના જન્મને સો વર્ષ પૂરા થાય કે તે નિમિત્તે શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ, નડિયાદ, તરફથી શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ પ્રકટ કરવાનો નિર્ણય લેવાનો છે. તેમા ગુજરાતના લઘુપ્રતિષ્ઠ વિદ્વાનો, સાક્ષરો, કવિઓ, વિવેચકો તથા ચિત્રકારોના સહકાર અને માર્ગદર્શિ હોયે તો આપને આપની લેખપ્રત્યાષ્ટી, કાવ્ય ચિત્ર કે નાટ્ય આશરે ૨-૩ માસમા મોકલી આપવાની અમારી આગ્રહપૂર્ણ વિનંતી છે

આપશ્રી ગોવર્ધનરામના સમૃદ્ધ વ્યક્તિત્વ અને તેમના વિરાળ સાહિત્યસર્જનના કયા અગ ઉપર લેખ કાવ્ય કે ચિત્ર મોકલી આપી અમને ઉપકૃત કરશે તે આપ સમયમગ્જ જાણવી મટે તો અમારુ ધામ અગ ધાય

આપ આ અભ્યર્થી કાઈ અભ્યાસપૂર્ણ કૃતિ માટે તિચાગ મરી, બનતી તવગ્યે નીચેના મનમાં જવાબ આપશે એવી આશા

વિ. આપના વિશ્વાસુ.

મંત્રીઓ,

C/O શ્રી માનાભાઈ વ. પટેલ એમ. એ.,
અમડી ચકના, નડિયાદ
તા ૧૧ ૧૧ ૧૯૫૮

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ
નડિયાદ.

x

x

x

પત્રિકા નં ૬

જાહેર આમંત્રણ

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ, નડિયાદ

આગામી તા ૨૬-૨૭-૨૮ ઓક્ટોબર માસમા નડિયાદને આગળે સાહિત્યના બે સન જાજવાશે એક શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ અને બીજી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ૧૯મુ અધિવેશન

આ સારસ્વત સંગ્રામી યોગ્ય વાતાવરણ જમાવવા માટે શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિએ અ-વ્યાખ્યાનમાળા યોજા છે તેમા ગુજરાતના પ્રથમ પકિતના નમ્યાન્ય આતિથ્યમગે પ્રમગને અનુ પ વિવિધ વિષયો પર મનનીય વ્યાખ્યાનો આપશે

સાક્ષરમિતિ નડિયાદની આતિથ્યગમિતિ જનના તેમા હાજર રહીને સપૂર્ણ આથ આપે અને વ્યાખ્યાનમાળાને નકળ બનાવે

વિ

મંત્રીઓ,

શ્રી. ગો. શ. મ. સમિતિ.
નડિયાદ

વક્તા	વિષય	તા રી ખ
૧. આચાર્ય શ્રી યગવંતભાઈ શુક્લ પ્રિન્સિપાલ શ્રી ગમાનદ મહાવિદ્યાલય	“ મહાનુભાવ ગોવર્ધનરામ ”	૭-૮-૫૫
૨. પ્રો. અનંતરાય મ. રાવળ પ્રાધ્યાપક ગુજરાત કોલેજ	“ ગોવર્ધનગમનું યુગ્મદર્શન ”	૧૩-૮-૫૫
૩. પ્રો. એસ. આર. ભટ્ટ પ્રાધ્યાપક લો કોલેજ	નવલ સાહિત્યનો વિકાસ અને જીવન પર તેની અસર	૧૪-૮-૫૫
૪. આચાર્ય શ્રી રતિલાલ ત્રિવેદી	—	—
૫. પ્રો. રવિશંકર મ. ભેષી	—	—

વ્યાખ્યાનમાળાનું પ્રથમ વ્યાખ્યાન રવિવાર તા ૭-૮-૫૫ને રોજ ન્યાનિક શ્રી. વિદ્યુત કન્યા વિદ્યાલયમાં સવાળના ૯-૦ વાગે થયે અન્ય વક્તાઓ માટે મથળ અને અમલ નકદી થયે જાહેર કુવામાં આપશે

x

x

x

પત્રિકા નં ૭

ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

: ૧૯ મું સંમેલન :

તા. ૨૭-૨૮ ઓક્ટોબર

નડિયાદ.

શ્રીમાન,
શ્રીમતી,

તા ૨૭-૨૮ ઓક્ટોબરે નડિયાદમાં ભગનાર ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અગે એક પ્રદર્શન ભરવાનો નિર્ણય કુવામાં આવ્યો છે તેમા નીચે પ્રમાણે મુખ્ય વિભાગો રહેશે આપની પ્રવૃત્તિ ને ને વિભાગોને આવરી લેતી હોય તે વિભાગમાં નમૂના મોઢવી આપ સહકાર આપી આભારી ઇચ્છાછું

(૧) ચિત્ર અને શિક્ષક વિભાગ :-

ફેરેડ ચિત્રકારને અધ્યાયકુ સ્થાન આપવાનું હોઈ ચિત્રકાર પોતાની વિધવિધ જૈથીના નમૂના મોકલે તે હજી છે-જેમ કે ઝૂંચ, વાર્તાચિત્ર, છુકજેકેટ, કાર્ટુન, સપૂર્ણ ગગચિત્ર, તૈયચિત્ર, પોર્ટ્રેટ, વગેરે ફેરેડ ચિત્રકારની માધના અને સિદ્ધિનો ગૂજરાતની જનતાને સચોટ ખ્યાલ આવે તે પ્રદર્શનનો મુખ્ય હેતુ હોવાથી, આ હેતુને લક્ષમાં રાખી ચિત્રકાર પોતાના નમૂના ખસદ કડે એ હજી છે કાચની ફેધમ વિનાની છતાં સુવસ્ત્રથી ગોઠવી રાકાય તેવી રીતે માઉન્ટ કરેલી કૃતિઓ અનુક્રમણ થયે શિક્ષક વિભાગમાં શિક્ષકી પોતે શુ મોકલવા માગે છે એ પ્રથમથી જણાવે તે જરૂરનું છે

આ વિભાગમાં નમૂના મોકલવાનું તથા અન્ય પદવ્યવહાર કુવાનું અરનામ —

ચદ્રવદન છગનલાલ ભટ્ટ, મોઢકજિયુ, નડિયાદ

(૨) ખાલચિત્ર વિભાગ :-

આ વિભાગમાં ખાલકોની ચિત્રન ધૌવિક કૃતિઓનો જ અમાલેજ થાય છે. મેહરુન શિક્ષકમાં આવના

વિષયો-જેવા કે હીરાકાન, ઝીવનાઈઝ, નેચર, લેમ્પીય, કીહુન્ડ મોગેનો સમાવેશ થતા નથી સિવાય કે તે ઘણું વિનિષ્ઠ ધૈનીમા હોય નમના અન્યાઓ માગફતે જ નીમગવામા આપમે ઘણું સમ્યા માથે ન સમ ગાયેના બાગકાના ચિત્રો અભિતગત રીતે ની નાન આ વિભાગમા ધનામોની જોગવાઈ હોઈ દે અન્યાએ ચિત્ર કરનાર વિદ્યાર્થીનું નામ, ઉપ મોગેનો પ્રથમ મોનવો જરૂરી

આ વિભાગના નમના મોનનાનુ તથા અન્ય પત્ર નાનનુ અનામ —

બીચુભાઈ હીરાભાઈ ઇન્વાગા દિવાળીપોળ, નડિયાદ

(૩) કેરોઆકી .—

મા વિભાગમા ના હાટાઆમન અનાયદુ નવા મગશ ફાગાફિન્ડ નમો તરફથી પોતપોતાના મેમ્બરોના નમના પત્રક ધરી સમૂહમા મો નવામા આવે તે છટ ડે કોઈ જનના મેમ્બર ન હોય તેવા કેરોઆકીની કૃતિઓ અભિતગત રીતે નીમગવામા આપમે. ડોઆમ પિક્ચરીઅથ અને રેકનીશ્સ ડ્રોઈંગીના કોવા આવશ્ય છે

આ વિભાગના નમના મોનનાનુ અને અન્ય પત્ર નાનનુ અનામ —

શિવપ્રસાદ હી દેસાઈ, મેકેટરી, નડિયાદ કંબેરા કલગ

મનકર ચોકરી, મેકેટરી નડિયાદ કંબેરા કલગ

રહેવો ફૂવો નડિયાદ

(૪) ઝીનપ, બનત ગુચલુ તથા દેન્સી વર્ડ .—

આ વિભાગમા મુખ્યત્વે અન્યાઓ માગફતે નમના નીકારનામા આવશે ઘણું સમ્યા સાથે ન સમ્યા મેરી ખેનોના નમના અભિતગત રીતે નીમગવો નાન્યાની દૃષ્ટિએ એ જરૂરનું છે કે દરેક સમ્યા મારીગીની દૃષ્ટિએ પત્ર ધરી નમનાની અપ્યા મથાનિ કે એ નમનાઓ માથે તેની યાગી મોકલે

આ વિભાગના નમના મોનનાનુ અપો અન્ય પત્ર નાનનુ અનામ —

શ્રીમતી વમતમેન બ્યાસ, નાગરવાડો, નડિયાદ

દરેક વિભાગમા નમના મોનનાનુ અર્થ મોકનનારે ભોગવવાનું છે માથવવાનું અને પરત કરવા. અર્થ વેધવાની જવાબદારી પત્ર નીકારે છે નમના મોનનાનુ અર્થ કોઈ નમ્યા કે વ્યક્તિ ન વેકી શકે તેમ હોય તો પ્રથમથી તે વિભાગના નાર્થમર્તાની મતિ લખને જ નમના મોનના આનકયક છે તેવા ટિપ્પમા અર્થ આપવાની જોગવાઈ થશે

માનચિ. સિવાયના વિભાગમા ધનામોની જોગવાઈ નક્કી નથી દરેક વિભાગની વ્યવસ્થાપક વ્યક્તિ તે વિભાગની નિષ્ઠાત છે અથવા સફાય થતા કે ના પ્રજાની દૃષ્ટિથી પસંદગી થશે. મારને અન્યાય નહિ થાય તેની આપ આતો નાખો નીમગવામા નમનાની અપ્યા હાન મથાનિ થક મકે તેમ નથી એમને તે પ્રથમ મોકનના ની વિવેચનુદ્ધિ પાછો વાગા આવે છે

મિ

અ દ્રવદન છગનલાલ ભટ્ટ

મત્રી : કલ્પા પ્રદર્શન

મોહનભાઈ જ શાહ

મ આલક : કલ્પા પ્રદર્શન

નડિયાદ અને જિલ્લાની જનતાને

નડિયાદ અને જિલ્લાના સર્વ નાના મોટા ભાઈ બહેનો હવે તો એ હકીકતથી હાથે જ અનુભવ કરો કે નડિયાદને આગણે એ ભવ્ય પ્રસંગોની ઊજવણી માટે મોટે પાયે તૈયારીઓ ચાલી ચકી છે. આપણા જયોતિર્ધન મહા સાહિત્યની શ્રી ગોવર્ધનગમને જન્મ શતાબ્દી મહોત્સવ આગામી તા ૨૬મી ઓક્ટોબર વિન્યાદગમીને દિવસે ઊજવાશે. સાથે સાથે ગૃહસ્ત્રી સાહિત્ય પરિષદનું ૧૯મું સમેતન પણ અહીંજ ભરાશે અને પર્વોના પ્રમુખ તરીકે ઉત્તર પ્રેમના રાજ્યપાન માનનીય શ્રી કનૈયાલાલ મોદીનાય મુનશીની વતણી થઈ છે એ ધણા આનંદની વાત છે. પરિષદનું મગન પ્રવચન મુનશીના ગજવણાવ શ્રી હરેકૃષ્ણ મહેતાના દરશે. આના મુયોગો જવલ્લે જ પ્રાપ્ત થાય છે. આપણા જિલ્લામાં નડિયાદમાં લગભગ ૩૫ વર્ષ પહેલાં સાહિત્ય પરિષદનું નવમું અને દસમું સમેતન ભરાયેલું, તે કરી ચાન સાને ભગ્ય છે.

સાથે સાથે એક મોટું કથાપ્રદર્શન પણ ભરાયું નકકી થયું છે તેના બુન બુદ્ધિ ૭ વિભાગો રહેશે ઉપરાંત તા ૨૬, ૨૭ અને ૨૮ ઓક્ટોબરના ત્રણેય દિવસો દરમિયાન અનુક્રમે ‘સમ્વતીચદ્ર’ ‘ગમ શમરી’ અને ‘ધન ગુર્જરી’ નામના ખૂબ જ જાણીતા અને લોકપ્રિય મનેના નાટકો પણ ભજવાશે. નડિયાદની તેમજ જિલ્લાની પ્રજા આ સમાચાર જાણી ધણો જ સતોષ, આનંદ ને ગર્વ અનુભવશે. પ્રદર્શન, નાટકો અને ત્રણેય દિવસની કાર્યવાહીમાં હાજરી આપવા ધ્યાનપૂર્વક ત્રણ રૂપિયા ભરી સત્કાર મડળના સભ્ય મનવાની જરૂર છે. નડિયાદની બહાનના ભાઈ-બહેનો શ્રી ૫-આપી રહેવા, જમના, નાટક તથા શતાબ્દી સમેતનને લાભ લઈ શકે છે, પણ તે માટે તા ૧૫ મી પહેલાં જણાવી દેવું જરૂર છે. ગમ મનીઓડેથી મોકલવી.

પ્રદર્શન તથા નાટકો શ્રી વિકન કન્યા નિઘાન્યમા યોજાશે. જ્યારે શતાબ્દી મહોત્સવ અને સમેતન સતરામ મદિમા યોજાશે.

શતાબ્દી મહોત્સવ અને સમેતનની પ્રેક્ષામાં હાજર રહેવા માટે ત્રણેય દિવસના માન આકં આના રાખવામાં આવ્યા છે. આશા છે કે નડિયાદ અને જિલ્લાના ભાઈ-બહેનો આ પ્રસંગોનો પૂરો લાભ ઉઠાવશે અને મજબૂત તરીકે નામ નોધારી દેશે. આ ઉપરાંત ગમના અને જિલ્લાના ઉદાગ્ર મુદ્દરથી પણ આ બધા કાર્યક્રમ માટે થનારા પચ્ચીસેક હજારના ખર્ચ માટે તેમના મનનો પ્રવાહ આ તરફ વાળશે એની આશા છે.

નિ આપના,

કાન્તિલાલ ઇ. પંડ્યા

વાગન પ્રમુખ, સાહિત્યપરિષદ

બાબુલાલ જ પટેલ

પ્રમુખ, શતાબ્દી મહોત્સવ

નોંધ :-

(૧) ભોજન, નિવાસ અને મનોરંજન સિવાય, ત્રણેય દિવસના મમારભોમાં હાજર રહેવા માટે તેમજ પ્રદર્શન જોવા માટે માત્ર ૦-૮-૦ (આકં આના) શ્રી ગજવામાં ચારી છે.

- (૧) મોજન અને નિવાસ સિવાયના બધાજ કાર્યક્રમોના હાજરી માટે ૩/- ત્રણ રૂપિયા ભરી સત્તા મહાત્મા સભ્ય થવાથી આપોઆપ એ હકક મળે છે.
- (૨) ગાદગામથી પ્રેક્ષક કે પ્રતિનિધિ તરીકે આવના માગના ભાઈ-બહેનો માટે ત્રણ દિવસના બધા સમારોહો, મોજન અને નિવાસ-મધી વચ્ચેના માટે રૂપિયા ૫/- (પાચતી) શ્રી રાખવામાં આવી છે. વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી ભાઈ-બહેનો મોટા પ્રમાણમાં આ પ્રયોજનો લાભ લેશે જ એવી આશા છે પૂછપછ તેમજ મતીઓર્ડર માટે ચરનાસુ :—

મંત્રી, શતાબ્દી-સંલગ્ન,

ગાદીલક્ષ્મી પુસ્તકશાળા, નડિયાદ.

પત્રિકા નં ૬

✽ આમંત્રણ પત્રિકા ✽

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

૧૯ ઝું મંચેલન .

નડિયાદ.

તા. ૨૬-૨૭-૨૮ ઓક્ટોબર, ૧૯૫૫.

શ્રીમાન/શ્રીમતી,

સાક્ષરશ્રુતિ નડિયાદને આંગણે ગુજરાતીના મરવા સપૂત, સાક્ષરવર્ધ શ્રી ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીની જન્મશતાબ્દી મહોત્સવની જોગવાણી આગામી વિજયાદશમીને દિવસે તા. ૨૬-૧૦-૧૯૫૫ ને જુધવાગના મોજ થનાર છે તે આપને જુવિદ્ધિ હશે જ.

વળી આ આગે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૧૯૪૭ મંચેલન પાખુ બહી જ તા. ૨૫-૧૦-૫૫ અને ૨૮-૧૦-૫૫ ને ગુરવાર અને શુક્રવારના બે દિવસો મંચેલન ભરવાનું નક્કી થયું છે. સાહિત્ય પરિષદનું પ્રથમ અધિવેશન ૧૯૦૫માં ભરાયેનું એ હિસાબે તેને આપુ સાથે પચાસ વર્ષ પૂર્વ થતાં હોઈ, તેની સુવર્ણ જયંતી જોગવાણી પ્રથમ ગ્રામે ધાય છે. તે ઉપરાંત પ્રથમ અધિવેશનના પ્રમુખ શ્રી ગોવર્ધનરામ જ હતા એ હકીકત પણ ઘણી મુશ્કે છે આપે વિરલ નુયોગ આભાવિક રીતે જ આનંદવાળી બને.

આ બને આગવન પર્વેના પ્રમુખ તરીકે આપણા સાહિત્યસર્જક, હજનસી શ્રી ર્નયાસાચ માણેકસાચ મનશીની વગણી કંવામાં આવી છે એ પણ એક આનંદની વાત છે

આ ત્રણેય દિવસો મંચેલન ગુજરાતના મન્માન્ય સાહિત્યકારો હાજર રહી પ્રયોજને અભિનંદ એવું અમે જરૂર દેવડીએ. તો તે પ્રયોજએ હાજર એવતા આપને અમારું ભાવભર્યું નિમંત્રણ છે. આપથી અમારું આનિથ્ય સ્વીકાર્મો તો અમને ઘણા દર્ષ થશે. અમને આશા છે કે આપ અવસર પધાગો અને મહાત્મા બનાવશે.

પ્રતિકૂળ સંજોગોવશાત્ જો કદાચ આપ હાજર રહી ન શકો તો આપના તરફથી એક મુમેંઝાનો મંદિરો તો અવશ્ય પાઠવશે એવી આશા ગંખીએ છીએ.

ડાઈલેક્શન પુસ્તકશાળા
અથવા
વિકલ કન્યા વિભાગ,
નડિયાદ,
તા. ૫-૧૮-૫૫

સિ. અમે છીએ,
આપના શુભાનુરાગી,
આલ્બુલ્હાઈ જશલ્હાઈ પટેલ
આગત પ્રમુખ,
શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ,
કાન્તિલાલ જગનલાલ પંડ્યા
સ્વામન પ્રમુખ,
ગુજરાતી સાહિત્ય પંચિત્ર,
૧૯મું સંમેલન,
નડિયાદ.

તા. ક:— આપ ક્યારે અને કઈ ગાડીમાં પધારશો તે નક્કી કરી મેડામાં મેડા તા. ૨૦મી પહેલાં ઉપરના સંજનામે અવશ્ય જણાવશો.

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમારંભ

સ્વાગતાધ્યક્ષ

માનનીય શ્રી આયુભાઈ જસલાઈ પટેલનું સ્વાગત પ્રવચન

માનનીય અમાપતિ મહોદય, મુખ્ય શ્રી કૃષ્ણવાવલાઈ, સાહિત્યસિક ગહેનો અને ભાઈઓ !

નડિયાદને આંગણે ફરીને એક વાગ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું એક અસાધારણ અવિવેશન મળી રહ્યું છે. આ અવિવેશન પરિષદે ૫૦ વર્ષ પૂરા કર્યા હોઈ તેની સુવર્ણ જયંતી જીવવા માટે મળી રહ્યું છે નડિયાદના આંગણે આરી ગુજરાતના સાહિત્ય સ્વામીઓ તેમના મરુવતી-મદિની અર્ધશતાબ્દી જીવે એમાં નડિયાદ પોતાનું અહોભાગ્ય માને છે, પણ તેને માટે આજનો દિવસ તેથી ૫ વધારે ગૌરવનું પર્વ બની ગયો છે, કાનૂની આજે તેને આંગણે ગુજરાતની આ સાહિત્ય પરિષદના એક સમ્માપક, તેના પ્રથમ અધિવેશનના અધ્યક્ષ અને નડિયાદના મુખ્ય અને મરુવતીના આજનમ નૈધિક ઉપાસક, ગુજરાતના અર્વાચીન સાહિત્યના મહાઅગ્રણિ સમા તેજસ્વી શ્રી ગોવર્ધનરામની પૂર્ણ શતાબ્દી જીવવાઈ ગઈ છે. શ્રી ગોવર્ધનરામની શતાબ્દી અંગે પરિષદે તેનું '૧૯૬૫' અધિવેશન અહીં ભરે તેની અમારી વિનંતીનો તેણે સ્વીકાર કર્યો છે તે માટે તેનો માટે અહીં આભાર માની લેવા ધો નડિયાદ માટે આમ ગેવડી રીતે ભાગ્યશાળી અને ગૌરવપ્રદ બનનાર આ પ્રસંગે ગુજરાતી સાહિત્યની ઉપામના ઠનાગ આપ સૌ મહાનુભાવોન સ્વાગત કરના અને ધણો આનંદ થાય છે

જે મહાગુજરાતીની આજે આપણે આ વર્ષની જન્મજયંતી ગણતી રહ્યા છીએ તે આપણા સાહિત્યના બીજા પિતામહે, આપણા આજના ઔદિક, ગજકીય અને આનંદાગિક છત્રને ધરાવતા અને તેને પ્રભાવિત કરવામાં મહત્ત્વનો હિસ્સો પુરાયો છે. શ્રી ગોવર્ધનરામ મરુવતીની આગધના શરૂ કરી ત્યારે પશ્ચિમના સાહિત્ય અને મરુવતીના સૌ દાર મોક્ષના બની તેનો પૂરપરાહ પ્રચલ વેગમાં વડી રહ્યો હતો અને તેના વાગ આપણા છત્રના પ્રત્યેક ક્ષેત્રને આવરી રહ્યા હતાં. આપણા પોતાના આદર્શો અને વિચારો અને મરુવતીના મુદ્દો પણ આ પ્રવાહમાં તણાઈ રહ્યા હતા. શ્રી ગોવર્ધનરામ, પશ્ચિમના સાહિત્ય અને મરુવતીના આ પ્રવાહમાં બકી મારી તેનો નજવાન મોતી વીણી તેની આપણને બેટ ધરી, સાથેસાથે કેવળ જડ પાડિયામાં જ પ્રાચીન સાહિત્યની અને સંસ્કૃતિની ન્યારે ઉપામના થઈ ગઈ હતી ત્યારે તેમણે ભારતની આ મરા જ્યન અને મનાન મરુવતીની નિર્ભય શક્તિ લીધી, જેનો ફરી પણ મેળ એમનાનો નથી એવું ભાષનાગ્યોને અને મરુવતીનાં છત્ર તત્ત્વોનો મુળે ફરી દેખાડ્યો.

ગોવર્ધનરામ પ્રખર વિચારક હતા, એટલું જ નહિ પરંતુ આદર્શવાની પણ હતા. અર્ધ વિનાના ભાવિ મગળ છત્રના તેઓ અનુદાતા હતા. ગજકીય અને મામાગિક છત્રના પ્રવાહો ન્યારે ગ્યગિત થયા હતા ત્યારે પણ તેમણે ભાવિ આદર્શ છત્રનું ચિત્ર આપણી સમક્ષ મુરેખ રીતે આપી બતાવ્યું હતું. ત્યાર પછી તેા દાયકાઓની પ્રચલ પ્રવૃત્તિ, આદર્શનો અને સંધો આ આપણે મેવેવી ચિધિને ન્યારે આજે મનમનો આકાર આપી દેવાનું ગજની મ્યના કરી રહ્યા છીએ ત્યારે શ્રી ગોવર્ધનરામને દેરવા કસ્યાનુગ્રામના ચિત્રન અવલોકન કરીશું તો આપણને તે કેવળ ગુજરાતને માટે જ નહિ, પણ ભારત અને એકંદર વિશ્વ માટેના અનુપ્રેરક જેવું જણાયા વિના રહેશે નહિ. શ્રી ગોવર્ધનરામ ગુજરાતના જ અનુદાતા-સાહિત્યવામી ન હતા પણ ભારત અને વિશ્વસાહિત્યની તેઓ એક મશન વિશ્વની પણ હતા.

ગોવર્ધનરામની આ વિશ્વવ્યાપી મહત્તાની પિહાન, તેટલા જ વિરાટ અવેશવાળી સ્વર્ગસ્થ શ્રી નાના નાન કવિના શબ્દોમા ફરીયુ તો એ થોડા જ ગણાશે સ્વચ્છલના ઉપાસક આદર્શના સ્વપ્નાકામની મહુનતામા ઉડ્યુન દરના કવિવર્ષ નાનાવાયે સાહિત્ય પત્રિક અને ગોવર્ધનરામની જગતી જાગતી રહેતી આપણી આ નાનકડી નગરીને “ જગત્પ્રાન્ત-ગંગોત્રીમા સગ્સ્વતીચક્રનુ સ્થાન ” એ સુપ્રતકમા પ્રત્યક્ષિ તરીકે વર્ણવી તેના સુપુત્ર શ્રી ગોવર્ધનરામને એમની પથગમરી પ્રાણીમા આ પ્રમાણે મિત્રાઆ હતા

પચાસ- ૧૧ ઉપ- નડિયા નુ નવ પ્રકૃતિચીમદ્દના પનરપતિરભારથી જ્યમનુ, અટકુ પ ક્ષતનક્ષી પ્રહાનદગીથી જીભગતુ શાકુન્તલ અને મનુષ્યનિના ભાષાતરકાર ઓન ઝનેગીનાન માનિષ અને મન્દ્યધર કાર્યદક્ષ, કર્તવ્યવર્ધનિપુઞ નિમિષભાઈ અને એમના અગમા સમાતો એમનો કુટુંબપરિવાર — એ ગજ મારમારીઓ એ નજમા વચના વેગનઅચ્ચાસી છતા જાનવાર્તામાં કર્તવ્યધર્મનિપુણ “ અન્તોત્ત” ના સિદ્ધાંતઆનેખદ, સ્વ-સૌન્દર્યના Dharma Maker શ્રી મનમુખગમભાઈ તથા ‘ કુસુમારનિ’ અને “ હન્દ્રિતરથ ” મા યમા માદમરી ને સ્થુરશના અનુભવમા મુલાવાગનરેશના ગજમત્રી દોનગમભાઈ— એમના પગ એ નજમા વાચ હતા મન્ગળ મમા અરધુન મન્તકરિ માવાશર એ નજમા મન્તો વનકાળા નિમંધરાગ, નવમધ્યાકાગ, નાટકકાગ, ભાષાતરકાગ, ઇતિહાસચકાગ એમ અને- પ્રવૃત્તિપરણાગ વેગત ઇતિહાસ અને કવિતાની સ્વભાગમા સ્વચ્છ નિડમ્તા, શાકુન્તાદોના સ્વનાદૈત્થવજ કુમવતા અને એને રેષણી ‘ નુર્ગન’ નેના, બુગી પ્રોમગ મણિચાન એ નજમા જમનરા માન્તા ગીરણીની સાચક્ષમી નમી કાદમરીને નુજાતીમા ઉનાતા ને માણમદને આપણા મારિતમાડવડે નોતરતા શ્રી જાનનાસ પડ્યા એ નજમા વતની ૭ એવુ તેમની અંતર્ધિમણ નડિયાના આગ્રમા પચાસેક વર્ષ ઉપ- સમુદ્યમતુ હવુ પમુ એ સંતપિઓના મારદપ અને એથી ય અધિકકો જેની એ અંતર્ધિઓ પ્રશિલ્લા મરે ને મુગદ્યથાને માને એવો મુનમ્તાઓ એ નમોમકામા ત્યાગે વિરાગ્તો મ્દ સરિવરેમા ચોરનઓજરી મુનેન મમો ત મપ્ર શાભને નમજનો એ મુવતારનો તે જગતનાક્ષર શ્રી ગોવર્ધનરામ તરીકેનાર અને મિત્રિત મનકુ- પરામ અને નેનનરામ માનાશક, મણિચાવ જાનનાવ અને ગોવર્ધનરામ—એની અગ્ર અદ્ભિધિવતા ત્યારના નડિયાદને માટે નર્વાહ્યના વિખર માટેના પ્રગરિતમાલ ઉચ્ચારી શકાય કે “ Possessing such an eight, the small town of Nadiad, some fifty years ago, might challenge the proudest capital of the world to match in intellectual wealth ”

વિશ્વના સાહિત્યના નમ્તામા ‘ સગ્સ્વતીચક્ર ’ દ્વારા ગુજગતને આનેખનાર આક્ષર મી ગોવર્ધનરામે નુજાતી સાહિત્યના આ મકાન મિષ્ટાદ્ય ઉપગત અને કૃતિઓની આપણને મેળ આપી છે આમાથી કેવીમ્તો આજે આપણે ઉપેખ કરીએ

‘ વીનાવતી હવનમ્તા ’ અને નુજાતના ભક્તિમા મસાહિત્યના કે ના મહાન કવિ, કવિ દરારામનો અક્ષરેહુ ’ એ એમના અગ્રિયથો છે ગુજગતમા અગ્રિયથોન નાહિત્ય મિપુન નથી પરતુ એમા પગ આ મે પ્રથો મહત્વનુ સ્થાન ધરાવે છે

મદ સાહિત્યના એમના આ પ્રથો ઉપગત તેમણે કાવ્યએત્રને પથ ખેડ્યુ હન અને તેના પગિપામ્પ ‘ એકમદ્રા ’ ની બેટ તેમણે ગુજગતને ધરી છે

પૂર્ણ પ્રથમ સાહિત્ય સ્વવા ઉપગત પણ તેમણે અને વિવેક પ વેળો, વ્યાખ્યાનો અને નિમધો નમ્તો દેશને સાહિત્યિક, વાર્ષિક, ગજૈતિક તાત્કાલિક મૈનિહાસિક આમાગિષ અને નેતિ એવી રીતે વિવિધ પ્રકારના ઉદ્દેષ્ટ સાહિત્ય આપ્યુ છે

સાહિત્ય અંગેના તેમના નિમંત્રણો “ Classical poets of Gujarat and their Influence on Society and Morals ” એ ખાસ નોંધપાત્ર છે. ગુજરાતના સંસ્કૃતિપ્રેરક કવિઓની જીવનપ્રતિભાના વિવિધ પાસાનું દર્શન આપણને આ પુસ્તિકાના થાય છે, તથા તત્કાલીન સમાજ પર એમના નિયંત્રણની તથા વખતે પડેલી અસર પણ નોંધવા જેવી છે.

Chum the Satee, ‘ પ્રજા ૧ પુગ્ગ ’ ‘ કુરુક્ષેત્ર ’, ‘ Jiji the Mother of ShivaJi ’ વગેરે પુસ્તિકાઓ જીવનના ઉચ્ચ આદર્શોની તેમની વિવિધવક્ત્રી પ્રતિભા આપણને જોવા મળે છે.

વર્ત્ત, નીતિ અને તત્ત્વદર્શનના વિષયમાં તેમણે જે ગહુ અવગાહન કર્યું હતું તેની, મહાન નવ્ય ‘ સમ્બન્ધીયદ્ર ’ ઉપરાંત તેમણે લખેલા, ‘ Higher Brahmanism in Ancient India, ’ ‘ Survey of Indian Upanishads ’ જેવા ધાર્મિક સાહિત્યમાં તથા ‘ Practical Aspects of our Ideals of Life, ’ ‘ Practical Asceticism in my sense of the word ’ (પ્રવૃત્તિમય સન્ન્યાસ) જેવે વખાણોમાં આપણને ઝાંખી થાય છે.

કાયદાના તત્ત્વપર્યાય અને માર્મિક અભ્યાસના ક્ષેત્રપે આપણને તેમની પામથી કાનૂનને વ્યગતા લેખો અને પુસ્તકો પણ મળ્યા છે તેમાં ‘ Marriage Forms under Ancient Hindu Law, ’ ‘ Conflicts of Laws between Converts and non-Converts, ’ ‘ Philosophy & Science of Criminal Law ’ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

તેમણે સમાજસંસ્કાર અને માનવજીવનને અર્થતા વિષેના પત્રો જે પુસ્તક અને નિમંત્રણ લખ્યા છે, તેમાં ‘ The Entrance in Life of Europeans and Indians, ’ ‘ The Hindu Sovereign as Parent of his People, ’ ‘ યુરોપ, એશિયા તથા અમેરિકાની મહાપ્રજાના લાક્ષણિક સ્થાનો, ’ ‘ The Hindu Ideas of Sovereignty of state, ’ ‘ The Ideals of Hindu Poverty, ’ ‘ A Comparison between Gujarati and Maratha Histories, ’ ‘ The State of Hindu society in Bombay Presidency ’ જેવેનો સમાવેશ થાય છે.

સામાજિક પ્રશ્નોની ઐતિહાસિક સીમાઓ અને તેમના લેખો, ‘ Some Historical Aspects of our Social and Domestic Institutions, ’ ‘ The Aptitudes and Duties of Trading Communities of Surat, ’ ‘ The effect of custom of early Marriage on the Educational Progress of the Natives of India ’ વગેરે પણ નોંધપાત્ર છે.

પ્રાચીન ભારતની વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ દર્શાવના તેમના વખાણોમાં ‘ Physics in Ancient India ’ અને ‘ Physiology in Ancient India ’ નો સમાવેશ થાય છે.

સંસ્કૃતિ, દિવસચર્યા અને કાયદા અંગે પુસ્તકો, લેખો અને નિમંત્રણો વિષુદ્ધ સાહિત્ય તેમણે આપણને આપ્યું છે. ગુજરાતી અને અંગ્રેજીમાં જ તેમણે સાહિત્ય ખેડ્યું છે એવું નથી. મગ્ગનીયદ્રના મોથા પ્રખર ભાષામાં વક્ત્રાવક્ત્રની સ્વર્ણા કરી તેમણે સંસ્કૃત ભાષા પાઠના તેમના કામરૂતો આપણને પરિચય આપ્યો છે એટલું જ નહિ, પરંતુ સૂક્ષ્મ અને ગહન વિચાર પણ તેઓ આપગી આ પ્રાચીન ભાષામાં વ્યક્ત કરી શકે છે તેની પ્રતિભા પણ દર્શાવી આપી છે તેમણે ‘ હૃદય સુદિત ’ નામે સંસ્કૃત ભાષામાં એક કાવ્ય પણ રચ્યું છે આ ઉપરાંત તેમણે ‘ વિચિત્ર કુચિત્તમ્ ’ નામનો લેખ પણ સંસ્કૃતમાં લખ્યો છે.

શતાબ્દી મહોત્સવના ઉદ્ઘાટક શ્રી કૃષ્ણલાલ મો. અવેરીનું મંગલ પ્રવચન

જે એમને જાનવનવાઈ એના નડાવયોયા નામે મેનાનતા આદિત્ય અને એમની સેના મનધે ના હુવાઈ ને વખાઈ ગય છે અને હવે પછી ખેડાણે મોવાયો ને વખાણે માટે તે વિશે 'મ્યુ' કહેવા માગતો નથી

મારા તે એમનો મનધ નિમ્નનો હતો અને તરિમનો તેમ જ અમલ એટલે તેઓ મેં મુલ્યની મિત્ર અને નહકાડી તરીકે એના હતા તેની આડી કપડેખા આ ગતાત્મી પથએ આપરી એ જ માટે માન મોગ્ય પાત્ર છે

અ મનસુખગમભાઈના એ મ પામના સગા હતા નહીંઆનાં નથા કાવિઆનાડી બહાનના દેશી-ગજપોના એઓ એક રીતે એમના નમયના નિયામ હતા એમ નહીં તે બોલુ નથી એમના મુમદમી ગીના બાગના મગનામા જુઓ તો હરકમેળ એમાડી મેઇ પણ દેશીરાજનો કર્મવારી મહેમાન હોય ને હોય જ સો એમની સનાય વેલુ, માગ તે અને અથેજ ગજના પોનિટિકન ખાતાના અમનગણે તેને તેમને આમનો ખરો પતો

મધણપોના નનાય ગુજરી ગયા એટલે તત્ત તા પોનિટિકન ખાતાએ ગજનો નાજી નઈ વીધા નુરાન બેગમ લાચાન અને નિરાધાર વઈ ગઈ તેમણે પાધરી મા મનસુખગમભાઈને તા નાખી ગોરધનભાઈને લીધે મને મનસુખગમભાઈ આગમના હતા એટલે તેમણે મને બેગમ માહેમના Legal Adviser તરીકે મોઘી, પોનિટિકન પ્રનિનિધિ બેઠે એ કામ લેતુ તેની અમજ આપી, વિદાય ક્યો જે તેમણે તથા બેગમ સાહેબે મારા પ મહેયો વિશ્વામ કેરી રીતે આર્થિક મ્યો એ અરે જજાનવાની જરૂર નથી પતુ મનસુખગમભાઈનું દેશીગજપોના એ અનજ તત ને માન તત ને જજાવના માટે જ આ નાખ્યો આપ્યો છે

એ મનસુખગમભાઈની બાગનગથી જાનવનભાઈને કૈન્યુએટ થયા પછી મગ કમાણીએ બેસી ગહેવુ ન પડે તે માટે બાગનગના મુખ્ય કારભારી સામળદાસભાઈના Adviser તરીકે મોકલવામા આપ્યા તે રખતે હુ બાવનગરી હાઇકુદમયા ભણતો હતો ને મારા મોટાભાઈ ત્યા માગતો હતા, તેમને ત્યા હું રહેતો હતો ગોરધનભાઈ વખતે વખત ત્યા આવતા અને પોતે જે કાઇ લખ્યુ હોય-ગદ્ય કે પદ્ય તે ત્યા વાચતા મને આમરે છે કે ઈ સ ૧૮૮૨-૮૩મા Goldsmith ના 'Traveller'નું પોતે જે બાબાનગ મેન તે રાખી સભાવેલુ

પોતે વખેના મગ્યો જાતે ગાઈ ખતાવતા મા બીજા પાસે ગવડાવતા મુમદમી એમના પ્રિન્સન હાઈ મુખ સામેના ગીગામના વાસમા એમના જમાઇ બજનતરાપનો કઠ તેમને મારો લાગેયો તે બજનતરાય પાસે "સાકા ને નિગમર છે" એ ના ય ગવડાવી મનાયુ હતુ (ઈ સ ૧૮૬૮-૬૯) બજનતરાય એમની બેઠે જ રહેતા "લીનાવતી છવલકના" ના ક્રેનાક કા યો પોતે પોતાના નડિયાદના ધરને પડેને માટે આવેલી નાની અગાસીમા પૂનમની એક ચાંદની રાતે ગાઈ ખતાવેલા દ્રવતે હવે. કાણુ એમની વડાની દોકરીના અમુખી મસા ને અકાગ મૃત્યુ યાદ મેતા એમના અતના તતુઓ અમુજી બેડા

આ અપ્રાપ્ત પુત્રને તેમના મુખ પર સ્વ શ્રી અમૃતીસામની ઉદાગતાના ત્રણે અમને પ્રાપ્ત થઈ રહતું હતું. આ પ્રસંગને સફળ યનારામાં પોતાનો અનન્ય ડાળો આપનાર શ્રી અમૃતીસામ આ પ્રસંગ આવે તે પૂર્વે જ આપણી વચ્ચેથી ચાલી ગયા છે આજ તેમની ગેરહાજરી આપણને માલે છે પ્રભુ તેમના આત્માને શાંતિ આપે એમ આપણે પ્રાર્થીએ.

નડિયાદની બાંધ પ્રગળે પ્રેરણાથી અને એવી શ્રી ગોવર્ધનગમની નમ્ર પ્રતિમા સુધેરાય ન્થાને મધવાની અમે અભિવાદ્યા મેરીએ છીએ.

આજના મહાન પ્રસંગે મારા સહકાર્યકર્તા અને મિત્રોએ અને અમણીય મુકયો છે, પણ હું તો માત્ર અન્ય વ્યવસાયો અને જવાબદારીઓમાં આ પ્રસંગના અનેકવિધ કાર્યોથી દૂર રહ્યો હતો, એટલે આજની મધ્યાહનાનો સૌ યજ તેમનો છે, અને એ માટે એ સૌનો હું જાહેરમાં આભાર માનવાની આ તક લઉં છું.

પણ રિંગે દગીને ઉલેખવાનું તા છે જાણીતી સી જે પટ્ટની ટપનીના ભાગીદારો—શ્રી ઝવેરભાઈ બુનાભાઈ પટેલ, શ્રી મનોહરભાઈ નામગભાઈ પટેલ, શ્રી નરવનાથ માણેકવાળ વેંગ અને શ્રી મણિભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ—તરફથી, તેમની દાનશીલતાથી નડિયાદ ખરેખર ગૌરવ અનુભવે છે આ ત્રણેય દિવસનું ભાજનખર્ચ તેમણે ઉપાડી લખેને આપણા માથા ઉપરથી એક મોટી જવાબદારી દૂર કરી છે વળી, આ પ્રસંગોએ ભગ્યેના ટ્રાન્સફરનું ઉદ્ધારન કરવાનું શ્રી મનોહરભાઈએ સ્વીકાર્યું છે તે માટે તેમનો આભાર માનવો જ વળી, આથેઆથે દિવસોથી શ્રમ કરતા ‘સમ્મતીચંદ્ર’ લખવાનાર ધ્યાનિક વ્યાકાશો, ભારતીય વિદ્યાભરત સંસ્થાનિ નાટ્યગૃહની એક સફળ નૃત્યનાટિકા ‘રામશર્મા’ના નાના-મોટા સર્વ પાત્રો તથા મહારાજા અયાજ્ઞના યુનિવર્સિટીના નાટ્યવિભાગ તરફથી સંસ્થાનિ ‘વરા ગુર્જરી’ના કલાકારો આ સર્વનો હું આભાર માનું છું ત્રણેય દિવસ આપણને મનોરંજન મળ્યું. ધ્યાનિક સંસ્થાઓએ પણ આ કામમાં પોતાનો સક્રિય યાથ આપ્યો છે તેથી પણ હર્ષ થાય છે.

આ મહોત્સવ અને મહોત્સવે નોતરની સાહિત્ય પરિષદની સફળ વ્યવસ્થા માટે નડિયાદ અને બહારના અનેક સાહિત્યપ્રેમીઓ, ઉત્તરિ નાગરિકો અને નિષ્પાવાન કાર્યકર્તાઓ પ્રેમપૂર્વક સહાય આપી છે આ ઉપરાંત આ કાર્યમાં અમને નડિયાદની મુદ્રારાઈ તથા નડિયાદની અગ્રગણ્ય સંસ્થાઓનો સહકાર સાપડ્યો છે.

નજરાત યુનિવર્સિટી, સૌરાષ્ટ્ર, ગાંધી સરકાર, મુમુક્ષુ યુનિ, ન્યૂ ગોલ્ડ મિ સ્ક, તથા મુમુક્ષુ રાજ્યસરકારે આપેલી ગ્રાન્ટો પણ હું સાભાર ઉત્તેજ કરી લઉં છું આ ઉપરાંત શ્રીમદ્ધનુસંધાવિદ્યાન અને સતરામના મહા નાજથીએ પણ આ સભાગભને સફળ બનાવવા પૂરો સહકાર આપ્યો છે વળી, મહોત્સવ સમિતિના અનેકવિધ કાર્યોને નાની નાની રિંગતોમાં પણ પાગ પાડવા માટે અનેક વ્યક્તિઓનો અને સંસ્થાઓનો અમૂલ્ય સાથ સાપડ્યો છે આ મહોત્સવ તથા તેની આથેઆથે અહીં મોનારામાં આવેલી સાહિત્ય પરિષદના પ્રસંગે પોતાના અમૂલ્ય મમમને ભોગ આપી તથા અન્ય વ્યવસાયોને બાકાત રાખીને સમેનન અને પરિષદનું અમૂલ્ય સ્વીકારનાર માનવ્યર શ્રી કૈનાવાળ મુનશી, સમેનનનું ઉદ્ધારન કરનાર વયોદહ મુનશી શ્રી કૃષ્ણનાથભાઈ, પરિષદ પ્રસંગે અહીં આવવાનું આમત્રણ સ્વીકારનાર મુમુક્ષુ ગાંધીના શ્રી હરેકૃષ્ણ મહેતા, પ્રમુખશ્રીના વિદુષી પત્ની શ્રીમતી લીનાવતીમહેન તથા અન્ય સભાસિન ગૃહીઓ અને સાક્ષર્યોએ હાજરી આપી આ પ્રસંગને ઉત્તરના યનાઓ છે તે માટે હું સૌનો આભાર માનું છું.

આ શતાબ્દી મહોત્સવનું પોતાના મગળ પ્રવચન અને આશીર્વાચનથી ઉદ્ધારન કરવાની, હું સ્વ આ ગોવર્ધનગમભાઈના નિકટવર્તી સાહિત્યકાર મુમુક્ષીશ્રી કૃષ્ણનાથભાઈને વિનંતી કરું છું.

શતાબ્દી મહોત્સવના ઉદ્ઘાટક શ્રી કૃષ્ણલાલ મો. અવેરીનું મંગલ પ્રવચન

હો એમને ગોન્ધનભાઈ એના રડાવમોયા નામે મોનાવતા સાહિત્ય અંગે એમની સેના નમક નહોતી ને લખાઈ ગય છે અને હવે પછી મહેનાએ બોવાએ ને વખાએ માટે તે વિશે હ કશું કહેવા માગતો નથી

માગ ને એમનો નમક નિકટના હતો વખત તરીકેનો તેમ જ અગત્ય એટલે તેઓ એક મુખ્ય બિન અને સરકારી તરીકે એના હતા તેની આછી ડરેખા આ નતામી પ્રમગે આપવી એ જ માટે માટે ગોમક ધાર છ

૨૧ મનસુખમભાઈના એ મુખ્ય પામના સગા હતા કાપીઆરાડ તથા કાપીઆરાડની બહુમતી દેશી-ગરબોના એઓ એક ગીતે એમના નમકમા નિયામક હતા એમ કહીએ તો ખોટું નથી એમના મુખ્યમા ગીતના બાગના મગવામા જુઓ તો હરકેશ એમાથી એક પણ દેશીરાજનો કર્મચારી મહેમાન હોય ને હોય જ સો એમની મનાડ વેતુ, કાગળ તે રખે એજ ગજના પોલિટિક્સ ખાતાના અમલગે ને તેમને મામનો મજા પાને

નરણુપાગના નવાય ગુજરી ગયા એટલે તત્ત્વ ત્યા પોલિટિક્સ ખાતાએ ગજનો નાજ વધી ગીધા જુવાન બેગમ લાચાર અને નિરાધાર વધી ગઈ તેમજ પાછરી ધા મનસુખમભાઈને ત્યા નાખી ગોમકનભાઈને વીરે અને મનસુખમભાઈ એજખતા હતા એટલે તેમજ અને ગોમક સાહેબના Legal Adviser તરીકે મોકલી, પોલિટિક્સ પ્રતિનિધિ બેઠે એ કામ વેવ તેની મજા આપી, વિદાય કર્યો ને તેમજ તથા બેગમ સાહેબે મારા પ મહેનો વિશ્વાસ મી ગીતે માર્ક કર્યો એ અને જણાવવાની જરૂર નથી પરંતુ મનસુખમભાઈનું દેશીગરબોમા એવ અજબ હત ને માન હત ને જણાવવા માટે જ આ માખ્યો આપ્યો છે

અ મનસુખમભાઈની લાગમગથી ગોન્ધનભાઈને એક્સપેટ થયા પછી રમક માણીએ બેસી મહેવ ન પડે તે માટે ભાગનગના મુખ્ય કાગમારી સામગ્રસભાઈના Adviser તરીકે મોકલવામા આપ્યા તે વખતે હુ ભાવનગરની હાઇકુર્ટમા ભરૂતો હતો ને માન મોટાભાઈ ત્યા માત્ર હતા, તેમને ત્યા હુ રહેતો હતો ગોન્ધનભાઈ વખતે વખત ત્યા આવતા અને પોતે જે કાંઈ લખ્યું હોય-ગદ્ય કે પદ્ય તે ત્યા લખતા અને માલમે છે કે ઈ સ ૧૮૮૨-૮૩મા Goldsmith ના 'Traveller' ન પોતે જે લખાવતો મેનુ તે રાગી સભાગવેહુ

પોતે વખેના કા-ધો જાતે ગાઈ બતાવતા યા બીજા પાને ગડાવતા મુખ્યમા એમના રિ-અન હાઈ સ્કૂલ સામેના ગીગામના વાસમા એમના જમાઇ બજારતગયનો ડંડ તેમને મારો વાગેયો તે બજારતગય પાસે “સાદા ને નિગકાર છો” એ મન ગવડારી મતા-યુ હતુ (ઈ મ ૧૮૬૮-૬૯) બજારતગય એમની બેઠે જ રહેતા “લીલામતી છવનકના” ના કેટલાક કાવ્યો પોતે પોતાના નડિયાદના ઘરને પડેયે માજે આવેલી નાની અપાસીમા પૂનમની એક ચાંદની રાતે ગાઈ બતાવેલા કવેતે દહ્યે. કાગળ એમની વડાની દીધરીના અખખી અસા ને અખખ મુખ યાદ મના એમના અતરના તત્ત્વો અખખી હોના

પોતે વકીનાતના ધધામાથી નિવૃત્ત થયા બાદ હું કોઈ કોઈ વખત એમને નડિયાદ મળવા જતો એ વખતની વાત છે “ ધીમી ધીમી ચાલી તું અગીથી કરતી કર્તવ્ય કામ ” લીલાવતી સમઘી કાવ્યની આ પડેલી પકિત જ એમના દૃષ્ટિની દુ ખબરેથી મિથિતિનો પૂરતો ખ્યાલ આપે છે

મે હાઇકોર્ટની અધીન સાર્વિડ પગ અને ૧૮૯૩ મા શરૂઆત કરી તે વખતે જાણીતા ગુજરાતી વકી યોમા ઔથી જૂના “ સુધામ ” નાટકના ક્તો અ નગીનદાસ તુભીપાસ મારફતીઆ હતા, તેમ જ મ ગોકળામ કલનનામ પાંચેમ મોતીનાન મુગટનાન મુનશી ને અગ્રીમનનાવ મેનનવાડ પણ હતા

શિશુતો એવો હતો કે દરેક વકીય પાટવન, મુ અને મોજ પહેરતો હાઇકોર્ટના જડને અમેજ હતા તેમને એકવા બુટ કે અપન પસદ ન હતા જન્ટિસ કેન્ડી જેના પૂરા Anglo Indian I C S. જજ નામને કોર્ટમા માન બુટ કે અપન પહેરેયો જુએ તો તેની પામે તે કાની નાખી, ખુ સે પગે કોર્ટમા પેસવા કે તેમ થનાથી કોર્ટનો મોખો જગવાય એમ તેમને લાગતુ નગીનદાસભાઈ ધોતીહિ પહેરતા, પણ સાથે સાથે મોજ અને ખુ પહેરતા મુન્ત વૈષ્ણવ એટલે કપાગે મોરો મેતો કુનો ચાલ્યો કતા ગોવંધનભાઈએ પાટવન ન અપનાવ્યુ ધોતીહિ પહેરતા ને તે હીનુ પડી નીકળી ન જાય મળે પહોંમો ચામકાનો પડો પિતળના બંધ સાથેનો પહેરતા પમે ખુ, મોજા ને કોર્ટમા દલીલ ન મતા હોય ત્યાંએ વકીયતા કમના કાશ્મીરી ગાંધી પહેરેને એમતા સા હસતા

મહાગવની વાડીમા કાનગાંડી સમનાડીની પામેની ગથીમા કેડ છેવાડે એક મોટા માળાને ત્રીજે માળે પોતે મ્હેતા તે વખતે એમણે મને પૂછુ કે હું એમના Junior તરીકે કામ કરીશ કે એળખાણ ભાવનમરતુ. મે હા કહી. તે વખતે અહાગામની અપીલોને અમે અપીલ આપતી વખતે યા દલીલ કરતી વખતે યા અસીલ આમારાજો-Respondent-હોય તો મનાવણી વખતે વકીયનો અસીન હાજર મ્હેતો ને તે ઘણુ ખરુ પોતાના વધીયને ત્યા રહેતો, જમનો, ખાતો ગોરંધનભાઈને ત્યા તે વખતે રસોઇઓ ન હતા કાગળ જૂના ગિલાજ પ્રમાણે નાગર કાલશ જોઇએ, ને નાગર ગોઇઆ મહુ મોરા હતા એટલે લલિતાભાબીને સૌની એાઇ કરી પડતી

એમના વકીનાતના કામમા હું એમને કેરી ને કેટલી મ કરતો તે મિંષે હું ઘાઈ મિશન નહિ કેડ દારણ એને માહિત્ય લેડે કનુ લાગતુ વળગતુ નથી પરતુ માટે ગેજ મરાટે એમની પાસે જવાનુ થતુ કોર્ટ સમઘી કામકાજની તે સ્વિક્સ પૂરતી હકીકત પૂરી થયે, સમ્મતીયદનો જે કાઇ ભાગ લખ્યો હોય તે વાચી સભગાવે મહાગવ વાડીના એ માગનો ત્રીજો માળ નન Drab-મામૂરી ચારે તરફ મકાનો ને ઠાપગ છતા એના વાતાવરણમા એમના કંપનાના વોડા તો એના મેડે ને મજામથી એવા વર્ણનાતમ પ્રસંગો કાઢી, તેને એની ખૂમીથી ચિનરે કે ઘડીમગ એમ થાય કે આપણે મહાગવ વાડીમા નથી મ્શે જાએ પહોંચી ગયા છીએ

આ પ્રમાણે હાઇકોર્ટના વકીન મહાગા એજગમા પણ આસપાસ નવગ વકીયોની વાતચીતનો ગમે તેવો યોવાદ થતો હોય તો પણ તેને ન ગણકાવતા એ- ખ્યાનચ થઈ “ અગ્વતીયદ ” ના મૂકે સુધાગતા જ હોય

અસાન વાતુડિયો મહુ અને વાતચીતમા પણ વંચારે મોવે પોને શુ મને, કે શુ વકીયોને, કે શુ ખીજોને માતો મહાગાગા જ કે નાખના, નીયો ને દૃષ્ટાનો સાથે દૃષ્ટાનો તો એમનો અખૂટ ખખનો

ઈ સ ૧૮૯૬માં પેપર ફારી નીકળતા પોતે વસઈ એક અસીયના યગનામાં એવા મના રાજ સવા
આઠ વાગે વસઈથી તીકળી હાઇકોર્ટમાં આવે, કામ કરી પાછા વળે એમના વસઈ જતા પહેલાં હું એમને
ત્યા-ગીરગામમાં-જમતો સ્પોઈઓ નાગર હતો એની મનાવેથી સ્પોઈ ૪ ખાસ ૬ કન્ટુચ ચાપો ગયો
એટલે એ સ્પોઈ જમતો અટક્યો

ચીનાવતી મનથી લખેના અમના કાવ્યો પોતે વાગના ત્યાં તેમાં પોતાનો આખો આત્મા મનવતા
એમના એવે રાત્રે માટે વખેન મન્ય લો

‘ ભગિની હતી પ્રિય માતૃપિતાને, અપી કષ્ટક વિદ્યા બહે,
મોખી તને ગુપ્તી નાગીને ત્યા કમરી શુભ મનથી તમે ’

એમના અગ્નિમનમાં રખતે ઉત્સાહેની પકિતઓ એમને કેવા Grand Man તરીકે ચિત્રે છે

એ હોમે આદિતિ દેતો, નયન ન અશુ વગે
કર્મિ હન્યો માત કાષ્ઠમ ભગિની-ચિના પર ભગતો

માહિત્ય એમનો પ્રાણ અને આત્મા હતો, અને સાહિત્ય પગલે જ પોતાનું એ જીવન ગુમાવ્યું એના
ઉચ્ચ ધોરને અસીન થઈ, ચાલતી ચારી ગણને એ મારી ધધામાંથી નિવૃત્ત થયા અને મવાએ મ
મમજાયા માનું નહિ દહે કે નડિયામાં સાદુ જીવન ગાળવા પૂરતું મે બચાડું કે ને Invest થઈ
પગિશામે ધધો છોડ્યો કેટલાક Investment ખોટા પડ્યા ને ત્યાં તગીમાં આવી ગયો પણ પગના
વાતો એક જોન બોલ્યા નથી

પોતાને Reference માટે તન્ય મળી આવે તે માટે એમના વખવાના મેજ પામે એ ચક્રગી ગાળના
તેના પર બકરી પુગની ગાળના, અને જગ પડ્યે તે ઉપાડી વાચતા

મિસ્ટન કવિનો શિક્ષાતે તેમને માન્ય હતા કે The mind can make a Heaven of Hell and
Hell of Heaven. મન ધારે તો એક બહુ મનાજા ને મર્યાદા લહેના કપડા પહેરેની સ્ત્રીને જે તેને માન
પોતાના કામને સતોત આપનારી વસ્તુ ગણે ને જો ધારે તો Nudist નગ્નાગ્ન્યાવાળી સ્ત્રીને જોઈ કેવળ
વિકારવિગીન રહે પોતાના પુત્રકમા પણ એ હકીકત અપનાવના સમ્પત્તીચક્રનો ત્યાં અને અનકની ઝાતી
ત્યા ચરી પડતા પણ તેજો યો વિદ્યાર અનુભવો નહિ

પોતે સ્પષ્ટ વક્તા હતા એમને દબ ગમતો નહિ એમની ગેરનિશી-Scrap books માંથી પણ
બાજીવાનું મળતું વખતો વખત તેમાંથી ફક્ત વાચી અભિમાવતા

સરસ્વતીચન્દ્રના પરમ્મા બાદનું તેમનું જીવન મનાવના ગુજરાતી નાટક મકાનીની બનામશુદ્ધી એમના
એક નાટક વખેનું અને તે વચાવેન, પત્ન મુબ્બતી ગીની પ્રજાને તે અનુમળ નહિ થઈ પડે એમ ધારી
પડતું મકેનું

લાડીના ઠાકોર સાહેબ કવાપી પોતાને ગોરવનભાઈના ગિય ગણના શુદ્ધિરક મનાને જે વખતે
એના અપહરણ ઉત્સાહને ટકારી રાખવાની જરૂર હતી (ઇ સ ૧૮૯૪માં), તે વખતે ગોરવનભાઈએ
ભાવશ આપી મદદ કરેની એમની જોડે મારે ધણીવાર ફાળી છદ્ધાત્મ વિરે વાત થતી ફાસ્ટી છદ્ધા મગ
માત્રા મુજબ કે કે વર્ણ મુજબ છે અને તે ઉપગત ગમતોની ન્યના વગેરે વિરેધણી મારીમાઈથી તપામ મ્તા

મનુષ્ય એકાગ્ર મનથી અને તેમના સમાજ નુકાગના હોવાના જોડિયા ધ્યાનમ ગિદ્દમ। નાહાની નેત્રે એમને શાટ મસર્ગી હતો. તેઓ અને નરા સમાજ-નુકાગના દિમાગનીઓ હતા. મુગધનું મેરામદન એમને નામે જ ન્થપાય છે જોગ્ધનભાઇ જુનરાણી ગીતગીત પાળનારા હતા જના મુમેળ મવાયો હતો હમાગ ભરુચના ચુની દેમાઈ સતી થયા હતા તેમને વિં 'Chuni the Sati' એ નામનો લેખ મવાયીના 'East & West' ચોપનીઆમાં પોતે આપ્યો હતો

જો ત્રિભાવનસ મજજાને જોગ્ધનભાઇ માં ઘણું માન હતું, એટલે આખરી મદવાડ વખતે તેઓ એમને ત્યા વાલકેશ્વરના જમવામાં મહેમાન તરીકે રહ્યા હતા અને ત્યા જ ગુજરી ગયા વાલકેશ્વરના ધૂનવતા સામગ્રી આંશીએ એમનો અગ્નિદાહ થયો તે વખતે East & Westના મનુષ્યારી ૧૬ જના અકમા જાપેયા માગ લેખમાં મે બીજી ધણી વિગત આપી છે કે જ અત્ર લમાગ થરાની મીકે હ આપનો નથી તા ૨/-૬-૫.

શ્રી કનૈયાલાલ આણેકલાલ મુનશી

શ્રી જોગ્ધનરામ જન્મ ગતાખ્દી મહોત્સવમાં પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું ભાષણ

મજારીઓ અને સદ્ગુણસ્થો.

આ ગતાખ્દીમાં આમેવ થતા મને ઘણો આનંદ થાય છે તમે બધાએ આ પ્રમુખ એમને અગ્રવિ આપવાનો લાડો મને આપ્યો તેથી હ તમારો ત્રાણી છું બીજા કયા શબ્દોમાં તમારો આભાર માનું /

પચામ વર્ષ પહેલાની વાત તે સમયે હુરેક કમવાયેયો ગુજરાતી પોતાને 'સગ્વતીયક' માની, જોગ્ધનરામની કપનામજિયા વિહરતો 'નકા લેચે, નકી નીચે મજે આધાર ધન લીચે' એમ જોડવાના એ તુક્કા ઉપવેતો સાથે કોઈ 'કુમુદનુદરી' વગવાના નગામાં પોતાની ધનીસડી બેઈ નિમાસા નાખતો આના યુવકોમાં હ પણ એક હતો

હ સ ૧૯૧૦થી નવ અક્ષરક પડ્યા અને બી કાન્તિરાવ પડ્યા જેવા મિત્રોના આધમાં મે મુગધમાં હવત શરૂ કર્યું. એમના નડિયાદી સધમાં હ લગી ગયો અને ઘડાયો, અને એ બધાનો મનેહ માગ હૈયામાં વણાઈ ગયો જોગ્ધનરામ આ સધના પૂજ્ય, હસ્તાગ્રગતા પ્રેમશાસ્ત્રી હતા એટલે પરાક્ ગીને એમની પ્રેમના મેળવવાને હ પણ ભાગ્યશાળી થયો

(૨)

અગામ મો વર્ષ પૂર્વે દરોગના દ્વારે જોગ્ધનરામનો જન્મ નડિયામાં, વડનગર નાગર જાતિમાં, થયો હતો

વડનગર નાગરો જેવી નાની ન્યાનની મહત્તાનું મજ શોધવા આપણે ગુત્તસમ્રાટોના મુવર્ણયુગમાં જનુ પકે ત્યાગે આનર્નના, ઉત્ત ગુજરાતના, વિદ્યાકન્દ આનદનગર (વડનગર) ના પાહલો પોતાને નાગર કહેવડાવતા થયા હતા

પરં મો વર્ષોમાં આ ન્યાતમાં વિદ્યાર્થી, વેદાન્તીઓ, મુલ્કદીઓ ને યોદ્ધાઓના કઈએક નામે વધબીયુગ, પ્રતિભાવગ, અને ચૌકુચયુગના દતિડાસમાં મળી આવે છે નવમી મર્ગમાં ઉત્ત ગુજરાત

નોંધના ગુરુશ્વર મિહિરભાઈ, ક્યાનમોમાં જોને ક'યાણપટકનો ભુવડ કહ્યો છે તેના અભ્યાસમાં હવે ત્યારે વિદ્યાવિરાજ નામક ભટ્ટ વડનગરથી જાણિય ગયેલા દોવાનો અને તેના પુત્ર ઈનમ્સ ને પૌત્ર અન્યભાભાના દુર્ગપાત્ર થયેલા હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

ચૈત્રકય કુનજીભાઈ મળાને જ્યારે ગુજરાતના મણેસ માનના ત્યાર માવન, લૂન અને ભાભ નજ નામક મત્રીઓ હતા અને નામક પતિત સોન પાટણેમના નગરપુરોહિત હતા.

ગુજરાતના પ્રિયકમા જયચિત્તેવ સિદ્ધગજ અને તેના ઉત્તરપિકારી કુમારપામતા રામકાંતમાં દાવાક મહેતા મહાઅભાત્ર હતા અને તેના પીરપુત્ર મહાદેવ માળવાના દડનાયક હતા તે સમયમાં સર્વદેવ અને તેના પત્ર આમિગ ગાંગરુઓ હતા કવિકુચસિંગમણિ શીપાવને ચક્રવર્તીના ચેા ભાઈ માનના.

તેમની સદામાં તે ગંગાચ માનના વશન મરિ મોમેશ્વર નામ કતિદાસમાં મુનનાનિન એ 'કર્તિકૌમુદી' થી એમણે ગુજરાતના અતિનિને જીજ્ઞુ કડી મક્રુ છે બોળા બીમલના સમયમાં ગુજરાત છિન્નભિન્ન મર્ધ મયુ હતુ ત્યાર ખરી વખતે મોમેશ્વર ૪૯ વવભાષાને પ્રેરી અને રત્નપાન તેજપાવની મર્ધ મેળવી ગુજરાતને ઉદ્ધાર્ય.

કતિદાસ તે નિષ્પક્ષ છે, કન- નાકવા હતા નથી ખિનજીએ ચૈત્રકયમનીન ગુજરાતનો વિનાશ કયો તેમાં પણ હાથ હતો, નામક માધનનો કતિદાસ માથે ક'ના પણ ઉમેરી 'જી' માધને ગના પાપા માથનિન માગે કગવવ પડ્યુ, તે પણ મોમેશ્વરના વશન નામક મગેશ્વર મનિને હાથ.

૧૬મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં આધેક વયના નામકે વેદાન્તી કર્ણકાડી - માનત હતા નજા વિદ્યા ના નગરી હતા કાશિવાદમાં (આ અનુમધાનમાં એ મગજ માર્દન છે) મોકુનજી જાવા અને મગા એમજ મન્ય ક્રતા અને ખીમ નામકે મન્યખટપમાં મગજુય મહેતા મક્રુયામાં આપાર પણ ક્રતા મવા જ 'વચ, ક'ગી અને નજી' નીકળના મર્ધમાં મનત હતા અને પોતાને જવાથી લુા અને સર્વોપદિ માનતા.

શિરિશ અમન આ તે ત્યારે કૃષ્ણસ્ત્રી અને અમનગરીના નવા મારો પૂગ્યા આ મારોએ જુરાા નામક મક્રુથી પહેલા આગમ વધી ગયા હતા નર્મદ મોળાનાથ નગજ મર્ધપતમ ને મેરીનાન ચાનિમના નામથી ગમ અપમિનિ છે ?

(૭)

ગાવર્ધનગમના બોળા પિતા માધનને ધધામાં પૈસા એવા વૈભવ હાથમાંથી સરી જતા નહિયા આની તે ભગન,લક્ષિમાં તથાન ચઇ ગયા એમના માતૃશ્રી આગ વ્યવહારિમાં મક્રમ ને જૂની દો મજરમાન કહેવાય એવા હતા.

ગાવર્ધનગમનો બાત્મકામ એ નવબાગના સર્જનનો ઉદમગ હતો.

આશરે ૧૮૦૦ મા ગુજરાતમાં ગ્રામીનામણે નજા ક્રનનો પાયો નાખ્યો તેના ખે સત્રા હતા મત્રાર વિનાની લક્ષિ પ્રબુને પ્રિય નથી અને સાધુપામવાનો આજ્ઞા અને મર્ધ મનેને સમો અધિમગ છે.

૧૮૨૦ મા 'મુખર્ધ સમાવાગ' સ્થપાયુ ગાહોકદાસ ગિરવરભાઈએ અવાચીન ગુજરાતીની શિક્ષણ પદ્ધતિનો પ્રચાર મેો ૧૮૨૩ મા એ'શીન્ટન ક્રમીન્યુ' અજેગ શિક્ષણનુ કેન્દ્ર મન્યુ અને પશ્ચિમનો પસર્ગ મર થયો.

૧૮૪૮ મા એરેક્ટાન કી-નોક કાપ્સે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોમાયરી ગ્યાપી, અને કવિ રત્નપતમના મક્રકારને પગિામે 'ગસમાગા' ગ્વી ગુજરાતના જ્ઞકાગલી મા- ઝખી મરી,

૧૮૫૧માં નગડોડભાઈને પ્રમુખપદે 'લુદ્ધિવર્ધક સભા'ની સ્થાપના થઈ અને ઉભાની યુવનએ નુવા નતી મેળાના ફરી નર્મદ 'જમ હનરા' આગળ પડ્યો અને મિદ્ધગાનનું અમલ કરી ગણતરી ગજગનન પુનઃસ્થાપન કરી ન્હો

૬ મ ૧૮૫૫માં નરા મુધાનતી ગગોની 'લુદ્ધિવર્ધક નભા'નાથો પ્રચલ ઉત્સાહ વહેવા માડ્યો હતો તે જ વર્ષે પ્રમુખ કામગીરીએ 'પાખી મિત' કાલ્યુ કથ્યવ્યદ્ર વિદ્યાભાગની પ્રેરણાથી 'રિવરાસિવાલ રિમિયુ' (એક્ટ) આજ વર્ષમાં પામ થયો નુતનમાં મગામ મહેતાજીએ નવા વિચારો પ્રમાણમાં માળા હતા

વર્મચુગન, રિચુગન નડિયાદ ૧૯૭૭ નવનુ ન હતુ ૨૬ ઝવેરીનાય યાસિદ મુનર્ધમાં ભાજના હતા અને ૨૬ મનસુખગમ મૂર્તિગમ અમનાદના નાગગેના વિદ્યાગ્રેમના આ મને વાગ્યમજા હતા અને પ્રાચીન વિદ્યા તથા મગદામાં દંદ શ્રદ્ધા ગખી તેની પુનઃસ્થાપના કરવાના મરજા મેરી ગ્લા હતા

મને ૧૮૫૭ મા પહેલા સ્વાનચ્ચવિદ્યા થયો (એને ના 'બગવે' ગજ્ઞ ૨૨ થાને છે) તેમાં આપણે હાથા ભારતે મનનના ખોદ ઝસીની ગણી લક્ષ્મીનાથ મુલ્યુ પાખા મધકાલીન ભારત પૂરેપૂરા મહેવાઈ ગયો અને અર્વાચીન યુગનો પ્રાગ્ભ થયો મુનર્ધમાં વિશ્વવિદ્યાવધની સ્થાપના થઈ ૧૮૫૮માં 'લુદ્ધિવર્ધક'નું તરીપ લઈ અર્વાચીનોમાં આજ એના નર્મદે સામાજિક બગવે આગ્યે

ગોર્ધનગમના વચ્ચકાર જૂના જમાનાના પણ સમૃદ્ધ હતા એમના પિતાના શુરુ 'મુનિ મહારાજ'નું નામ થતલ હતુ માલભમેની પૌગણિક કથાઓથી એમનું નાવમાનસ તરભાગ થયુ હતુ ઈ સ ૧૮૬૬માં પિતાનુ ય મનસુખગમ ઔશીન્દન કૌલેજમાં મુનર્ધ ભાજવા ગયા ત્યાં તેમના નિષ્ઠા અને વિદ્યાગ્રેમની પણ ઊડી અમર એમના પગ થઈ

૭ મ ૧૮૬૮માં મગાળમાં બકિમચદ્ર ચોપાધ્યાયે 'દુર્ગેશનન્દિની' નવલકથા પ્રકટ કરી, અને ભાગીય સાહિત્યની અસ્થાવીન પુનર્વિદનાના આ મુલધારે નાન્દી માર્છી યુજગતમાં ૧૮૬૫ મા 'નર્મદગ્રંથ' પુત્ત-પ્રકટ થય ૧૮૬૬માં નર્મદકરનું 'કલોચેયો', ૧૮૬૭માં નવલગમનું 'ભનુ ભોપાળુ' નવલકિજો ઝીવતા રમિષ પખીઓએ કિલકિનાટ આગ્યે

સત્તર વર્ષની વયે ગોર્ધનગમ પણ ઔશીન્દન કૌલેજમાં જોડાયા સમ્પૂર્ણપ્રધાન નરા માગકાગિ-મળના એ-અગ્રગલ્ય નિર્માતા મિદ્ધર્થ ભાગાગર ત્યા પ્રાધ્યાપક હતા તેમના અને ઉદારચન્તિ પ્રધાન આચાર્ય વન્કરર્થ એ મનેના રિશ્વાચ અને આશાના પાન એ બન્યા તનમ અને ગનડે જેવા નવા મગદારોના વડનાગ્યેનો પચ્ચિત પણ એમને થયો.

આ મધા મૈસર્ગે ગોર્ધનગમમાં અધ્યાગ વિદ્યાગ્રેમ આપ્યો પોતાનો અને જગતનો હિંમ્ધાર કરવાનો અમ્ય ઉત્સાહ પણ પ્રગટો એમણે સન્કૃત, ગુજરાતી અને અંગ્રેજીનો મવિન્તગ અભ્યાસ કર્યો, સાથે ભારત, ઇંગ્લાડ, રોમ અને ગ્રીસના ઇતિહાસોનો પણ તે વખતના અભ્યાસક્રમ આજના જેવા સકુચિત અને એકદેશીય નહોતા માનસરિચાચ, ચાગિય-ધર્મત એનું પહેલુ ધ્યેય હતુ

નર્મદને અને મનસુખગમને જે જાણે ને મમજે નહી તેને નવુ યુજરાત સમગળ નહી ઈ સ ૧૮૭૩ મા મનસુખગમ અભ્યાસ છોડી ત્રિપાઠી કુવલી શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવની પેઠીમાં જોડાયા સાથે જૂના ગુજરાતી સાહિત્યનો ઉદ્ધાર કરવાના ને યુજગતીને સન્કૃતમ મનાવવાના પ્રયાસો એમણે માડ્યા

મનસુખગમ પ્રભાવશાળી પુરુષ હતા થોડા વખતમાં એમના ભવિષ્યનુ પાહુ ફુરું. જૂનાગઢના દિવાન ગોકુલજી ઝાવાએ એમને એ ગજ્યના એજટ નીમ્યા ધીમેધીમે એમણે યુજરાતના બીજા દેશી ગજ્યો પગ નખ મેગ્યો અને એ ગજ્યોના દિવાનો ઘડવાના પોતે શિખી થઈ ગ્લા

મુમુક્ષુઓએ તેમણે આ બાજુના જગતના વાગ્યા તેના કોઈના માહિત્યકાન ને મુમુક્ષુના વિદ્વાનો પણ આવતા નહિયાલના મુલકથી દેસાઈ વિહારીદાસ પણ આવે, કાઠીઆવાડી નાનકડાપણિયા તા ખગજ, એટલે એમનો ડોક ચારે તરફ વાગવા માણે જુની મુમુક્ષુનાના કાવ્યોનો એમણે ઉદ્ધાર મેળો આર્યધર્મ અને સન્નિધિમાં એમની પણ નિષ્પાને આધારે એમણે ‘અતોત્તમ’ અપ્રમાય ગાણો અને ‘સુદિવર્ધન’ અપ્રમાય સામે નખનાર ગર્વો ‘મુધાગે એ અધપતન હતું’!

ગોવર્ધનગમ તેમની પાસેથી ધણી રીખ્યા પણ એમણે એમની સ્વભાવના સમદર્શિની નવો ચીત્ર પાણો નહુ અને જૂનુ, પ્રાચીન, અર્વાચીન અને સનાતન બધાનું એમણે વિવેકસુદિધિ નિરીક્ષણ કરના માણ્યુ પણ એક વાત એમને દીના જેવી ગણે જણાઈ મઆગ ને ગચિતવતી નવી જ્યના જુના પાયા પગ આગી ગીને અર્ધ શકે વિધવ એ વિધવમ છે, સર્વનાત્મક નથી

(૪)

ગોવર્ધનગમ છ મ ૧૮૭૫ મા બી એ થયા અનિવાર્ય ક બાધાએને વચ વદ એમણે દિના નામજામ મહેતાના હાથ નીચે ભાવનગર મળ્યની નોંઠી લીધી. ૧૮૮૪ મા એવ એવ બી ની પરીક્ષા પસાર કરી તરત જ પ્રતિજ્ઞાની પૂર્તિ કરવા એમણે મુમુક્ષુની હાઈકોર્ટમાં એપેલે માઈડ પગ વકીલાત ગર મી દ્વા વર્ષમાં તે ધધામાં એમણે અગ્રગણ્ય ગ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું અને બાપન દેવુ ચૂકવ્યુ

જન્મના પહેલાથી જ ગોવર્ધનગમ કમોગીએ ચડવા માગ્યા એ પેટમાં હતા ત્યાં એમની નાએ એ-સહિયગના ગર્ભ ભેડે એમનું વેવિગાળ દગી નાખ્યુ એમની માતાની મહિયગને પડેના પુત્રી આરી, ઘોડા મડીના પડી ગોવર્ધનગમ જન્મ્યા અને વચનહતોના ૧૮૬૮ મા લગ્ન થયા અને એ વચ્ચે એમની મા નધાઈ, પણ સામુવકુનો વિગ્રહગ્રેમ ગાઈ વિચગની મકય કે? પતિમાંમે ગોવર્ધનગમન મુરાળુ નિય દખાવા માગ્યુ

ગોવર્ધનગમ મદાના મ્નેહુખ્યા હતા કોલેજમાં અનેક મિત્રોના ગ્રેમ એમણે ગળ્યા અને પામ્યા એમના અસ્માન પડી છ વર્ષે હુ હાઈકોર્ટમાં ભેડાયે ત્યારે પણ એમના જુના મિત્રોના દિવમાં એમનો મ્નેહ કરમાયો નહોતો ૧૮૬૭ મા મુ મુમુક્ષુપાથ કાઢે ગોવર્ધનગમ ભેડે ધધામાં ભેડામાં આવણે સદ્વચાયે એ સાહિત્યના બીમપિતામક હજી આપણને ગ્રેણા આપી રહ્યા કે આજે પણ ગોવર્ધનગમની એ વાત દરે છે ત્યારે એમનું દૈયુ મ્નેહથી બેલગાઈ આવે જે

નિકટના પરિવારને અગે વહાયમેયા ગોવર્ધનગમને ધણુ એમનું પડ્યુ આગળીમને વર્ષે એમની પ્રથમ પત્ની મ્વર્ગગ્ય યદ પ્રીતિજ્ઞામ્યા અને માર્તવ્યમાં એમના હૃદયને કારી ધા માગ્યો હૃદય મી કીમ્ય

તુજ સ્નેહથી નથી હું ધરણો,
નથી હું ખંડાયન બની નાકો,
તુજ પાડળ હું નથી ધાકયો
હજી શેવાધી

મુખદુઃખ હુલાવતુ એ તો
તુજ શોહિની નથી હવે તો:
મન! ધાતું ત્રિસ્ત્ર ગમે તો!
કાઈ ગઈ મરી.

નાહોં તો સ્મરોં મોહનોં તારી.

ખાયાં કરજે !!

(મોહમુદ્રા)

એમને પવવાર વૈગય આવી ગયો ને મસારા હોડવાનો એમણે સદૃશ પણ કર્યો. આખર અશ્રુઓને કાવ્યરૂપે વહેતા મુકયા ને એમણે હૃદયસ્થિત શત્રુ વખ્યુ.

આખર એમનો વૈગય ત્રિચ ત્યાગવ્રતિમા કેવાઈ ગયો એકરીમ વર્ષે બપોર બવાની આખ સામે જીવનના મુવર્જંગ પથગત ગેહ્યા દેખાય છે ત્યાગે એમણે તબુ બીમ પ્રતિજ્ઞાઓ કરી મ્વનત્ર ધધા કરવો, નોકરી ન કરવી, પોતે કમાઈ માપનુ દેવુ ચૂકરી આપવુ, ચાવીજ વર્ષ પૂગ થયે વાનપ્રસ્થ થઈ આશિષને ગેય જીવન અર્પી દેવું. કાચી વયે લીલેવી આ મંથી પ્રતિજ્ઞાઓ એમણે પાળી.

એમના જીવનમા આર્થિક કષ્ટાઠઓ અને ડાંડુભિગત મુશ્કેલો આપ્યા જ કરી. એમનું સ્વાસ્થ્ય તો નદાનું શિથિલ ગ્રેહુ હુલુ અવાગનવાર સખત માઠગી પણ એમને આવતી 'જા એમણે ન કદી મીમ્યતા ખોઈ ને ન કરી તેઓ કર્તવ્યપરાયણતા વીસર્યા.

એમની મ્વાનુભવસક્તિ સક્ષમ હતી છતાં પ્રથમ પત્નીના વિયોગ પડી હૃદયાસના તન્ગો એમના હૃદયમા ન આપ્યા તે ન જ આપ્યા એમની કૃતિઓમાં એમનુ આકલ સભગાયા કરે છે.

દોસે આ શું સર્વ? તિમિર બધું આપ્યા ભવનમાં!
ઉવે ભાર્યા અગ્નિ ભડભડ બળે! હાય! શું જ એ?

વગી

સ્નેહાંજનોનાં મુખ જોવાને બદલે દુઃખ મેં જોયાં રે:
રતિકૈંય હસવાને બદલે સહિ હૃદય ચોરો ચોરો રોયાં.
દુઃખ દુઃખ સહુ પાસે વર્ષે, રાત્રિ ધોર બનોં ગાજે રે:
નિષ્કુળ લોચન થઈ ગયાં, ને હૃદય પડું મુજ ત્રાસે રે.

(-નેહમુદ્રા)

બાવીસમે વર્ષે એમણે 'પ્રતિસમય સન્ધ્યાસ'ના લગવા ધર્યા અને મુવાળા હૃદયને છેલ્લે મુધી શાત ગખ્યુ પણ એમની કુમેાગી તો ચાલુ જ રહી.

ત્રીસમે વર્ષે એમની 'પ્રિય ભગિની' જે 'મસ્તવતીચદ્ર'ની 'જૂળ પ્રોત્સાહિની' હતી તે સદગત થઈ 'આ મત્રીમ વર્ષનું મ્વનું હુતુ તે પૂરુ કર્યું ચમદ્દો'.

હૃદયના ઘા કરી દુઃખ માડ્યા - કાવ્યરૂપે -

હૃષીશોકના દર્શશિખાં લગાડોં છે મેં હુલાય,
એક ક્રમે તેમાં પડોં ભગિની-મૃત્યુશોક હોભાય.

એ હોએ આહુતિ દેતો, નયન ન અશ્રુ ધરતો,
કડિન હૃદયનો ભ્રાત કાજીભર, ભગિની ચિતાપર ભરતો."

(મસ્તવતીચદ્ર ભા ૩ નિવાર્ણજયિ)

સુતાવીસમે સમે ફરી એમના ભય પા કટક પડ્યો. અનિશ્ચિત પુત્રી વીનાસની જડબગતની મગધી ચાલી ગઈ ને થાકેના ભયે નોધ્ય

“ At 5-30 p m yesterday, my poor Lilavati died after a staimless, spot less life of suffering ” એમના અચુઓઆવડેવાનું જો ન જુ ‘ નિષ્ક્રમ લોચન ’ થઈ ગયા

‘ હું વળ જેવું ફરી ગોવર્ધનરામ છવનસિદ્ધાંતને વખતી ગયા To the man who seeks pleasure in work of other, work is duty

એમના આખમ છવન વળપાડેવા અચુ અને હાથે વડોડેના મ્લેચ્છધર્મ વચ્ચે ઝાડા મે ૧

(૫)

૮ સ. ૧૮૮૧ મા નર્મદ વિહાર થયો ત્યારે ગુજરાત નરી સેવી, નવું વસ્તુ નરા સર્જનની વાત જોતું જોતું હતું ૧૮૮૭ મા ‘ સરસ્વતીચંદ્ર ’ નો ભાગ પહેલો- ‘ જુદિધનનો કારમાગ ’-પ્રકાશ થયો તત્કાલ એનાથી ગુજરાત મધ્ય બની ગયું તે જ વર્ષે નરસિંહગંધી ‘ કુસુમાવા ’ પ્રકાશ થઈ

‘ અમ્બતીચંદ્ર ’ ના ચાર ભાગ એક નવનમ્યા નથી, એક પુરાણના ચાર ભાગ મધ્ય કે રીડા વર્ષ અધીમા લખાયેલા ૧૭૦૦ પાનામા કોઈપણ સાહિત્યકાર વસ્તુ કે પાત્રો એમધારી રીતે અગ્ર રાખ્યો નથી પડેલો ભાગ સ્વતંત્ર નવનકથા છે સાથે ગોવર્ધનગમનો પોનાનો અમરેશ્વર

આ પુસ્તકમા ગુજરાતી સેવી નવો કથનપ્રમાન-અભિનવજ્ઞાનશક્તિ-પ્રાપ્ત કર છે છતાં મતાની મંત્રીમા હજી એકધારો વેગ આવ્યો નહોતો એ તો પચીસ વર્ષ પછી ચોથા ભાગમા આવવાનો હતો

આ પુસ્તકમા સમૃદ્ધ મઘની આડબરી વાક્યવ્યવસ્થા, અગ્રે મઘનો કથનપ્રમાન, જૂની ગુજરાતીની પદ્ધતિઓ તથા વાતચીતના શબ્દો, કહેવતો અને રૂઢપ્રયોગો સાથે સાથે વહે છે ઘડી વાગ તદ્દન જુના પડના, કાઠિવાર ભેગા, કાચિન એકરૂપ મળના આ પડેની યાદ ગુજરાતી મધ્ય અસંચીત છવનની ઝીલવત મ્લેચ્છધર્મ એવું માધ્યમ બની ગયું છે

આ નવનકથામા તે અમળના ગુજરાતી છવનના મધ્યો અને વિસરાઈ, માર્કર્ અને કહેપના ઉસારા અને નિગાશાઓ એ મધ્યનો ધ્વનિ છે

એ ઉપગાન એમા અમરનત્વ નથી છે

મરિતી અદારમી સહીના મધ્યથી માનવજીવનનો નવો મનખડ શરૂ થયો છવ જેકન રમે તેનો સ્વાધાર હતો તેને પ્રતાપે સાહિત્યમા ‘ ગમેન્ડીમીઝમ ’ પ્રમુખ (એને માટે હજી આપણી ભાષાઓમા એના પર્યાયરૂપ ચોગ્ય શબ્દ ચોગ્યથો નથી એટલે એ જ વાપરુ છું)

હવેના ધનકાર સાકારમા અને વ્યવસ્થા ગવા એ આ સામિત્યનું મુખ્ય વસતિ બન્યું આ વસતિ ભારતીય આર્થિકમા આવવા લાગ્યું હતું અને ‘ જુદિધનના કારમાગ ’મા ન્પટ રીતે ખીચ્યું

નવનકથા એ આ મુદ્દલગુપ્તિ કાનખડમા સાહિત્યનો વિશિષ્ટ પ્રકાર છે જર્મિંગીન જેવો તે હવેગમ નથી પણ સાહિત્યસ્વભાવી તેને હવેકક મ્ત્રી શરૂ છે નાટ્ય જેવો તે મોહક નથી છતાં તેમાં એની મોરિની આવી શકે છે

૧ નાથા લોકપ્રિય કે દાગળ ન એ પ્રકાર અસાધીન સ્ત્રીપુરોહિતા કાચની જગતિય પૂરી પાડી તેમની ઉપરની નમસ્કૃતિ મોટી રહે કે જે મામા આત્મ પત્ની આભાસની ગતિ હોય તેને તે નભગા વવાન નામર્શ પણ કાઢ એક નાનકાકાન એમા લાવી ના ?

નરનથાને સ્વદેશ અને મહત્ત્વ ધરાવતાને કીમિયો મ્વા પડે છે પહેલા અતંગના ગાળામાં મહત્ત્વ વધુભવેને ના પાડાગ સ્વયં-ચરે એ મર્ત કે છે, અને તે એના જગતમાં કે જે સાત્તવિષ લાગે એ જા એમા ના ? સમ્પત્તિનાના સ્વિચા અને સ્વિચા ના મ્વા

(૬)

‘સમ્પત્તિચદ્ર’ ભાગ પડેનામા ગાનર્શનગમ એમના વધાનભવાન મૂત ધ છે એમના પિતાની પેઠી ડગમગી, તેમ સમ્પત્તિચદ્રના પિતાની ડગમગી રાગાય, શુદ્ધિધન નભેગમ મ્વદ રતિ ભાવનગમના અનુભવે માથી પ્રમથા છે સૌભાગ્યની, અનકકિંગોગી અને ગુમાન ગંગાત ૧૧ વળા ધરમા આજે મગે એમ છે તેમ મર્તને પણ મળ્યા અને આ પાત્રો અને નાયક-નાયિકા આદરના જ આ જગતમાં મહત્ત્વ કે

‘સમ્પત્તિચદ્ર’ માં ગોવર્ધનગમનુ અડતુ અગ મર્ત થયું છે એમની પ્રથમ પત્ની મરી ગઈ અને સસાર ‘નિગધાગ નિગકાગ’ આને આનવાની જે ક્ષણિક મ્તિ થઈ એ આ ગિધિનસકપ મ્વેગવિહારીમા આની છે નાએ તેને પ્રમથ આભમગથી પોતેનું પોતાનું મીતુ અડધિયુ આપ્યું નથી

મુના પાત્રમાં પ્રથમ પત્નીની મુશ્કીનના અને જે ભયારી કન્યા બેડ એમનો વિરાહ ન થઈ શક્યો એ મેનુ મિથાગ ઠગી કલ્પનાચિત્ત બનાવ્યું હોય તો નવાઈ નહીં કુમુને ગોડી દીધી તેની પાછળના સમ્પત્તિચદ્રના પિતામાં હૃદયસ્થિતશત્ક ના ને ‘નેકુમ્મ’ ના પાવા છે

ગોવર્ધનગમના અથર્થી હાલમાં પૂરી મૂકેનો ‘ગમેન્ડીક’ વલ્લાર ‘સમ્પત્તિચદ્ર’ મા પ્રકાગે કે તે પનાવિનામી છે, અપૂર્વ મની જવા અધીન કે તેની અનભસકિત ‘મેમેન્ડીક’ નીડન ‘ની માફ જના કામિથના લાની ગરે કે

તે આર્જ મુન થરા માગે છે, પગ બાર જગ અવિવાસ માખરે છે ન વગમથી ભાગી જના કે તેની મા વેળા કે જા એ આજ મેલકાનો તેને કાખના કે પ્રમથવાળા તેલુ હાથ રહે છે જા મિમારી પ્રજારિતને વિના વાંધ ‘વૈર્ભી’ નના ‘નરને’ એની મ્વામાં છોડી ગય છે

સમ્પત્તિચદ્ર ન મેમા અવધાગો મોરે છે જના મ્વે-ડગને અસપ પથે જૂનો પડ છે એ અસથમાંથી નત્ય તારવા મથે છે પણ મૂચનસ આનતા દૂર ભાગી ગય છે, જેમ ગોવર્ધનરામ હૃદય વીધાતા મ્વપના અને વિચાર જગતમાં નારી છટકા હતા તેમ પણ ગમેન્ડીક આનસતા સાહસક્રિતિ કૃદતા ને વિમિગીમા જેવા કટના અગો ન આ ચા સમ્પત્તિચદ્રમાં અને ન લતા એના અર્જનકા મા

(૭)

કુમુ અને સમ્પત્તિચદ્રના પમ્પ આકર્ષણમાં અર્જયીન સમ્પત્તિ હૃદયની મસિમતા અને પ્રસથવાળના છે, ‘નેકુમ્મ’ મા જગાય છે તેનાથી પણ મુદ્દમ જા એમા પશ્ચિમની મ્વનતાનો અન નથી મન્ને પ્રમથીઓના પહેલા સમાગમમાં આપણા ભારતીય સમ્પત્તિને સુનલ એવો સ્પર્શમિથા છે પ્રથમમર્તિને કલ્પનામિત્રિમા પધંગી છે છતાં કુમુ અસીને વખને આર્થાનુરૂપ સયમ રાખી રહે છે આચાર શુદ્ધ રાખ વાતો બન્નેનો આ અકલ્પ જતીન આકર્ષણને ભાનમમ્થતા-sublimation-ની રેચ પગ થઈ ગય છે

આ કૃપનાવિદ્યાસી અને વૈવિધ્યપૂર્ણ પ્રણય સર્જતા, જ્યાંયે 'ગીતગોવિંદ' માં અને તેની પછી મહાકાવ્ય કવિઓએ ગાયેલો શૃંગાર, મેઘાડ-પ્રતી માકલ સંગ્રામી હૃદયોમાથી વીખગઈ જાય તે આશા છે કે એ હજી નીખરાયેલો જલો કે તે જોશે. જે સ્ત્રીપુરુષના સમઘમણી ભાવનામયના ચાલી જાય તો પછી જાહેર માન પશુરૂપિ

આ કૃતિમા-ખાસ કરીને છે-ના અગ્રજોમા-સમ્પ્રતીયક અને કુચ્છના હૃદયોના ન્યસનો ન્યષ્ટ રીત સભાગાય છે અને આપણા હૃદયોમા જોડા, ઘેના પડ્યા પાડે છે સાથે માનહૃદય પર યુગળા માહિત્યે કરેલો નાકપિટોડો ખસી જાય છે, ગોવર્ધનરામની કથા પરાકાષ્ઠાએ પહોચી અમરત્વ પામે છે

ગોવર્ધનરામે જોતુ, જાણ્યુ ને સહ્યુ તે એક રીતે મર્યાદિત હતુ છતાં ત દ્વારના એમણે પોતાના હૃદયના દ્વાર ખોલી નાખ્યા સાથે આપણા હૃદયના દ્વારે પણ ખોલ્યા અને તેમા આપણને નિઃશંક વિહંગા મળ્યા

ત્યાર આપણા હૃદયના દ્વાર ખામ ખૂંચા તે જ રીતે નમિદગમે 'કુસુમવાયા' ગુજરાતને બધી અને અતરોર્ધિના નવકુસુમોની સુવાસ પ્રચારી

૧૮૮૭ પછી ગુજરાતે માહિત્યિક અને સાસ્ત્રિક દિશામા ધસી મળ્ય કાપી હરગોવિંદના દારાવાળા અને ઇન્દિરામ સર્ગમને પ્રયત્ને ધણુ જૂનુ માહિત્ય બચી ગયુ ૧૮૮૫મા ભગવાનવાય ઇદરજીએ ગુજરાતના ઇતિહાસને પહેલી વાર સકલિત રૂપ આપ્યુ ૧૮૯૦ ને ૧૯૦૦ વચ્ચે વાલજી ને મળજી આશાગમ, મોળ અને નાના ચંચલ અને મૂળગકર મૂલાણીએ ગુજરાતી ગગનમિને નવુ નવરૂપ આપ્યુ

ઈ સ ૧૮૯૨ મા 'અવતીતક' ભાગ બીજો પ્રકટ થયો તેમા તો એક જ વ્યક્તિનુ અપૂર્વ શક્તિ-ચિત્ર છે ૧૮૯૬ મા ત્રીજો ભાગ અને ૧૯૦૧મા ચોથો ભાગ પ્રકટ થયા અને તેમા અનેક વિવચના પોતાના વિચારો ગોવર્ધનરામે આગ્રીપાતળી, અગ્વાભાનિક કથાના સુતરના તાનજો આવી દીવા

૧૮૯૮ મા ૪૩ વર્ષની ઉંમરે, જ્યાંયે બીજા વખતે ધધાને મોખરે આવવા પ્રાણ પર્યં છે ત્યાં ગોવર્ધનરામે ધધો છોડ્યો અને વાનપ્રથ થઈ ગેવાની પ્રતિજ્ઞા પાળી

હવનભર તે અગ્નિમાં મળ્યા અને તેને બજો એમણે જે બહુ આપણને આપ્યુ ન આપણા માનસમા વગાધ ગયુ છે એ કાગજથી અત્યાગે તેની કદ કમી મુરત્વ થઈ પડે છે

આજ મુધી એમની બધી કૃતિઓની એકત્રિત આવૃત્તિ પણ નથી છપાઈ તે ગુજરાતને માથે બેઠો દાનીની કળી દીધી છે એ જો જાણ તો એમનુ શુ મલ છે તેનો આપણને પૂરપૂરો ખ્યાલ આવે

૧૯૦૮ સુધીમા ગોવર્ધનરામે ગુજરાતના નવા માનસનો પાયો નાખ્યો ને આપણી માનુષ્યિક મનોદશાને સમતોલપણુ શીખવ્યુ. સાથે ગુજરાતના હૃદયમા આત્મજ્ઞાન હતુ તેને પરમ પુરુષે ૧૯૦૫ મા ગુજરાતની અચકત અગ્નિમાના મસ્તિષ્કે ચંચ મજાગમ વાવાભાષ્યે માહિત્ય પવિત્ર આપી ત્યાં એમણે તેમા પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી

૧૯૦૭મા ગોવર્ધનરામ મદ્રગત થયા એમણે જે કૃપના, વિચાર ને ભાવનાનુ મન્ત્રિ નવ્યુ તેને સમયાનુસાર મન્ત્રવાક, વિસ્તારવાક ને શબ્દગામના આજસુવીના મન્ત્રકારી મજાગીઓએ પોતાના મન્ત્રિય માન્યુ છે આથી વધારે મનુષ્યને શી મોગી સિદ્ધિ વડે ?

ગોવર્ધનરામનુ નક્ષુ બુવાય એમ નથી. પાશ્ચાત્ય સમ્રાજનો ધોધ ધસતો આનંદ હતો ત્યાર ભારતીય મરકારના સનાતન મતો પર પગ રેખી, વિવેકશુદ્ધિની જ્વાલ વિનાગી તેમા એનો વેગ એમણે કીરી વીધો.

તને માત્ર નિષ્પાળનાના મધ ને ઓરાગ મારી દીધા અને એ પ્રમાણે આપણા મામાયિ- જીવને
' ૧૪નામ્ મુદ્દનામ્ ' કૃપા વાળી દીધી.

ભાગ્યની અર્ચાની નાવિયુર્ધિદનાના મિત્ર મહિમા ન પનાર્થવિધ ને સ્તુત્રપદના ગોવર્ધનગમના
ના હતા પણ હૃદયના નિર્ગમિતગમિત્વાગ્ને રાગો આપી ગજગતને તેમજ આતમવૈભવ દીધો અને ભાગ્યની
માયિયા નવો ગ્રહ આપ્યો.

આ ચિન્ત, અર્જ, પ્રતિભા અન્યારીને—કોઈ સતિના અન્તર હાથ તેના આપણા ત્યોતિર્ધગ્ને—
માના, તમાના ને અમૃત ગજગત નમ્થી પૂજ્યભાવે અજનિ અર્ધ છ

શ્રી ગોવર્ધન ગતાબ્દી મિતિ, નદીઆ-

નૂ ૨૭

મરસ્વતીયદ્ર

મિત્યાનમી સ ૨૦૧૧

તા ૨૬-૧૦-૫૫

અમ સિદ્ધ કન્યા વિદ્યાનય, નડિયા-

અમર ગરે ૮-૨૦ -

આસુખ

શ્રી ગોવર્ધન ગતાબ્દી પ્રસંગે ગોવર્ધનનામો નાટકા ' સરસ્વતીયદ્ર ' નામ્ય ન્વર્ણે સરસ્વતીયદ્ર
ત્રેમી-ગોવધ નત્રેમી જનતાને ચરણે ધરતા હૃદયને અપૂર્વ આનંદ થાય છે સરસ્વતીયદ્ર લખાયો ત્યારે શ્રી
ગોવર્ધનગમભાષ મુળાર્ધ ગૂઝગતી નામ્યમણીના મારિકાની માગુમા રહેતા હતા

સરસ્વતીયદ્રની અપૂર્વ પ્રસિદ્ધિ આકર્ષી ' મુળાર્ધ ગૂઝગતી નામક મણીએ સરસ્વતીયદ્ર ગગજમિ
લિપ લખવાય એવી રીતે નાટક ન્વર્ણે લખાનાની વિનતી કરી

શ્રી ગોવર્ધનગમભાષએ આ નખન નામ્ય લખ્યુ, પણ કંપનીના કાર્યવાહકોને મન્યુ નહીં શ્રી ગોવધ
નગમભાષનું અને કંપનીનું—સરસ્વતીયદ્રને—નામ્ય ન્વર્ણે જોવાનું ન્વર્ણ અધુરે રડુ ત્યારમા સરસ્વતીયદ્ર
નામ્ય ન્વર્ણે સ ૧૯૧૨મા આર્યનીતિ દર્શક નાટક મણીએ સુગત મુખે અર્જુ કયુ, જેના લેખક હતા
મહેમદવા તાતુ ના મસનગી મામના શ્રી છાન ન રૂબરૂ રખા

પાત્રો વણા સાગ હતા નાટક એ અમયની જનતાની રચિને અનુકૂળ હતો, એટલે કેટલાકને ગમ્યો—
કેટલાકને નગમ્યો ૧૮૦૦ પાનાનું—ગૂઝગતી મહાપુરાણ એટલે “ સરસ્વતીયદ્ર ” એને તણવાગ કરામના અટપ
અમયમાટે જુદા જુદા એટા માગમ્યા સાગને સમાનના જેવું ગણાય શ નેવું? શુ રહેવા દેવું? એ મુજબણા
જ મહિનાઓ રીતી જાય આજે તો સચુત કુટુંબો ઓઠા થઇ ગયા છે એટલે ગુણસુધીની કુટુંબમા
માયવા પૂગીજ સારી લાગે પીંગા પ્રેશ સદત જુસાઇ ગયો છે એટલે એ વાતો પણ જૂની થઈ પૂજ્ય
મહામાત્રએ પ્રખને જનત કરી સૂચી એવે પ્રખ પાચારી મરી મઈ લખ—અનખની વાતો તો તત્ત્વશાસ્ત્રીઓ
પૂત્તી પહેવેની જ મયાંનિ છે એવે આ નવનિમજોના યગમા આ મહાપુરાણ વાચનાગ ઓઠા કે તો
નાટમા તો કોણ નસ લે ?

શ્રી ગોવર્ધનગમભાષને એમની ગતાબ્દી પ્રસંગે એમની સ્વાધિકાના પુષ્પોથી જ અજનિ અર્ધવાનો
આ નત્ર પ્રસાસ છે નદીઆના મામગ ભાઈ મહેનેએ ત્રણ મહિનાઓથી આ પ્રોગને મકળ મનાવવા

પૂન જહેમન ઉપની છે શ્રી. અજિતકુમાર ડાહી તથા દેવદાસ પંડ્યા જેવા માર્ગદર્શકોએ, અને ભાનુભાઈ વ્યામ તથા ઘનશ્યામ ઠાકર જેવા મગીન વિદ્વાનોએ તથા કમલેશ ઠાકર જેવા નવા ડોરોએ આ પ્રયોગો મફત મનાવવામાં આ લીધો છે

શ્રી જશવંત ઠાકર ખાસ વડોદરાથી મળ્યો વર્ષ દિવસને માટે આત્મા અને મધ્યગરીઓના મતભેદ કર્યા તથા આ કામ માટે મહાગાન સ્વાસ્થ્યવ યુનિવર્સિટીની કોર્પોરેશન ઈન્ડિયાન મ્યુઝિક અને નેમના પ્રિન્સીપાલ શ્રી. આર. સી. મહેતાએ તથા નાટ્ય વિભાગના અધ્યક્ષ શ્રી. ચંદ્રવંન મહેતાએ મૂલ્ય મદદ આપ્યો છે

મારી મનઃપૂર્વક અનુચિત સમ્બંધિતતા ત્યાં ભાગમાંથી મેં પ્રયોગ ચૂક્યા છે કદાચ અને ભાત્ય ગોવર્ધનરામના જ મળ્યા છે મેં તે સાકળો જ લેડી છે. ગીતો પણ ઘણાખરા સમ્બંધિત પ્રથમ જ છે. શ્રી અશ્વિયગમને લખેલું નાટક વચાચ્ચ, એમને મધ્યુ હતું હુઈંબની લીનાથી એને ભજવાતું જેના એ ના ગયા જગતમાં ક્યારે કોઈની મર્યાદાઓ પડી પડી થઈ છે।

વિદ્વાનો, સામયો, કવિઓ, દ્વાપરગ અને જનતા મળ્યા આ નાટક ગોવર્ધન શતાબ્દી મિમિની, માફ મમપણ કરે છે

આ નાટકમાંના કટકાક પાત્રો તે પ્રથમ વખત જ તપના ઉપર આવે છે એટલે પ્રેક્ષકો કાલિઓ લખ્ય ગણે અને સદગત ગોવર્ધનગમને અપાતી આ નક્કર અજગિયા પોતાનો કો પૂરવે એજ અભ્યર્થના

" વિચારાગમી "

મ ૨૦૧૧

શુનાથ ત્રિ બ્રહ્મભટ્ટ,

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મિમિની

— સરસ્વતીચંદ્ર —

નાટ્યરૂપાનુકાં

અસકલિ શ્રી. શુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ

મગીન દિવસક

શ્રી. ભાનુભાઈ વ્યામ

વાણર

દિવસક

શ્રી. દેવદાસ પંડ્યા

મગીન

શ્રી, ભાનુભાઈ વ્યામ

કે, વીણા મહેતા

વેગમૂઠા

શ્રી. ઘનશ્યામ ઠાકર, શ્રી. મનેશ કંસારા,

શ્રી. છાયાભાઈ જાર. શ્રી, હરિભાઈ રાવળ,

શ્રી. પ્રેમચંદ સોની, શ્રી. અનુભાઈ ભાની

શ્રી મગનલાલ દેમવાલા,

મુખર્જી

કીમતી મુલ્યો માટે અત્યંત આભારી છીએ,

શ્રી. જશવંત ઠાકરના.

પાત્ર સૃષ્ટિ

મરસ્વતીચંદ્ર : શ્રી છતેન્દ્ર પડ્યા

ચંદ્રકાન્ત : , દેવદાસ પંડ્યા

લક્ષ્મીનદન : , કમલેશ ઠાકર

ધૂતલાલ : , બલરામ વ્યામ

ધનનંદન : , રમેશ પટેલ

મૂર્ખદત્ત : , સુમન ગજ

માનચતુર શ્રી ગોવિંદરામ વ્યામ

વિવાચતુર : , ભાનુભાઈ વ્યામ

મહેતાશુ : , જશવંતરાય ઠાકર

ભૂપતમિકરાણા : , ચંદ્રકાન્ત પટેલ

જમાલ : , ગોવંદનદાસ સુખડીઆ

વિકાસપુરી : , અરવિંદ પટેલ

બુદ્ધિધન : શ્રી મોહનભાઈ શાહ
 પ્રમાદધન : „ ભાગવત પ્રહાસ
 શંકરાય : „ અંબુકુમાર પટેલ
 મરદારસિંહ : „ અંબાલાલ પટેલ
 કુમુદ : કુ કાંતાબેન શાહ
 ગુમાનબા : શ્રી. યશોદાબેન પટેલ
 કુસુમ : કુ. ઇલાબેન ચાસિક
 વનલીલા : કુ. વીણુબેન મહેતા
 અલકકિશોરી : શ્રી શારદાબેન ઠાકર
 કૃષ્ણકલિકા : શ્રી હંસાબેન દેસાઈ
 મુંદરકાકી : કુ. શારદાબેન પટેલ

વિષ્ણુદાસ : શ્રી રામુભાઈ ભટ
 મોહનપુરી : „ દરિયા ઠાકર
 બાવો : „ બી. કે. બોડાણા
 બાવો : „ અમૃત શાહ.
 માલણ : કુ મંજુલા દેસાઈ
 ચંદ્રાવલીમયા : „ હર્ષિદાબેન યાગિક
 લક્ષ્મીમયા : „ મધુબેન દવે
 ખંસરી : શ્રી. વિદુલાબેન જાડા
 સૌભાગ્યદેવી : „ ઇન્દુબેન શાહ
 શુભમુંદરી : કુ. કેાકિલા દેસાઈ

: કથાવસ્તુ :

વાર્ધક્યરૂપના અંગસામાં સસ્તવતીચંદ્ર બાવિ પત્ની કુમુદ્યુદરીનો પત્ર વાંચતો એની બધી તરફ નેત્ર રહ્યો છે. એનો મિત્ર ચંદ્રકાન્ત મીઠી મસ્તરી કરી રહ્યો છે. નવાં શેઠાણી ગુમાનબાએ ઉરકેસા સસ્તવતીચંદ્રના પિતા લક્ષ્મીનંદન સસ્તવતીચંદ્રને કપડો આપે છે. શેઠાણી ગુમાનબા અને એમનો પુત્ર ધનનંદન વાતચીતમાં સસ્તવતીચંદ્રને કાવત્રાનું સહય્ય અગત્યે સમજાવી ગય છે. સસ્તવતીચંદ્ર પિતાને આશ્વાસન આપી મધ્ય-રાત્રીએ શૂદ્રત્યાગ કરે છે.

દેશાટને નીકળી સસ્તવતીચંદ્ર નયીનચંદ્ર નામ ધારણ કરી અમાત્ય બુદ્ધિધનના બંધાવેલા શિવમંદિરમાં આશ્રય લે છે. સાહેલીઓ સાથે દશને આવેલી કુમુદ સસ્તવતીચંદ્રનું દષ્ટિ મિલન-બુદ્ધિધન, પ્રમાદધન સાથે મિલન-સસ્તવતીચંદ્ર બુદ્ધિધનનો અનિયમિત અને છે.

જાતે રંગાયા સિવાય જગનના રંગો જોવા નીકળેલો સસ્તવતીચંદ્ર, યશાય બુદ્ધિધનની રાજખટપટના રંગો જુએ છે. બુદ્ધિધન સસ્તવતીચંદ્રને સહય્ય સમજાવે છે. અર્ધી રાત્રે કુમુદ-સસ્તવતીચંદ્રનું હૃદયના બેદો ઉકેલનારું મિલન-વનલીલાનું ગાન-પ્રમાદ-કૃષ્ણકલિકા સસ્તવતીચંદ્ર-કુમુદને એકાંતમાં બેઠી વહેમાય છે.

ખટપટોથી અકબીચેલો સસ્તવતીચંદ્ર બુદ્ધિધનનું ઘર છોડે છે. કુમુદ પિયરે ગય છે. રસ્તામાં અમારવટી-આગ્રેનો હૃદયો થતાં સસ્તવતીચંદ્ર ધવાય છે. કુમુદ નદીમાં તણાય છે.

સસ્તવતીચંદ્રને એકલો અસહાય જાણી સાધુઓ અચાની મુંદરગિરિ પર લઈ ગય છે. કુમુદના પિતા વિદ્યાચતુર, ચંદ્રકાન્ત-સસ્તવતીચંદ્ર, કુમુદ વિશે ચિંતાતુર બની ઉકેલ જોળે છે.

મુંદરગિરિ પર સસ્તવતીચંદ્રનો સાધુઓ સાથે. કુમુદનો સાધ્વીઓ સાથે વાર્તાલાપ-આરતી વખતે સસ્તવતીચંદ્ર-કુમુદનું આધું અભિજ્ઞાન.

કુમુદની નાની બહેન કુસુમના વિધવા મુંદરકાકી સાથેના વાર્તાલાપમાં ભવ્ય મનોરમ વાંચી વિદ્યાચતુર કુસુમના ભવિષ્ય માટે નિશ્ચય કરે છે. મુંદરગિરિનો સાધુ ચંદ્રકાન્તને સસ્તવતીચંદ્ર વિશે થોડું કહી ગય છે. મુજબથી ધૂપી પોલીસ ખાતાના અધિકારી સરદારસિંહ સસ્તવતીચંદ્ર-કુમુદની શોધમાં નીકળ્યા છે. સસ્તવતીચંદ્રે અર્ધદાસને આપેલી વીટી તેમની પાસે જોતાં બધાને સસ્તવતીચંદ્ર-કુમુદ જાણે છે અને કાઈ અગમ્ય સ્થાનમાં વસે છે. એની ખાતરી થાય છે.

વિષ્ણુના મહત્ત્વની આસાથી માધુ-સાધીઓ મધુરીમિયા બનેલી કુમ્ભ અને નનીનવદ્રમાંથી થોગી મનેવા સરસ્વતીચંદ્રનું, હંદ્યની આડીઓ ઉકેવના, શુભ મિત્રન થોગે છે આગીઓ ઉકેવના માં મન્નવીચંદ્ર કુમ્ભને ઓભાએની, પ્રભાદંબન, ધનનન્દન વ. શુભી મયાના પેપગ્મા આવેલા અમાચા વચાવે ને કુમ્ભને આઘાત થાય છે પણ સરસ્વતીચંદ્ર આશ્વાસન આપે છે

લક્ષ્મીનંદન-શુભાન-ચંદ્રકાન્ત-માનવસુત-શુભસુદર્શી, સુલકાકાકી, કુમ્ભ મધા શુભગિરિ પા આવે છે વિષ્ણુનામ સરસ્વતીચંદ્રનો ભગવો વેશ ઉતારાવે છે, સરસ્વતીચંદ્ર અને કુમ્ભનું કુમ્ભને હાથે હન્નમિત્રન થાય છે કુપાલપ્રામની થોગના માટે લક્ષ્મીનંદન મોટી ગમ આપે છે માધુજનોનો આશીર્વા

x

x

x

: માતૃભૂમિને અર્જવ :

અમારું નિત્યનનીન નડીઆ
ભગતપડનો ભગ્ય મગીઓ નન્દનન શુભગત
અવાહીનું મુગ્ધિભયું છે પુણ્ય એ પાગિમન, અમારું ...
મણિ-આય-મનસુખ-ગોર્ધન ગોગ્ર જ્યાં અભિમન
જન્મશ્રમિ વદ્યવલ વિદ્યવની સન્કારે ગળીઆત, અમારું ...
મતરામ નમ મત શિરોમણિ આશયથી ઉત્પાત,
સોય તેજ ઓદાર્ય અનુપમ આતિથ્યે વિખ્યાત, અમારું .
વિજયાદશમી વિમળ રાતાપદ્મે, ઉત્તરવળ શઙ્ગની ગત,
મન્કાગ્ધામિની જનનીને દે, અર્જવિ આ ન્ધુનાથ, અમારું

સ્વનાથ બ્રહ્મભટ્ટ

: નાટ્ય રૂપાંતર 'સરસ્વતીચંદ્ર' માંથી ગીતો. :

વનહીલા—

શઙ્ગને ગમતા શુભાન અને કેવડો જો,
એને માગ માગ ફરિને મૌ અંદે જો...

(પ્રાચીન)

ગમે સૌને ભયે એ મને ના ગમે જો,
મારુ મનસો નદન—વનની કુજ એ જો ..
ખીવે ભાવના અનેરી, વામના રમે જો,
કોઈ અંગોગી ભમગ ત્યાં ના ભમે જો .

સ્વનાથ બ્રહ્મભટ્ટ

વનહીલા:—

આસાભગ થઈ ભામિની
રૂંદે મુનિ ને વામિની
ગમે ચંદ્ર ક્ષિતિજ તડ માય—
પડ્યુ તિમિરે કુમ્ભ મીચાય—

ગોવર્ધનગમ ત્રિપાઠી

ફાલકસિકા—

આજ મારા મનુનમા મહેડ પગ
 પિત મંગાન ૨૦,
 મનુન મંડપાન ૨૦
 પગમની તાન ભન ઉભા અનગમ
 મન ઉપાન ૨૦ મન
 મોહનના મરન નન
 મગમ ૧૧ ૧૨ આજ જગલે ૨ આગ

શુનાથ ક્ષમભટ્ટ

મનુનતીચક— માનસસમા ઉગેરી તુ, મ નિવમ અડી કાઢે,
 આન્ય શુદ્ધ તો રિખેના, અનિકુન યુગન માડ ૧
 માડી યુગ એ મરી નના, મુલિ પગમની માહે ૨
 મુલિ પગમ કહે અગિ ખરી પ્રસંગે મનિન પ્રવાર,
 એ માનસમા ઉગેરી ૩, પડી અી આજે

જાવનનમ ત્રિપાઠી

વનકીલા— જલા કહે તો ૨ વાતડી મિહારીનાન
 નમ માટે ગાળી મે તો જનડી મિહારીનાવ
 જે ગડાના મન્યાતા મનુ—નમા મિહારીનાન
 લનાવેની વાળી કે માગ તનમા મિહારીનાવ
 ૧૨ કહે તો ૩ વાતડી

ધ્યાશમ

વનકીલા— ગતનડી તા ગની અજવાળી,
 ડાના તારી ખીખી ૧૨૦૫૫૨ ૨ ગતનડી

ધ્યાનમ

એના શા અજન આન્યા વનમાળી
 મોળી ગરા તન—મન મધી નાગી ૨ ગતનડી

શુનાથ ક્ષમભટ્ટ

(નિપથ્ય)

અખડ કો અખ — મારી અખ — મારખરાત
 પિત વિના મારા દોના ગા, મ ક્યા ના જન,
 મારી અખ — મારખરાત

પ્રાચીન

માધુઓ :—

પ્રકાન કીનો—પ્રકાન કીનો—પ્રકાન કીનો
 આનમ દીપ મને
 અનખની ન્યોત અજમ કમડમે
 મે ના મમને ને દગરમે

જુગ જુગના અધાર ગયા, જુગથી જે માયા
નત તમાગ માનમરીપના તેજ નથી ઓનયા
પ્રમાસ જીનો પ્રમાસ જીનો

મુનનાથ બ્રહ્મભટ્ટ

વિહાનપુરી —

નુદગિરિના શૂંગ પ વમ કુમ નિશિકાન્ત
જ જેવો દવતો ગરી ઝમરી ઝમમઃ ગરીકાન્ત

ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

અન્ડાન —

મ્યા તુજ તે વેનન ગસિક તુને ભટમરી નઈ જ જમે
ન્યા હુમિગાફી હુ છી મમી સ્વ-ગદ વિગ વને ભમો
પકડાઠ ગયો પગપાઠ અરિ નરસિંહ હોતે ગળની અતા
ધન પ્રાપ્ત ગયો જીડી ના ભગમાય અનુભરી

સિખ મઈ મતા —

ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

જ્ય પદનન જ્ય જમન —

માધન મૂળ મુનિ —

નિશ સમના પાપ વાગ જન જનોના મેન્દિદાર,
મદાનવિગી —

પુરાતમ પમ્મેશ પગપાઠ ગસપા ગસિયા ગધાન
મગિયા નજો મયગય ગોવર્ધન ગિગધાગી —

નવમ્યામ હાક

હાયાકુમ્ભ —

હીધી વીધી ભગવો હાને ભેખ, મુદ થો નેગી ૨
મને હાગે હાગે એનો વેશ, થયો ક્ષત્રભોગી ૨
અદ્ર લેગીતી સાથ કુમ્ભ, લેગસ થઈ આની ૨
હાના પ્રીતિનો આધીયુ ખેન, નીયુ મહાની ૨
જૂઠા જગતો કીધો છે ત્યાગ આયો ન્મ જીનશુ ૨
એમા ના મગે આજ પપાગ અતૈતથી રીઝ્ય ૨

ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

કુમ્ભ —

ગાસનડી વાળે, જગીડા તારી ગાસનડી વાળે
ભાવનાના બે ભા મલ્લુન એ ગાન
એન્દા ઇરી ગાળે-જેગીડા

રામનદીમા વખતુ અનખ રાગે,
માન નામ અંત ને રાગે,
તેમજ ગર મલાશો માગે—જોગીડા

જોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

કુમુદ—

પ્રીતિ જાગી હંચ મજ આગી,
પ્રીતિ નન્ની ચ જોઈ મં આગી,
ખરી પ્રીતિ ધરી જોગી દીકી,
વધો ગેઠ નજ દુગી પીધી

મગ્ધવતીચંદ્ર—

જોગી શાન્તિથી પ્રીતિ કીને છે,
કુમુદ નીગળેને ચંદ્ર ખીચે છે,
કુમુદ મીચાતા ચંદ્ર મીચાતો,
મેનો યોગ કદી નથી ધાતો

કુમુદ—

જોગી રાજ જોભા નહો ને જગી,
મને વાદ અતાવો ને ખગી,
પડી વનમા ઠે ગત અવારી
ખમુ એવી વગે ત્રિપાઠી

x

x

x

(નપથ્યે)

નજ વસાતુ રે લંકા નથી જાતુ,
ત્યા મજ નનો કુવર કયાથી લાવુ .
મજ વસાતુ રે

ધ્યારામ

: દ્વિતીય વિભાગ :

ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન : ૧૯૬૫ અધિવેશન : નકિયાદ.

તા. ૨૭-૨૮-૧૦-૧૯૫૫.

આગામી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૧૯મા સંમેલનના નોંધાયેલા આનંદ ડારોવારી મળ્યા તથા મહાર મડળના અધ્યોની પ્રથમ સચુક્ત સભા તા ૧૪-૮-૫૫ને ગવિન્દરે ગપોરે ડાા વાગે શ્રી ડાગીન્દ્રમી પુસ્તકશાળાને મેડે શ્રી પોપટવાય યાજ્ઞિકના પ્રમુખપદે મળી હતી આ સભામાં નીચે દર્શાવ્યા મુજબના નિર્ણયો થયા હતા -

(૧) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ૧૯૬૫ સંમેલન તા ૨૭-૨૮ ઓક્ટોબર, ૧૯૫૫ના બે દિનમાં દરમિયાન માક્ષરશ્રુતિ નકિયાદને આગણે ભરાવાનું છે તેના પ્રમુખ તરીકે ગૂજરાતના સાહિત્યકારામી તરીકે ગણીતા એવા શ્રી કનૈયાલાલ માલોકવાય મુન્શીની સર્વાનુમતે વચ્છી કરવામા આવે છે

(૨) મહારમડળના પ્રમુખ તરીકે શ્રી કાન્તિલાલ ડ પડયાનું નામ નક્કી કરવામા આવે છે

(૩) મહારમડળના ઉપપ્રમુખો તરીકે નીચેની વ્યક્તિઓની વચ્છી કરવામા આવે કે -

૧ શ્રી પોપટવાય જ યાજ્ઞિક	૧૦ શ્રી. ગજડભાઈ ખુ પટેલ
૨ „ ચીમનલાલ ન મહેતા	૧૧ „ અમીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
૩ „ શિવાભાઈ ભુવાભાઈ પટેલ	૧૨ „ ગોડગભાઈ સોમાભાઈ પટેલ
૪ „ નિમોવનદાસ કીસીભાઈ પટેલ	૧૩ „ ડેવભાઈ ભુવાભાઈ પટેલ
૫ „ રણજિતલાલ દલાલ	૧૪ „ મણિમેન રત્નભભાઈ પટેલ
૬ „ માધવલાલ ભાઈલાલ રાહ	૧૫ „ દુલસિહજી ડાળી
૭ „ બેચરદાસ મગનલાલ રાહ	૧૬ „ ડૉ. ઇશ્વરભાઈ ડી પટેલ
૮ „ મનમોહનદાસ દેસાઈ	૧૭ „ ઉત્તમભાઈ પરીખ
૯ „ રત્નલાલ લક્ષ્મણ	

(૪) આનંદ કારોવારી સભાના પ્રમુખ તરીકે શ્રી બેચરદાસ મગનલાલ રાહની વચ્છી કરવામા આવે છે.

તે ઉપરાંત પરિષદ અંગે જુદા જુદા વિભાગોમાં નીચેના સભ્યોની વચ્છી કરવામા આવે કે, અને તેમાં દરેક સમિતિના અધ્યોને નવા અધ્યો કેઓષ્ટ કરવાની મત્તા આપવામા આવે કે

સંવાહક મંડળ :-

૧ શ્રી કાન્તિલાલ દાક	૮ શ્રી. વરકાન્ત કુવમદભાઈ માડ
૨ „ અવ્યાલાલ લલ્લુભાઈ પટેલ	૧૦ „ વિષ્ણુપ્રસાદ મોહનલાલ દેસાઈ
૩ „ પ્રો. અનામી	૧૧ „ ચંદ્રવંદન ભટ્ટ
૪ „ સુનીભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ	૧૨ „ યુવાભાઈ સામગ્રભાઈ પટેલ
૫ „ કુસુમમેન પટેલ	૧૩ „ અનિલ ડાળી
૬ „ પ્રો. પડયા	૧૪ „ જસીલાલ મિહારીલાલ દેસાઈ
૭ „ સોમાભાઈ વંદનભભાઈ પટેલ	૧૫ „ મોહનલાલ હમનલાલ રાહ
૮ „ મધુસૂદન દાક	૧૬ „ નિત્યાનંદ યાદવ
	૧૭ „ ગંગુલાલ ના રાહ

અગતતથી :-

૧ શ્રી ગરીબાવ મિહારીયાવ દેસાઈ	૨ શ્રી મોહનવાવ , નાદ
૩ શ્રી મોહનભાઈ મોનાભાઈ પટેલ	

અમદાવાદ-વટોદરા રેડિયો કેન્દ્રો માથે પત્રવ્યવહાર :-

૧ શ્રી પ્રો અનામી	અવાહક	૨ શ્રી ધુનાથ મિ

મુખ્ય કાર્યાલય વિભાગ :-

૧ શ્રી ચુનીભાઈ નળાંભાઈ પટ્ટન	અવાહક	૫ શ્રી મોતીલાલ માધુભાઈ સાલ
૨ , નિવાલ નળાંભાઈ દવે		૬ , અમાવાવ મી ભટ
૩ , મોનાભાઈ વંચનભાઈ પટ્ટન		૭ , નિત્યાનંદ મા
૪ , મણિલાલ માલેન્વાલ શાલ		

પ્રછતાઈ વિભાગ :-

અવાહક

૬પાલ :- શ્રી અનુભાઈ ગાલ

નિમ્ન સમિતિ :-

૧ શ્રી પ્રો. અનામી	અવાહક	૫ શ્રી મણિલાલ દાક
૨ , શાન્તિલાલ દાક		૬ , ચંદ્રભાઈ દેસાઈ
૩ , ઉપેન્દ્ર પડ્યા		૭ , ગતિલાલ મ દવે
૪ , પ્રો ગમચંદ પડ્યા		

સરભગ સમિતિ :-

૧ શ્રી અણુલાલ નાગાન ગાલ	અવાહક	૧૧ શ્રી મેશ્વર સ. વેલ
૨ , મોહનભાઈ છ નાદ		૧૨ , ધૂળાભાઈ ન. પટેલ
૩ , વિષ્ણુભાઈ મો દેસાઈ		૧૩ , ચંદુભાઈ ગમભાઈ પટેલ
૪ , મનાભાઈ મો વેલ		૧૪ , મણિમેન ૨. પટેલ
૫ , ગમભાઈ મેચ પટેલ		૧૫ , પુલાભાઈ શામળભાઈ પટેલ
૬ , હવગભાઈ મો. શાલ		૧૬ , અમાવાવ મ પટેલ
૭ , પ્રભામેન લ. દવે		૧૭ , ગતિલાલ મ. શાલ
૮ , ચંદ્રકાન્ત મા મહેતા		૧૮ , સાગભાઈ મો. મોહરી
૯ , મુલાઈ લ પટેલ		૧૯ , પમાભાઈ વા પટેલ
૧૦ , નિત્યાનંદ દાક		

પ્રચાર સમિતિ :-

૧ શ્રી ચંદ્રકાન્ત પુલ્લયદભાઈ શાલ	અવાહક	૫ શ્રી ગજેન્દ્ર મહેતા
૨ , સકરવાલ પુરોહિત		૬ , ગણુડાભાઈ પ્રતપનિ
૩ , નરુભાઈ દેસાઈ		૭ , ગકાભાઈ સુતગિા
૪ , મોનાભાઈ પટેલ		

અવ્યસેવક સમિતિ :-

૧ શ્રી વિષ્ણુભાઈ મો. દેસાઈ	અવાહક	૨ શ્રી ગાગામેન દાક
૩ શ્રી પશાભાઈ ભા પટેલ		

પ્રદર્શન વિભાગ :—

૧ શ્રી મોહનભાઈ જી ગાદ	અવાહ-	૬ શ્રી નારુભાઈ દસાઈ
૨ „ ચંદ્રવંન ભટ્ટ	મત્રી	૭ „ નિતયાવ ધુ શાહ
૩ „ કુસુમમેન પટેલ		૮ „ ન્હાઝોભાઈ મેઝપતિ
૪ „ પ્રો સી મી ચાહ		૯ „ નિત્યાનંદ મેઝ
૫ „ મકુન્તલાલેન દસ		

મુશોભન સમિતિ :—

૧ શ્રી ચંદ્રવંન ભટ્ટ	અવાહ-	૫ શ્રી શકુન્તલામેન
૨ „ શાન્તિલાલ દવે		૬ „ કપિલામેન દલાલ
૩ „ કુસુમમેન પટેલ		૭ „ ગનિલાલ ધુ શાહ
૪ „ પ્રભામેન વ. દવે		

નાટ્ય વિભાગ :—

૧ શ્રી અગ્નિ કાશી	અવાહ-	૫ શ્રી અનાલાલ સો ભટ્ટ
૨ „ દેવદાસ પડ્યા		„ શકુન્તલા દાકર
૩ „ નરશંકર દાકર		૭ „ ગિરશંકર દવે
૪ „ ડૉ. ગોવિંદભાઈ મ. પટેલ		

મતકાર મંડળના મળ્યોમાંથી ચૂંટાયેલા દસ પ્રતિનિધિઓ :—

૧ શ્રી નાથુભાઈ નરશંકર પટેલ	૬ શ્રી કુસુમમેન પટેલ
૨ „ બેચનસ મગનલાલ શાહ	૭ „ શાન્તિલાલ દાકર
૩ „ શિવાભાઈ ભુવાભાઈ પટેલ	૮ „ પ્રો. અનભી
૪ „ ચુનીભાઈ મળજભાઈ પટેલ	૯ „ પ્રો. ગમભદ્ર પડ્યા
૫ „ અમાલાલ વધુભાઈ પટેલ	૧૦ „ મણિલાલ દાકર

ઉપરોક્ત નિર્ણયો લેવાયા માત્ર અભાનુ કામમત્ર મધ્ય કનામા આન્યુ લંબુ

નડિયાદ

તા ૧૪-૮-૧૫

ધો. જ. યાજ્ઞિક

પ્રમખ

વામી મળજ કાવામા આવે છે

બેચનભાઈ મ. શાહ

પ્રમખ

: ભૂમિકા :

— ભૂતકાળને પગલે ધગલ —

અમદાવાદમાં પહેલા ગુજરાત સાહિત્યમલાની આયોજના થઈ અને તેના પ્રાણરૂપ શ્રી ગણપતરામ વાના ભાઈ મહેતા હતા તેના મિત્રિય ઉદ્દેશોમાં એ ઉદ્દેશ સાહિત્યપરિષદ ભરવાનો પણ હતો ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યોપાસકોનું સમેતન યોજવાની નીમ જીર્મિ શ્રી જુહાપ્રભુને હતી અને પરિણામે શ્રી ગણપતરામ અને ઉત્પાદી કાર્યક્રમેના પ્રયત્નથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો જન્મ થયો.

પહેલી પરિષદ ૧૯૦૫ના જૂનની આખર અને જુલાઈની શરૂઆતમાં અમદાવાદમાં પ્રેમાભાઈ હોનમાં આરિત્ય ગિરેમગિ શ્રી ગોવર્ધનરામ મારવરામ નિખારીના પ્રયુષ્ઠપણા નીચે ભરવામાં આવી હતી નડિયાતમાં ત વખતે નિવૃત્તિ ભોગવતા શ્રી ગોવર્ધનભાઈનું ધ્યાન ભારતના પ્રૌઢ વિચારગ્રામી અગ્રગણ્ય હતા અને પરિષદ એમના જેવા સાહિત્યકૃષ્ણને પ્રથમ પ્રમુખ તરીકે મેળવવા તથા તેમના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્ય શાળી થઈ હતી અમદાવાદના અનેક જાહેરમંડળોએ પ્રતિનિધિઓ મોકલી પરિષદના કાર્યમાં સક્રિય સાથ આપ્યો હતો.

૧૯૦૬ સુધીમાં 'સંગ્રહીયક્ર' ના ચારે ભાગ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા હતા ગુજરાતના અગ્રગણ્ય અને ભાવનતા ગભીર વિચારગ્રામીના એક તરીકે શ્રી ગોવર્ધનરામે ઉન્નત ધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું મમત્ત ગુજરાતે એમને પરિષદના પ્રથમ પ્રમુખ તરીકે વધારાના નવાગત સમિતિના પ્રમુખ તરીકે શ્રી પ્રેમાભાઈ મહિપતરામ ભિલ્લ હતા.

x

x

x

શ્રી ગોવર્ધનરામે પ્રમુખ તરીકેના પોતાના વિદ્વાતભર્યા પ્રયત્નમાં ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રાચીન દક્ષ અને તેમાંથી જોગેલી ચેરાઈઓનું સિદ્ધાન્તોનું કર્યું અને આપણી અવાચીન વર્ણવોમાં ભને નવી ભૂમિઓમાં પ્રવેશ કરે પણ તેમનું મૂળ પોતાના જો આ પ્રાચીન જ્ઞેષ્ઠોમાંથી જ સતત ધાગરૂપે ચાલ્યું આવશે તો જ ને આપણા યોગના ઇતિહાસમાં ભગી ગકગ

('શુ સા પ નો સુવર્ણ-મહોત્સવ' માથી)

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ : નવમું અધિવેશન

નડિયાદ, ઓક્ટોબર ૧૯૨૮

નડિયાદના નાગરિકોની એક મલા તા ૫-૬-૧૯૨૬ ને દિવસે શ્રી ડાકીનદમી યુન્નતરામ હોનમાં મળી હતી, જેમાં પરિષદ નડિયાદ ભગવા માટે તથા મિત્રિય સમિતિઓ નીમરા માટે યવચ્ચા થઈ હતી સત્કાર મહાળના પ્રમુખ તરીકે શ્રી જગનનાથ હાલિવાન પદમાંની નિયુક્તિ થઈ હતી. પરિષદના મુખ્ય પ્રમુખ તરીકે શ્રી આનંદશંકર માધુભાઈ ધ્રુવની મનાંનુમતે રંગી થઈ હતી આ પરિષદના પાંચ વિભાગો રાખવામાં આવ્યા હતા સારિત્ય વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે શ્રી રમનાગયત્ર પાંક ઈતિહાસ વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે શ્રી ગૌરીશંકર ઝોઝા, વિજ્ઞાન વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે ડો. કુન્દગ નાયક, ધર્મ-તત્ત્વજ્ઞાન વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે શ્રી નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા અને અર્થશાસ્ત્રના અધ્યક્ષ તરીકે શ્રી જયસુખનાથ કૃષ્ણનાથ મહેતાની વચ્ચે થઈ હતી.

તા ૨૬-૧૦-૨૮ ને દિવસે શ્રી સતરામ મિત્તના વિશાળ વરગમાં બપોરે મે વાગે પરિષદનો આરંભ થયો હતો શ્રી કેશવનાન મુન, શ્રી નરસિંહરાવ દ્વિવિયા, શ્રી મનવતરાય દાકેર, શ્રી કૃષ્ણનાથ ઝવેરી, શ્રી મોહનલાલ દવે, શ્રી અતિસુખશંકર વિવેદી, શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી, શ્રી રમનાગયત્ર પાંક, શ્રી નર્મદાશંકર મહેતા, શ્રી હીંગનાન પાંચેશ શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવે વગેરે ભાગ લેતા અદેશોમાંના પાંચ

મહાત્મા ગાંધીજીનો હોતો ગુજરાતના ગરીબોને ન ભરવાની તેમની ખામ ભવામન હતી ઉપગત થી મટભાઈ નરાયણ વગેરેના પણ મદદશા હતા.

નવાગતાધ્યક્ષ શ્રી જાનવાવ પડ્યાનુ ભાષણ વચાયા બાદ શ્રી ચીમનવાવ નાનાયણભાઈ મહેતાએ શ્રી આનંદશંકર ધ્રુવની પ્રમુખપદ માટે જાણખત મૂકી હતી અને તેને શ્રી કનવવાવ ધ્રુવ, શ્રી કૃષ્ણવાવ જવેરી, શ્રી ખમતરાય પંડિત, ફેટન બેગાનસિંહ અને શ્રી અમ્યાસ સાહેમે રેકા આપ્યો. માન પ્રમુખ શ્રી આનંદશંકર ધ્રુવે તેમનું ભાષણ વાંચી ચલણાનું પરિવંદના ઉદ્દેશ અને કર્તવ્ય વિશે તેમણે વચા કરી અને મર્થ સાદીની માહિત્ય પ્રગતિનું નુકસાન અને મિતાશરી ભાષણ અવ્યોજન કરું હતું ત્યારમા વિભાગીય પ્રમુખોના આખ્યાનો થયા હતા. મપોર વિશ્વવિદ્યાલયી સમિતિ મળી હતી ત્યારમા નિમધરાયન થયું હતું. શ્રીજી નિવમે પડું તે આનું મ્થુ અને પછી ફાવે પસાર કરામા આવ્યા મધ્યમ્થ મમાના અહેવાલો વગેરે. જાવવા વિશે, પરિવંદના ફાવેવોનો જો અમન થયો તેનો અહેવાલ આપવા વિશે, પરિવંદ અને મડગના મધાગણુમા ફેરફાર કરના વિશે, ગુજરાત યુનિવર્સિટી સમિતિને મહકાર આપવા વિશે, ઉચ્ચ શ્રી જાનવાવી માન વિદ્વાનોના વિવિધ મજો આપના માટે બાળ સાહિત્ય માટે, અન્ય પ્રાતીય પરિવંદમા ભાગ લેવા માટે તથા પગપગ પ્રતિનિધિઓ મોકલવા માટે, માતૃભાષામા કેળવણી અને પામ્ય પુસ્તકો માટે, આનંદી માહિત્ય માટે, ગ્રામ વિશે, ખેતીસાદીના સાહિત્ય માટે તથા ઇતિહાસના સજોવન માટે ફાવે પસાર કરવામા આવ્યા હતા. વિજ્ઞાન વિભાગમા વિજ્ઞાનની એમ ખાસ મમિતિ નીમવામા આરી હતી.

(ગુ સા પ નો 'મુનર્ગ-મહોત્સવ' માથી)

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિવંદ-દસમું અધિવેશન નડિયાદ, ડીસેમ્બર ૧૯૩૧

આગામી દશમી પરિવંદ પણ નડિયાદમાજ ભરી એવો એક ફાવ નવમી પરિવંદમા પ્રમુખમ્થાનેથી મકવામા આવ્યો હતો. આ માટે એક જાહેર સભા નડિયાદમા તા ૧-૧૧-૩૮ ને ફિવમે ભરવામા આરી હતી કારોબારી સમાના પ્રમુખ શ્રી ચીમનવાવ નાગયણભાઈ મહેતા નીમાયા હતા અને પરિવંદના મુખ્ય પ્રમુખ તરીકે શ્રી ભુવાભાઈ જલજી દેસાઈની વરણી મર્થ હતી. આ પરિવંદ ખાસ કરીને પરિવંદના બધાગણુ પરત્વે હતી અને તેથી તેમા નિમધો મગાવવામા આવ્યા ન હતા. નવમી સાહિત્ય પરિવંદ જે સમિતિ નીમી હતી તે સમિતિ તરફથી મધાગણુ મ્થુ થયું હતું અને તે ઉપર જ મુખ્યત્વે વિચાર કરવામા આવ્યો હતો.

મહકાર મડગના પ્રમુખ શ્રી અબાવાવ છુનાખીરામ જનીએ પોતાનું "નવાગત-ગીના" ભાષણ વાંચ્યું હતું. ત્યાર બાદ મ દેશાઓ વચાયા હતા. મરત વ'વબબાઈ પોનેનો સદેશ હતો જેમા ગરીબમ્થ માટે સાદું સાહિત્ય ઉપન થાય તેની જાણમણ હતી ઉપગત શ્રી કૃષ્ણવાવ જવેરી, શ્રી ખમતરાય, શ્રી મહેભાઈ વટારાળા, શ્રી રામનાગયણ પાઠક, શ્રી આનંદશંકર ધ્રુવ વગેરેના મદદશા પણ હતા. મદદશાઓ વચાયા પછી પ્રમુખ શ્રી ભુવાભાઈ જલજી દેસાઈએ પોતાનું ભાષણ વાંચ્યું હતું તેમણે ગાંધીયુગના ગુજરાતી સાહિત્ય અબધી ચર્ચા કરી હતી ત્યાર બાદ બધાજ સમિતિએ મ્થુ કહેવા ખરડાની કમવદાર ચર્ચા કરી તેમા યોગ્ય ફેરફારો કરવામા આવ્યા હતા. મહત્વના ફેરફાર તરીકે સાહિત્ય પરિવંદને મ્થાને માહિત્ય પરિવંદ સમેવન તથા પરિવંદમડગને સ્થાને સાહિત્ય પરિવંદ એવા નામો રાખવામા આવ્યા હતા.

શ્રી ખમતરાય કર્કણસવને સત્કારોતો ફાવ, તેમજ પરિવંદના બધાગણને અમત્તમા મૂકી જીજી મગવા માંગેના ફાવ પસાર થયા હતા. આગામી પરિવંદ કામિયાવાડાં ભવાનું નક્કી થયું હતું.

(' ગુ સા પ નો મુનર્ગ-મહોત્સવ ') માથી)

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન નડિયાદ—અહેવાલ.

ગુરુવાર, તા. ૨૭-૧૦-૫૫

સવાનના નવ વાગે સંમેલનનો પ્રારંભ પ્રાર્થનાથી અને કવિ નર્મદના 'જ્ય જ્ય ગરી ગુજરાત' ગીતથી થયા હતાં. ત્યાં પછી મહાકાવ્ય મહાભારત પ્રમુખ શ્રી. કાન્તિલાલ પડ્યાનું 'ચામ્પ્યાન થયું હતું' પત્રી તેમજ મુબઈ પ્રાંતના નાભાપાલ માનનીય શ્રી મહેતાજીને ત્યાં પડેલાં હતાં, અને તેમનું મગધ પ્રવચન કવિ વિનિ કરી હતી.

માનનીય શ્રી મહેતાજી દિલીશ મોનતા જણાવ્યું હતું કે મોટા ભાગે લક્ષ્મી અને સમૃદ્ધતાનો યોગ વિચ્ય હોય છે ત્યાં ગુજરાતે તે વિશેવાલાસ સિદ્ધ કરી મનાવે છે બીજા ટાઈ પણ પ્રાંતમાં તે તે પ્રાંતીય ભાષાની પરિષદ ચલાઈ ન હતી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ આથી તે દિશામાં પડેલ હતી છે અહિં સા અને પ્રેમ દ્વારા હિંદની આઝાદી મેળવવાનો બીજો વિગદાભાવ પણ રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધી દ્વારા ગુજરાતે જ સિદ્ધ કરી નાંખે છે પરંતુ મેં પૃથ્વી નક્ષત્રી કરી હતી પણ તે કટ્ટે કટ્ટે, એકીસસાર, પણ અગર પછે દ્વારા એક જ સપાટે હિંદની પૃથ્વીને નમતી કરી ગુજરાતે ત્રીજો ચમકારો સિદ્ધ કર્યો છે આભિયંત્રિક પુરુષ-કવિ ગામઝોને મહાન બનાવી શકે છે, અને ત્યાં પણ પાડી શકે છે. વાંચકોએ નમ્યદને મહાન બનાવ્યા, તુમ્હીદાસજીએ ગમચસ્તિમાનસ દ્વારા નમચદને અનંત મનાવ્યા કવિ અને વેપક પ્રજાને ધડે છે, આર્ટો આપે છે, માર્ગદર્શન કવે છે, નવીન આદર્શો પ્રત્યે અગુચિનિર્દેશ કરે છે માટે પ્રજાકીય જીવનમાં કવિનું, વેપકનું, આભિયંત્રિક પુરુષનું પ્રધાન બ. મોટ છે આ મહત્તા સમજી તમે પણ આ પરિષદનું કામદાર ચલાવો તેની માગી મનનન પ્રાર્થના છે.

ત્યાં જા' પરિષદનું પ્રમુખ આન લેવા શ્રી જ્યેષ્ઠાચ મુન્શીનું નામ સ્વયં થયું હતું ત્યાં પહેલાં જા' મુન્શીવાલ ક્ષેત્રીએ અને ગુજરાત યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર શ્રી હરસિદ્ધલાલ વિવિધિયાએ શ્રી મુન્શીની તે પ' માટે યોગ્યતા માટે નિવૃત્ત નિવેચનો કર્યા હતા, અને મીમાડા પચની લલામજોના કોટલીને પ્રમુખે, પ્રાદેશિક નિભાગોને નક્કી કરી વખતે અને અનેક લાપાઓના ગૂચવાડાભરેલા પ્રમુખે તેમની અનિવાર્ય જરૂરિયાત પર ખામ ભાગ મળ્યો હતો શ્રી ઉમાતક જ્યેષ્ઠીએ તે દરખાસ્તને અનુમોદન આપતા શ્રી મુન્શીને કુલકાન અર્પણ થયા હતા અને તેમજ પ્રમુખઆન મીમાડા હું.

ત્યાં પછી સાહિત્ય પરિષદના મત્રા શ્રી જ્યેષ્ઠકૃષ્ણ હ દેવેએ પરિષદને સફળતા ઈચ્છતા સંદેશાઓન વાચન કર્યું હતું, જે સંદેશ મોકલનાર જ્યેષ્ઠિઓના નામોના નિર્દેશ શતાબ્દી મહોત્સરના સમારંભ વખતે વચાવેલા સંદેશાઓની અધિમા આની જાણ છે ત્યાં જા' શ્રી જ્યેષ્ઠકૃષ્ણ દેવેએ તેમના મુખતક 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો મુબઈ મહોત્સર' પરિષદ પ્રતિ અને અર્વાચીન સારસ્વત અવાહવાથી કેટલાક જરૂરી ફેરફારો રાખી મનાવ્યા હતા તેમાં ગુજરાત વિદ્યાસભા, ભાસ્તીય વિદ્યાભવન, મ સ વડોદરા યુનિવર્સિટી, શ્રી અગ્નિદેવી વિદ્યા ધારા, ગોડવનરેશ દ્વારા ભગવં જોમડલ કાશ, લોકસાહિત્ય પ્રદર્શિ, નવજનન કાર્યાલય, મનુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય વગેરેની પ્રદર્શિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, અને અ યાગના લખ્યપ્રતિષ્ઠ સામયિકો અખડાનદ, મન્મુતિ, દક્ષિણ, ઊર્મિ, કુમાર, નવચેતન, નાગરિ- પ્રધાન નયિમતા, મનીષા વગેરેનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

ત્યાં જા' પ્રમુખ શ્રી કનૈયાલાલ મુન્શીએ પોતાનું પ્રમુખ તરીકનું પ્રવચન કર્યું હતું પછી શ્રી મુન્શી જીએ મધ્ય પ્રાંતના સભ્ય માનનીય શ્રી મનોહરભાઈ મામરભાઈ પટેલને કુલકાન અર્પણ કરતા જણાવ્યું હતું કે તેમજ પરિષદના સ્થાપના મધ્યે અર્થ ઉપાડી લઈ આશરે દસમા હજારનું અર્થ પોતાને માથે લઈ લીધું છે, માટે તેમની સી જે પોની કુ નો ખામ આભાર માન્યો હતો, અને શ્રી મનોહરભાઈ પટેલને તેમન નવાનિભાગના પ્રમુખ તરીકનું ચામ્પ્યાન આપવા વિનિ કરી હતી.

ત્યાજના શ્રી મનોહરભાઈ પત્ને પોતાનું પ્રયત્ન હિંદીમાં કર્યું હતું, અને ના વિભાગનું પ્રાર્થનનું ખુનું મકાલ બંધે કર્યું હતું કલાપ્રદર્શનમાં ચિત્રવિભાગમાં નડિયાના કલાકાર શ્રી દનંત્ય પટેલની કૃતિઓ ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેની હતી ગૃજાલતા બધાજ કલાકારોનો સહકાર આ પ્રદર્શનને મળ્યો હતો તે તેની વિનયબળતા હતી તેમાં નાટ્ય વિભાગ શ્રી દમોદર કાકરે મહેનત વધી ચોજોનો તે ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવો હતો ન વિભાગમાં શ્રી અંબિકા દેસાઈનો અમર્ય ઓપેંગ-અટ્ટર ગ્રુ થયો હતો પ્રદર્શનને મુખવચ્ચિત્ત રીત ગોપરાનો અને તેની મનવત્ત કલાતો યશ શ્રી ચદ્રસ્વ ભટ્ટ અને શ્રી મોહનલાલ ૭ નાહને કાળે નય ૭

નાગમાં નાનન અને વિશાન્તિ પડી મપોન ૩૫ વાગે પચિનું દામદાર મર થયુ હતું. રાઝઆનમાં એક ગીન ગરાયા મા પનકાન્ય વિભાગના પ્રમુખ શ્રી મગનભાઈ પ્ર દેસાઈએ પોતાનું ભાસા વાચ્યુ હતું પડી ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન વિભાગના પ્રમુખ શ્રી પ્રાણીકાન પાકડે તેમના વ્યાખ્યાનનો આ મૌખિક રીત આપ્યો હતો પડી રંગભૂમિ અને સસ્કાર વિભાગના પ્રમુખ શ્રી લાલભાઈ દેસાઈએ પોતાના વ્યાખ્યાનનો આ મૌખિક રીત આપ્યો હતો, જેમાં જ્ઞાન, ગમ્મત અને ટકાવનું મુદ્દા સમિત્રા હતું પડી મિનાનું વિભાગના પ્રમુખ શ્રી ડા રતિનાથ આડતિયાએ પોતાનું વ્યાખ્યાન વાચ્યુ હતું

ગને ૬ થી ૧૧ મુઠ્ઠી ભાગના વિદ્યાભરતના મુદ્દા તાતીમ પામેના કલામગ્ગે પોતાના “નમનમરી” ના નમકનું થો તથા ગીતોમાંથી મયનૃત્ય, ભીનૃત્ય, માગીમાનૃત્ય, મુદગ, રામજનમ, મુદગ રિનામ, રાનભ નટાયુ નૃત્ય, અને નાદ-મુદગના કલા પ્રયોગો વિક્રમ કન્યા વિદ્યાવતી ગગભુમિ પચી આપ્યા હતા તેમના ન્યાપ્રયોગો નડિયાનું માટે અદ્યત્તપૂર્વ હતા લોધાની ૬૦ ભમી હતી તેમના પ્રયોગોના અનેના આકર્ષણે અત્યુત્ત ૨૭ ભમાયો હતો યોધાની ભીકાથી અ ધનગ્યા જનમના પ્રમુખ શ્રી મુન્દરી ૨૭મમ પડ ચડી ગયા હતા અને એક આમાથી નિષ્ક્રા પડેલા બાળકને બેચડી તે બાળક સહીનનામન ૩ અને તેના માતપિતા ચિતા કર્યા મિવાય તે બાળકને લઈ ભય’ તેરી બહેરાન કરી, લોમ્મમહત્તી અહાનુચ્છતિ પોતા પ્રયે ખેચી, પોતે લાવેલા વખતોના પ્રમિદ ગરીયા શ્રી હનોતા માર ન “વૈષ્ણવ જન તો તેને ટકીએ એ નગસિદ્ધ મહેતાનું, ગાવીએ ધિય ભજન ગવગના, પોતે તાર આપવા તાગી વમાગના, લોધા પામે પોતાન અનુકન્ના કનના, બેકાણુ ટોગાને શાન્ત, વ્યવચિત્ત ભેમાડી દઈ, મેનીમા ગાન્તિ ન્યાપી હતી, અને ગમ ગમરીના કલામય નૃત્ય પ્રયોગોને આગળ વવવા અનુકૂળ વાનાવજ્ઞ બદુછ રીતે ફરી ન્યાધુ હતું આ તેમની હાજર-મુદિવાગા લોધનેનુવંથી જનમેની ખુશ થઈ ગઈ હતી, અને તેમના પડ મુગર બની ગઈ હતી તેમના પ્રયાસથી નડિયાને આગણે પચિનના પ્રેક્ષકે સમક્ષ જન્વાયેના નમનમરીના નૃત્ય પ્રયોગો આ ત્રણેય વિષેમાંના બધા કાર્યક્રમોમાં એક ચિત્રમહાલીય, અરિમહાલીય નાર્યકમ નર્તકી મહેશે તેને માટે નડિયા અને પચિન તેમની મશરી ૩

શુદ્ધવા તા ૨૮-૧૦-૧૫

સવાન ૧૫ વાગે દામકાર નર થતા પડેલા આમના વિમના બાકી ગેડા નજ વિભાગીન પ્રમુખોના-આહિત્ય વિભાગના પ્રમુખ શ્રી ઉમાશંકર જોશી અને પુરાતત્ત્વ અને સંશોધન વિભાગના પ્રમુખ શ્રી ભોગીનાન માટેમગના વ્યાખ્યાનોનો સાગ તેમણે મૌખિક રીતે આપ્યો હતો યોધાનો ૨૨ અન્ય અને અખૂર હતો, અને હાજરી ખૂબ મોટી હતી ત્રીજા વ્યાખ્યાનના હતા શ્રી ડી.છ વ્યાસ શ્રી વ્યામે અજ ટકોર કન્ટા મના સાગર્મ ન્યૂ કર્યો હતો

ત્યાર બાદ આહિત્ય વિભાગના અને પચિનના વાચના મા પસદગી પામેના નિમધાનું વાચન મુખ્ય મડપમા જ શ્રી ઉમાશંકર જોશીના પ્રમુખપદે થયુ હતું, અને બાળના વિભાગોના પ્રમુખોના પ્રમુખ પસદગી પામેના નિમધાનું વાચન પામેની શ્રી મનગમ વિદ્યાશાળાના જુના જી. ઓગડાઓમાં થય હતું તેની યાદી અન્યત્ર ધારનામાં આવેલી છે

મયોગે ભાગ્ય અને વિશ્રાન્તિ બાદ જેવી ત્રણ વાગ્યા સુધીમા વિવિધ વિચારાણી મમિતિની મળા
ત્રી વિદન કન્યા વિદ્યાવયના એ- મોટા ઝોગડામા જેવી હતી, અને પગિન્ના આવનાર મગોની પૂર્વશ્રમિકાએ
ચર્ચા તેમા કરી લેનાઈ હતા

માગસીય વાગ પગિન્નુ કામ કાગર રાત થયુ તમા નીચેના હગર મર્નાનુમને પચાગ થયા હતા -

પ્રસ્તાવ ૧ : મ ૧૯૪૧મા અધેરી ખાતે ભગચેવા આરિત્ય પગિન્ના ૧૪મા મમેનના પ્રમુખ
ત્રી અન્દેશ કુમરજી અમરજાના દુ ખદ અવસાનની આ સમેન સખેદ નોધ લે છે એ અમરજાને અતેદ
પ્રતિફલ મળેગો વચ્ચે નીને પણ ગૃજાગતી સાહિત્યની અને ખાસ કરીને કાવ્ય સાહિત્યની છત્રનભગ જે
મેવા કરી છે તેવી ગમગન ગોગરત મન્ય છે એમના નાથી ગમગને એક આવેા ગધ્યપ્રેમી મરિ
ગમાયો છે

—પ્રમુખપ્રધાનેથી

પ્રસ્તાવ ૨ : ૬ મ ૧૯૪૬મા ગજકોટ ખાતે ભગચેવા આરિત્ય પગિન્ના ૧૦મા મમેનના
પ્રમુખ શ્રી ગમનાનયજા વિષેનાય પાઠકના દુ ખદ અવસાનની આ મમેન સખેદ નોધ લે છે એ ગમનારાયજા
નર્નમાન ગૃજરાતના એક ઉત્તમ ઢવિ, સમર્થ કાવ્યશાસ્ત્રજ્ઞ, ચતુષ્પદ પડિત, મર્મપ્રાકી વિવેચક, નમ-શર્મી
તત્ત્વાન્વેષક હતા એ આભાગ્ય આસ્વતના અવસાનથી ગૃજાગતી ભાષા તથા સાહિત્યને જે ખોટ પડી છે
તે મહેવાહથી પરાય તેમ નથી

—પ્રમુખપ્રધાનેથી

પ્રસ્તાવ ૩ : નસારી ખાતેના ગત પરિષદ સમેનથી આજ સુધીના સમયા નીપજેના મહાનુભવાના
દુ ખદ અવસાનની આ સમેન સખેદ નોધ લે છે - (૧) શ્રી અગવાય વસતવાય દેસાઈ (૨) શ્રી રમણીયગમ
ગોવર્ધનગમ ત્રિપારી (૩) શ્રી ચન્દ્રશકર પ્રાણીકર શુક્લ (૪) શ્રી અમૃતનાથ દલપતભાઈ શે (૫) શ્રી શામળાસ
ગાથી (૬) શ્રી ઢરિ ચિન્નકાક કૃષ્ણચંદ્ર જ્વેનાસ શાહ (૭) શ્રીમતી દીપત્તમા દેસાઈ (૮) શ્રી જયસુખલાલ
જ્વેતીયુના (૯) શ્રી ગ્નમહિપાર ભીમગર જે

—પ્રમુખપ્રધાનેથી

પ્રસ્તાવ ૪ : પ્રાદેશિક પુનર્વિદના મમિતિની લયામણો અને તેને અગે ઉદ્ભવેથી પરિસ્થિતિ અને
તે સમય ગજકીય નેનાઓમા ચાલી ગયેથી વિચારણા લક્ષમા લઈ આ સમેન હગવે છે કે - આ સમયે
ગૃજરાત પ્રેશ કોએમ સમિતિએ તા ૨૫-૧૦-૫૫ના રોજ જે દસાવ કર્યો છે તે પરિષદ અત્યાગ સુધીમા
વ્યક્ત કરેથી અભિવાદાઓ અને મતવ્યેને અનુરૂપ હોઈ આ સમેન તે હગવનુ મમર્થન કરે છે

આ પ્રનાનને શ્રી હગસિદ્ધભાઈ ટ્રિવેદીઆએ જૂઠૂ કર્યો હતો, અને શ્રીમતી લીનાવતી મુન્શી, શ્રી
માણુભાઈ જશભાઈ પંચ તથા શ્રી ચીમનવાય મ શાહે તેને અનુમોદન તથા સમર્થન આપ્યુ હતુ

પ્રસ્તાવ ૫ : મિ સ ૨૦૧૨મા ગુજરાતના આદિ ઢરિ અને ભકત ગિરોમણિ નગસિહ મહેતાના
હાગમાળાના પ્રમગને પાચમે વર્ષ પૂરા થાય છે એ સાહિત્યવ્યામી પ્રત્યે પ્રેમ અને આજ ગુજરાત સેવે છે
એને અનુરૂપ, ૬ મ ૧૯૫૬મા નગસિહ પચ ગનાળી મહોત્સવ ગુજરાતમા જીવવો નોંધએ એવો આ
મમેનના અભિપ્રાય છે એ નિવેસે મોગ્ય વ્યવસ્થા કરતા પગિન્ની મખરસ મળાને આ સમેન લયામજૂ કરે છે

આ પ્રસ્તાવની દખાસ્ત શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદીએ કરી હતી, અને શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવેએ તેને અનુ
મોદન આપ્યુ હતુ કુમારી પ્રમાએન દવે, શ્રી રેશવરામ ગાંધી, શ્રી ભાનુશકર વ્યાસ તથા શ્રી ઉપેન્દ્ર પલાએ
તે પ્રસ્તાવનુ સમર્થન કર્યુ હતુ

ત્યાગ્યા પ્રમુખધીને હાથે ધનામ નિતબ્ધ થયુ હતુ. પછી શ્રી બાણુભાઈ જશભાઈ પંચે પ્રમુખપ્રધાન
ત્રીકાવવા માટે શ્રી મુન્શીજીને, સતાળી મહોત્સવના ઉદ્ઘાટનનુ મગવ પ્રચલન કરવા માટે દિ બ કૃષ્ણવાય
એગીને, પગિન્ના ઉદ્ઘાટનન મગર પ્રચલન કરવા માટે મુખ્ય પ્રાતના ગજ્યવાય માનનીય શ્રી મહેતામને

આભાગ માન્યો હતો ત્રી ગ્રીષ્માભાગ દ્વાર્ધએ નેમને અનુમોદન આપ્યું હતું ત્યાગમા મન્દીર પડિયાના યધાગ્રાને વિમ્ભત મનારી યોધશાની દમયંતી તેનું નરીનીકળા કરાના છે, અને નેને માં નેમને જે અમિતિ નીમી છે, તે એક વર્ષમા આગળ ધપજે અને પોતાનું ધર્મ પાળે તેની આશા અમ્મત કરી શ્રી ઉમાગક નેની ઊભા થયા હતા (તે સમિતિના નામ - શ્રી હરમિદ્ધાધર્મ પિત્રીઆ, શ્રી વ્યોત્તીન્દ્ર વે, શ્રી ઉમાગક નેની, શ્રી મનમુખપાન એરી ત્રી યશસ્વત ગકલ, શ્રી ગયામદાસ યોધા શ્રી પ્રભુનાસ પટવારી શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદ વિાનજી, જ્યેત્મક બંદે - અવાહન (પડિયાના પ્રમખ અમિતિના પ્રમખ વડેને) તેની આશા અમ્મત કરી, તેમજે પ્રમુખશ્રીના અને મુખ્ય મહેમાનોના આભાગની દ્રવ્યાન્તને અનમોદન આપ્યું હતું પડી શ્રી મેલગામ માહે પગુ મુન્દીકો તરા મુખ્ય મહેમાનોનો આભાગ માન્યો હતો ત્યાગ માદ ન્યાનિ નાશભારી સમિતિના મત્રી શ્રી ચાન્તિનાન દાદરે સી જે એન્ડ કા નો, શ્રી મનોહરભાઈ પોરનો, શ્રી અતગમ મસ્તિનો, શ્રી મિત્રન ન્યા વિદ્યાવયના સચાનમનો, મુખ્ય દાતાઓનો, આફ્રિકામા શતાબ્દી બેન્કશી નરી, કાગો ભેગો કરી, અરી મોકનના મદન ડા શ્રી અમગનાન યાજિમ્નો, શ્રી અમાતાય એન પડનો, શ્રી મામાભાઈ ન પોરનો, શ્રી નિત્યાનદ દાક અને શ્રી અમતાય દાનકારાગાનો, વ્યથમેકાની દુકડીનો તથા તમના નેતા શ્રી વિષ્ણુભાઈ દેસાઈ અને પુષોતમ પોરનો, શ્રી રૂનાથ ઢવિનો, શ્રી જશસ્વત લડગો, નડિયાની મરી હાઈસ્કૂલોનો, વાદેર સુમગધનો, તથા શ્રી મનાજી આડગીનો રંગેનો આભાગ માન્યો હતો પ્રેક્ષકોનો આભાગ માનના તેમજે અનુગ્રેહ વ્યો હતો આપણે આ ગોરવર્ધનગમની દેવદાસની ભાનનાને ઝીનીએ, મોટા મનના મત્રીએ નાનડી વાતોમા ઉગતા મરીઅ, અને ગત્તમિ ભાવનાને જની નરી માત્તિક અગ્ગતી ઉપામના ગ્વા માડીએ જેથી પડિયામ મગનમય અને ગભ જ આવે

ત્યાગ માદ દમ્માનમ્ ગરાય હતું, અને મમેન આનન્દી નાગચીથી વિમ્ભતુ હતું

ગતે મ.સ. હુનિર્વર્સિંગ વડાદરા, તરૂથી વગ ચુર્જી નાદ ભગવાય હતું સાથે સાથે ધ્યાનિત મરી જ નાહકોનો, મહિવામડગનો, નાગર પ્રમતિમડગનો ગમ્યા નૃત્ય વગેરેનો નર્ચમ્મ નમ્ થયો હતો મોગ પ્રેમકન્દે તે ધ્યામય ધર્મક્રમો નિહાળ્યા હતા

આમ જોણે પિયોના તથા મત્રિના ધર્મક્રમો ન જ મગ્ગતાથી અને મધ્મતાની ઉનાયા હતા અને તેનો સરયો જગ નડિયાના જણીના અને અમગ મકકાર્યક્રમો તથા અભાવનારાશો મરાધાને ફોજે જાય છે

કેસા પ્રદર્શન

શ્રી ગોવર્ધન જતાન્દી મહોત્સવ અને શ્રી ગૂજરાતી માતિય પડિયાના રક્ષા મમેન નિમિત્ત દના પ્રર્ગન શ્રી મિત્રન કન્યા વિદ્યાવયના મકાનના મેકા પગ એમગ્રામા ભગ્વામા આપ્યું હતું તેનું ઉદ્ધાદા મધ્યપ્રાતના ધાગસમય માનનીય શ્રી મનોહરભાઈ મામભાઈ પોરે તા ૨૦-૧૧-૫૫ ના માર અગામા મ્ય હતું

તે પ્રર્ગનમા ૭ વિભાગ હતા પહેલા વિભાગમા નમમ ગૂજરાત પ્રસિદ્ધ ચિત્રનારાના ચિત્રો હતા જે મુખ્ય મોટા એમગ્રામા ન્યામય રીતે જુગ્ગવામા આપ્યા હતા તેમા નડિયાના ત્રી જગત્ય પોરના ચિત્રો ખામ ખાન ખેયે નેરા હતા ગૂજરાતના યુવાન દનાકારોને પ્રેરણા આપના શ્રી નિનાક ગરમ ગૂજરાતના આમ છત્રનને તાદગ કરી મનાવના કારણના કનામ શ્રી મોમાદાર નાદ ગર્ગર્શી દાને આકર્ષકનાથી જુગ્ગ કનામ શ્રી કનુ આઈ, શ્રી ગચિનાસ પરીખ વગેરે અને ન્યામગના ચિત્રો તેમા જુગ્ગવામા આપ્યા હતા ને કાગ ગૂજરાતના દેવ ચિત્રમગની મિનિજના અને ભાવિ આના નરી આપના હન

મીઠા વિભાગમાં ગૃહગતની બાવ મન્યાઓ તથા માધ્યમિ-નામીઓના વિદ્યાર્થીઓના માનિ-ચિત્રો હતા તેમાં શ્રી કુલચંદ્ર માનમજિ નડિયાદની નગરી હાઈસ્કૂલ, આજની ડી એન હાઈસ્કૂલ વગેરે મધ્યાઓના વિદ્યાર્થીઓના ચિત્રો આવતી હતાના ચિત્રનોગતી જ્યાં તથા માનમ જુ નના હતા ત્યાં માનમની મત અનિર્મલ ન્દયના અને ગૈરી જોડાનો ન અનુષ્ઠન વગરો હતા

મીઠા વિભાગમાં ગૃહગતના ઉચ્ચ નામિના પ્રોફેસરોની પ્રમિ કૃતિઓ હતી

મોથા વિભાગમાં નાટ્ય-સાને નમના આવખા મોડેલો રંગેનું પ્રનન માત્ર હતા। ખચે લુનુ હતું તમાની માનમો મ મર્ષ નાટ્યમંગલ તથા શ્રી ભાગીય વિદ્યાભરતમાર્થી ખામ મહેનત વધને શ્રી હમયન હાઈ-વર્ધ આપ્યા હતા તેમાં નાટ્ય નાના ઉદ્ભવ રખને ના યા લેવોએ મગ્ગનીને દયા મ્યા મળગાગ આપ્યા તેના ચિત્રો હતા, મધ્ય ગૃહગતી નાટ્યકાગના ખાચિત્ર પ્રપમ્તી પ્રાના રંગ ચિત્રો હતા, રંગમૂર્તિ-યો મોચ-ગમૂર્તિની રચનાના મોડેલો હત વડા-વવાળા ની નમજિ-સાધના અમૂ-સક્રહમાર્થી વગમમ ૧૨૦૦ ઓપેન-મુન્ન-અન્યાગ સુનીના મધરી નખેના નાટ્યોના પુસ્તકા જૂનૂ કળામાં આપ્યા હતા શ્રી ગોવર્ધન નમના હસ્તાક્ષમાં રખાયેલી હસ્તપ્રતો હતી તથા ૧૧ જૂની મમ્મન નિધિમાં હસ્તાક્ષરે વખાયેલી પોથીઓ હતી

સાચમાં વિભાગમાં મારિયને વગના અને ઝા વિભાગમાં હસ્તગૂથલના નમનાઓ હતા હસ્તગૂથલના વિભાગમાં નડિયાદની ૧૧૧૧૧૧ ઉચ્ચોગમાગા ન થી ની મકતનામેનની મહેનતને પરિગામે આગ નમના જૂની નાપ્યા હતા

પ્રદર્શન રજા દિન ખુનુ ન્ય હતું, અને આલગ ચાક ન હતું ભાઈ-મેનોએ તેનો લાભ લીધો હતો મુલાએ તા હમીએ આપ્યા માનીના વડા પ્રદારન શ્રી જવાહરના નહેરુ પા ન્યા પ્રદર્શનના માનવતા પ્રેમક મન્યા હતા અને તે નેર્ષક ગ્રહા મતોપ નમ્મ દ્યો હતો આ નમમ પ્રદર્શન ગો વરામાં શ્રી ચદ્રનન ભદ્ર ના શ્રી મોહનનાઈ મારે ભાગ જોડેન કો ની હતી

મનોરજન વિભાગ

તા ૧, ૭, ૨૧, ૨૪ નિમ્મની નરિઓનો મનોરજન વિભાગ જેમાં માટે મહમાનો અને આનનિત માક્ષગે નરિઓ લેખક ઉપન વગમમ ૭ હમમરી મે નીની ૮ જમની હતી ભાગીય વિદ્યાભવનના મ્યાનગે નમ-નામગીના મૃત્ય હાજવી તાવવના છે તે વાત માલમીને તો યોમિએ મનોરજનના કાર્યક્રમોમાં પ્રવેશ મેમરવા પગપડી મ્મી હતી

પહેલે દિન નન મમ્મનીવડ, નામ્મ હાજરાય-સાન્તરીને, મહીનાની મ્મ નરમધ્યાના વમ્મને બગમમ વક્ષમાં નખી, નડિયાદના નકરિ શ્રી મ્મનાથ કલ્લખે તેને નામ્મયોગ્ય રૂપ આપ્યું હતું નડિયાદના જ નામરોએ આ નામ્મ જાનુ અને તે વાત લક્ષમાં મળના તેને મ મ્મ મ્મી એમ કહેતા હતા પણ નડેય મળનાની જરૂ નથી. નાટકમાં શ્રી જગવત હાજ ખૂય અગમ્યન માર્ગદર્શન આપ્યું હત, અને શ્રી અજિત ડામીએ ઉઆડપૂર્વક તેની નરમ્યા ઉપાડી લીધી હતી મ્મનાક પ્રમેશો વધાન પડના નાન્ત અને મહી વાગના હતા, પણ તે તો મ્મ વમ્મ જ એની હતી તેને રાજે કુમ્મની બુમિન ન માન્નામેન નામે તથા મ્મમ્મી બુમિન ૬ દયામેન યાસિંકે બુડ જ મ્મકળાથી હાજવી હતી કમમેગ મને વક્ષીનમ્મની બુમિન હાજવના નારી ગપ પાડી હતી એમ્મને આનુ નાટ્ય જેના આપણે ગોવર્ધન

ગમતી શતાબ્દી પ્રસંગે તેમને રમણજીવિ આપવા આપ્યા ડીએ તેવું સન જ્ઞાન નવન ને તેના પ્રત્ય નડિયાના અવેતન વ્યાકારોએ એકાદ આપતી તૈયારીમા ન આધો હતો

બીજે વિષયે નતે જ્ઞાતીય વિદ્યાજ્ઞાનના સુદ તાલીમ પામેલા વનાકાગએ શયરીના નૃત્યા, બીનનૃત્ય માણીમારોનું નૃત્ય, મુદયરાદન, ગમગન પ્રસંગે લોકનૃત્ય, ગવણ જટાલુ નૃત્ય, નાસ્તન્ય વગેરે પ્રયોગો આપ્યા ત્યારે મવા ન પ્રેક્ષકે મન્નુવ મની ગયા હતા તેમા જટાલુની પાખ કપાતા, તે એક હાથે-એક પાખે નૃત્યની અદામા ગવણ સાથે ઝડમે છે તે દ્રશ્ય તો ખરેખર પ્રજાસનીય હતું ગવણ નૃત્યમા તેની વિગ્ગીતા, તેને મદ, તેવું અભિમાન, તેવું ઔદત્ય ગવણની દરેક અગભગીમા, તેના પગના ડેડામા, તેની મન્મત આવમા તેના હાથની હિલત મંગેડમા પ્રતિમત થયા હતા ખરેખર આવા કલાપ્રયોગ જોવાનો મન્યો ત માટે નડિયા શ્રી દર્શનાલાય મુન્શીનું પ્રણી છે આવા કલાપ્રયોગો નડિયાને ઘણા નમય સુધી જોવા મળ્યા ન હતા અને તેથી તેને અને પ્રેક્ષકગણ આશ્ચર્યમુચ્ચ મન્યો, નમય જન્યો, અવા મન્યો

નાન દિવસની ગને વડોદરાની એમ. એમ. યુનિવર્સિટીના મગીનનાટ્ય કાપેળના વ્યાકારોએ 'ધુડા યુનિવર્સિટી' બની પતાવુ હતું તેમા ગગુમિના વિકાસનું વસ્તુ સક્ષમ રીતે રહેતું હતું, પણ બાલ કથાનમુનો માદો તત્તુ પણ શૃંગાર, હાસ્ય, રીડ, કુચુલસોની હેલી ઉપમવવા માટે પૂરતા હતા પડી મ્યાનિ હાઈફિક્સો અને મહિવામડળ તથા શ્રી નિલ્ય કન્થા વિદ્યાલયની એનોએ ગમ, ગમ્યા, નૃત્યોનો કાર્યક્રમ આપ્યો હતો તેમા મર્વેદ્ય હાઈફિક્સ, સગારી હાઈફિક્સ, શ્રી માસુદોવાગા પબ્લીક હાઈફિક્સ, નાગ પ્રગતિ મડળ, ન્યુ હંચીન ટુલ ફોર્ ગર્મ વગેરે સ્થાઓએ સાગ ગણાય તેવા કાર્યક્રમો આપ્યા હતા આ બધા મમય કમ્યાન અને સગવતીયદ નાટકમા શ્રી જાનુઆઈ વ્યામે, મગીન ગિર્શંક તરીકે કામ આપ્યું હતું અને શ્રી દેવનાન પડ્યાએ સગવતીયદ નાટકમા ગિર્શંક તરીકે કામ આપ્યું હતું નીલા મહેતાએ મગીનમા એ-એ-તરીકે પ્રજાસનીય કામગીરી મનની હતી

ઉપગના કાર્યક્રમો પછી એટલું ચોક્કસ જણાઇ આવતું હતું - નાટ્યકલાની માનના, મગીનશિક્ષાની માનતામા, વેશજ્ઞાની માનતામા, ગરમાના વિવિધ પ્રકારોની સમજાટમા નડિયાએ છે'ના ૧૦ વર્ષમા સારી ગણાય તેવી પ્રગતિ કરી છે આવા કલાપ્રયોગો પણ સાહિત્યનો અને જીવનના સ્વમ આવિર્ભાવનો એ પ્રકાર જ છે, અને તે રીતે તેમને પણ શ્રી ગોવર્ધનગમ શતાબ્દી મંડોલસવ પ્રસંગે અને ગમગતી માનિત્ય પચિ પ્રસંગે જીવિન અને ગોવવત્તુ મ્યાન મળ્યું હતું તે વ્યાખ્યાનિક છે

ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ - ૧૯૬૦ સંમેલન - નડિયાદ.

તા ૨૭, ૨૮-૧૦-૫૫

અ ન મ ના પ્રમુખ

શ્રી કાન્તિલાલ ઝગનલાલ પટ્ટનાયક મહાશય

બહેના અને ભાઈઓ,

ગઈ કાંઈ એક ખગેખન મોટા માણસના જન્મની નતામ્હી આપણે જાણી ગોવર્ધનરામ ન વગ નડીઆદના ૪ મોટા માણસ હતા પણ તે આખા ગુજરાતના તમા સાહિત્યકારોમાં શિગમશ્ચિ તે તે હતા જ, પણ ઉપરાંત વરમા-અમાગા મહીને તે ન-ચામ લેનાર, મેવાના તેમજ ઉચ્ચનમ જીવનના અમાધાગ્ય આજ્ઞો ઝીનનાર ને પોતાના જીવનમાં ઉનાનાર આપા આજુજન હતા

એમના જન્મની ગતામ્હી પછી, જે નચ્ચાના પહેલા પ્રમુખ તરીકે એ વિગતેના તે, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની મુવર્જાજીવની આજે છે ગોવર્ધનરામે જન્મ લીધો તેને મો વર્ષ થઈ ગયા, તેમ આ પરિષદને જન્મ લીધે પચાસ વર્ષ થઈ ગયા એક પ્રમગોના મુવર્જે મહેનાર, નથી નડીઆ, નથી નડીઆના ઉત્સાહનામાં કાર્યકરો, ૪ નથી મને પ્રસંગો ઉપા પ્રમુખ થનાર આપણા મનશી ૭ પણ ખરુ મને તે ગોવર્ધનરામ જ છે એ મન જુનાય એરી નથી

તેથી જ આ મુવર્જાજીવની ગજવનામાં આથી પહેલુ આપણુ નમન હો ગોવર્ધનરામને જેમના જીવનની મુવામ અમર ૭ ને ને પછી શ્રી અણનાર મહીપનગમ નીન જેવા મનમને, જેઓ પરિષદના પહેલા મહારાષ્ટ્રપ્રમુખ હતા અને જેમના ભાષણમાં પરિષદની ખરી જુમિમ આરી ગીતે રચાઈ હતી અને તે પછી-મૌથી પછેના ૮ - ભાઈ જાગિતગમ રાસાભાદને, જેમણે આ પરિષદને, ઘણી વિગતો સાથે પહેલો પોતાની વિશાળ નપનામાં જન્મ આપ્યો, પછી અમનાદના નાના મોગ મચિ નામગનો નાથ મેગનો અને છેવ ગજનનુ એક મોટુ મામ પાગ પાડી એમાં જીવ મચ્યો

એ મોટુ દુર્ભાગ્ય છે - આ નશમાનુ નઈ આજે નથી જતા પોતાની શુભ વાસનાઓમાં જે મનનાના આત્મા નહોતો હોય તા આજે એ મહેના, તેમ જ આ પો પાછાથી ભોગનાગઓમાના ઘણા નાહ્યા ગયા છે તેઓના, આગાઓ પણ આજે તો આપણી સાથે જ છે, એમ માની આપણે એ મહેને એ શિગમશ નનામએને, અનત મજના આભાગ સાથે નમન ગીએ ગીએ

આજ પ્રનના જીવનમાં, પ્રનની એક નચ્ચાના જીવનમાં પણ પચાસ વર્ષ થઈ નથી જતા વ્યક્તિના જીવનમાં ને અધુ કે અધર્થી પણ વધુ આપણુ થાય છે, ખરી મુ થોડા જ મને (શ્રી કૃષ્ણનાયભાઈ, નીમની વિદ્યામેન જેના) જેઓએ પહેલી પરિષદમાં પણ હાજરી આપી હોય અને જે આજે આ મુવર્જા જીવનીમાં પણ આપણને સાથ આપે છે ગોવર્ધનરામે પોતે પહેલી પરિષદ વખતે પચાસ વર્ષ પૂરા થયા નહતા અને હવે “ વનપ્રવેશ ” નો ન હતો મીન ઘગા આરી પેંડે તે વખતે બાળક કે મુવાન જ હશે ૪ પોતે તે વખતે જુનાગઢની બહાજીન કોનેજમાં ઈન્ડમીડિયટની પરીક્ષા માટે તૈયાર થતા હતા । અવસ્થ નિયમને નીધે તેમ જ ‘ જૂનની આખમ્મા ’ કોનેજમાંથી ની મી આવવાની મુસ્કેલીને લીધે પરિષદમાં ગયો

ન હોતો પહેલી પગિદલી ખમર તો પડી જ હતી—આખરે ગોપર્ધનભાઈ માન મળા મામા જે હતા તે—પણ તેના મરુત્વનું ભાન પણ થોડું હતું મરુ જ ઈશ્વર છૂટે હું ત્યાં કોને મળીને અમીસા નહીં મળ્યો હોત તેના મનગો ભાગ આજના છવનને વડુ મરુદિ આપી ગયા હોત

પણ આતો આડયા થ ન મરુ આવસ્ય ના

મોંથી પહેલા મન આ આસન મેસાકના માન નડીઆના કાર્યનાં બધુઓનો માન આના માન વાનો છે કમસીમે એમા એમણે નહ લાલ મેગયો નહિ દોષ ? મારી તમિલન ને મારો મળ નો નિસાસ મનેને લીધે હું નડીઆની આતો જે જો છું એકે સભામા હાજર નથી મળ્યો નથી, એને નિર્ણયમા મત આપી મળ્યો નથી ક્ષમિત મારે ના જ પાડી જોઈતી હતી પણ નડીઆના, નામિલના તમ જે પ્રમુખવતના, અમાન મોટેગઓ તો ક્યાગના વાળી ગયા હતા હવે ખીજ ટ્રેસીમાના માન તેડીઆઓ વગલગ ખમર ગયા છે તેરી અવગ્યામા ખજેખરી અશક્તિ હોવા જા, એમની ઉપ મારગળીને નમગમની મારી ઠાની ન આવી. નડીઆના આટઆટલા વડીનો ગયા તે જતા કાર્યસ્ત્રોતોએ ઉસાહથી ને મિતથી નડીઆનું નડીઆદીપણ વ્યવસ્થુ છે તેને મળે હું એમને જોડીને આતો મેમો ની જ ન મ-

મા જેમ તેઓએ મને નિલાની મળ્યો છે તેમ આપ મેં પણ મને નિલાની મળ્યો એ વિતાતી ?

મારી જન થતી નહિ જ દોષ આ મર્વ અર્જના કાયકાઓમા અમે છે શ્રી માસુનાર્મ જે પડા મઅઈ સરકારના એક ડેપુટી-મિનિસ્ટર તરીકે એમનો વખત વળો જ કીમતી છે ના એમની હિમન ઉપ મુખ્યત્વે આ અમાના ગોઘવાયા છે ખીજ એમના જે મહકારીઓ છે તેઓમાના થોડા રજાને જે જે મોળા છું એ મોનો હું આભાર માનુ છું

મન ૧૯૨૮મા નડીઆ પગિદ અર્જ થઈ ત્યાં માન પિતાશ્રી વ્યક્તા હતા—અને “Last of the Romans”! એમને નડીઆરે તે વખતે જે આસન આપ્યું હતું તે જે આતો મને આપીને નડીઆરે જણ અમારા હુકમની ઉપ એવો ઉપકાર મ્યો છે અને એમને નડીઆની મેરા નવાની રધ ન આપી જે, એ પણ બુનાય એમ નવી.

નડીઆ સાહિત્ય પરિષદ પડી નડીઆ પણ ૧૯૦૮મા નડીઆના જે મરુ એના મ મઅમખ ભાઈ અબ્યાવાન છું જનનીએ પોનાના ભાણમા “નડીઆની નિનમમમાથા” મરુ મારી મિતે મારું જે એને એની પુનમકિત નવાની જરૂર નથી પણ ૧૯૨૮ ને ૧૯૨૯મા જ નડીઆને મોટું મરિધામ ખનાર માઓ તો ક્યાગના આપ્યા મરા હતા મે દીરેના મોટેગઓના જે નામ મળાનું ના મરેરીનાન યામિર, મોર્ડનનામ મિપારી, મનમુખમ મિપારી, મળિતાન મબુભાઈ, મામાસકર ઉન્મામમ, મેસામ પડ્યા, તનમુખમ મિપારી, નજિમ વિદારીનામ વોર એ સો આપ્યા મરા નતા ૧૯૨૮મા માન પિતાશ્રી નજે એમના જે હતા ૧૯૨૯ની જે પહેલા શ્રી મનભાઈ મ પડે નથા મિત્રી મુખ હ મુકર એ એમના નામેગઓ પણ આપ્યા મરા એ વખતે નડીઆ વવા ની મા નજ પણ પડીના ૧૯૨૯ થી ૧૫ મરીના મોમા તો જાતે ઘણ વળી મરા દોષ એમ મો :

માગનાડા અને મારો નવાડા જનને નજા નાન મા મ થઈ મરા જે નેનામા માન સાથ નખનાઓ અત્યાગે ખામ યા આવે છે માન પિતાશ્રી જ હ પડ્યા, શી નાના નામે (મોપાગદાસ વિદારીના) અને તાત્યાસાદેમ (મિથ નમ મગનાત, જેમને હું નાનાસાદેમ મમ મ્હેનો અને જેમનું પાનવનનું દેન મે મેગ ન હતું ને) મારો મઅમખીઓમા હતા ભાઈ મરુશકર ને મરુશકર (મને પડ્યા) મરુશકર ન

અને આ માટે નવી, ગોપ્યતા નહીં, મને કુવચ્છભાઈ (કુવચ્છ માપુછ તો કહેવા ગયા અને કુવચ્છ
 ૧૩. કવિ ચિત્રકાર હમણા જ ગયા નુસ્તાવ ભેટી પરજુભાઈ વગેરે ઘણા આજે નથી, એમણે બંને પરિણામ
 આગે ભાગ લીધેલા નિર્ણાની મળના ત્યાં આપણા જે થઈ ગયેલા જનુભાઈ મેંચ, મન ૧૧ ધ્રુવ
 આનન્દનગભાઈ, બ્રહ્માભાઈ ભવાય પાગેખ અને નમીનદામ નામ્તર, મનહુગમ, ગૌરીશકર એકાઠા
 નર્મનગકર દેવગદર મેરેના, માનગકર પીતામન્દામ દુગાગકર ગામ્પી-પટના ગણાવુ આ યાદીમાં હજી ઘણા
 ગણાયા નથી પણ નમ્પી એકમા માહિત્યવિભાગને ગોભારનાર ભાઈ ગમનાગયલ પાંક હવે ગયા છે તે ધા
 તે આપણને મહુ જે તાજે એમનું નાલે સરસ્વીય પાન સરન્પની શુદ્ધિ અને સૌને હૃદયમાં ઝીનવુ
 હૃદય એ આજે આપણી એ માગના મોગી ખોટ , કે મન ૧૬૦૮-૯ થી માટે એમને સગન્પ થયેનો
 ત રખતની ' ગુર્જન્મલા ' મા, નન - મારથી ઘણા રસ નિન્દ સમધ ઈવનાગ ગુજગતના હાવ ધણા
 , એમના શિષ્યો અને નાથીઓ પણ ઘણા છે, જ્યાં એમના એક એની તરીકે મારુ હૃદય પણ નમ્પી
 રૂંચ હવુ, એમના એકાએક વધેલ અસ્માનના અગર નગીને

વળી ગુજગતના " યગર્જિ વાર્તાગર " નુ ગિરુદ પામનાર થી અભ્યાસ વચ્ચે વચ્ચે દેખાઈના અસ્માનથી
 ગુજગતને પ્રથમ દશાના આમાનિત નવવચ્છાકાન્ની ભારે ખોટ પડી છે ગુર્જર ચારિત્ર્યની મેરના અતિમ
 અમર સુરી તેમણે અવિરતપણે પોતાની ઈશમ આલુ નખી હતી અને તેથી જ એ સમ્બતીના ઉપાસકની
 આજે ભાગ ખોટ સાથે છે આરી મિશાગ ગુજગતના, લેખના તમ જ યરહાનમાં, ગુજગતના, ગિરુદ છે
 આરી નીરી જ્યાં દરમિયાની દષ્ટિ આપણા ઉવનમા કોઈએ નાખી હોય એમ યાદ નથી.

આથી પણ વધુ તાગમ અનન્દ અગર તા ભાઈ ગમ્પીયગમના આપણને મળ્યા હાગમ જન્મ્યા
 ત્યાંની અને મોમની હતા (એ માનથી ફક્ત દોઢ માસ નાના હતા) મારે મ્બા, માથે જન્મ્યા, માથે સુતા
 મહિત્યમાં ય સાધ નખ્યા અ " મમાયોચક નવાવના તે દિવસે એમના જીવનના આગમ સારા હતા એમ
 આજે શકા રાગ નો ગઢીએ પણ તે રિયા ગયા પછી ધીર વીર બહુ માથા નિવસે આવ્યા પ્રોમ
 મામગની પામ એ " માશગુવન " નું નપાન દગરી રાક્યા-એ એમની એક મોગી ફેનેકુ હતી તેમણે મારો
 હિન્મો હતો, પણ તે પછી એમના મવા ચલો નિષ્ફળ ગયા " અધ્યાત્મગુવન " (અપૂર્ણ) નું સપાન
 ન જે થઈ શક્ય, અને આજે, ગોવર્ધનનમને ગયે ૪૮ વર્ષ થયા કે જ્યાં એમનું ઘણ માહિત્ય, પહેલા
 મામિનમા પ્રગટ થઈ એવું તેમ હજી અપ્રાન્દ ગેય એવું મને ગમ્પીયનામ ગુજગતને અપારી નજમ્બા
 " સર્ણ . જેવલો હરિ . " પણ દુર્ભાગ્યા પડેલાઓના દોર હજી ખાણ છે અભિયગમની પ્રતિમા જે હોન
 જે ઉસાહ તે જે ઉત્પત્તિ હતા, તેમને જ આજે મહારવાના છે ગોવર્ધનશાની એ ગમ્પીયરામના
 ઉવનમા મુર્જર્જિનિય થયો હોન-જે તેઓ આજે એ વિવમ જેઈ રાક્યા હોત તે

ઉવ ગુજગતના એક માથા ઈતિહાસના મગોધક નમગિગર ભીમનવ જોડનેર આપણે મહુમાનથી
 નમગાનિ આપણની છે હુ એમને ઠી મળી રાક્યો નથી પણ એમની કીર્તિથી અનજી નથી હજી વધુ
 આપણ એમણે જોવું હોત તો તે ઘણુ વચાગે ને બીજુ ઉત્તમ કાર્ય કરી ગયા હોત જ્યાં માનનીના દેડ
 ઉવનમા એમન નામ રાગ મેના મહ એવું જે છે એ જેરી તેરી રાત નથી અયાગે તો એમન ચ્યાન
 ખાવી જે છે

શ્રી ચીમનભાઈ ના મહેતા જેમણે નમ્પી તે દગમી પરિણેમા બહુ અમત્યનો ભાગ લીધો હતા, તે
 હજી આપણી માથે કે એ આપણુ એક અલ્લાગ્ય છે શ્રી દાદુભાઈ દેવ્ઘાઇ પણ અલ્લાગ્યે હજી મે. છે તેમ
 ભાઈ મન્દુલાય યાનિન્દ અને અગવાય યાગિન્દ પોતપોતાના મેરમા આજે મારી મિત્ર નામ આપે નય કે

એ પણ ૧૮ આત્મની નાતે છે ઈન્દુલાલની “આત્મકથા” નો પહેલો ભાગ વાંચામે ૧૯૧૧-૧૨-૧૩ અને ૧૯૨૦-૨૧ ભાગો માટે ૧૯૨૧-૨૨ અને અંતોષર્વર્ષ પૂરા થી પ્રસિદ્ધ ધારા જોમ ને આપ્યો એમ નો ૧૯૨૨ જોમને મળી ગયો.

અચેત્ત-રિ દાનએતે-ચુ, ૬ "The old order changeth, yielding place to new" એનું અર્થન મને " જૂનો સર્ગ, જૂની પ્રથા, જૂની યજ્ઞયા તા નહીઆત્માથીય જરા નાનાદ ને તમની જગ્યાએ નવા વર્ગ નરી પ્રથા ને નરી-સચ્ચા આત્મા કે એ નવાનુ મોક્ષપાપા મી થો, ન વધુ કં વિશેષ આ રિમોભા ડગી ખીજ પેરી-આશા ને નારિત્ય ઉપાન દોગા ગ થ ને ગ્યાનિ વીરુ વેપાદ વગેરેન પાન નહીઆ-ન્દ્રે એ અને તેના અગ્રણીઓ નહીઆ-મા ,

એ બરા નરા વશનો જ આભાર , આજે માપલ આમ મે ન થઇ નરા ડીગે . તા
નરીઆ માય રહેલી જેવો રહ ગયો છુ પડ અડીના નરા ભાઈએ ની જોગપ નપિ માન્યા મો
ખામ ડીને ઝીરી નુ ઉપરોગી એરી પગલાગનમા તા પા । નરિ ૪ ૫૬ એ આરી ૮

મે સાના રતી તેમજ આગ રતી ૧૩ અથાગે પડાગેના મલા મઆનોનો ગાન ૬ ઘણી માવડા
આપુ હ

૧૪ ચોથી પહેલો આવકાન અને ઉપ ૧ આપણે આપણા જે કુખ્ય મનુષ્યોને મા કાના ૧ પડે
 થી કુખ્યનાનામાં જેમણે મારી નિ નિ ની ની ગોવર્ધનગમની જન્મનાપ્તીન આપણે આ ઉપ
 આ તપ્તી નહોતે તેઓ પડેલા અને આપણો ઉત્તર રાજા જે ની જેથી તરી વાત નરી જનાનામાં
 મને ગોવર્ધનગમ મને ૧૧ કુખ્યોનો મમથ કાચ પોગી ચીથી ૧ વર ૮૧ ને ઉપગત ૨૧ ૧૮૫૨
 મયમાં બને નાથે-વધીનામાં ૧૧ ૨૧ નાગા એતે ૧ આપણે નમથ આ ૨૧ ૧૧ રાજા શય
 પડનાનામાં તે ઉપ પડેલી ૧૧ સા પડિ થી આ પડિ ૧૧ નાથે છે પડેના નેતો મો ૧૧, પડી બારીના
 પડિ ૧૧ કુખ્ય થયા ગોવર્ધનગમની નાથે સમ-વ જેમણે ગળેનો ૧૧ ૧૧ એથી વિધમાન ૧ જોમાં
 જે સૌથી વધુ વૃદ્ધ ૧ ગોવર્ધનગમના કુખ્યનાં ત ૧૧ ૧૧ ગોગળે એમણે નીધી તપ્તી એમની હારા આ
 મહાકુખ્ય ઉપગત એમ ૧૧ મમથ આગળની ને પ્રમથ નિ-પિનાની નિગાની ૧ ૧ મા મા એમને ૧
 ધાગા ૧૧ લગી આપણે ઉપ નથે

મી ન મારા મહેમાન મુનહા મલખાન હો મલખાન ૭ દિનના બાપાઓમા ને નાહિરોમા એમને પૂરુ જસ ૭ બાપગા પ્રાન્તમા તે ધણ ફરે છે ને ગભગ નવ નનાગમા જવા નાગ ૧ એ પોતેય નામી લેખન છે આપના અનુભવો ને અવનોમનોથી નમ્રદ થયેન આ મહેમાને આજે મારી-આપગી વિનતિ નીમરી અને અહીં કમ નહિને પધાયા એ આપણ નુભાન્ય છે એમની પામેથી આપણે, ખાન મીને પચિને ધણ મીખવાનુ, નસવાનુ ને મિયાવાનુ મગશે નમ્રગતી પતિ ના દરનમા જે પ્રમય આજે જીમે થા ૭ તે પ્રમયે એ આપણને દોગણી આપી શકે એમને આપણે પૂ. નિધો આગમન આપણે છીએ અને એમનો ઉપકાર માનીએ મીએ

આપને આપના ખા મહેમાન અને આ મેં ના પ્રમુખ તા શ્રી નંતાસન મનશી ૧ આ નંતો નમો એમો વિરે વાપસા કે તે ચોર્ય છે ના તે વાપસા આપણને ના જિન પગ આવે કે મારી મા નરીઆને જગ્ય અજગ્ય નથી તેમ મનશીને નરીઆ પગ અજગ્ય નથી ના નાના કે નિન્ના એમનુ એગ આવા કગવવા એમનુ એ પગ એક પ્રાધ્મના ને કે નજર કે મોગ ને વિરિધ પ્રમગ્ના નાદિન્ના નામી વેષ નર્ગી માનુ પ્રતિષ્ઠિત વરી નર્ગીકે એ આગેવાન કેએમ નાપક નર્ગીકે મના મા ૨ ૨ એ અનયાથી નર્ગી ને આપના

અવગણના એક ન્તબ તરીકે તે આપણા દરાભગમા જાણીતા કે હાન તે આપણા એક મોગામા માટા પ્રાન્તવા-ઉત્તર દેશવા મળા તરીકે એ પ્રાન્તમા જ રહે છે જ્યાં તે રાવવા અર્થે આવે છે અને કુલપતિના પત્રોદ્દાગ આપણને નિયમિત રીતે મળતા પાડે છે. હિન્દના મે ગજાપાલો એક જ અમાન્યમા આપણને મળે છે એને આપણ ભાગ્ય કહીએ નહીં જમાનાની તારીખ કહીએ પણ મુનશી એકના મુનશી નથી, આ પત્રિ તો એમની છે જ તેમ મળાકનુ ભાનતી વિદ્યાભવન ને બીજા સાગાઓ તથા સગાઓ પણ એમની જ છે.

જ્યાં વારવાર મારુ મન પાછુ ૧૯૦૮-૯ ના મુબારકના અગસા તરફ જાય છે મુનશી તે વખતે પ્રેક્ષકો ટ થઈ મુબારક આયા હતા, ને પ્રેક્ષક ગજાગજા પ્રયોગશાળામા સ્થાયન બસી એમ એની તયારી ન્તો હતો અને મુગજી મોકુબદાસની ભુજી જુદી ચાલીઓમા (હાનના સિક્કાનગરમા) રહેતા થાયો અને સ્થાયન પાસે પાસેના મિત્રવિરો તો નથી પણ “મુનશીસમા” એ ઘણાને મેમા થવાના વાગ આપ્યા હતા મુનશીએ પોતે જ પોતાના ‘મીરા ચદાણુ મા કંચુ’ કે તેમ મારા જ એક ભાષણ વખતે તેઓ પહેલી વાર મોવવાને મુનશીસમામા આ રા હતા સસ્કૃતનુ શિક્ષણ ને ઉપયોગ એ વિષય હતો સસ્કૃત શિક્ષક એનુ શિમણ કેનુ અન ને અનાકર્ષક કરી મૂકે છે, તેને બદલે ટી રીતે તે મરમ, આનર્થક ને ઉપરોગી ની શરૂ તે મે રિત્તાથી મનાવેન મુનશી પડી મોયા-એમને એ સતોષ ન્થો કે એમણે મારા ભાષણના ટૂંકડે ટૂંકડા કરી નાખ્યા નહીં જાનની જય જોનારી અને પોતે સારુ મોરી મૂકે છે, એ એમણે ને બીજાઓએ જાણ્ય મને આજે એ સતોષ છે હિન્દમા અત્યાગે સસ્કૃતની જા મોનાનનાગઓમા ને સસ્કૃતપરિદોમા મુનશી એક આગેવાન છે આમ મુનશી પોતાની જાન મુવાડી મૂકે છે જે બધા મૂકે ને જ મુનાડે ને જ ને તેને સુધાગાનુ શુ હોય ?

જા બાની અમત વાતો ન્વા પ્રેમીએ તો પાર જ ન આવે યજ્ઞભગ ૪૫-૪૪ વર્ણના મોગા ગાળા પડી અને સિન્નરવિ ને સિન્ન નિચાડે જ્યાં અમે મિત્રો સ્ત્રી સકયા ડીએ

પણ એ ‘મુનશીસમા’ ‘વેળી મુનાત’ ‘પાગલી પ્રભુતા’, ‘મુનશીનો નાથ’ વગેરેના મોકુબદો જમાનો તો જાણે મળે જ કે ! આજે મડ જ અન મજાપર્વ મુનશીને દ આ પત્રિ મા આન ના આપુ છું

બધા વિભાગીય પ્રશ્નોનેય આવકાઠ આપુ છું એ મોને વધુ જોળખનાની મારી જોમે છે જ્યાં એ આમા કેનામની માથે માટે મનુષ્ય પત્ર છે ભાઈ ઉમાશંકર નવા યુગના નિ, નાનના પ્રિવેચક ને વાતા કા હોવા ઉપરાંત એમણે વિવિધ દિશાઓમા પોતાની કનમને વાળી છે, ઘણા અન્થો લખ્યા છે અને “સમૃતિ” જેવા સંગ્રહી માનિષ્ઠુ તે અપાદન કર્યા કહે છે હિન્દની ‘Academy’ મા તે એ જ પ્રગતના પ્રતિનિધિ છે મુજગતી આરિયની ઉપર એ જે પ્રમાન નાખશે ને જાન મનુષ્યવતો થશે જ અને આપણને તે આગમ ના જશે

ડા. બોગીરામ સારેસ્રા પણ મુજગતી અનોખી રમ્ભિ છે પોતે જે પરીક્ષા માટે તપાસ થતા હોય નમા પોતાના મનાવેન પુસ્તક મુદ્રાને જોનાનો નાથ અને માન અન્યત્ર વિન્ય છે અને તે ભાઈ સાર નાને મળ્યા છે એમને મોનતા મે આજના છે એમના કોઈ કોઈ નાના લેખો વાંચ્યા છે વડોદરા યુનિ વર્સિટીએ એમના જેવા યુવાન પડિન-મજાધને મજગતી વિભાગના વા મનારીને એમની જે મજા મૂકી છે તેને જ આ પત્રિને જાણે ન દે આપ્યો છે

મિન્ન મિન્ન વિભાગોના સર પ્રશ્નોને આનન્દની આનકાઠ આપુ છું

પચાસ ર્શના ઉત્તરમા આરિયપત્રિકાની ઓગણીસ જ મેંક થઈ તે થ અને મડ અધૂર લાગે

એ આ ઓગણીસમાવી તેમ-ચૌદ વિજ્ઞાનવિભાગને મળી એ પણ વિજ્ઞાનવિભાગ ૧૮૭૭ ની રા. ધરો ત્રાન્
જ જે વ્યવહારિ-ને વધારત કામનુ નિયોજન આ વિભાગે ન્યું હતુ તે ૧૮૭૮ પછીથી તદ્દા નાન પામ્ય
એ દરેક ભેદક્રમા આ વિજ્ઞાન-વિભાગના પ્રમુખ બીજી મેકેન્ડ થતા નથી આવતુ કામનાનુ ગમે દંખરેખ રાખી
નક અને કગની શરે તો જ સાહિત્યપત્રિ મદ- ઉપરોગી નાન તમે કગની શરે અમને મારા હતી
અમે વિજ્ઞાન-વિભાગનામએ પત્રિ ના મીન વિભાગને નાઇદ કામનો, મદકિ ધોગ્ય આપી નનીતુ પણ
અમારો એ પ્રયત્નો મરીથી નકે નરા પ એ આ રખનાના પ્રમુખ આદેવન એ વિજ્ઞા તરફ ધ્યાન મેચરાની
ગન થકિ છુ

નન ૧૮૭૫થી આ પત્રિ તો મગન આનલ ધરો ત્રાન્ની તેને જન્મ આપનામએના મનમા વિજ્ઞાન
આરી પેકે હતુ થી અગવાઇ વિજ્ઞાનને બધે ' પાર્થ વિજ્ઞાન એ વચરો વામે રાન્ વાપગને એની
આપણને કેટલી જરૂર છે, સાહિત્યપત્રિને પણ જરૂર છે, વગેરે બધી વાતોના પોતાના મગતપ્રમુખના ભાષ
બુમા સારા નિ રા કરે છે પણ જ્ઞાનિતગમનુ ચિત્ત એથીય જુ આપના ના ક, મ, નકુ જુએ છે, અરો
પહેલી પરિચના જતાતમા મત્રી તરીકે આપુખમા આ રાતથી પરિચના એ નપ મનો આમગ તાથે છે
તમાથી થોડુ અનનગ્ય મનાની આપની ગમ માગી લઉ છુ

' પ્રાચીન અને અપ્રાચીન ઇતિહાસ જાણવા પુગણવસ્તુતાત્ત્વ ઉન્નિરખન (Epigraphy) મુદાતાન (numismatics), પ્રકૃતિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ અને ગોખ જગ્યાએ ઐતિહાસિક ગોવમોજ જમાડી
(હોતેજની, .. સમાજે આપણી પ્રમમા Historical spirit જગ્યાએ બૂજોળનો અભ્યાસ, આપાન આ
ઇતિહાસ તથા ધર્મના લાભાર્થે વધારો ' આપના ના અભ્યાસ માટે જોગવાઇ અને મયિ ઉપન ગત
ુનર ઉધોગના વિકાસ અને પ્રગતિને આવર્ય- એવા આરણશાસ્ત્ર, યનશાસ્ત્ર વિદ્યુતશાસ્ત્ર અને હરનશાસ્ત્ર
(એ સર્વના) મજતત્તે સરખ ભારમા ને- જુગતી મની રીને પ્રાપ્ત કરી રાચી નક એવા ઉપાયો
મચના અને ચેત્તવા આ હેતુ સાધવા પગિભાષા અને લેખનપદ્ધતિ (diction) ત્રેા વ મ તેનો નિર્મા
કરો આ ઉપગન મસાનશાસ્ત્ર (sociology) નેા મહત્વના વિષયને અચ્ચિ, તેની અ- નમાયતા
માનવશાસ્ત્ર (anthropology), વૃતશવિદ્યા (ethnology), માનસશાસ્ત્ર (psychology)
નીતિતત્ત્વચિન્તન (ethics), ને તત્ત્વચિન્તન (philosophy) અમધી જુ (જુ (ઇતિહાસથી અગ્યાન
ગવરા

આપણા પ્રવચનને અધિ- ઉ- ૧૧, નીનવાન, ગચિ- અને C ૧૦ તેઓ સી રીને કરી ન- તે વિચારી
નહુ કાખવશે તા પરી કે વિદ્યાના પ્રમાવથી આપણા ગેગુ ભાન્ય ગ્રેષ્ઠ-આપણી પ્રવર્તો ઉર્તી ગાધી થા
એ પ્રમના ઉત્તર અને નિગમના માટે પત્રિને પ્રમને લગ્યત મરી અને મરિય આચના પ્રેમી

—પરેની પરિચનો વિષાઈ આમખ પ ૦

આ મધી વાના, આન્યી પચાસ વર્ષ પહેલા વખના, નમનનાગ અને વિરેમ્થી વખનાગન નમર
નુ હશે । વમી આજે કેઈ વિજ્ઞાન મળનાગ મે જ વિજ્ઞાના વખવતો યન ન- તો જન્મ થકુ વરા
ઉમેરી શરે, જના તે વખનાના જ્ઞાનિતગમની નિશામ જુદિને ને અગિનદન આપ્યા વિના નક નમિ ન

જુગતને એ રાખાવે તેવી વા વાત છે ૫૫૦ વર પછી જ પરિચના મચાઃ માળમાં આ નન ના
અને ૧૬૨૦મા અમારાહતી બીજી વાની મેલમા એમએ વિજ્ઞાન વિભાગ રકે રકે યાકા વંદા કાગી ભાઇ
આમચ- તાહ પ્રીતમગય દેવાઇ, પીમિન દીવેટિયા, પોપકનાન શાહ, વગેરેએ મળીને ધગી મારી રાગ્યાન
પણ કચા નારી પચ તે થોડા વરોમા મધ અત મર્ક આન મમ મવાની અનિરજ અને ' વિજ્ઞાન મ

સાહિત્ય નથી," ' વિજ્ઞાનને સાહિત્ય માથે શું લાગે વળગે' એવા એના ખોટા વિચારો પ્રતર્જવા લાગ્યા, આગ પલા થયા, એકાદ એ વાગ એ વિભાગ મધ્ય જ રહ્યો, અને હવે એ વિભાગ પાડે ચાલુ થયો છે, ત્યારે, પગલે હોય એમ નજ આવી વર્ષો એ વિજ્ઞાન ઉપરના ભાષણની ઉપલબ્ધિ હવે પરિપૂર્ણ થઈ ગઈ છે - આપી શકેલી નથી

તેથી જ મને વાગે છે - નવીઆદના ભાષણોએ એક અન્યથા આગમ પગલું ભર્યું છે જ્યાં સાહિત્યની જ ને માત્ર તેની તેની ઉપર આજે એક વિજ્ઞાનના પ્રાધ્યાપકને મૂક્યો છે મારી જિન્જીતો અર્થથી વધુ વખત ' વિજ્ઞાનને જ ચણે ધરી ચૂક્યો છું વિજ્ઞાનને ખાતર બી એ મા બીજા મનમતના વિષયો ગણ્યા, વિજ્ઞાનથી જ એમ એ થયો, એના જ અભ્યાસ માટે બે વર્ષ બેગનોડ ગયો અને ૨૦-૨૦૦ વર્ષ નડનમાં જો ૩૮ વર્ષ પગી, મિમારીને વીધે લેમોટ્ટેટિ ઝાડની પડી ત્યાં પગી, પડી વિજ્ઞાનની એક મોટી ગાખામાં આયનનું શિક્ષણ આપ્યા વર્ષો મેગક ડેક ૧૯૧૦માં "થીયુત ગોવર્ધનગમ" પુસ્તક લખ્યું હતું અને પડીથી બીજા મેષો પણ લખ્યા હતા પરંતુ આ અસામા આયનના મગોધનના સહેજે સાહેક 'Papers' પ્રકટ થયાં, અને એ પ્રકટ જવાનું મમ નો નડ ચાલે છે આવા પ્રખ્યાત નિયોજન ઉપર મારો વિચાર જવાની જગા છે

મારો આ પ ઉપર નિયોગ થયો છે તો મારી મે વાતો સામગ્રી તે ઉપર જગ વિચાર કરશે

પહેલી વાત એ છે - વિજ્ઞાનની માનવજનના કદની જગા છે તે જોઈ, વિજ્ઞાનનો શિક્ષણ અને સાહિત્યની માથે કંઈક અમન્ય છે, આજે પડાત ધર્મ ગયેનો આપણો આપો દેગ મમે તેડના સરકારે સાચવી નામે અને ધર્મ -નત્વજાનના મમે તેડ્યો હમે છતાં વિજ્ઞાનને તો એણે સમજવું જ જોઈશે, એને વર્ડીડાસ્ટુ જ જોઈશે, અપનાવું જ જોઈશે, એ વાતોનું યથાર્થ પ્રકુલ થવું જોઈએ આજને દિનમે બીજા મમે તે મિલ્કિએ હોય તો પણ દેગમા વિજ્ઞાન તો જોઈએ જ એમ સ્વીકારી સાહિત્ય તથા વિજ્ઞાનના સામ્ય ખોટા ખ્યાલો મનમાંથી નાખણે કાઢી નાખીએ શિક્ષણમાં તો વિજ્ઞાનનો પ્રવેશ થયો જ છે સાહિત્યમાં પણ આપણે જગાન ઉઘાડી મૂકીએ

મુનશીએ આ બધું અમનવવાની જગ નહિ જ હોય અને વિજ્ઞાન વિભાગના જે વિદ્વાન પ્રમુખ સાહેબ ને બીજા વિજ્ઞાનગમિષ્ટ. ભાષણો આપ્યા છે તે સર્વની એક પ્રાથમિક સભા ખોવાની આ વાતનો વિચાર કરવો જોઈએ આ સભા પરિષદ નિમેની છતાં આ ક્ષેત્રમાં મનન નામ ને વિચાર કરે જગ હોડ તેડની વાગ મમે, ગુજરાતના બીજા સાથીઓને બેમા કરે લેખો લખે, લખણો કરે પ્રયોગો મતાવી વિજ્ઞાનના અર્યો પ્રમ સમક્ષ મુક ને એમ ગુજરાતી ભાષાના પોતાને અનુકૂળ ગી અભ્યાસીઓને ઉપકારક થાય તેવી રીતે ગુજરાતી ભાષામાં વિજ્ઞાનને વધુ ઉનારે ગુજરાતમાં હવે આપની મધી કાચેને છે, અખ્યાપમે જે, પ્રયોગગાઓ પણ છે તો આ નામ હવે વધુ મડેનું પણ થવું જ જોઈએ

ગુજરાત મગોધનમણ મુનશીએ છે, તેની પણ મ આપણને મળી રહેશે પડી શક્તિ આવશે ત્યારે પાખો આવશે ગુજરાતીમાં વિજ્ઞાન-પત્ર પણ કાઢીએ, વિજ્ઞાન-શિક્ષણને ય વધારે પાકું અને અસર નાક કરીએ વ્યાખ્યાનો તો વર્ષમાં ૭ થી માત્ર આપીએ એ સર્વનો વિચાર આવશ્યક છે વ્યવસ્થા કરવા નહકાર પણ જરૂરનો છે

વિજ્ઞાન વિષે મધક વધુ લખવાની કુમાયસ ધર્મ છે પણ એમાં મડુ ઊતરનાનું તો વિજ્ઞાનવિભાગના પ્રમુખને મારે જ છે ને ! વિજ્ઞાનને "દેશી" ભાષાઓમાં ઉનાન્તા મોટી મુશ્કેલીઓ વિજ્ઞાનના પાગલાવિક ગયેલી

મધ્ય વિજ્ઞાનના લેખકોને વાગે છે. આપણી ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દી, મરાઠી ને દક્ષિણતી મા ભાષાઓના માટે એક મળી આ મુશ્કેલી છે તો એ અપેક્ષા છે કે આપણે એક બીજાની પાસેથી થાડી થાડી મદદથી આપણા જે જે લેખકોએ આજ વર્ષમાં જુના જુના વિજ્ઞાન-પુસ્તકો લખ્યા છે તેઓએ આ મુશ્કેલીના જે ઉકેલ કર્યો છે તે તે વિષય પૂરતો જરૂર ઉપયોગી થાય આ વાત ૧૯૪૪ના માગ નાગિયપગિયાના વિજ્ઞાન વિભાગના પ્રમુખ નરસિંહા સામ્યાનામાં મુકુ વિજ્ઞાનથી ચર્ચા કે (જ્યાં 'વિજ્ઞાન મંત્રી' આ ૨૫ ૨૧૫ - ૨૭૫)

આ મુશ્કેલીમાંથી નજીક આપણા નીચના માલુમ પડ્યા છે એ- જતા આપણા સામ્યાના અંગ્રેજી પર્ષાંચ જે આપણી ભાષામાં ઉતારવાનો છે-અંગ્રેજી શબ્દ ઉડીના વધ વાપરવાનો છે અંગ્રેજી એ ન, નમક અને જગતની એ- મદાભાષા છે આ માર્ગનો અમુ- નામાં ઉપયોગ કર્યા વિના કુદરત નથી પગા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રોને મા

બીજો જો, જેના આગળ પડ્યા છે. સુરી છે, તે એમ કે મુકુ નમકુનમાંથી જે જે. મનુષ્યમાં ન હોય તો મગ મનુષ્ય શબ્દને જુદા જુદા પ્રત્યેકો વિશેષ લગાડ્યા નરુનને આપણે પગ અંગ્રેજી નામાં તો લેવા જે નહિ આ પક્ષનો ગુણ એક જે છે કે સુરી કોણે ન્યા છે, ખામ કરીને આપણને શ્રી અને હિન્દુ મધ્યપ્રાન્તનું ગત્ય ને મધ્યપ્રાન્તની નાગપુત્રી યનિવર્તિ મનેએ આ પક્ષને નથા આ કાશને માન્ય કર્યા છે પણ તે ઉપયોગથી ભાષા અચળ કિર્દ-વિમ થઈ જાય છે તે કદી નરમારાગ ન માણ્ય કામમાં લેએ મને સહનિ લાગતુ નથી અચા મનુષ્યમાંથી રેકા મગે તેર થોડા કામને મારેનો જે નીવડવાનો

જાને જોતા આપણા ગુજરાત મગોનનમકમાં પ્રમુખ ભાષા પાપટના નામે પેતાના વિજ્ઞાનપગિયાના નામાં મીકાર્યો છે મગને તેને મીકાર્યા વિના એકનું જરૂર કરી નકુ કે ભાષા પોપટનાયે માન્ય કરન મિકાન્તો બકુ મનુષ્ય છે, અને એ કોશનો માગ જે એકને આપણને પહેલ નાચવાનું પગ આ પાસમાં એ વાત મુખ્ય મહત્વની છે કે વિજ્ઞાનનો લેખક અંગ્રેજી, મનુષ્ય ન ગુજરાતી બ- મારી રીતે નતનો ને વાપરેતો હોયો જોઈએ આખરે ભાષામાં શબ્દો એ નથાની નાખા જેવા હોય છે પણ આની પાછા ના ના પૂરેપૂરો કામનું નથી લોકમાં જે જોઈએ ગુજરાતીમાં વિજ્ઞાનપેળો લખનાનએએ જે જે શબ્દો વાપર્યા છે ન ના બનાવ્યા છે તેનો સાગ અગ્યાત થાય ત્યાં વળી આપણને વડ પ્રમાદ મગે

'મનુષ્ય' ના મે અકામાં આ ચર્ચા મારી રીતે મનુષ્યને જુના જુના કાળે કર્યા ગુજરાતી પાગિયાન- નામાં વાપરે છે તે મધ્ય મનુષ્યનામાં આ થા છે તે મારુ હતુ પગ એ નાઈલેખકોના શબ્દો નહિ જેવામાં હોયર એકના પેપાંક નથી કે એકના સમજાઈ વાચના નથી આ વેળા ઉપર મ વિવેચનોપથના ના મારે બીજા જે વાત મગતી છે ને ક્યારે તે આપણી પગિને વિશે

"જય જય ગરી ગુજરાત"ના અર્થપૂર્ણ મગ મીતથી જણે આપણી આ પગિને જનમ થયો છે ની નર્મદને ગયે આજ લગભગ મિનેર થયા આપ્યા છે, (એમનું મગ ને મારે જનમ એક જે વર્ષના મનાયો છે) "કોની કોની છે ગુજરાત" એ સ્વાનના જવાબો પણ અમગમાંના નર્મદે આપ્યા છે એમાં આર્ક ઉમેરીએ કે જેની જેની ગુજરાત છે તેની તેની ગુજરાતી ભાષા છે ને તેની આ પગિ પગ છે પગિના પ્રમુખથી મારીને નાનામાં નાના મનુષ્યનામાં લગી મર્ શર્ક આ વાત થા મગે કે આ આપણી પગિને કે આ પગિ ઉપરના મનુષ્યના નાના મોકાનો જનમ મે નથી, ન હોયો નેએ

આ પગિ એક રીતે હિન્દુના દેવી ભાષાઓની જુની જુની પગિમાં મારી દેવા છે (એમ ન મનુષ્ય છે) એને વાપરે પગ વર્ષ થયા પણ ૧૬ એકમાં ને નજીક થયા જે મેલવાય વાચ જે મ ન ભગર્

તે તા આપણી જ ખૂન છે, આપણી જ મુક્તી છે એના પગલાઓમાંથી આપણે ઝળી નાળીએ નહિ "મર ! મરો મર" જેવા ચમ્મ નાખે વાપગીનેય

એક પરિણામ આજે આપણી નજર આમે જમુ ઇ આપણા ધણા પ્રતિષ્ઠિત લેખકોએ મહુ અપેક્ષાએ તે મહુ નગ્માગથી, આપણી આગળ વધુ છે આને ઝગડો ન જ દહેવો જોઈએ, પણ એ ચોક્કસ ઇ આ પરિવર્તન પાછળની નીતિ-પદ્ધતિ મદનાને નહિ, તો વણાઓ મહુ નીડળી જશે, વણા વવાન દાખન જ નહિ થાય અને ખીજા જના પ્રાન્તમાં થત કે તમ પરિવર્તન ભાગના પડી જશે પરિવર્તન ધેર તા પડી કે સિધ્ધ થાર નહિ

આજે ધણા આગેરાન તમજ ખીજા આજે આ પરિવર્તન ભાગના નવી મુશ્કેલી મદનાકેએ અને ચોખ્ખુ નહુ ગનામ્દીમાં તો અમારે આવવું જ જોઈએ બાપી પરિવર્તન અમને હો દેશો નમ જોઈ નથી' ઇ ધારુ છુ અમલનામાં ગાંધીજીના પ્રયુષ્ઠપણા નીએ જે મેંક થઈ હતી ત પડી આજ પરિવર્તન મા પરિવર્તન આ જ મેંકમાં ઇ આની નકલો છુ, વગલગ નીસ વોરે તેના વણા દાખોમાં એ દાખ આ પણ ૭ ૭ પરિવર્તન નીચવાની જેની હોની જોઈએ તેથી નમ જુદી જાનની અને લાગી છે

ભાઈઓ, તમાગમાંનો એક જ છુ ને પરિવર્તન તરફની ભક્તિમાં હુ ડાહ્યો જાનતો નથી ભાગ રચનો એ આત્મીય જના જ ગણી સાલજો

મહાત્મા ગાંધીજીને ભાગ કન્ના મહુ જાણનાગ આ ધણા છે પણ અમલવાદની મેંક પડીથી પરિવર્તન નામ મને વત્ર ને વત્ર ખોગી નિશામાં જતુ લાગ્યુ તેને કેદાણે લાવનાનો, ખજે ન્તે ચકાવનાનો માર્ગ ગાંધીજીના જીવનમાંથી જગ મળી ગ' નિશ્ચિત તેણે વાપનવા કોઈ લવચાય ન્તા હુ ઇનજી છુ કે પરિવર્તન નમજા થવાથી કોઈનેય કેવી અણી લગી જરાની જગ નહિ પડ

ઝગડાઓ પનાવનાનો ખીજે એ જાણીને ઝતો, ગાંધીજીની પડી, પૂરેપૂરા પ્રમ્ત થયો છે Moral Rearmament વિશે આજે આપણે ધણ જાણના હોઈશુ દુનિયાના દેશોમાં, વગા જુદા જુદા દેશોમાં ત્રાસ એ માર્ગે અમારાનો, અમલની ને સપ થયા છે, એ નમીતુ છે એ કીચાન હાન એ અચિત માનિ ને ખીજા મામલિકે પત્રો દાઈને પણ પોતાની પદ્ધતિ તથા પોતાના જગ્યો જગતને જાહેર કરે છે

આ પદ્ધતિ આપણને મહુ નમમાં આવી ગઈ એની મુખ્ય વિધિ એ છે - મુખ્ય હુ થઈ, મનના મેંક દાઈને પોતાના જ દેશો ગોની દાહવા-સામાના નહિ દેશો દેખાય તેમજ દૂર દેશોને મ પ દેવો, અને સામા પત્રની પામે જઈને ખુના નિનો પૂરો એગગ ઝવો, પોતાની ખૂનો ને ખૂનખૂનો અર્થનોની મારી મારગી આપા નિધી આ નમ થાર છે ત્યાં આમા પત્રની ઉપ અમગ- અમગ થાય ૧, અને રિંગર ઝડેનો નથી સમાધાન, અપ મૌ થાય છે

ચોપડીઓથી, ભાણોથી ને નાટકોથી આના મુ મ દેશાન્તો અપાય છે ને ડા ખૂ મેંક જે આ નેકોનો અગ્રણી છે તે આજે જાનના મોગે ગાન્તિ આપનાગ તરીકે મશ્હુ થયો છે

ગાંધીજીની રીતે કે Moral Rearmament ની રીતે આપણે ગમજીએ, અને તેનો પૂરેપૂરો લાભ માપણી-એ આપણો જ છે ને ૨ આ માનિત્યપરિવર્તન મોગે એ માગ અત જાણી જોડી ઇચ્છા છે

આપણા જીવનના મર્ફ પ્રશ્નો, આપણે મો માદ નિધી મેગા મળી નિહાળીએ, ચર્ચાએ તેમાંથી રત્તા દાઈએ, એ ઝતોએ ઉપ મૌ સાથે જઈએ આવો જોડો મર્વગામી મહુચાગ એ આપણી આ અધ્યાનો મુખ્ય રેત છે ત્યક્તને મુજીયા । એ મર મૌએ અમલવાનુ છે ને આચરવાન છે

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ-૧૯૫૦ સંમેલન-નકીયાદ

તારીખ : ૨૭, ૨૮-૧૦-૧૯૫૦

પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું આપણું

શ્રી કનૈયાલાલ માણેકલાલ સુનશી

પરિષદ સંમેલનના સભ્યો, સત્તારીઓ ને સદસ્યહસ્થો,

આ પ્રસંગે તમે મને પ્રમુખપદ આપ્યું ત મારે તમારો કેટલો આભાર માનું ?

આ વખતે કોઈ બીજા યોગ્ય પુરુષને તમે પ્રમુખ ચૂંટ્યા હોત તો હું ખુશી થાત. આજે કેટલાંક વર્ષથી પરિષદના કાર્યથી હું નિવૃત્ત થઈ ગયો હતો. પણ પરિષદ મને આજ્ઞા કરી એટલે હું તામે થયો છું. આ સુવર્ણ મહોત્સવ પ્રસંગે અર્ધશતાબ્દીનું ભરતવાક્ય ઉચ્ચારવાની જવાબદારી મારે શિર નાખી છે તો ને પૂરી કરવાની શક્તિ મને ઈશ્વર આપે એટલું હું પ્રાર્થું છું.

પરિષદ સંમેલન પણ નકીયાદમાં—ગોવર્ધનગ્રામમાં—ત્રીજી વાર મળે છે. અને યોગાનુયોગે આ સુવર્ણ-મહોત્સવ પણ ગોવર્ધનશતાબ્દી પ્રસંગે ઉજવાય છે. નકીયાદ ઝવેરીલાલ યાસિક, મનમુખરામ ત્રિપાઠી ને વિહારીલાલ દેસાઈથી શરૂ થતા મહાપુરોહી, જમિ છે. એ બધાની પ્રેરણાથી આ સંમેલન સફળ અને એવી આશા સેવું છું.

નવસારીમાં ૧૯૫૨માં મળેલા પરિષદ સંમેલન પછી આજ આપણે મળીએ છીએ. તે વચગાળામાં આપણે શ્રમાવેશા સરસ્વતીભક્તો અને વિદ્વન્મનોનું આપણને રમણ થયા વિના નથી રહેતું. કવિવર અરવિંદ ખખરદાર, અગ્રગણ્ય નવસંસ્કારક રામજીલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, સૌમ્યમૂર્તિ રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક, અવિરત નાનસેવી દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રી, તેમજ રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, રત્નમણિરાવ ભીમરાવ, ચંદ્રશંકર શુક્લ, અમૃતલાલ શેઠ તથા શામળદાસ ગાંધીને આપ સૌના અને મારા તરફથી શ્રદ્ધાંજલિ આપું છું. શાસ્ત્રીજી અને પાઠક તો મારી સાથે અનેક ક્ષેત્રોમાં સંકળાયેલા હતા. શાસ્ત્રીજીની અને પરિષદ સંમેલનના બે અપૂર્વ પ્રમુખોની ગેરહાજરી આપણને બધાંયને સાલે છે.

૧૯૨૪ થી મેં પરિષદની સેવા કરતા માંડી ત્યારે સર રમણભાઈ આદિ કાર્યકર્તાઓના મળુ ઉદ્દેશો મારી આંખ સામે હતા. પ્રથમ ઉદ્દેશ પરિષદને વ્યવસ્થિત કરવાનો હતો કે જેથી એને કોઈ તોડી શકે નહીં; બીજો રાજ્યકારણના આક્રમક લુપ્તાવસ્થામાં સાહિત્યની એક પુરી પણ અવ્યવસ્થિત સંસ્થા ધસપાડા ન જાય તે જોવાનો; ત્રીજો, પરિષદને એકેકે શાસનોમાં વિભક્ત ગુજરાતીઓની એકના મૂર્ત કરવાનું સાધન બનાવવાનો.

આ ત્રણે ઉદ્દેશો ઘણે અંશે આજે પરિપૂર્ણ થયા છે. પરિષદ તુરે એવો બધ સ્મારનો એ દૂર થયો છે. સાહિત્યનું ક્ષેત્ર હવે એવું સમગ્ર થયું છે કે રાજ્યકારણ એને જત્ત કરી શકે તેમ નથી. અને ગુજરાતીઓની અનેક ક્ષેત્રમાં એકના સાધતી સંસ્થાઓ હસ્તીમાં આવી છે તેમજ ગુજરાતીઓનું એકીકરણ પામે આવી લાગ્યું છે.

હવે એ જરૂરું છે કે આપણાં નવાં સ્થપાયેલાં વિશ્વવિદ્યાલયો એનો બાર ઉપાડવામાં સામેલ થાય. આ કામ સરળ કરી આપવાની કમળ, આ જ એ ઝીમબં છે તેનાં અનેક શાળામાં એ છે.

૨૧ વર્ષ આજે આખો યુગ મનવાઈ ગયો છે, એના ઉદ્દેશો બદલાઈ ગયા છે એ મદનાઈ ગયેલી પારિશિષ્ટિને અનુરૂપ નીતિ અને પ્રવૃત્તિઓની રૂપરેખા દેખવાનું નર્તવ્ય આજે પશ્ચિમની મામે કોબુ છે

(૨)

આ જમાનામાં આપણી આખી આગળ રાજકારણ, સુરક્ષિતતા અને સમાજસંચાલના મનાય આવ્યા છે તેથી સામિત્યસંસ્થાનું માર્થિક્ય વગાને ન મમળત એમ પણ બને

પરિનું પ્રથમ ધ્યેય ગુજરાતી સાહિત્ય ને સન્દાગની અભિવૃદ્ધિ અને વિસ્તારને પોષવાનું છે એનું અંતિમ ધ્યેય સન્કૃતિના વિદાસને વેગ આપવાનું છે

માન રાજકીય સુરક્ષિતતા અને આર્થિક સમાજસંચાલથી સરકૃતિ વિકસતી નથી સરકૃતિનો વિકાસ તો સામાયિક જીવનમાં ઉત્થાસની અભિવૃદ્ધિ, સગસતાનો પ્રાદુર્ભાવ, ચંચલતાનું સુરચીકરણ ને ભાવનામયતાની અવોપનિતા આવે ત્યારે થાય છે સુરક્ષિતતા અને સમાજસંચાલ એ તો તેના આધન છે

આ દૃષ્ટિએ છેલ્લા પચાસ વર્ષમાં ગુજરાતે જે પ્રગતિ સાધી છે તેનું સમગ્રદર્શન કરવું જરૂરનું છે

૧૯૦૫માં મહાજયતમે પરિનું ચંચાળી ગુજરાતની અન્યક્ત અસ્થિતાનું મદિત ગચ્ચુ ગોવર્ધનરામે તેમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી ગુજરાત આગમ મોડી એક થયું એક યુગ સંકેપાઈ ગયો ને બીજો મોડ થયો

એજ અસ્થામા ગણિયા અને જાપાન વચ્ચેના યુદ્ધ તેમજ બગલગને કાચો ઉદ્ધામ રાષ્ટ્રભક્તિનો પરન પહેલી વાર ગુજરાતમાં વાયો વડોદરામાં શ્રી અરવિન્દની પ્રેરણાથી ચોડા મજરાતીઓએ દેશભેવાની કરી બાધી ૧૯૦૭માં મૂનમાં કેએસ વર્લી ત્યારે ગુજરાતીઓએ મજકારણમાં ઝપનાવવું શરૂ કર્યું

શ્રીમતી વિદ્યામહેન અને રાસદામહેન બી એ યશ્તા આવે મોગે ગુનો કર્યો તે માટે એમને જે સહુ પડ્યું તેનો ખ્યાલ તમને ઘણાને આવે એમ નથી માગ ધગી લીઓએ મગમા પણ વિસાધ્યા એમને તેમાં અધમનાની ગધ આની

ગુજરાતી જોનાનાઓ પો સેમડો મજનીઓ અમન ચનાના તેમની એકતા માન આપણા બારા અને આહિત્ય પો મિર્મો હતી ગોવર્ધનરામ સર્વમાન્ય આદિત્યજીનું આખા પાપી આહિત્યસંસ્કોને એકજનતા આપી ન્યા ત્તા જા બેકળી એકધારી નહોતી, અને શૈલીમાં સચોટ ટચનપ્રભાવ અગ્યો નહોતો

જાણીમાઈ ધાળાશાહજીએ નાટ્યકલા ને નવા ગાયનમરમીધી મામાન્ય હાથે હવમનાન્યા પહેલી વાર લોકપ્રિય નટ 'મુઝી' એ સાન ધગી સીના નાવલાન ને વેશજ્ઞ પો જોડી અસર કરી શૂભાગમ્ય પ્રેમ લોકોની હાથે ચડ્યો ને હૃદયમાં જાતરના વાગ્યો 'કલાપી'ના જીર્મિભર 'કેકરવે', 'દાન્ત'ના સદ્ગમન ભાન દર્શાવતા અપૂર્વ મન્યોએ અને ધ્રિ નાનાવાના મન્મૌર્યે ગોભતા જીર્મિગીતોએ સરમગી હાથે જગત્તા કર્યા

(૩)

'મજરાન જોવાજો છે' ને 'વસત ક આ ગુર્જરીની રસિકતા વગી' એમ ગગમિ પો ગવાવા લાગ્યું નાનાનાને ગુજરાતને 'કૃષ્ણચંદ્રની કૌમુદી' સાથે સરખા થો અમનને 'ન્યા ન્યા વસે એક ગુજરાતી ત્યા ત્યા મદાકાળ ગુજરાત' ઉચ્ચાગી મડાગુજરાતને રાષ્ટ્ર આપો ગુજરાતને એના જનદાનનું ભાન થવા લાગ્યું 'ગુજરાતી ગુજરાત' એ પ્રેરણાપાન મન્ય

આ વહેણમાં હું પણ તણાવેલ. ૧૯૦૫માં મેં 'The Graves of the Vanished Empires' માં ગુજરાતની મહત્તા પર આસુ આપ્યાં. ૧૯૧૪માં ગુજરાતની અગ્નિના મારગ દેખે વમી ત્યાંથી ચૌનમ્ય યુગનું સાહિત્યમાં સર્જન કરાવેનાં મેં આગલ કર્યો.

૧૯૧૭માં હાલ મહમ્મદે 'નીસમી સદી' માસિક દ્વારા નવા સાહિત્યકારો ને નવા ચિનતકારોને પ્રતિયોગ્યતાએ તેમાં શ્રી ગવિશકર ગંગે ચિત્રવાનો ગુજરાતી સત્રાપ્ય આપ્યો. આજે તેમાં દાન આવી ન્હોતું.

૧૯૨૦માં ગાંધીજીએ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ આપી તેના શિક્ષણચુક્રોએ સાહિત્ય અને મેરાભાવ મને કોરોમાં નથી ભાત પાડી. 'જોડણીકારો' ગુજરાતી જોડણી એકધારી કરવાનો મહત્ત્વ પ્રમુખ આપ્યો.

નવા પ્રભાતનું જ્ઞાન આવતા ગુજરાતનું સાપ્તારિક 'ચક્રિતત્વ સુરેષ્ઠ યથુ' સાહિત્યસસ' ગુજરાતના મન્દકાં અને સાહિત્યની અભિજ્ઞિત કરાવું કામ વેગલગાડ્યાનું ને 'ગુજરાત' માસિક પ્રગટ થયું.

નાટક એ સાહિત્ય ને કરાવું ઉત્તમમાં છે અને સંગ્રહી જીવનમાં અત્યંત નિકટ જવાપે એને આપના ન અપાય ત્યાં સુધી જીની અમાનતા અધૂરી રહે અને વ્યવહારનું સુસ્વીકૃત્ય ન મને, સાહિત્યમસ' મૃત્યુ ને ગરમાને કલાત્મક સ્વરૂપ આપી તે પ્રવૃત્તિને ગૃહજીવનમાં અપનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેણે 'મદાની શક્તિ' ને મહત્ત્વ પ્રયોગ કર્યો જેમાં પહેલી વાર આપણા અમાનતા પ્રતિષ્ઠિત ત્રીપુરુષોએ નાટક ભજવી તેને એ આવશ્યક સામાજિક બળ રૂપે ગીકાર્યું.

એક તરફથી ગુજરાતને જૂના માર્ગોનું જ્ઞાન થતા માણ્ય, બીજી તરફ માધીજીએ 'ચક્રિતગન' નર્ત્ય પરમશક્તિ અને સામુદાયિક પરાક્રમ વડે આત્મસર્જન કરવાની કથા આપણને સીધી ગુજરાતે અનુનતા કૌશલ્યથી એ પાકે ગીતી લીધો મહત્તાના સ્વરૂપો તેને મિલકે નવાના પ્રમાણમાં પગલામ પામ્યા.

સસાગ્રહના આદાયનોથી ગુજરાતને પોતાની સામુદાયિક રક્ષિતા આત્મશ્રદ્ધા પ્રગળી. માધીજીના વ્યક્તિત્વ અને આયજ્ઞ પર આપણો પૂજ્યભાવ કેન્દ્રિત થયો, મધ્યગમિતને માર્ગાન્વિત કરવાની જે આપણને પડી અને તેની અસર સાહિત્ય અને મન્દકાં અને પર પડી.

૧૯૨૭માં મેનસકેટ વખતે, વચ્ચેમઝાઈ પહેલ-તે વખતે મરઘને નામે દેશમર્યાદા વિષ્ણુનાત નકોના થયા-તેના નેતૃત્વમાં ગુજરાતે સમયગતિ દાખવી બધાને ચક્રિત કર્યાં. ૧૯૨૮માં તેમણે પ્રયત્ન વ્યવસ્થાદામિતી મારફતથી સસાગ્રહવડે સ્થિર સામાજિકતા પાયા હસ્તમચ્છા, ને ગુજરાત તેમજ ભારતને પરાક્રમે મરવાની આત્મશ્રદ્ધા આપી સંગ્રહ ગુજરાતી અનુયાયીગણનું નિયંત્રણ થયું અને અર્થભેદમાં મન્દગતના માર્ગ મધને એમ અને અવિભાજ્ય મનાયો.

૪)

૧૯૩૮ના સંક્રમણકાળમાં કરાચી માર્ગિત પત્રે 'ગુજરાતીના' ને પ્રગળા થવાની વાતલા કરી પહેલેથી ગુજરાતની અગ્નિનાએ જ્ઞાનતીથાને પોતાનું પ્રથમ અગ્નિ માન્યુ છે મસ' અને પત્રે ને ને મન્દકાં આપવા તેજ વર્ષે ભારતીય વિદ્યા જનની આપવા કરી.

૧૯૩૯માં બીજી વિશ્વયુદ્ધ આપ્યું ગુજરાતીએ નમ્રદ થયા. એમની ઉન્નતતાને વેગ મરો મન્દકાંથી ત્રીજોમાં મ્વાત થ અને માર્ગકરોમાં મેરાભાવ આપ્યા હતા એટલે પગલાએ સામાજિક પ્રગતિએ મળગ થઈ.

૧૯૪૫માં ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપનાની અગ્નિ આકાશ વ્યવસ્થા થઈ. ૧૯૪૬માં ગાયમ્વાડ સરમા વડોદરા વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપવા 'વીજરી દમીગન' નીચું, પણ ગુજરાતની આમણાને નમ્ર રૂપ આપવા મિત્રા બીજી દગ તે વખતે ન આપ્યું.

વડોદરામાં વિજ્ઞાન મંદિરે તો અનુગ્રાંતક વિદ્યાર્થીઓમાં પહેલ કરી જ હતી. ૧૯૩૯માં આબુદા
કૃષિગોવિદ્યાભવન અને અમદાવાદમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠના અગ્રણી વિભાગ સ્થાપ્યાં અને ઉચ્ચતમ શિક્ષણનો
વિશય ગર થયો.

જેમ નવત્રતા પામે આપની મઠ તેમ વિદ્યારૂઢિમાં આપણો ઉત્સાહ વધ્યો. ૧૯૪૭માં વડોદરા પરિષદ
ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપ્ય એવો નિર્ણય કર્યો ને તેની યોજના કરવા મુંઝવ સંગઠને માવજલક સમિતિ
નીમી પ્રનાપસિદ્ધગર માયકવાડે વડોદરા વિશ્વવિદ્યાલય આપના મુનશી સમિતિ નીમી વ'વસવિદ્યાનગરમાં
વિદ્યુત્તમાર્ધ વિદ્યાલય ગર થયુ. ૧૯૪૯ની ૩૦મી એપ્રિલે વડોદરા વિશ્વવિદ્યાલયનો અને ૨૭મી નવેમ્બર
ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલયનો આરંભ થયો. ૧૯૫૫માં અમદાવ વ'વસવમાર્ધ વિદ્યાપીઠ સ્થપાઈ ગઈ છે.

(૫)

૧૯૪૭માં ગાંધીનનાના વહાણા વાયા અમદાવ ભાગતના એપ્રીકરણના વિશ્વકર્મા મળ્યા. ૧૯૪૮માં
સારાપુત્રું એપ્રીકરણ વયુ ૧૯૪૮માં કમ્પો, જૂનાગઢ, મારગેશ ને માણવર, અને ૧૯૫૦માં વડોદરા,
ગુજરાતના બીજા દેશિગન્યો અને આણુ મુંઝવ દેશમાં વિવીન થયા.

નવન ૨૦૦૮ની કાર્તિક સુદ પ્રનિષદાંચ, ૧૨મી નવેમ્બર ૧૯૪૭ને દિને ગુજરાત ને ભાગતના ઇતિહાસમાં
અનેગે પ્રમગ બન્યો. જૂનાગઢ પયુ, અમદાવથી પ્રભાસ ગયા અને સમુદ્રમાં જઈ હાથમાં પાણી લઈ કહ્યું.
' મારી મધી મહાનવકાક્ષાઓ આજે પૂર્ણ થઈ' માગની અમામાં તેમણે મકરપ પ્રકટ કર્યો. ' આ નવા
વર્ષના શુભ દિને મોમનાથનુ મંદિર કરી બધાય એવો નિર્ણય કર્યો છે'.

૧૯૫૦ના મે મહિનાની આખી તારીખે જમસાહેબે મંદિરો સિવાન્યામ કર્યો ૧૧ મે ૧૯૫૧ ને
દિને મહાપ્રતિ મજેન્દ્રપ્રતિ નોમનાથ ભગવાનના નવા મિગની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી.

મિત્રાળીગ વર્ષનું મારુ સ્વન નિદ્ધ થયુ નવગુજરાતનો આરંભ થયો, માથે ગુર્જર હુન્ધની મદીઓની
મહિતા મહિરૂળી અઈ.

' સુદિવર્ધ' અને ' અપ્તોદય' નો મગમ થયો હોવાથી આપણી પ્રગતિ મગાજના પ્રમળ પ્રનાહની
જેમ આગળ વધે છે ગુજરાતી માનમના સમનોવપણાને પગિણામે જુનું હોય તેનો આપણે નોકાગણુ ધ્વંસ
થવા ફેલા નથી અને નવુ ન નોઈએ એવા સકરપે તાત્ત્વ્ય કૂપે આપણે બુદ્ધી મગ્વા માગતા નથી ભારતના બીજા
પ્રદેશોની સગપામબીમાં આપણે લાં સાનિયધનો શિથિય થયાં છે અને તત્ત્વન્યા વિખવાઈ ધણો એકો છે.

અંકો ધણુ અજે વ્યવત્રતા અને સમાનતા પાતે કરવામાં આગળ વધી છે ગીત, નૃત્ય ને નાટકોથી
તેઓ સંગઠ અને જીવનમાં પ્રયુક્તના આણી ગઈ છે. જા તેમણે નથી ધા સંભાળનું હોયનું ને નથી
આર્થાનુકૂળ મર્થા હોડી.

ગુજરાતી જીવનમાં નીતિ અને ઇશ્વરશ્રદ્ધા વાયમુ ગઈ છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, નરસિંહ મહેનો, ગ્વામી-
નાગયજુ, ધ્યાનદ અને મહાત્મા ગાંધીના આદેશ આપણાં દેયાં પ્રેરે છે જગતને પોતાની ચૂડમાં આજે પકડી
મેળવા બડવાનું જો હિનાચાનુ આધ્યાત્મિક સામર્થ્ય ગુજરાતમાં હવે તેનું છે.

(૬)

૧૯૧૫થી મારી એક ઝખના હતી કે ગુજરાતી બોલતી અમન પ્રગ એક સામનર્ત્તમાં આવે અને ગુજરાત " એક ને અવિભાજ્ય " બની ગયે

કનાડી, ગજકોટ અને જૂનાગઢની પશ્ચિમી પણ એક ઝખના ચકત થઈ હતી. મહાગુજરાત સંમેલને પણ કંગર દર્શો હતો કે ગુજરાતનો—એટલે ગજરાતી ત્યા બોલાય છે તે સમગ્ર પ્રદેશનો—મુ મઈ પ્રાંતમાં અમાલેગ કરી દેવે

ગુજરાતી પ્રગતી ગાસનીય એકનાની ઝખના માગ ઉત્તના પશ્ચિર્ણ થને નહી તે વિશે બને ખાતી નહોતી આજે આપણે મુકત કે ઈશ્વરનો પાલ માતી રાકીએ કે એ શુભ ગોવંડિયુ આતી વાગ્યુ છે ગુજરાત એક પ્રેશમાં આવશે, મદાને માટે અવિભાજ્ય ગહેએ અને ભાગતની પ્રચડ રાકીનેા ત્તભ બની ગહેએ જે ધ્યેયથી એકત્રીશ વર્ષ પા પશ્ચિની મેવા કરના હુ તત્પર થયો હતો ત આજે મિદ થન

આપણે ગઈધર્મને ગુજરાતની અગ્નિમાનુ સંવેષિ અગ માન્યુ છે પ્રાદેશિક અભિમાન અને ભાષાવાદી વિભજન-લાલસાથી ભાગતને શુ વેધુ પડ્યુ છે તેની માક્ષી આપણા ઇતિહાસના પાનેપાના પૂરે છે તેનુ આપણને ભાન છે ને ભાગત અવિભાજ્ય ગહેએ તો મધા પ્રેશો તરી નજે ને ભાગત ભાગશે તો મ્યો પ્રેશ જીવતો ગહેવાનો છે

પ્રાદેશિ- પુનર્વિવધા અગિતિની સૂચનાઓ વિશે આપણા ગજકીય ટ્યોના નેનાઓ અને ગઈધર્મનાઓ વચ્ચે વાટાઘાટો આવે છે એટલે તે વિશે અત્યાજે વાક્સથમ કેળવવો આવશ્ય- છે

ભાગતનો મુર્થ મધ્યાહ્નો થડી ગ્યો છે ત્યારે એક કંગેડ મિતર વાપ ગજરાતીઓ મધ મોખા મેસીય એવો ભય અગ્યારે છે

મિદિ આત્મમયને વરે છે, અધ્યામનને નહી જેનામાં અમ્ય ઉન્સાહ, અગર લધામિ અને મર્સમર્ષણ કરવાનો મકપ હોય તેને તો અધના વરેની ન જે અને જે મયકીઓ હોય તેની આ મમિદિ ની થઈ માભગી છે

(૭)

એક અત્યત વિવાદાગ્રપ્ર પ્રશ્ને છેકુ છ માગ અપદ મતન્ય ક ક ને ભાગતમાં હિન્દી ઉચ્ચતર શિક્ષણનુ માધ્યમ દેડ પ્રેશમાં નહી થયે તો પ્રાદેશિકતા વધશે અને ભાગતની એમતાનો વિધ્યમ થશે, અને એ માધ્યમ તરીકે ગ્વીકાગશે તો મધી પ્રાદેશિક ભાષાઓનો વિધ્યમ થા વિના ગહેવાનો નથી

સ્વાર્થદિએ બેતા પશુ બે આપણો કેળાપયેનો વર્ષ હિન્દી સારુ બોલી ને વખી રાકે નહી તો તેને ગુજરાત મહાર ર્યાત નહી ગહે શિક્ષણનેઓ પભાસાભાતી વિકાનોતો પ્રોત્સાહક સાથ નહી માપડ ગાસનકાર્યોમાં આપણે પાછા મકીશુ સર્વેત્યના જાનામાં આપણી મેવાનુ ક્ષેત્ર નકચિન થઈ નજે અને પ્રાદેશિક ભાષાવાદની અભિરુદ્ધિ થા કરશે

ચન્દ્રાકા ક શિક્ષણનુ માધ્યમ હિદી થયે ગુજરાતીના નાદર્શ ને પ્રભાવ ઘટશે એ ભય અગામવિક છે

હિન્દીને માધ્યમકયે ઉચ્ચત અભ્યાસમાં સ્વીકા કરવે એ ગુજરાતીના વિકામ માટે જરૂનુ છે એમ હુ માનુ છુ ગોવર્ધનગમ, નગસિદ્ધનાથ ને નાનાવાલ અગ્રેજ ને મગ્નૂ શીખ્યા તેથી ગુજરાતીનો વિકામ રૂધાધ ગયો ? ગાંધીજી, મહાદેવભાઈ ને કાકા કાલેલકર સસ્તૂત દિની અગ્રેજ, મગી ભાષાનો અભ્યા : ન કર્યો તેમ તો વધારે મારી મિત ગુજરાતીની મેવા અન

[illegible]

આ પરિસ્થિતિને પહેંચી વળતા જૂના સાહિત્યના અપ્રગટ પુસ્તકોનું સુલભ આપણે હાથ પાડે તેથીય વધારે આવશ્યક તો પ્રગટ થયેલા જૂના સાહિત્યનું વૈજ્ઞાનિક સંશોધન અને આપણું સાહિત્યકારોની અપ્રગટ કે અપ્રાપ્ય કૃતિઓની આશ્વસિઓ બહાર પાડવી એ છે. આસોસની વાત તો એ છે કે ગોપર્ધનગમની બધી અગ્રજી ને ગુજરાતી કૃતિઓ સળંગ ગતિ જપાઈ નથી અને જૂના સાહિત્યના પ્રાચીન સંસ્કાર શ્રદ્ધાની 'હરિમંહિતા' વળગ્યાયેથી સરે છે.

અનુવાદો પાછળ પૈસા વેરશી દેવામા અર્થ નથી. જો એમ કહેવાનું હોય તો આપણે આપણા સર્વિશીએ લાખો રૂપિયા ખર્ચી કદેશો નિષ્કળ પ્રયોગોની કથા સાંભળીએ. જો આપણે નામની નિકેતો કંપા હોય તો આપણા સાહિત્યકારો અને પ્રાધ્યાપકોએ અનુભવસિદ્ધ મૌલિક સુન્દર સુન્દર સુન્દર

(5)

જામાંથી આહુત્ય ને મંદાગને માટે ગુજરાતીઆના હજારોથી વધુ મૃત્યુ માન ન ઉત્પન્ન થયાથી આપણાં
જીવનનાં વહેણ ઉપરજ્યાં જ મહેવાનાં.

એ પ્રેમ અને માન શુભાતના હૃદયમાં છે? નર્મદ ને ગોવર્ધનરામની વચલી સમન્ન શુભાતના મામે મામે બાળની સાંભળી છે? નડિયાદમાં ગોવર્ધનરામનું સત્ત્વ મૃતિમન્નિ કોઈ દેહાણે નહોતું બાળ્યું? સમન્ન બાળના વિદ્વતશિષ્યેમણિ શુભાતી હેમચંદ્રનું ક્યાય નામ કે નિધાનું દેહી?

જગદાન મોમનાથનો મોડો-સવ આવતી કાનિઃ પૂર્ણિમાએ પ્રતાપમાં પ્રાપ્તિ પૂરું હોયનારા માથાથી એ કેટલા
જાણે છે ? જે જાણે છે તેમાંથી કેટલાની કમના લેખિત થઈ છે ? કેટલા જગતની ઉચ્ચ કક્ષાનાં હોય ?

सुगतातना विश्वभां जयसिंहदेव मिहिरान्तु लभ्मरथान पासाधुरः अजगतता विसमानितः अपूर
५३५ छे. त्यां हल मधी लय स्मृतिभिन्नि ग्यवान् डाधने भ्रम्य नयीउटे ॥ १०१६ ॥

મુનિગણને 'પૂજ્યવંદની દામુરી સરખો' ઉચ્ચવય ગણનારાઓમાંથી કેટકો જન્મ 'દેવતા-મન'ના પદમ
ધામનાં દર્શન કરી પ્રત્યર્થ થયા છે? તો પછી ત્યાં સુયોગ્ય સ્પર્શભક્તિ વ્યવસ્થા, વૈભવે મનાયાય?

એક વાત બુદ્ધો મા. જામહત્તાનાં લોકરમણોમાં વર્તમાન સામુદાયિક ઔદ્યોગિકતાનાં, અને ભાવિ સાહ્યનાં મૂળ છે. જો એ મૂળિયાં મૂકવા દેજો તો એજે યઃ ને ન્યાયવાનો દુઃખ જુવે અને એમને લેયે તો સાહિત્યને પ્રેરણા શાની મળે ?

મુગ્ધતાના સર્જનકારિણનાં રમણો તાજાં રાખવાની દેવ રાખો. આપણે મુગ્ધતાની નિમિત્તનાં ખોટાં અણગાં ફૂંટ્યાં શા અર્થનાં ? આપણી કહેડોની ધનદેવન જ્યાં પિતૃસગુણાણે નયોં ચૂક્યું એટલે પામિતે તો નીચું જોવું જ મું.

ત્રીસ વર્ષ પૂર્વે મ રામેન્ગીઝ સાહિત્ય અને પ્રજાનિમગ્ન સાહિત્ય વચ્ચેનો જ વલગો હતા પ્રજાનિમગ્ન સાહિત્ય અત્યંત મિથી અન્ય એવા કોઈ એક ઉદ્દેશનું વાળ સ્વીકાર છે ઘણી વાર તે ખલવ પ્રેમી નીતિમાધ્ય થયા માગે છે, કોઈ વાર સિદ્ધ ગણાતા સાહિત્યના અનુકરણને વિસાગે મૂકી એ જીવન મુક્ત થઈ જાવું નથી આજના જમાનામાં સાહિત્યની દૃષ્ટિએ ઉપયોગિતા હોવી જોઈએ એવ ધોળા વગમ મર્મમાન્ય થઈ પડ્યું ?

પણ રોમેન્ગીઝ સાહિત્યનો આવા કોઈ ધોળા સાથે મળધ નથી અતરના જોડાણને વ્યસ્ત કન્યામાં જાની સફળતા વધી છે એનો મર્મનહાર નિસ્વ પ્રેય આત્મચંદનમાં પોતાનું સાર્થક મમજો છે

આ રોમેન્ગીઝ સાહિત્ય અર્વાચીન કાવ્યપદ (Modern Age) ની વિશિષ્ટતા છે એનાથી પ્રેરાઈ છે બી મહીન આપણ ઘણ સાહિત્ય મર્મનું છે નર્મદ આપણો પહેલો રોમેન્ગીઝ પણ એના સ્વભાવમાં મુક્તતા ને માર્ફત નહોતા, વળી એની દૃષ્ટિ સરસતાપૂર્વક નહોતી અતિશયોક્તિભર કથનો એને સ્વાભાવિક હતા જ્યાં માનવહૃદયનું માગર્શન સ્વીકારવામાં તે ગચ્છતો એ સાહસી હતો અમલકે પથે જવાનો એનામાં ઉત્સાહ હતો ત્યાંનામખી પર જઈ ઊભા મહેવાની એનામાં કૃષ્ટતા હતી એથી એ આપણા અર્વાચીનોમાં આદ્ય હતો

અવાચીન સાહિત્યનું ખરું ક્ષેત્ર માનવજાતિ જ છે એ મને આપણા સાહિત્યકારોએ સ્વીકારી આપણા સાહિત્યમાં નથી દૃષ્ટિ આણી

ગોવર્ધનગમ રિંગે એ કાલે જ રિંગનારી ન્યું પોતાના હૃદયના ધમકાગ સગવડતીયદ અને કુસુદસુદરીના હૃદયોમાં એમણે સામન્યા ને આપણને મળાવ્યા પોતાના હૃદયના દાર એમણે યોની નાખી આપણને આપણા હૃદયમાં રિંગના ન્યાં અને તેથી એમની મર્મસ્ત્રાએ અપ્રાચીન ભાસ્તીર સાહિત્યમાં નવ સીમાચીક્ર ઊભું થઈ

નસિહુગન, પ્રાન્ત અને કરાપીએ પોતાના હૃદયના દાર્પણે વનાર જોવા અને આપણા હૃદયના આત્માજ્યની મીમાં પણ વિસ્તાર મનારી નાનાવાયે હૃદયના સુકમાર ચપ્પોને રાન્દસૌદર્ય રહે આહુનાદ જનક મના યા ગાધીજીએ પોતાની આત્મચામાં અતરના મથનો અને જતિઓને નગનપે વર્ણવી રુસોના આત્મચંદનોની મર્માર્થ કરી

રોમેન્ગીઝ સાહિત્યના આ આદ્ય દૃષ્ટા રુસોએ પોતાના 'આત્મચંદનો' મા આ નરી દૃષ્ટિને મુક્ત કર્યું એક સૂત્ર ઉચ્ચાર્યું કે 'Moi Seul' — 'માત્ર હું', હ જોવો છું તેવો જ. જેવા માગ ભાવો ને ઊર્મિમથનો છે તેનું જ 'ર્શન' ગરીષ, અને એવાજ મર્મનમાં તમને તમારું દૃઢ દેખાશે.

માનવી માનવ હૃદય સાગર છે એમાં ઉત્થાઅમય તરંગો જોઈ છે ભલકરગી મત્થો ને પ્રવાનન્યુદો પણ છે ફેવન્યાનું હોય એવું મુમલ્લ મગીત એનો પ્રાણ છે જ્યાં એમાં વિકાસ શિશુમારો, ડેરી જતુઓ ને યુગમાવતા મદ્રો પડ્યા કે માગર એના તરંગો પર મનુષ્યને ઉગાળી શકે છે અને એના યુગમાવતા જોડાણમાં કાનારી પણ દે છે

એ સાગરના જોડાણ નીચમાં અને એના નુદ ને ભરમ્મ નહેયોને પ્રતિમિમિત્ત મના, આ દૃષ્ટિ સાહિત્ય સ્વીકારે કે તે જ પછે પ્રજાનિમગ્ન સાહિત્યે હૃદય પર કરેલો ગકપિઝોડો ખપી જાય છે મને

સાહિત્યપ્રકાર વચ્ચેના ભેદ ખુબી ઓછા છે અને અર્વાચીન સાહિત્યની મર્યાદા મોડિનીના નહોતી માત્ર લેખકોને સમસ્યા છે

(૧૧)

આ દૃષ્ટિ માત્ર અર્વાચીન સાહિત્યના જ છે એમ નથી અર્વાચીન માનવીએ સમજતું હતું, પરંતુ જ નવી દૃષ્ટિ કેળવી છે તેનું એ સમજ છે અને તે જ માનવકલ્પિત યામના પુરાણા જાનમશ્વી આજના અર્વાચીન નામધરને જોવા પાડે.

આ દૃષ્ટિ નીચા છે કે જીવન એ જ પદ્ય અર્થે કે માનવજીવનમાં ગમત, વલિષ્ટપૂર્ણ આનંદ વેળવ Vivid richness of the life-આવે અને સુખ સ્વાનુભવશક્તિ દરેક અનુભવના નમના નવીન બની નાં તો આ સત્ય મિલે થઈ શકે છે

એ વૈભવ પર દેકરેલો થાય કે એને વિતે કલ્યાણ આવે ત્યારે જીવન સમય મળે છે

આ અર્વાચીન દૃષ્ટિ એવી સમાજ-ન્યાયા ધ્યાન માગે છે કે જેથી દરેક અનુભવને આનંદ વૈભવ સુખ મને આ જ અર્થે સમાજસેવા, યોગદાનનું જ ન્યાયગાસન (Welfare State) કે જે જ નવીન થાય તે માટેના માન આપે છે

જ્યારે આ અર્થના દર્શન થાય ત્યારે માનવીની આત્મમિલે થાય છે ત્યારે એને અપૂર્વતાની ગાંધી થાય છે, પદ્યોકમાં ની આ લોકમાં, સ્વાભાવના દમનથી નથી પણ તેના ભાવનામાં પરિવર્તનથી

કાષ્ટક વાગે આ આત્મ વૈભવ નિર્ભય ને ભય બની ઉચ્ચાત્મની પગલાંઓ પડે છે ત્યારે નૈમર્ગિ-હોય તે આધ્યાત્મિક થાય છે ને આધ્યાત્મિક હોય તે નૈમર્ગિક મની જાય કે એમ થતા ઇશ્વરનું મનુષ્યમાં અવતરણ થાય છે, અને તેને જો સમજતો માનવે આત્મ વૈભવથી સમૃદ્ધ બને છે અનાદિ કાળથી યોગીઓ, ભક્તો ને ચિંતકો એ જ વૈભવને કેળવી, એના વિશ્વમાં પગલાંઓ પડેથી પોતાનામાં અને જગતમાં નિશ્ચયે આનંદનાં જોતા આવ્યા છે

આજના જમાનામાં આવા વૈભવનું સાહિત્યમાં દર્શન કરવું દુર્લભ બનતું જાય છે, નહીં નવી આડે મહાભય આવીને બેસે છે અને ઘણીવાર તે સાહિત્યકારની સ્વાનુભવશક્તિને સ્વાં નામે છે

મામાન્ય રીતે સાહિત્યના પ્રકાર અને મસતતોના આધારે તત્કાલીન વાચકોની મતિ ને પ્રભુતાકિનની મર્યાદા ઉપર મૂકે છે ઘણી વખત શિક્ષિત અને સરકારી ગમિ-વર્ગમાં રચિતિમ-થયે હાલથી સાહિત્યને વિકાસ સંકુચિત બની જાય છે જાણે ' માનવરી ' ન્યા તેના અમયના આદ્યની ભાવના ગમિમને મતોવવા અટકે ભાષાપ્રયોગ અનિવાર્ય થઈ પડે

આ જમાનામાં નિમ્ન ગતિઓ આજના યુગ છે તેમના દયાગમના પોતાના મિત્રદુશ્મન સાહિત્યમાં પણ મારે ગયા વિદ્વાન કે અભ્યાસી ગમિમના અભિપ્રાય પર મૂકે પુસ્તકો અવનમતો નથી આજે મામાન્ય વાચકોની સંખ્યા ટૂંકે ને જલ્દી વધતી જાય છે અને યુગના આપણની શક્તિ તેમની પામે આવી છે એ નમદાય નથી ગમિ ને નથી અપન લુપ્તિનો

વળી ગન્યસત્તાના દાથમા પોતાની નીતિને અનુકૂળ સાહિત્ય પ્રસારવાની ને પોષવાની નિસીમ શક્તિ આત્રી પડી છે, એટલે આહિત્યમર્જન તેના પ્રયાગ્નુ માન આધન કે એમ જાણ્યે અજાણ્યે સાહિત્યમ ઝીમરી યે છે

આ બવાના કુતવ પ આહિત્યના આદર્શ ને ધોળા બને અધોગત થતા જાય

સગસતાનો સાક્ષાત્કાર કરવાની જોતે વાળના છે તેને આ પડે છે દેવો જ પડે છે સમસ્ત સસાગી અમર આદિત્યોના મેવન કરી અનતમાન મુત્રી મીમાર્ષ મને એવા મર્જનનો તનસાટ કેળવે તે જ આહિત્યકાર આ કરી શકે છે

નાકારોને ઇશ્વર અમૃદ્ધ આતર વૈભવ આપ્યો છે ત જ તેમની છવનયાના મદ્દના કરવાનું ક્ષેત્ર અને આધન બને છે

તેથી જ કાકારોને કુ હુ ક એનો છેહ કંગો નડી એના પગ કોઈને જાણરા બાધવા દેગો નહીં એને કલાત્વામીઓની ઉખા આપજો અનુભવના આસુથી એના પર જાતસિચન કરજો ગરીમીથી ગભરાશો નહીં તૃપ્તિથી વિશ્રુખ મહેજો જગતના પ્રયોભનો ને ડરામણોથી બેપગવા બનજો

સક્ષમ બનેની આનુભવશક્તિથી સમૃદ્ધ થયેલા તમાગ આતર વૈભવને નમનકપે ને નિસ્કંકાયપણે સાદિ લમા મૂર્ત કરજો આત્મશ્રદ્ધાથી ચગજો નહીં

આમ મૂર્ત થયેતુ તમારુ સાહિત્ય હૃદયોને નવપદ્યવિત કરજો અને માનરીઓને અપૂર્વ થવાનું સામર્થ્ય આપશે બને જગત હમે કે અવગણે પણ તે જ સાહિત્યકારને આત્મસિધ્ધિના શિખર પર લઈ ગયા પિના મહેજો નહીં

આતુ સાહિત્ય ગુજરાતમા સગય એ જ પ્રાર્થના અત્યાર કરુ છુ, અને છેલ્લી પળે જ્યારે મારા નિશ્ચેતન હાથમાથી નેખળ સરી પડશે તે નખતે એજ પ્રાર્થના શ્રીશ

શિવાસ્તે વમ્ધાન સન્દુ

સાહિત્ય વિભાગ

— કવિની સાધના —

શ્રી હિમાગંધઃ જોષી

આપણ જેમની શતાબ્દીને પ્રસંગ મળ્યા છીએ તે સાક્ષર-ચર્ચા જોવાર્થનનમનુ નામગમન રજા જ, એમએ એક માન્યત તરીકે મળીભાવે કરેલી સાધનાનુ અભણ થાય છે જામેની વળવાન જેવો ધ ધો, જેમા માણસ જેમ મત્યુ નહક જતો જાય તેમ એની આવક વધુ ને વધુ વધતી જાય, એને સાક્ષર-ચર્ચા વચ્ચની ઉમર ભરણવાનીમા વાડમયમેના માટે અને તે દ્વારા દેહ અને આત્મા પ્રયેનો ધર્મ મનવરા માટે નિશાન્નપિ આપવાનો મદપ એમણે દ્યો હોતો, અને ૪૩ વચ્ચની વયે એને અમનમા પશુ મકી મકયા હતા, એ મુવિહિત છે વીસ વચ્ચની ઉમરે આવો મદપ કમ્પા વ્યકિતએ એ જનની સાધનામા કાઈ વિશેષ આર્થિક જરૂર અનુભવ્યુ હો. શકિત કે સિદ્ધિની તુનનાતો ખ્યાલ નથી, અકી એ પ્રમુખ નથી, પણ માનમ ધાગસની આનતમા ગોવર્ધનગમનુ જે અજેન મહાકવિ સાથે વીકીક નામ્મ છે તે મિદન ત્રેરીમ વચ્ચે આત્મનિરીક્ષણ દસ્તા પોતાની વસન્ત મોડી જીમી અને પચ્ચવણે લચી નહિ અને આનુ પગિકના (inward ripeness) નુ તો નામનિશાન નથી દેખાતુ એની નોધ લે ે પશુ એનુ હદય આગા-આધામન ઉપર આવીને વિગે ે અધ ન છે, જે એને એ રીતે ચોવવાનો અનુગ્રહ હુ પામ

All is, if I have grace to use it so,
As ever in my great task Master's eye

માથે માયિદ એર છે અને એની આગમ કામનો એજ હિમામ ચૂકવાનો ે એની વચ્ચનદષ્ટિની રીણી હાયા હેયળ, આપણને મળેલી નાની મોની શકિતને ચોજવા આપણે હમ્મ તત્પર નહેવુ જોઈએ પોન અધ અને છે ત્યારે પન એની આત્માની એક માત્ર ચિતા પોતામા નિહિત થયેલી પત્ર વગવણયેલી મહેની 'શકિત'ને 'માગ માયિક'ની એવામા ચોજને હિમામ ચૂકવરા અગે છે

And that one Talent, which is death to hide,
Lodg'd with me useless, though my Soul more bent
To serve therewith my Maker, and present
My true account.

અને હવનના આરભમા કહ્યુ હતુ કે '...I might perhaps leave something so written to after times, as they should not willingly let it die'— એ પનાલે યગયુગની માનીતી મહાકાવ્ય આર્ચિ વચનાઓ તેઓ પોતાની પાળી મના પલ મયા છે

આ નતની સાધનામા માનવપુરુષાર્થનો એક પ્રમુખવિશેષ જોરા મળે છે

વનિ જ નહિ, કળાકાર માન (અકી કમિ સમ વ્યાપક અર્થમા જ માન્યો છે) હિ ને કાઇ સાધનામા પમાગ થતો હોય છે, જેને વીધે એ જીમ હવનમાધે મના જુદો પડે ે એનુ એની સાધનામા

યુ છે, જેને લીધે એ જુદા પડે છે ? બવા કળાકાંગેમા અનેક રીતે ભિન્નતા હોય છે, પણ દરેકમા કળાકાંગેમાનામણુ હોય છે, તે સારને લીધે 'કાંઈ' સત હોય, કાંઈ નાપિનાત્મા હોય, કાંઈ અનુકૂળ હોય, કાંઈ ગે-અનુકૂળ હોય, કાંઈ પડિત હોય, કાંઈ ચાગ ચોપડી જ ભણેલ હોય-મનમા કવિ હોવાપણાનો સામાન્ય અશ ને આ પ્રકારનો છે ? બીજા સન્દેશમા, તમે સમજાવે હો, શુ હો, ચિત્ત હો, અધ્યાત્મજ્ઞાની હો, વિદ્યાન નાસ્ત્રવ હો, અને જા તમારી અન્યા કવિતાની કક્ષાની ન હોય, જ્યારે બીજો માણસ પૂરો સમજાવે દેખાતો ન હોય, બારે સ્વરૂપ કે ચિત્તક ન હોય, તમારા જેવો અધ્યાત્મજ્ઞાની કે વિદ્યાન નાસ્ત્રવિત્ત ન હોય અને તેમ જા એની અન્યા તમારી અન્યા કરતા બેસી એટલે કે કવિતાની પ્રતિષ્ઠા પહેલે એની હોય, એમ બને સમજાવે, શ્રીમત્. ચિત્તક, અધ્યાત્મજ્ઞાની કે ગાત્રવિત્ત ચવાથી માધના મ્તા જુદી-એ માધના ઉપગત માધનાની અવગત-સાધના હોતી જોઈએ એનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

કાવ્ય અથવા નો કાંઈ પણ કળાકૃતિ આપણને તંચા રૂપે મળે છે તેની પાછળની માધનાનો અર્થાત્ પ્રયોગ તો કળાકાંગેની પ્રત્યક્ષ વામગીરીમાથી આપણે મેળવીએ છીએ અને કેટલાક-મોટા ભાગનો-અનુમાનથી મેળવના પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્રીન્દનાથના હસ્તાક્ષરમા ઉપાયેવ એમના કાવ્યનો પ્રથમ ખરડો અને એમા સ્વરૂપે એમણે નુધાગ કરીને એને આપેલો અતિમ આકાર એ જોઈને અથવા આજ્ઞાસિએ આજ્ઞાસિએ કેટલાક વિચારો પામ ફરવતા હોય છે તે જોને કાવ્યના બાહ્ય દેહ અંગેની સાધનાનો અનુસાર આપણને મળે છે ક્રીડા સહ છે, જાડને પાઠ્યા આવે છે એમ કવિને કમિતા આવી જોઈએ પણ એ ઉપરથી કાંઈ એમ માની બેમે કે કવિને પાઠ્યા અંગે કાંઈ કરવાનું રહેતું નથી, તો એ ભાગ્યે જ અનુકૂળ હોય માડ થે પડેલા હોય ને મનમા વાઈક સ્ત્રી આવતા નિયોનારો કે વિન્યી પાઠ્યા મિનાનનો જોમો માર્ગ કાપીને 'અનિમ મોજાન' ના ચિત્રમા અધીતની પીછી ફની આવના

કળાકાંગેના માણ આકાર ઉપર કામ કરતો આપણે જોઈએ છીએ, પણ એટલામા જ એની માધનાનો અત આપણે નથી એ અનુકૂળ છે આ ચિત્ર કે આ કાવ્ય કરવાનું એને મુજબ કયાથી ? અને જે સ્ત્રીયુ તેને આ આકાર આપના માટેની સામગ્રી જગતમાથી-જગતમાથી એણે આત્મસાત્ કરી શી રીતે ? અહીં આપણે અનુમાનો કરવા પડે છે અને કવિઓ-કળાકારો પોતે આના જે જવાબો આપે છે તે પણ અનુમાનના પ્રકારના જ હોય છે આ મનમા કવિના વામનાગએ અમુક વાત કરી માટે જ તે સ્વીકારી લેતી એ કીક નથી-અનમત્, હું પણ જો કાંઈ અગત્ય અહેવાલ આપું તો એને પણ આ વાત વાગુ પડે જ છે અને જોગાનુજોગ હું પણ આ જગતનો એક અહેવાલ આપી બેઠો છું. મત્ત વગમતી ઉમરે આજુની ગિમિમાળા પાસેથી હું મદેશ વર્ષ આવ્યો હતો 'મોન્દરે' પી, ઉત્તરજા ગામે પડી આપમેળે' રૂપક ખજેરી નાખીને જોઈએ તો આમાથી એટલું મનમાય છે કે કવાકારે બહારથી કશુંક કાઢવું કરવાનું છે અને એને પાછું મહારુ મુકુ કરવાનું છે પણ આ એ પ્રક્રિયાઓ વચ્ચે મોની તપાસવા જેવી વસ્તુ તો એ છે કે અહ અચિત્ત રેતી મામગ્રી અમક પ્રકારે, સ્વરૂપે, બહાર મુકુ અર્થ એ રૂપ બાધવાની પ્રક્રિયા શી જાનની હશે ?

દેકામા, કાવ્યના અનુભવ ઉપરથી કવિની માધનાના ત્રણ સોપાન ખામ વસુ બેમે છે ૧. કવિ જગતના પરાર્થોનું વિશ્લેષણાવે અદ્વય કરે છે, ૨. વિની એનામા અચિત્ત થયેલી એ મામગ્રીન અર્થ-પ્રક્રિયાથી ૫ બધાય છે, અને ૩. એ અને અનિ ચયાનય સમગ્ર કરવા મથે છે

ઉપર મુસવ્યું છે તેમ મુખ્યત્વે કાવ્યકૃતિ ઉપરથી જ કવિની માધનાનો વિચાર કરવાનું શક્ય છે પણ એનો વિચાર પ્રક્રિયા આપણમાં જ માર્ગ પ્રપ ઉપવાન નીકળે-એવા કેટલાક મિત્રોને હું જાણું પણ છું-

આ કવિઓની જગ જ શી કે બના, કે અમલી સાવના નમજના પડીએ વળી / પણ એનો પ્રત ઉપાસના માત્રથી કવિઓનો કાંઠો નીચળી જઈ શકેનો હોત તો તો સારું, મામતા ત્રાહિત માણસો એવા પ્રથમ પાઠ્યના ઢાંચા, દીપો વગેરે મામતાના જ મૂલ્યોને કવિઓથી વાજ આવેલા ચિત્તોની દરેક સીના ગી નથી અઠી હાથ ગમ પૂર્વે કવિઓથી નાસેનાઓ તરીકે એ જોઈને જોઈને નહોતો મહામનુષ્ય ધન્ય ત્યાગી એ પ્રતિષ્ઠા કરી અટકી નથી એના આત્મી દીપોના દનાતિઓના અનુભવ ઉપથી અને નિષ્કાંચી કામગીરી ઉપથી ધકાઈ છે એટલે એનો પરિચય દરના કવિઓની જગ છે કે કેમ એ વિશે તો પ્રનાશ પડે જ (એનો નિર્ણય છેવટે જતા નીચી), પણ એમથી નિષિદ્ધ સાધનાનો પગ માગ એવો અશક્યો મગ, બનકે નિષ્કાંચી સાધનાનો માર્ગક ખ્યાન નિષ્કાંચી વિરોધીઓ દ્વારા મેળવેલો એ સી પણ)

જોઈએ કાવ્ય આદિ કળાઓ સામે જે દૃષ્ટિ છે તેમણે તમારો તમારો વાધો તારી તારી છે પડેલો અને મુખ્ય વાંચો એ કે કવિની સૃષ્ટિ મિથ્યા છે, ભ્રમણા છે, અન્યથા છે એ નાખ્યો આપે છે સુતાર જે ખુરશીઓ વડે છે તે બવા એક આર્થ ખુરશીની અથવા ખુરશીના ખ્યાલ (Idea) ની નકલો છે, એટલે - સત્યના આભાસો, અનુદરશો છે હવે ચિત્કાર આ ખુરશીનું ચિત્ત કે એ તો અનુદરશનું પણ અનુદરશ નકલની પણ નકલ થાય અને સત્યથી એ કક્ષા ફટી નકલ કે અર્થાત્ દરિયા 'અન્યાનથી વેગળી' છે ('કાવ્યમીમાસા'મા ગાજેખર દા ય સામે જે નજ વાધાઓના અવતરણ આપે છે તે પણ પોટોના વાધાઓના જેવા જ હોઈ એનો ઉત્તર પણ અડી તે ને પ્રસંગે મગે અન્યાને નહિ વેખાય) અન્યાયાભિયાયિત્વાજો પેદાવ્યમ્ કાવ્યમ્ ।

બીજો વાંચો કે નૈતિક હોમ હોતી પણ અનીતિમગી યાતો કે જે અનુભવે હરા લન્યાવ જે ને મળના અનીતિપ્રસંગોનું એ આવેખન કરે છે પનોકનું એ આનિલનું ચિત્ત આપે છે, જેની વચ્ચે ઉપર વિપરીત અસર પડે એ કહે છે - અનુભવના માર્ગના આગળ એ કુલ છે, એક મ નો અને બીજો અમરનો કાંઈને એ બનેમાથી મિશ્રણપણ હવન નશે કે તો કાંઈને માન અમરના કલમાથી, પણ કાંઈને અમરના કલમાથી બક્ષતો નથી આમ દરિયો અમરના નહિ પણ અમરના માર્ગક છે અસહ્યપેદાશક્તિ નોપેદાશક્તિ કાવ્યમ્ ।

ત્રીજો વાંચો દરિયોની બેકામ ઉત્તમતા સામે, અને એમને હાથે આવેખાના અરિવેક અને અન્યથા સામે છે એના કહે છે કે કવિતા એ પ્રકારનો કે જે અને એ કે જે એની છે આખાના નિમ્નમ, નિષ્કૃષ્ટ અગ્રો-નાગાવેગો તેને એ કે બહુકાવે કે કવિઓ બુદ્ધિનો નિરોધાન થાય એની આભરિમનિની પ્રતિતા વચ્ચામા જ મર્જન કરી રાખે છે અને એમની અમર નીચે યોગના નગોદ- વચ્ચે છે નિતામા મિત્રોના મૃત્યુ પાઠ્યના હૈયાકાંટ મુનો આવના હોય છે અને જેવા જેવાઓને નેહમના મનાવાય ? કેની નયમડીનના, અમરકાન્તિ ! અસમર્થાભિયાયિત્વાજોપદાવ્યમ્ કાવ્યમ્ ।

ચીક યોગને હવનમા ત્રણ મર્થો વહાવા હતા : સત્યમ્, શિવમ્, સુન્દરમ્ પોટાએ મોઢીનના જ્ઞાન એટલે મદાયના શીન (Knowledge is virtue)-એ મરનો ખુરશી મેલ જ્ઞાન દાન નન્યની સાધના, સત્યાદ્વા દ્વારા શિવની. આ બને સાધનાઓ, પોટાને પોતાને "આર્થ નન્યની એ મના નજ મની હતી તેને માટે અનિવાર્ય હતી, બનકે એમને મન એકરૂપ હતી, વ્યષ્ટિ તરીકે માણસ જ્ઞાનનો-અન્યનો સાધક હોય, અને સમર્પિતના અગ તરીકે શીનના-શિવનો ઉપાસક હોય. આવી જાતી, અને તેથી સત્યાગી, વ્યક્તિઓનું 'આર્થ નન્ય' મને હોય આમા, 'સુન્દર'ની સાધનાનો અનુભવ એમને મન ખાન નહો નહિ મન મને મન અને નિવને આધાન પગેઆનના નવ તરીકે એમને જોત મને નજ મને

નુ-દગ્ધા ઉપાસક કવિની સાધના સત્યની દૂર લઇ જનારી છે એમ નિરૂપનામા ખોટાની ને ખૂન થતી હતી તે એના શિષ્ય એન્જિયોટને હાથેડથી મુઠારી આપી કવિની સૃષ્ટિ મિથ્યા નથી, મન-દત્તિદાન એ વધુ તત્ત્વનિર્મિત છે એમ એન્જિયોટને કહ્યું એમીનિઝ એ એનેન્સાન્સ ન્તા વધારે વાસ્તવિક ?

નિ એ માન અનુકૃતિ આપતો નથી ચિત્ત-ગત્તો માન હાથ અનુકૃતિ કરી ગ્લો હોતા નથી, એન આપૂય બીન એ હાથને પ્રેરી ગ્લુ હોય છે અને અનુકૃતિના જોતગવા મળી ગ્લુ હોય છે ચિત્રમા માન માલ જગતનો પાથ જ જોતગતો નથી, કળામગ્નુ અતગ્ગ પણ જોતગ્લુ હોય છે કળાકાગ્નુ અતગ્ગ-લાગણી ભાવના આદિ સવિરત્તન એ પણ કલાકૃતિમા જોતગેની એક વાસ્તવિકતા છે એ વાત ખેંટાએ લક્ષમા બીરી જ નહિ માલ જગતની ઠમી આપણી આગગ ચિત્રચાવી કરી આપના સમર્થ હોય એવી એ આપ છે એક કમેગની આવળી આપ બીજી કળાકાગ્ની પ્રતિભાની આપ કોઈ એક ગિરિનિર્જંગ સામે આપણે ગભા છીએ કમેગની અધ આપ એનુ દોટાયિત આપે એમા યથાતથ ગિરિનિર્જંગ હોય, ન્તાયે કળાકાગ્નિ ચિત્ર આપેએ તો એમા ગિરિનિર્જંગુ યથાતથ સ્વગ્ગ જળવાય ન પણ હોય માલ જગતનુ યથાતથ એ જ માન ઈષ્ટ હોય તો તો કળાગ્નના પ્રતિભાચનુ ગ્ત્યા કમેગનુ જડ નેત્ર વધારે શ્રદ્ધેય દરે પણ ચિત્રકારના ગિરિનિર્જંગમા માત્ર બાકારના યથાતથ દરની આકાશ આપણને નથી એ નિર્જંગના કિન્નોલમા, પઠકાદમા અમળાદમા, ઉઠાગામા કળાકાગ્ની-અને આપણી પગ-ચેનના તે તે સ્વગ્ગ ધાન્સ મરી સમગ્રમા થના જીવનના ઇલ વિગિષ્ટ દર્શનથી ગચતી હોય છે માલ દર્શનની મ થી કળાકાગ્ની ચેનના એક વિશિષ્ટ આકાર પામીને આપગા ભાવને મર્ષે છે અને એમા ભાવોદ્ભોધન દાગ કળાગ્નને વાધેના કોઈ વિગિષ્ટ દર્શનના યથાતથ-અન્ય સાથે આપણી ચેનનાને એકગ્ગ કરે છે કળાનુ યથાતથ માન માલ જગતનુ યથાતથ નથી, મગ્નુ મય અતે તો કળાગ્નના દર્શનનુ મય છે માલ જગતનો એમા ઉપયોગ થાય છે

એટલે - માલ જગતનુ નુર્થ અનુગ્ગ એ કલાકાગ્નના ચમ્મ ઉદેશ નથી ભગ્ત કહે , લોકહૃતાનુવરણ નાદયમેતન્મયા કૃતમ્ । અથવા નેરુન્ધિય, હેમ્બેટુખે, પેતે ઉમ્બેની કળા-નાટ્યકળા-ની જૂઆનુ નદય 'to hold, as 'twere, the mirror up to nature,'—કુન્તની સામે ભરો અગ્નિમા મવાનુ છે એમ કહે છે, ભાર માન માલ જગતના પાથો એવા ને એમા નાન્યકળા દાગ ગ્ગુ મનાના હોય છે એમ અમળવાનુ નથી (નેરુન્ધિયમા તો 'બળે કે' મય- ૬ જ) યોમ્મત-યોમ્મની હેશી-ઉપ થી નાગ ઉપજાવેનુ છે એમો જ અર્થ ગ્ગે વી ,

માન જગતને નિ પોતાના દર્શનને અમ્મ કમ્મા માટે ઉપયોગમા લે છે માલ જગતના પાથોમા નેનુ ના સ્વયં તે કવિનુ સાધ્ય છે એલ નથી, એ પાથો મ્મિના દર્શનની અભિ ચમ્મિતુ સાધન માન છે અને એ અમિત્તમ્મિની જરુમિગોનોને તેઓ વશ વર્ને છે કુન્તક મ્મે છે તેમ પ્રતિભાવો તત્ત્વલોહિચિત્તેન કનચિત્ત પરિસ્પન્ન પરિસ્ફુરન્ત પદાર્થ પ્રકૃતપ્રસ્તાવસમુચિતેન કેનચિદ્ ઉત્કર્ષેન વા મમચ્છદિતસ્ત્રમાવા સન્તો વિવક્ષાવિષેયવેનઅભિધેમતપદવીમ્ અવતરન્ત તથાવિધિનેપ્રતિપદનસમર્થેન અભિધાનેન અભિધીયમના ચેતન ચન્તકારિતન અપદન્તે । અર્થાન્, મર્મ્મ મ્મિની પ્રતિભામા જોવા કોઈ પગ્ગિપદને વીધે માલ જગતના પાથોનુ પોતાનુ સ્વયં કોઈ બળ છે, તેઓ મદ્દા છે તેવા ને તેવા કવિમ્મિટમા મ્મેવા પામના નથી કવિ જગતના વિરોધુ નિરોધાવે ગ્રહણ મ્મે છે એ મ્મિની માનના ॥ ઉગ નિન્ગેના પ્રથમ મોપાન ઉપ આ નમ્મેથી પ્રમાશ પડે છે બીજા મને મોપાનનો ખ્યાન પત્ર કુન્તમ્મના સમ્બોધથી મને છે , (૧) કોઈ-અર્થાન્ પગ્ગિપદને વીધે માલ જગતના પાથો મ્મિચિત્તમા ભાવમા મ્મિચિત્તે પ્રચ્છ થાય છે અને (૩) એ ન પગ્ગિપદને વીધે ને ભાવમા મ્મિ વાકમા મ્મિ-પે ગ્ગુ મ્મી ગમ્મય એલ મન્મઆમર્થ પળ મ્મિ નામ્મે ર

અડી એક વસ્તુ નાદ ક્રવા જેવી કે નાસર્જનની આખી મળી મળના જતા નુતના જેમ આપણને 'અર્થ' - અગ્રણ્ય - તત્વનો જો થય વગર નહિ આટલું મીકારી લઈને પછી આપણે જરૂર કનિની સાધનાના વિવિધ ક્રમે સમજવા મથામણ કરી શકીએ. આત્મ પ્રક્રિયાઓની સ્પષ્ટતા અને મમજૂતી આપનાનો ભાગ આપણા જમાનામાં માનસવિજ્ઞાને ઉપાડી લીધો છે આ માનસમાં યુગને ગ કહેવાનું છે 'અગ્રણ્ય મનોવૈજ્ઞાનિક ગૂચરાયેની માનસ ધર્મનાઓ અને કાર્યકાન્ધ મનધાને ગોધરા અને ન્યાયવાનો દાવો કદી જતો કે નહિ એમ નહિ એટલે તો મનોવિજ્ઞાને એના અસ્તિત્વના દર્શનો ઇન્કાર કરેલા. તેમ છતાં પૂરા અર્થમાં એ આ દાવાને અજમાવી શકે નહિ, કાળ કે જીવનની મજાદ નાજી, જે જાળા સૌથી વધુ સ્પષ્ટ અભિ યક્તિ પામે છે તે, મૌલિક પ્રતિપાત્તનાના મધ્ય પ્રયત્નોને હકાંવે છે ઉત્તેજનાનો થતો કોઇ પણ પ્રતીકાર-એનો કાર્ય કારણસર પછી ખુનાસો આપી શકાય પણ મજાકતાનું કાર્ય જે કેરળ પ્રતીકારથી તદ્દન ઉપડી જ વસ્તુ છે તે તો સદા માટે માનસીની સમજણ સાથે સત્તાકૂકરી ગમ્યા દરેકે તેનું વર્ણન તો એના પ્રકરનો પત્તે થઈ શકે એની આગીઆગી મધ આવી શકે, પણ કંઈય પૂરું પકડમાં આવી શકે નહીં' — 'સર્જકતા, સર્જકપ્રકૃતિની વ્યવસ્થાની જેમ મહુમ્મય છે સર્જક મનુષ્ય એ સમગ્રગ્રાંપ છે, જેને હૃદયવા આપણે વિવિધ પ્રકારે મધીએ ખરા પણ દમેશા નિર્ગમ' (— 'મોડર્ન મેન ઇન મર્થ ફોર એ મોય'))

માણ જગતમાંથી અમુક અહુલ કયુ એટલે એના પરિશ્રામકરે દનાકૃતિ વ્યવસ્થા મર્મ. એનો ૧૧૬૧૧ સમય ન હોવા છતાં મહાન કવિની ગ્યનાથી એટલું તો સહેજે પ્રતિત થાય છે - એજે થાય મતુ અહુલ જેનું હોય છે યુગના શબ્દોમાં ' . કવિની પામે ઉપયોગમાં લેના આરુ સામગ્રીનો ગમ્મર ભડોળ હોયો જોઇએ, -જે એ પોતાના થોડા અમથા મ્કુરણો પણ સકાન્ત કરવાનો હોય તો રિશિ તો એ કે એના દર્શનની અનૌકિંદ રિશોધાભાસિત્તને વચક કરવા માટે એજે વિરોધોથી ભરેલી અને મા. સમાની લાનય એવી પ્રતીકરચનાનો આશ્રય લેવો જોઈએ અને પોતાના નિઃપણોને નર્ગ અને નગક મુધીની આખી મન્થીના પ્રતીકા વડે સમજવો છે

કવિએ માન 'આ-ર્યો' જ પીવાના નથી ઓન્નર્થમાં અને ઉપાન્ત પામના અને અગ્રદ લેખાના નરવોને પણ આત્મસાક્ત કરવાના રહે છે

ભારી જમાનાઓએ વર્તમાન મમથમાં જાણે કોઇ નમ્મ મોમી આપો ન હોય એમ આગેમેથી હમિ અનુભવો અમિત કર્મો હોય છે

૩ એ નથી મુમત - મળના તજ્જને
મોધુ અને કનય નિઃશૃતા મળે,
તુ ધૂમ ગુમ્મર જેમ ભવિષ્ય કેરો,
ને કોઇને તુર દળે નહિ વાક-હેરો,
જે મડપો વિવિધ માનવતા-લગેન,
જે રગ જે નિરવધિ અડી કે મને,
જે ભૌમપુ વસ્તા કરી ધૂન્વાદ,
મીઠી અને હમ્મરેલ તરી થપાદ
આખી તુ ધોમધખના કઈ ચિત દેખ
દેયાની પાનખર કોઇ એ હવેખ

ને પ્રીતિમાં મુદ નિઃશૃતિ જે થવી જ,
નકાઅમામ પછી જોગતી ભાર મીઝ
જન અમુક વપકતા કઈ હાન્ય જાના
પોન્યા ગિમનામર મડી મને ધૂણાના
વેરા તણા નાલકિજાળ કયાવોણા,
જે તણા તુરૂના મુકમા મોણા
વડોળ દેખ વગના જરી માનમાંથી
જે તાતિન મુમ્મુ ઠ મર્જનાથી

તે સર્વ, હવે ના દૃષ્ટતા મણ્ડે,
આવન્ય મો નિવસતા વળી નૃપ્ય રૂ,
નનમ્યમા મનપતી અનિવાર્ય આસા,
તે કૃતિત્તમભક્તમેન તણા તમાના
દુઃખ નૃદે નીગમ્ય ઉદ્ધત યાતનાઓ
મત્તા-પ્રભાત રમી મૌન વિમાનનાઓ,
ઠાઇને ન તક જોતું પ્રાન્નાજાની,
ગારો તુ-એ તર ને જ મધરા માની,
મેમી મિમાન જનના મળતા ઉશ્કિ
નતોની ગત નીગમ્ય કયમ ભાવ ધીર
ને તપ જો હિતગી યમ માય-વેવો,
ર ગો હુદમ્યનતેડે મિનાય પોઓ.
આ હર્ષશીર્ષ મિરિનચિતની જુવાની
તે ! જો ! પજો ભજકૃતી હજ હોમી ગની

આ જૂથ એક ધમ્મુ ગણી અન્ય ભદ્ર
આ નાજેનું અવગને પ્રમ એ ન કય
આ વર્ગ એક જિયે અહ લોહ પળ !
ઓ દ્વેષી પ્રપત જો ચિત્ત હુદ મજા !
દુર્લિધનું મરુ ને નવ મજા રેવે,
કકાય જો પ્રનયનાડન મોર ખેવે
પેતુ ગમ્યુ શિશુ સકી સ્તનડીટીએ
ત્યક્તાની આ થતી પ્રસન્નિ કઈ ધરીએ !
હા ગર્ભનો વપુર અકુર જો મુરત-
ને એની એ જ ધટમાળ, ન ક્યાર્ષ અત
આખે ભરી હૃદય, ધૂમ તુ મણિ ચોક,
લોહ મિમાય લખના રંગવો વિલો-

આખમા હૃદય ભરીને રૂપિ નધેરી અનુભવજો અનુભવ કરી જો હોય છે અને ક્યારેક એમાથી
ના આખમે પ્રગી આવશે નિઃશ્વાર્થ માર્ગક મિત્ર કે કે તેમ પશ્ચાત્તાઓ તે લોકો ને પે જેમ નગી
નાગણીઓ તેમની નથી (વાગણીઓ તે આવગને ઝટ થઈ આવી હોય છે), એ તો અનુભવો હોય કે
માન એના પશ્ચાત્તા ના માટે પણ માથમે અનેક નમરો, માનીઓ અને વસ્તુઓ જોડેન હોય એ
નજી કે માણમે પગુઓને અને પખીઓના ઉડ્ડનને અને પ્રભાતે પોપચા ઉડાડના નાનકડા પુપોના અભિ
નયને પિગણવા માડવા નેહએ અનન્યા પ્રેમો, અનપેક્ષિત મિત્રો, અને ક્યાગનાય જેના ભરાકાગ વાગ્યા
વતા હોય એવા વિયોઓ તેમ ન હજી ધૂધળા એવા નૈશનના દિવસો અને માવન જેમને, ન મમમર એનું
ઘર્ષ મુખ તેઓ આવવા માગતા હતા ત્યારે, દુહવડા પડેલા, એ બધા તરફ નિચાની પહોચી જવાની
માણમના નકિન નેહએ અને ઉપર ઉનાડેની પશ્ચાન્તિઓમા 'મેમી મિમાન જનના બળતા ઉશ્કિ' આદિમા
જેનું અનુભવન કે એ અનિવાર્ય અનુભવોના અભોનો મધપૂડા કવિચિત્તા ન્યાવો નેહએ એમ નિઃ
કમેરે ' ' એકમેકથી જુદી એમી અને- પ્રેમપ્રિયોની, પ્રપરવેનાથી પીડાતી નીઓની ચીમેની, અને
હજારી કુલ મતેરી, શીયકમ, પોતામા મગ્ન મતેરી જાપી ગયેરી સપ્ર પ્રસૂતાઓની મૃતિઓ દોરી નેહએ
વળી માણમને મરુ પામી નેદરાઓની પામે પણ એમવાનો અનભવ હોવો નેહએ પુત્રની નાગીએ અને
ગમે તેવા અવાવેનામા ઓગડામા મરુદ પડખે મેમવાનો પણ પ્રસંગ આવ્યો હોવો નેહએ અને ના
અભોના હોના એ ન પૂતુ નથી. ધમા ધર્મ જન ત્યાર એમને વિચારે પાડવાની પણ માણમના શકિત દોરી
નતએ અને તેઓ પાગ રેખા ને ત્યા નુરી મદ્દ જોસતી મમ્મર ધીજ પજ માણમના દોરી ઘટે કેમ-
ખુદ અભજો એ જ તો કામન છે ત્યારે તે આપણી અહ લોકીમા ક્યાર્ષ જાય, દરિયાન અને અનિનયમા
પરદાર્ષ જન, અનામી જની જન, આપણી નાની દેવે ના પાડી જ ન કકાય-ત્યારે જ માન એનું બની
મદે ? ધર્મ વિન્ય ધરીએ મયનો પ્રથમ મમ્મ એમની વચ્ચેથી હજ પામે અને આગળ મિત્ર

જન અને જીવનના વિવિધ અનુભવો મદાન કરિએ ની અનોખી મિત્ર આમસાત કરવા દોર છે
એનો એમ ઉત્તમ દાખનો મનિમાના 'મેમ્મ' મા નેસ મો કે એમ મા મેમ્મ ઉપજી કારિદામને આપણે
વિના મપ્પરિ મી રમીએ નિઃ એનીપ્રવાન રૂપ અને એની આખીર મમમરની મમ્મનો આવા

આકાશમાં જેવવામગમણે ધ્રુવી ગ્રેહી મનિયાગ લાદ્યા ઉપર પાણીને દીપ્તિપે મોતી વગ્ના-... આસમા મોતી પેન્તા-મેધને ગોદાવરીથી (મેરુના ઉલ્લસ્યાન નૈર્ઝત્ય દિશાથી) હિમાયવની અવકાનનગી સુધીની યાત્રા કરવા પ્રેરિને, દેશની ગ્રથળ ભ્રોળથી મારી ઈતિહાસ પુગળ મનદયા આદિના ઉલ્લેખોથી ભાવનમ એવા સાગર મન્મુતિમલાની સૌરજ કરિએ છટે હાથે યુગયુગમા વેરી છે કેવળની વાડો, જાપનના જળ નીચે જ પેવા પારેવા, પ્રથમ વર્ષા પડી જલતી માગીની મુગધ, લોકલોકવિદ્ર આમટલો, -હિંદી જરનની નાની નાની વીગતો કવિએ ઝૂધી લીધી છે, તો હિંદના પર્વતો, નદીઓ વગેરે પ્રાકૃતિક દર્યોના કેટલાંક ચિગ્ગ્યાથી સ્વરૂપવિશેષોના પોતે અનુભવેલો સૌન્દર્યપ્રભાવ પણ હમેશા માટે ગજમદ્દ કરી દીધો છે આ અંગે તો આ રાષ્ટ્રકવિએ અભાનપણે સ્વીકૃત ગમી હોય એવું પણ વાગે ' મેવદ્ત 'મા ગોદાવરીથી ઉત્તરમા હિમાયવખોળે અવકા સુધીના વર્ણનની એક મોટી તક મળી પણ દક્ષિણનુ યુ ? ' સ્થુવન 'મા ગવળવધ પડી લંકાથી પુષ્પક જિહ્વુ તેમા ગમ દક્ષિણસાગરથી આગભીને, લકાથી ગોદાવરી સુધીના, પ્રદેશો સીતાને વિમાનમાથી ખતાવતા ખતાવતા આવે છે ગોદાવરી પહોંચ્યા પડી ઉત્તરમા સીતાને કશું મનાવવાનું હોય પણ નહિ, પગે વાલીને બધું એમણે જોયેલું જ છે આપણનેય કવિએ ' મેવદ્ત 'મા એ ગદ્યા પ્રેરેલા ખતાવેલા છે, પણ ' મેવદ્ત 'મા ત્રિવેણીસંગમની વાત આવી ગઈ ન હતી ઉત્તરચિની તો મેરુને રત્નો થોડાક વાગે પડે એમ હતું તે છતાં ખતારી હતી, પણ સગમ તો થયો દૂર ગઈ જતો હતો ત્રિવેણીસંગમ ભાગતુ એક ચિગ્ગ્યાથી ભાવનાકિન્દ્ર, પુષ્પકમાથી એનું દર્શન - વર્ણન કરવાની નર કાશિનાંસ ઝડપી લે છે આ ગીતે લકાથી હિમાયવ સુધીની એક લટાગ પૂરી થઈ ગઈ જોવાનું એ છે કે કાશિનાંસ મેરુમાથી આગ તો વિમાનમાથી, પૃથ્વીથી અદ્ધ દરદર જાયેથી, નવભિનુ ઔદર્ય માળુવામા ગયે છે (એટલે સિદ્ધાંતે This precious stone set in the silver sea-રૂપાના સાગરમા જડેલ કામળી મ્લશિયા-રૂપે જેવા માટ મેરુનિપયની ક'પનાં, ગેકેટ વિનાના જમાનામા, કટલુ ઉડ્યન ડગ્ગુ પડ્યુ હતો) હિમાયવને તો દાવિ'મા ' કુમાર મભર 'ના આગમમા મન મગીને ગાઈ લીધો હતો, તથા પશ્ચિમસાગરને વળગેલા પ્રદેશો સ્થુનિવિજયમા દેઃ મંગન સુધીના પશ્ચિમપ્રદેશમા એમની કવિતા ધૂમી વળે છે અને હ-દુમતીસ્વયવર નિમિત્તે વળી કટ્યાક પ્રદેશોમા-ખાગ તો મન્યાગના સીરેણુ તાલીવનમર્મરેણુ આપણી ક'પનાને એ વિહાર કરાવે જે

અને જાણી વીગતો કરિચિત્તે અણજી તો કરી હાથ, પણ એમાથી કયા-આકાર ઉપખતતારી સ્વવિધા-યિની જાકિત એ મહત્ત્વની વસ્તુ તો છે ભાગણીઓ, અવેદનો, વૃત્તિઓ (sensations) તો દરેક ચિત્તમા જોડતા હોય છે પણ જ્યારે તેઓ કાંઈ આધુનિકપે આવિભાવ પામે ત્યારે આપણને અભિવ્યક્તિ અથવા કળા મળે છે, કોચે કળાને અતર્તાન-સહજજ્ઞાનની અભિવ્યક્તિ (intuizione espressa) તરફ ઓળખાવે છે ' જ્ઞાનના એ પ્રકાર છે તે કા તો સહજોપવધિરૂપ (intuitive) જ્ઞાન હોય અથવા તર્કમિત્ત (logical) જ્ઞાન હોય, અપના કાગ મેળવેલું જ્ઞાન હોય અથવા ભુદિ કાગ મેળવેલું હોય, વિગતનું જ્ઞાન હોય અથવા સામાન્યનું હોય, અકિનગત વસ્તુઓનું હોય અથવા તેમની વચ્ચેના મનધોનું હોય : હૃદયક્રત્તમા, તે કા તો ભાવપ્રતીક (images) નિષખતનારું અથવા ખ્યાલો (concepts) નિષખતનારું હોય ' સ્વચસ્કુન-અતર્તાન-સહજજ્ઞાન (intuition) એ અપનાની મદ્યથી ભાવપ્રતીક દાન વિશેષ નહિ નિષખવે છે અને એની આ નવનની અભિવ્યક્તિ એ જ કળા

કવિચિત્તમા સચિત્ર નવેદનોમાથી સ્વચસ્કુજાતક મહુજ્ઞાન ભાવપ્રતીક દાન અભિન્યક્તિરૂપે પ્રગટા હોઈ ભાવપ્રતીક કવિની આધનામા યજ્ઞ મહત્ત્વ ધાગ્યુ કરે છે ઉચિત ભાવિપ્રતીક સૂચના ન સૂચના એની ઉપર કાવ્યકળાની સફળતા નિર્ણયનાતો આધાર છે ગોવર્ધનગમના દેસાસવ્ય ચિત્તમા નવેદનો જોળતા હતા. એમાથી ભગનાજ પ્રભુ (frustrated love) ન મન્મથનીયક-કુમ'ય ભાવપ્રતીક ત્રીમે રમની

વય એમન સૂચ્ય નુ નાનને એ એમણ પડ્યાની દીધુ પછી આખી એમની હૃદયપત્તિ એની મઠ થી માકાઝ
મામા રમો નુરી એ ગૂંચાયા નનિયામનો દાખવો નિચારીએ 'મેરૂત' મા ગાંડૂતી કેટકેટલી પ્રતિનિતી
નદનના અને મંદકાન્તસમૃદ્ધિ એમને દાનવાની છે, પણ એ ગમ્ય ડ્યાટે મન્ય ? એમને ગમગિગિઆશ્રમ
આગળ આપાકન્ય પ્રથમ નિયમ નિખળને મેનના મેધને જોના વિગહાત્ત યક્ષનુ ભાવપ્રતી- મુચ્ચુ ત્યા-
નૃત્ય, મગીત અને કવિતા અમયમા પથગની નાઓ હાઇ ચિત, ચિત્ત અને આપત્યની જેમ એક જ ક્રમન-
તક્ષણ એની સમગ્ર દ પનામયતાનો અનુભવ-આત્મા નદ્ય નથી છેના ઉન્મેષ મુરી નહુ જોની પડ છે
આથી નાન્યમિના ઉપાડરૂપ ભાવપ્રતીક સરિશેન મરૂત્વનુ ઇ ભાર- માથેની ચરહારેખા (line of
communication) નિશ્ચ બનનાનો આરાગ એની જ ઉપર ઇ પછી અચાન્તગ ગાણુ ભાવપ્રતીકના
ઉપયોગ દ્વાન મવિના મચિત અનુભવો દગીરૂતના અગમ્યૂત માના આવે છે ખરુ જોના આખી કા રચના
એ ભાવપ્રતીકની ભાતીગગ મૂચણી મની રહે છે, મનરે વચ્ચુન આખી કૃતિ એ એ- નુમચિન અખડ
ભાવપ્રતીકરૂપે અતર્તાનની અભિ યક્તિ મની રહે છે આમો 'સન્વતીચદ્ર' અથ હેહ પાસે આવેના પ્રેયતા
પ્રાવાને તરંગડના અમિના મુખ આગળ એનો પાલા ધરના ગકિતમાન થઈ સદ્ એની મહુજોપનબિધ
(intuition) નુ ભાવપ્રતીક બની રહે છે આખુ 'મેરૂત' અમષ્ટિ માથે સમગ્ર-સમગ્ર થતાની સાથે
યક્તિની પ્રેમભાવના ઉજનો નાપ સર્ગી જનર છે એવા અત્તાન (intuition) ને માકાઝ કરના
ભાવપ્રતી- બની રહે છે

અર્વાચીન વિતાની પરિમિત નેમ ન આપણે ત્યા જો મર્ષ મુએલીઓ જીબી થતી હોય તો તે મુખ્યવે
ભાવપ્રતીક અંગેની

કુદન્ટી છે - નવો નર્જડ આવે એના વિત્તમા એની આગરી અનુભુતિ પ્રમાણે નવા નવા ભાવપ્રતીક
નુદર અને આ તો અચત આવશ્યક છે માન જૂની કવિતાવી, તેથી તો, માણસને ચારી શરે નહિ વસત
આવે ત્યારે કેનિય જો સાક્ષાત્ એને ન વધાવે અને એના અવાગમી રેકર્ડ મુકવામા આવે તો ચાને ખરુ
માનરજનિએ અનુભવેના મનાન અત્યોનુ અવધન જીવન માથે પ્રયક્ષ અનુમધાન ન થાય ત્યા સુધી એ
નાનિત્ત છે મનાતા જગત પડના તાણાચાણ માથે અનુસધાન રગવના ભાવપ્રતીક દ્વારા તે તે અમયના
ભાવને કવિતા હૃદયગમ બને છે અને જીવમાગના નવ્યનાસિ માટે પણ એન્દ્રિય વિક્રમે છે જગત પદ બનાતો
જોતો હોઇ, તેની માથે અનુમધાન માધના ભાવપ્રતીક મા જમાને જમાને અવનગ ગહાજ મવાનો અને
માનનીનો વિતાઝરૂપ અખૂટ-અખૂ વણા કરવાનો

નના મર્જકની મુરેની નના ભાવપ્રતીકિ શાવવાની છે એમા નથી પગ એ લાવરામા એ જ્યા-
નીનનાને માટે ક્યારેક વરખા માટે છે અને તાર નરે એ નીનતા તરફ ધ્યાન ખેચવા કરે છે તેમા જે
વધારે મોગી મુરેથી અત્યારે ક્ષાયએ છે છે ભાવપ્રતીકની આગી એની આનગના ડ ઉડાવવાની શકિત જોવા
મળતી હોય, છતા આખુ એક અમગ્ર અમચિન (integrated) નિ નિ આધો નહિ રેગ ' એન અખડ
ભાવપ્રતી- મના પામતુ ન હોય

ભાવપ્રતીકિ ઉપનરનાની દપનાની વીરામા નાખમજનના જીવન દુચ્ચને પ્રમાણનિ-પેક્ષ અત્તાનથી
પામરાના પ્રયત્નોનો આવેષ મજે છે દેવેલીઓની દપનાઓ અને અનેક પુણ (myths) દપનો,
માણસજનના લોહીમા લળી ગયેના છે જેમ નિમે આગમ નુ રચિન તર્કઅકનિ જીવન જીવે છે પણ
નતે નિદામા એ આખીર વ્યવસ્થા અને તર્કનિના ઉરસારી એી મ્વપાસ્ટિ એની કઈ કઈ નાગીતી,
મનકી, અપમાગીની વાચનાઓને, ચિતાઓને એજાઓને માકાઝ મી ર છે તેમ મોદિધ માધનો દાગ

મેળવાના જીવન અંગેના પ્રમાણસિદ્ધ જ્ઞાન ઉપરાંત ભાવપ્રતીતિ નિષ્પાત્તલી કંપના દ્વારા માનવજીવનના દુર્ગમ સત્યોને માણસ આક્ષાત્રકરવા અથવા મનઃપ્રગામા નિષ્પાત્તવાદી આધિકારિય પામેના ટ્રેડવાક જીવન-ચક્રચોનુ (દા ત મોહાદિત્તવના છડીપમન) અર્થનિરૂપક હમમે મેટ્રો વગ્ન પરી આજન મનોવિનાત નવા મથનુ જોવા મળે છે

તે આનંદ સત્યને પ્રગટ કરવા જીવિતી નકનમ્લીન વણા નામો પવ વેમેર પત્ર અને ત્રા પ્રાણ નજો અક્ષણના મગન - કેમ તે ભારતનીક દ્વારા એક ઝગમગ પ્રગટ થઈ ગઈ છે સિદ્ધાર્થ મોધિત્વ નીચે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે કૃતનિશ્ચય થઈને મેં હતા ત્યારે એમના આનંદ મથનો કેવા હતા, દુનિયાની મરી બોલાવનારી વસ્તુઓ જેની મરામા છે એવો માત્ર પોતાની મેંના વાનિ સિદ્ધાર્થને પેરી વગે તે પગુ એન ધર્મ ગાયન નની અને સિદ્ધાર્થ, જગતના સદ્ભાગ્યે, તથાગત જીવંતે ત્યાર આવે છે માગવિજયકુ ભારતની માનવ જાતિની એ મહત્વની ક્ષણનો મહેજે સાક્ષાત્કાર કરાવી મટે છે (મી. એસ. એવિરતને ડોનેન્ડના ઇતિહાસના બેકેટની લેખાનો પ્રમગ 'મર્ડર ઇન ડેથેડન' નાટકમાં આરેખરતો આ પો ત્યારે એમને મેકેટની ખરી કમેરીની પછે આ કાનનીક કાઠાઈકને જુદા જુદા પ્રબોબનોરે મેટ્રો આમે ખાન મી)

આપણી નગાખ્યાનની ધ્યાનો નમ વખાધ કાડીને જાધની સતીને જગમગ ત્યજીને મતોગત નાદરો મથ છે એ પ્રમગ વો નગના હાથમાં એ વખતે શુ શુ થયુ તમે ? પ્રેમાનંદને આરી પજો માયવના મુ આનંદ છે પણ આ પગ ત્રિજો મે જૈન કવિઓએ ભાગે નરી છે પ્રેમાનંદનો નમ મહાભિનિષ્કમસ પ્રસંગે સિદ્ધાર્થ કો છે તેમ, જવા કો છે, પાછો આવે છે, પણ મમયતીએ પોતાને મળીને માઠના ખાધના એ યા આવના અને કૂ થવાનુ મજા બને છે અને એ અદ્યય થાય છે 'ચલહાતુ દિવ્યે આ વર્ગન મતોવધાર' છે પણ નયસુદર અને સમયસુદર, પરીને ડોડી જતા નગનુ હ ન ડે છે એ નમ નવા માગે, મરોમ્ય ભાવપ્રતીતિ મોજો ? નયમદ નમ અને એના હાથ વચ્ચે મવાદ મોજો ?

મગનો હો હો એમ કમ થાય, હો હો ત નાનપાળી,
નમુ ચીર દિધા કરાને ત નમ વે પાળી '
નૃપ હો તારુ ઝડાપસ પ્રીઠનુ, જલ તે એથો જગ્યા
નર તે પાળી' પ્રેમ ક્રિયાનો નાખ્યો માલ-ક્યા
તે જ, તે જૂરહ મીને તારુ હેના મગ,
નમયતીનુ ચીર ખડા ને તજ નો વાલ '

સમયસુદર નમને ગમમિ ઉપરથી મિનકા અદ્યય કરે છે, અને નગના જમગ અને કામા હાથને મળે છે અને તાથ વચ્ચે વિવાદ નાખ્યો છે કાણ વળના દુખડા કો ?

જમણો કામાને હો ર, આર તુ ચીર જે, તી
એરી માલ મે ચી ર, જેલે પસી બ પ્રેમ
જમણો કહે મુજ ચીને તે છેલ્લા આવડે મમ
કામો જમણાને કહે ? આભા માસ મિત,
હાથીવાળે નમ તે લીધો ર, તે વાત આણુ મિત
કસાઁ ખાધો તે એથે ર, મુજને ન તેડયો ત્યા
તુજ પેગને તુ મગતો તે મને કમ તો ત્યા '

બોજન જમે તું લગ્ન રે માખી ઉડાવે કને મુગ,
તુ નામે નીં નાખનાં કે હુ આગે કરુ જૂઝ,
તુ વટિ શિં પાઘડી રે હુ કમારી કરું જલ,
હું ભારીખમે તોડનાં કે તે વાન ગઈ તુજ જલ.

આદર્શ દપનીના છત્રની અંક કારની પગી અસજ્જના આ વિવાદમાં તરી આવતી હાથરેખાઓમાં કાંઈક હળવી બનતી લાગે છે, તો એ અવધવા આટલી આનાકાની કરે છે પણ પુણ્યલોક નળને પોતાને દાંઈ થતુ નથી એ ખ્યાલે-એ કે ત્યાં જ કાંઈ થાય છે એ પ્રગટ કરવા માટે તો આ વિવાદ ચાલ્યો છે એ યાદ આવતા, પ્રસંગની કરુણતા ઘણી ઘેરી બને છે. (' ધ ડોંગ મિનીય ધ રિકન ' નામના નાટકમાં આંદાન અને હશ્ચૂડ મુખ્યોદ્ધુષ યુરોપીય-અફકે આજના ભૌગતિક માનસની ચારે ખૂણે દોડ નિરૂપે છે તેમાં થાકેલો યાત્રી મ્તતા પડખે સંભારી દે છે ત્યાં માર્કસમૂલક પૃથ્વની એ બાજુ દેખાતા એના બને પગ વચ્ચે મવાઈ શકે થાય છે. એશિયન મારવિજયના પ્રતીકનો ઉપયોગ કર્યો હોય એ અનુભવિત નથી. હાથ-પગનાં આ એ પ્રતીકો પાછળ બીજું કશું આશ્ચર્ય નથી અને દેખીતાં જ એકમેકથી મ્તનન રીતે સંકેતો છે, પણ બીજાની વાતને પ્રગટ કરવા માટે ક્યાંક એકમેકની યાદ આપનાં, ભાવપ્રતીકો દર્શાવના અર્થકોને સ્ફુરે છે એ નોંધપાત્ર છે.)

કાંઈ અકિનના જ નહિ, આખી પ્રજાના અંતરંગમાં દોડકિયુ કરાવે એવાં ભાવપ્રતીકો સર્જક કલ્પના દ્વારા નિર્માનાં હોય છે. ડો કાઉન્ટ ઉપરથી મારેએ નાટક આપ્યું હતું, પણ જેટલા હાથમાં એ જર્મનીના પ્રજાસત્ત્વનું સંવિશેષ પ્રતીક બની જાય છે. પણ એ તો આખી કૃતિ કલાકરના ભાવપ્રતીકરૂપે હોય એનો દાખલો થયો. અન્યાયે તો મને, કદાચ કાંઈ ખાસ પ્રસિદ્ધ ન પણ હોય એવા, કવિની એક પંક્તિ યાદ આવે છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન એ અંગ્રેજ પંક્તિ ક્યાંક વાંચ્યાનું સ્મરણ છે. વિશ્વયુદ્ધના સાવચેતીના પગલાંરૂપે અંધારપટ (બ્લૅકઆઉટ)ની યોજના આપણે ત્યાં પણ અમલમાં મુકાઈ હતી, પણ ઇંગ્લેન્ડ ઉપર તો ચાલુ ઓશ્મનના શેષ થતા હતા એટલે ત્યાં તો એની કેટલી અંધી અગત્ય હતી એ કહેવાનાં ભાગ્યે જ જરૂર હોય. સતત ઓશ્મનવાના એ સમયમાં કાંઈ કવિજન ગાઈ બેઠો: You can't black-out the moon. તમે ચંદ્રની આડે તો અંધારપટ કરી શકવાના નથી-મળે પ્રજાને એ ચીડવનો ન હોય. સો, તમે તો અંધા દીવાઓના તેજને રૂંધીને અંધારપટ પાછરા નીકળ્યાંતા ને! એ પેલો ચંદ્ર પ્રકાશ વરસાવી ગયો છે. એની સામે તમે શું કરી શકવાના છો?-કાંઈ નાનો તોફાનિયો મોટરંઓને મુકેલ પરિસ્થિતિમાં ભેડી ચીડવનો હોય એ રીતે સાવચેતીથી હમે-એના જેવું કાંઈક આ દશ્ય છે. પણ આ તો ઉપસક અર્થ છે. અંગ્રેજ પ્રજા ઓશ્મનમાં મામે પોતે લીધેલા સાવચેતીનાં પગલાંની અમલને કુદરત કાંઈક નાખૂડ કરી દે એ સંજોગમાં અભિજ્ઞ થવાને અર્થે, દારી ખાવાને અર્થે, એ પરિસ્થિતિમાં પણ પોતાને બોગે, પોતાની સામે, કિશોર-સહજ લીપળથી વિનોદ કરી શકે છે-એ પ્રજાકાય ખજીરનો પરિચય આવા એકાદ ભાવપ્રતીકમાંથી નથી થતો ?

કવિનાં સંચિત સંવેદનોમાંથી કલ્પના કાંઈ ભાવપ્રતીક દ્વારા આકાર:ઉપસાવે છે, પણ એ આકારને-એ રૂપને યથાનય શબ્દમાં ઉતારવું એ કવિની સાધનાનો અન્યત મહત્ત્વનો ભાગ છે. કવિની આ અંગેની મયામગ્નતાં ચિદનો, એણે ગમ્મતાની કરેલી વિવિધ પદ્ધતિઓ અને માધેવા ફેફડાંગે-એના કાંઈપુગવા આપણને મુગ્ધમ જગ બનતા હોય છે; અર્થાત્ કવિની સાધનાનો આ કમ કાંઈક આપણી નજર આગળ ચાલતો હોય છે. ત્યાં આગળના બને ક્યો પ્રમાણમાં આપણને અગોચર રીતે કવિની બીજામાં ગૂંદ રીતે ચાલતા હોય છે.

કવિની રૂપવિધાયક કલ્પનાએ અંતર્ગત અચિન્ત્યમાં સદ્ગત્તાન રૂપે અભિવ્યક્તિ મેળવી એ આંદર પ્રક્રિયામાં જ કળા તો મિલે થ' ચૂકી. અદાર એને ગમ્મમાં, મ્તમાં, શિવામાં, રંગ-રેખામાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન

એ તો વધારાનો ? અને પેની માત્ર પ્રક્રિયા જે કળા તેની આથે ત્રી એક પ કળા ના અતિસહાય (aids to memory) એની ભૌતિક વસ્તુ (physical fact) કે જાણે કળા પોતે જો છે આત્મ વસ્તુ, આધ્યાત્મિક પણ પાચમી સદીમાં જુદાં જુદાં ધર્મમંત્રિણી ઉપની અસાધ્યતાની દીપ્તિમાં બરાબર કોચે જેવો જ મન પ્રતિપાત્તિ નો છે. જુદાં જુદાં માણે માણે ગણના નથી પણ સર્વનગરિણી સમગ્ર પ્રેવી આત્મ-આધ્યાત્મિક-રત્ન માને કે માણ પ્રવનને તો એ આશ્ચર્ય અનુભવ માન મને કે

પણ માણ આવિષ્કારનો આ રીતે / ઉદાહરણ મહેતો નથી મગમગ પણ નથી જાનો માણ આવિષ્કાર-માણ દે ન હોય તો એને અગ્રે વાત મગમગ સ્થિતિમાં પણ આપણે હોઈએ નહિ નાજરોમ-વાચના આત્મ અર્જનના ખ્યાનથી લાકે છે જેનું મન બાહ્ય દેહ પામતું નથી નેને ગે 'લયમિ' - છે 'જે લયમી જ કહે છે અને છપાવે છે ગે હ રમિ' ચો દયમ જ કવલે ચ મ દયમકલિ । મગમગ એક મોડે આપે કે

કાચ્યેન કિં કલેસ્તસ્ય તન્મનોમાનગતિના ।

તીચન્તે માર્કવ્યસ્ય ન તિવન્થા વિશો દસ ॥

-તે રિના માનમગતિ પે જ મહેતો મ ત્યા મુ -જેને સમ્મનિમદ્ધ અનારપે ભાવના કે શિઓમા પદોઆડના નથી ?

અનના માણ દેહની અનુપસ્થિતિમાં એને રિજે મગી વાત મગમગ જ પ્રમગ મહેતો નથી કોચે । પણ 'અનિ-અહાડકો' જોલવામાં કેટલાંમની શક્તિ વધારે હોય કે એ મીમગન પદ છે કળા મન -જાનો આનંદ એ ભૌતિક નહિ પણ આધ્યાત્મિક પ્રદાર્થ છે એ ખ્યાન બરાબર છે, પણ એ સાચો ખ્યાન નહીં કેટલાની કોચેની મન એમને આત્મિક અને દક્ષી ન મ એવી સ્થિતિ નીકળવા મગ પાડે હમણા આપણે જોઈએ ? 'જમ તરવરિયાગમે અનુ (મગના અનુભવન) અસ્તિત્વ ભાવના ચિત્તની કાલ કે જ નહિ એમ મને એ જ વસ્તુ અમ્મિત મને રજુ મગી કે

પણ કોચેએ મનાના બાહ્ય દેહનો નગમગ કાલ કાલી નાખવાની આત્મનિક ફરીન મરી તેની પાછળ થા એ આધ્યાત્મિક પદાર્થ છે એ મત્યને ઉપા આપવા ઉપાન બીજે જેનું માણ દેહ ઉપાન જમાને જમાને (મ યસર્જનના આદ્ય 'રીતિકાળ મા) પ્રમદ થના અભિનિવેશમાથી મર્જન તેમ જ ભાવના ચિત્તને ખસેડવાનો પણ છે અને એ મુલ્ય છે રચિત કહે છે તેમ માનવીથી ઉચ્ચતમ માનમ શક્તિ મગમગનશીન 'વેદ્ય' મના (Penetrative Imagination) વસ્તુના હ યને અદ્વય રે છે અન અદ્વયી મર્જ શરૂ મગી મગ આવના પ્રહત થાય છે મહાગનો નાનકડો સામિત્ત દેહ છેવટની પસદગી પામતો પ્રાસ, દાદી શરૂ-અગ્રે સમ્પાદ પ મગમા આત્મો મકે, એ મો પ્રમ થના મથના અતનોમની જરૂરિયાતોને જમ વર્તિને જ જોળના હોય છે

મ ન એ આત્મ ઉન્નમથી પ્રમર કે અને બાહ્ય આકૃતિની રેખા-ઉપખ્યાઓ દ્વાગ માનની મહારાની જેમ જ, એના આત્મ મ્મિત વની મુદા બેડી આવે છે આ વાત એની મવી વાર વિસાગે પાડવામાં આવે કે 'ભામે જ એ મહેતોમાં પુનરાવર્તનનો સમય મે

વધાની રિચાણા પ્રમાણે કળા વાસ્તવિષ્ણની ન ન હોઈ, એમા ૧૭ અપ્રયસ માન્દર સહારી ન મે એટને મો-ર્જ માણ આકા ગત (formal) જ હોઈ મે એમ મેમગે પ્રતિપાત્તિ મુદા બેડીની

ગુણઓના નિયમે જોમ ભૂમિતિની આકૃતિઓનું ઓ' વ નિર્માણ કરે છે, તેમ ડગ્લાસોન્થર્પ માટે પણ એવી માલુમ જ નહોતી પશ્ચિમ એ એમને પૂરતું નામ આમ સૌન્દર્યની એ- માન માલુમ, આકારગત ડગ્લાસોન્થર્પ એમણે મહત્ત્વ ન્યું પેપરોનાં ડા પરિચાર અવહાનના જેમના ડગ્લાસોન્થર્પ આથે ધણુ માન્ય વગવે છે તે માન્યતાઓ પણ મશિનામાં મદદથી, નહીં યંત્રોત્પાદન, આદિ ઇટ વિષયે ઉપર લખાયેલી કૃતિઓની નીચનાથી ડગ્લાસોન્થર્પ એમણે આશિ આપેલા - લેખનની પણ 'ગેઝીટ' (ગીતિ પદ્ધતિ, આયોજન) કાય ડ, એમાં ડગ્લાસ પ્રયેની એ જ મહિર્દી પ્રગટ થાય છે જેમ આકૃતિના ઇતિહાસમાં ગીતિકાળના મેગન રગ ૧ આનના જ હોય છે આપણા અનન્તરિ એ ડા ૧ એ માલુમ અનકારોના સરવાળો જાણે ૧૫ ન હોય એનું યગભગ ની મૂલ્ય ૧૫ અનન્તર મૂલ્ય ઈર્ષિ આચાર્યોએ વચ્ચે વચ્ચે સપ શન કરા ૧૫ ન્યું ૧૫ કે રીતિ ૭૬, ભાગ, ગુણ અનન્તર આપિ ન થના સર્વસ્વ જેવા ગ્લોની અભિ યકિતમાં બહિરગ નરી. (તસ્માજ સેવા ગહિરગલ્લ રસાભિવ્યક્તી) ધન-પાયોક) અભિનન્તર પણ મ્પટ કહે છે કે માધુર્ આપિ ગુણો કાનના આત્મા સમા નના જ ગુણો છે, શબ્દ અને અર્થના ગુણોની વાત ડગ્લાસે જીએ તે તો ઉપચારથી ન રના બહિરગો, ધન-પાયોકના કહે છે તેમ, અષ્ટયયલનિકલ્પ-જેમને માટે ખીન્ને વધારાનો પ્રયત્ન કરવો પડે તો નની એના કે એ વિચારને ટીકામાં અભિનવગુણ માર્કિંગ ગીતે મ્પટ કહે છે જેના રિતને ગ્લોની અમાધિ રાયેની કે એવા પ્રતિભાશાળી નિર્મિતો તો હ આગળ જાઉં, હ આગળ જાઉં - એમ અનકારો ઉપર ઉપરી ધમી આવે કે (અલકારાન્તરણિ રસસમા-હિતચેતસ પ્રતિમાનક્ત કવેરહર્ષવિક્યા પરપતન્તિ ।) આ અર્થમાં 'ક્રાડન પાંડા આવે છે એમ રિતને કનિના આપી જોઈએ એ ખીન્નેસુ ધન સાનુ છે ડગ્લાસે અદ્ય સચા પામતો મ્પ ડેરે આપો આપ પા જમા અભિ રકિત પામરાનો, મકાઈથી ન તો કુન્ત ન મનુષ્ય પાંડા ચોટાડી નાકે. અનન્તર પ્રતિભા પ્રમા આપણને અગોચર ગીતે ચાને છે અને પરિણામ જ માન મેખાય ડ, લખાને નામને આપો પગિણામ ઉપર પડેલતા પડેના મયામગમ પમાર થનો જોઈએ જીએ માધુર્ અનન્તર કહે છે તેમ રિત પદ્યમાં પોતે જોરેની આકૃતિ ઉપરનો જે નધાનનો વગરનો ભાગ હોય તને ટાકણથી દૂર કરી દેતો હોય છે પણ એ આકાર બગેના મરખો ભતરો ૬ મ્પ એ વિગે એજો જામન નહેવાનુ હોય છે કા ૫ પણ મૂળ જે અનન્તરગુણ-ગદ્ય-માત્રાગીતિ સાથે મુન્ડા પામ્યુ તેમાં પદ્ય મ્પૂર્ણ મ્પુ ઉમેરાનુ ન હોય પણ પેનુ મુન્ડા યથાર્થ આકાર ધનુ કે કેમ એ વિગે જ સાર્થકહેવાનુ હોય છે ખીન્ને ડગ્લાસો અને કાન્ય વચ્ચે એક મહત્ત્વનો ફ પણ છે જા ત રિતપનો એના ઉપા લમથી માત્ર આમર મિદ્ય મ્પવાનો હોય છે, જાન કાન્ય મમરમાં પથગર હ અને એ એના ઉપાદા નનો 'માલ' આકાર માત્ર નથી, એનુ ઉપાદાન શબ્દ એ કેવળ અવાજ નહિ પણ સાર્થ અવાજ હોઈ મ થના આદાનમાં અસમ્યક કોમ્પો-સાન્દેહ એ મેનનધનમ્પી સામગ્રી છે અને એથી આખી નિનો અગોચર મમરની મવાનિને અનુક્રમ કે કે મ્પ તે રિતે મરિતે જામન મ્પેવ જરી કે

ડગ્લાસોન્થર્પ એમિ યકિતમાં મદ્ય થાય કે ત્યાં આ મ્પ 'આપણે' મની આવેનુ જોવા મળે છે, પણ આપણે ભાવકા પડીથી દુર નરે, એ મ્પ મની નાનુ તેની નુમ્પમ્પા ઉડવા પ્રાન્ત જરૂર કરી શકીએ પ્રો બનવતગય દામર માનવડરના 'નુમ્પદ્ય' ઉપર એનેટમાનાનો આગભ જે ગીતે કહે છે એથી દા ઉચિત ગીત ભાવે જ કરી રમ્પા તેન અપના નાકા છે ની નેકેન્ડા-સ્વગનો આસીને અમિનદનો ૧ માને છે એ ઉપચારના થવા તો ગનાનુગિન ગીતના કે તેનુ પેસાએને ભાન પણ ભાવે જ હોય. તેથી નાયમ એ જા મ્પ મ્પી ને છે (અક્રેડ 'suffer'ના અર્થમાં) પોતે પણ વિનયમાં પાછો પાતો નથી, અનુક્રમ ઉમરો પણ વાનગીના કાળમાં કે —

‘મુખારક હજો નતું વચ્ચા !’ ‘માલ આ બેસતી
 ત્રિયો અધિક સૌખ્ય ગિદિ સકુટુંબને કીતી !’
 ગળ્યાં વચન રૂં પોપટ જિભે મ્હાં ભેચરે,
 હું જે ઝિમન મહે મ્હાં, વિનયિ વાણું છું ઉતારે,
 ધડીક વળિ ગોડી કાંતિ મ્હાં કાંક ભગવે

પણ પછી ! પછી તો આ રૂં પોપટિયા મધુનયનો અને એના કૃત્રિમ ઉમળકે વાળેલા વિનયી ઉતારા - એની
 જુદી ગોડીનાં ઝાંઝાંચ અદસ્ય થાય છે અને જીવનની વેગન એકલાના પ્રત્યક્ષ થાય છે. પોતે હીચકે બેસીને
 આગમ લેવા કરે છે, પણ ચિરંટના ધુમાડાના ગોટા મસ્તક પર હાથે છે તેની સાથે મસ્તક પણ હાથ્યાં કરે
 છે, અને મસ્તકના વિચાર પણ હીચકે એક કન્ઝ જઈ એ જ કન્ઝ પાડો હરે છે એમ આગળ વધી પાછા
 હરે છે.

પછી મ્હાં મિથાવના વિચાર એકયો હીચ,
 ચિરંટ તત્ત ધુત્રગોટ મ્હાં ધુત્રુ મસ્ત-
 વધે કન્ઝ નીચકા, કન્ઝ તે જ પાછો મળે,
 વિચાર પણ મૂછળે વધિ હડી મહે મૂલલે

આગમ કલો ? ગતિ વગર છૂટકા નથી પણ ગતિ કેવી નિર્માઈ છે ! આ હીચકાના જેવી, હાથ્યા જ
 કરવાનું પણ ડગલુય વધવાનું નહિ આગમને ચૂંથી નાખનાગ વિચારશીલ મગજની રીં
 ન્યા છે ? હીચકા અને ચિરંટ એ બંને ભાવપ્રતીકોને સાથે કરી ર્હઈને કહે છે : ધીચકાની પેટે એ ચપ
 છે, ચિરંટની પેટે સગળી ગુચું છે. અને એ બંનેનું બેણ એક નવું જ ભાવપ્રતીક ચૂંચનાં ચપ-પણુ અને
 અતર્જલન એ બંને હાકમા પ્રતીત થતા હોઈ રસ્તા પર પડ્યા પડ્યા હાકતા ફૂતરાની સાથે મગજને
 ચરખાવીને વિરમે છે. ના, આ નવા પ્રતીકની મહત્ત્વો મગજ નથી તો રેખનું નથી નિરાવગ, એ ફૂર તાગ-
 ક્યમ ઉમેગવાની તક લીધા વગર ક્યાં વિરમે છે !

મદા હવત તોય હચ નવ હીચકા આવનો,
 ચિરંટ જળતી થકી કકત્ર કુત્ર જગિ મેયતો
 ત્રિયે હ મગજે ચિરંટ મમ હીચકા મ્હાં ચવ
 મહે ચલ મહે જળત, પણ માવ હાકિયે જવ.
 યથા શુનકે મારગમા, ન નિરખત ના ભંધવ

મુખારક શબ્દથી, જીવનની પ્રસન્નતાની ધડીના આવેખનથી, શ્વ થતી સોનેટ ચોંકમી પકિતને અતે
 નો એ પ્રસન્નતાની પોકળતા અને એની પાછળ લપાચેલી વિશુ પામગતાને પ્રગટ કરી દે છે ધીમે ધીમે
 હીચકા બધ ચડ ગયો હજો, ગડી હજો માવ આછી આછી હાંકિ-એવી એક જાનની વિગતિ પણ અતિમ
 પકિતએ પહોંચતા મુચવાય છે

ગી પ્રિયકાન્ત મણિઆગુનું ‘કાકચેન્ડ રાડને જોતા’ અભિવ્યક્તિની દષ્ટિએ જોવા જેવું જે ઉધા:
 થાય છે

મર્થમાં માછલીઓ તરી ગડી !

-એ પકિતથી કવિએ દિવસે જ આ ગત્તો કાપ્યો લાગે છે એ મર્થના ઉલ્લેખથી મુચવાઈ જાય છે, કલ્પ
 માણ્યો એ મુચવાઈ જાય એમ ધમ્મિજો પણ હોય કેવું કામું, સજ્જતાની સકચતાના સત્તર અવાવનું

ભાવપ્રતીક છે ! અને તેમ જના માછલીઓના રૂપેથી ઉદ્ધર્વન, એમનો તન્વનટ અને ઝાકઝમાળ તેમજ એ મધાનુ અન્તિદુઃખ પણ માથેમાથે જ નિર્દેશાય છે

‘સૂર્યમા’—એટલે તડકામા, અથવા in the sun એ અર્થમા આવી રીતે અનેક પ્રયોગો એક ભાસામાથી ખીન્નમા અપનાવાયે જતા હોય છે આ દાખલામા તો એવી અનિવાર્યતાથી એ પ્રયોગ અપનાવાયો છે કે ભાષા માથે ચેતન્ય સમવચી એ નોકાઈ જાય છે કથયિતન્ય સૂર્યમાછલીના રૂપક વડે હિંમતમેન્દુઆન પામી મધુ પણ પડીથી ગરિનુ મરત, એ રિગે મરિ અમાન નહિ મન્યા હોય તો પણ, આપો આપ મનમા લમે એવ જરૂર છે

ઉંડા ઝગી આ નભથી ખરી અડી !

—આ પ્રતીક પણ સામાન્યઓના જીવન-ભ્રમને સચોટ રીત ઉપર આપે છે નહીં લીધી પડી છે’વી પદિતમા દામરે’ને ઉપાવલ આપેલો નિશ્ચય નીકળે છે

અનમ, તારી ગતિની મિથિત આ !

એક તકન જુના જ અનુભવની અભિ રહિત જોઈએ. દરેક રૂમિની જનમભોમ ગળિયામણી જ હોય એવુ તો શી રીતે અને ? પણ કમિ હોય ને એને પોતાની ભોમડામા સૌન્દર્યનો અણુઆગે પણ ન મળે એવુયે શી રીતે અને ? શ્રી પ્રભાકર ગવળ ઝાવાવાડમા જન્મ્યા છે પ્રીત છે એ ભમિ ?

આ ઝાવાવાડી ધન્તી,
આવળ, આવળ, કં, જોડી,—શુક રૂક્ષ ચોક્ષતી !—આ ૦
અડી કૂચ કેવળ આવળના !
અડી પાન અધિકા મગજળના !
પુષ્પ, પન, પાણી વિષુ કાયા મોઝ ઉનાળે બની !—આ ૦

કૂચ તો આવળના જ છે, અને પાન મગજળના જ વિશે તો છે,—કવિ દ્રુ પોતાના ભાગ્ય ઉપ તટસ્થપણે હસી રહે છે ! પણ આ ગુફા અને ગિફતનામા એ વિગટ હથેળીને જુએ છે પ્રભુની વચાવેથી હથેળી ખરેખર કદી ખાલી નોય ?

જોજનના લેજન લગ દખો,
એક નડી કુગડને પેખો !
વિનટ જાણે ખુલી હથેળી અમથય, ક્ષિતિએ ટળતી !—આ ૦
આ તે કોઈ જનમ વેગજળ !
કે કો ઉચ્ચ તપતી લેગળ !
મન્યામિની તણા નિર્મળ ગમ વેગે હો મન બતી !—
આ ઝાવાવાડી ધન્તી !

વનપ્રેમ, જનમપ્રેમ, ગણપ્રેમ—ને નામે ન્યામન્ય રીતે જે વાગળીવેદ્ય પ્રર્નિત થતા હોય છે તેની આમે મન્યામિના ઝાકાત્યાળી આવી કૃતિઓ સન્ધારવા જેવી છે

જુમિમા વિનિધનાનો અભાવ છે એવું મૂલ્ય અનાયામે મગજ એક જ પ્રાપ્ત આવે છે (આવે છે એવું ભાન પણ ન થાય એ રીતે આવે છે, કૃતનો ઉપયોગ નમ્ય દોષ નુનમ પ્રાપ્ત છે અને શ્રુતિમયગ દોષ પોને એકવિધ બનના નથી) એવી થઈ નય છે

જેની નાની રીતનો પામેથી સર્જક રૂપના ધ્યુ કામ કરીને ચેનાના દૃષ્ટાન્તોમાં શ્રી મુદ્ગમ્તી એડ નોનેટ 'આદ્યપટાકુ' ના આગંભની સાત શ્રુતિ-વીચારના તાર થને, 'તત્ત્વ મ્યુતિમાં તરી આવે છે. પ્રો. હકિંગના એનેટમાં અતિ ગતિમાથી વિનિ તરફનો ક્રમ છે અને તે 'ન નિરર્થત' ના ઉધર્મ' એમાં પડતા એ દુકડા દ્વાગ જગીક જગીક રીચેએ એક બાજુ જતો ને પાછો વળતો જાણે સભાગતો ન હોય એ ઉપચી સૂચવાય છે જ્યાં શ્રી મુદ્ગમ્તી નોનેટનો ગાતિના વાતાવરણથી આગળ થાય છે અને ચેન-ચમ્દુ ન્યુની એક અધૌકિક ગતિશીલતા- (dynamism) નુ સૂચન કરીને એ વિગતે 'આગળના ચપાતી ગાતિ કેટલી ચેવડથી અને અચોટ રીતે સૂચવાય છે' અર્થે વૃદ્ધિ-વૃદ્ધિ-ઈ-મા ભગી ભગી ની રીતે લા તરફ વળના ખીનતા જેવા કમકાઠ આપણે લગભગ સામગ્રી પામીએ છીએ બા ..ના...તા .. એ નજ નાતા 'મા' મા એ કસાદા વગભગ નથી જાય છે અને થમ્ બે એમ એ દુકડે થતા મનના પ્રવ્રમ થમ્ના થડાગમાં જ એ ખવાસ થઈ ગયો ન હોય તો બે આગળ તો જાણે કે એની ઉપર કાપ જ મુકાય છે એ પડી આવેતો થનિ એ આખા ક્રમિતપ્રકરણ ઉપર એવનો પડે પાડી દે છે, અને માત્ર પોતાના થમ્ તરફ આગળ ધપે છે

રૂપનાના એડ જ થનમાં, સિદ્ધાંતાના એક જ આવેગમાં છદ્, ભાષા, અવકાશ, શૈલી-મન જ ધાટ પામી એસે, પણ એ ધાટ તતોતત શબ્દમાં કંઈક કંઈક એનો મુખ્ય આધાર કરીને એકાગ્રતા ઉપર જે કાવિ-મ માયવિકાગ્રિમિત (૨-૨) મા દેકે છે કે ચિત્રમાં જો ઉચ્ચ નીતો હૃદયની સમાધિ એટલી શિથિલ મજબૂત જ્યાંએવનો મન આવે છે કે કાવ્ય ગ્યનામાં કરીને મમાધિ એ કામ વાગે જે મમાધિ એવે મનની એકાગ્રતા. મમાહિત ચિત્ર જ્યાં જ્યાં છે (કાવ્યકર્મણિ કવે સમાધિ પર વ્યાગ્રિયતે કિતિ દિયમદેવ । મનસા એકાગ્રતા સમાધિ । સમાહિત ચિત્ર અર્થાત્ પદવતિ ।)

કટલીક કૃતિએ ન્યયચુગળુ ચતાની માથે ન્યાય જાય જે કટલીકને ન્યાયા વાગ વાગે જે આગ કરીને કાંઈ લાખી કૃતિ હોય ત્યાં તો એની ગ્યનામાં રીક રીક સમય જાય જ એટલે સમય, ક્યાદેવ તો વચ્ચે મુધી, મમાધિ શી રીતે ચાલે ? પણ જેમ નાટકમાં વિગમ પડી પડે જીવંતા પાછા નાટ્યમૃદિ સાથે, અથવા પુસ્તક વાચના જ્યારે જ્યારે ફરી આગળ વાચનુ શરૂ કરીએ છીએ ત્યાં એના વસ્તુ માથે, આપણા ચિત્તનુ અનુસંધાન થતુ આપણે જોઈએ છીએ, તેનુ મર્જકનુ પડુ થતુ હશે એમ મમજી શકાય આખી કૃતિનુ મર્જન તો કવિને હોય, એટલે એને સાકાર કરવામાં જ્યારે જ્યારે એ શકાય ત્યાં પોતાના ચિત્તને સમાહિત કરવાનુ એને માટે સુગમ નીચે કાવ્યના આગળનુ ભાગ્યશીલ-આખી કાવ્યમૃદિને પડકાર લેતુ ભાવપ્રતીક-એના હાથમાં હોય તો યથાવકાસ એ આગળ વધીને સમગ્રને સાકાર કરવા મુધી પહોંચે મેદુલના આગળનુ યક્ષમેલુ પ્રતીક સૂચનુ એટલે મનોગત કાવ્યમૃદિ અવનની વા. થન, પડી અવનત ભાવપ્રતીકોમાં વધારત અને કેકાર માટે અવકાશ રહે. બે વધુ નદીઓ કે બે વધુ નગરો ઉવેખ પામે અથવા જ પડુ થાય આમ, આગળના ભાગ્યશીલ અને સમગ્રના દોની મર્જી કાવ્યગ્યના આગળ ધવાવવામઃ એકાગ્રચિત્ર થવુ સુગ્ર અને એ નમગ્ર શકાય એવુ છે મહે છે કે ગોવર્ધનનગમે સન્સ્વનીયકનો આખો આવેખ (graph) કરી ગખ્યો હતા મહાકાવ્યનુ મહુત્તર આ મમાધિ-એકાગ્રતાની દષ્ટિએ પણ સમગ્રવા જેવું છે. કાવ્યરિતે મિટનના દૃષ્ટાન્ત ઉપચી કહ્યુ તેમ મહાકાવ્ય માટે કવિએ વીચ વચ

આપના જોડાએ અમારિની પતિભારામા કરીએ તો જે કાવ્યમંદિત નમ્દમા બેતરવા માં રીમ વીમ વગ્ન નુવી કવિનો પીઠ પદ છે, અથાત જે કાવ્યમંદિતમા કવિ પોતાના જીવનના નીસ વીસ વગ્ન સુધી અમાધિ અનભરી ગકે છે, એ જગ્ગ એના ચક્રિતચેતન-ચત્રી જગતને ચણે મોટામા મોટી મોવામ્બી બેટ હોતી જોડાએ.

એકાગ્રતા ટેટવાકને માં મહુવી હોય એ જેવી ન્દુરભ થતા જ એને રાખ્દગદ્દ કરી જતા ટેટવાકને એકાગ્રતાનુ અવનન જન્વ પદ છે વર્જ્ય અવાગે ટેટવીક પકિતઓ વખી નાખતો અને સાજો એમાથી થોડીકને મુજેમ ઘાટપટ આપતો જર્જ્ય, આરિકુમેરી, જોન્નન, જોડકસ્મિથ, કોવરિજ અને પ્લાઉનીગ પહેવા ના ગદ્દમા વખી નાખતા અને પડી એ ખગ્ગની મન્થી કાવ્યચ્યના કરના નૃચ અને સગીતમા ફેફાકને અવકાશ નથી, નુરાગ માટે તેની નવી આગ્રતિ ન આપવી પડ, ત્યાગે સિંપ, ન્યાપ્ત્ય અને કવિતા માટે, ગમ્ય એવી અંપૂર્ણતાથી આત્મ ફર્જન ગતન નહિ ત્યા મુરી કામ કર્યે જરા માટે અવકાશ છે

અર્ત કવિ ત્યાગે ફર્જનને અનુરૂપ વર્જન કરી ગ- (દસનાદ્વચનાર્ચવ જ્વિ) ત્યાગ એની સાધના પૂરી થાય છે ખરુ જોતા ત્યાગે જ એજે 'સાહિત્ય' (અર્થ અને ગમ્દનુ સહિતપણુ) નમ્થુ કહેવાય નિર્ગમી નિર્પ ઉપચી રીતિના હમેન માટે ટાનુ ઉતારી લે, કવિ કાવ્યને એનુ આખગનુ ન્વરૂપ આપે ન ક્ષણે એની માંડના, એ કૃતિ પૂરની મિદિમા પમ્જિમે છે અને સાચા અર્થમા તે ક્ષણે જ એ કૃતિનો અવકાશ પ્રગટ થાય છે અવખ-અમ, હવે માં જગુ ઉમેગાનુ ન જ કરાનુ નથી. કાકતિ ત્યાગ ન્દ, એવો ઉવટનો અવખ કા પ્રગટ થવાની ક્ષણે કવિની સાધના કૃતાર્થ મને છે

રિતી સાધનાના ત્રણ માપાનનો કાલક પમ્વિચ મેગત્યા પડી, એ સાધનાને પમ્જિમા જે કાવ્યકૃતિ મળી તેનુ શુ થાય છે એનો હવે જગીક નિચાન દેખા, કાંસોની જગ્ગ અગે પ્યેટા આગ્ગિએ ઉલેવેલા પાધાનો ના જવાય પમ્જ આપી ગકાગે ભાવને એ કાવ્યકૃતિનો આગવા વે છે આ આગવા ગી રીતે નકચ મને છે ? આખમી અરિયાગ્ગામા આ પ્રક્રિયા જિતમ રીતે મમ્જનમાર્થ જે કવિ કાવ્યમા વાગ્તર જગતથી બિન્ન એની માયા તદિ એ છે તે એક મિગેર મષ્ટિ છે, પમ્જ એ તદિ હમેગા એક સાધાજીકિત મિગેર હોય છે માનવચ્યના ભાવો એ મષ્ટિમા સાધાજીકિત પામ્યા હોય છે વાગગીઓનુ અગત મરૂપ હેવા પામતુ નથી. કવાળી 'મને જોઈને જોડી જતા પખીઓને 'મા આર્દ' હુએ જે ઉગાગા કહે છે તે નમ્થી ગમગાને ખમી જતી મોધી (પડીની મોભના) આદિ ખાસગોને અનુમક્ષીને પ્રેગયા હમે એમા નડને ન્યાન મેટુતુ નથી. ભાવ આ રીતે વ્યકિત દેશ, કાવ, મરાથી છગે થઈ માંડાજીકિતરૂપે કાવ્યમા આવેખાતા ભાવદ એને પોતાની અગ્ગા ગ્યાથી ભાવેલી મન્થી અપે આગવાદ છે. આ ગ્ગાગ્ગા ભાર ના ચિત્તની નિર્મિટ મ્થિન છે આગાર્યોએ ભાગપૂર્વક કહ્યુ છે તેમ 'અ'નુ ભાગકના ચિત્તની ગહાગ કાલ અગ્નિત્વ નથી એટલે કે અતે કાવ્ય (કમા) નમ્જપમા નથી, ભારકના અઅનુભરમા છે, અર્થાત કોએ કહે છે તેમ આધ્યાત્મિક પાર્થ છે કોએ મર્જ કવિની આત્મ અભિવ્યકિતને કમા કહે છે અને નમ્જ દેહને અભિવ્યકિતરૂપે એની ભાનિક હકીકત તરીકે એજાખાવે છે પમ્જ એ અભિવ્યકિતરૂપે તો મર્જકની જ અભિને મર્જ પદ મર્જ અને એણે મૂળ અનુભવેલી આત્મ અભિવ્યકિતરૂપ આધ્યાત્મિક કમાને એ જગ્ગ કરી માપી ગટે પમ્જ મર્જક કવિ મિરાયના અન્ય ભાવકોને તો એ મૂળ અનુભવ છે જ નહિ. એમન ગ ?

કાવ્યનો બાલ દેહ એમની મૃતિને સહાયક થઈ જ શી રીતે શકે? આપણી રસમિયાના કાવ્યમાં કલાએનું આધ્યાત્મિક અનિર્વાચ્ય ‘અ’ કે મહાત્મ્ય ભાવનના ચિત્તમાં કલ્પે છે એમ, કોએની વાન વધારે સ્પષ્ટિત અને સંતર્પક રીતે જુઝ થાય છે હમણા જ દ્રુ તેમ, અ એ બાવકના ચિત્તની એ-વિગિષ્ટ મિતિ છે એટલે કે એક આધ્યાત્મિક ઉન્મેષ છે.

કાન્યોના રસ આગ્રાસ્તા ભાવક પોત પોતાના સાકર અકુમારથી છૂટે છે, ભાવને અરૂપે અનુભવનાં, એનું 'અત્' (અસ્તિત્વ) 'ચિત્' રૂપે ખીલી પોતાનું અન્નમ મન્દપ-આનન્દ મન્દપ અનુભવે છે. આચાર્યો કાવ્યથી મળતા આનન્દને યોગ્ય રીતે જ જ્ઞાતાગ્રાસ્ત્રહોડ તરીકે જોવાપાવે છે, કેમકે થોડીકલા માટે પણ કાન્યની મન્દથી માણસ જાણે કે અચિન્ત્યન મની ગટે છે

કાન્ય આદિ કળાઓ માણુષને ઝેની વ્રત્તિઓ, વાસનાઓ, વાગણીઓ આદિની મર્યાદી જે નિવડાવના-
મધાન કરી રહે, તેા એથી વધીને બીજાને જો એમના ઉપયોગ હોઈ શકે તે હોટા આદિએ ગમે તેની
ત્યાંસો કરી હોય, માનવજાતિ આપોઆપ કાન્ય આદિ કળાઓથી જીવનની કૃતાર્થતા પૂરી પિગણી નથી
છે અને એથી કાન્ય આદિને એણે યગયુગથી આદ્યમા વાણવાડીને દેખા મગ્ગમાં ગણ્યા છે

જે એ મુખી પહોચતુ નથી તે કાચ નથી ખતુ જોના, વાગણીના ગગડા જે રવાવે છે વાગણીને વાગણી તરીકે આ-વાચવા પ્રેરે છે, તેની કૃતિને અર્થ જ પ્લેટ, ટાકટોય આદિ ચેપી ગાગ માગે ચેનાવતા હોય એમ તર્જની જાયકે છે. પણ વાગણી 'અની' ઝાટિએ જોના પહોચી ગરે 'ઝ' એવા નાચ માગે એમને વાધો દર્શી શરે નહિ એ પણ એટલુ જ અર્થ છે

અવિદ્યાનુમધાન, અત્યેને કાણુ માટે પણ, શયય બનાવતી કાવ્યકળા એકદં નીતિવિરોધી શી મીને હોઈ નકે! મુદ્દરૂપે જે અત્ય પ્રગટ્યુ હોય તે શિન-કલ્યાણકારક ન હોય એમ શી રીતે બને? અને અનઅન્યાના કાવ્યને શી મીને પોમાય? જગતની કૃતિસલ વસ્તુઓ કાવ્યમા પ્રવેશે તો એમનુ એ જ રૂપ તો રહેવા પારંગ નહિ. એ જ રૂપ રહે અને ભાવાત્મક રૂપમા એમનુ પરિવર્તન ન થાય તો કૃતિ કાવ્યવતે પામી નથી અને તો એ અ કાવ્યને કાણે કાવ્યકનિભાવનો વાંક જોવા એ કીક નથી

પણ કવિએના-કળાકાગેના જીવનના ધણીવાગ કૃતિસતતા જેવા મળે છે, અતીતિના દર્શન થાય છે. એથી કાષ્ટને એમ થાય કે આતુ, બીજને સ્વરૂપાનુસધાનની તક આપવું, મર્જન જે કરી શકે છે, તેને પોતાને એથી કષ્ટોએ કાષ્ટો કેમ થયો નહિ હોય ? અને અતે એના સર્જનને પણ એ ફેલ કે છે પણ મર્જનને દોષ દેવા એ બરોબ નથી, કાવ્યમાંથી જોમી નીકળતા કમળને ફેલ દેવા જેવું એ તો થાય મનોવિદ્યાનિક યુગ કળાકારને ને કળાને જુદા જોનાતો અનુરોધ કરીને કહે છે કે કુન્ત દરેકને જન્મ સાથે જન્મે કે અમુક પ્રાણસહિતની જ મૂડી આપતી ન હોય એમાંથી ધણી બધીના ઉપયોગ માલસની જે પ્રમળતમ રૂતિ હોય છે એ કરી એમે છે અને એના જીવનનાં બીજ પાસાને એટલુ સોમ્સું પડે છે કળાકાર નીતિમયતા કે એવી ગામતોમાં ઉણો જીવંતો હોય એટલા ઉપરથી એની કળાને જીવારી પાડી, એની ઉત્કૃષ્ટતા પિઠાગ્રી-માણી નહિ એ બરોબ નથી પણ તે ગાથેગાથે આપણે જરૂર એની આશા ગંભી રાકીએ કે કવિની માનવ તરફની સાધનાનો ચરમ પુરુષાર્થ એના વ્યક્તિત્વની પૂર્ણ ખિન્નવણીમાં હોય કવિ હોવું એ વચ્ચન જેવી તેની કમોટી નથી જ. વાગીકિ અગેના "ભાષા એ 'જન્મ' માં મીન્નાય કહે છે તેમ —

અર્થોદ્ધિત આન ને ભાગ

- વિધાના નદારે દેખ, તારે યશે વેદના અપાન,
તારું નિત્ય વ્તગમ્, અગ્નિમય દસના દાન
અર્ધગિખા ન્તાવિ' ચિને અરોગન દ્યય કં પ્રાણ

-વિવાતા જોમને અર્થોદ્ધિત આનનો ભાગ ગમ્ છે તેમને હૈયે અપાગ વેદના હોય છે. તેમને વવાદ નિત્યના વ્તગમ્ હોય છે. દેવનાનુ દાન અગ્નિ જેવું છે, ચિત્તમા ઉર્ધ્વ ગિખાઓથી પ્રવળગત ગતદ્વિય પ્રાણને બાળી મેલે હોય છે

પણ આ કમોરીમાંથી પાગ ઉત્પન્ન ને કવિનુ અકિતવ નિગતર નાના અનુભવી મહે છે એની માનવ તરીકેની માધના પચ દોષી જોડે છે ઉપર લાગે ઉતારે જેમાંથી આપો છે તે કાચનુ મથાણુ મેં ' કવિ ' આપેયુ છે અને નીચે 'એના અકિતવનાં મે પાયા સ અને અહમ્ વચ્ચે સવાદ' એનુ પેટા મથાણુ આપ્યું છે એ ઉતારે છે તે અકમ્- ' હુ ' પ્રત્યે ' તે ' ની ઉકિતમાંથી છે આ ' હુ ' અને ' તે ' નુ દ્વિત દળે, એ મને વચ્ચે સવાદ-વાર્તાલપ આપતા પગપ મવાદ-મેગ થઈ જાય, સોડહમ્ અરૂપ ખીલી જોડે, તો તો શ્રી કાકાસાહેબ કાલેવક્ર જેને ' પ્લાહી ' સાહિત્યકાર, આચાર્ય આનન્દશંકર કુવ જેને ' અનાનન સાહિત્ય ' નો અધિના અને શ્રી અરવિદ જેને ' મત્ર ' ગાનાર ઋષિ-કવિ રહે છે તેનો પરિચય થાય. તિરુઆનન્દપુરમના મદિના કંયાલુમણ્ડપમના જોષેથી એક અદ્ભુત મૂર્તિ આ મંદિરમાં મને હુમેશાં માદ આવે છે. અનુભુત મૂર્તિ છે. બે હાથ ખોળામાં ભુદ્-મહારી પેઠે ધ્યાનગ્ર્ય મુદ્રામાં છે, અને ખીજ બે હાથ બસી વગાડામાં રોકાય છે આવા વિગ્ધ ગાયકની, આવા મંબુદ્ધ કવિની માધનાથી માનવરાણી અપૂર્વ કૃતાર્થતા અનુભવી રહે !

પુરાતત્ત્વ-સંશોધન વિભાગ

- ગુજરાતમાં પુરાતત્ત્વ-સંશોધન -

૧ ભોમીલાલ સાહેબ

અન્નારીઓ અને અન્નજનો ।

ગુજરાતી સાહિત્યગિના પુરાતત્ત્વ-સંશોધન વિભાગના પ્રમુખ તરીકે મારી ચૂકેલી મહત્ત્વ મને ઉપદ્રવ કર્યો છે

પુરાતત્ત્વ-સંશોધનની વિવિધ રાખાઓમાં અને ન્મ જે અને ગુજરાતના બાપાસાહિત્યવિષય તથા માન્યુ-સંશોધન પ્રત્યે મને પદપાત છે એ વિચારના એ- વિદ્યાર્થી તરીકે મારુ રત્ન ય આપની સમક્ષ પ્રવૃત્ત મરીન

થોડા- મામ પહેલા, મરા ન્યુઆરીમાં, અમ લાગ્યા ગુજન સારિત્યમલા તરફથી અપાયેલો શ્રી અન્નિતગમ નવવર્ષિક મરીમતા આપેના ' સંશોધનના કેટલા- પ્રશ્નો એ શીર્ષક નીચેના ચાખ્યાનમાં સંશોધન મામા-ય વિરે કેટલાક વિચારો મે જુજ ન્યાં હતા તથા ઐતિહાસિ- અને ભાસાસાહિત્યવિષય ન-શોધન પરતે ગુજરાતની આનનામરીની તથા થયેના સંશોધનમરીની બહુ દૃકા પ્રેષાત્મક નમીક્ષા રી હતી. એમાં ગુજરાતના નાટ્યકૃતિક ઇતિહાસના વિવિધ પાયાનુ અધ્યત, પ્રાચીન ગુજરાતી રત્નપ્રતેતન નપૂર્ણ તાન્વ, પ્રાચીન કૃતિઓની અમીક્ષિત શાસ્ત્રીય રાચનાઓ, ગુજરાતના વિશિષ્ટ લોકમાતમ મન્નુત ॥ પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ અ-થોનો અગ્રાસ તથા મોનીઓ અને લોખંડાસિત્ય અને લોખંડાસિત્ય મન્નુત ॥ ઇત્યા વિરો પરતે કેટલા- મન્નુતો મે કરા હતા એટલે એ નામલોતો અકી રિમ્તા નહિ ન્ના ગગગનમાં પુરાતત્ત્વ સંશોધનના ક્ષેત્રમાં ભારી નર્પ પરતે કેટલાક વિચારો અને મન્નુતો જુ રીમ

પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર શ્રી જુનાથ મગમ ' મિગન અહેમદી ' ની પ્રતાનનામાં લુ જે કે ભા તના નર્ફ પ્રાન્તોમાં ઐતિહાસિક આનનોની અખ્યા અને વંદિષ્યની બામતમા ગુજરાત સૌથી રધ મદ્દ છે મિ નાન્ની તમેગીમાં આવેના છ મ પૂર્વે રીડ મરીના અથો-ના શિનાનેખથી મારી ગુજરાતમાં ઐતિહાસિક આધનોની પરપગ-પરી તે શિનાનેખો કે તાઅપત્રો હોય, મિકાઓ હોય, મનાના નમના હોય કે મનુષ્યોના રેનિ- નપગાતી વન્નુઓ હોય સાહિત્યિક સાધનો પન્દેશીમોની નોષો કે ઇન્તાવેને હોય અન્નપ્રસન્નિઓ ' પુષ્પિ યો હોય, લોખંડાસિત્ય કે ભાટયાઓએ ન્ચેરી પ્રશન્નિગાધાઓ હોય-અરિમિન્ન છે, અને પ્રાચીન નાગમથી અર્ચાચીન મળમાં આપીએ છીએ તેમ તેમ આ તમામ પ્રકારના સાધનોનુ રેપુ ન્મો નમ્મિ રધના ન્મ ૭ ન્માને આપાદે, અખ્ય મુખ રાજ્યમોને ધ્યાનમાં લઈ એ તો ગગગનનો નાજીર ઇતિહાસ મગમગ તૈયા થયે છે ' ગસમાગા ' તથા મોમ્મે ગેમેગિય' ના પહેલા ભાગ જેવા ન્ચકાઓ પહેલા બહાડ પહેલા, હતા વિગતસમૃદ્ધ અન્થો પરી શ્રીકેનેસનાન મુનથીસપાન્તિ *Glory that was Gurjaradesa* ડે હન્નિમ્મા ગાસ્તીકૃત ' મેર કાનીર ગુજરાત ' અને શ્રીમતી કૃષ્ણાકુમારી લીગજૂન મેરમનો ઇતિહાસ આવેખનુ પુત્ત- *Ancient History of Saurashtra*, શ્રી સ્ત્રીકનાર છો પરીએ ' ન રાનુગાસન' ની પ્રતાનનામાં આપેનો પ્રાચી । મળથી બાગમ મેમમાં આનાર્થ કેમચન્દ્રના સમર નુધીનો ગુજરાતનો ગગમી તથા સામ્યુતિ- ઇનિગસ આ કુર્ગાસક રાજીકૃત ' ગુજનનો મન્નુતની રિન્દુગમપૂત ઇનિગાસ શ્રી ન્મમશિતાનુકૃત ' ગુજરાતનો સામ્યુતિ- ઇતિહાસ (ઈન્ચામ યુગ), ' ની કોમિસરિટકૃત અન્નપત્રના ગુજર । વિજય મુધીનો ઇતિહાસ આવેખનુ પુત્ત- *History of Gujarat* ઇત્યા આ હન્નિએ નોનપાત

પુણ્યોભાષી ગુણવત્તા ઇતિહાસની આમથી શુદ્ધતા વિદ્યામયા તન્દ્રી શ્રી ઉમાશંકર જોડીએ તારી છે અને જોન આગમે તથા તે ઉપની દીપ્તચૃષ્ટિઓમાંથી એ પ્રમુખની માહિતી સમ્પન્ન કરાવું માત્ર ભાગે આનુભવ વડોળા યુનિવર્સિટી તરફથી જે મજબૂતાત મજબૂત દાન ગુણવત્તા આનુભૂતી તૈયાર પ્રવરતી રોજના થઈ છે તે મહાત્મના આ ઇતિહાસનો નમ્રો નસો અર્પણ થયે તથા એમાંની નાનીમોટી ધરના ઓને યોગ્ય મનાવનમ્મમા અમજવાની મળતા થઈ

પરંતુ ગત્યકીય ઇતિહાસમાં જે ક્રમમાં નાભાભાગ નતાનો ઉદ્ભવ પ્રાપ્ત આરોગને મારા નસ નાથનો મેળીને લગ્ન નસનો રક છે તેના યોગ્ય સુચક ઉપરનો જોડે

ગત્યકીય ઇતિહાસના કેન્દ્રાક પ્રશ્નો

અ હિન્દીસ પાઠગી આપના મનાવ નનગળના ચાર વનના પ્રકર સિનાનેમો = તાત્રપત્રો હજી હાથ લાગ્યા નથી એ વગના ગળઓની આનુભૂતી અને ગત્યનના વિરે પાઠગી આરોના પ્રમુખો અને 'ગત્યમાન' જેવી દત્તપ્રાપ્તિના વ્યનાઓમાંથી જ મજબૂત મળે છે શુદ્ધતા ઇતિહાસ અને પુણ્યવત્તા એમ અર્થ અમમાંથી એ ગમનાર યુનિનાર મોળીએ આ બધા સાધનો ઉપગત જ્યોતિષની ગળરીતો આધાર નઈ ચારકાઓની વશારની પડતી વાગ ઐતિહાસિક દિષ્ટિએ તપાસી હતી. જો એમાં હજી મતમના નનગને અરમમ છે અને શુદ્ધતાના આ મદદરના ગત્યરશની આનુભૂતી નિશ્ચિત ભૂમિમએ મુખ્યાની આવસ્ય ના છે વળી વનગળનો પિતા જરશિખરી પચામગમા ગત્યર મનો લના એવી અનુશ્રુતિ છે અર્થાત્ ચાર ગત્યોનું નામ પાટશની આપના પડેના પણ શુદ્ધતામાં હજી ખુરુજોના, આરા એમ નાહ પણ અનેમ ગત્યોના નામ ક્ષિણાત્ય ઔદુમ્બ ગળ અવિનિનનાથર પુનકેનીના પ્રકરક મ ૪૮૦ (ઈ સ. ૭૩૮-૩૯)ના નવમારીના તાત્રપત્રમાં મિન્ધુ ૭૭૭, ઔગધૂ આવોગ્ધ મૌર્ય અને ગત્ય વગેરે ગત્યોને પરાગિત રીતે 'ક્ષિણાત્ય' નામએને જીતનાને દક્ષિણપથમાં પ્રવેશ કર્યા ઇતિહાસ તાગિક (આગળ) મેન્યને નવમારીના પ્રગમા નનગળના ગત્યી જીતના એ ગળ ગવ લે છે આખાના ચાવોટક એમ ચાવડા પણ મ ૮૦૨ (ઈ સ. ૭૪૬) મા પાટશની સ્થાપના થઈ ત્યાર પડેનાનું આ તાત્રપત્ર છે એટલે વનગળ કે તેના વશજોની આ વાત ન લેાય પુનકેનીના તાત્રપત્રમાં જેની નોવ છે તે 'ચાવોગ્ધ' પચાસળના હોય એમ બને પરંતુ એ મિવાર પણ ચારના ગત્યો પ્રાચીન ગત્ય દેશમાં હતા તમ સ ૪૪૦ (ઈ સ. ૧૦૮) મા મિન માન અથવા શ્રીમાનમાં 'અલમ્બુદ્ધિદાન્ત' નામે જ્યોતિષના ગ્રન્થ વ્યનાર આચાર્ય અલમ્બુદ્ધિ કહે છે કે રાપવશના નિનમ્બુષ નામમુખ નામે ગત્ય રાજ્યર મનો હતા ત્યારે પોતે આ ગ્રન્થ વ્યો છે સૌરાષ્ટ્રમાં પણ ચારનાઓનું નામ લગ્ન કિંગમ જોન સમ્રાટના પ્રાચીનતમ ગ્રન્થોમાંના એમ, આચાર્ય નિનસેનકૃત 'હિન્દીસ પુણ્ય શમ સ ૭૦૫ (ઈ સ. ૭૮૩) મા વર્માનપુર અથવા વલ્લભાશુભ જનવગડ રામના ગત્યમાં વ્યારેન છે આ જનસાહ કયા વગનો લનો એ વિરે 'હિન્દીસ પુણ્ય ની પ્રશસ્તિમાં ઇતિહાસ નથી પણ એ પછી ૧૦૧ વર્ષ મ ૮૩૬ (ઈ સ. ૯૧૪) મા અપાયેલા, કનોજના પ્રિન્ડિહા રામ મડીપાના હડાગામાંથી મળેના દાનપત્રમાં જીવાવેન છે એ સમયે મડીપાનો માગનિક ચાપ વગનો ગળ મગજિવરાહ વગળામાં ગત્યર મનો હતા આ ગત્યઓના નામનો 'વરાહ પાન્ત જીવાવે છે એ જ્યવરાહ રાગ ચાપ વગનો હશે આ વિષેનો ઉપગી જીવાવ છે પાળશની આપના પડેના પણ ગત્ય દેશમાં ચાવડાઓના એ ગમા એમ નસ ગત્ય લતા—શ્રીમાનમાં વગળામાં અને પચાસળા અને વલ્લભામાં તો ચાવડાઓનું ગત્ય ઈ સ ના દેશમાં મેમના આગળ સુધી પણ ચાલુ હતું આ રાજ્યોનો ઇતિહાસ લગ્ન મોટે ભાગે અવારમાં છે એ ગત્યોના ઇતિહાસ વિરે તથા એમના પચ્ચગ મધ વિરે ઇ વિશે

નજીરામાં આવશે તેમ પાશ્વરૂમાં ન ત્ય મનાર વનગજ નાચડાના રસના ઇતિહાસ ઉપર પણ પ્રમાણ પડશે અને તે માથે ગુજરાતના નામકૃતિ ઇતિહાસ વિશે ૨૬- ની જાગવાનું મળશે

જે સમયે ચારડાઓની નાનીમોની મસતા પુર્વ દુન્યા હતી એ સમયે, ઈ સની આડની સદી ૧૧ મધ્યમાં પશ્ચિમ સૌરાષ્ટ્રમાં 'જમિનિ'ના અરવા જ્વાલમિનિ (ધૂમનિ)માં સિન્ધમાંથી સમગ્રમાર્ગે સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા અને મલ્લયુગ ગજપત્રની ધગવનાગ મૈન્વેલોની મતા આપિત યદિ ચૂકી હતી. જે પડેના પશ્ચિમ સૌરાષ્ટ્રમાં કુમ્ભસ્ત્રાગ નામે નગમ ગરુડની મુદ્રા ધગના ગારુડ (ગારુડ) મામતોન આરિપત્ય હતુ (એ વગના મામત વગહામે દાગ્મિધિપતિને હરાયો હતો એમ એના ઈ મ પગના તાજાતમા ઉત્તેજ છે, એ બનાવે છે ૨ પશ્ચિમ મનારે દાગના પગ એ મગે એમ જુગુ રાત્ય હતુ જેના ઇતિહાસ વિશે ૨૬ વિગતો જાણવામાં નથી) વગભય ચોં મી મી મી ધૂમનીની જહોજવાની ચાતુ મી અને ત્યાનો ગજપદ ૧૧ાન્તરે મૈન્ધને મને જેના તરીકે ગોળખાયો પોત્યજના ગણ જે ના વગના છે, પગ ૩૧૧ એમ ન નગમમાં આમ એ નગવનાનુ વગભય એ વર્ષ સુની ચાતુ મેહુ એ ઇતિહાસની અમામાન ધટના છે જે થોડાક ઉત્તેજો મગે છે તથા ધૂમનીના જે બન્ય ખડેરો આજે દેખાય છે તે ઉપરથી જાણાય છે ધૂમની એમ માસકૃતિ ૨૬ પણ હતુ પાતુ એનો ગજકીર ૩ માસકૃતિ ઇતિહાસ મગમન રીતે આવે ખવાના પૂગતા માધેના ૧૭ મત્યા નથી એ મેગવના એ પુગતત્વ-ગોધકાનુ મત ૧ છે

નાન્દીપુરી - નારો નો ગુર્જર ગજપદ જેના નામજોગ્ય આર ૧ આદ્યમણે ખાગતાના રત્નોના મનકાને અને દક્ષિણના ચૌતુક્યોને સંપાદ કરી હતી મગરાજ મોનકીએ જેનો પગત્ય મો કોતો તે મુગધુનો નામ અહરિપુ અને જ્ઞોનો નામ લાખો પુલાણી સિદ્ધરાજે સોગ ઉપર મિત્ર મી જેના ગજપનો મને રીધો હતો તે જનામના ચાન ગજપ્તો જેઓને પ્રમન્ધોમાં 'આબીર ગણુ જ્ઞા કે અને જેઓ પાછળથી નુડામમાં તરીકે ઓળખાયા માખાનેનો મેનાનાથક ઉત્પત્ત જેના મૈન્ય માથે ન તા મસતોન ધનારો હતો ન મુગધુનો (મોન્યો ? ગોહિનવાડો ?) દાકો મુવ ? સઉસ વીગધવ વારેના સાથે મુદ્દ કરના એના માગજો-વામનમનીના ગજપત્રો સાગસ અને ચામુડ તથા વ્યજ્જેસગનો ભીમસિંહ પ્રતિહાર જનોરના મોહાજ નામજો, જેમાના છેના ગજ ૧૭૭૭ને પ્રતિજ્ઞાશાળી મરિ પત્રનામે પોતાના ' ૧૭ દેમન-ધ ને અનુ બનાયો છે-આ મધા નામજો અને તેમના વશો વિશે આપણે મુ ઓછુ જાગીએ છીએ અ ૧ નામ નાખનાઓમાં તો માન નામ સિવાય બીજુ કશુ જાણતા નથી. ગુજરાતના ગજપોના માડનિકા-આશુના પગમા રાજઓની આનુપૂર્વિ અને ઇતિહાસ શ્રી ગૌરીસગ્ગ ઓગ્રએ નિશ્ચિત મી આપ્યા છે પણ મેવાડમાં અને પશ્ચિમ ગજપ્તમાં અને અગ્રે આવેના ગુજરાતના ચૌનુઓના માડનિકાના ગજપો વિ ૧ મો માહિતી મગે છે તે મોટે ભાગે મુદ્દ નવકપની ૩ નાન્દીપુરીના વૈજવાપાયન વસના તથા એ જન્ધગના મીજ કેના ગજપોના તાજા ૧ શ્રી અમૃત પડાએ મહાર પા રા છે આ મધા વિશે મુ સર્ગો ૧ આવશ્યક છે ૩મ કે અમૃત ગજપતના ઇતિહાસના વિવિન ફલકો ઉપર તે દાગ અચૂ પ્રમાણ ૫ જે

નીમદેર બીજને હાકી મદી સ ૧૮૦ આસપાસના પોતાના નામના મનપત્રો ૧૧૧ મામત જ્યતસિદ્ધ (જેનો કપિત આ મહત્તાન્ત શ્રી ચુનીનાન ર્ધમાન શાહે પોતની આકર્ષ નવનમ્યા " એકન ની મા આવેખો છે) કેવી રીતે ગાદીએ આવ્યો અને ભીમવે થોડા સમય બા પોતાનુ ૨ ન કેવી રીતે પાછુ મેગત્યુ એની કઈક મપના જે ઉપરથી યદિ શકે એવો પૌરાણિક મ્યામ્મગ ચૌનુઓના રાજપુરોગિન મેમેથક કવિએ પોતાના ' સુષોત્સવ મહામધ્યમા આવેખ્યો છે પણ ભીમવના આ ' રમોદર - મ્યાની પડતીનો ઐતિહાસિક દષ્ટિએ વિશ્વામપાત્ર મી મગા એવો મતાન્ત કે એ મગની મ્ય મામગી પગ ૧૭

મત્યા નથી વળી ભીખેના મુર્તિ ગત્ય-અમનના ઉત્તરાધ્યાય વારેલા મામત વચ્ચેનાની મતા સ્ત્રી
 ગિતિ વરા અને તે 'મર્ચન્ટ' ની ગિતિ મન્યો એ વિશે મોરેશ્વરકૃત 'મર્ચન્ટાઇઝ', અગ્નિહોત્ર
 મુદ્રતસર્જન, 'ગાન્ય-મુદ્ર' 'વસ્તરિનામ' આદિ મમકાલીન ઐતિહાસિક મનાડોમાં, ગુરુ ગત્ય
 વસ્ત્રીએ વચ્ચેનાના પ્રાપ્તિ આતીને પોતાનો ઉદ્ધાર કરતા તેને વિનવી ની એવા પોતાના પત્નીના
 રાજો આપે છે અને પત્નીના મમયમા ગ્યારોના પ્રમુખમાં તેનું પ્રગત્ય પુરામર્તન થાય છે, પણ જેને
 પારંગમે યોગ્યોતી વાધેલા સાખાનું વર્ચન થતું ગત્ય અને થીયે થીયે પાટળની સ્ત્રીય મતા મારેના
 વગરને હસ્તક મર્ચ એના આ પ્રમુખ વિશે અનિશ્ચિત ની નમય એની માહિતી મળતી નથી છે-યો યૌતુ
 નાન ત્રિમુનપાન પાટળના મહાગમવિનાય તરિક સ ૧૭૬૮ થી ૧૭૭૦ (ઈ સ ૧૭૪૭ થી ૧૭૪૯)
 નુરી હતો, ૫૧ ત્યાં પત્ની મોગડાનો વારેલા મુરેશ્વર અને વચ્ચેનાના પૌત્ર સીમરને પાટળનો
 મહાગમવિનાય થયો ત્યાં મયોગેના સીમરને પાટળની નજારી કરી એ વિશે તત્કાલીન ઉપનય
 ઐતિહાસિક માધનમયો અને અનેક ઉત્કર્ષ લેગો એવો મીન સેરે ૭ ગુરુગતના હિન્દુ ઇતિહાસના મોથી
 અગત્યના યગમા આ ગત્ય મન્યો ની ગિતિ થયો એની મોધ થી નુરી ૭

સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસના પ્રશ્નો

આ યુગના સાંસ્કૃતિક છત્રના વિશે સારિત્વિક મારનો, પ્રમુખો ઉત્કર્ષ વેષો, પુરિષો આભિધી
 પાન માગિતી મને છે, પણ ગુરુગત જેના વ્યાપારનાન ગત્યના મિકાઓ હજી ખાસ મત્યા નથી એ
 નવાઈ જેવું છે ન ૧૮૮૬ (ઈ સ ૧૮૬૩) મા લખાયેલી 'મર્ચન્ટાઇઝ' ના માવાવમોવતી પોતીમાથી
 મનેના તોન, માપ અને નાખાના કોષ્ટકો વિશે નિમય સને ૧૮૬૬મા અમદાવાદના બાગમા સરિત્વસ મેનમા
 મે રજૂ કર્યો હતા અને ત્યાં પત્ની Journal of the Numismatic Society of India એમના
 ૧૮૪૬મા વડુ નિવળ સાથે એ મામતી ઠારી હતી પ્રમુખાદિમા મળતા, 'ભીમરિય,' 'સિમરિય'
 આદિ દ્રવ્યના ઉપેક્ષો બનાવે છે કે ભીમર, સીમરને મને નમ્યોએ પોતાના મિકાઓ પદાધ્યા હતા
 વખતના મુદ્રિયમાના મિદગત્યનામામિત મોનાના મે અગત્ય સિકાઓ, જે ખરેખર યૌતુકય મિદગત્યના
 મેલ્ય તો, તેના માનરવિનય પ્રમુખે પાડવામા આવ્યા હને એમ મેટરાક વિદ્વાનો માને છે થી અમત વસન
 પડ્યાએ ન્યમિલના નામવાગા, આદિના ધારીના સિકા રોની રાજ્યા છે તે સિદ્ધાન્ત ન્યમિલના હોય
 એ મભવિત ૭ વળી રકશાગતના ની રકશાગતના અધિકારીઓના ઉપેક્ષ તથા વિવિધ મુદ્દાના ઉપેક્ષ
 તમાનીન માહિત્યમા છે અને 'મર્ચન્ટાઇઝ' નો નાખાના મીનમના કોષ્ટક આપે છે હમિદ્રશ્ચિત પ્રાકૃત
 'અન્દ્રપ્રમરિય' (સ ૧૭૩૩=ઈ સ ૧૭૭૭) અપ્રમર 'નેમિનાથચરિત'ની પ્રગતિને આધારે
 ડો ઉમાગત શાહે મનાયુ છે કે યૌતુ-યોના તમામ સિકાઓ અને નજારી મુદ્દાઓ ઉપા લદમીની
 માહિતી હતી આ મધી માહિતી વણી સૂચક અને અપ્ર ૭ યૌતુકય યુગના વ્યાપારી અને ગત્યની કેન્દ્રક
 નગરોના ખરેખરના મસદ નેના મ્યોનોએ આ દરિએ ઉત્ખનન કરા જરૂરી છે હુન હુન પ્રમુખના મોડા
 યજ્ઞ સિકા એને પગિયો મળી આવે તો ભાગીર મુદ્દાસાત્ત (Numismatics) ના જાનમા મહત્વનો
 ઉમેરો થને વળી આ મિકાઓના નાનામોટા પ્રમુખે વિશે, હમલા કર્યુ તેમ, માનિત્યમાથી વણી માહિતી
 મને જે, એવે તેમનું તે તે પ્રમુખે એમનાજ પ્રમાણમા સગા અપ મને

મોવકી યુગમા ગુરુગતના ગત્યનો મિસ્તા કુમાન્યાવના મમયમા ન્યાં પગકાષ્ટએ પહોંચ્યો ત્યાં
 એની મીમાએમા દક્ષિણે ક્રકલથી માડી ઉતરે આખું ગત્યપૂતાના તથા પશ્ચિમે કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્ર અને
 ન્યાં મે ન્યાં માડી પૂર્વે આખું મામના અમાર્ધ જત હતું આ ગત્યનીય મિસ્તા માથે ન્યાંરે આપો

ખાનમા નખીએ - ઉત્તર ભાનના કાળ પા. ગજાની તનનાએ ગુજાન વસા રાયા ગભર મુની પરશેરી મરિયન આમમ. સામે ટપી જ્યુ હતુ ત્યાગે એ સહેવાઈથી કપી શનય છે કે એની મેન્યવરના ઉત્તમ પ્રકાની હોતી નેઈએ ગજાન ઉપ પહેલુ મુગિયમ આમમ ન ૭૮૦ (ઈ સ ૭૨૮)ના થયું અને નર્ગ વારેના પામેથી અનાહીન ખિનજના વરડો મ ૧૦૦૦ (ઈ સ ૧૩૦૪)મા ગજાન છીરી લીધુ આમ ગુજાનનું હિન્દુ ગન્ય નમસાન પડેલી આમમ. સામ વનભગ એ વર્ષ મુધી ઉત્તરપૂર્વકે ટપી જ્યુ એ ખગેખગ નોવપાન વડના છે સોનગી રસના મુજાગ પહેલો, ચામુક, બીમ પહેલો, કર્ણ પહેલો મિદગાગ, મુજાગ ખીને, બીમદેર ખીને, નીવરન વારેનો માનગેર વારેનો અને કર્ણ વારેનો-એગના નમએને મમનમાનો માથે રીતમર યુ. થયાના પુના મગે છે, જે ગતાવે છે કે એમ જે વર્ષ દમિયા. ૧૧ વિગ્રવ એમ અથરા બીછ રીતે ચાલુ રહેનો હતા ભાગના સોથી પહેલુ મસનમા. ગજા મિન્વમા નથપાલુ હતુ અને મિન્વની મગદ ઉપ આવેના બે હિન્દુ ગજાઓ-ગુજાતનુ ચોતુર્ય રાગના અને અજમેરન ચોહાણોનુ ગજા એ બન્નેએ નેમએ મુધી પરશેરી આદમણનો મામનો ર્યો હતો પૃથ્વીગાગ ચોહાણના નમમા અજમેરનુ ગજા તરુ ત્યાગ પડી વગભમ મો વર્ષ મુની ગુજાતનુ ગજા પગકમ અને વેતવપૂર્વકે રમ્યુ હતુ બીમદેર પહેલો મિન્ધુ નર્ગ ઉપ પુન ગાધીને મન્ધ ઉપ ચડાઈ વર્ષગયો હતો એમ 'દ્યાથ્રય' ડા. ૫ ગોષે છે અને કર્ણદેર પહેલાએ પોતાના મેનાપનિને મિન્ધ ઉપ મવાગી માગે મોકલેો હતો એમ દરિ મિહુલ પાન 'મર્મમુન્દરી નાટિકામા ઉન્વેષ છે જ્યમિહુલિના 'હમ્મીગમમ'ન' નાટકમા નિરૂપિત ધટનાઓમાથી એ નાળની ગમયપદનિનો ઠીક ઠીક ખ્યાય આરે છે, છન્તુ ડાન્યામિતાના અનંતાગ્રાસન યદનગોત્રમાથી નાન્તરિક મેન્યવરના ઉપ કઈ પ્રમાત પડેનો નથી પણ રાક મ ૮૮૧ (ઈ સ ૮૫૮)મા જોટકના નાપુક્ટ નાન્ત કુખગાન્દેર ડગના સમમા ગ્યાયેન મુપસિદ્ધ 'યશન્તિનમ ચપૂ' ના નર્ગ મોમયે ગુજાતના નાવીનમદ મૈનિકાનુ જે ખટાહાગ અને વિરમય ર્જન આપ્યુ છે તે ગુજાતના મૈન્યની ખીજ પ્રેગમા જે પ્રનિકા હતી એનુ મ્યક છે ગુજાતના નાગ અને વણિ-મુસ્તરીઓએ જેટનુ ખ્યા. ગજાન્યવગ તરુ આપ્યુ હતુ તેટલુ જ મૈન્ય યનકાર તરુ પણ આપ્યુ હતુ, કેક અનમના સમય મુની ન્યાયેરી રાસી નવાગીઓએ ગુજાતના મૈનિકાની મુક્ત દે પ્રલસા કરી જે પેશારાઈના પાન પડી પણ ક્ષિટિગ સત્તાનો નપરો અને વારો મામનો ગુજાત અને મોગપુના ગજા તરુથી થયો હતો 'અર્નામીન હતિકાસ' Modern History માથી એ વતુ મગમર મ્પષ્ટ થાય છે કે ગુજાતમા લશ્કરી ખમીગી ત્યાગે પણ ખોટ નહોતી પરન્તુ ક્ષિટિગ મગકારે લશ્કરી અને મિનવરગી જનિઓનો મે પાડયો ત્યાગે ઉપરુકત ઢાંચો ગુજાતની લશ્કરી જાતિઓનુ હીક મગમર હજાર્ક જા. એની પૂરી કાળજી રાખી અને ગુજાતની લશ્કરી કાન્કિને અપનાદરુપે જ મ્વીકારે એવા સમયમા આપણે આની પહેાંચ્યા ને ૬ વર્તમાન ઢાગમા નાપ્તિય લન્તોમા મોખરે રહીને ગુજાતને પોતાનુ ખમીગ જતાપ્યુ છે પરન્તુ માગ મ્ધનનો મુખ્ય મરો એ હતો કે પ્રાચીન ઢાગથી માટી ગુજાતની મૈન્ય યરુથા રિયે અને નેગી સામગ્રી એન કરી માન્યક છે કે ગુજાતના મામાન્યની અને વાક્ષજિમ્તાઓ મમજવાની ચારીએમાથી જડી આવવા મભવ છે

ગુજાતના મુગિયમ મતાની સ્થાપના પડીનો રાજકીય ઇતિહાસ મા સી તવારીખોના વેપુ પને કાગલ પૂર્વકાવીન હતિહાસની તુનનાએ, બહુ નિશ્ચિત જમિકા ઉપ છે ને કે આ તવારીખકારોમાના ઘણા, નાજ પ્રત્યોના આશિતો કે અમનપાશ હોઇ, ખીજા ધર્મવાળાઓ પ્રમે અકાચુ દેષ અને અણમગો મોમા જણાય છે તથા ધર્મમ્તના રગીત યશમાં શુદ્ધ ઐતિહાસિક દષ્ટિમિન્દુને વાગ માગ વણમાડ્યુ છે છતા નર્વસામાન્ય

વિષયોના આ તવારીખો ખરેખર આત્મજ્ઞ છે એ જ કાન્હાણી આનુપૂરીને મમ રૂંડે ત્યા મુધી વિના
નવ મુદ્રાઓ મન્યમ ઇનિદામના બાએ જ નેરામ આવે છે

‘ગગામપ્રતાપવિલાસ નાટક’ અને ‘મંડલીક મહાકાવ્ય’

પાટણના મુનિયમ સત્તા અષ્ટપાદ અને ત્યાથી અમરાવાત્રા આવી ત્યાર પછી ગુજરાતના અને- દિન્દુ
નગરો ચાલુ ગયા હતા અને એમાના ઇન્દ્રનાથ ઇતિહાસ અને અમૃતનિરી દર્શિએ ધમા મકત્તના છે એમા
ઈન્દના નેરોડાનુ, જૂનાગઢના સુકામમાઓનુ અને ચાપાનેરના ખીચી ચોડાણાનુ-એ તલ રાજ્યો સૌથી અગ્ર
ગણ્ય છે ઇન્દના નાજરિ થીરુ આસે એનો ‘ગગામ’ છદ્દ’ છરે પોતાની રત્નના જાગરના જે પરાક્રમ
નુ હેતુ એનો નીંડ વપૂર્ણ પરાડો છે પણ ઇન્દુ નાજ્ય પ્રમાણમા વહેતુ નથી પડત, જ્યાં જૂનાગઢ
અને ચાપાનેર વંધાં ગગાના અને જ્યારેચાઈન મતાના એકથે હાથે નામા સમર સુરી સામનો કરામા
તરી પડ્યા ચાપાનેર ઓ જૂનાગઢના ગતોની નાંકે જનારીનુ ર્ગન કન્ટી મે અમુક ગયામા મળી છે
ને તે માન આ મે ગત્યના ઇતિહાસ માં જ નહિ પણ ગુજરાતના એક સામુદાય ઇતિહાસ માં
ધરુી અમ્મ’ છે આ મે કૃતિમા તે ‘ગગામપ્રતાપવિલાસ નાટક’ અને ‘મંડલીક મહાકાવ્ય’ આ મન્ને
અનાઓનો કર્તા ગગાધર નામે ઈશાંખી કવિ છે રિજયનગના ગગ પ્રતાપદેગય અને તેના પુત્ર મરિન્દા
જુનનો એ ગમારી કવિ હોનો, અને કાન્હાણી યાના ગી, અમરાવાત્રા નુસ્તાનના દગારમા થઈતે ચાપાનેર
આનો હતો ચાપાનેરના ગગ ગગામ અને અમરાવાત્રા મના મકમ્મ’ મીજ રચેના વિગ્રહનુ અને
મકમ્મની પીઠેકાન નિ પણ ઇન્દુ ‘ગગામપ્રતાપવિલાસ નાટક’ તેણે ગગામની આનારી નુ
હતુ, અને ચાપાનેરમા મહાકાવ્યના મન્દિના સમાગ્રકમા તે ભજવાનુ હતુ આ નાટક હજુ અપ્રસિદ્ધ છે
એની એકમાત્ર ખજિ પ્રતિ વગાની ઇન્દિયા ઓફિસ નાયરેરીમા છે તેનુ માઈક્રોફિલ્મ એનાજર્મેન્ટ
મુમકની સિટિશ ટાઉન્સન દાગ નેડોગ મુનિરમિંનીના ગુજરાતી વિભાગ માં હુ મેળવી ગરો હતો અને
ને ઉપથી એનો પરિચય થયા ડિસેમ્બરમા અમદાવાદમા મળેલી ભારતી ઇતિહાસપરિ સમક્ષ જુલુ કરેના એ-
નિમધમા મે આપ્યો હતો (જ્ઞાપો—Journal of the Oriental Institute, માર્ચ ૧૯૫૫)
મન્યમ નાજ્યઅમર કમિનાન કિન્દુ ગુજરાતના હાલ ઉપ અનેક દર્શિએ પ્રકાશ પાડુ આ નાટક છે અમ
નાના અને ચાપાનેરના દગારોનો તથા ગુજરાતની ન્યાનીક પરિસ્થિતિનો પ્રત્યક્ષ ખ્યાલ હતો છે, અને
આમાના કટલાયે વર્ણનો મહત્વની ઐતિહાસીક હકી-તોથી ભરેના છે રિગ્રહ કન્તા મન્ને પક્ષોના
મનેદ મ્મચાઈઓ, મેનાપતિઓ, સામનો, મહાધર્મ, શરણાગતો તથા બન્ને ગજકુટુંબની અનેક
પક્ષિઓના નામ તથા એમને વિશે માહિતી આ નાટકમાથી પહેલી વાર મળે છે ૩૦ શ્લોકમા કરેતુ
ચાપાનેરનુ રિગતના વર્ણન પુરાતત્વની દર્શિએ ખૂમ અગયનુ છે અને એમાના મહેલો, મન્દિરો,
કોડાગે અને અન્ય ધ્યાનોના મહુ ચોક્કસ ઈશાનિર્દેશોને દાગે એ ધ્યાને ઉત્પાન કરનારને ખરેખર
માર્ગદર્શક થાય તેમ છે આ નાટક ભજવના માં ને ઈશાંકથી આપ્યા હતા એવો એમાનો ઉલ્લેખ
નોવપાન છે અને પ્રાચીન ઈશાંકી ચાલના આવેના ગુજરાત અને ઈશાંકના સાન્દર્ભ- સપકના સાતત્યનો સ્વયં
છે આ ‘ગગામપ્રતાપવિલાસ નાટક’ ઈ સ ૧૪૪૮ના અગસામા ન્યાયુ અને ભજવાયુ હતુ એ પછી
ચાપાનેર ઉપ સપૂર્ણ રિજ્ય મુકમ્મ’ બીજના પુત્ર મમ્મ’ ભેગાએ ઈ સ ૧૪૮૪મા, એ સમયનો ચાપા
નેરો ગગ જસિહ જે લોડમામા પનાઈ ગવન તરીકે ઓગખાય છે તેનો પગજ્ય કરીને મેળવો હતો

પણ ગગાધર કવિ તો આ નાટકની ન્યા પછી કંટેડ સમયે જૂનાગઢમા જન્મે જ્યો હોય એમ
જણાય છે, એ જે જૂનાગઢના ડેલ્યા કિન્દુ ગગ મડલીકના જ્વનને લગતુ ઐતિહાસિક ‘મડલીક મહાકાવ્ય’

ઈ સ ૧૪૬૦ના અન્નામાં તેણે એક હવુ મહમ્મેદ મેગડાએ જૂનાગઢને ઈ સ ૧૪૭૭માં અમરાવાતી
મન્નનમાં બેગરી દીધી હતું, પણ આ નામ ત્યાં પહેલાં, મહમ્મદના નજરવનો મધ્યાહ્ન આવતો હતો ત્યાં
આપુ હતું થોડાક વર્ષ પછેથી શ્રી નમનાથ સુનીવાન મોદી પોતાના યવાન યુવના મગનો ગોમ બૂટના
માટે આ પ્રાચીન સપાના ન્તાના પાન એમના પોતાના અસ્માનને દાંત્રે એ સપાના અધુરુ રચું
ત્યાર પડી 'ભાનની વિદ્યા' નૈનામિત્રના પુત્ર- ૧/-૧૫ના પ્રે ૧ ના વેનમુદ્રે એનું સપાના ન્તુ ઇ
ત્તિહાસ અને મન્નનને બનેયને માટે આ મહાકા ૧ અમુદ્ય 'દયાશય' કા યમા જેનું રર્ગન છે એ
અહમિયુના વગમા થયેલો આ મહમ્મદ કેનો નમ્મ હતો, અને મગારો તેના પૂર્વજોની જે વનાવથી આપી
છે તે બીજા સાધનો માથે નગ્નાવવા જેવી કે મોગપ્તમાં એ ૧૩ જે બીજા ગર્જવગો હતા તેમની હમીકત
પણ આ દાવ્યમાંથી મગે કે મે નજોદાના નમ્મ માગણ નાથેનો મહમ્મદનો વિગ્રહ તથા મહમ્મદ જેવો
તેનો પગદ્ય એનું નિર્મિત વર્ણન આમાં પ્રમાણ ૧૧ 'સા' નમ્મજોનો ઉચ્ચેષ મહમ્મદ દાવ્ય'માં છે
પ્રમાસપાટનના પુનાત્તવિદી શ્રી લગ્મિક પ્રમાણ ૧૧ સાંઓએ 'પ્રમાસના વાગ્ન ગમ્મજો' એ નામની લેખમાળા
દના વર્ષ પહેલાં મુગ્ધના ગન આપ્તાડિ- 'ગર્જગી'માં વખી હતી અને તેમાં એ નમ્મજોની આત્મપૂર્વિ
આપના પ્રયાન મોર્ હતાં ગોહિન નમ્મ બીમ અને તેનો પુત્ર અર્જુન જેની પુત્રી કુન્તા સાથે મહમ્મદે વગ
ન્તુ હતું. મ ૧ (જાના) ગમ્મ બીમ, જેણે પોતાની પુત્રી ઉમા મહમ્મદને પગસારી હતી (આ લગ્ન
મીનાપુરમાં થતુ હતું, જે મનાવે છે કે જન બીમ, એનું નામ મયે છે તેમ કાવાનાડો ગમ્મ હતો)
પશ્ચિમ અમુદના ગમ્મ માગણી નાજગીની મેટ મગોદાદા ઉપર હુમલો કરવા માટે મહમ્મદે હોડીઓમાં ક્રિય
ઉતાર્યું હતું અને સાગળ પોતાની મહાપ્રમા એક પાગ્મી- નમ્મને લઈ આ ગો હતો, જેનું યુધ્ધમાં મૃત્યુ
થય હતું, અમરાવાતી સુશ્ચિત્ત સત્તા માથેના રીતમન્ના યુધ્ધની વાન કાવ્યમાં ન્યાય નથી પા એમાં
જેમનો ઉચ્ચેષ છે તે દોકોંગમાના કેટલાક, નુન્નાના પ્રેક્ષમાં નમ્મ ન્તાના તેમને દામ્મમાં ગમ્મવા મા
ન્યના આપેલો પા નુન્નાનો મહમ્મદનો જાયો હતો, જેને પશ્ચિમને મહમ્મદે પોતાની પડેલી ગણી ન્તાના
નામ ક્ર માથે લગાઈ કરી હતી મહમ્મદની ગણીઓ, મધમ્મીઓ અને બીજા અને- 'રક્તિગિયો નિ
'મહમ્મદ મહાકાવ્ય' ધણી નરી હમીકત આપે છે આપાને માટે જેમ 'મગ્મમ્મદપ્રતાપવિનાય' મુમ ઉપરોગી
કે તેમ જૂનાગઢ અને મોરાર્પ માટે 'મહમ્મદ મહાકાવ્ય' અરેખ ગમ્મનું છે હિન્દુ સત્તા અને નરકા
નિતાના આ પ્રેક્ષમાં જે કેન્દ્રો એ અમયે હતા—એક આપાને અને બીજી જૂનાગઢ દર્જાટથી આવેલો પ્રિ
આપાનેથી જૂનાગઢ જાય છે, એમનું જ નહિ પણ એ મન્ને નમ્મના ગર્જકર્તાઓની પ્રશસ્તિના દા યનાટક
એ કે એ ધાનુ સ્વયં કે મહમ્મદ મેગડા જેનો મત્તાજોખી અને ધર્માંધ સુન્તાન એ બનેનેવાનોની સત્તા તોડવાના
મહત્વાકાંક્ષા વગવે તે આ ઉપરથી, અમજા એવું કે યાદવ કે નુડામમાં વરા ઓઠામાં ઓઠ પાવનો વર્ષ
મુખી જૂનાગઢમાં ગર્જવ જનો હતો અને મોગપ્તના ઇનિડાસમાં એનું નિર્ણિત્ર મ્થાન કે એ જ્નેના જે
નમ્મવગનો ઇનિહામ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ વખાવો નેઈએ એના સાધનોમાં 'મહમ્મદ મહાકાવ્ય' ન માર
અનેક છે એ દાવ્યમાં જેમનો ઉચ્ચેષ છે તે મ ૧, ગોડિન અને વાગ્ન ગર્જવગો તથા મેન્ના માગણો
૧૫ અને નડેજ જેના મોરાર્પના રાજવગોનો નિષ્કસતીય ઇનિહાસ ગાવનો જરૂરી એમાના મને
૧૨૦ વળા પ્રાચીન કે અને આજ નુધી ચાતુ રહેના કે કન્થના નાજગી ઇતિહાસ માટે પાન એ જ
ચિતિ છે મોગપ્ત અને કુન્થ એ મન્ને પ્રેક્ષોના ઇનિડાસ માટે ભાટયા હોની તત્ત્વજો અનુક્રુતિજો
અને લોકમાલિય જેની પુન્થ માગણી કે અને એમાની કેટલીક લોમ્મોગ વગ્મમાં મારા પડેલી કે પગ
એ મહુ પુત્ર ધાય અધના આજી ગની જન ત્યાર પડેના એનો ઇતિહાસ માટે પ્રિનિયોમ કુવો જરૂરી છે
પાસ કરીને મુશ્ચિત માળના હિન્દુ ગુન્થાતનો રાજગી અને સામુદ્રિક ઇતિહાસ (જે વિરો નમ્મી નવાગીએ
પાસ આવશ્યક ન હોય તો મોન મેવે કે) અમરવામાં આ મારી વલ્લ ઉપરોગી કે

ઇતિહાસનાં માધનોની ગાથ અને મંત્રહ

૧૩ ચાપડ અર્થમાં આ કાર્ય થઈ શકે એ માટે નગરની અને સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસના માધનો બધા દુનિયાની પ્રશંસિત પણ આશોચાલિત ચાપડી જેવી આ વિષયમાં જરૂરી મધુ આ પહેલાં નાણી લેવામાં આવ્યું છે એવી, કટવેચે અંગે પ્રવર્તતી ન્યસતોત્તરી વૃત્તિ, મગમગ નથી આ માત્ર હુન્નપ્રતો, ઉત્પાદક લેખો અને સિક્કાઓ માત્ર તપાસ ચાલુ રહેતી જેવી જ નગરની જૂની હુન્નપ્રતોની સમૃદ્ધિ ભાગ્યમાં અંગે. છે પણ થોડાંક અધ્યાગત સમયો અને જેન જ્ઞાનભગાવને માત્ર કરીને તો એ સમૃદ્ધિ વેરવિખેર પડેતી છે મગમગ અધ્યાગો અને યુનિવર્સિટીઓએ આ કાર માટે પૂરતી ગણાય એવી દગી પ્રતિવર્તિ ચાલુ ગણતી જેવી એટલું જ નહિ પણ આસપડાં હતાં ત્યાંજે એમનામની મોટી પાંચ માટે ઉપચારી થાય એવી મોટી દેશગીઓ મળતી જેવી જેવી કેમ - આ ધર્મ જગતી નાન પામતુ ત્યાં કે હમગા હુન્નપ્રતોનાં એમ માટે અભિગત સમય આગવી નાશ પામી ગયો એમ માન આભારમાં આવે છે

ગુજરાતે ઉપારવા અન્યમપાત્ર અને સગોરનના માટે નમો ચાલુ છે-પ્રાચ્ય વિદ્યામન્દિરનું 'નામાયજ્ઞ' ની સમીક્ષિત વાચનાનું દામ ગુજરાત વિદ્યામંડળ 'ભાગ્ય' ની સમીક્ષિત વાચનાનું દામ પૂ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયનું છે. આગમમારિયની સમીક્ષિત વાચનાઓનું દામ અને રહેલો યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી વિભાગનું પ્રાચીન ગુરુત્વ અન્યમાનાનું નામ ભાનવીય વિદ્યાભવન, ગુજરાત વિદ્યાસભા, યુતીરાન ગાંધી વિદ્યાભવન (ચુન) અને અધ્યાગત જેન અધ્યાગોએ મત્તવા સમૃદ્ધ-પ્રાકૃત અર્થો ઉપાધ્યા છે પણ આપડાં કેતિપા રંગની અનુત્તરી અન્યમાનાઓ ગુજરાત પામે છે, અને તે વડોદરાની ગાયકવાડ ઓરિયન્ટલ મિડીય અને આચાર્ય જિનરિયનની સમીક્ષા છે. અન્યમાના, નપૂરણિત છે. ગજેન્દ્રપ્રસાદના પ્રમુખપદે અધ્યાગત પ્રાકૃત મેક્ટ મોસાચીના ધનાગ પ્રાગનોત્તરી હુન્નપ્રતસામગ્રી મુખ્યત્વે ગુજરાતના અધ્યભગારોની છે પણ ગુજરાતમાં અધ્યાગત અનુત્તરી અને અનુત્તરીય ભાગાઓનું સાહિત્ય એનું વૈવિધ્યપૂર્ણ અને વિપુલ છે કે આપડી અનેક અધ્યાગોએ આ જિગામાં કાર્ય વિન્તાગ કરાવે તોજે આના કામોમાં જરૂરી માધનો, જોઈતા હોય ત્યાંજે મગે એવું નથી માટે મગોરનવિભાગોએ એક નિયમ તરીકે અમુક મકમ હુન્નપ્રત-સમૃદ્ધ ખાતે ખર્ચવી જેવી, જેથી આપણા દેશની સમગ્ર વિદ્યાપ્રવૃત્તિને સમજવામાં એ ઉપચારી થાય તથા ભવિષ્યમાં આ આથે મગવ ધનના તમામ કાર્યોમાં મિદાનો અને વિદ્યાર્થીઓને સદાચર્ય થાય ઇતિહાસની સામગ્રી તરીકે એનું મંત્ર ભાગે અમગનું પડે એમ છે, એમ કે અનેક વાર ઠાઈ ગયેના સુપ્રસિદ્ધ અધ્યાગોની પણ નમ્રપ્રાપ્ત હુન્નપ્રતોની મુખિયોએ એમાના સમગ્ર ઉપેયોગે કાલે રાજકીય, સામાજિક કે આનંદ નિગમ માટે વધી ઉપયોગી હોય છે એ આ જિગામાં કાર્યકરના પ્રત્યેક અધ્યાગોના અનુભવ છે

એ જ પ્રમાણે ઉત્કર્ષ લેખો અને સિક્કાઓના સમૃદ્ધ તરફ પણ ધ્યાન અપાવું નંદગ એકા સ્વીએર્ વર્ષમાં ઉત્કર્ષ લેખો માટે અવશ્યક, એ- સામગ્રી તપાસ થઈ નથી એમ જહીએ તો અત્યુક્તિ નથી એ વાત આવી છે કે પ્રમુખ ઐતિહાસિક અગત્યના પ્રશસ્તિનેષો કે તાત્પર્ય મળી ચૂક્યા છે પણ એનો અર્થ એવો નથી કે જીમ મગા સભર નથી પુરાતત્ત્વવિદ્યાએ ગયા થોડાંક વર્ષોમાં હુન્ન- પાત્રો દાગ મગેતી જે સામગ્રી બહાર પાડી છે અને તેને પછિયામે ખાસ કરીને ગજગીય ઇતિહાસ ઉપર ને નવો પ્રકાર પડ્યો છે તેજ એની ઉપેયોગિતા પુરવાર કન્વાને બમ છે ગુજરાત અને સૌગંધના ગામડે ગામડે મગતા પાગિયાના લેખો પણ આ તપાસમાંથી બાકાત રહેતા જોઈએ નહિ જેન અને હિન્દુ મન્દિરોમાંના હુન્નપ્રત પ્રતિમાવેળોનો એક અશ જ હુન્ન મહાર પડ્યો છે અનેક સાતિઓ, ગમ્મો, ધર્મસમ્રાજ્યો ધર્મગુરુઓ અને વચગરુઓ, કુટુંબો અને પ્રામખગના ઇતિહાસ વિષે પ્રચલિત ઐતિહાસિક માધનોમાંથી

શુ મળતુ નથી, તે માટે આ પ્રતિભાવેળે નક્કા હકીકતોની ખાબલપ ૬ ઐતિહાસિક માનવગરોમા કમા ઉજ્જાન વિના પગ ચોમામાના પ્વિભોમા પ્રાચીન સિક્કા જડી આવરા પ્રે સાધારા ધરના ૭ મોટા ભડોળ પે ન મળ્યા હોય તો આરા સિક્કા ઘણી રા ભગતે રેનાએ ચાચા જા ૭ અને દાંડણપાનમા એમગી નય છે ગુજરાતના જે ન તો અને નગરોના ઇતિહાસના મોધનની આ પહેલા આવશ્યમતા મનારી જે એમા મુખ્ય વે સિક્કાઓ અને ઉપાર્ગ વેગો સકાશન થવા સભવ ૭

-તિહાસ અને આર્કિયોલોજી

ઇતિહાસના નાધનોની આ પ્રાગ્ના ચયા સાથ આપણ ગ્રાહાનિષ્ રીત 'આર્કિયોલોજી' અને ન આથેમન ધનરતા વિરોધે ઉપર આરોમે છીએ ઇતિહાસના મીગ્ર ગ્રંથ સાધનો જે યુગો માટે મળતા નથી તો ભાસાત્રી પુરાતત્વ (Linguistic Palaeontology) પણ ખાસ ઉપરોગી થતુ નથી એ મમનના અભ્યાસ માટે અધ્યનપાન અને ઉજ્જનનને પગિામે મોડા ન રસ અરશેો કામ આવે છે ભારત મરનાના આર્કિયોલોજી ખાતાની ન્યાપના થઇ રાચથી ગુજરાત અને નગરયાનના પુરાતત્વ પ્રમે અભાન ઉપેક્ષા મેવાઈ હોય એતુ કઈક જણાય કે કાલ્ય એ ખાતાના કેટલાક અવિમરીઓના મત પ્રમાણે ભાન રાધી મકત્વના રાજ્યશે આ પ્રેશમા વસા નધા અને તેરી ભાસત રાધી મકત્વના ન્યાપત્યારોતો પણ અડી નથી જો પ્રાચિનતા, માવિરસ મકત્વ ઓ સખ્યા-એ મધી દષ્ટિએ આ પ્રેશના સ્થાપત્યારશેો ગળનાપા છે એ હરે નીકાગયુ છે વળી આર્કિયોલોજીમા માત્ર અપાગી ઉપરના અમરશેોની માલુમી અધ્યાસ પર્થાત્ત ગણાતા નથી, પણ પસદ કરેના ધ્યાનોએ પદતિમ્ગ ઉજ્જનનો વડ બુમિમા દટાયેરી ઇતિહાસની લખસ્ત સાનનમામરીને તે ખોગી કાડ છે એ દષ્ટિએ 'વજ મરમરી પ્રત્યનથી ભારતના આર્કિયોલોજી ખાતાના આખા ઇતિહાસમા ગુજરાતમા કચુ નોધપાન નમ થતુ નથી એ ગોચનીય હકીકત છે બહુપૂર ગોદના રાજ્યના આર્કિયોલોજી ખાતાએ પોતાની દૂકી કાગમિદીમા ગુજરાત ઓ સારાકુના વિવિધ ધ્યગોએ જે ઉજ્જનન નર્, વજનોવાયેના ન્યાપત્યાવશેાની તપાસ અને માપગી મરી તથા જે પ્રમારોના ધ્યા નેતે અમાવેશ આખા ન થાય, કેમ કે આ ખાતાનો ઈર્ષપ્રેશ વડોના નગરમા જ મીમિત રતો

પરતુ સમર્ગ નાહે જે ૧ ધર્મ શકતુ ૧ યુનિવર્સિટીઓ અને અગાધનસધાઓ દાન થતુ જન ૭ એ આનનની રાત કે ગ્રંથ મદીના ઉત્તર્ગર્મા છુસ ફે વડોના ગમનના આમ નજથી ગુજરાતની બૂતરી તપાન મના ગુજરાત અને સૌગપ્તમા પ્રાચીન અને મધ્ય પાસણુયુગના ઘણા અવશેો ખોળીને એ વિવધમા નધુ મોધની જ મ્તુ પહેલી રાર સિાસસન મ્થુ એ પરી ઘરા વર્ધ્યા, અને ૧૯૪૧-૪૨મા ડો હમમુખ લાન સાકશિયાના નેતૃત્વ નીચે પુરાતત્વરિતિ અને વેમાનિકાના એ મકડે નામગમીના નરમ્દેરામા પ્રાચ- ઇતિહાસમનીન માનવઅરશેો વિરે અગત્યો અભ્યાસ કર્યો વડોદરા યુનિવર્સિટીએ અને ૧૯૫૦મા આર્કિયોલોજી વિભાગની સ્થાપના થઈ પરી ગુજરાતમા આ વિભાગ અવચ્ચિત મર્થને મોટો વેગ મરો છે એ વિભાગના અધ્યક્ષ ડો બી સુમગલે મરી નદીના તમ્પ્રદગમા મરેતુ મમ તથા કેકન મેનેજના અધિકારી નર્મદામિના મકેશ્વ, જે કાર્તીર્થ સહુઆર્જુનની ગમ્ધાની માહિધમી હોવાની અનુશ્રુતિ ડે તમા ગે વિભાગે નરેન ઉજ્જનન નોધપાત્ર કે વડોદરા મહેમી અડોઅ આવેન અકેરા ગામ ન્યાથી ગુમ્મમનીન મામ ૧ જૈન મર્તિઓતો મોટા ખમનો ડો ઉમાકાન્ત શાહ અને શ્રી મગનનાન દેમાઈએ મેમ પો દુતો ત્યા એ વિભાગે કરેના ઉજ્જનનના પગિામે પ્રાચ-ઇતિહાસકાળથી મમ અમર સુધીના રડોગના ઇતિહાસ સાથે મમ ૧ ધગવે કે અને એ Baroda Through the Ages નામે પુસ્તકમા પ્ર ટ થયા છે એ વિભાગના શ્રી ગજનાય મહેતાએ મગ્વલ પામે મીમ્વામા ઉજ્જનન મરી ત્યાથી મમેતા મરશેો દાર ગુજરાતના

આત્મકૃતિ- ઇનિહાસને ઈ સના પૂર્વે પાચમી શતાબ્દી મુઘી મૂક્યો છે એ સમયની માડી ઈ સના પ્રાગ મ નુરીના અવશેષો—માનીકામ, મજન, નિશા નિગાતન વગેરે દીગ્ગજાથી મળ્યા છે આ અવશેષો ખાનદેશ મયાનદ, ગામ્ધિયાન માગરા ગો પડાગના પ્રગોમાંથી મળેલા એ પ્રાગના ઉપકરણો માથે સ્વાભાવિ ગિતે જ નુમ માથે ધગવે છે એ નિભાગે ગમે રહે નનગમના ગેનુ ઉત્પાન કનગમ ગે ગજગતન ગોગાગિન મેનિહાસિ અને આત્મકૃતિ - ૧૧ એ ધાનમા નખના અગયનુ ,

પાંચમના ગોમા જરા આ વિષય મૂમ ગેડાનો છે અને હતિહાસકાલીન આકિથોયોછ માટ પર્થાત ૧૫ થય છે ૧૫ ડેલી એકા પચીમીથી પ્રાણ-ઇનિહાસ ૧૫૧ આર્થિયોલો ઉપ અપાસીઓનુ ધા ૧ મિનિષ્ટપશે ન્દિત થય હોય એ સ્વાભાવિ ઉ પન્તુ આપણા નશા ઐતિહાસિક યુગના અપાસમા પળ માકિથોયોલ પાસેની હુછ પુષ્પ કામ લેવાની ૧૫૩ મોહે ને ડેનો સમય અને સિક્કદરની મનારી એ મને વચ્ચેના ઇનિયામ અને ભૌતિક અમૂતિ અધાગા છે મિન્ધુ સમૂતિને મળ્યા અવશેષો લી મડી પાસે ગપુના, સાગડા પામે નોધનમા મને ઐગજમા બી ૧૫૩ મથગેથી મળ્યા ૬, પુરાણોમા મેનુ ઐતિહાસિ નથ પાછું છે અને ત્યાં ૧૫૩ બીજા અને ૬ મિનાએ મતાલુ છે, પણ એમના વિશ્વસનીય ૧ ગકાય એવા મર્ગનો અને ઉ નેમોનો તાજો આકિથોયોછના પુરાવા સાથે મેગનનાની ૧૫૩ છે ગુજરાતના ઇતિહાસની વાત કરીએ તો, માર્ ગજગતમાંથી માડી એનો એ નુગ અધકામય નથી અર્થાત ઐતિહાસિ મામત્રીથી તન નથિન નથી પણ મૌર્ય યુગથી મડી મેગની યુગના અત મુરીની ગુજરાતની ભૌતિ સમૂતિ ૧૫૩ ની એ જાણવાના સાધનો અ પ ૧ અને ૧૫૩ પછીના સમય માટનુ પગ આપણા જાન હોનુ નેક્રએ એટનુ સમય નથી મેગની યુગનુ ઐતિહાસિ અથ અપાસિ રિપુન છે, તો પગ તે સમયની નગરોજના, ગુકયોજના નિ ઉપરોગની વીજે પાત્રો, અનનગે મિકામો નથો અપાઓ ઇરાવિ વિરેનુ આપણ પ્રયક્ષ જા ૧ ડિવલ છે, તો એ પડેનાના સમયની જાન જ થા ની ૬ શિ પાકુનિઓના અને મૂર્તિઓના અનમરો આદિ માની તથા પ્રાચીન ગ્રન્થગ્રંથ ચિત્રોમાંથી આ અપાસમા કેટલીક અપા મળી શકે, પણ એની પૂર્તિ પ્રત્યક્ષ કિનમ વસ્તુઓ અને આદિ અતર્ગત ૧૫૩ નેખા વડે થાય પ્રાચીન ગ્રન્થાપ્તના વાસ્તવિન વર્ણનો આર્થિયમા ૧૫૩ ને ૧૫૩ મળે છે ૧૫૩ ૧૫૦૦ આસપાસ ચારેના 'સાગપુરમકન વનુમુખ આનાથ ફાગ' (પ્રાચીન ફાગુઅકક ૧ ૮૦-૧)મા મારગડમા આવેના ગણકપુગના વિખ્યાત જૈન મનિનુ મિગતભગપૂ નુ ૧૫૩ ને અને સ ૧૫૦૫ (ઇ ૧ ૧૫૪)મા મનિસારે લ્યેની વાતા મૂર્તિમજી મા મિક્કપુરના સ્તંભનાથની શાનભગિકાઓનુ અગ્રત વર્ણન છે, એ તો અપા ૩૫ ગણાય ૧૫૩ મત, આ ૧૫૩ વો પ્રખર્ષ ઉ નેમોનો તોગ સાહિત્યકૃતિઓમા નથી વડામ્ગ યુનિવર્સિટીના ગજગતની વર્ગક-અમુઅન'મા ભૌતિ અમૂતિના અપાસમા ઉપરોગી થાર એના વજા વસ્તુનુંનો છે પણ એમાંથી દની મનુઓનુ નિશ્ચિત ન્દય મમજના માં ઐતિહાસિ આર્થિયોયોછની અપાની અગેશા ૧૫૩

આ માટ ઐતિહાસિક ગ્રન્થના પસદ કરેના નથાનોએ પદ્ધતિયર ઉત્પાનન કરના નેક્રએ ભગવાન નકુલીશના પાગપત સપ્રાથના ઉપાસના મારાવરેલ-કાવણ અપાસ સને ૧૮૧૦-૧૨ના અપામા ભાન્ત મરકાના આકિથોયોછ ખાતાના પશ્ચિમ વર્ણના મુખ્ય અપા ૧૦ ૧૦ દેવત ભાગડકે કરીને એ નથાનુ મ'ત્ત અમમજ્યુ હતુ અને ત્યાં પછી વડાલના આર્થિયોયોછ ખાતાના અપા ૧૦ ૧૦ રીગદ શાસ્ત્રીએ પ્રેમગાની અગત્ય પિઠાની હતી ન્દ અપાના વસ્તનાર દેખાઈને અને પ્રાચીન સિક્કાઓ કાવગથી મળ્યા હતા અને હુછ પણ એ ગામમાંથી મિકા, શિપો આદિ મળે છે એ ૧૫૩ મિ દક્ષિણ ગુજરાતના કામરેજ પામે કાટમાંથી દે- ગોમામાંથી થોમધગા મિકાઓ મોટા રાહેરોમા વેચાવા આવે છે આ ૧૫૩ ગ્રન્થોમા ઉત્પાનનની આપસપતા છે

દત્તિહાસપ્રસિદ્ધ સ્થાનોએ ઉત્ખનન એ દત્તિહાસ અને સંસ્કૃતિનાં વિવિધ અંગોની કાલાનુક્રમિક નકશી દેવાની તેમ જ અનીનના અવશેષોને પ્રવક્ષ જોવાની ચાતી છે. એ માટે શ્રીમાત્ર, જોદાર, એસિયા, વસંતગર, આશુ (દેવવાડાનાં મન્દિરોની પાછળ જગત્રાયછના મન્દિર પાસે, વસિષ્ઠાશ્રમ અને અચલેશ્વર), આશુની નગરીમાં આવેલી પરમારોની નામગેર નગરી ચંદ્રાવતી, પાલનપુર, શરદ, પંચાસર, ઝીંઝુવાડ, માંડલ, વડનગર અને સિદ્ધપુર, અત્યાચના પાટણ પાસે જૂના અગ્રદ્વિવવાડનો અવશેષ અનાવાડ, મોદેરા. સામગાછ—દેવની મોરી, મહુડીકાટપર્ક, વઘાલી, રોડા, ખેડકાલા, અમદાવાદ અને કર્ણાવતી, દારકા, ખેટ શંખોદાર, જૂનાગઢ. પ્રભાસપાટણ તથા તેની પાસે આવેલી સાવનો દીબો નામે ઓગખાતી જગા, ગોપ, કોડીનાર, દીવ, અમરેલી, પાલીનાળા, ધૂમલી, વજ્રભીપુર, વટવાળ, ખંભાત અને તેની પાસેનું નગરા, કપડવંજ, ચાંપાનેર, ભરૂચ અને નર્મદાતટે પસંદ કરેલાં સ્થાનો, કારી મધોર, નોદાદ, નવસારી, સંજય આદિ સ્થળોએ ઉત્ખનનો ધાય અને આપણા દેશના બધા ઐતિહાસિક યુગોના અવશેષો મેળવવાનો પ્રયત્ન થાય તે ઇષ્ટ છે. શ્રી રામસિંહજી રોડાના લેખોને આદર કરીએ તો કચ્છનાં પુરાતન સ્થાનો અને સ્થાપત્ય-અવશેષો વિશે કંઈ ખાસ કામ થયું નથી પણ છેવટનાં થોડાં વર્ષોમાં ગુજરાતની સંસ્થાઓએ આ સ્થાનોમાં જે ઉપયોગી કામ કર્યું છે તે જોયા પછી ભારત સરકારનું આદિશોસોછ ખાતું એમાં વધારે ઉત્સાહ બતાવે એવી આશા આપણે ગંખીએ.

કલાના દત્તિહાસ વિષે બે શબ્દ

ગુજરાતની કલા વિશે અહીં બે શબ્દ કહેવા જેવા છે, કેમ કે ઐતિહાસિક સંશોધન, સ્થાપત્યાસ અને ઉત્ખનન સાથે એનો કાલાનુક્રમિક અભ્યાસ અનિવાર્યપણે જોડાયેલો છે. ગુજરાતની ચિત્રકલા, શિલ્પકલા અને સ્થાપત્યકલાના બે મુખ્ય વિભાગો કરી શકાય—મધ્યયુગ પહેલાંની કલાઓ અને મધ્યયુગ તથા તે પછીની કલાઓ. માત્ર ગુજરાતની જ નહિ, પણ ભારતના પ્રત્યેક પ્રદેશની કલાના ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આવા વિભાગ પડે છે. હવે, મધ્યયુગના એટલે આશરે ઈ. સ. ૧૦૦૦ પછીના ગુજરાતનાં ચિત્ર, શિલ્પ અને સ્થાપત્ય વિશે પ્રમાણમાં કીટ જાણી શકાયું છે, પણ એ પહેલાંનો એ કલાઓનો દત્તિહાસ હજી અજુકાર્યો રહ્યો છે.

સાહિત્ય, વિદ્યા, કલા અને સંસ્કારના સંસ્થા સોલંકી યુગમાં ગુજરાતે મેળવેલી સિદ્ધિઓ આકસ્મિક હોવા શકે નહિ; એ પહેલાં સૈદ્ધાંતોનો પરિશ્રમ, પરંપરા અને વ્યાસંગ હોવાં જોઈએ. વજ્રભીનું ભારતપ્રસિદ્ધ વિદ્યાપીઠ, જેને ચીન પ્રવાસી હિસીંગે નાલંદાનું સમકક્ષ ગણ્યું છે તે આવી પરંપરા સિવાય હામૂલ બની શકે નહિ. વાસ્તવમાં, સોલંકી યુગથી જરાયે ઉતરતી નહિ, પણ કેટલીક દૃષ્ટિએ ચડિયાતી એવી ગુજરાતની (પ્રાચીન ગુર્જર દેશ અર્થાત્ ગુજરાત, ઔરંગઝેર, કચ્છ અને મારવાડની) કલાસૈત્રે સિદ્ધિઓ એ પૂર્વે પણ હતી એમ માનવાને પૂરતાં પ્રમાણો છે.

મોર્ય, ક્ષત્રપ અને મૈત્રક યુગનાં સ્થાપત્યો—મન્દિરો, મકાનો, વિહારો, જગત્રાયો પ્રત્યાદિ તેા નાશ પામ્યાં છે; એ સ્થાપત્યોના સ્પષ્ટ ખ્યાલ આકિશોલોજનાં ઉત્ખનનોથી જ આવી શકે. વજ્રભી તો સો ઉત્તરાંન નાનપત્રોમાં કેટલા બધા ઔદ્ધ વિહારો અને મન્દિરોના ઉદ્દેશ છે હ એના અવશેષો જૂનાગઢમાં દુરૂં. કાળનો પંજો માત્ર ગુદામન્દિરો ઉપર ઓછો પડ્યો છે. તથાજમાં બીજી ગુફાઓ હમણાં જડી આવી છે, સાના, જૂનાગઢ, રાંક વગેરેની ગુફાઓ બાણીતી છે. હોરાઉદેપુર તરફ એક ગુફા-વર્ધનવિદ્યાનગરના પુરાવિદ્યો શોધી છે. આ દિશામાં વધુ શોધખોળને અવકાશ છે. પાવાગઢની ચારે તરફ શોધ કરતી જાડ કણ છે, પરંતુ ત્યાં આવી ગુફાઓ જડી આવે તો નવાઈ નહિ. ક્ષત્રપ યુગનાં મકાનોના પાયા, બીંતના અવશેષો વગેરે અમરેલી અને અંકારાના ખોદકામમાંથી મળ્યા છે, પણ સ્થાપત્ય અને ગુરૂચોમનાના ખાસ અભ્યાસની દૃષ્ટિએ અમુક ઉત્ખનનોની ચોમના થઈ શકે તો ચારું. એ કાળનાં શિલ્પોમાં ડો. ઉમાશંકર શાસ્ત્રી મિનનામાસથી મેળવેલી

વિષ્ણુની પ્રતિમા ક્ષત્ર્ય યુગના અત્તરી અને ગુપ્ત યુગના પ્રારંભની કના રજૂ કરે છે શ્રી ગમ્ભીરના મહેતાએ ડાંગળથી ગોવેન મન્ત્ર અને પશ્ચિમ ખાનદેગમા પ્રનરાથી શ્રી શિવનાદાસ દેવાઈએ ગોધેનુ મન્ત્ર એ જ મરિકાગનું છે આ સ્થોત્રી કઈક જૂની શિખાકુની માગડોની પાસે તેનમાંથી શ્રી ગમ્ભીરના મહેતાએ મેળવેલી નાની વિષ્ણુપ્રતિમા છે એને લગભગ ત્રીજી ચોથા નેનામા મૂળી જનન આથી ધુ શિવો અયા આપણી પાસે નવી પણ આ ચોડા નમનાઓ મતાવે છે કે મગ્ધધનન આ ક્ષેત્ર ગમ્ભીરનાથી ભરેનુ છે

ગોપ (માનન્ડ)નું પ્રખ્યાત હિન્દુ દવાલય એ મનન યુગનું - ગુપ્ત યુગનું કે એની માધણી ઉપર કોની પાની બસર છે કે મેર લોકોની અસર દેવનાં નિહાનોએ પેની છે, પગ એ હજી મપડા છે ગોપના મન્ત્રને નામાન્ય ગીને છે મ ના ચોથા પાલના નન જેટનું જનું માનનામા આવે છે એમા પાઠગરી કઈક હજોઈદાન થયો હશે પણ એવા ભાગો આપત્તની દષ્ટિએ પડી શકાય જુમિમા દટાયેના કે ભવિષ્યમા જડી આવે એના પ્રાચીનત્વ આપત્તે વિરો હાન વિચાર મગ્ધાનુ શક્ય નથી એટલે અયાગે તો આ ગોપના મન્ત્રથી પૂર્વ મર્યાદા આપીને આપણે અભાસ અને શોધ કરવાના છે એના શિખરની બાધણીને કમિષ્ટ રિકામ સારાધૂના અન્ય મન્ત્રેગમા મોગરો ભોઈએ આ નિશામા જૂનાગઢ મ્યુઝિયમના હાનના કયુરેટર શ્રી મધુસૂત્ર નાડીએ સારો અભ્યાસ ગર થોઈ છે આ શિખરોનો અને નામિસાતન ચૌનુમ્ય આપના શિખરોનો અબધ એ આ ગોધન બીજુ એમ મખર અગ છે

હજી ગણોધાયેના પ્રાચીન મન્ત્રેગની તપાસમા શ્રી નવિશક ગરણે ગોધેનુ વનમતનુ દેવાનય અગત્ય છે આ મન્ત્રે ગુપ્તોત્તરમાની છે આ ઉપથી એ અપટ છે - મર્જેસ અને કઝિન્સની તપાસ પડી પણ ગુજરાતમા હજી જાહેના (દટાયેના નહિ) એના ધમા મન્ત્રેગો ગોરી શમાર એમ છે જૂનપૂર્વ રોડાગ ગભર તથા હજી નામ્યના યુગતત્ત્વ ખાતાએ બર્જેસ અને કઝિન્સની સ્થળનપાસમા આ દષ્ટિએ ન અગત્યની પૂર્તિ કરી છે ગુજરાત અને સોનધૂના રીતીન થેના અનેક ગભરોમા તથા ખાસ કરીને કઠમા આની અગતપામ વહેલી તકે હાથ ધરનાની આવશ્યકતા છે બર્જેસ અને કઝિન્સે જે આપત્તનુ વર્ણન કર્યું છે તેમનો યુન અભ્યાસ પગ નથી રિગેનોના નદાગમા ઠગે ભોઈએ શ્રી પટરીનાથ ધનામ રે રીમેક વર્ષ હોના જે પ્રયે ધ્યાન રોધું નુ તે ઈગ પાસે રોડાના મન્ત્રેગોનો પૂરો અભ્યાસ નજી થઈ શક્યો નથી જોરપુર પાસે આવેન, એસનાન વણિકાના મૂળ મ્યાન, ધત્ત નગરી એમિયાના મન્ત્રેગોના આપત્તને મળતા નુજી પ્રતિહારોના સ્થાપત્યનુ પ્રતિનિધિત્વ ધગના આ મન્ત્રેગે અભ્યાસપૂર્ણ સચિન અન્યો દાર પ્રસિદ્ધિ માગે છે વડનગરમા શીતળા માતા અને આમથે માતાના પાગમણમા આવેના મન્ત્રેગો નથા ઉત્તર ગુજરાતના મડેર ગામના બે ભગ્ન મન્ત્રેગો એની માદી માધણી, બાળા, શિખરોના વાટ તથા તે ઉપરના શિવોને આધારે છે સ ૧૦૦૦ પહેનાના વચાય છે પાટણના આપનાકાગે, ઈ સ ના આમા મેકામા આયેના મનાતા દેવનાક શિવો વડોદરા મ્યુઝિયમમા સચનાથ છે એના કયા પ્રયોજનોનો વિશિષ્ટ પ્રમા માગનામા ગેડાના મન્ત્રેગોમા અને મગ્ધાણી ભગ્ન દારગાખાઓમા ભેડા મગે છે

રોડાના મન્ત્રેગોમા કૃત્ત્વનાધાનુ નુજનન ખાતેનુ પ્રથમ શિવ મગે છે ગુજરાતમા કૃત્ત્વનાકિતના અભ્યાસમા તથા ભક્તિમાર્ગની ઉત્તગેત્ત વડી વો પ્રિના અગત્તમા આ પ્રમના પ્રાચીન શિવો ધણા ઉપયોગી થયા છે રોડા અને કાગમમા પચામ તપ તપની પાર્વતીના શિવો છે, જેનો અપ્રામ ડો ઉમાકાન્ત શાહે કર્યો છે પ્રાચીન શિવોના અભ્યાસથી જુના જુના ધર્મસપ્રદાયો અને એમની વિવિધ ગાખા એની પ્રાચીનતા અને પ્રચાર, વિવિધ મૂર્તિઓની પૂજાઓ દર્શાવિ રિરો ધણુ જાણવાનુ મળશે, ગુજરાતનુ મૂર્તિવિવાન એ શ્રી કૃત્ત્વનાન દેવોનો અન્ય નજી અપ્રમ છે, તે ગુજરાત વિદ્યાસમા તમ્મથી વડેની તકે

પ્રકટ થાય એમ ઇચ્છીએ. 'વિષ્ણુધર્મોત્તર પુરાણ' ના લલિત કલાવિષયક આધ્યાયોનું સંપાદન અને અધ્યયન ડૉ. પ્રિયગાળા શાહે કર્યું છે તે આ બધાં કલારૂપો પાછળની ઐતિહાસિક અને તાત્વિક બનિકા મનજવામાં અણપામ થશે.

પ્રાચીન ગુર્જર દેશની આ કલાના સર્ગક કે સર્ગક કોણ હતા એ વિશે ઘણું જોણું મળવામાં છે. ઈ. સ. ૧૫૦૦ના અરસામાં થયેલા નિમેટના ઇતિહાસકાર બૌદ્ધ લામા તારાનાથે નોંધ્યું છે કે શીવ રાજાના સમયમાં મારવાડમાં શાર્ફધર નામે મહાન કલાકાર જન્મ્યો હતો; તેણે ચિત્રો અને બીજી એવી મહાન અને ચિરંજીવ કલાકૃતિઓ બનાવી હતી કે જાણે યોગે તે તૈયાર કરેલી ન હોય ! એના અનુયાયીઓથી પ્રાચીન પાશ્ચાત્ય કલાશૈલી ઉદભવી અને નેપાલ તથા કાશ્મીરમાં એ શૈલીનો જહોજો પ્રચાર થયો; જો કે પાછળથી નેપાળમાં ચિત્ર-શિલ્પમાં પૌરાણીક શૈલીનો પ્રચાર વધ્યો અને કાશ્મીરમાં એક કલાકારે કાશ્મીરી કલાસંપ્રદાય સ્થાપિત કર્યો.

તારાનાથે શાર્ફધરને આશ્રય આપનાર શીવ રાજાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે વલ્લીનો શીલાલિપ્ય પહેલાં હોવો જોઈએ. એ કલાનો દિગ્વિજય કાશ્મીર અને નેપાલ સુધી થયો હોય તો દક્ષિણમાં પણ એની અસર ન જ થઈ હોય એમ બનવું શક્ય નથી. આ કલાશૈલીના જૂનામાં જૂના પ્રાપ્ત અવશેષો નિદાન ઇસવી સનના છઠ્ઠા સૈકા જેટલા જૂના છે એમ તદ્દિશ માને છે. કરાંચી મુઝિયમમાંની, મીરપુર પાસથી મળેલી ક્ષત્ર્વાની સુન્દર અને આકર્ષક મોટી ધાતુપ્રતિમા આ પશ્ચિમી કલાની છે તથા અંકાટાથી મળેલી છત્રંતસ્ત્રામીની ધાતુપ્રતિમા અને આચાર્ય જિનકદગણિ ક્ષમાધમજી સ્થાપિત કરેલી પ્રતિમાઓ પણ એ પરિપાટીની છે. પણ હજી આપણે સન શોધ કરી બીજાં આવાં શિલ્પો એકઠાં કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જૈન ધાતુપ્રતિમાઓના આસન ઉપર કે પાછળ સામાન્ય રીતે લેખ હોય છે. છત્રંતસ્ત્રામીની મૂર્તિ જે ઉત્તર ભારતની ધાતુપ્રતિમાઓમાં એક અજોડ સુન્દર શિલ્પ છે તેનું આસન ભંગારમાં વેચાયું હતું એમ કહેવાય છે. એ જો અચારી શકાય' હોય તો આપણી કલાનો પ્રારંભિક ઇતિહાસ પ્રમાણમાં નિશ્ચિત બનિકા ઉપર હોય.

ગુજરાતની અન્ધરથ ચિત્રકલાનાં તાલપત્ર ઉપરનાં ચિત્રો ઈ. સ. ના બારમા સૈકા જેટલાં જૂનાં જૈન ભંડારમાં વિદ્યમાન છે. પણ એ કલાનો ઇતિહાસ તો એ કરતાં ઘણો જૂનો હોવો જોઈએ. સં. ૫૧૦ (ઈ. સ. ૪૫૪માં) દેવદિંગણિ ક્ષમાધમજીના અપુખવડે વલ્લીમાં મળેલી વિદ્યુતપરિણે તથા જૈન આગમગ્રન્થો સિપિ-બદ્ધ કરાવ્યા એમાં, જૈન અન્ધરથ ચિત્રકલાની પરંપરા જોતાં, ચિત્રોને સ્થાન નહિ મળ્યું હોય એમ માનવું વધારે પડ્યું છે. શીલાલિપ્ય પહેલાંને છઠ્ઠા સૈકામાં થયેલો મણ્ડીએ તો શાર્ફધર એના સમકાલીન ગણાય. વર્ગી પાંચમે-છઠ્ઠા-સાતમે સૈકા એ અજંતાનાં વિશ્વવિખ્યાત ભિત્તિચિત્રોનો યુગ છે. મધ્યભારતની બાધ ચુકા-ઓમાં પણ ઈ. સ. ના છઠ્ઠા સૈકાના અરસાનાં ચિત્રો છે. એમાં પશ્ચિમ ભારતીય કલાનો દંઈ દિસો બરો ! અજંતામાં એક કલાશૈલી નથી, પણ જુદા જુદા સૈકાનાં જુદી જુદી શૈલીઓની અસરવાળાં ચિત્રો ત્યાં છે એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

પણ શાર્ફધર શરૂ કરેલી અને મૈત્રકાએ પોષેલી પશ્ચિમ ભારતીય કલાશૈલીને ત્યાં શા મારે જોળની જોઈએ ? કારણ કે લામા તારાનાથના સ્પષ્ટ કથન અનુસાર, શાર્ફધર દેવેલીઓનાં ચિરંજીવ ચિત્રો દોર્યાં હતાં. આ ચિત્રો એ ભિત્તિચિત્રો કેમ ન હોય ? શું એણે બાધની ચુકામાં ચિત્ર દોર્યાં હશે ? કે અજંતામાં પણ દંઈ ચિત્રકામ કર્યું હશે ? કે પછી સૌરાષ્ટ્રની કોઈ ચુકાઓમાં ધૂળ અને મેશ નીચે એ દંડાયેલાં હશે ?

પ્રમાણમાં અપ અધ્યાના ત્રિપા ઉપની તત્કાલીન ચિત્રકલાનો ખ્યાલ મેળવવો અત્યંત મુશ્કેલી છે, પણ અગત્ય નથી જમ ગૌતમીની શિવની અમર અજતાના ચિત્રોમાં દેખાય છે તેમ અમર મનવ આ વિદ્યો અને રંગમત પ્રાચીન શિવો વચ્ચે જણાય છે નહિ વસ્તુ પહેલાં જાણી જાણી નથી અને પાછળથી જાણી માટે નથી ગણાતી જે ની નથી એટલે આ પ્રકાર નિષ્ક્રિયાગ્રા અને ઝીણમગ્રાઓ અધ્યાત્મ ગત્યગતના પ્રિયોત્તમો પામે માગે છે આ વિદ્યામાં એક અમર્યનો પુરાવો છે ઉમાનાન્ત નાહે જોઈ શકે ઉપના એમતા મનામતા આધ્યાત્મોમાં જુદા જુદા એવી યાત્રી હુએનત્સંગે (ઈસવી આનમો એક) નોંધુ છે એના પહેલાં વળા મમથ પા એ- મોદ આવાર અચરે (અચરે) પાતાની માતાના પુત્ર અને મુખિ અર્થે અજતામાં ગુરુ જાનની તેમાં ચિત્રો દોગળા હતા આ આચાર્ય પશ્ચિમ ભાગમથી આ ના તતા એમ પુએનત્સંગ વખતે આના આચાર્ય પશ્ચિમ ભાગમથી આવે ત્યાં મોગળના મોદ રિહાન ક નનનીના વિદ્યાથી માથે એમને મનથ હોઈ એ જાણી શકાય એવું છે અને તે પશ્ચિમ ભાગમના ચિત્રકલાને અજતામાં કામ કરનાનો અનકામ મળ્યો હોય એ શકવિત છે, એ સિવાય પણ એ ના ઉત્તરમાં નેપાલ અને પ્રાચીન મુધી મધ્ય ત દક્ષિણે અજતા સુધી જોઈ પ્રભાવ પાડે નહિ એમ મનવ પણ સહમત નથી અદ્ય રીતે ગુજરાતી કલાની જ લાગે એવી જોઈ તીર્થ જોઈ એક ધાતુપ્રતિમા, નિમેષના એક મ મા અન્ય વાતુપ્રતિમાઓ માથે મોટી તે ધરાવિત વિદ્વાન ડો. હુએનત્સંગે પોતાના Tibe tan Scroil Paintingsમાં પ્રતિદ્વી ગી છે જુ. જુ. પ્રગો વચ્ચે સાંક્રાગિક આગાન-પ્રાન એ દક્ષિણમાં અનકા એક નૈર્મિત્ય પ્રતિમા છે અને એ રીતે જ આ મની વસ્તુઓનું અનકાન કરવું જોઈએ પશ્ચિમ ભાગમની કલાનેત્રીના પ્રાચીન રિત્તા અચાનના ગત્યગત નતા ધણે મોટા છે, અને એથી એ નમર રિતાના શિવ પથાપથ અવેશ અપેક્ષિત છે

પ્રાચીન ઇતિહાસની અગત્ય

ગુજરાતના ઇતિહાસ અને પુનરુત્થાન અગાધન માટે આ ના- વિદ્યામયનો છે આ સૂચનો મફત્રાગી નથી તપાસ ના થોડા મીત્ત અને- મુદ્દાઓ આ આધ્યાત્મના નિર્દેશ સરખે થઈ શક્યો નથી આ મુદ્દો ના C. A. હામર છે અને વિદ્યાના આ ક્ષેત્રમાં કામ કરનારી પુષ્કળ નકલઓ પ્રત્યે ધ્યાન રાખનારો નમ્ર પ્રાન એમાં છે ગુજરાતનો ઇતિહાસ એ ભાગના ઇતિહાસ અગ છે અને આપણા અધ્યાત્મીઓ ને વિદ્યામાં જે મધ્ય ના છે એ ભાગની ઇતિહાસને જ એમનું પ્રાન છે વળી ભાગતોના ઇતિહાસ એ જોઈને- જાન્ય જેના યુગોપના એના જોઈને ઇતિહાસ જેનો નથી મમત ભાગના માંદગિક એકતા અનુચિત હોવા છતાં આપણે જે જોઈએ જ નજીકી મત્તા નીચે હોય એનું જુદાગમાં માર્ક જ ના મન્યુ છે આથી પ્રાચીન ઇતિહાસની અગત્ય અનિવાર્યપણે સમજાઈ એવી છે મર્યાદિત ભૌગોલિક ક્ષેત્રને માટે એનો જન ધર્મો નથી કે મહત્ત્વ ઓછું થયું નથી. મગોનના જાણ અને વિષયો ને તથા પ્રમગોના રૂપાચ્ચક્ર ઉપની તપાસ અને વિષુદ્ધ આનિક પુરાવાઓના અધ્યયન દ્વારા એ મર્યાદા ઓચર નય છે, અને એ રીતે પ્રાચીન ઇતિહાસ અનેક રીતે અગત્ય અને મોટાગ- અને છે તથા સ પગાવન-મગોનની નાનીમ માટે પુષ્કળ અવનશ આપે છે અમર આનના ઇતિહાસને અમર મનાવવા માટે પણ મોટા એક પ્રેમ છે યુગના જાણ અધ્યાત્મ ઉપધ્યાન નિર્મલ નેર્મલ

ગુજરાતના ઇતિહાસ- મગોનની માગા અપા હોવા જા એને અનુરૂપ નતોત્તરક નય ત્ત્વ થઈ શક્ય નથી એના એ મગો માગી દરિએ જગાય છે-એ, ગુજરાતની વૈભવગતિ, પગિયાને તાત્કાલિક નામ માટે મગોની પ્રતિ અને આની નવનના ધધા જેવી પ્રતિ પ્રત્યે ઉપનીના અને ખીનુ, યનિર્મિતીના

અન્યામના ગુરુત્વતા ઈતિહાસને યોગ્ય ધ્યાન નથી મળ્યું તે ઉપર નિહાળ્યા ગુરુત્વતાના અભિવાસને ધ્યાન મળતા એનો પ્રિય થયો એવું જ પ્રાદેશિક ઇતિહાસની ચામતમા થરા મહાર છે, નબીના મૈત્ર ત્યાના અત નુ રીતો પ્રાચીન યુગ, મોનકી યુગ, યુગ, મગધની મન્તનતનો યુગ મુરન યુગ, અને ત્યા પછી 'અરંગીની ઇતિહાસ'—એમ ગુરુત્વતા ઇતિહાસના યસ યુગો એમા પ્રવર્તમાન અને નગ્ધી અને નાનૃતિક મગધી દરિએ ગભીર અધ્યાત્મનો પાન છે પરંતુ અત્યા સુધી ગુરુત્વતા ઈતિહાસનો મહત્તમ મધો અન્યાસ યુનિવર્સિટીના મુગ્ધની મગ્ધ જ થયો છે એ નિશ્ચિત ન્યાભાવિક રીતે દૂર થરાના ચિહ્ન એ દેખાઈ ત્યા છે ગુરુત્વતા અમતારા અને મગધના યુનિવર્સિટીઓ નામ નરી ગ્ધી કે અને થો નામ પછી આજમ્મા રીત યુનિવર્સિટીના નમો પ્રાભ થયો એમ આપણા પ્રવર્તી યુનિવર્સિટીઓમા મગધી ભાસાઆક્રિયાના ઉચ્ચ અધ્યાત્મ અને મગધન માન આમન (Chair) હોય તે પ્રમાણે ગુરુત્વતા ઇતિહાસના અધ્યાપન અને મગધન માટ પગ આસન હોય તેમજ એવો માન મન કે પ્રાદેશિક ઇતિહાસના મગધને એથી મગધ વેગ મગધ, એટલ જ નહિ પણ જીવનને મે લુદી લુગી દરિએ અમ્મ આ ઇતિહાસ અને આતિય જેવા મે મગધ મિરોતો આથોમાથ અમ્મ પન્નપને ઉપગમ થયે

આ અધ્યાત્મના પશ્ચિમો નામ પ્રમગ્ધપાત અગ્રે અને હિન્દીમા આપી મનાર પગ એને લગતુ મધ્ય તમ તો પ્રાદેશિક ભાસાઓમા થયુ તેમજ આપણી ભાસાઓનો મગધી વિષય એવો એ તમામ ભાગીર વિદ્યાભિગ્ધુ ખેય હોયુ તેમજ વિદ્યાના તમામ મિરોત, એવી ઉચ્ચતમ દક્ષા મુરી જે નાથી જ તમ પગ ભાસા કે આક્રિયાનો વિષય થઈ શ મગ્ધુન વિરોધ નામનો લઈ એ તો, નગ્ધાટો આ સમાધ જેવા મગધપ્રિય ઇતિહાસવિદોએ પોતાનુ મધ્ય મમ મનરિને મને અગ્રેમા નર્તુ હોર તો આ ક્ષેત્રમા મગધી નાક્રિયા ઇતુ ન્દિ મધુ હોત મોરીશ એકાના પ્રથો પ્રિન્સીપાલ યમાના ન હોત અને નાગીરયાગિની પશિમ જેવી મગધન પશિમ કે ના પયામ નાથી હિન્દીમા આનવી ન હોત તો હિન્દી ભાસા એ શિયામા દરી પાછા હોત કે મગધના નુર નમમલિત, દુર્ગમ મગ્ધા અને મુનિથી પ્રિન્સિપાલ જેવાના યમાઓ મગધીમા ન થરા હોત તો ગુરુત્વતા આતિય પગ આ ક્ષેત્રમા કેટલુ રગત હોત કે આપણા પ્રિન્સિપાલ નાગરિકને મમમાય ભાસા હિન્દીનુ ના હોર અને અગ્રેઓનો પશિમ હોર જેને પ્રિન્સિપાલ મગધનના ક્ષેત્રમા ઉચ્ચ પ્રાનુ મમ ન્દિ મધુ તેને મક્રુત અને તતુલ્ય પ્રાક્રતા ભાસાઓ, વિરવતી ગુરુત્વતા અત નામ દ્રાવિ ભાસાઓ અને અન્ય પ્રાદેશિક ભાસાઓ, મધ્ય પૂર્વ અને દૂર પૂર્વની ભાસાઓ કે પશ્ચિમની અગ્રે પ્રિન્સિપાલ મન્તની ભાપાઓ વગરની રહે એ જાનમ્મધનામા મધુ પગ મગ્ધુ પગ્ધી હોરથી ત્યા કે ત્યાન્ય નથી પગ્ધુ એ માટે મગ્ધાસાને આપણે મધુવિરાત મિશ્રસ મગધનમા મીત મધુ રગ ભાસાથી ભગની મગધાની ન્દિ નથી અમર આપી ભાસા પોણામે મગ્ધા મગ્ધો મોને કે માટે એ એકાદી કાર્યમમ કે એમ મપનાની પગ ન્દિ હિન્દી આપણા દેશની મન્તમામાન્ય અને નીકૃત સમવાય ભાસા છે, પરંતુ મધા છે નીકૃતની તમામ પ્રાદેશિક ભાપાઓ તમ હિન્દીના જેટલી ન ગમ્ધિય ભાપાઓ અને એ તમામના મુરોગિત અને મર્વેન વિષય દ્વાર જ મમતાર ભાસા સમૃદ્ધ થયે તથા મ માર્ગે મધુ એનુ દેશન્યાપી મ્વગ્ધ ધીરે ધીરે અવતાર પામર જે ગુરુત્વતા ભાસાદ્વાર મારીશ મે વગમમ અરી તતામ્મી મુધી પોતાનો જીવનમદેશ આપો એ ભાસાની સાક્રિયપશિમ મમમ આ વિરે વમામ નરાની ભાગે ન્દિ હોય ભાનતના નર્વ પ્રેમોની ભાસા, સાહિત્ય અને મગ્ધાગિતાના અનિર્મધ વિષમથી અને તે દ્વાર આમાન્ય જન મુરી જાનમ્મગ્ધના વિનમ્મથી ભાસતની મુશ્ચિન સમક્રિસ (Composite culture) મોમે દ્વારે પ્રમગ્ધને અને ભાનતના મધુ પગ પ્રેમોનો નામગિ સો પહેલો ભાગીર નામગિ છે એ ભાગના ઉત્તેજાત નેસર્ગિષ્ઠ રીતે દૂર મનની ન્દિ એ ભાનતીર મધુની મધમનાને મામ પોરમ આતે

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન વિભાગ

આધુનિક યુરોપીય ફિલસૂફીમાં શ્રી અરવિંદના તત્ત્વદર્શનનું સ્થાન

શ્રી. પ્રાણજીવન વિધનાથ પાઠક

પ્રગત્યનું માન્ય તત્ત્વ ભાષામાં વસ્તુ થાય છે, અને ત્રેલ પ્રગતિમાં અમુક પ્રતિભા હોય છે, અને તે પોતાની ભાષામાં અમુક શબ્દોમાં પ્રતિનિધિત થાય છે. આપણી ભાષાનો ધર્મ શબ્દ એવો છે કે સહેજે બીજી કોઈ ભાષામાં એનો પારિભાષિક શબ્દ ગોવંદો વગલગ અગડય છે. ધર્મ એટલે માત્ર Religion નહિ આપણે ટીકી કે હાથનો ધર્મ પકડવાનો છે, પગનો ચાલવાનો છે એટલે કે હરકોઈ વસ્તુનો જે વિશિષ્ટ તત્ત્વ તે તેનો ધર્મ —> Function આ ઉપરના માણસનો પોતાનો વ્યક્તિગત ધર્મ હોય છે, સમાજમાં તનુ જે આવન હોય તે પરત્વેનો એનો ધર્મ હોય. એ વસ્તુમાં આચારધર્મનો પણ આમાં સમાવેશ થાય છે, અને આ મધ્યથી પણ એવો આત્માનો ધર્મ એટલે કે ધર્માનુભવ Spiritual Experience—આનો પણ સમાવેશ ધર્મ શબ્દમાં થઈ શકે છે. આટલા મધ્ય વિશાળ અર્થને લીધે જ ગ્રીકમાં ગર્યાતમાં એમ નથી છે.

સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો ભયત્વહઃ ।

અને અતિ એમ નથી છે કે ' સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ।

એમાં કાંઈને વિગેધાભાગ જેવું વાગે પણ આપણે જે યગની ઉત્તમી પાપરીના ધર્મના તમામ અધોનો વિચાર કરીશ, નો આમાં કોઈ વિરોધ નહિ વાગે.

આપણે ત્યાં આચારધર્મ, આમાનિકધર્મ, સામાજિકધર્મ, કે સાપ્રાણિક ધર્મ તેમજ ધર્માનુભવ વિગે પણ સાહિત્ય છે, તેમજ તત્ત્વજ્ઞાન (એટલે કે એના શાબ્દિક અર્થમાં Meta-Physics) ઉપર પણ પુસ્તકો લખાયા છે. પરંતુ પાનાત્પદેશોમાં જેને ફિલસૂફી કહે છે, તેની વિચાર પદ્ધતિ આપણે ત્યાં નથી આપણા આર્ષદેશમાં અભિપ્રયોગો માત્ર સૂત્રો કહેતા અને એ સૂત્રોને અનુરૂપ વિશ્વના અતિમ તત્ત્વનો જેને અનુભવ થયો હોય તેવાઓ તેના ઉપર ભાષ્ય લખતા, અને બીજા પડિને માત્ર ટીકા કે ઉપટીકા લખતા જ્યારે યુરોપમાં પોતાના કે વિશ્વના અતિમ તત્ત્વ વિશે અનુભવ હોય, તેવાઓ જ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રતિપાદન કરી શકે એમ માનવામાં આવતું નહોતું. માત્ર ભુદિની દૃષ્ટિએ આપણા પોતાના સામાન્ય અનુભવોનું પૃથક્કરણ કે એકીકરણ કરીને, જે નહિ અનુભવો બાધી આપણી વિચારમંડળની નીપજની કાઢીને, માલવિષ્ણુ કે આપણુ કે મનેન મગજના ન્દર અમુક છે એમ પશ્ચિમના ફિલસૂફો પ્રતિપાદન કર્યું છે. ત્યાંના અમુક ફિલસૂફોને જેવા નોર્મેટિવ, પ્યોર પોસ્ટીરિવ, વગેરેને આપણે મા' કરીએ તો બીજા મધ્ય ફિલસૂફોએ માત્ર તાર્કિક ભુદિને અનુભવને માનવજીવનના અમુક અનુભવોનું પૃથક્કરણ કરીને વિશ્વના અતિમ તત્ત્વનું નિરૂપણ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ દૃષ્ટિએ ફિલસૂફીની એવી વ્યાખ્યા કરી શકાય કે આપણા અનુભવ સમગ્રતાનું જુદા પાત્રોનો અભ્યાસ, પોતાના વિશિષ્ટ દૃષ્ટિમિદુને ધ્યાનમાં ગણીને, એ દૃષ્ટિમિદુને અનુરૂપ પોતાની પદ્ધતિ અપનાવ કરીને, જુદા જુદા વિદ્યાનો વિશ્વના અવગત જે નિષ્પન્ન કરે છે, તે તમામ બિન બિન

૧. ગ્રીક ભાષામાં Meta-Beyond અને Physics-Physics—ફિઝિક્સ—ભૌતિકવિદ્યાનોનો ત્યાં અત આને, ત્યાંથી મેટા ફિઝિક્સની ગર્યાત થાય—ભૌતિકધર્મ જે મધ્ય પડ છે ને જેનો વિષય તે ' મેટા ફિઝિક્સ ' કે તત્ત્વજ્ઞાન

નિરૂપણમાંથી અમરના તારી કાઢવાનું કામ દિવ્યમિત્રને, અને આ રીતે અમરની અમરનું દૃષ્ટિમિત્ર દિવ્યમિત્ર છે.

એક વિજ્ઞાનને પોતાનું ક્ષેત્ર હોય છે. હવે નવાર્થ વિજ્ઞાન - ભૌતિક વિજ્ઞાન પોતાની વિશિષ્ટ ગણિતિક પદ્ધતિને અનુસરીને આજ ભૌતિક પદ્ધતિ કે દ્રવ્યનો અભ્યાસ કરે છે, જીવનશાસ્ત્ર કે જીવવિજ્ઞાનના બોટા પ્રાણીઓ, અને એ દાગ જીવનનું સમજવાને પ્રયત્ન કરે છે. ચિત્તવિજ્ઞાન માનવચિત્તનું સ્વરૂપ કે સ્વભાવ અથવા જુદા જુદા મનુષ્યોમાં એ કઈ રીતે વ્યક્ત થાય છે તેના પર પ્રકાશ નાખવા મથે છે. આમ વિજ્ઞાનની બધી શાખાઓના ક્ષેત્ર બિન્ન બિન્ન હોય છે પરંતુ ખરી હકીકત એમ છે કે હરકોઈ વિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર પડેયાં નક્કી કરવામાં આવતું નથી, પરંતુ માણસ પોતે સોંધી પહેલાં પોતાનું દૃષ્ટિમિત્ર નક્કી કરે છે, અને એ દૃષ્ટિમિત્ર સાથે અનુભવના જેટલા જેટલા પાયા સુસંગત હોય, નેટવાનો જ અભ્યાસ કરવાનો એ પ્રયત્ન કરે છે. આ રીતે માણસનું દૃષ્ટિમિત્ર અને હરકોઈ વિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર એ બે વચ્ચેનો અબધ અગી અને અગ વચ્ચે જેવો અબધ છે, તેવો ઔર્ગનિક કે અગાગી અબધ થાય છે.

ધારો કે એક માણસ પર્વતની ઝાડી દાસ પધ્ધતિ નીચે મીઠી જોડી ખીણમાં ગમડી પડે છે, તો ગણિતશાસ્ત્રીને એની સાથે કશી નિઝમ નથી, અને ભૌતિક વિજ્ઞાનનો અભ્યાસકે ટોચની કેટલી જોવાઈ છે, એ કંઈ ક્ષણે પડેયો, અને એનું વર્ણન આટલું હતું તો અને આ પર્વત પૃથ્વીના અમુક અક્ષાંશ સ્થાન પર આવેયો છે, તેથી તે સ્થાનનો ગુરુત્વાકર્ષણના મળનો નિશ્ચિન આંક અમુક હશે, તેથી અમુક ખીણ હરકોઈ ક્ષણે એની ગતિ અમુક આટલી હશે એવી ગણતરી કરી પોતે કૃતાર્થ માનવે એને મન એ જ વર્ણનનો પથ પડે, અથવા એ જ વર્ણનનો માણસ પડે એ જે વચ્ચે કોનો કોઈ નથી-મિત્રા - પથ ગોળા હોય, અને માણસના હાથપગ છૂટા હોય તેથી આજુમાજુની હવા સાથેના ધર્ષણને બીધે જે કંઈ કરે પડે ન.

આથી આગળ જઈને સ્થાનશાસ્ત્રી હવે તો તે—એનાથી બની શકે તો—એ પડેના હોય, અને તેનો વેગ અનિશ્ચય વધી જાય—તો તેવે વખતે એના મગીમાં કેવા સ્થાનિક કેન્દ્રક થાય તેનો અભ્યાસ કરી નંચાડ થશે.

જીવવિજ્ઞાનના દૃષ્ટિમિત્રને વિચાર કરનારાઓ હરકોઈ પ્રાણીનો વેગ જો અમુક પ્રમાણમાં વધ્યા જ નહીં તો તે જીવતે જી શકે નહિ તે બાબત અનુમાન કરવાનો પ્રયત્ન કરશે. ગતિ એક અરખી કે સતત હોય તો પ્રાણી માનવે એનો અનુભવ થતો નથી, અત્રા એના શરીર અને જીવનનું તત્ત્વ અમાલિત ચાલ્યા કરે છે તે સિદ્ધાન્ત બાણીતો છે પરંતુ ગતિ ઓછી થાય કે એકદમ બધ પડે, અથવા જ ક્ષણે ગુરુત્વાકર્ષણ ક્ષેત્રના (Gravitational Field) અને છે તેમ, અમુકગણી વધ્યા જ કરે, તો જીવન આપાગને ધકકો વાગે છે.

અને આજ રીતે આવા, આવાતથી માણસનું જીવન પડે જતું હશે, અને નીચે પડ્યાય ત્યારે એને કશું પણ પડે કંઈ ન થાય એ મત છે એમ ચિત્તવિજ્ઞાનનો અભ્યાસી અનુમાન કરશે.

આ રીતે આપણે પ્રત્યેક વિજ્ઞાનને મિત્રે કવી સમજીએ, કે હરકોઈ મનાવના અમુક જ અશનો પોતાની દૃષ્ટિએ અથવા વધારે અભ્યાસથી કહેવું હોય તો પોતાની વિશિષ્ટ મર્યાદિત દૃષ્ટિએ વિચાર અને અભ્યાસ કરે છે, તથા તેનું એ રીતે નિરૂપણ કરે છે, બ્યારે દિવ્યમિત્ર અનુભવ અમરતાના દૃષ્ટિમિત્રથી મમમ મનાવને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને દરેક નિશ્ચિત વિજ્ઞાનને શું શું કહેવાનું છે, એ કેટલે જુદા જુદા રીતે છે, અને એના નિરૂપણમાં કયા કયા ઉપાય છે તે બતાવે છે, અને અનુભવ અમરતાનો અમરવ્ય કરવાનો પ્રયત્ન

૧ કે આ દૃષ્ટિએ જોતા જેમ જેમ વિજ્ઞાનની શાખાઓ આગળ પ્રગતિ કરે તેમ તેમ દ્વિસદ્ધિ આગળ નવા નવા વિધાન આવશે અને એ નવા નવા સમન્વયન સાધશે

ઉપરના વિનયનપદ્ધતિ એટલું તો સ્પષ્ટ થયું કે ગણિતશાસ્ત્રી અનુભવ સમન્વયના તમામ અંગોને બહાર નાંદીને-અથવા વિચારના નિષ્કર્ષન ચાપાઈ દાખ-એ-પડી એક તરફને અચળ કરીને, માત્ર એ એકને કે Formને અભ્યાસ કરે છે એમા માત્ર સખ્યા-પડી તે સાદી સખ્યા હોય કે બીજગણિતની હોય, અથવા યુક્તિસત્ત્વ સાદુ આશન હોય, -તો તે સખ્યાઓ વચ્ચેના સમન્વય અથવા તા આમગમા પથગણના મિત્ર મિત્ર-વચ્ચેના સમન્વય -અથ ગતિકૃતિઓ પહેરેરી માની નહીને-તેના સાથ પડ-નિરૂપણ કરે છે

સખ્યા અને આકાર ઉપરના પાંચ વિધાન જ્યાં દરેકના અમ-ગોમાઓના નજીયાઓ અસ્તિત્વ ન્વીકરે છે, અને એનો વિચાર માત્ર સખ્યાની દૃષ્ટિએ કરે છે સુદ્ધ ગણપરિવર્તન એનો વિવર નથી સિવાય કે શુણને સખ્યાની દૃષ્ટિએ જોઈ શકે છે ત આપણે મિનન મિનન ગણ જોઈએ છીએ તે વિશે ભૌતિ-વિજ્ઞાન એમ કહે છે કે-પ્રકાશના મોજાઓની નમાઈ થયે છે કણ થયા તેના આદિલનોની સખ્યા એ મેંતો ગુણમાન હરહમેંતો ગો-જા ના હો છે, એટલે કે નમાઈ થયે તો આદિલનો વધે અને એકી લખાઈ તથા નમાઈ આદિલનો અમુક સખ્યામા થાય તો આપણે જામની ગણ જોઈએ નમાઈ પૂરતી મોની થાય અને આદિલનો એકી થાય તો આપણને વાન ગણ દેખાય, અને આ ગણે વચ્ચે બીજા મધ્ય ગણે મોજાઓની નમાઈ તમા આદિલનોની સખ્યા અનુસાર મેંધનના ગોમાય છે પરંતુ આપણા અનુભવના સાતના તમામ ગુણો, કે શુણપરિવર્તનો આના હોના નથી તેમ ધ્યાનમા તો સખ્યાનો અશ પણ હોનો નથી

આયનનાજ ગુણપરિવર્તનો અપ્રાપ્ય કહે છે, ઉચ્ચશાસ્ત્ર જીવનવરવનો અપ્રાપ્ય કહે છે, અને એ-સારની જગતના જીવનની એ-તા નહીં એની માણ પરિસ્થિતિને અનુસરીને સચવાઈ ગે છે, તથા માણ પરિસ્થિતિ સાથેના આધાત પ્રત્યાસતોમાથી પોતાનો ભાગ, પોતાના જીવનના અંશની દૃષ્ટિએ શોધના શોધના મકાઓ જતા પ્રાણીઓનો વિભાગ કરીને થાય તેનું નિરૂપણ કરે છે

આનાથી આગળ જઈએ તો ચિત્તવિજ્ઞાન આવે છે આપણા જીવન અનુભવથી નાંધી વચાએમા વચાએ-સખ્યાઓ ખાની આકાશ (Pure Space) છે, એમા ક્યા પણ શુણ પરિણામ કે શુણ પરિવર્તન રાગનું જ્યાં ક્યાં વમે એટલે પાર્થિવિજ્ઞાન પામે આપણે આવીએ વળી જ્યાં દ્રવ્યમા ભિન્ન ભિન્ન શુણ તથા શણપરિવર્તન રાગ્ય છે એમ માનીએ ત્યારે આયનમાનવ દૃષ્ટિમિત્ર આપણી સામે આવે છે આયનશાસ્ત્રના બને ઇનર્ઝર્ગેનિયમ તથા ઓર્ગેનિ-એના-જ્યાં તથા વગભગ-જીવન સાપારની-વધારે નજી-આવે એવા પરિવર્તનો સામા મે વિભાગ પડે, તો પણ જીવનશાસ્ત્રનું દૃષ્ટિમિત્ર તથા તેના ક્ષેત્ર તરફ ભિન્ન છે-અમુક પદાર્થ તેની માણ પરિસ્થિતિમા નેના બીજા પાંચની નાથે સમઘમા આવતા જોઈ શકીને જ પાંચ ઉપરના થાય, તો આપણે એમ નહિ કીએ કે પહેલા પાંચનો વિનય થઈને બીજા પદાર્થની સાથે સમઘમા આવવાથી તેનો ત્રીજા પદાર્થને “વિભાસ” પામ્યો પરંતુ જીવનશાસ્ત્રના વિકાસ મુજબ ભાગ ભાગે દરેક આ પદાર્થ મહેલે ઝુટ થયે કે જે-વિજ્ઞાનનું દૃષ્ટિમિત્ર જેવું છે તેવો તેની વિચાર પદ્ધતિ (Methodology) ના ચોક્કમ હોય છે એટલા ચોક્કમ બીજા વિજ્ઞાનને મધ મેમતા નથી, અને તમામ શાખાઓ સમાન ગણિતી નથી, પરંતુ તેમા ઉચ્ચનીયનો જો કે અનુભવના સાથી નસારેમા ક્યાંક તરવોનો જે શાખા અભ્યાસ કરે તે સૌથી જાણી અને તમામ તરવોને-જી નહીને માત્ર વિચારના અમુક તરવોને ચુકણ કરીને એના એની જ જગત ન્યા કરે, તે શાખા અનુભવથી બહુ દૂર છે, એવધથી છે અને અખર્ત છે

જીવનશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં મન કે ચિત્ત જેવા કંઈ તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવામાં આવતા નથી, માન ચિત્ત-વિજ્ઞાનમાં જ એ વિશે અભ્યાસ કરવામાં આવે છે ચિત્તવિજ્ઞાનની શાખાઓ ઘણી છે, અને તેમાં અનેક દૃષ્ટિમિંદુઓથી નિર્મિત થયેલી બિનબિન્ન પદ્ધતિઓ અખ્યાત કરામાં આવે છે, અને તે તે પ્રમાણે અનુમાનો પણ જુના જુનાં ઉત્તરી આવે છે

પરંતુ આપણે ઉપર કહ્યું તમ દિવ્યશ્રી આપણા અનુભવ સમન્તની અગત પાસે છે એની દૃષ્ટિ સર્વ લક્ષ્યી છે, અને એમાંથી નિષ્પન્ન થત જ્ઞાન સૌથી વધારે મૂર્ત જે આપણા અનુભવની સૌથી વધારે નજીક દિવ્યશ્રી છે

નાઈ એમ કહે કે અમુક વિચાર-અભ્યાસ અને વ્યાખ્યાઓ માધીને તદ્દન ખોટા કે વિપરીત અનુમાનને આપીને કંઠવાના પ્રયત્નનો આ એક આરો દાખવે છે. જેમ સામ્યવાદી વિચારકો અમુક વિવાનનો સ્વીકાર કરવાને જેવડે એમ આપીને કરે કે તમામ વ્યક્તિગત ચિદ્ધન એક પ્રકારની ચોરી છે તેમ પણ આ તેમ નથી અવગત કેાઈ એમ કહેવું કે ત્યાં શું ગણિત ખોટું?—કે જમિતિ ખોટી? કે ભૌતિકવિજ્ઞાન ખોટું? અને દિવ્યશ્રી દ્વારા આપણને જે વિચિત્રતા વિચિત્ર, અવહાનમાં કામ આવે નહિ તેવું જ્ઞાન શું સાચું?

આનો જવાબ આપવા, નવેમ્થી અમુક રીતે વિચાર કરીને પૃથક્કરણ કંઠવાની આપણે જરૂર છે વિજ્ઞાન દ્વારા મળેલું જ્ઞાન સાચું કે ખોટું, અને સાચું હોય તો કહીએ અમે સાચું,—આ પ્રશ્નમાં આપણે એમ માની બેસીએ છીએ કે એક બાજુ આપણે, બીજી બાજુ બહાનની આપણી દુનિયા, અને એ બે વચ્ચેના જે એક વિગિદ્ધ મ મધ્ય—જેને પગિણામે આપણને જ્ઞાન થાય છે એમ આપણે કહીએ ‘શ્રીએ—ને જ્ઞાન, અને તે ખરું’ કે ખોટું—આમાં આટલા તત્ત્વો વિશે આપણે વિચાર કંઠવાનો ગઢ છે

માનક જન્મે છે ત્યાં એને પોતાની જાનનું કે બહાનની દુનિયાનું જ્ઞાન હોતું નથી, એ જવાબે જાગત હોય અને તેનું જ્ઞાન, કે પોતાના અગ હલાવત હોય, ત્યાં તે બધા અનુભવોનો એક માન પ્રવાહ વધે જતો હોય છે—અથવા અનુભવોનો પણ પ્રવાહ નહિ, પરંતુ જેમાંથી એક બાજુ બાહ્ય વસ્તુઓ વિશેનો અનુભવ અને બીજી બાજુ એની પોતાની જાન વિશેનું જ્ઞાન જે સ્ત્રોતને ઉલ્લેખ કરે—વિચારના પૃથક્કરણ તથા એકીકરણ, વિકલ્પન તથા સમન્વય વ્યાપારોને યીધે-હમી આવે છે તેવો એ નિર્વિદ્વંસ પ્રવાહ હોય છે. અને આ રીતે સૌ કોઈ પોતપોતાની દુનિયા આ બાહ્યવિશ્વમાંથી કોરી કાઢે છે, અને તે સુજનનો—જ મુશિકા પડે એને એની પોતાની જાન વિશેનો તથા પોતાના વિશ્વનો ખ્યાલ મધ્ય છે આ મને વચ્ચે આપ-લે થાય છે, તેમાં માણસ રાગદ્વેષને વશ થઈ અમુક કાર્યો કરે છે, તેથી સુખ કે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, નત્યારે કેટલાએક બહાનની દુનિયા વિશે માત્ર જ્ઞાન મેળવવા પણ પ્રયત્ન કરે છે

હવે વિજ્ઞાન કંઈ જાનનું જ્ઞાન આપે છે તે જોડે એ અનુભવ મમન્તને એ બાજુ પર મૂકે છે અનુભવમાંથી જે કંઈ માત્ર ઈન્દ્રિયગોચર છે, તેને લે છે, તેમાંથી પણ અમુક અગ્રો કે અગ્રે જેવા કે શુદ્ધ ગુણ કે શક્તિ ગુણવિદિતતને એ પડતા મૂકે છે, અને જે માત્ર સંખ્યા કે સંખ્યા પગિણામ કે સંખ્યા સમધ દ્વારા સમજી શકાય તેટલા જ અગ્રોના એ સ્વીકાર કરે છે ખરેખરી રીતે તો બીજા અગ્રોની બાદમાંથી કરી શકાતી નથી; પરંતુ—સ્વાદ કે ગગ કે મધ એવાં તત્ત્વોની એ ઉપેક્ષા કરે છે, અને જુદાના વિકલ્પન વ્યાપારની મદદથી એ કાળે અનુભવના તત્ત્વોને કેટલી ઘટ્ટને માત્ર જડ દ્રવ્યનો સ્વીકાર કરે છે

દિવ્યશ્રીના ક્ષેત્રમાં આજે એક સિદ્ધાન્ત થઈ ચૂક્યો છે કે જડ દ્રવ્યનું સીધું જ્ઞાન અનુભવ દ્વારા આપણને પ્રત્યક્ષ થતું નથી, પરંતુ આપણા પોતાના ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષોમાંના અમુક તત્ત્વોને જાદ કરીને, વિચારના વિકલ્પન દ્વારા, જડત્વનો તથા દ્રવ્યત્વનો આપણે અમુક ખ્યાલ મનમાં બાંધીએ છીએ

માન્યતા નમાના છે, એમ કહેવાને અર્થ આપના નથી આપના મન પોતાની પદ્ધતિને અનુસરીને વિચારાની ભૂમિકા પણ અમુક ખ્યાલ કે ખીલા = "કોન્સેપ્ટ" "પેટર્ન" વડી હારે છે, અને અવશ્યક દૃષ્ટિએ અમુક ખ્યાલો માત્ર ઉપયોગમાં આવે છે તે પણ પગલે એથી એમ સિદ્ધ થઈ નહીં નથી કે એ ખ્યાલો આપણને ગ્રાહ્યસ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન આપી નહીં.

દ્રવ્ય તોમ જાતે માન આપણી વિચાર રહિતમાં નિષ્પન્ન થતા માનસિક ખ્યાલો કે ભાતિકવિજ્ઞાન દ્વારા એવી જાણના આપણે છે કે—દ્રવ્ય પ્રકારની દૃશ્યબોધની નમૂના એટલે કે— (Matter means a permanent possibility of sensations) . મોટા ભાગે વધારે નકલ નિર્માણ કરતા માટે દ્રવ્યના અતત્વના ખ્યાલનો આશય ને છે પરંતુ વસ્તુ (Mass) દ્રવ્યનો પ્રવચન ગુણ છે, મધિ સીધા અનુભવમાં એ આવી શકતો નથી અને તથા તેની જાણમાં અચળ આપણે રીતે કરવામાં આવે છે એટલે કે અમુક દ્રવ્યનું વસ્તુ = Mass ખીલા દ્રવ્યના વસ્તુની સંખ્યામાંથી નહીં થઈ શકે છે નિગ્ધેશ રીતે નહિ અને આના આપણે ખ્યાલની મજબૂતી આપણે માન આપણે સમીપમાં જ આવી શકીએ તથા નિગ્ધેશ છુદ્ધિની દૃષ્ટિએ દ્રવ્યનું પણ વસ્તુ કેટલું કે તમા નિષ્પન્ન થઈ શકાય નહિ.

મને હતા આપણે એમ માનીએ છીએ કે બોનિ-વિજ્ઞાન માત્ર વિશ્વ જેવું છે તેવાનો નહિ, જે જેવું વાગે છે તેવાનો અભ્યાસ ને છે.

વિજ્ઞાનના મૂળથી ખાતા નો હતો ને કે તમા માન સમુદાય તત્ત્વનો નહિ પરંતુ એના માલિકપણે જ અભ્યાસ કરે છે ગણિતની પદ્ધતિ વધારે ચોક્કસ છે, તેથી ગણિતની પદ્ધતિથી માલિક પાંચોનું નિરૂપણ થયું હોય, તો ન નિશ્ચિત સ્વરૂપ પણ એમ જાણેલા માન્ય પરંતુ અહીં એ-માન્ય ખ્યાલમાં લેવા જેવી છે આપણે આપણા અનુભવમાંથી દ્રવ્યપદ્ધતિની મજબૂતી માલિક વિશ્વમાંથી સમુદાય કરી નાં છે, અને સામાન્ય ભાષા દ્વારા આપણે આપણો જાણના વચગાળાથી છીએ પરંતુ સામાન્ય ભાષા નિર્મિતરૂપે આપણને જ્ઞાન આપી શકતી નથી તથા આપણે ગણિતની મજબૂતીથી છીએ પરંતુ ગણિત પણ એમ પ્રકારની ભાષા જ કે સામાન્ય ભાષામાં આપણે કહીએ કે દોઢા કે દુન ઓગામાં દમન ઉપર છે, પરંતુ ગણિત ઓગામાં જમીનની અપાટી તથા ખીણ મેં ભીતો જ્યાં મળી હોય તે મિલુનો આપણે કરીને નજર નિશામાં નહીં મળે તમા સમય મેળોને પડી એ દોષો દરેક યોગ્યતામાં વચગાળા થયે હોય છે, તેનું એક સમીકરણ થોડું નાં છે અને મેળો કે $ક + ખ + ગ = અમુક$ અથવા એકસ + વાચ + એડ = અમુક-વગેરે—

આ એ-પ્રવચન માન વર્ણન ને છે આવી જ રીતે ૭ કુકા + ૫ કુકા = ૧૨ કુકા એમ જાણનાપણે મળીએ છીએ ત્યારે આપણે દેશ કુકાને માન સંખ્યાની દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ એના તત્ત્વને નહિ.

મા પ્રકારના વિધાનને અંગે જર્મન વિવિધ નાટનો એવો અભિપ્રાય હતો કે $૭ + ૫ = ૧૨$ હોય તે વસ્તુથી આ વિધાન અનુભવજન્ય નથી પણ અનુભવથી પૂર્વ (a priori) છે અનુભવથી પૂર્વ અનુભવ નિગ્ધેશ અનુભવ પ્રાપ્ત એના માન પૃથક્કરણ નથી, સમ-વચ પછી છે ઉત્તર દેશ સમનાજૂ વિધાનના સ્થિતિ ખૂણા એક મળ્યા છે એ વિધાન સમનાજૂ નિકાલની જાણનામાંથી આપણે આપણે, તમાલુદ્ધિથી જ, કૃતિ થાય છે, પરંતુ $૭ + ૫$ વસ્તુઓના જાણે સમનાજો કરવામાં આવે છે ત્યારે એના પૃથક્કરણનો વ્યાપાર નથી પરંતુ સમ-વચનો જાણાર છે, અને તો પણ ગણિતના આના વિધાનો અનુભવજન્ય નથી પણ નિયમિત છે એમ કાન્ટ માનતો પરંતુ આજે ગણિત એટલું આગળ વધ્યું છે કે જુદા જુદા ગણિત પદ્ધતિઓ આપણે નીપજની શકીએ છીએ, અને તેમાંની દરેક પદ્ધતિ છુદ્ધિની દૃષ્ટિએ આપણને સુસંગત નાં છે, પરંતુ માલિક વિશ્વના ઉપર આપણે તે વાદી શકીશું કે નહિ તેનો નિર્ણય આપણે પડેલોથી કરી

નકના નથી, પરંતુ હુકમ પદ્ધતિ આપણે—નાનુ પાડી જોઈએ અને જો વાતુ પડે, તો માલ વિશ્વને
 મજે પગ એ પદ્ધતિ સાચી અને નહિ તો ખોટી એમ સાબીત થાય છે ગણિતની પદ્ધતિઓ છુદ્ધિની અસુ-
 પ્રકારની ગ્યના અથવા ગમ છે જેમ ગ્યનામા પનુ અસુક છુદ્ધિ અથવા ગાડા માણસને પણ અસુક પ્રકારની
 પ્રમાણગત આવશ્યકતાનું ભાન હોય છે, તેમજ ગણિતના હુકમકીર્તિ સિદ્ધાન્તોમાંથી અસુક ગ્યનાઓ
 ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમાંની બીજી ગ્યના આજ વિશ્વને વાગુ પાડી શકાતી નથી, ગણિતના નિયમો ગોઠવ
 ખોળ કરનાગએને ઘણા તર્ક કે જોહ છોડી દેવા પડે છે વળી અન્યેક પદ્ધતિના મૂળમા અસુક-કીર્તિઓ હોય
 છે, કોઈ માણસ યુક્તિયગની ભૂમિતિ અધ્યાપક પાસે બગરા ગય, અને કહે કે મને શીખવાડો—તો અધ્યાપ-
 કહેને કે જો તારે યુક્તિયગની ભૂમિતિ શીખવી હોય, તો અમક સિદ્ધાન્તો માન્ય રાખવા પડશે શિષ્ય પૂછે કયા ?
 ગુરુ કહેશે—એક ગમે તે એ મીધી લીટીઓ માત્ર એક જ ગિદુમાં એક બીજાને કાપી શકે, જો—એક
 બીજાને કાપતી મીધી લીટીઓથી આકાશમાં એક પણ પરિમિત કે બધી બાજુથી બધાએથી હોય તેની
 આકૃતિ ટેરી શકાય નહિ—તણ અથવા જે સમાન્તર લીટીઓ કોઈ સ્વિસ એકબીજાને કાપે નહિ, શિષ્ય કહેશે
 કે મારે આની આકૃતિઓ નથી જોઈતી. કાણુ જે સમાન્તર લીટીઓ એક બીજાને શા મારે ન કાપે ?—અથવા
 એક મિંદુમાં કાપતી એ મીધી લીટીઓમા બીજી માનુથી પરિમિત આકૃતિ પણ થઈ શકે અધ્યાપકને પોતાને જો
 ભૂમિતિનું વધારે જ્ઞાન હશે તો એને જવાબ આપશે કે—હા, તમે કહો છો તે ખરૂ છે, પરંતુ તમે યુક્તિયગના
 સિદ્ધાન્તોની વિરુદ્ધ જઈને ઉઠી જ રીને માનો, તો તમે યુક્તિયગની ભૂમિતિ નહિ શીખી શકો, પણ તમારે
 ગોમીયન કે—ઓર્ગીનેકીયની ભૂમિતિ શીખવી પડશે, પરંતુ એમાં પણ અસુક પ્રકારની સ્વીકૃતિઓ તો હશે જ

આપણે ઉપર કહ્યું તેમ બહારની દુનિયાના આપણા અનુભવને જે ભૂમિતિની મદદથી વરાવે નુમગત
 રીતે આપણે .અમલ શકીએ, તે ભૂમિતિ ખરી, અને બીજી એટલી સાચી નહિ વળી બહારની દુનિયાનો
 અનુભવ આપણને હન્ડિય પ્રત્યક્ષ દ્વાગ થાય છે, તેને મારાંજે માન્ય ગમીને, ભૌતિક વિજ્ઞાન માલ વિશ્વનો
 અભ્યાસ કરે છે, તે અભ્યાસ દ્વાગ તે મિશેનુ કોઈક પણ એવુ કેવલ (Absolute) શુદ્ધ તત્ત્વ પકડવાનો
 કે સામિત કરવાનો પ્રયત્ન પણ એ કરે છે, અને માસ એટલે કે દ્રવ્યનો ખ્યાલ સાપેક્ષ છે, અને આકાશમા
 વહેવાએથી દ્રવ્યના ભિન્ન ભિન્ન જથ્થાઓની ગતિ પણ સાપેક્ષ છે, તેથી હવે દ્રવ્યની ધનત્વની સાપેક્ષ
 આખ્યામાંથી આપણે મુક્ત ન થઈ શકીએ, પરંતુ જો દ્રવ્યની મતિ આપણે કેવળ કૃદસ્થ નિત્ય સ્થિર એવી
 ઇથગની અરખામણીમા નિશ્ચિત કરી શકીએ, તો ભૌતિક વિજ્ઞાનમા આપણને અસુક તો એવુ સ્થિર કવગ
 કુવનિદુ મજે કે જોને વિશે આપણે એમ ઠી શકીએ કે એ માપેક્ષ નથી, અને એવી નિરપેક્ષ વસ્તુનું નાન
 આપણને બાલ વિશ્વના તત્ત્વનિરૂપણમા બહુ મદદ કરે!

નિરપેક્ષ કવગ શુદ્ધ ગતિ આખીત કરવાના પ્રયોગમાંથી એમ ક્ષિત થયું કે બાલ વિશ્વમા ગતિનું
 સ્વરૂપ એવુ છે કે કોઈ કામેવ બહુગરની માફક આપણને કેવલ ગતિનું જ્ઞાન કરી મળી શકવાનુ જ નહિ !
 —શુદ્ધ કેવલ ગતિનું જ્ઞાન આપણને મળી જ શક એવા વિશ્વનું જ્ઞાન માત્ર આપેક્ષ રીતે જ મળે, અને આ
 રીતે આઈન્સ્ટાઇનના વિગ્રિષ્ટ અને મર્વ સામાન્ય સાપેક્ષવાદનો જન્મ થયો !

આપણે અહીં ભૌતિકવિજ્ઞાન માથે નિરૂપત નથી, પણ ભૌતિક વિજ્ઞાન અત્યંત સ્પષ્ટ છે, એના
 નિયમોનું પાલન અરખમિત રીતે થાય જ, એમ આપણે માનીએ છીએ—તો આપુ વિજ્ઞાન આપણી આગમ
 વા વિશ્વનું દર્શન ખડુ કરે છે, તે આપણે જોઈએ

જો અણુ જ સાપેક્ષ છે, તો આકાર જેવી ગામત તો રહેતી જ નથી, જોને આપણે સીધુ મણુએ તો
 ખરી રીતે આકાશના જ વર્ગાંકને જઈને વાકુ કોઈ શકે—, અને તમામ પ્રકારની ગતિ વધી તેમ દ્રવ્ય પણ વધે

કે અને ગતિ એટલે નક્કિત, તો પત્રી જડ દ્રવ્ય માન નાંતિનુ એક રૂપ બને છે—જ્યોતો કીડા જેમ પોતાના કોશોમાં બધાઈ માન કે તેમ રાક્ષિત જરાયે આમલના વગાકમા મધાઈ બપ ત્યાં એ દ્રવ્યપે ભામે કે વિશ્વમા જુએતો દ્રવ્યો ને એટલો ને એટલો જ રહે છે, અથવા રાક્ષિત પણ એટલી ને એટલી રહે છે—તેના Conservation of Mass and Energyના સિધ્ધાંતો પડી ભાંગે કે, અથવા વિશ્વ અસ-કોઈ મૂલ રાક્ષિતના આવિભાગ પે રેખા કે—અને એન માત્ર માલ રૂપ આપણે સાપેલ ગીત નિદ્રિયપ્રત્યક્ષ માન અભાવી નાખીએ ત્રીએ

અને જ્યાં માલ વિશ્વનું નરૂપ નુ ને મિત્રે વિનાન વિચાર મનાનો પ્રયત્ન રહે છે, ત્યાં જો નવ પને માન એક રૂપવા ન મીકરબ દ્વારા આપણી અમમ મૂકી મકે છે ! જેમ જડ પ્રકૃતિથી પણ એવી પગપ્રકૃતિ છે, તેમ આમાન્ય ગણિતશાસ્ત્રીથી પણ એવા મનાન પગ-ગણિતશાસ્ત્રી વિરો મોવના મદ્રાન્ડ એને એક જગ્યાએ એમ રહ્યું છે કે એવો ગણિતશાસ્ત્રી અમુક સરણો (Symbols) લે છે પરંતુ કઈ વસ્તુઓ તરવાનું નિરૂપણ કરવા તે તે સરણો એણે વાપરી છે તેનું એને ભાન કે જ્ઞાન નથી અને વળી આવી નજાઓના વિચિત્ર અમીકરણો ઉપ એ કમગ અમુક નાપારો જે જે ગણિતના અનિસામાન્ય નાપારો મનાઓ, મા નાકી અને શુગાદા ભાગાન કે-પણ આ તો એમ નાપારી હોય છે કે તેનો અર્થ શો એવી પણ એને અમમ હોતી નથી—એવેને કે બાલ વિશ્વને અનુભવીને એનો ગો અર્થ હશે એની અમમ ગણિતશાસ્ત્રીને નથી—એ તમામ નાપારો કરવામા તે માન અમુક તીક્ષ્ણ લુધ્ધિની પ્રમાણગત આનર્યપ્રત્યક્ષી ગાય કે જે આનર્યકતા શા માટે આવર્ય ને એન પણ એ ગણિતશાસ્ત્રીને પૂરેપૂરું ભાન હોતું નથી—આ ગીતે અજાન મનાઓ ઉપ વિચિત્ર વ્યાપારો અજમાયા મા, અમુક ભૂમિકા પણ આયા પત્રી જે ગણિતનિષ્ઠ શ્રોતામાંથી એ માત્રુ નહા પગિભાગવાનું આકાશ, અને બીજી માલુ કાગ એમ અથગ અને કાગ એના મકન પ્રવાહમાંથી ઉપ નીતરે આવે છે ન્યારે મૂળ અમીકરણમા અથગ નથી, કાગ નથી તેમ રૂપ કે દ્રવ કે કણ નથી—નિર્ગુણ બ્રહ્મનું સમામગ મકનુ હોય અથવા આ વિશ્વમા કાષ્ઠિગ સાપેલ દશા ન હોય, પરંતુ કેરમ રુ-અથગમના ના પગિભાગના અખડ જોનમા ગાઈ પણ સાપેલ અથગકાળ કે સાપેલ ગતિના મેત્રમા ઉમે ન કાર તેના નવમ મુદ્દ દશાનું અવવા એક પણ સાપેલ દશાનું નહિ તેનું જે દર્શન-અથગ જે તરવાનો આપણને મદી અનુભવ કઈ અમવાનો નથી તેને આવી મનાઓમા પડી મળીને એ વિચિત્ર ચિત્ર ગણિતશાસ્ત્રી આપણી આગળ ખડ રહે ,

માથુ જ્ઞાન મેગરનાનું અમુક દિગ્મિતુ હોય અને ત દિગ્મિતુને આપણે આપણે અમુક પદ્ધતિ મખત્યાગ નીએ, તો તેવી પદ્ધતિનું મજાકન કેવી ગતિ કરવું તેનું પણ શાસ્ત્ર છે આપણે ઉપર રહ્યું તેમ જેમ વિજ્ઞાનની પદ્ધતિ પણ જુદી હોય કે અને આવી (Methodological) પદ્ધતિઓનું મજાકન મદ જ્ઞાન મેગરનાના દિગ્મિતુથી (Epistemologically) આપણે મરી મગીએ અને એ દિગ્મિતુ જે આપણે ગણિતનિષ્ઠ પદ્ધતિઓ તથા સાપેલવાનો વિચાર મ્યો

આપણામા અવન દશામન છે કે નહિ કે પત્રી આપણે યવનન ભિકારણના નિયમની મવાગે વરકાએના છીએ એ માનન પણ ઘણી વચા નવામા આવે છે આપણે ઉપર જેનું કે (Freedom of will and Necessity) ભૌતિક વિજ્ઞાનની દુનિયામા આપણી પગિચિત વસ્તુઓ વચની નથી—તેમા માન મનાવો હોય છે—અને હરકોઈ અવનનગ અને ગતિના મત્રમા એમા દશાને એ વવા લાગે તેનું જે નિ પણ કરે છે આ નિરૂપણ અમુક ગણિતનિષ્ઠ પદ્ધતિએ થાય છે, અને મુદ્દ પદ્ધતિમા નિર્વ-ગરબ હોતા પત્રી માત્ર પ્રમાણગત આવર્યપ્રત્યક્ષી મધાએના તરવો એવી માથે અગ્નિવ ધવાવવા હોય કે—જેમ ન

સમજાવતું ચિંતણું સમકાળ હોય છે એમ કહીએ અથવા સમકાળ ચિંતણીની અધી બાજુએ એક સરખી હોય છે એમ કહીએ તે બેમાં કશો તફાવત નથી, કારણ તે બેમાંનું હરકોઈ એક બીજાનું કારણ કે કાર્ય બની શકાય—માત્ર આપણે કયાંથી શરૂઆત કરીએ છીએ એના પર આધાર છે. આવી જ રીતે આધુનિક ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં કાર્યકારણની યંત્રવત કૃત્રિમતાને બદલે બનાવો એક બીજા સાથે એવી રીતે સંકળાયેલા થાય છે કે વર્તમાન બ્રહ્માકાળથી નિશ્ચિત થઈને ભવિષ્યકાળને નિશ્ચિત કરે છે એમ કહો કે પછી ભવિષ્યકાળ વર્તમાનને નિશ્ચિત કરે છે કે જેથી બ્રહ્માકાળ પણ આપોઆપ ભવિષ્યથી નિશ્ચિત થાય એમ કહો તેમાં કશો ફરક નથી. એટલે કે કાર્ય કારણના નિયમથી આપણે સર્વાંગે યંત્રવત અધ્યાત્મના છીએ કે નહિ તે પ્રશ્ન જ રહેતો નથી.

પરંતુ આનો અર્થ એમ પણ થઈ શકે કે અર્ધજન યંત્રવત નિશ્ચિત છે—તો પછી કાળના સ્વરૂપ વિશે આપણે થોડો વિચાર કરવાનો રહે છે.

આઈન્સ્ટાઈને વિશિષ્ટ તથા સામાન્ય સાપેક્ષવાદના સિદ્ધાંતોનું નિરૂપણ કર્યું, તે અનુસાર ત્રણ પરિભાજનાળું આકાશ અને એકે પરિભાજવાળો કાળ કંઈ બિન્ન નથી પણ ચાર પરિભાજનાળા એક જ ભોતનાં એ અંગો છે. પરંતુ આથી એમ અનુમાન ન કરી શકાય કે સ્થળ તે કાળ છે, અને કાળ તે સ્થળ છે, જે કે ચારેય પરિભાજો એક જ સમીકરણમાં સામેલ થતાં હોય; તો ચારેય એક જ ભૂતનાં હોવાં જોઈએ એટલું ક્ષણ થાય ખરું. સવાલ એ છે કે સ્થળ અને કાળ એકબીજામાં પસંદાવવાનું ધોરણ શું ? એ ધોરણ મીન્કોવસ્કીએ લાગુ પાડ્યું અને હરકોઈ સમીકરણમાં એક મેકન્ડને બદલે લગભગ ૧,૮૬,૦૦૦ માર્શ્વ મુખીએ એટલે સ્થળકાળનું આપણે અકબીબમાં રૂપાંતર કરી શકીએ છીએ. પૃથ્વી ગોળ છે, અને અમેરિકાનાં માણસો જોધે માથે લટકે છે, તથા અપશૂથી ૯૦ અંસ દૂર રહેલાં માણસો આમાં ચોટલાં આસે છે એમ આપણને લાગે, તેનું જ તેમને આપણા વિશે લાગે—એનો અર્થ એ છે કે ગોળ પૃથ્વી ઉપર દરેક માણસ (માણસ જ નહિ, વૃક્ષપણ) પોતાના લંબની દિશા યુક્લિડના અર્થમાં સમાંતર હોતા નથી, તેની જ રીતે ચાર પરિભાજનાળા કિંકાળના ભોતમાંથી દરેક માણસ પોતાની વિશિષ્ટ રીતે પોતાનાં કિંકાળ જુલાં પાડે છે. અને કોઈ પણ એ વ્યક્તિનાં કિંકાળ અર્થમાં એકસરખાં હોતાં નથી, અને તોપણ અમુક અંશે કિં તે કિં છે, અને કાળ તે કાળ છે.

કિંકાળ બંને અભેદ રીતે આખા વિશ્વમાં પડેલાં છે, અને તેનો સારમાં સાથે દાખલો આપણે શોધવા જઈએ તો તે કયો ?—એડિન્ગ્ટન જગત આપે છે કે આપણે પોતે આપણા પોતાના સમસ્ત જીવનમાં આપણું જૂથ પરિભાજનાળું શરીર, અને શુદ્ધ કાળના એક જ પરિભાજનાળું ચિત્ત, જેને બર્સન pure duration શુદ્ધ કાળનેા મૂર્ત પ્રવાહ કહે છે—તે બંને એકબીજામાં જેવી રીતે અનસ્થિત ઘડિયાં પડ્યાં છે. તેવી જ રીતે વિશ્વનું શરીર તે આકાશ છે, કાળનો પ્રવાહ તેનું ચિત્ત છે!! (“Spinoza and Time” : prof. S. Alexander.)

જગતી દશામાં માણસ એમ માનતો કે એ પોતે જેમ બહારની દુનિયામાં અમુક ફેરફારો કરી શકે છે તેવી જ રીતે બહારની દુનિયામાં જે કંઈ સારાં કે ખોટાં, ગમતાં કે ન ગમતાં પરિવર્તનો થાય છે તેની જ પ્રાચ્છા પણ પોતા જેવી જ કોઈ વ્યક્તિ કે વ્યક્તિગત શક્તિ હોવી જોઈએ—તો હજીપણા કુચર પર બેસીને આપણે અત્યારે એમ માનતા આવ્યા છીએ કે એ માન એક પ્રકારનું પોતાની ભૂતનું આત્મતથી ભરેલું બાહ્ય વિશ્વ પરનું આરોપણ (Self-projection and Anthropomorphism) હતું. પરંતુ બુદ્ધિને અત્યંત સનેજ થયાં પછી પણ, આપણી મુઠરેલી દશામાં, વિકલ્પને આધારની પદ્ધતિને આધાર લઈને, નદાએ આરોપિત

તેના તમામ ગુણોને માલુમ પાડે એટલે, માલુમ રિશ્તના ખન સ્વરૂપને પદ્ધતિ આજ્ઞાનો વૈજ્ઞાનિક પ્રયત્ન ને
 તે ત્યાં પાડે એને રિશ્તનું ચર્ચનાધારના ના સ્વરૂપ પોતાના જેવું જ, નિષ્ક્રિયાના આગ પશ્ચિમાવગત
 જોતના જેવું થાય છે, અને ઈન્દ્રિય પ્રયત્નના ના પાયા પાડે હોય તેથી ભૌતિક વિજ્ઞાન નિરૂપણ કરવા
 ના પડે છે ત્યાં પાડે હોય છે નિરૂપણના ગાંઠિત સમીપ્ત કાગળ જેવું બિન આવેશી શકે છે ન્યુનને એમ
 ન્યુન કે અશીમ અને અમાધ મહાસાગરને કહી પોત ડીપનાડીપની નીચના એ અનાત બાળક જેવું કે કદિ
 ના ડીપનાડીપની મગની હોય તો પણ મહત્ત્વ મળ્યું એમ કદી સમજ નાહ્યું એટલે જુની જ ઉપમા
 નથી કહે છે કે એના જ મહાસાગરને નિર્જન કદિ રેનીમા આપનો મગના પગના પડેના દેખાય છે, અને
 અથા પ્રયત્ન કરીને એ કયા પ્રાણીના પગના હોના ને એને ન આપણે શાંત્રતા પ્રયત્ન કરીએ ત્રીએ અને
 હવે જ્યાં એ પ્રાણીની આખી મર્મિની ગ્યના ની ગદિએ ત્રીમે ત્યાર આપણને માનુષ પડે છે કે તે તો
 માપણે જ છીએ ! ! અથવા બીજી રીતે જોતા તો માલુમ રિશ્તનું તરવ પદ્ધતિ માટે આપણે તેના પગ આપણી
 બુદ્ધિએ મનાવેના ચોકચાઈથી જાગ નાખીએ ત્રીએ, પરંતુ તેમા એટલે માનુષ પડકાર નથી, અને આપણે
 જેને જોઈએ ત્રીએ તો આપણા કાંઈમા માન માપગી જાગ ન હોય કે ગીતામા કથ્ય છે તેમ

યો યં મા પ્રપચન્તે ।

યે વધામા પ્રપચન્તે

તાન્સ્તથેય સજામ્યહમ્ ।

પાર્થવિજ્ઞાન ભાતિકવિજ્ઞાન અને સાપેક્ષતા એ નાખા ધર્મ-બીજ સાખા આપણું નિરૂપણ કરે છે
 પહેલી શાખાનો વિજ્ઞાન અનાત આગશમા પથગયેવો છે, જેમા યુક્તિની ભૂમિતિ (ટાર્ગીટીઅન ટેઓરિઝ્મ) કામે
 લાગતી નથી, પા એનાથી વિરોધી લાગતી ગેસીઅન ભૂમિતિના સિદ્ધાંતોને માન્ય
 રાખવામા આવે છે-તેમ બીજી શાખાનો વિજ્ઞાન પ્રયે પાર્થવે જોઈ જોઈને, કે તેનું બારીકાઈથી અન
 યોજન કરીને, ઈન્દ્રિયો જ્યાં કામ ન કરી શકે ત્યાં બાહ્યમાધ્યમોની મન લાંબને જડ દ્રવ્યના નાનામા નાના
 મેકમ આજુબ પૃથક્કરણ કરીને તેના તરવને નાપીને પડકારોને પ્રયત્ન કરે છે

આપણ ઉપર જેવું તેમ આપણ વિજ્ઞાન વિજ્ઞાન વિજ્ઞાન ગુણોના તરવોનો નીચાર ને છે મેન્ડેલીફ
 સિદ્ધાન્ત અનુસાર આ જુદા જુદા તરવોનું વર્ગન અમુક ગાંઠિતિ યેનીમા પથગયેવો છે અને એ સિદ્ધાન્ત
 નાનુસાર તરવોની શ્રેણીમા અમુક વર્ગનવાગ તરવો આપણને જગ્યા નહોતા તેના તરવોની શોધ હવે થઈ
 કે પરંતુ આ તમામ વિજ્ઞાન ગુણોના આવિર્ભાવની અસ્તુ મુખ્ય કારણ સખ્યા છે તેવો સિદ્ધાન્ત ભૌતિક
 વિજ્ઞાને અખત્યાગ કર્યો, અને જડ દ્રવ્યનું પૃથક્કરણ કરીને એવો એમ પ્રતિપાન કરામા આ પુ ૬ જ
 દ્રવ્યના મધ્યસ્થના મૂળમા માન વન નક્ષત્ર વન-પસ-નકિ અને-સગ-પસ નહિ તેવા વિદ્યુતના અશોનું
 તેનું છે ! ! આપણને અગી અજ્ઞાતા સાથે નિગમન નથી પરંતુ માલુમ રીતે વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરી કરીને
 તેના તરવ સુધી પથગયોનો પ્રયત્ન કરવાની બુદ્ધિએ પદ્ધતિ સાચી હોય છે કે કેમ અથવા આપણને ત
 ખરા તરવસુધી વધે જઈ શકે કે કેમ તે પ્રશ્ન છે ભૌતિક વિજ્ઞાન તરવો પાર્થવ પરીક્ષણ એને પ્રાપ્તિ
 વાળને, એગાળીને કે ગાળીને મળુ પરંતુ આ પદ્ધતિથી તે જ આગળ વધી ગયું નહિ એટલે એવો
 પોતાના જોગ રાગે તીવ્ર કયા-ઉ ત પાણીમાથી વિદ્યુતનો પ્રચાર પસાર કરીને શુદ્ધ પ્રાણરાયુ તથા
 હાઇડ્રોજન જુદા થયા, અને ક્યુ કે હાઇડ્રોજનના મે આજુબો સાથે ને પ્રાણરાયુનું એક આજુ મે
 મેગની નાપીએ તો પાણી ઉપન થાય-આ મોટું છે એમ મહેવાનો આશય નથી પરંતુ એમનું જ કે જેવું
 આન હોય તેના જેવા જ અગ પૃથક્કરણમા આપણને દેખાવાના અને તે અજુના પૃથક્કરણમા રહી થાય

છે દા ત. દ્રશ્ય અત્યંત નાનું છે, અને તેનું પૃથક્કરણ કરવા માટે અત્યંત તીવ્ર દ્રશ્ય વાગળની જરૂરી પડે છે. આ નવાની છે, તેની દ્રશ્ય દાખલા માટે ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં એ લોકોએ પ્રકાશના વિવિધ ઉપયોગ કર્યો. આપણા વિજ્ઞાન નિષ્ણા માટે એવું જાણુ જાય છે કે પ્રકાશ ધ્રુવમાં પડેલા અમુક પ્રકારના ઈલેક્ટ્રો-મેગ્નેટિક ગોળ છે, અને તા-આવના આપણે કહી તેમ તે મોઝની લગાઈ તથા આદાનનો મિત્ર વિ. હાઈ ના અને પ્રકાશ માં ગોળ નથી પણ નદુની ગોળ જેવા અમુક પણ છે. પ્રકાશની આ મને થીઅરી - મિદાત હવે પણ સ્વીકારનામાં આવે છે, અને આ સાધનની મન્થી આપણે આનું પૃથક્કરણ કરીએ છીએ તેની આપણા અગ્રે પણ વા - કસુ નહિ-વન નહિ-મન તેના વિદ્યુત આણુઓના મનેમા માનુષ પડ છે, અને પ્રત્યે-અગ્રમાં એક વન નહિ હોય છે, અને તેની આણુમાનુ કસા પમાણુઓ મુર્તની આણુમાનુના અહોની જેમ પોતાની ઢક્ષામાં તા હોય છે, આગ પમાણુઓ ધનેકરો. પોમીટ્રોન, યુટ્રોન, ન્યુટ્રોન, મેયોન કે જે ઢક્ષાના મનેના હોય તેમની સાથે આપણે સમઘ નથી માન રી રિગનો આપણે જાણના જેવી છે એ-તો એ દ હકેકાઈ અથ અમુક વખતે શા સાગમાં - ઉચીગમાં પડ્યું છે તેનું આપણને કી જાન મળી જ-તાનું નહિ જાણ કે તેનું જાન મેગરસ માટે આપણે તેના પગ પ્રકાશનું રિજ દકનું પડે, અને તો એ જે દકકનું હોર તેના એટની મરી ખવેન પડે છે, કે, મુગ ગિથિતિમાં એ કુ -રતુ હશે તેનું અનુમા. કનુ નવામું છે બીજુ-અજ્ઞામાં ગહેના કસ મિદ્યુન-સો- ધને-ટ્રો-સ અમુક ઢક્ષાઓમાં કન્ટા હોય છે, અમુક વખતે મેગરસ અમ- ધલે-ટ્રો-સની ગતિ તથા ન્યાન જાનેનું જાન મેગરસ અશન્ય છે, ન તો એમાં પ્રાનમાંથી ઉઠાડી મળીને તોજ આપણને એના પ્રાનની માફિતી મગ એટને કગતિની માફિતી ન મગ અને ગતિની મેગરસ જગએ તો પ્રાનની માફિતી મળી નથી માપેક્ષવા અનુમાગ લગાઈ પદાર્થની ગતિ અને તેનું પ્રાન માપેક્ષ રીને જ આપણને મળી જતું હવું, અને કેવળ ગતિ કે કેવળ પ્રાનનું જાન કે માફિતી મેગરસ અશન્ય છે, તેનું કાનજ આપણને આપણામાંથી મળી આવે જ એમ કરી જાય સાપેક્ષતામાં આપણે સાચ જાનાવોના અથવા આપણી હન્દિયેદારતા આપણને જે જાનાવો પ્રત્યક્ષ થાર કે તેના વિષયોનું નિષ્ણ નાનો પ્રય ન કરીએ છીએ જરાજે અજ્ઞામાં માદરના નાનામાં નાના વજ અજ્ઞને પકડીને મગજનો માપણે પ્રવન કરીએ કરીએ પણ એને પડના જના દ્રશ્ય આપણી આગળ અમુક સીમાંએ ગાયે, જેને ઉચ્ચથી આપણે તેની રાજે નજર નહિ જાનતા નથી કેવળ ગતિ તેમજ કેવળ પ્રાન, આપણે નથી માપેક્ષવાની મન્થી અમગ રાખતા, નથી અજ્ઞામાં દ્વાગ અમગ ગતતા અને આ વિશ્વમાં ગતિ અને પ્રાન મને જે એમ આપણે માનીએ છીએ આપણી આ માન્યતા મા જરાબની દનિયાના પ્રકારનામાંથી આપણે અકુચિત દટિ મને અકુચિત પ્રકારનોએ લીધે નીપજારી કાઢી છે એમ જુ ન ની નમય દ-વિજ્ઞાનનો એ-મિદાનત કે જે કાલ વતુ કે મામત સાળીન ન થઈ શકે તેનું અગ્નિત્વ સ્વીકારનું ન જોએ-કેટલું, નિત્ય નિત્ય એની ઈથ મા પ્રતીની કેવળ ગતિ કેટલી છે એ જાણુ જો અગમ્ય છે, તો પરી ઈગની માન્યતા - હાઈ (Hypothesis) ની કશી જરૂર નથી-નહિ ઈથનું અગ્નિત્વ માગીન થઈ જતું નની-સામાન્ય દનિયમ થયોના ક્ષેત્રમાં હાઈ નિતિ આપણે વિજ્ઞાનની ગરબા કરી, પતુ વિજ્ઞાનની દુનિયા આપણી સામાન્ય દુનિયા નતા જુ ન નિગળી છે અને વિજ્ઞાનના મિદાનત અનુસાર હને આપણા સામાનિક કે પ્રાનના પ્રકારમાં મન્દર તેના પ્રકારો આપણે મારીએ, પતુ શુદ્ધ વિજ્ઞાનની દિગ્રે એ પ્રાનો તો કેટલી દેવા જેવા લાગે, તો આપણે તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ આ દિગ્રેએ, સામાન્ય શુદ્ધ અનુમા આપણને એમ લાગે છે કે હકેકાઈ વસ્તુ ગતિમાન હોય તો તેની ગતિ તથા અમુક વખતે તેનું પ્રાન પ્રાન હો એ જાને મુકગ ધઈ ગણના જોઈએ પતુ ભૌતિક વિજ્ઞાનના ગણ મનોધનને અતે એમ માનુષ પડય છે કે જેને ગતિ જે તેનું પ્રાન મુકર નું અશય છે, અને જેનું પ્રાન મુકર છે એમ નિતિ તેની ગતિ નિશ્ચિત કરી અગકથ અને છે, તો અમુક વિદ્યુતકથને ગતિ અને પ્રાન મને મેડાજ જોઈએ એમ આપણે

માનીએ તો તે અનુમાન દુષ્ટ વિજ્ઞાનની બુદ્ધિએ સાચું નથી એમ કહેતું પણ એટલે કે એનિઆટ્રિઝીનોના નિષ્ક્રિયા રહેવા વિગેવાલાસનું જ્ઞાન આ હોષ શરૂ એમ અત્યાગે આપણને સમજવું છે સર્વ આવી વાતોને એ - આખ્યાનમાં કહ્યું છે - જડ દ્રવ્યમાં થતા બીજા ગતિ પદ્ધતિઓ સમજવા મહેતા છે, પણ સર્વમામાન્ય નાનાજા ગતિ અથવા ગિયતિ સમજવા બહુ મુશ્કેલ છે ખગ્ગપરી ગતિ તથા ગિયતિ કોને જી શકાય એ નિશ્ચિત કશું કશું જ પોતાની અનુભવવાથી નહીં પરિણામ આ મય અનભવી નરે અને નાનિમ્ય નથી તેમ એ પગ કહે છે

શેલાધિપાજતનયા ન ચયો ન તસ્થો ।

અને જ્ઞાન અવસ્થામાં જેમ યુક્તિનકની ભૂમિતિ અને આપણા ધડીઆળ ખગ માનીને આપણા જામ મીએ નીએ તેમ ગતિ અને ચાલ બનેને વક્ષામાં બીજી આપણે સામાન્ય રીતે જીવનમાં પ્રવૃત્ત થઈએ ત્રીએ તાત્વિક દષ્ટિએ એમ કહેવું પડે કે ગતિના આત્મિક કેન્દ્રમાં અમુક પરિવર્તન થાય છે અને તેનો માત્ર આરિભાવ ગતિના એ આપણને દેખા કે જે

અતઃ નીજે મુદ્દે પણ અણવાદમાથી નીતરી આવે છે પદમાપના કેન્દ્રની આજુબાજુ બહુ બીજી દુર્ભેદ (High Potential) દિવાલ હોય છે, જેને તોડી હોય તો એટમબોમ જેટની શક્તિ મહાગ દળે-આવા કેન્દ્રની આજુબાજુ હાયડ્રોજન-નાયટ્રોજન કણો પોતાની દક્ષામાં ફેલા કરે છે, અને નિયમ એવો છે - મોટી દક્ષામાંથી નાની દક્ષામાં પ્રસારિયુક્ત કણ કુદકા મારીને પડે, તો આજુબાજી અમુક શક્તિ બાહ્યરિશ્તમાં ચર છે, અને તેથી ઉત્કૃષ્ટ નાની દક્ષામાંથી મોટી દક્ષામાં કુદકા મારે તો મહાગની રિશ્તમાંથી એ અમુક શક્તિ પોતામાં ચૂમે છે । કોઈને પણ આપણે માન એમ કહીએ કે મહાગની દુનિયામાંથી ગમે ત્યાં શક્તિ પોતામાં લે અને કોઈ બીજે વખતે પોતાની શક્તિ મહાગની દુનિયામાં વેરે-તો તે શું હોઈ શકે ! આપણને અવશ્ય એવો જવાબ મળે કે તે વસ્તુ જીવન હોતી નહીં, અને જ્ઞાન પદમાણ જીવત છે એમ આપણે જી શકતા નથી વળી એ પ્રસારિયુક્ત કણો અદ્યતી દક્ષામાંથી મહાગની અથવા બહારની દક્ષામાંથી અદ્ય કયાં કુદકા મારે તો તે જાણ આપણે ગોધી ગડીએ એમ નથી માલવિશ્વના જડદ્રવ્યના નાનામાં નાના આણુના હલપમા દષ્ટિ કરતા, કાર્યકારણનો સિદ્ધાંત પડી ભાગે છે આપણના અનુસાર આપણે ઉપર જોયું તેમ જૂન, વર્તમાન અને ભવિષ્ય ત્રણે એવી રીતે સંકળાયેલા છે કે કાર્ય-કારણનાં વિચાર કરતા જૂન અને વર્તમાનથી ભવિષ્ય નિશ્ચિત થાય છે । એમ જ નહિ, પણ ભવિષ્યથી વર્તમાન પણ એટલું જ નિશ્ચિત થાય છે । આ માણસ ખરેખર સારો છે, અને અમુક સંગેગોમાં એ આમ વર્તશે અથવા નહિ વર્તે એમ આપણે કહી શકીએ, અને જ્ઞાન આપણે કોઈ વાર જોતા પણ પડીએ-તેમ જ જડ દ્રવ્યના મોટા જથ્થા વિશે આપણે સંગેગશની પદ્ધતિ અનુસાર નિશ્ચિત નિયમો શી રીતે કાઢીએ, પરંતુ હુકેાઈ એક દ્રવ્યાણુ વિશે, બીજા કણો એ શું જાણે એ કહેવું અશક્ય છે । સર્વ જથ્થા જથ્થા કંઈ છે કે હુકેાઈ પ્રસારિયુક્ત કણ અમુક કેન્દ્રની આજુબાજુ ફેરવે હોય, તો આપણને ખબર ન પડે એ રીતે એ પોતાની દક્ષા મળે છે, અને કોઈ દુનિયા કેન્દ્રનો સ્વીકાર કરે જે-જેમ કોઈ બચ્ચિત અચાનક ઘટના ઝોડી ને અને ધક્કાની ગોથમાં નીચી પડે તેમ ! અને જ્ઞાન એ પ્રેરણા બે ને જ

આપણને જોડે કે અનુભવ સમજતો નહિ, પરંતુ માત્ર બાહ્યરિશ્તનું હિન્દ્રયપ્રત્યક્ષ દાગ જે ગણિતિ-રૂપ આપણને દેખાય છે તેનો સ્વીકાર કરીને, પૃથક્કરણ કરતા સ્વતઃ વિજ્ઞાન છેવટ એવા અનુમાન ઉપર આવે છે કે જડ દ્રવ્ય અને શક્તિ વચ્ચે કશો ભેદ નથી, એમને કે શક્તિ પોતાના બાહ્ય સ્વરૂપમાં મર્જિત થઈ નિષ્ક્રિયા થાય છે ત્યાં તે દ્રવ્ય અને છે તેમાં કાર્ય-માર્ગનો સિદ્ધાંત આપણે માનીએ છીએ તેવો મહેતા નથી

પરંતુ જેને આપણે ૧૪૩ દ્રવ્યનુ આપુ માનીએ છીએ તે તથા ૧૫૨ વિશ્વની અનત નકિત વચ્ચે આપ-ને થયા કરે છે-અને આ ૧૫૨નુ સ્વરૂપ અમરત્વ હોય તો મહાન ગણિતશાસ્ત્રી અજ્ઞાત મના હાન અને તેના નમીકરણો ઉપર, જેનો-અર્થ-ને-પોતે-પણ-અમરો-નથી તેવા ૧૫૫પરો દ્વારા આપણી આગળ રજૂ કરે છે થી આપણા તો પ્રયેક અમર આ પશ્ચિમીશાળા નહિ પરંતુ ૭ કે ૧૧ પશ્ચિમીશાળા સ્ત્રોતના અસ્તિત્વ ધરાવે છે, અને જેવડ આ પશ્ચિમીશાળા પ્રવાહન આગળ આ અનન્યતા આપણે પોતે જીએ એમ તેઓ કરે છે

આનો અર્થ એ થયો કે દ્વિત્રિયપ્રત્યક્ષતા પાયા ઉપર ભૌતિક વિજ્ઞાન પોતાની જે ઈમાન્ત માધ છે, તે હિમાન્ત પર-ગણિતશાસ્ત્રીના અમીકરણોના અદ્રશ્ય ઘટિત્વ છે, અને ભવે વ્યવહારમા આપણને ભૌતિક-વિજ્ઞાનની મધ્યથી વિદ્યુતમગ્ન, ગરિયો, ટેલીવિઝન, એટમબોમ્બ સંગે મગે એટલે કે તેની પદ્ધતિમા ભવે અમર નથ્ય હોય, અથવા અમર પ્રકારનુ સત્ય હોય, પરંતુ એમા આપણને જાણવિશ્વના સત્યની કે તરવની પીઠાન થતી નથી-એનો આશાત્તકાર થતો નથી, દ્વિત્રિયપ્રત્યક્ષ માન નામ અને ૩૫ ૧૪ આપણી આગળ ખડા થાય છે, એ નામ અને રૂપ આમાન્ય છુદ્ધિપ્રાણ છે, પરંતુ વિજ્ઞાન પોતાની ડિગ્રિટ છુદ્ધિની મ થી તેનુ ખરુ અરૂપ પદ્ધતિનો પ્રયત્ન કરે છે, અને તેને અતે પર-ગણિતશાસ્ત્રીના હાથમા અરૂપ, અનામી એરી અત્તાત સજ્ઞાઓના માન સમીકરણ આવે છે, અને એડિગટન જેવા વૈજ્ઞાનિક એમ કરે છે, કે આ પશ્ચિમીશાળા જોતનો આગળ આગે નમનો આપણે પોતે છીએ

માણ વિશ્વને આપણે માન દ્વિત્રિય પ્રત્યક્ષ દ્વારા ૧૪ આમાન્ય રીતે અનુભવી શકીએ છીએ, પરંતુ આપણે આપણને પોતાને એ રીતે અનુભવી શકીએ છીએ, હરકાલ જાણ વસ્તુને આપણે જોઈએ તેમ આપણ આપણા શરીરને જેમ શકીએ છીએ, પરંતુ આ ઉપરાંત આપણા શરીરનો અનુભવ આત્મિક નવે તો દ્વારા પણ આપણને થાય છે આપણા શરીર અને આપણી ચેતના એ મે વચ્ચેના સમઘ અદ્વિતીય છેદ કાગળ

આપણે પોતે જ્યનન છીએ કે પછી યત્રતર નિષ્કર્ષથી બધાએના છીએ એ પ્રશ્ન પર ભૌતિક વિજ્ઞાનના માર્થ-કારણના સિદ્ધાંતની દ્રષ્ટિએ આપણે થોડી અર્થા કરી અકી આપણે કહીશકીએ કે અમર વિજ્ઞાનનો સિદ્ધાંત ખીન વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમા લાગુ પાડી ન શકાય, અને જો પાડીએ તો તે દ્વારા આપણને શ્યા સત્ય મગે નહિ દરેક વિજ્ઞાનના ચોક્કસ તથા વિચાર ક્રમની પદ્ધતિ જુગી હોય છે અને એના ચોક્કસ ખીન પર આરોપિત કરીએ તો પશ્ચિમીશાળા વિચિત્ર ૧૪ આવે વિજ્ઞાનની એટલી એટ સાખામા પણ આમ મને છે કે ત મિડનિઝમ કે ડાયનેમિક્સના સાદા અમીકરણો વિદ્યુતપ્રવાહ માટે મંડસ્વેચને જુગી ધરવા પડ્યા-એ કે થોડાક વર્ષ પહેલા ડો. આઈન્સ્ટાઈને એવા સર્વમામાન્ય અમીકરણો પોતેના કે જે શુરુવાકર્ષણ, વિદ્યુત તથા મેગ્નેટીઝમ મારાને લાગુપડી શકે-પરંતુ આપણા વિવિધ પદ્ધતે આપણે કહેવાનુ કે ભૌતિકવિજ્ઞાનનો કાર્થ-કારણનો સિદ્ધાંત ભૌતિક વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમા જ લાગુ પાડી શકાય એટલે કે ૧૪૩ દ્રવ્ય ન્યા વ્યા માન માણસનવ દ્વારા એમીગ વિજ્ઞાનના અસર વન્તા હોય તે ક્ષેત્રમા જ આ યત્રતર કાર્થ-કારણનો સમઘ લાગુ પાડી શકાય, પરંતુ એટ માણ આપણ ચિત્ત અને શીલ જાણુ આપણુ શરીર, અથવા ચિત્તવૃત્તિના પ્રવાહને આ પ્રમાણે કાર્થ-કારણનો સિદ્ધાંત લાગુ પાડી શકાય નહિ એટલે કે આપણે યત્રતર નિષ્કર્ષથી બધાએના છીએ કે જ્યનન છીએ એ પ્રશ્ન ૧૪ ઉચિત્થત થતો નથી આનો અર્થ એમ નથી થતો કે આપણા ચિત્તપ્રવાહના કશા નિષ્કર્ષ ૧૪ નથી જે કારણમાથી કાર્થ ઉત્પન્ન થાય, તે કાર્થ પાછુ કાગળ મને, અને તે કારણમાથી શીલુ કાર્થ ઉત્પન્ન થાય-અને એનું ચિત્ત કા તો અધોગતિને પામે અથવા જર્થ ગતિને પામે એવ જસિમસ્કારયો ચક્ષુભિગમાવર્તે. ચિત્તનદી નામ ઉમયતો વાહિનીવહતિ કલ્યાણાય, વહતિ પાપાય ચ ।

એવો ખીજો સમય રિતમા આપણને ખીજો ક્યાં મળે નહીં—અને આપણે એમ કહીએ કે આપણા સર્ગી અને ચિત્ત વચ્ચેનો જેવો સંબંધ છે તેવો જ સમય, ખીજી વ્યક્તિઓના સર્ગી અને તેમના ચિત્ત વચ્ચેનો જ, તો આ રિતમાં પણ એ અનમાન જ થયું—આ આપણા ચિત્ત તથા સર્ગી વચ્ચેનો સંબંધ માપણે અપરેક્ષા રીતે અનુભવી નહીંએ કીએ આનો અર્થ એ પડે - રિતના અનિશ્ચિત તરફ એ અદ્વિતીય સંબંધની મારી આપણી સમય ખુલ્લી નેડા દીધી છે જેને એ માર્ગે માર્ગ બંધ તરફનું નિર્ણય હોય તે સર્ગી નેડે છે પરંતુ એ માર્ગ માત્ર ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષનો નથી આત્મિક પ્રત્યક્ષનો પણ તેના સમાવેશ થાય છે, એટલે કે આપણે વિજ્ઞાનના બાજુ દ્રષ્ટિમિદુને ઝાડી નહીં, અનુભવ સમજતું દ્રષ્ટિમિદુ નહીંમળેને આપણા પોતાના જ દ્રષ્ટિ નાખી જો મે અને તો જ વિશ્વનું નહત્ત આપણને મધ્ય મળે

ચિત્તવિજ્ઞાનના તરફનું નિરૂપણ કલા વોર્ડ એક જગ્યાએ જુઓ કે માણસ પોતે પોતાની માણ દ્રષ્ટિ છોડીને આત્મિક દ્રષ્ટિ કેળવે, અને ત્યારબાદ આત્મિક કન્ડર પૃથ્વી ઉર્ધ્વ માર્ગે જાય તો જ વિશ્વનું સમય છે (All progress or evolution lies in passing from the outward to the inward and from the inward to the upward J-ward Psychological Principles) વિજ્ઞાનના બેઝીમેન્ટની પ્રકારનું કિંગડમ કીને આજને જોવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો તેમાં વિચિત્રતા અશે જ દખ્ખાર પણ તે જાણ સીધી સીધી ચેતનાની દ્રષ્ટિ માથે ઇન્દ્રિયોત્તરી દખ્ખાર વગર એમાં કોઈ નહીં મળે મળે કે કેવળાણ તત્ત્વ કઈ જલ્દુ જ દેખાય! આ રીતે શી અનિશ્ચિત હશે છે - ત્યાર બેતના માત્ર પોતાના માણ પમા જગ્યાએ જાય છે ત્યારે તે દ્રવ્યનું કય વે છે સર્ગી વિશ્વમાં જે જે પ્રાણની ગમ્મિત છે તે તેમાં ચેતનાની જ ગમ્મિત છે ચેતના સિવાયની ગમ્મિત હોવી અગત્ય છે તથા પ્રયે ચેતનાનો પોતાનો દાગ જુદો હોય છે, અને લિન લિન ચેતનાઓના તત્ત્વો એકબીજાને મળે ત્યારે દાગનો નામાન્ય તર્ક કે ખ્યાન આપણને આવે છે આ ઉપગત એમણે જુઓ છે કે કેવળો માર્ગ લગભગ નિશ્ચિત હોય છે—જેમાં ચેતના મહિંતકપે જ નેડેની કે તેના કેવળે નવાન થ આપવામાં આવે તો વિશ્વમાં મધ્ય સંવાદની જ થાય એમને કે જેમ જેમ રિતમાં પથગણેના દ્રવ્યમાં ચેતનાનો વિનસ થતો ગયો તેમ તેમ ગ્રામન્યનું તત્ત્વ વધતું ગયું, અને ચેતના જેમ નાગેને નાગ ઉર્ધ્વ બમિ. આ પહેલે તેમ તેમ તેની ર્ધ નાની ગમ્મિત વધારે જનન થતી જવાતી

જે કેવળ આપણા જેવી ચેતના એન્ડ પ્રકાર થતી અનલય કે આ ઉપરપાથન અને આરાત પ્રચાવતો પડી કેવળ દાન જનન અનલય થઈ ગમ્મિત જનન એ નહીં જ તત્ત્વ છે, અને જે કેવળો નમાન આપણે દાગ એનું નહીં વિચિત્ર પૂરપૂરું નિરૂપણ થઈ રાખતું નથી કે સમજી પણ નહીં નહીં આથી જ લો. જેવીને કહ્યું કે આપણી જ પૃથ્વી ઉપર જાઈ ખજો તોજે જીવનનું તત્ત્વ જો આ રીતે એટલે કે નિર્ણય-દાગ સિદ્ધાન્ત અનસાર જે દ્રવ્યની પ્રકારનું વિચિત્ર જનન નીપડ મળે નહીં દ્રવ્યનું નિર્ણય નખા અથવા નખા પરિણામથી મળી રાખાય છે, પરંતુ જનનસાચનું દ્રષ્ટિમિદુ તરફ જુઓ, અને તે દ્રષ્ટિમિદુને અનુસરીને જનનસાચનું જે જોન નિર્મિત થાય છે, તેને સમજવા મળેના સાધન તેમજ તેની પદ્ધતિ જુઓ છે અર્થે જુઓ - જુઓપરિણામ અન્ય લાગ બનને છે, અને સ્થાપનનાસ્થના યુગપરિવર્તનનું સખ્યાની દ્રષ્ટિએ નિરૂપણ વંદ નહીં છે, પરંતુ જનનમાં જે જુઓ - જુઓપરિવર્તન થાય છે, તેનું નિર્ણય નખાની દ્રષ્ટિએ અન્ય અનલય છે ઉત્તર જનનનાચનું એન્ડ એન્ડ જુઓ કે જનન પ્રાપ્તી છે માદામાં નહીં જુઓ સખ્યે તો પા એમ મળી ગમ્મિત કે તેમાં અનલય હોય છે એવે જ જનન પાણી

નાવયરી જે, અને બધા અણવેનો આપણે નગ્નાઓ ગીએ તેના ક્રોતા જીવન્ત અગી પ્રાણીમા એવ રિગ્ત
તત્ત્વ છે કે જેને ગીધે આપણે એમ મ્થુન કલ્પ પડે કે અણવેના સગાગા ક્રોતા એ અગિય છે-અન
મગ્યવે કે દન્ત્રિયો પાચ હોય કે ન્મ હોય કે અગિયા હોય પરંતુ જીવન્ત પ્રાણી પોતે એક એમમ્મ વ
છે આપણી પૃથ્વી ઉપર પણ જીવન્તત્ત્વ પોત અનિનાલી કે પ્રાણીઓ સત્ત્વમિવ પત્ત્વે । સત્ત્વમિવ જાયતે ।
એમ હોય તો પણ એના મુગ પાપામા-જીવા કી મગ્ય નહી કાગ્લ એના કમ્પા થાય તો એમ જીવાડુ ।
મગ્યે મે જિવાજ અસ્તિત્વમા આવે છે, અને આપણે અલ્પ પાપમા જેમ નરી જોડી જીવે ગીએ તે
પ્રકાગ્ન મલ્તુ જીવાડુમા નથી । એમને કે પૃથ્વી પર કે યમા જીવન્તત્ત્વ એટલ મન્ત્રગ ગીને ધા ગીને જે
કે કે તેનો મ્મી નાન થમે ના

પાતાના અણવેના સગાગાથી રિગ્ત, અો જા એમ એમ રૂપ જીવન્ત પ્રાણી, બાલ ગિગ્મિયનિ
નાથી પોતાને જોઈતુ પોરજ એટલે કે શક્તિદાર પોતાની પગિગ્મિયનિમા અમુક ફક્કાગે દરે છે, અને આ
ગીતે અપ્રોજન પ્રગતિ દારા કમે કમે એનો રિગ્તસ થાય છે સપ્રોજન પ્રગતિ એટલે કે ભવિષ્યમા અમુક
મ્મ પગિગ્મ મેગ્ગરા માગે વર્તમાનમા અમુક ત્યાપાગ કમે તે-આપણે ઉપર જોડુ - ભુમિનિમા વર્ષ
ઓ કાગ્લનુ મન્મગ્મિત્ત્વ હોય છે ભૌનિદ્ર મિગ્મિત્ત્વમા જીવકાગથી વર્તમાન નિર્મિત થાય કે તેટલે વ
અને એમ કી નકાય કે ભવિષ્યથી વર્તમાન નિર્મિત થાય છે । જીવન્તગાગ્મમા આ ગીતનો નાગ્લ કાર્યના
મિગ્મિત્ત વધાર મ્મક થાય કે, શુલ્કામ્મિગ્મિત્ત્વે ગીધે કેટલો પથ પોતાની ગોગ કે વન્તગોગ આમા પૃથ્વી
પર પડે, તેમા આપણે એમ નહિ કીએ એ પથ પોતે મ્મન્ત્રગાએ કે અપ્રોજન પગ્યો પૃથ્વીના આકર્ષ
પાને બીધે એ નીચે પડ્યો, અથવા એમ કીએ પૃથ્વીની આશુમાડુના આમશમા એવુ Curvature-
એવો ગોગાવ ગડેનો છે, - પથો નાઈ બીજે જ્ઞાની કે અમ્કાની જગા નથી ઓ તેથી એ નીચે
પડ્યો-આમા ક્યાર્થે પ્રોજનને અકાશ નરી પરંતુ જ્યા જ્યા જીવન્ત છે ત્યા ત્યા પ્રોજન છે, મને અમુક
પ્રોજનથી પ્રેરાજન, ભવિષ્યમા અમુક મગ્ય મિદ્ધ કમ્પા માટે વર્તમાનમા અમ્મ આમા ગ્યમા આવે છે
એટલે કે ભવિષ્યથી વર્તમાન ધાય છે-પડી પ્રાણી પોતાના પ્રોજનમા મ્મક થાય કે ગિગ્મ થાય ।
નાત જુદી છે કાગ્લ પ્રાણીની આશુમાજી જગ કે જીવન્ત માથ પગિગ્મિયનિ પણ હોય કે, અને તેને બી
ગ તો એની અપ્રોજન પ્રગતિ મ્મક થાય છે અથવા નિર્મક જાય કે પ્રગતિ મ્મક થાય કે નિર્મક જાય,
પરંતુ આવા અને- આવાત આપના કે પ્રાધાનો કીવના જીવન્તત્ત્વનો વિકાસ થવા પામે છે

જગ રિગ્મમા પણ સર્વાંશ જીવકાગથી ભવિષ્યમા નિશ્ચિત થતો નથી સમગ્ર તરો પોતે આ
અવિદ્યુ તત્ત્વર્શન કીવનાનો પ્રત્ન કમ્પો હોય તે રીતે ભૌતિક રિગ્મિત્ત્વના જર્મન ગોરમ હુન્માન વાલન
મ્મુ છે કે આ મા ન્મ રિગ્મ કશામા જગ્ગાએલુ નથી એના બાન્ધા બધ નથી પરંતુ અનત અલ્પ
મે મ્મુલા કે This physical Universe is not closed but opens to Infinity
(' The open World ' H Wyl) અને બીધે જ પૃથ્વી પગ્ના કન્મમા જીવન્તત્ત્વનો
આરિગ્મર અર્થ મગ્યે

આપણી પૃથ્વી પર જીવન્તત્ત્વના આરિગ્મરમા વિમ્મ થયો કે પ્રાચીનમગ્મમા આટલા રિગ્મિત્ત્વમા
નિગ્મિતી ઉત્પત્તિ વિગે અનેક તર્ક-વિર્ત્ક કમ્પામા આવેના પરંતુ કિલ કિલ મિગ્મિત્ત્વમા મિગ્મિત્ત્વ આગળ
વધ્યુ તેથી વિગ્મિત્ત્વમા આધુનિક સિદ્ધાન્તનુ નિદ્ધશ રમ્મ મન્મુ બુત્તપરિધા, પ્રાણીરશરિધા મગ્ય
સાપાઓમા વિગ્મિતો એટલી થઈ તથા બીજા પ્રાણીઓની ખાસીઅતો મ્મ રીતે બ નાય છે, તેના તન્મ
વૈમાનિકાન ખાન એવાન, અને વામાર્થ કચ કે કાઈ પણ કમ્પાના મગ્મ મિગ્મિત્ત્વ પ્રાણીની મગ્મિત્ત્વ મગ્મમા

એકમ ક્રમર થરા માડ ને, અને એ રીતે નવા પ્રાણીઓ ઉપન્ન થયા. ડાર્વિને અમ કયુ ૬૬૦ પ્રાણી અને તેની પરિસ્થિતિ વચ્ચે આપણે ધ્યાયી, અને સકળ પ્રતિજ્ઞાના મજાક નગપનગન ઉતરી આવનારી પ્રાણીઓ નુ જીવિ વિમલ થાય છે અને મજાક રીતે પ્રાણીની જનમા મજાક થાય ?!

આપણે ઉપર જ્ઞેતુ - પ્રયત્ન વિજ્ઞાન વિશ્વમા જે નઈ કહ્યું થાય છે અથવા મનાતો મને છે ત, નહીં ગીતે મને છે તેમ પ્રતિપાદન કરે છે એ નક્કરો ૬ પરિવર્તનો ના મારે થાય છે, અથવા એવા જ પરિવર્તનો ના માત્ર થયા, અને બીજા કેમ ન થયા, ને પ્રશ્નોનો ઉકલ વિજ્ઞાન આપી શકતુ નથી અવિનાશી એવા ઉદાહરણો પૃથ્વી પર જન્મ થયો, તારથી અનેક વિગાના કુળને અમખ્ય પ્રયોગો કર્યા હશે, અને તેને પરિણામે આજે ભિન્ન ભિન્ન જનના પ્રાણીઓ પૃથ્વીના ૧ પર દેખાય છે ડાર્વિનના અભિપ્રાય પ્રમાણે હુમેઈ પ્રાણી અને તેની બાલ પરિસ્થિતિ, અને તેની સાથે મુમેઈ માધરા પ્રાણી દાં તે પોતે મનથી અથવા પરિસ્થિતિમા પોતાને કાજ એવા મજાક કરે, તથા આ મનત વ્યાપારને વીધે એવો વિમલ થાય છે, —અને તેના અગ્રો પશુ એ રીતે વડાય છે આનો અર્થ એમ થતાની સમય ૬ જો તદ્દન ભિન્ન પરિસ્થિતિમા હોવા એ પ્રાણીઓ આપણે વધુએ, તો તેના મમાન અગ્રોની ગ્યના અનિગય જુદી હશે કેટલું ફિલસૂફી ની મર્ગસન એક “ મોનડ ” નામની માછલી જે છે, અને તેની આખ અને માલસની આખની ગ્યના, તે બન્નેની બાલ પરિસ્થિતિ અત્યંત ભિન્ન હોવા ક્ષમા, લગભગ એ સમ્બી છે, તેથી એવા અનુમાન પર આવે છે, કે પ્રાણીના - તેના અગ્રોના વડા કે વિકાસનુ મુખ્ય કારણ બાલ પરિસ્થિતિ નથી, પરતુ આત્મિક ઉત્તરના પ્રત્યાવાતો, માલ પરિસ્થિતિ મરે તેની હોય તોપણ, મમાન હોય છે અને આ બાલે દૂર દૂર પડેલા અથવા અવિદ્યિન અને વિદ્યિન પ્રાણીઓના અગ્રોની ગ્યના સામાન્ય ગીતે એક સમ્બી હોય છે મમાન જ્યન તરત The Elan Vital-પાછળથી મધાને ધધે છે, અને તેથી ભિન્ન ભિન્ન વિશામા મર્ગમનના મનાનુમાર, પ્રાણીઓનો વિનમ પથરાય છે મુખ્ય મે વિશામા વિકાસ થરા પામ્યો છે—એક માણુ નાના નાના જતુઓ જેમનામા પોતાને જે નઈ કરવાનુ હોય છે, અથવા પોતાની જે જરૂરીઆતો હોય છે, તેને પૂરી પાડવાનુ સપૂર્ણ સાહજિક જ્ઞાન હોય છે, જેને ત્યાગી એ જગ પશુ પવશ હોતા નથી, —આ સાહજિક જ્ઞાન લગભગ આત્મિક જ્ઞાન જેવું છે—અને બીજા માણુ માણસ, જેનામા ભુધિનો અગ છે, તે એવા કે એને તમામ વસ્તુઓનુ જ્ઞાન મેગરુ પડે છે આહજિકૃતિ અને આહજિક જ્ઞાનથી પ્રેરતા જતુના ઉત્તરની ક્ષમા અત્યંત મર્ગીતિ હોય છે, પશુ અપૂર્ણ હોય છે—જેના માલમના છતરની ક્ષમા વિશામ હોય છે, પરતુ જ્યન અપૂર્ણ વાગે છે, કાલ પોતાની નાની સમ્બી જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા માટે પશુ તેને ભુધિની મ - વેલી પડે છે, અને ભુધિનુ મારગ એટલુ વિવિધ છે કે મામા જરૂરીઆતો પૂરી પાડવાને બધે, ઉતરી જરૂરીઆતો વધારી મૂકે છે મર્ગમન એમ માને છે કે પરિસ્થિતિનુ અને વિશ્વના જ્ઞાનના હુકમ પાડીને, તથા દૈનિમ ગીતે પ્રશ્નો ઉભા રીતે, ખરા ઉત્તરના સ્ત્રોતથી ભુદિ માથમને દૂર ધમડી જાય છે, પરતુ હવે પડી વિકાસનુ ઉપર પથથીનુ ચડી વખતે સાહજિક જ્ઞાન તથા ભુદિગમ્ય જ્ઞાન એ મનેનો સમન્વય માગમમા સમાગે અને આવ્રા જ્ઞાનને તીક્ષ્ણ, જોડણ તથા એકપતા, તથા ભુદિગમ્ય જ્ઞાનની વિશામના મને કશે

મગસનો વિકાસમા મર્ગનાત્મક વિનમમા “ Creative Evolution ” ગણાય છે એના મન પ્રમાણે વિનમમા નક્કર મેગ નતુ મર્ગ ન થયા કરે છે, નક્કર મે ક્ષણે છતરનર એવુ એક નહેતુ નથી માનવનુ ચિત્ર પશુ મરગે પરિવર્તનલીન છે, અને વિશ્વમા કયુ સિધ નથી, માન પરિવર્તન છે એવા પરિવર્તનમા વિમલ મોજુ ન્યાગે આગમ ધપતુ હોય છે ત્યારે જ્ઞા જુદા પ્રાણીઓ એ

મારો હવનતર દ્રવ્ય છે આપણે પોતે પણ વિનમ્રતા એના એક મોઝ પા માર થઈને આગળ વળીએ ત્રીજી પણ ત્યારે મોજુ પાડી કરે ત્યાં-એટલે કે હવન વિકાસથી વિપરીત ગતિ - વિશેષી ગતિ થાય તે જ વડ દ્રવ્ય. હવન વિકાસમા નવ નવ સર્જન થતા થતા એક દ્વિત્વ એવા પણ આવે કે ત્યાં હવનતર અને આપણી ચેતના વડ દ્રવ્યથી નવન મુક્ત થાય, અને વિચ્છેદ આપણે શુદ્ધ હવન ને ચેતના પ વિદ્યુત કરીએ ।। ("Mind Energy" H Bergson) હેગેની ન્યાયપદ્ધતિ (Dialectic) નાથી માર્ક્ષીય ધ્રુવ નક્કર (Absolute Idea) ને કેળી જીને, એટલે કે એનુ માયુ માળી નાળીને દાર્શનિકોને જે પ્રમાણ ન્યાયપદ્ધતિ દ્રવ્યમાન (Dialectic Materialism) ન નિર્ણય ના કે તેને પગ લેની ગર્ભવનન ઉપન નિર્ણય - અનમાન માન્ય દોષ ના

આપણે માન હવનતરના વિકાસનો વિચાર કરતા હતા હવનતરનો વિષય થતા થતા એવા રખત આવ્યો, કે મનુષ્ય ઉપન થયો ક્યમમા જેમ કોઈ ખજા તાગ ઉપા મ્યાન થઈને હવનતર પૃથ્વી ઉપ હવરી આપુ તેમ જ હવન પ્રાણીમા માનવ ચિત્તે પ્રવેશ કર્યો કાર્વિન એમ કહેશે કે પોતાની પતિવિધિ માથે મુમેળ માથવા અમખ્ય નાના નાના પ્રાણી હવનતરને મ્યાં, ત મ્યા આનવગિ- સમકાગિમા નળવાઈ ગ્યા અને તેમાથી એક વખતે માનવ ઉપન થયો મર્ક્સન કહેશે કે એક નવ સર્જન થયુ પ્રોલેટર એમ. એવેકાકાક તથા એનાથી મ્હેજ નાના નાના નામો બેલતા હોય તો લોહિ મોર્ગન (જે નીચી પહેલા Emergent Evolution ના સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાન કર્યું) તથા મી ડી. ઓડ મી ઈ એમ નોડ મોરે દ્વિમુદા એમ કહેશે કે હવનતરનો વિષય એની પાળીએ પહોંચ્યો કે જેથી તેમા આપણ ચિત્ત અને તેની ચેતના હવનવિકાસના જોનમા માર્ક દમણ ઉમે તેમ ઉગી નીકળ્યુ ।। શી અગરિદ ને જે કે પતિવિદિ થતા થતા ત્યાં જ વડ ત્યાં થયુ, ત્યાં હવનતર એમા ઉગરી ઉગરી આપુ, અને એજ મીને કોલે કર્મીને ત્યાં હવનતરનો અલુક વિષય થયો, ત્યાં તેમા ચિત્તતર પ્રવેશ મ્યો થી અગરિદ મ્હે કે ચિત્તતરનો આવો પ્રવેશ, એક પ્રકારનુ સર્જન જે એને કે એક દ્વિત્વ હવનતરમા નવ સર્જન થવ ને, ચિત્તતરનો તેમા આવિર્ભાવ કે ઉદ્ભવ થયો, અને બીજી દષ્ટિએ હવનતર તેની જમિમા પૃથ્વી નીચે ઉગરી આવ્યુ મર્ક્સ । ને છે તેમ માન પાળાથી વક્રો વાગતો નથી પરનુ ઉગા નરનો નીચેની જમિમાને પોતા તન્દ્ર જેવે છે, અને પોતે પૃથ્વી નીચે ઉગરી આવે છે, ઝંગીગાનનો એ માન મૌલિક તમ્ નો કે એક માન " Protos Eidos " — શુદ્ધ તરવતુ રૂપ છે અને બીજી બાજુ Prote Hyte — અ.પ અનત દ્રવ્ય, અને શુદ્ધ પ્રેમને લીધે એ અરૂપ દ્રવ્ય શુદ્ધ તરવતુ પોતામા પ્રતિબિમ્બ કીનવાનો પ્રમાણ કરે છે અને એ મે પ્રુવનિકુઓ વચ્ચે જેને કમય આપણે માખના પુરુ અને પ્રકૃતિની સાધે નરખાની શકીએ — તેના એ પ્રુવનિકુઓ વચ્ચે આપણી સૃષ્ટિ કોવા ખય છે ઉપનુ તર નીચે ઉતરી આવે એ એક પ્રકારના ' નાના ' છે એમ શી અગરિદે મ્યુ જે દ્રવ્ય હવનતર અને એમના (મી. ઈ એમ. નોડના " Matter, Life and Value ") એ ત્રમ જમિમાનો દહ આપણી મ્થી ઉપ રખત થઈ કે પતુ વિષયનો પ્રવાહ ત્યા અમ્માનો નથી.

આપણે ઉપ લેયુ કે હવકોઈ હવન પ્રાણી અગી છે, એના અગો અન બીજા માથે તમ્મા માખ છે, અને પ્રાણી પોતે એક અવિચાત્ય એમ રૂપ છે, અને તેથી જ એના તમામ અગોના સમગ્રા નના એનામા રૂપ વિશેષ કે માસિતિ લાપમા કહેતુ હોય તો રૂપી નમાય જે કે સાન ગગિત મ્તા અનતન મદિત મડ હુદ્ડ હોય છે અપ=૧ થાય, પણ અનત + અનત = મે અનત નરિ પમ માન અનત જ આપણે એ- માનત મખમા લી શકીએ જેમા એક અનત એણી મખાયેની હોય તો તે એણીના મમે નેટના અવસ્થાના

મગાળા ગતા આપણી સાન્ત મખ્યા મોટી જ નહેવાની ઉ ત $1+2+3+4+5+6+7+8+9+10 = 55$, અને શ્રેણીના ગમે તેટલા પનો આપણે મગાળો કરીએ તો તે પશુ એ થી ઓછો જ થવાનો આપણે માન મળિને મડ મહેતુ માનીએ છીએ પરંતુ એ અચત મૃદ, ન સમજાય તેનું કફિન છે અવધાનના આપણે નખાનો - અપૂર્ણાકનો ઉપયોગ કરીએ, પરંતુ હુકોઈ પામ પામેની એ પૂર્ણાક મખ્યાઓ નચે અનત શ્રેણીના વિસ્તાર પડેયો છે તે તરફ આપણે ધ્યાન લાગે જ નહીં છે મે હુકોઈ મખ્યા વચ્ચે એક એવડી મોગી ખીણ છે કે જે ધીમે ધીમે નાની થતી જાય એમ લાગે, પરંતુ કદી નપૂર્ણ પૂરાતી નથી-હુકોઈ મે ચકિતઓ એ ખીજને અત્યંત ચાલી હોય, અને સર્વાંગે એકબીજને અમનવાનો પ્રાન દે, અને જતા મોડુ અગાપાણુ મહે તેમજ સાપેક્ષતાદના એક અભિપ્રાય અનુસાર ચાલ પશિભાગવાળા દિશ્મળનો શ્રોત આમ સાન્ત છે જા તેનો છેડો કયાય નથી તેરી જ મીત હુકોઈ પ્રાણી એક અવિભાજ્ય એકમ રૂપ છે એવું જ નહિ, પરંતુ એના તમામ અંગો તથા તેના ધર્મો અને અમખ્ય તાપારોનો સંગ્રહો કરીએ તેના ન્તા એ પોતે વિશેષ છે, પોતે સાન્ત જા અનત છે, (પ્રમાણશાસ્ત્રના વિશેષ અને મામાન્ય વચ્ચેના અમધમા આ પ્રશ્ન જોઈ મીને ઉપચિત થાય છે)

દ્રવ્યના જેટલા પરિવર્તનો થાય છે તાલ યનત નિયમો દ્વાન જનના આપારો અમજ શકાતા નથી-જનના મીરા અપર્યાબ જે દ્રવ્ય નહેતુ છે તેના વ્યાપાર કે પ્રચારનો અનત વિચિત્ર હોય છે ભૌતિક વિજ્ઞાનના મહાન શોધક શ્રીડીજે જન નુ છે તે મીરો એ નાનુ પુત્ર વખતુ છે, તેના તેને કલુન જલુ પડ્યુ છે કે ખીજમાથી એટલે કે કેમોસોમ્સ કે જનમાથી મિમસ થઈને જે રીતે પ્રાણી કે વૃક્ષ પેના થાય છે, તેનો ભૌતિક નિયમ મારવો અશક્ય છે સામાન્ય દ્રવ્યના પરિવર્તન અમુક બાજુ કાગ્જોને લીધે થાય છે એમ આપણે ધટારી રાખીએ, પરંતુ મર્લાનધામા જે જે દેશક થાય છે, તે પરથી તો આપણને જામ જ લાસે છે કે જનનવની પાસેમા પાસે આવેના (જનના) ખીજના દ્રવ્યના એક એવો આતરિ-નિયમ વમેયો છે, કે જેને લીધે અદ્યથી તેમા વિકાસ થાય છે શરીરશાસ્ત્રી સર ચાર્લ્સ શેરીંગ્ટનને લાગે છે ("Man on His Nature", Gifford Lectures 1941 Sir Charles Sherrington) - જન ત પ્રાણીના શરીરમા એરી મીનની કીયા થાય છે કે તેનું અતિથ પરિચામ જોના વગર તેના વ્યાપાર મીની કે વિભાગીકરણની અમ પડી શકતી નથી, અને જા શેરીંગ્ટનનું વનશુ ભૌતિકવિજ્ઞાન તથા રસાયન વિજ્ઞાન તરફ છે, તેથી એ એમ માને છે - વિજ્ઞાનની એ શાખાઓ દ્વાન જનમાથી પરિવર્તનનું નિરૂપણ થઈ ગ -જે એ તાપારો કેરી મીને થાય છે તેન દ્વાય વર્ણન થઈ શકે પરંતુ શા માટે થાય છે તે જાણી શકાય નહિ

દ્રવ્યથી જેટલું જન બિન્ન છે, તેટલું જ જનથી આપણુ ચિત જુદુ છે દ્રવ્યના પરિવર્તનોમા પ્રયોજનને અનકાશ નથી, પરંતુ પ્રયોજન તરફના મિના જન વ્યાપારો સમજઈ શકાતા નથી દ્ર વ માન અમિત્ય ધગવે છે, તેના અસ્તિત્વમા કશી જડરીઆતો હોતી નથી જનમા જડરીઆતો હોય છે જ્યાં જે ચિત્તની ભુમિકા ઉપર બિન્ન હેતુઓ એકી સાથે વસતા હોય છે, અને તેથી મધ્યાનનો સિદ્ધાંત અમનમ આવે છે ("Matter, Life and Value" C E M Joad)

આપણી પૃથ્વી ઉપર અત્યારે દ્રવ્ય, જન અને માનવચિત એરી ત્રણ ભુમિકાઓ પ બિન્ન બિન્ન વસ્તુઓનો વિન્તાર પડેયો છે ભૌતિક વિજ્ઞાનની દષ્ટિએ શક્તિ ચાલે માનુષી જડકોઈ જન છે ત્યારે દ્રવ્યરૂપે તે ભાગે છે આપણે જોતુ તેમ શ્રી અન્વિદે ક્યુ છે કે ચેતના (Consciousness) તેના માલ્યપમા મુઠિત રીતે વસે છે, ત્યારે દ્રવ્યરૂપે તે દેખા કે છે પરંતુ ચેતનાનુ આવુ મુઠિત રૂપ આવ્યુ કયાથી ?-ચેતના જવામમા શ્રી અન્વિદે નહે કે કે આ આખુ વિશ્વ કે જે કદ અક્ષતરૂપે અગિત્ય ધરાવે છે એના એ અચક્ર

ધ્રુવમિન્દ્રો છે-ઝીએ, શુદ્ધ, ક્વચ, તથા અચક્ત અનત એવું અધ્યાત્મ તત્ત્વ The Absolute Unmanifest Divine, અને નીચે અગ્રાધ નોએતના-Inconscience. આની અગ્રાધ નોએતનામાંથી મૌથી પડેના દ્રવ્ય વ્યક્ત થયું, અને કાળે કરીને જેમ જેમ વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ જીવન અને" ચિત્ત તેમા અને તે દ્વાગ વ્યક્ત થયાં. આ ત્રણે ભૂમિત્રાઓનો વિકાસ અજ્ઞાન અને અવિદ્યામા થયો છે-આ વિકાસ આનંદરૂપ નથી, એમાં ધણી ભૂલો પણ છે, અને અત્યારનું માનચિત્ત તથા તેની બુદ્ધિ સત્ય અસત્ય વચ્ચે ઝોવાં ખાય છે, શુદ્ધ જ્ઞાન મળતું અશક્ય છે, અને માનવબુદ્ધિ પા વ્યક્તિત્વ ધરા માટે એતનાને કાંઈક કેન્દ્ર નોઇએ તેથી અજ્ઞાનમય પ્રકૃતિએ અહીંકાનું તત્ત્વ પેના કર્યું છે માનવબુદ્ધિ કંઈક જ્ઞાન મેળવવા માટે વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરવા જાય છે, તે પૃથક્કરણમા એવું ખરું હાર્દ કે જીવન મરી જાય છે અને બુદ્ધિ દ્રકડા કરીને સાધે છે, અને આ રીતે, ધણા ધણા કૃત્રિમ પ્રતી અન્તિત્વમા આવે છે, કે જેનું નિગકગમ માનવ પોતે કરી શકતો નથી

અને જ્ઞા માનવમા થોડું જ્ઞાન છે-જ્ઞાનનો તણખો પણ છે, અને તેથી, વિકાસનું સચાચન અન્યાય સુધી અજ્ઞાનમય પ્રકૃતિના હાથમાં હતું, તે પોતાના હાથમા લઇને, માણસે ઉત્તરોત્તર આતરિક વિકાસનાં પગ ધીમાં ચડવાના છે. અત્યામ્બુધી અજ્ઞાનના અધારમા આમતેમ અથડાઇને પ્રકૃતિ માનવની એતના સુધી વિકાસને લઈ આરી છે તે વિકાસ સ્વેચ્છએ, પૂરેપૂરા જ્ઞાન સાથે, માણસે આગળ વધારીને પોતાના તથા આખા વિશ્વના તત્ત્વની સાથે પોતાનો અહીંકા ત્યાગીને એકરૂપ થવાનું છે. માણસ જાતને ઉત્પન્ન કરવા આપી વિશ્વના તત્ત્વની સાથે પોતાનો અહીંકા ત્યાગીને એકરૂપ થવાનું છે. માણસ જાતને ઉત્પન્ન કરવા પ્રકૃતિએ કે આ સૃષ્ટિએ લાખો વર્ષ લીધાં, વિશ્વમા જડ દ્રવ્યનું બધારણ થયું ત્યાગ પછી વિકાસવાદની દૃષ્ટિએ આપણી પૃથ્વી ઉપર જે કંઈ ફેરફાર થયા, તે તમામનું પ્રયોજન એક માત્ર એ હતું કે જીવનતત્ત્વ તથા ચિત્તતત્ત્વ વધારે વિકાસ પામીને ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચતર ભૂમિકા ઉપર જઈ શકે પૃથ્વીના અસ્તિત્ત્વનું માત્ર કારણ જ નહિ પણ પ્રયોજન પણ આ છે. આ રીતે શ્રી અગ્નિદેવના વિકાસવાદનો મિદ્ધાન જે કંઈ ફેરફાર થાય છે, તેને માત્ર બાલ્ય દૃષ્ટિએ, ને કેની રીતે થાય છે તેનું અપહીકરણ કે છે એટલું જ નહિ પણ કંઈ વિશામા વિકાસ હવે પછી થશે, અથવા થવો જોઇએ તેનું પણ અસ્યન કે છે

પ્રો. એસેક્રાંડે (તથા પ્રો હોડીગે પણ) પૃથ્વીપગના વિકાસના પરિવાસે ધ્યેય હું અન્તિત્વમા આવવાનો છે. યુરોપીય ક્રિસ્તી એટ જ રિચાર્ડસ-સ્ટ્રીને પકડે છે, અને આત્માના ઝડા આક્ષાત્રમા રિના માન બુદ્ધિની દૃષ્ટિએ અતિમ તત્ત્વ વિવેક સિદ્ધાંતો બાધે છે

શ્રી અન્વિદ્યાના મિદ્ધાતાનુસાર માણસ જ્ઞાનનો જર્દી વિકાસ એવો થવાનો છે કે માણસમા અધ્યાત્મ તત્ત્વ પ્રવૃત્ત થયે અને તે કેવળ, શુદ્ધ, કુદૃશ નિત્ય હશે એટલું જ નહિ, પણ ક્રીયાશીલ પણ હશે અધ્યાત્મ તત્ત્વની આ ભૂમિકાને એમણે અતિમમ્સ કે Super-Mindની ભૂમિકા કરી છે. એ માર્ગે જતા માણસે યોગના અધ્યાત્મમાર્ગનો નીચા કડવો પડશે

શ્રી અન્વિદ્યા પોતે જ કહ્યું છે કે આત્મિક અનુભવ અને આક્ષાત્રરના ડાયે ને પગલે, હડકાઇ વિજ્ઞાનનો અભ્યાસી કરે તેમ, તેમણે પોતે પ્રયોગો કર્યા છે, અને પ્રયોગ દ્વારા સાબીતી મળ્યા પછી જ તેનો નેમણે નીકાળ કર્યો છે જે આપણે પૃથ્વીએ કે ક્યા ક્યા પ્રયોગો કર્યા અને તેની ખી શી સાબીતી મળી-તો તેઓ જવાબ આપશે કે તેને માટે અધિદામ્ની જરૂર છે એમણે કહ્યું છે " બાલ્ય નિરીક્ષણની પદ્ધતિ દ્વાન બૌદ્ધિક વિજ્ઞાનનાં સર્યો, કે તેનાં સમીકરણો, અથવા તાસ્તી કારેના સામાન્ય નિયમો કે ઝોધો આ રીતે અત્યારી શકાય, પરંતુ અર્ધી (બૌદ્ધિક વિજ્ઞાનમા) પણ એ વસ્તુને પૂરેપૂરી સમજવા માટે કે તેની અત્યામ્ય વિવે

ખગે અભિપ્રાય માધ્યમ માં શુદ્ધિના અભ્યાસ અને શિક્ષણની જગાં ઉપર મને તે માત્રમ આપેલવાનું ગણિત
(અણુવાના સમીકરણો) - બીજા વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ પણ જે કે ખોટા તે બાબત અભિપ્રાય ન આપી
નાં નિયમ મોટા એટલે જ હોઈ શકે - જે કઈ તત્ત્વ છે, અથવા જે કઈ (આધ્યાત્મિક) અનુભવના ઉત્તર
છે, તે તમામ અર્થ છે અને એના જેવા - તેના જ અનુભવ દ્વારા એની સામીની મળી રહે છે એટલે કે,
પરંતુ કદિએ તો, પ્રયેક માણસ આધ્યાત્મિક અનુભવ કરી શકે છે, એ માર્ગે જઈ શકે છે અને તે પોતે
તેની સામીની મેળવી શકે છે-પરંતુ આ માત્રમ ત્યાં જ મની નકે કે જ્યારે તે પોતે આ શક્તિ ખીચે,
અને જે આત્મિક પદ્ધતિ દ્વારા આ અનુભવ અને તેનું પરીક્ષણ કરી મને કે તે તમામ આત્મિક પદ્ધતિ
એને તે અનુભવી નકે-આપે જ (Life Divine Vol II)

નકે માત્ર નકા ઉત્તરી શકે, - આધ્યાત્મ માર્ગમાં જે કઈ સામીની કરવાનું છે, તેનો પહેલેથી સ્વીકાર
આપેલો હોવામાં આવે છે! આપણે ઉપર જોયું કે પ્રયેક વિજ્ઞાનના પાયમાં સ્વીકૃતિઓના ટકાવે પડેલાં હોય
છે, અને તેનો સ્વીકાર આપણને કઈ થયું નથી કરેલીએન અથવા ગોસીએન કે-ઓર્ડીનેટ્ડમની
બુનિતિ મ મન આપણે ઘોડી ચલાવી શકીએ છીએ વિજ્ઞાનની સ્વીકૃતિના કાઈ સ્વીકાર ન કરે, તો તે વિજ્ઞાનનો
અભ્યાસ ન કરી શકે, તેવી જ રીતે આધ્યાત્મવિજ્ઞાનની સ્વીકૃતિ ન સ્વીકારે તો એ માણસ તે માર્ગે જઈ
નાં નહિ બીજા વિજ્ઞાનની સ્વીકૃતિઓમાં પ્રમાણગત આવસ્થકનાનું તત્ત્વ જાણુ હોય છે જ્યારે આધ્યાત્મ
તમ વિજ્ઞાનમાં માત્ર એ જ સ્વીકૃતિ છે, - આત્મા છે, અને તેમાંથી સાદી સમજ અને મગ્ન પ્રમાણગત
આવસ્થકતા દ્વારા એમ દર્શિત થાય છે કે-એનો અનુભવ ગમ્ય છે અને જે આત્મા ન માને એ તે માર્ગે
જઈ શકે નહિ અને છતાં જેમ ગણિત કે બુનિતિ કે વિષયનું વિજ્ઞાન ન બાલનાર માણસનું બાલ જીવન
તે તે વિજ્ઞાનના નિયમોથી માધેયુ નકે છે, તેવી જ રીતે આત્મામાં ન માનનાર અને એ માર્ગે ન જના-
માણસનું માલ તેમજ આત્મિક જીવન આધ્યાત્મવિજ્ઞાનના નિયમોથી આપે તરફ અગત્ય, અનિચ્છાએ મધ્ય
એન નકે કે અને તેનાથી નિર્મિત થાય છે

જેમ જીવન, એડિંગ્સ મેક્સ પ્લાન્ક, લન્ડનના રાઈન, વિજ્ઞાનના મીડી બોર્ડ- (મર્ટન્ડ એન
પણ) વગેરે ભૌતિક વિજ્ઞાનના એ કેન્દ્રોમાં પ્રવેશ કરે છે

મગ્ન જીવન એમ માને કે કે માલ વિષયમાં પથગએના દ્રવ્યના નિયમોનું આપણે નિરીક્ષણ કરી
નકીએ છીએ, -માટે માલ વિષય બીજા કશું નથી, માત્ર આપણા ચિત્તે નીપળની કાદેના સમીકરણોનો
પડેલો!! એડિંગ્સ માલ વિષયને વાળુ વાગ્નવિ- અસ્તિત્વ આપે છે, જ્યારે બર્ટન્ડ એન કોઈ વાર માત્ર
આપણા હૃદય પ્રત્યક્ષેને પ્રાધાન્ય આપે છે, અને કોઈ વાર હૃદય પ્રત્યક્ષે જેને લઈને ઉદ્ભવે છે, તેને
પ્રાધાન્ય આપે છે, કાન્ટની પદ્ધતિના અનુસાર, જેને વાળે હૃદય પ્રત્યક્ષે આપણામાં ઉભે છે, તેને માત્ર
હૃદય પ્રત્યક્ષ દ્વારા જ આપણે અનુભવી ગઈએ, અને તે ચિત્તાયની વસ્તુ વિશે આપણે હમેશા અજ્ઞાન
રહેવાના, આરા કોઈ કાન્ટને લીધે, અથવા ગણિત પ્રયેના એનના પથપાનને લીધે-મગ્ન પાગે તે વસ્તુને
નવા હૃદય પ્રત્યક્ષેને અમાન અથવા એક જ ગણે છે

આ મધ્યને શ્રી અરવિ- કહે છે કે હૃદયપ્રયોગ- જડ દ્રવ્યમાં એના મૂર્છિત રૂપે જકાર્થ રહી છે
લાનિ- શક્તિ કે Energy પણ એનાની શક્તિનું એક સ્વરૂપ જ છે પ્રયેક એનાને એનો કાળ હોય
કે, તથા જડ દ્રવ્યમાં પણ કાળનું તત્ત્વ છે, કાળ તેમજ મધ્ય જ મૂર્છિત રૂપે (Involved) કે વ્યુત્પાદકતામાં
પડેલું કે આથી આગળ જઈ ધરેલી- “આ-સીઆ-સીઆ”-કે અધ્યાત્મના કે આદર્શવાની જેમ શ્રી અરવિ

માનવજાતિમાં પણ હોય તેમ એના હોય તો જ્ઞાન ન હોય, તથા નિહિત પણ ન હોય અને નમિત્ત હોય તો જ્ઞાન ન હોય, અને જ્ઞાન હોય તો તેને અન્ય એના અથવા સમિતિ પણ ન હોય, આ બધા પાત્રાઓ પુસંગત રીતે અનિમનસની ભૂમિકા પણ ગોઠાવેલા છે એટલું જ નહિ, પરંતુ અપરિણામી અધ્યાત્મ તત્ત્વનું જ્ઞાન પરિણામી રૂપે દેખાતું. જ્ઞાનની તથા બીજી પ્રતિભાની અમરજ્વાલામાં એ ગંગા વહે છે, અને તા પણ બિનલિપ્ત પ્રતિષ્ઠા અભિનયો વચ્ચેની માનવ સંગતતા જ નહિ પરંતુ એના પગ (પ્રયોગ ક્ષેત્ર) આયોજાવ્યે અવશિષ્ટ રૂપે અન્ય ના જ રહે છે ત્યાં એના અભેન સર્વાંશો ભાન છે, તથા અભેનના ભેન સર્વે યાત્રી જ્ઞાન નિર્ગમેશનું જીવન્ત વહેતું હોય છે તેને અને તેનેના અનુયાયીઓનું એ એ-
Concrete Universal-રિંગે તથા આમાન્ય-મનેન ઉચ્ચત્તર ભૂમિકા પણ થતા અભવ્યનો જીવન્ત દાખલો છે ત્યાં બ્યમિતિઓ વચ્ચે એ નથી, પરંતુ અપૂર્ણ નવા અને એના છે તેથી દરેક શક્તિ બીજી પ્રત્યે-
શક્તિનું અપૂર્ણ પ્રતિબિંબ પોતામાં ઝીંકે છે, (જમન રીતસર નાયમિત્તકના 'મોનેડ' જેમ) અને તો પણ બાયમિત્તકના 'મોનેડ'ની જેમ માન પ્રતિબિંબ ઝીંકતાનું જ કાર્ય એ બ્યમિતિઓ કરતી નથી, પરંતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાના રિશિદ આપાંગમાં મગ્ન હોય છે, એટલે અમરિતના તમામ પ્રવાહો પોતામાં ઝીંકે છે અને તે ઉપગત પોતાના પ્રવાહો અમરિતમાં વહેતા મટે છે-અને આ તમામ નિર્ગમ જ્ઞાનની, અન્યની તત્ત્વની અખંડ ધારમાં વહે છે.

પરંતુ આનાથી નીચેની ભૂમિકા ઉપર માન રિભાગીકરણ જ અસ્તિત્વમાં દખાલ તમામ વિભાગની પાછળ હોય એના પશ્ચાદ્ભૂમિકા વિનીન થાય છે, અને વ્યક્તિ પોતાનું મગ્ન સ્વરૂપ ભૂતી જાય છે, અને અજ્ઞાનમાં નહે મગ્ન પોને કરતી હોય તેમ પોતાની અજ્ઞતા વારી મધો ચલણ કરવા મટે છે, - આથી દુઃખ, દાગિર, ભય, મૃત્યુ અજ્ઞાન, અવિદ્યાનું નાનું સ્થાપાય છે, મન મત્ત્ય સુવર્ણના પાનથી ઢકાઈ નેડ છે, અને જે મગ્ન અભિનય ભગવતી ચિત્તિએ આ આખા રિશ્તન સર્જન ન્યું તેનું અનતરંગ દશિય ગોળામાં થાય છે.

શ્રી અરવિંદ કેનું છે એના મધુ-નિર્ગમ રૂપે એનું છે, તેમાં અચક્ત, અનત શાશ્વત તત્ત્વમાર્થી એક અનત શક્તિ નીમગ્ની આવી, અથવા એ તત્ત્વની અસીમ શક્તિ-એટલે કે મા, અથવા ભગવતી ચિત્તિએ ચિત્તિશિખરએ આ આખા વિશ્વનું 'ર્જન' કર્યું અથવા આપણી દષ્ટિએ કહીએ તો સર્જન ન્યું મોટા તથા નાના દેવાની પણ એ "માતા" છે દેવતાઓ તેમજ દેવતાઓ પણ એની જ શક્તિ વસેની છે આ માતા સર્વભૂતેષુ સ્વસ્થિર સ્થિતિ, તેણે ઉત્તરોત્તર સર્જન કરતા કરતા, અથવા અનત, અચક્ત, અધ્યાત્મતત્ત્વના દર્શન કરતા કરતા, આપણે માનવ ચિત્તિ ત્યાં જઈ શકે એમ નથી અથવા માનવ છુદ્ધિ સમગ્ર મટે એમ નથી, -અને જ્યાં આપણે અમજી શકીએ તેવી બાષામાં દહેનું હોય તો એમ મરી શકાય કે એક એવી ભૂમિકા આવી કે "મા"ને પણ વિચાર થઈ પડ્યો કે "અગ-આ પણ", -અને અધ્યાત્મતત્ત્વનાં એમનાથી બહુવ ઉપનં થયું, અને તેમાંથી આપણી અજ્ઞાનમય તથા દુઃખમય વિશ્વના દક્ષિણ ગોલાઈની રાન્યના દ્વિશ્લેષ થઈ, અને અધ્યાત્મતત્ત્વના એમને અસીમ કરુણાપૂર્વક, તથા પોતામાં મહેના જ્ઞાનપૂર્વક જે અધ પતન (fall) થયું તેની હા પાડી, અને નુદ્ધ આત્માના દષ્ટિમિંદુએ એક નવી જ શક્યતા ઉપનં થઈ-તે એ કે જે ભગવતી ચિત્તિએ આનો સ્વીકાર કર્યો છે અને પોતે પોતાની સર્વશક્તિમાન એતનાને સ્વચ્છિત કરીને અન્યન્ત એવા ગો-એતનાના અકુકારમાં જાતે દૂમ્યા છે, તો સમગ્ર વિશ્વમાં વિરોધાત્મકી પચા-થતા અપૂર્ણ વિકાસની પણ અદિતીય શક્યતા ઉપજાય થઈ, અને એવા વિકાસને અતે ન્યાયે માનવ પેન થયો ત્યારે દેવતાઓને પણ થય કે વિશ્વના વિકાસનું અતિમ મહત્ત્વ એમણે જાણવું કે અનસવવું હોય

પદ્ધતિ છે આપણે ઉપર નેતુ કે દગ્ગ મણિ કે પ્રિમાનની ગાખાના મુખ્યા અમુક નીતિઓ ગેરી હોય છે એ નીતિઓની પ્રમાણગત આસરમતા સ્વીકારના પૂરતા બુદ્ધિનો વિકાસ જેનામા ન થયો હોય, તેવો માણસ એ વિસ્તીનનું અધ્યયન ન કરી શકે, તેની જ રીતે શ્રી અગવિદે મુકેલી અમુક સર્વમામાન્ય નીતિઓની પ્રમાણગત નહિ પરંતુ પોતાના નમત છદન પાલેની આસરકતા જેને ન લાગે, તેની બદલિત એમણે મતાવેન માર્ગે ન બદલ શકે એ અભાવિક છે એ નીતિ માન એટલી જ કે અધ્યાત્મતત્ત્વ છે અને એ તત્ત્વનો અનુભવ કરીને છદનમા તેનું અવતરણ શક્ય છે આમ કોઇ કરે, તો આપણુ છદન અધ્યાત્મરૂપ અને એટલુ જ નહિ પરંતુ પૃથ્વી પગની બાહ્ય પરિસ્થિતિમા પણ પનદા આવે, અને પ્રેદેસર એકઠાકરે કહ્યું છે તેમ માનવમાથી ધૃત્વર પેના થાય શ્રી અગવિદના તત્ત્વદર્શન અનુસાર ધૃત્વર એની ભૂમિકા પર અન્યારે છે જ પરંતુ ઉત્તર ગોવાર્ધના પ્રતિમિ મુક્ય આ દક્ષિણ ગોનાર્ધ અસ્તિત્વમા આવેનો છે અને આપણા દક્ષિણ ગોનાર્ધમા જ નિષ્કાલના અનવરજિત ઓતમા જે વિકાસ થાય છે તેમા અનનુ અનન થાય છે અને તેને પરિણામે દેવો ઉત્તર ગોવાર્ધમા જે રીતે છદન ગાળે છે તેનું માન નિર્ણવ અનુકરણ અગી નહિ થાય, પરંતુ પૃથ્વી પર, દ્રવ્યમા દેવની કે અધ્યાત્મતત્ત્વની મૂર્તિ સજ્જ રૂપે કઈ પણ ક્ષતિ વગર દર્શન આપશે (Sri Aurobindo's "Letters"-Second Series) અને અદ્યાન તથા અધકારમય છદન પનદાર્ધ જો આટલા મોજા એમણે કહ્યું છે કે દેવોની દનિયામા જો વિમય નથી, અને જેને મગ્નિ જોષ્ઠી હોય તેને પૃથ્વી ઉપર માણસમયે અનરન પડે)

હવે એમ પણ સવાન થાય કે અવ્યમત અધ્યાત્મતત્ત્વની અસીમ સર્વશક્તિમાન ભગવતીવિનીએ આપણા જેવી દુખી, દિલ્લ અને કાનથી સતારો મેગએરી સાન્ત દુનિયા ના મારે ઉપન દરી ? અને જો મધુ અધ્યાત્મ રૂપ જ છે, તો એમારુ સાધન, અનત અનમત અધ્યાત્મતત્ત્વ અને ખીછ નાણુ એટલુ જ નિગૂઢ અધકારમય નોએનાનું તત્ત્વ-એ મેની વચ્ચે આપણુ વિશ્વ આવેલુ છે, અને વિકાસ એની મેલે થયા જ જાન છે, તો આપણે કશું જ કરવાની જરૂર નથી જરૂર વિગતને પથે બધા જ જવાના છીએ, પરંતુ વિમયમા ખરા માર્ગનું એકવાર લાન થયા બાદ અદ્યાનમય પ્રકૃતિથી વળી પાડા આપણે દોરાધમે, તો તેના મારા આપણને વાગવાના જેટલે અગે એના ભગૃત થઈ છે, તેટલે અગે ખરા માર્ગનું બુદ્ધિની નહિએ પણ માણસને લાન થયુ છે, અને આના લાનને ભગૃત રાખીને જો માણસ ખરા માર્ગે નહિ જાય તો કદાચ માણસનો નાશ એટલે કે એની ચેતનાનો નાશ થવા પામે એ ખામત આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. અને જતા ટાઇના મનમા સદેઃ ઉમ્મજ થાય કે-આ મધુ ખરુ-પરંતુ-અવ્યકત અધ્યાત્મતત્ત્વની શક્તિએ આ બધુ શા મારે સજ્જ ? મનની આની શકાનું નિગદરણ દેવા માણસમા પોતામા ખીછ ચેતના પ્રકટ થતી જોઈએ, અને તો જ શકાઓનું નિરાકરણ થઈ શકે યુરોપીય વિચારકો કે તેમના અનુયાયીઓ માન માહ્ય વિશ્વને જ પ્રાધાન્ય આપે છે, અને અધ્યાત્મતત્ત્વના અસ્તિત્વ વિશે જોઓ શકા સેવે છે તેવાઓને શ્રી અગવિદે જનામ આપે છે કે હરકોઈ માણસને તેના શકાન્યાનમાથી પચ્યુત કરવો અશક્ય છે, કારણ જેને શકા દગી છે તેને ગમે તે સાખીતી આપો તો પણ શકા કર્યા જ કરશે, ચિત્તવિગ્નાના દષ્ટિનિદુએ પણ અમુક માનસમા હરકોઈ માન્યતા કે શ્રદ્ધા થતી હોય, તો તે માન્યતા કે શ્રદ્ધાની ખીછ વિરોધી માન્યતા રાવતુ માનસ પહેલા માનસનું વિરોધી નથી-એટલે કે જે માણસ અધ્યાત્મતત્ત્વમા માને છે, તેનો વિરોધી જે તેમા ખાતીપૂર્વક માનતો નથી તે નથી પરંતુ અધ્યાત્મતત્ત્વના અસ્તિત્વ વિશે જેને શકા છે, તેવો માણસ બનેનો દુકમન છે

મે અ ચકત મુન મિદુઓ વચ્ચે આખી વ્યમસદિ પથરાયેલી છે એમ આપણે જોયુ અને આ આપણુ વ્યમત તેમજ અન્યમત વિશ્વમા એક જ અધ્યાત્મતત્ત્વ નેતુ છે, જા આ આખી મુષ્ટિમા એક ઉપર ખીજુ

એમ બિન્નબિન્ન રત્નો પ્રસરેલાં છે, એને તેમાં સત્ય તત્ત્વની અનેક માત્રાઓ વસેલી છે. એટલે કે દૈવિકશ દિશસુદ્ધ પ્રેક્ષીની Degrees of Truth, Degrees of Reality; અને Degrees of Experience તથા બોજનકવેદની Degrees of Individuality-અનુભવના, સંસ્થના તત્ત્વની બિન્ન બિન્ન ભૂમિકાઓ છે, અને વ્યક્તિત્વની પણ ભૂમિકાઓ Degrees of Individuality છે, કે જેને લીધે નીચલી ભૂમિકા કરતાં ઉપરની ભૂમિકા ઉપર સંસ્થના, તત્ત્વના કે વ્યક્તિત્વના તથા સ્વાતંત્ર્યના પણ વધારે અંશે રહેલા હોય છે. આ ઉપરાંત શ્રી. અરવિંદ કહે છે કે જીવાત્મા પોતે જન્મજન્મમાન્તરના ફેરામાં અનેક પ્રકારના અનુભવોમાંથી પસાર થઈને વિકાસ પામે છે. અને આ રીતે સામાજિક વિકાસ પણ સંધાય છે. આવા વિકાસમાં પુનરાવર્તન થતું નથી, તેમ પરાવર્તન પણ થતું નથી. પરંતુ વ્યક્તિ તેમજ સમાજ ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચતર ભૂમિકા પર પ્રયાણ કરે છે. આ રીતે એક બાજુ વ્યક્તિત્વ વ્યક્તિગત 'આત્મા તરીકેનું' સાતત્ય, અને બીજી બાજુ સામાજિક સાતત્ય પણ જળવાઈ રહે છે. ક્રિષ્ચિયન ધર્મમાં પુનર્જન્મને સ્થાન નથી, તેથી એ ધર્મમાં વ્યક્તિગત આત્માના વિકાસને અવકાશ નથી, પરંતુ, અથવા નેને લીધે, પશ્ચિમના વિચારકો (પ્રો. એચ. ટી. હોપ્પહાઉસ જેવા) સામાજિક સાતત્યમાં તથા વિકાસમાં માને છે; અને આ સામાજિક જીવન પ્રત્યેનો એક યુરોપીય વિચારકોમાં વધારે જોવામાં આવે એ શક્ય છે, કારણ ભૌતિક વિજ્ઞાન તરફ એમને વધારે પક્ષપાત છે, શ્રી. અરવિંદ આવા જન્મે સાતત્યના સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ કરીને વધારામાં કહે છે કે જે વિકાસના માર્ગમાં કેટલે વાર વ્યક્તિ અથવા સમાજ એનાં એ મિંદુ કે સ્થાન ઉપર પાછાં આવી પડ્યાં છે. એમ કાગે, તો તે ખરી રીતે એનું એ મિંદુ નથી, કારણ વિકાસનો માર્ગ સીધા રસ્તા જેવો નથી, પરંતુ ગોળ કુતુબમિનારમાં: આવેલી નીસરણી જેવો છે—કે જેથી, જાણે આપણે વિરહ દિશામાં કેટલે વાર જઈએ છીએ એમ કાગે, અને આપણે એક વાર ઉભા હતા, તે જ મિંદુ ઉપર પાછા આવ્યા એમ કાગે તો પણ તે પહેલાંનું મિંદુ નહિ પણ તેનાથી વધારે ઊપલી ભૂમિકા પરનું તેનું જ મિંદુ છે. કેટલાક ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકો આપણું વિશ્વ Spiral-ગોળ નીસરણી જેવું છે એમ કહે છે—ખાસ વિશ્વ એવું હશે કે નહિ તે તો કાણ જાણે, પરંતુ આંતરિક વિકાસનો માર્ગ એવો હશે એમ પ્રતીતિ થયા વગર રહેતી નથી. કેટલાકે વળી Expanding Universeમાં માને છે, તે આખર આપણે એમ કદી મન્યાએ કે વિશ્વ પોતે વધારે વિશાળ એવના પ્રયે વહે છે।

પદાર્થ છે આપણે ઉપર જોતું કે દરેક ગણિત કે વિજ્ઞાનની ગાંધાના મૂળમાં અમુક સ્વીકૃતિઓ મૂકવી હોય છે એ સ્વીકૃતિઓની પ્રમાણગત આસપડના સ્વીકારના પૂરતો જુદો વિકાસ જોવામાં ન થયે હોય, તેવા માણસ એ વિજ્ઞાનનું અધ્યયન ન કરી શકે, તેવી જ ગતિ શ્રી અગ્નિદે મુકેની અમુક સર્વમામાન્ય સ્વીકૃતિઓની પ્રમાણગત નહિ પરંતુ પોતાના અમત જીવન પરત્વેની આસપડના જોને ન લાગે, તેવી વ્યક્તિ એમણે જતાવેન માર્ગે ન જઈ શકે એ સ્વભાવિક છે એ સ્વીકૃતિ માન એટલી જ કે અધ્યાત્મતત્ત્વ છે અને એ તત્ત્વનો અનુભવ કરીને જીવનમાં તેનું અવતરણ શક્ય છે આમ કોઈ કરે, તો આપણું જીવન અધ્યાત્મરૂપ અને એટલું જ નહિ પરંતુ પૃથ્વી પગની બાહ્ય પરિસ્થિતિમાં પણ પડેલા આવે, અને પ્રેક્ષક એ નિકાસરે કહ્યું છે તેમ માનનારથી ઈશ્વર પેના થાય શ્રી અગ્નિદેના તત્ત્વર્થન અનુસાર ઈશ્વર એની ભૂમિકા પર અત્યારે છે જ પરંતુ ઉત્તર ગોવાર્ધના પ્રતિમિ મંડપ આ દક્ષિણ ગોવાર્ધ અગ્નિતત્ત્વમાં આવેનો છે અને આપણા દક્ષિણ ગોવાર્ધમાજ દિક્કાવના અનવર્જિત જોતમાં જે વિકાસ થાય છે તેમાં અવનનુ સર્જન થાય છે, અને તેને પરિણામે દેવો ઉત્તર ગોવાર્ધમાં જે ગતિ જીવન માટે છે તેનું માન નિર્જીવ અનુકરણ અડી નહિ થાય, પરંતુ પૃથ્વી પર, દ્રવ્યમાં દેવની કે અધ્યાત્મતત્ત્વની મૂર્તિ મંજુર રૂપે કઈ પણ ક્ષતિ વગર દર્શન આપશે (Sri Aurobindo's "Letters"—Second Series) અને અજ્ઞાન તથા અધિકારમય જીવન પનદાર્થ જશે. આટલા મોજા એમણે કહ્યું છે કે દેવોની દનિયામાં એા રિમાય નથી, અને જેને મક્કિન જોઈતી હોય તેને પૃથ્વી ઉપર માણસરૂપે અનન્ય પડે છે

હાલને એમ પણ માન્ય થાય કે અવનન અધ્યાત્મતત્ત્વની અસીમ, સર્વશક્તિમાન ભગવતીચિત્તિએ આપણા જેવી કુખી, ફિક્ક અને કાચથી સર્સારે પેરાએની સાન્ત દુનિયા મા માટે ઉત્પન્ન કરી ? અને જો મધુ અધ્યાત્મ રૂપ જ છે, તો એકમાત્ર શાશ્વત, અનત અચ્યત અધ્યાત્મતત્ત્વ અને ખીજ માત્ર એટલું જ નિગૂઢ અધિકારમય તોએનાનું તત્ત્વ-એ જેની વચ્ચે આપણું રિશ્ત આવેલું છે, અને વિકાસ એની મેજે થયા જ જાય છે, તો આપણે કનુ જ કન્યાની જરૂર નથી જરૂર વિકાસને પથે બધા જ જવાના છીએ, પરંતુ રિમાસના ખગ માર્ગનું એકનાર જાન થયા બાદ અજ્ઞાનમય પ્રકૃતિથી વળી પાછા આપણે દોરાઈએ, તો તેના કાઠા આપણને વાગવાના જેટલે અને એતના જંગૂત થઈ છે, તેટલે અશે ખરા માર્ગનું જુદીની નિષ્ઠિએ પણ માણસને જાન થયું છે, અને આવા જાનને જંગૂત રાખીને જો માણસ ખરા માર્ગે નહિ જાય તો કદાચ માણસનો નાશ એટલે કે એની એતનોનો નાશ થયા પામે એ જામત આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. અને જતા દાંધના મનમાં સદેહ ઉત્પન્ન થાય કે—આ મધુ ખરૂં-પરંતુ-અવ્યક્ત અધ્યાત્મતત્ત્વની શક્તિએ આ મધુ શા માટે સંજર્જ ? મનની આની શકાનું નિગરંજનું દેવા માણસમાં પોતામાં ખીજ એતના પ્રકટ થવી જોઈએ, અને તો જ શકાઓનું નિરાગ્રજ થઈ શકે યુરોપીય વિચારકો કે તેમના અનુયાયીઓ માન માણ વિક્ષેપે જ પ્રાધાન્ય આપે છે, અને અધ્યાત્મતત્ત્વના અસ્તિત્વ વિશે જોઓ શકા સેવે છે, તેવાઓને શ્રી અગ્નિદે જગમ આપે છે કે હરકોઈ માણસને તેના શઠાચાનમાંથી પચ્યુત કરવે અશક્ય છે, કાનસ જેને શકા ઝગી છે તેને મે તે સાખીતી આપો તો પણ શકા કર્યા જ કરશે, ચિત્તવિજ્ઞાનના દૃષ્ટિમિદુએ પણ અમુક માનસમાં હરકોઈ માન્યતા કે શ્રદ્ધા થતી હોય, તો તે માન્યતા કે શ્રદ્ધાની ખીજ વિરોધી માન્યતા રાખતું માનસ પહેલા માનસનું વિરોધી નથી-એટલે કે જે માણસ અધ્યાત્મતત્ત્વમાં માને છે, તેના વિરોધી જે તેમાં ખાતીપૂર્વક માનતો નથી, તે નથી પરંતુ અધ્યાત્મતત્ત્વના અસ્તિત્વ વિશે જેને શકા છે, તેવા માણસ બનેનો દુશ્મન છે

મે અચકા મુન મિદુઓ વચ્ચે આખી વ્યક્તસિદ્ધિ પથરાએલી છે એમ આપણે જોતું અને આ આપણ વ્યક્ત તેમજ અવ્યક્ત વિજ્ઞાના એક જ અધ્યાત્મતત્ત્વ રહેલું છે. જના આ આખી મુદ્દિમાં એક ઉપર ખીજ

મમ ભિન્નભિન્ન નતરા પ્રવરના છે, એને તેમા મત્ય તરત્ની અનેક માપાઓ વસેલી છે એટલે
 હિન્ન દિશ્નુર ત્રે રીતી Degrees of Truth, Degrees of Reality, અને Degrees of
 Experience તથા મોઝન્ડેટની Degrees of Individuality-અનુભવના, મયના તરત્ની મિન્
 ભિન્ન ભૂમિકાઓ કે, અને વ્યક્તિત્વની પણ ભૂમિકાઓ Degrees of Individuality છે, કે જેને
 વીધે નીચની ભૂમિકા કે ના ઉપની ભૂમિકા ઉપ સસા, તરત્ના વ્યક્તિત્વના તથા નાન યના પણ
 સ્થાને અગે નહીના હોય છે આ ઉપના રી અવિદ મ્હે છે ? જાણતા પોતે જન્મ ભગ્નાત ના ફેરમા
 અને પ્રકાશના અનુભવોમાની પચાઃ ધર્મને વિગમ પામે છે અને આ રીતે સામાજિક વિગમ પણ સધાય છે
 આના વિગમમા પુનગવર્ન થતુ નથી, તેમ પગર્ન પચુ થતુ નથી પરતુ વ્યક્તિ તેમજ અમાજ ઉત્તરેતર
 ઉચ્ચતર ભૂમિકા પર પ્રપાડા છે છે આ રીતે એ માણુ વ્યક્તિત્વ વ્યક્તિગત આત્મા તરીકેનુ સાતત્ય
 અને પીડા માણુ સામાજિક આત્મ્ય પણ જગત્સર્થ મ્હે કે કિલિઅા રર્ગમા પુનર્જન્મને ધ્યાન નથી
 તેથી એ ધર્મમા અકિનગત આત્માના વિગમને નયકાશ નથી પરતુ અથવા તેને લીધે પશ્ચિમના વિચારકો
 (પ્રો એન. ડી હોમહાઉઝ જેવા) સામાજિક આત્મ્યમા તથા વિકાસમા માને કે અને આ સામાજિક
 ઉચ્ચ પ્રયેનો કો-યુગેપીર વિચારમા વધારે જનામા આરે એ સમ્ય છે, કારણુ જોનિ-રિનાત તદ્
 એમને વધારે પક્ષપાત કે, શ્રી અવિદ આવા મને સાતત્યના મિદ્ધાત્વનુ નિગ્ધગ મ્ગીને જ્વાગમા
 મ્હે છે - તે વિગમના માર્ગમા લઘુ વાગ વક્તિ અથવા અમાજ એના એ મિદ્ધા ધ્યાન ઉપ
 પાઠ આપી પડયા , એમ લાગે, તો તે ખરી રીત ને। જે મિદ્ધા નથી મગ્ધ વિગમનો મારગ સીવા
 ન્તા જેવો નથી પરતુ ગોળા કુતુમ્ભિનામા આવેલી નીસસથી જેવો છે-કે જેથી, તલે આપણે વિર
 ગિમા મ્હે વાગ જલએ છીમે એમ ના। અરે આપણે એ વાગ ઉમા હુના તે જ મિદ્ધા ઉપ પાઠ
 આપ્યા એમ લાગે તો પણ તે પડેનાનુ મિદ્ધા નહિ પણ નેનાથી વધારે જાપની ભૂમિ। પરતુ તેનુ જ મિદ્ધા
 કે કોના-ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકો આપણે વિશ્વ Spiral-ગોળા નીસસથી જેનુ છે એમ ને કે-માણે વિશ્વ એવ
 ને કે નહિ તે તો જાણ અણે પરતુ આતરિ-વિગમનો માર્ગ એવો હશે એમ પ્રતીતિ થતા વગ
 મ્હેની નથી કેટલાએ-વગી Expanding Universeમા માને કે તે માન આપણે એમ કે ગમીએ
 વિશ્વ પોતે વધારે વિશાળ મેનના પ્રયે વડે કે !

નકરના માયાવાદના વિરુદ્ધ શ્રી અગ્રિદે આ જગત મિથ્યા નથી, પરતુ માણુ છે એમ પ્રતિપાદ। કર
 તેની કોનાએ-રિવેશ? એમ માને કે અગ્રિદે અસ્તિત્વાદી-“Existentialist” છે જરૂર રી અગ્રિ
 અસ્તિત્વાદી કે પરતુ તેમનો અસ્તિત્વના માર ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષવા નથી તેઓ મ્હે કે જે કદા તત્ત્વ
 છે-પરી તેને નામ મ્હે તે આપો-તે તરવે આપણને અધી આ જગતમા મૂક્યા છે, અને આ જગતનુ
 પહેનુ જ્ઞાન આગને ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ દાગ થાય છે, તેથી ઇન્દ્રિ પ્રત્યક્ષ જોડુ કે એમ કરી ન શકાય
 પરતુ એથી એમ પણ ક્ષિતિ થતુ નથી ? માર ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ દાગ જે એનો અનુભવ માપણને હજુમેશ
 થાય અથવા યદિ શ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ ઉપરાત અનુભવના ખીજા પક્ષ દાગ છે અને તે દાગ મિથ્યાના તત્ત્વના
 સ્થાને નિમ્ન સમધમા આપણે આપી શકીએ એમ છીએ, અને ઇન્દ્રિ પ્રત્યક્ષની ભૂમિકા ઉપર જેમ અનુભવ
 જે અત્યાસન્યુ ધોગજ અને છે, તેમ જ આધ્યાત્મિક ભૂમિકા ઉપર પણ મધ્યા દનિયાતીત નપદ્ધમા પણ
 નભર વ અત્યાસન્યુ ધોગજ અને છે જેમ ભિન્ન ભિન્ન વિજ્ઞાનના ધોગજ જુદા હોય છે તેમ જ ઇન્દ્રિ
 -પ્રત્યક્ષની ભૂમિકાનુ ધોગજ તથા ઇન્દ્રિયાતીત ભૂમિકાનુ ધોગજ ભિન્ન છે અને તે બે ભૂમિકા પગના અનુભવો
 પણ એટલા જ ભિન્ન છે અને એના જ માટે આપણે ઉપ મ્હે કે જે જુલિ ઇન્દ્રિય પ્રયોગ પર પ્રમ મ્ગીને

અત્ય શોધવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે બુદ્ધિ અત્યાગ એટલી વધારા પડતી વિકસિત થઈ છે, કે સમગ્ર માનવ જાતના હવે પડીના વિકાસમા એ બુદ્ધિ થોડી ઓછી થવા પામે તો પણ નવાઈ નહિ આથી જ કહ્યું છે કે

आत्मनेव* आत्मानमुद्धरेत् । जगत् बुद्धिं ते जीम कोष्ठं विन्न साधनंथी आत्मानो उद्धा यतो नवी ।
આથી એમના યોગભાગમા ઓછી પહેના લઘ્યોગમા થાય છે તેમ શરીરથી ગગ્યાન કાગમા આવતી નથી, નથા પરપગત યોગની પદ્ધતિ દ્વારા પ્રાપ્ત થી જા કન્વામા આવતી નથી તથા પરપગત યોગની પદ્ધતિ હેવામા આવે છે તેમ ધાગ્ગા, પ્લાન, કે સમાપ્તિ માટે તથા ચિત્તરત્તિરિગેધનો પ્રયત્ન કરીને આગમ જ્ઞાનુ મારકને હેવામા આવતુ નથી પરતુ ચિત્તને શાન ગમ્પી, ચિનિગમ્પિ પ્રત્યે અભિમખ થઇને ચિત્તિપુરુષને ઓગપ્પીને એની એનનાને આગમ કરીને ગગ્યાત મ્વાનુ હેવામા આવે છે

જગી એક સચન જ્ઞાની જરૂર છે પ્રાથાત્ય ચિત્તવિજ્ઞાનમાં ભૌનિક વિજ્ઞાનના દરિદ્રિમિદુનુ નવજા રધારે ભાગ લગત્વે છે, આથી આપણા ચિત્ત રિગેની તેમની વિચાર પદ્ધતિ અથવા વિભાગીગણુ આપણને નાચ વધારે ' વૈજ્ઞાનિક ' લાગે પરતુ એક વિજ્ઞાનનુ દરિદ્રિમિદુ કે તેના ચોમ્પ બીજા શાખાને લાગુ કરના જતા, વિલયને અન્યાય થવા મભવ છે અને આપણે કી શખીએ કે પશ્ચિમના દેશોએ જે ભૌતિકવિજ્ઞાનની શોધો દાગ બાલ પ્રતિ ઉપ પ્રચુલ મેગરીને રિશ્વત્માર્થ માનવ ચિત્તમાર્થનુ સમાધાન મ્વાનો પ્રયત્ન થોઈ છે, તો આપણે માનવચિત્ત તથા એનનામા યોગભાગે જઈને રધારે ઉચ્ચતર મમાધાન પોતાના તેમ જ ગાલ્લ વિશ્વના તત્ત્વ માથે ખગી એકના સાધી સમાવાન સાધેનુ છે, અને આ દરિદ્રિએ જે ભૌતિકવિજ્ઞાની પદ્ધતિ આપણે તેમની પાસેથી શીખવાની ઁગી તો વિજ્ઞાનની પદ્ધતિ તેમણે આપની પામેથી રીખવતી જરૂરી છે હમ્પાર્થ તત્ત્વ વિચારકને એમ નાગના વિના નહિ રહે કે ચિત્તવિજ્ઞાન કે ચિત્તાવગાહનની પાશ્વત્ય પદ્ધતિઓએ અગજતા મેનારી છે, અને ચિત્તમા રહેના તત્ત્વોના મુદ્યાકન બધી રીતે કર્યા છે, આથી શ્રી અરરિદે ચિત્તાવગાહનની (Psycho-Analysis) પદ્ધતિ રિગે કહ્યું છે કે “ એ પદ્ધતિ માન માણુસને આત્મચેતનાના અધમગ્મર પ્રદેશમા લઇ જાત છે, “ આપણે ત્યા કાયેજમા માન ચિત્ત વિજ્ઞાનને પોતાના વિવર તરિકે લખને રિધાર્થી દિગ્દશીના વિવરમા ઉપાવિ લઇ રધે છે એ ખુલ્લુ છે, પરતુ ચિત્ત વિજ્ઞાનની પદ્ધતિમા મુદ્યાકનને હમેગા મ્વાન હોતુ નેધએ, બાજકાન તો ભૌતિક વિજ્ઞાનમા પરુ સ્વીકારવામા આ યુ છે, કે Physical Space - ભૌતિક શુભોનાશુ આકાશ એમ સરખુ નથી પણ જેમ નિશા ફર તેમ (ઉ ત. હરકોઈ ઇમેમ્પ્રીકન વેમ્પટનુ) મુજ ફરે છે, અને બુદ્ધ લગવાને એમ્વાગ પૂઠ્યુ હે ભિખુઓ, પાણી રેડીએ તો કયા જગે-ઉત્તર મત્યો=જ્ઞમા નીચાણ હગે ત્યા જગે એનો એ મરાન નજવાગ પૂઠ્યો, અને એનો એ જવાન મત્યો, એટલે બુદ્ધે કહ્યું કે—તેની જ રીતે માણમના ચિત્તને સ્વાભાવિક રીતે હગત્રા દ, તો તે નીચે જગે નીચે જશે, નીચે જશે, પરતુ આણો ધર્મ છે છે - ચિત્તને ઉર્ધ્વગામી કરતુ અમેરિ- નમા તથા પશ્ચિમના દેશોમા ચિત્તવિજ્ઞાનમા મુદ્યાકનને મ્વાન નથી, અને ભૌતિક વિજ્ઞાનના પદ્ધપાતને લીધે તેઓ એમ માને છે કે વિજ્ઞાનને શુદ્ધ ગમ્પતુ હોય તો તેમા મુદ્યાકનના સિદ્ધાતને સ્થાન આપવુ ન જોઇએ પરતુ તેઓ જુની જાત છે કે વિજ્ઞાન પોને જ ન થતી જોવામા કરે છે, અને આગમ વધતા વધતા ચિત્તવિજ્ઞાનમા મુદ્યાકનને નહિ મીકારે તો માનવચિત્તના ખગ ખાનને બદલે મઇ મહસી ચિત્તની તેઓ પૂમ કગશે ચિત્ત કઇ રીતે ઉર્ધ્વ ગતિએ જઈ નકે, તેનુ નિરૂપણ કર્યા વગર, માન તેના આધાત—પ્રત્યાધાતોના ન અખાસ કગે, તો તેના જ્ઞાનનો ઉપોગ નાત્પી લોકોએ થોઈ હતો તેમ માસસને —પ્રથુથી પણ હરકા —યત્રવત્ જનાસવામા કરવામા આવે તે સ્વભાવિક જ છે આપણે જાણીએ છીએ કે હાન આપણા આખા સમાજને ખરી દિવાનુ કે મુદ્યાનુ મુજન કરે તેનુ એમખણુ દા કામ કરતુ હોય એમ લાગતુ નથી અને નાસીનેકોએ પ્રયત્ન થોઈ હતો તેમ ચચિન પોતાનો દોર માન બીજા ચચિત્તો ઉપ જ મેમાડવા

પ્રપત્ન કહે છે એટલું જ નહિ પરંતુ મધ્યાઓ ઉપર પણ પોતાની ભાગ પાથરે છે ત્રી અગવિદે કહ્યું કે આ અજ્ઞાન તથા અધર્મગમ્ય બાકીકાની પ્રતિષ્ઠા છે, અને તેથી જ એવી પ્રતિષ્ઠા મળતો અશ પેમે છે.

હવે તો કોયેનું શિક્ષણ પણ આપણી માતૃભાષા હાથ જ થયાન છે, ના માત્ર પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ ચિત્તવિજ્ઞાનનું શિક્ષણ આપતું ન હોય, પરંતુ આપણી કિન્હસ્ત્રીની દૃષ્ટિએ આખા વિશ્વનો સમગ્ર નાશીન નથી દેખતો એ વિશ્વનું નિરૂપણ મનુ આશ્રય કે અવગત આ વિજ્ઞાન પ્રમાણશાસ્ત્ર જેવા વિશ્વને પણ હાથ પડે છે.

આપણે ઉપર જોયું કે અવગત જનતા દ્વારા નાશન અર્થાત્મનત્વની અસીમ શક્તિ-ભગવતી ચિત્તિએ આ વિશ્વનું “ફર્શન” કર્યું, જે દશન આપણા દૃષ્ટિમિત્તે એક નર્જનગપ છે તે સાથેન તત્ત્વ જેમા અવ્યક્તરૂપે સર્વશક્તિમાન, પમાત્મા પુરુષોત્તમ પણ છે, અને ચિત્તિશક્તિ—એ મને આખા વિશ્વના પિતા—માતા કે એમ કહીએ તો સાચે આથી ત્રી અગવિદની ક્વિસ્ટ્રીમા આપણા પ્રત્યક્ષિદા-ર્શનના તથા ગૈય મપ્રદાપના અને શાકતપ્રણાલિકાના તત્ત્વો છે એમ કોઈ કહે તો નસાઈ પામતા જેનું નથી વે, ઉપનિષદ, ગીતા તથા માપણા ફર્શનોની વિશાળ ભુમિ પર ઉમા ની, પ્રયેઃ ભુમિકા ઉપર જઈ, તે તે ભુમિકાનો અનુભવ વધતે તેને ચકાસીને, આપણી અકીતી ભુમિકા સાથે તેને યોગ પ્રકાશનો સમય છે કે કઈ ગીતે તેની સાથે મુમેગ આધી ગદાય તેનું તેમણે નિરૂપણ કર્યું છે, અને એમની કિલ્લસુરીમા જેટલા તત્ત્વો છે તે નમામનું અજ્ઞાન અમુક રીતે એમના યોગમાર્ગમા અદિન કર્યું છે, આપણો આજનો વિષય એમના યોગ માર્ગનું નિગ્ધન ગવાનો નથી પરંતુ એટલું કહી શકીએ કે, એમનો યોગમાર્ગ એ જ ખરો ધર્મ છે.

આપણે ધર્મ ગદધી શરૂઆત કરી હતી આ વિભાગનું નામ વર્ષ અને તત્ત્વગાન, પરંતુ તત્ત્વગાન અથવા ખગ તત્ત્વફર્શનની ગ્રામી વધા વગર સાચા વર્ષનું જ્ઞાન થતું અશક્ય છે.

ત્રી અગવિદનું દહેણું કે કે ખરો ધર્મ તે બાહ્ય આચારોના નથી પરંતુ માણસ પોતાના ચિત્તમા જી ઉતરે, જડ પ્રકૃતિ, એ અજ્ઞાનમા જેના તમામ ભુતના મધાનજને સાફ કરે તથા પોતાના તેમજ વિશ્વના અત્તનમ આત્માની સાથે એકતા સાધીને, તેને અનુરૂપ પોતાનું નાનું બવાનજા વહે, અને તે રીતે પોતાના અમરત શરીર-જીવન-તથા ચિત્તને મહાન ગીતે એક કરી ઉચ્ચતર ચેતનાની મન્થી અર્થાત્મનત્વનો અનુભવ ની, એ અનુભવ હાથ આપ્યા છવનનું કરીથી નિર્માણ કરે—એ ખરો ધર્મ છે અગ્રેજી ક્વિયથ્ઝ મોઝકવેનું કહ્યું છે કે વર્ષથી મનુષ્યા દુખો દેને છે, તેનો અર્થ એ નથી કે એના માણસ ઉપર કરી આકૃત નહિ આવી પડે—આ દુખ કે તે દુખમાથી બચવા ધર્મનો ઉપાય કામે લાગતો નથી, પરંતુ દુખ મર્યાગે દશે, અને શુદ્ધ આનંદમા માનવજીવન ગયે તેનું નામ ધર્મ, આવા ધર્મને માર્ગે વિચારના ત્રી અગવિદે આપણા મારે The Sun lit Path—અધર્મ કે ખાડાખડીઆ પિનાનો સર્વના તેમજ પ્રમાણીન યોગીમાર્ગ ખવ્યો મુક્યો છે અને વચ્ચે કે મોડા આપણે બરાબે એ માર્ગે જવાનું છે.

x

x

x

અનેક નિરૂપણોની વચ્ચે આ લાલચ મારે વખતુ પડ્યું છે, તો તેમા જે કઈ ત્રીઓ હોય તત્ત્વ ગંગાતનો વિદ્વર્ગ સહાનુભુતિવા જોશે એમ આશા રાખુ છું પૂરો વખત નહોતો તેથી જે જે વિચારનાથી ટપકાવેનો છે, તેના પ્રયાગ આપવા શક્ય નહોતું, તેથી નીચે માન પુત્રકાની યાદી આપી છે જેવ આ સમેયનના કાર્યકારિઓએ એક વિભાગીર પ્રયુખ તરીકે આપણા નિદાનો આગળ અને તેમની મારફત સમગ્ર રૂજરાત અમમ માગ વિચારો મુકવાની જે તમ આપી કેને મારે હું તેમનો અનુકૂળપૂર્વક આભાન માન છું.

: પુસ્તકોની યાદી :

શ્રી અરવિંદેશ્વર :

Mother,

Life Divine;

Synthesis of Yoga;

Human Cycle;

Essays on The Gita;

Letters : 1st; 2nd; 4th Series

Sri Aurobindo on Himself & The Mother;

The Riddle of this world;

Basis of Yoga;

Herakleitos Evolution;

Mother :

Conversations with The Mother;

Mother's Prayers.

Sir J. Jeans : Mysterious Universe;

Sir A. Eddington :

Expanding Universe;

Time, Space and Gravitation;

Nature of The Physical World;

Science and The Unseen World;

H. Wyel : The Open World;

G D. Broad : Scientific Thought;

E. Cassirer : Substance, Function and Einstein's Theory of Relativity;

H. W. Carr : The General Principles of Relativity;

K D Sethna : Mysticism and Einstein's Relativity Physics;

A. Einstein : The Meaning of Relativity;

C. Candwell : The Crisis in Physics;

L. Infeld : A. Einstein : His Work and Its Influence on our World;

II Russell : An Analysis of Matter; Mysticism and Logic;

An Outline of Philosophy;

H W Carr The Philosophy of Change;

H Bergson

Creative Evolution; Matter and Memory;

Mind Energy;

Introduction to Metaphysics;

Shrodinger : What Life Is.

Prof. S. Alexander : Space, Time and Deities; Spinoza and time.

C E. M. Joad : Philosophical Aspects of Modern Science.

Matter Life:and value;

K. Pearson : Grammar of Science;

E. Mach : Analysis of Sensations;

J. Ward : Nationalism and Agnosticism; Psychological Principles;

F. H Bradley : Essays on Truth and Reality;

Appearance and Reality;

B. Bosanquet : Science and Philosophy;

Principles of Individuality, What Religion Is.

Sir Sherrington : Man on His Nature;

આ ઉપરાંત શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, કેટલાએક ઉપનિષદો, યોગદર્શન; તથા Mother India તથા Advent માંના 'મા'ની આથેની વાચનમીનાંથી તાત્ત્વી કાવિયા તંત્રીજોથી પ્રકટ થએલા લેખો વગેરે વગેરે.

कला प्रदर्शन का उद्घाटन समारंभ

मनोहरभाई वावरभाई पटेल

श्रेष्ठेय स्वागताध्यक्ष,

सन्माननीय साहित्यिक तथा आदरणीय कलाकार

भाईयो व वहीनो.

महागुजरात साहित्य सम्मेलनके अवसर पर शिल्प व चित्रकला तथा हाथकी उत्तम कारीगरीकी प्रदर्शनीका यह आयोजन किया गया। इसका उद्घाटन करनेकी ज़ुम्मेदारी आपने मेरे उपर डाली इससे आपने अपने बहुसुनेहका परिचय दिया। यहाँ हमारे बीच देशकेमाने हुवे कलाकार है, प्रसिद्ध साहित्यके समझनेवाले है, विद्वान है और योग्य व्यक्ति है। उनमेसे किसी माननीय सज्जनके यह कार्य सौंपते तो आपके कलानी याते मालूम होती। वह आपके अपने जीवनमें कलाका महत्व समझाता, समाज व देशके पसे आयोजनसे कितने लाभ होते है, यह बताता। कलाकारोंसे समाज न्या चाहता है? समाजके कलाकारोंसे कैसा व्यवहार करना चाहिये और हमारे देशकी कलाका गये जमानेमें संसारमें कितना मान था, आज हमारी कला और होशियार कारीगरोंकी क्या हालत है? हमको क्या क्या करना चाहिये यह सब सोचनेकी बातें है। जो आपके सामने अभी कारीगरीके नमूने देखनेके मिलेंगे उनके देखकर इन सभी बातोंपर विचार करनेकी जरूरत मालूम पडती है।

हाथके काम, शिल्पकला, तथा चित्रकारीका हम सब के रोजमर्राके जीवनमें हमारे समाजमें और अपने देशकी तरकीमें जो स्थान है, वह बहुत महत्वका है। अच्छा देश, सुंदर देश हमको बनाना है। हमारे देशकी कारीगरीके नमूने सारे संसारमें जायें, वहाँ उनका मान हो, उनकी इज्जत हो, तब तो हमारे देशकी बड़ाई होगी, मान होगा और प्रसिद्धी बढेगी। पुराने जमानेमें इसी कारण भारतवर्ष मशहूर था और हम सबको मिलकर फिर वैसा ही बनाना है यह बड़ी ज़ुम्मेदारी की बात है। हमको पेमा काम करना है जिससे इस ज़ुम्मेदारीको हम पूरा करें।

हममेंसे कुछ लोग कभी कभी सोचते हैं कि, जो लोग लिखनेका काम करते हैं पुस्तकें लिखते हैं, कविता करते हैं, वे तो मानके अधिकारी हैं, पर हाथके काममें होशियार शिल्पकार तथा चित्रकारी करनेवाला उतने मानका अधिकारी नहीं। इस विचारमें हमारा दोष है ही। मैं तो मानता हूँ कि हाथसे काम करनेवालोंको दिमाग और हाथ दोनोंकी जरूरत पडती है, इसलिये उनका और भी ज्यादा मान होना चाहिये। पूर्य वापूने इसी कारण हमारे देशकी पढाईमें हाथके काम के साथ पढानेके तरीके को प्रधानता दी है। जब हमारे सामने कोई उत्तम कलाका नमूना आता है, तो हम उसकी तारीफ करते हैं, उसकी कीमत लगाते हैं पर उसके बननेवाले पर उहुत कम ध्यान जाता है। हमारा कर्तव्य

है कि हम ऐसे कुशल कारीगरोंके जीवनके बारेमें सोचें, उनको कितनी गरीबीसे जीवन चिताना पड़ता है, उनकी कठिनाईयोंको सरल करनेका तरीका निकालें जिससे वे उत्तमसे उत्तम वस्तुएँ बनायें, अच्छेसे अच्छा चित्र बनायें और हमारे देशका नाम ऊँचा करें। इसके लिये समाज और सरकार दोनोंको मिलकर काम करना चाहिये। पुराने जमानेमें कलाकारोंको राजाश्रय प्राप्त था, राजा लोग धनसे सहायता देते थे, उचित मूल्य देकर उनकी कलाकृतियोंको सुरक्षित रखते थे, अब यह काम सरकारको पूरा करनेकी जरूरत है। समाज ऐसे कलाकारोंको सम्मान दे और सरकार उनकी मदद करे। इसके लिये देशमें जगहजगह सभी शहरोंमें संग्रहालय बनाये जावें जहाँ ऐसी सुंदर कलाको वस्तुओंको उचित मूल्य पर खरीद कर सुरक्षित रखा जावे। साथ ही ऐसा प्रबंध किया जावे जिससे दूर दूर के गांव और छोटे कस्बोंमें रहनेवाले लोगोंको घूमती फिरती प्रदर्शनीके द्वारा ऐसी चीजोंको देखनेका मौका मिले। साथ ही कुशल कारीगरोंको अपनी कला सिखाने के लिये प्रोत्साहित किया जावे, जिससे उनकी कलासे सब समुदायको लाभ मिले और पीढ़ी दर पीढ़ी तरकी होती रहे। सरकार आवश्यक निधि इस काममें सतत खर्च करे, कलाकारोंकी प्रतियोगिताओंको बढ़ाया जावे। समाजमें सभी साधारण लोगोंको कलाकी कुशलता समझाना भी जरूरी है। इसके लिये ऐसी प्रदर्शनियाँ बहुत मदद देंगी। अभी जो कलाके नमूने आप देखेंगे उसमेंसे बहुतसी वस्तुएँ ऐसी होंगी जिनको यदि अच्छे ढंगसे सजाके लिये सुरक्षित रखनेकी व्यवस्था की जावे तो सबको हमेशाके लिये लाभ होगा। ऐसे ही स्थान पर कुशल कारीगर अपनी कलाको सिखानेका मौका पावे और दूसरे लोग, योग्य विद्यार्थी सीखनेका मौका पावे तो सोने में सुगंध का संयोग हो जायगा। इस दिशामें सरकार प्रयत्नशील है यह ठीक है। पर इसके उचित प्रचारकी जरूरत है; गाँव गाँव में हमें इसकी जानकारी पहुंचानेकी जरूरत है जिससे ज्यादासे ज्यादा लोगोंको लाभ मिले। सरकार ऐसी व्यवस्था करे की ऐसे संग्रहालय गाँवगाँव में मंदिर के समान आदरके पवित्र स्थान बन जावें, जहाँ कलाकार पुजारी हो और सभी लोग उसका उतना ही मान करें तथा लाभ उठावें।

मैं सभी साधारण लोगोंके समान कलाका विशेष ज्ञान तो नहीं रखता और न कलाकी वैज्ञानिक बारीकियोंसे जानकारी रखता हूँ—गुण और दोष का फैसला भी चतुराईसे नहीं कर सकता, पर फिर भी तितलीके सुंदर रंगोंको देखकर मकड़ीके जाल की रचना की निपुणता को महसूस कर, ययापक्षीके घोंसलेकी कुशल कारीगरीसे, फूलोंके रंगसे, प्रकृतिकी हरियालीसे, संसार का चित्र विचित्र रूप देखकर प्रसन्न होता हूँ। एक अच्छी सुगंध मूर्ति भली लगती है, हाथके और भी सुंदर काम भले लगते हैं, प्रकृति हमको सिखाती है और कलाकार जो नाश होनेवाली वस्तुएँ हैं, उन्हें मरुचार्ई के साथ सजाके लिये स्थायी बना देता है और प्रकृति की सुंदर छटासे हमें जो क्षणिक आनंद मिलता है वह हमेशाके लिये हमारा बन जाता है, यही कलाकारकी सबसे बड़ी समाज सेवा है। इस आनंदसे हम कुछ समयके लिये अपने जीवनकी झंझटको भूल जाते हैं, दुःख को भी भूल जाते हैं, परमेश्वरकी लीलापर मोहित हो जाते हैं, हमारा विकार दूर हो जाता है, क्रोध, लोभ, मोह, मद और अहंकार सब चला जाता है और अच्छे विचार मनमें आते हैं, और न्युं की हम स्वयं ऐसी अच्छी

કલાત્મક સીજ યના નહીં સકતે । હસલિયે યનાનેવાલે કલાકારકે સામને નતમસ્તક હો જાતે
હૈં । મેં યેસે સમી મહાન કલાકારોંકો નમન કરતા હૂં જિનકી કલાકૃતિયાં આપ શીઘ
હી દેસેંગે ।

મેં આપ મયકા આમાર માનતા હૂં જો મુશ્કે આપને યહ મોકા દિયા ।

આપકા બિનીત,
મનોહરમાઈ

કલા વિભાગ

: ડૉ. શ્રી. ડી. જી. વ્યાસ :

કલારસિક સમાદીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો,

ગુજરાતનો આ એક મહાન સમારંભ સાહિત્યના કેન્દ્ર સભા નડિયાદને આંગણે યોગ્ય, એ ખરેખર
એક વિશ્વ સુયોગ કહેવાય.

માહુરવર્થ શ્રી. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીની જન્મ શતાબ્દીનો મહોત્સવ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું
૧૯મું સંમેલન અને આ સંમેલન એટલે સાહિત્ય પરિષદની મુર્ચ્છા જન્મતિ : આ ઉત્સવે નડિયાદના આ
સમારંભની વિશ્વતા અને મહત્તાના મૂલ્યક છે.

આ પ્રસંગે પરિષદની કારોબારી સભા તથા સત્કાર મંડળે નાટ્યકલા વિભાગના પ્રમુખપદ માટે મારી
પસંદગી કરી તે માટે હું એ બન્ને સમિતિઓનો ધણો આભારી છું.

નાટ્યભૂમિ ગુજરાત

ગુજરાત કલાભૂમિ છે, નાટ્યભૂમિ છે. કલાના અલેક ક્ષેત્રમાં તેનું વર્ચસ્વ રહેલું છે. છેલ્લે રાજસ્થાન
અંગ્રેજ યુગમાં ભારતીય કલાઓનો પુનરુદ્ધ થયો ત્યારે ગુજરાતે અગ્રસ્થાન લીધું હતું. ચિત્રકારો, શિલ્પીઓ
અને સ્થપતિઓ પૂરે પાડ્યા હતા. વાલકારો અને ગાયકો ઉત્પન્ન કરીને સગીનના વિકાસને વેગ આપ્યો
હતો. આ રીતે ગુજરાતે સ્વેચ્છ ઉત્ખલન ભૂમિકાનું ગૌરવ હજી પૂર્ણ રીતે લેવાયું નથી, કારણેમાં ખામ
કરીને સંશોધન તરફ ઉદ્દાસીનતા.

દેશના રાજકારણ, અર્થતંત્ર, ઉદ્યોગ અને વ્યાપારમાં ગુજરાત પોતાનું સ્થાન ક્યાં છે તે જાણે છે
કલાના ક્ષેત્રમાં પણ તેનું તેટલુંજ ધ્યાન છે. અને તે વાતની પ્રતીતિ માત્ર રંગભૂમિની પ્રવૃત્તિથી થતી નેત્રજે

નાટક અને રંગભૂમિનાં સંસ્થા તરીકે સો વર્ષ પૂર્ણ થઈ ગયાં. શતાબ્દી મહોત્સવ ગુજરાતભરમાં
ઉજવાયો એ પ્રસંગે રંગભૂમિ મંબંધી કેટલીક વિચિત્ર પ્રકાશમાં આવી, અને ગુજરાતે પોતે કદેશ પ્રયાનોમાથી

ગજશ્રીની ગરબાન આંખે રડતી નમ થયા એ વડાના ઉપર તેની દષ્ટિ કન્દિત થઈ પાણી યુગની મારીને ગજશ્રીની પ્રવૃત્તિ દ્વારા ગિખતે પહોંચી, કચાગ અને રમ ગિધિન થવા લાગી તેને 'પડે' લેવાયા

ગજશ્રી ઉપર ચૂંટ થવા જે પ્રયોગના વેશમાંની હોય તેને નાટકના સામાન્ય નામથી પીઠાખાવાની રૂચિ પડી ગઈ છે, ખરી રીતે નાટક પદ્ધતિનો એક પ્રકાર છે આ દ્વારા દ્રશ્ય-શ્રાવ્ય છે પ્રયોગ અને અભિનય આધીન જે આદ્ય આપક પાણીઓ અને હિન્દુઓએ નાટકનો પાયો દર્શન-શાસ્ત્ર કયા તરીકેના નામોએ હતો મુમર્શી નગરી તેનું પેન્ડ હતું પ્રેક્ષાલોક આપનાગઓમાં માનનીય દાદાભાઈ નવરોજી પણ હતા શ્રી વિનાયક જગન્નાથ મકરમે, ડા ભાઉ દાદા પ, મગ મગમ નયુઆઈ અને મનમુખગમ ત્રિપાડી જેવા થોડા અમમરી હિન્દુઓ પણ પાણીઓ માથે નામેન હતા

પાણીઓ વધારે મખ્યામાં હતા તેઓ પૈકી કૃષ્ણગર દામનજી, કનરજી નાઝ અને થોડા ખીજા નામે અનેકરિષ્ઠ નાટ્ય પ્રવૃત્તિ માથે લાખા રખત સુરી મકરિ રીતે જોડારના હતા આ બધા મજાનો માથે એક સાક્ષર વર્ગો સુધી ઉસાહપૂર્વક દામ કર્યું હતું, અને તેઓ હતા વિદ્યાન મહાદુર જાગૃતીજી ઉત્થગમ દો તેમને ગજશ્રીના એ-આદ્ય આપક, પોત અને ઘરેયા કહેતા આપણને માગ્ત ઉપર જે છે

વિદ્યાન મહાદુર જાગૃતીજીએ મગી ગજશ્રીના પ્રાથમિક પ્રયોગો જોયા હતા નાટક પ્રતિ નાટ્યગદ્યામાં જ ઉત્પન્ન થયેલા અનુગમે અને ઉસાહે ગજશ્રી તરફ તેમને પ્રેર્યા હતા અને ગજગતી ગજશ્રી તેના આગમથી જ તેમન કાર્યમેન ગતી હતી

નાટ્યકાગેની 'પર'પરા

દર્શન-શાસ્ત્ર દ્વારા—નાટકના ચા-અગો છે જેવા કે નાટ્યકાર, નટ, નાટ્યશાળા અને પ્રેક્ષક વર્ગ ગુજરાતે માટે અગો રિપુત પ્રમાણમાં પૂગ પાડ્યા હતા 'સોહગમ અને વ્તતમ' "ગજુ રેનો" આરભના પ્રયોગોની નોરમાં અગ્રન્ધાને આવે છે આ યુગના નાટ્યકારોના નામોમાં વિદ્યાન મહાદુર જાગૃતીજી, કૃષ્ણગર દામનજી, કવિ નર્મદાજી અને મોકર માપુડ ત્રિનેરિક મુખ્ય છે ત્રિનેરિક મહાગૃહીય હતા જના ગુજરાતીમાં નાટકો વખતા હતા વિદ્યાન મહાદુર જાગૃતીજીના "મનીતા દુષ્ટ દર્શક" નાટકે ખૂબ જગૃતિ આણી હતી તેમના "હરિદ્ર"ના એક વર્ણના ગાળામાં અત્ત મો પ્રયોગો થયા હતા, અને 'નગ દમયંતિ' ને પણ તેટલો જ આવદાર મળ્યો હતો

નાટ્ય પ્રવૃત્તિ સુ યવરિચન થતા દહતાથી આગળ ચાલના માડી રાણી માલિકીની નાટ્ય મડળીઓની મખ્યા વધતી ગઈ હતી અને સાથે સાથે ગુજરાતી હિન્દુઓએ આશરે ૧૮૭૦માં સ્વતંત્ર મડળીઓ આપનાને આગલ કર્યો ગુજરાતમાં પ્રેક્ષક-ર્ગ તૈયાર થઈ ચૂકેલા હતા મુમર્શીના રાકરજે પડેની નાટ્યશાળા આપી અને તે પડી એ પ્રવૃત્તિને ખૂબ વેગ મળ્યો પરિણમે મમર્શી અને બીજા મહેશમાં નાટ્યશાળાઓ અતિરતમાં આવી

હિન્દુઓની મડળીઓ અપાના આથેજ ગજશ્રીને કુશળ નાટકારોને મહાયોગ મળેલા શરૂ થયેલા વાવજ આશાગમ ઝોઝા, મોગી આર્થ સુમેર નાટક મડળીના પેલે જ માનિક અને લેખક હતા ગદ્યાભાઈ પ્રોળાગજી ઝેરી શ્રી દેશી નાટક સમાજના આપક અને લેખક હતા શ્રી દેશી નાટક સમાજે અદ્યપિ તેમનું નામ કાયમ રાખીને ગજશ્રીને હનત રાખનામાં અગ્રભાગ લીધો છે મૂળગક મૂનાણી મુમર્શી ગુજરાતી નાટક મળી સાથે વર્ગો સુરી રૂઢીને પ્રખર નાટ્યકાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા આનંદની વાત છે કે આજે તેઓ હનત છે રજશ્રીની લાખા સમય સુરી મેવા કૃતિને લગભગ ૯૦ વર્ષની પાખી વયે પહોંચ્યા છે તે માટે તેઓ અમમ ગુજરાતના અભિનનને પાત્ર છે

આ નાટ્યકારો એક પ્રમાણનાળી યુગના અગ્રગામીઓ મન્યા હતા તેમણે નાટ્યની પુખ્ત મામત્રી ગુજરાતને અર્પણ કરી હતી, અને એ નાટકોએ પાઠ્યથી ધણા વૈષ્ણવોને પ્રેરણા આપી હતી. યુના વખતમાં દેવવ્રતગમ કૃપાગમ પડ્યાના નાટકો ખૂબ પ્રસાર પામ્યા હતા આ ઉપરાંત મણિયાળ નબુભાઈ દિવેલી અને મણિશંકર ગંગુજી ભટ્ટની કૃતિઓ પણ રંગભૂમિને મળી હતી.

રંગભૂમિની ચાલુ ઝેરી પ્રગતિ માથે નાટ્યકારોની સખ્યામાં વધારો થતો ગયો હતો નયુગમ નુદ્યજી શુભ્ય સમર્થે કરી અને નાટ્યકાર હતા જીવગત તેમણે નાટ્યશાસ્ત્ર, કાવ્યશાસ્ત્ર અને સંગીતશાસ્ત્ર એવા વિદ્વાતાપૂર્ણ ગ્રંથો ગુજરાતને આપ્યા છે. ગ્રંથમય, હાલિજી નિર્માતા, છાંટાવાળ રૂખેવ શર્મા, વિજયશંકર કામિદાસ, મહારાણી શંકર શર્મા, નારાયણ વિરાજજી કંકુર વગેરેએ ખૂબ નામના મેળવીને રંગભૂમિ ઉપર પોતાની ગપ મૂકી છે. નૃસિંહ રિલાય એસ્ટેટ પોતાની અનેખી ગૈરીથી નાટકો લખીને રંગભૂમિને નવીન માર્ગે વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

કવિ ચિનકાકુ કુલચંદ્ર ઝવેરચંદ માહુ પ્રતિભાશાળી નાટ્યકાર હતા તેમનું સંગીતનું જ્ઞાન પણ તેટલું જ જીકુ હતું. જાગૃતીય સાહિત્ય અને સમુદ્ધિના પશ્ચિમ કગનતા તેમના નાટકો ઉચ્ચ કક્ષાના હતા, અને સમાજે એ નાટકનો ખૂબ આદર કર્યો હતો.

અત્યાદે પણ ગુજરાતને આગણે પ્રસિદ્ધ અને અનુભવી નાટ્યકારો છે જમન, મારીશંકર વેનગી, રાય. અને પદ્માશંકર ત્રાપાનંદ જે તેમના નાટકો પ્રેક્ષકોને કાંઈવાળ જોવા મળે છે આ નાટ્યકારો રંગભૂમિની સેવા કરવા તત્પર થાય તેમ શક્ય નથી, માત્ર ગુજરાતે તેમને તક આપવી જોઈએ અને તેમનો લાભ લેવો જોઈએ.

રંગભૂમિના વિકાસમાં શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીએ મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે. તેમની નાટ્યકૃતિઓ ઘણી અને માહિયને ઉચ્ચ પ્રકારે લઈ જાય છે અને એ રીતે તેમણે લેખન અને પ્રયોગની કલાને ખૂબ વેગ આપ્યો છે. મુનશીજીના નાટકો ગુજરાતની મહાભૂમી મપત્તિ છે. રંગભૂમિની પ્રગતિ માટે પણ તેમણે વ્યવસ્થિત રીતે અને મદીય રીતે પ્રયાસો કર્યા છે.

મણિયાળ પ્રિભોવનદાસ (પામળ) ને મોં કોઈ એક સમર્થ નાટ્યકાર તરીકે જાણે છે તેમણે લખેલા નાટકોની મોટી સખ્યા છે અને એ રીતે રંગભૂમિને મધ્યદ બનાવવામાં તેમણે અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે.

અમકવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટનું નામ રંગભૂમિને મોખરે રહ્યું છે ઘણી નાની ઉંમરમાં તેમને નાટકો લખવાની પ્રેરણા મળી, અને પહેલા જ પ્રયાગે સફળ થયા “ભુદેવ” “નૃગી-સતિ” જેવા મુદ્દ નાટકો વડ તેમણે નાની વયે મોગી કૃષ્ણર્તિ મેળવી રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ નાટકો ઉપરાંત સખ્યામય ગીતો-સંગીતકાવ્યો-ગુજરાતને આપ્યા છે અન્ય લેખકોના કેટલાક પ્રસિદ્ધ નાટકોમાં પશુ ગીતોનો ફાળો તેમણે આપ્યો છે રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટના ગીતો શબ્દમાન્દ્ય અને ભાવનાનિય માટે પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રભુલાસ દિવેલી પ્રચલિત યુગના પ્રાદ, સિદ્ધાન્ત અને પ્રભાવશાળી નાટ્યકાર વર્ષો પહેલા તેમણે લખેલા અવસાય મઠ કર્યો હતો અત્યામની ઘડી સુધી તેમના નાટકો ધારા પ્રવાહ કપે પિતીર્ણ થઈ ગયા છે તેમનું “વહિયોના વાદ” નાટક એક ઐતિહાસિક ઘટના જ મન્યુ, આ નાટકે અગમની રંગભૂમિને નવચેતન આપ્યું અને તેને ટકાવી રાખી ત્યાં પછી પ્રભુલાસ દિવેલીએ યુગધર્મને અનુકૂળ પ્રેક્ષકોને પ્રેરણા આપે અને રંગભૂમિને વિશેષ ઉત્તમ મનાવે તેના નાટકો લખવાનું મર્થ ચાલુ જ રાખ્યું છે અને એવા પ્રવાહ નાટકો મફળ પ્રયોગો નીવડ્યા છે.

સદ્વતન મહેતા એકગંગી માક્ષર અને નાટકના આદેશધારી છે સમર્થ નાટ્યકાર હોવા ઉપરાંત પોને અભિનેતા અને ડિરેક્ટર છે માગ પ્રમાણમાં મોનિષ નાટકો ગુજરાતને તેમણે આપ્યા છે અને ભજવ્યા છે વેપા.

અભિનય અને દિગ્દર્શનમાં એક સરખી દક્ષતા એ વિગત શક્તિ તેમને વરી છે. ગગનમિના બ્યવસાયની મહા-
રત્નને નાટ્યો લગ્નવાની પ્રતિભા તેમણે આરબ કર્યો હતો. અત્યારે ધણા નાટ્યમંડળો સ્થપાયા છે અને
નિર્ગસિત કલાગંગેને ગગનમિ ઉપર આવવાનું પ્રોત્સાહન મળ્યું છે. આ જમિ ચક્રવર્તને ખેડી હતી. અત્યાર
ચક્રવર્તન મહાનગર અમાનગર યુનિવર્સિટીની સગીન, નર્તન અને નાટ્યની કોલેજમાં નાટ્ય વિભાગના મુખ્ય
અધ્યાપક અને સચાવક છે. ગગનમિના તેમના ઊંડા જ્ઞાન અને અનુભવનો વાત તેમના આ પં-પરથી
ગગનમિને વિશેષ પ્રમાણમાં મળે.

આંતુ પેડીના અન્ય નાટ્યકાગમાં પ્રદુષ્ટ સ્વાદએ સારી નામના મેળવી છે. તેમના 'સર્વો વંતી' અપૂર્-
નકળતા એવે ગુજરાતે તેમની પ્રતિષ્ઠા અને મર્જન મેળવેલી હતી. ડૉર 'અવે યે' ગગનમિને વિશેષ બળ
આપ્યું છે. પ્રાગજી દેવો અત્યારે ત્યાપારી હોવા છતાં સગીન અને કલાના મર્જન છે. પરંતુ એ ઉપગત
એક ઊગતા અને આગામી નાટ્યકાર છે. તેમણે એના મૌનિક નાટ્ય ગગનમિ ઉપર પ્રશંસા મેળવી ચૂક્યા છે.

નટોલું વિશાળક્ષેત્ર

એ વર્તના ગાળામાં ગુજરાતે મોગી અખ્યાતા નગા ઉપન દસ હતો. ધણા જૂના રખતમાં ખરોદજી
ગાનીવાલા, દાગાભાઈ હુડી, દલાલજી, મૂળજી આશાનગ, કાવસજી પાવનજી ખગડિ, મોરામજી ઝોગગ, ગ્યનક
મોરામજી કાન્ન અને અન્ય નટોએ મેળવેલી કીર્તિ આં સિદ્ધિઓના સમ્મરણો અગ્રાપિ તાગ છે. નાટ્ય
દારો માફક નગની પાસ પ્રજાનિમઓ આજ હુની નટો માટે ગુજરાતે ખીજ પ્રાન્તોને મુકામલે વિશેષ
અનુકૂળતા ગી છે. નાયક, મોરખ, મીઠા અને માગ્ગાડી જાતિઓના અભિનય અને સંગીત બ્યવસાયો અનેના
છે. પાગમી યુગના આનંદ પડી આ જાનિઓને કમગી ઉડવા માટે ગગનમિએ પૂરતો અવકાશ આપ્યો હતો.
ખાસ કરીને નાયક અને બાજક જાતિએ મોગી અખ્યાતા નગ પૂર્વ પાડ્યા હતા અને હજીએ પાડી રહેન છે.

થોડા નગે તા અભિનયની ઉચ્ચ શક્તિએ પહોંચીને પોતાના નામે આદર રૂપે મુકી ગયા છે. અમૃત
નવ નાયક તેઓમાં એક અગ્રગામી હતા. નાટકીય પ્રતિષ્ઠા ઉપગત ગુજરાતી હિન્દી અને ઉર્દુના સાગ સાતા
હતા. નટ તરીકે તેમની પ્રતિભા વિગન હતી. સ્ત્રી અને પુરુષ પાત્રો અને ડાઇપલ સમ્પ્રધાન ભૂમિકા એ
મગમી દક્ષતાથી લગ્નની શક્તિ હતા. નટ હોના ઉપગત બાહોશ દિગ્દર્શક હતા. એકનીમ વગ્સના અલ્પ જીવનમ તેમણે
મોગી સિદ્ધિઓ મેળવી હતી. તેમની અભિનય શૈલીની સા વિદેશીઓએ પણ કમી હતી. ગગનમિ પોતાના
ગગનમિ પ્રતિ આપ્તના પ્રતિષ્ઠાએ અમૃતના નામે સમારક યોજવું નેત્રએ.

માયુનાન નાયક પ્રમાવશાળી અને કુશળ અભિનેતા તથા દિગ્દર્શક હતા. મુખર્ષ ગુજરાતી નાટ્ય મહગીના
આ નાયકે ધણા નાટકોમાં અભિનય અને દિગ્દર્શન કરીને યશસ્વી કામગીરી ગાળી હતી.

મોહનનાન લાનાજી—આજનમ અને મર્દશીય નટ સાગોપાગ અને સુમર અભિનયના મર્તિમત દષ્ટાત
હતા. તેમની સાથે સરખાની શમય એવા નગે કુનિસામા બડ ઝોજા હજે.

જ્યશકર (સુદરી) અત્યારે આપણી વચ્ચે છે. યુખતવરે પણ રગજીમિના પોતાના નિશાળ જ્ઞાન અને
અનુભવનો સ પૂર્ણ લાભ ગુજરાતને કિસાકપૂર્વક આપી રહ્યા છે. વડો પહેલા 'સૌભાગ્ય સુદરી' મા 'સુદરી' ના
પાત્રમાં આ રતન કમગ્યુ અને વળતા દિવસથી જ તેનો પ્રમાશ વધતો ગયો. સ્ત્રી પાત્રના અભિનયનુ
મૌદર્ અને લાવણ્ય કેવુ હોય તેનો આદર્શ તેમણે દેખાડ્યો. અને જરૂર કરને 'સુરી' નુ ઉપનામ ઉપયુક્ત રીતે
અપાય જ્યશકર અને માયુનાલના યુગને રગજીમિનો એક ઐતિહાસીક યગ ગ્યો હતો.

નટોના થોડા નામોનો નિર્ણય કેવળ પ્રતિક રૂપે જ કર્યો છે. મધ્ય ઘડી મોડી છે ગુજરાતને આગળે એના ને એ જોઈ પાછળી ગયા છે કે જે તેમનું પૂરું અનામન થાય તો ગુજરાતને ખાસી થશે ? દેશના રંગભૂમિ પ્રદેશમાં પોતે અગ્રસ્થાન મેળવે હવે

ગગ્નભૂમિએ સગીતને નાટકના અગ્ર તરીકે પ્રથમની જ અપનાવ્યું હતું, અને એ કારણથી આગળ પડતી મડગીઓએ અનુભવી અને બાહોણ મગીતકારોના સહકાર સાધવા માટે આગ્રહ રાખ્યો હતો. બીજી રીતે ખુબી તો ગગ્નભૂમિમાંથી થોડા પ્રખ્યાતનામ મગીતકારો બહાર પડ્યા હતા. પંડિત વાડીનાનંદનું નામ રંગભૂમિ અને અગીનના ક્ષેત્રમાં મોખરે છે. “યવસાયને અંગે મુખર્ષ ગુજરાતી નાટક મડગીના નાટકોને તેઓ મગી તરીકે દીવાવતા હતા. બીજી બાજુએ પંડિત ભાતખડેડે આથે વર્ષો સુધી ગીતે સગીતના સંશોધન અને વિદ્યાસભા પોતાના જ્ઞાન અનુભવ અને શક્તિઓ વડે મહત્વનો ફાળો આપ્યો હતો. પંડિત વાડીનાનંદ નગખા સગીતશાસ્ત્રી અને સગીતકારનું નામ ગુજરાતે કાયમ કર્યું ઘટે. ગગ્નભૂમિના નર્તન મેત્રમાં મગનાલે નામનું મેગરી હતી મગનાન ગાત્રીય અભિનયના આગ જ્ઞાતા હતા.

ગગ્નભૂમિની વિશિષ્ટતાઓ

ગુજરાતની ગગ્નભૂમિ નવમી પ્રાતીય કે પ્રદેશિક સંસ્થા ન હતી. પરંતુ ભારતીય ગગ્નભૂમિની એક મુખ્ય અંગ બની ગઈ હતી અને તે કમી રીતે અને કેમ બની હતી તેનો વિચાર કરીએ ગુજરાતી લેખકોએ ગુજરાતીમાં લખેના થોડા મુદ્દા નાટકો હિન્દી ભાષામાં વિતરિણ થયા હતા, અને ઉત્તર હિન્દુસ્તાન અને બંગાળમાં ભજવાયા હતા એની સહિતી મને છે આગળ ચાલીને અલીનાયે (પાગને) થોડા નાટકો સીધી રીતે હિન્દીમાં લખ્યા હતા અને મગડી મડગીએ મુખર્ષની મદદ પછ તેને ભજવા હતા ભારતીય ગગ્નભૂમિમાં ગુજરાતને આ એક પ્રમુખનો હિસ્સો.

ગગ્નભૂમિના આરંભ પછી અમુક સમય બાં પાંચી મડગીઓએ ઉર્દુ અને થોડે અંશે હિન્દી નાટકો તરફ પોતાનું વલણ બદલ્યું. માનિંગે પારસીઓ હતા નટો પરંતુ મોટે ભાગે પારસીઓ, નારંગી, મોજક અને થોડા ઈતર જાતિઓના હતા. અર્થાત્ માનિંગ અને નટો ગુજરાતીઓ જ હતા. ઉર્દુ નાટક ભજવતી આ માહોરી સાધન સપત્ત મડગીઓ મુખર્ષ ઉપરાંત અન્ય પ્રાંતોમાં ખુબ સફાર પામી હતી થોડી હિન્દુસ્તાનની નટોર પણ મળી હતી અને એક મડગી-વિદ્યોતિયા નાટક મડગી ચારીવાનાના નેતૃત્વ નીચે ૧૮૮૫માં છે ઈંગ્લેન્ડ સુધી પણ પહોંચી હતી આ દૃષ્ટિએ વિચારતા આપણે માનવું જોઈએ કે ઉર્દુ અને હિન્દી નાટકોની પ્રથા ગુજરાતની ગગ્નભૂમિમાં જ નીકળી હતી અને ગુજરાતીઓએ તેનો પ્રયાગ કર્યો હતો પરિણામે ગગ્નને ભારતીય ગગ્નભૂમિને આ રીતે મમદ બનાવી હતી એમ કહેવામાં અતિસરોમિત નહિ થાય.

ગુજરાતની ગગ્નભૂમિએ બીજા પ્રાંતોના કલાકારોને પણ રંગભૂમિ પૂરતા ગુજરાતીઓ બનાવવાનું સામર્થ્ય કર્યું હતું. મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાંથી કેટલાક નટોએ ગુજરાતી ગગ્નભૂમિ ઉપ ગુજરાતીમાં કામ કરીને ઉત્તર ખ્યાતિ મેળવી હતી દૃષ્ટતામાં અસમર્થતા અને અસ્તંગ નિસાગ મે નામે મમ થયે.

નાટ્યકારોએ પુરાણો, ગમખલ, મગજાત, લોકગાથાઓ અને ઇતિહાસમાંથી મુકળ સામગ્રી લીધી હતી અને સેકેડા નાટકો દ્વારા દેશની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને વાહિન સંપત્તિનો પ્રેક્ષકને પરિચય કરાવ્યો હતો. આની કૃતિઓ નવે સમાનના સમગ્રતા પ્રેમી ઉપ સામાજીક નાટકો પછ તેમજે લખ્યા હતા. દ્રમ્માં કરીએ તો નાટકમાં વસ્તુની ગોષ્ઠમાં તેમજે ખુબ બળિ ખેડી હતી.

ગુજરાતનું લોકજીવન ગ્રામ્ય, મગીન, નર્તન અને દાંતી ભરપૂર છે તેની વસ્ત્ર અને અનકારની મંત્રીઓ પણ અનેખી એ લોકોની વાણી અને જીવન પ્રતિબિંબો વધુ અને લાભિત્ય નૈસર્ગિક હોય તેમ દર્શાવે છે લેખક અને નરોએ ગુજરાતની આ વાણિજ્યતાઓનો ઓપ નાટક ઉપર ચકાસે હતા એ ઉપરાંત અભિનય દૃશ્ય મામત્રી અને પ્રયોગ પાનિ વડે ગુજરાતની રંગમંચને તેનું વિશિષ્ટ મંદર આપુ હતું

ગંગાભૂમિ નવા યુગમાં

એ- રાખત પ્રગતિ અને વિકાસને શિખરે પહેચેની આ રંગમંચ સમયના પ્રવાહમાં પતનના પથે વળી આજે મું ગવચિત્ર એક જ મડગી રંગમંચને ન્યવત્તાથી સમ્પાતરી દેકારી રાખવા સમર્થ હશે નાટકના પુનરુત્થાનના કાર્યમાં કેટલા થોડા વરોમાં નીચી મડગો જોડાયા છે મુમર્ષ, અમનાવાદ વગેરે મહેમોમાં આના મડગો પગભર થઈ ચૂક્યા છે અને મરકેનીમો અને મરાગોથી નાસીપામ ન થતા નેમણે પ્રયોગો નનાનો પ્રગમની આગ્રહ ગણ્યો છે

નાટક પ્રતિષ્ઠા ઉત્તેજન આપના માટ ચોનરૂ પ્રયત્નો થઈ ગયા છે મુમર્ષની દળાપ્રેમી અને પ્રગતિ નીચી મરકાણે મુમર્ષ ગંજમાં નાટક અને રંગમંચને ઉત્તેજન આપના માટે એક સાર્વાંગી યોજના તૈયાર કરી છે અને તેનો અમન કરવો પણ શરૂ કરી દીધો છે આ યોજનામાં લેખન અને પ્રયોગ માટે મોગી રમન ધનામોનો અને ગંજમાં ખુ ની નાટ-શાળાઓની આપનાનો સમાવેશ થાય છે વડોદરાની મહારાજ સારાંગ મન યુનિવર્સિટીએ લનિનકનાઓની એક ખાસ દક્ષા શરૂઆતથી જ આપી છે અને એ દક્ષાને અગે સગીત, નર્તન અને નાટકની કોનેશન નાટકની પદ્ધતિસર શિષ્યા અપાય છે લનિનકનાઓની એક અમમ દક્ષા આપવામાં વડોદરા યુનિવર્સિટીએ પહેલ કરી છે તેની નોંધ આ મંથરે લેવી જોઈએ

એક વખત એવો હતો - કોઈ મડગી કોઈ ગામમાં નાટક મ્વાનો નિશ્ચર કરે તો તેને નાટકશાળાની મગર- એાછી મુરકેનીએ મગતી હતી આજે પરિસ્થિતિ તદ્દન નિપરીત છે સમ્પાત્રો છુ ! છુ ! ગામોમાં જના માટે અને અમુક સમય મુરી ન્કેરા માટ તૈયાર છે પરંતુ નાટકશાળાઓની જગપ છે કેટલી જુની નાટકશાળાઓ ન્યા હતી ત્યા જોવી છે પણ સિનેમાં ધગે મનીને

નાટક વખનારાઓ અને ભજવનારાઓ તૈયાર છે પ્રેક્ષક મડગો પણ મોજૂ છે પરંતુ નાટકો ભજવના દ્યા અને કેમ ? એ પ્રશ્નો ગુજરાતે હવે ગભીરતાથી વિચાર કરવો જોઈએ કેટલાક આવનસપન ગુજરાતી એએ, ગુજરાતની બહાર પણ મોગી રકમો ખરચીને સમ્પાત્રો આપી છે એવા કોઈ સમજનો નાટકશાળાઓ માધવાની પ્રતિષ્ઠા માત્ર કમો તો રંગમંચ ફરીને પગભર થના માડગે આ હેતુ માધવા માટે એક યોજના અને પ્રયાગ માર્ગની જરૂર છે

ખુલ્લી નાટક શાળાઓ માધવાનું વિધાન મરકારી યોજનામાં છે થોડી મ્યુનિસિપાલિટીઓએ પણ એની નાટક શાળાઓ માધવી શરૂ કરી છે ખુલ્લી નાટકશાળા એાછા દરે મોટા પ્રેક્ષક મડગને નાટકો દેખાડી શકે એ તેનો દેખીતો લાભ છે. નીચી સમાજ-ન્યવત્તામાં જનતા મુધી નાટ્યપ્રતિષ્ઠા લખાવી જરૂરી હોવાથી, ખુલ્લી નાટકશાળાઓ ઘણી ઉપયોગી થશે પરંતુ તેમની વચ્ચે ખાસ કરીને આથી મળીએને લાભ સમય મુધી એક જ મંથરે નાટકો ભજવના હોય તો એ માટે અગાઉ હતી નેમ મધ નાટ્ય-શાળાઓ નામના પુનરુત્થાન માટે આવર્યક ગણાવી જોઈએ

રંગમંચના પુનરુત્થાન માટે, ઘણી મરકાઓ પ્રસસનીર પ્રમોગ કરી રી છે હેતુ છે નાટકનું પુનરુત્થાન અને તે મધી મરકાઓનો-ન્યવત્તાથી હોય કે અ નવાથી હોય, આમાન્ય છે જાણ નાટ્યમ-આમાં વેત

અને અવેતન એવા મદ્દે વાનવા સલવાયા કે જે આવા બેબને વાગી મહેવાથી નાટકને પ્રેરણા થશે તે સમગ્ર શક્ય નથી હાનિ થાનો તો સભર દેખાય છે અવેતન મધ્યાના મહાપક્ષમા, પેને માની વીધેની ઉલ્લેખતાના ખ્યાલો પ્રચલિત હોય અને એટલે તરીકાથી શ્રી હોય એવી અનિચ્છનીય સ્થિતિ પણ દેખાય તે અવસ્થાથી મધ્યાહને આવી તરીકાથી એવું થઈ નથી

અવેતન મધ્યાહને, સમમાન ન ગણતા ક્ષત્રમા ખોળી તરીકાથી તત્ત્વો દાખવે છે તો એવી નાટ્યપ્રવૃત્તિને હાનિ થશે નહીં તે તો એ અભિપ્રાય ધરાવે છે કે નાટ્યના પ્રયોગો નિર્મલિન રીતે ગ્રહીત થાય એ માટે મધ્યાહનમાથી હોતી જોઈએ તેનું તત્ત્વ મુલ્યસ્થિત હોવું જોઈએ લોકશાસ્ત્રની નવી અભ્યાસ ગ્યનામા નાટ્યમધ્યાહનેના આયોજન અને તત્ત્વ દર્શક હોય તે અભ્યાસે જોઈતું મુદ્દે છે અમતની માથે તેનું ધડન થશે પણ નાટ્યકારો અને નવે વેતન લેના માટે એટલે અવસ્થાથી મતવા માટે પૂરા અધિકારો અને અન્ય નાગરિકો જેટલા જ અમાનને પાત્ર ગણવા જોઈએ એ તેના સિધ્ધાનનો સ્વીકાર થશે જોઈએ

અર્થાત્ અને અન્તર્યો

આજના પ્રયાગમા આવેના વિદેશી નાટ્યના રૂપાંગે વિનાશનો નિશાન મળ્યા છે અને યાત્રા જોઈએ પાત્રોના પ્રતિપાત્રો દર્શાવે છે કે કે મૌનિષ લેખનની ઉચ્ચતા કાળે વિદેશી મન લેવામા રો વાધો છે માથે એમ પણ કહેનામા આવે છે કે સ્પાતરો ગુજરાતના જીવનને અનુરૂપ થાય તે માટે પૂર્ણ કાળગુણનામા આવે જે દેખીતી રીતે આ દેશીઓ અચ્છા નથી ગુજરાત તથા ભાવની સરકારની પ્રયાગોને અનુમતિ અને મૌલિક નાટકો લખી શકે એના સિધ્ધાન નાટ્યનારો જ ગુજરાતમા છે નહીં પ્રયોગો ખાતર તેમનો મહુમા આપના માટે પ્રયત્નો થયા જોઈએ અને નથી થતા તેનું કારણ કદાચ તેમના ઉપર મેડેની 'અવમારી' ગરબો દોષ દોષ જે પ્રકારના પાત્રો પ્રયાગમા આવી ગયા છે તેમને ગુજરાતી મનાવનાના પ્રયાગો મના જાય ગરબાની મતી નમતા નથી

જાનક સ્પાતરોએ તો મેડે દેખાડી આપે છે કે તમે તેઓ ગુજરાતમા કામ નહીં સમાજની ગ્યના નમ નથી મતા હોય ! કેદવાર એમ પણ કદાચ છે કે આવા સ્પાતરોનું ગુજરાત ક્યા હશે ? કેમ પ્રખર નાટ્યમાત્રી ઉલ્લેખ અથવા નિરન કૃતિને મર્ગરો ગુજરાતી નાટ્ય તરીકે સ્વીકાર્ય તેની સામે વાધો ન હોય, પણ આ અપનાવે એ જ થતું જોઈએ, અને મુખ્ય શક્તિ એ કે નાટ્ય પાત્ર તરીકે પૂરેપૂરું ગરબાની અથવા ભાગીય અને ખરી નાટ્યપ્રવૃત્તિને વેગ આપના માત્ર તો મૌનિષ નાટ્યનેખનને પ્રેરણા આપવું જોઈએ

નાટ્યનો આત્મા ગ્ય છે તેની સફળતા અભિનયથી થતા ઓહીપનથી માપી લેવાય છે કુશળ લેખન પ્રત્યેક દશ્યમા અમુક ગ્યનુ પ્રાધાન્ય ગમીને લિન્ન લિન્ન પ્રયોગો અને પાત્રોના આપાગેમા વિવિધ ભાવોનું વિશાલ દેખે છે ગ્ય વિશાલનું અમતોરણનું અને તેની મર્ગાઓ ઉપર દષ્ટિ ગમે છે પ્રચલિત સ્પાતરોમા પ્રકુસન ઉપર મિશ્ર ભાગ મુલ્યમા આવે છે પ્રકુસનનો હેતુ જેનું એ પ્રકારેજ પ્રેરણાને આપના એમ હોય તો એ પ્રકુસનની હાસી છે

અનુભવી નાટ્યકારો માને છે, અને તેમની માન્યતામા જ સત્ય છે, કે હામ્યનું આવેખા મીઠા એ કદાચ વિશેષ કદિન છે કેટલાક સ્પાતરોમા હામ્યનું વિધાન, તેના મુખ્ય સિધ્ધાનિ અને નાટ્યના નેતિ-મધ્યને ભોગે કદવામા આવે છે આ પ્રથા સત્ય અથવા થઈ જોઈએ નાટ્યનો એ હેતુ પ્રેરણાને ઉત્તર

નાનો, તેમને સન્દારી બનાવનાનો છે એટલે નાટક પોતે જ ઉત્તર હોય અને સરકારીના આદર્શકે હોય ત્યારે જ એ હેતુ સાધી શકાય આ મિદાનની વિરુદ્ધ ભાગ્યે જ ધર્મ ઈર્ષ કવી શકે

યનસાથી* રંગભૂમિના નાટકોને સાહિત્યમાં સ્થાન હોય - નહિ એ પણ એક ચર્ચાનો વિષય નહોતો છે એક પક્ષની એ દલીલ છે કે આવા નાટકો છપાતા નથી એટલે સાહિત્યક્ષેત્રમાં તેમને ધ્યાન ન મળે આનો અર્થ જો એ હોય કે નાટક પોતાને સાહિત્ય તરીકે ખપાવવા ખાતર પુસ્તક આકારમાં દેખાવ આપવો જોઈએ, તો ધર્મપિય રિચાર્ગશીય સાહિત્યકાર એમ નહિ કહે કે જે ઈર્ષ છપાય તે બધું સાહિત્ય કહેવાય નાટકની શૈલીમાં લખાયેલા એના પુસ્તક પણ મળી શકશે કે જેમાં ગિષ્ટતા અને સમ્યક્તાને દોષ નાગીને પાંખોની હબકી વૃત્તિ પોષાના પ્રયાગો થયા હોય જો આના પુસ્તકોના લેખકો પોતાના લેખોને સાહિત્ય તરીકે સ્વીકારવાનો આગ્રહ ગણે અને ઈર્ષ સમગ્ર થાય તો મને લાગે કે સાહિત્યની વ્યાખ્યા જ મનની જોઈએ

અવધાથી રંગભૂમિ ઉપર લખાયેલા અથવા લખવા માટે લખાયેલા નાટકો-છપાય - ન છપાય- હતાપિ સાહિત્ય ન જ બની શકે, આના મનની પાછળ તો કોઈ પૂર્વચક્રના હોવાનો ભાસ થાય છે અનુભવ પછી દેખાયું છે કે કેમકાક એના પણ નાટકો લખવાયા છે કે જેમાં સુદર સાહિત્ય હતું, મુદર કયા વિધાન હતું આવા નાટકો તો છપાવા જ જોઈએ, એ રિગે બે મન ન જ હોઈ શકે

રંગભૂમિના પુનરુત્થાન માટે નાટકો સારી સંખ્યામાં જોઈએ એ વર્તના માળામાં સેવક નાટકો લખવાઈ ગયા હતા અને થોડા છપાયા પણ હતા આવા ઉપનમ્બ સમહુમાંથી સારા નાટકની પસંદગી શા માટે ન કરી ? સાહિત્યમાં નાટક લખનારઓનો એક વર્ગ છે તેમના નાટકોનું અભિનયયોગ્યતાની દૃષ્ટિએ અન્વેષણ થતું જોઈએ આ કામ એક સમિતિને મોપવું જોઈએ આ સમિતિના સંસ્થામાં થોડા રંગભૂમિની જરૂરો સમજનાર સાહિત્યકારો અને રંગભૂમિના સુશિક્ષિત પ્રતિનિધિઓ હોવા જોઈએ અને એની સમિતિ જૂના અને નવા નાટકો કરા પ્રકારના છે તેની તપાસ કરે આ મનઘર્ષા એમ્લુ કહેવું જરૂરી છે કે જે નાટકો પસંદ કરનાના હોય તે બધા નાટ્ય તત્વોથી ભરપૂર હોના જોઈએ, મૌલિક હોવા જોઈએ અને લગ્નની શકાય તેવા હોવા જોઈએ

નાટકમાં સંગીત-ખાસ કરીને ગીત-જરૂરી છે કે નહિ એવો પણ એક પ્રશ્ન ઉપગ્રિય થયો છે ગદ્ય-નાટકોની પ્રથા શરૂ થઈ ત્યારથી તેના પ્રતિપાદકોએ નાટકમાં ગીતો હોવા જરૂરી નથી એવો આગ્રહ ગણ્યો છે આ પ્રથા પાછળ વિચારની મૌલિકતા કેટલી છે એ તો તેના પ્રતિપાદકો બાજુ યુગસતતાના નાટકોમાં પ્રથમથી જ ગીતોને વધી લેવાનું ધોરણ દાખવ થયું હતું યુગસતતાના જીવનમાં જ નવારે રાગ, તાલ અને વ્ય ભરેલા છે ત્યારે તેના નાટકોમાં સંગીત હોય એ ઘટના આભાવિક જ ગણાય

એક પક્ષે દલીલ કરવામાં આવે છે કે ગદ્યમાં ભાવોની અભિવ્યક્તિ ઉપર મર્યાદા રહેતી છે. એટલે ધર્મ પાને અમુક ગ્રંથિતમાં ભાવોના આવેશને માર્ગ આપવા માટે પદ્ય એટલે ગીતને આશ્રય લેવો પડે મને તેમાં ઈર્ષ વળન દેખાય છે ગીત કેટલા, કયા અને કયા પાત્રો માટે યોગ્યતા તેનો આધાર લેખક દર્શ્યોનો અને પાત્રોનો કેટલો વિકાસ કરે છે તેના ઉપર રહે છે નાટક ગદ્યમાં જ હોય એવો નિયમ સ્થાપી ન શકાય લેખ ઉચ્ચ કક્ષાનો હોય પરંતુ આધમ કેવળ ગદ્ય હોય તો એ દોષ છે એમ ન કહી શકાય પણ જો ગદ્યને જ માધ્યમ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે તો મને લાગે છે કે યુગસત અને આખા દેશની કેટલીક અનિહામિ, પૌગણિક અને સાહિત્ય-સંપત્તિને રંગમંચની બહાર જ રાખવી પડે

લોકમંગીતની મર્યાદા

ગુજરાતી ગગનમિત્ર એક ચિંતાકર્મક અંગ છે તનુ સંગીત, એટલે ગીતો આવા ગીતો ધેન્ય ગવાતા હતા હજુ પણ પુખ્ત વયે પહેલેના પ્રેક્ષકો કેટલાક ભાવનાહી અને સુદૃઢ તર્જના વૃત્તા ગાંતોને પ્રેમમાં ગાદ કરે છે આવા ગીતોનું શાસ્ત્રિય તેમનામાં ગેરના સંગીતના તત્વોને આભારી છે આ વિષય ઉપર થોડો વિચાર કરવો જોઈએ ગુજરાતનું લોકજીવન ગમ, તાવ અને વ્યથા ભરેલું છે આ લોકમંગીત જેટલું વિપુલ છે તેટલું જ વૈવિધ્યપૂર્ણ છે અને તેના વડે ગગન પ્રાપ્તિ સંગીતના મેત્રના ગર્વમાં ઉભી મંદ છે

મનુષ્યો, ઉત્તમો નભપ્રસંગો વગેરેના, તેમજ નસ, મન્યા, મગનીના મીતો, ગમ અને તાવના પાયા ઉપર નિર્ભર છે આવા મેકડો ટાળો ગુજરાતની મહામુની કળાસપત્તિ છે લોકો આના ગીતો નૈસર્ગિક અભિ વ્યક્તિ તરીકે ગાય છે અને ગાતા ગેરે ગુજરાતના નાટ્યકારોએ આવા ધણા ઠાળો લઈને નાટકો માટે ગીતો ગ્યા હતા, એટલે પ્રેમકો તેમના તરફ આકર્ષાયા હતા એમ—મગીતને આ ગીતે પ્રચાર પણ થયો હતો

નગીતના ક્ષેત્રમાં લોક-સંગીત અને શાસ્ત્રીય સંગીત એના મેલે પાડનાના આ થા છે, અને ઈતી—વાગ તો એ ગીતે મર્યાદા થાય છે કે જાણે બંને વચ્ચે કઈ પણ સામ્ય ન હોય, અર્થાત્ બંને તત્વ નિગળા ન પ્રેરણા હોય ત્યાં સુધી આની સ્થિતિ આનું રહેશે ત્યાં સુધી ભારતીય સંગીતનું મહત્વ પૂરી રીતે અમલ નહિ શકાય જે સંગીતને શાસ્ત્રીય કહેવામાં આવે છે તેનો એટલે ભારતીય સંગીતનો, સ્વર, રાગ અને તાવના મૂળગત મિલ્લિતો ઉપર પદ્ધતિરૂપે સ્થાપનાનો આરભ થયો તે પહેલાં પ્રાથમિક મામત્રી ક્યાક ડોની નેહ્યે આ મિલ્લિતો ક્યાથી સાપડ્યા તેનું સંશોધન મમત્ર સંગીતની દૃષ્ટિએ અને યથાર્થરૂપે થયું નથી

ગુજરાતમાં લોકમંગીતને અનુસરીને ટાળ શબ્દનો પ્રયોગ છૂટથી કરવામાં આવે છે મારા નમ્ર મન પ્રમાણે નાગ એટલે પ્રથમ તો તાવનું ચોક્કસ અથવા ભાત, અને પછી તેમાં રાગના આદિ અરૂપને આપણે તર્જના નામથી ધિહાણીએ આ તર્જના તાવની ભાન કાયમ રહે તો પણ તેને અનુરૂપ થઈ શકે કે કાચક કે નાગ વ્યભાવથી જ પ્રસારી છે, વનજીવન કે આના દેશી ઠાળો આખા દેશમાં અસખ્ય રૂપે અને તેમને ઉપરોગ શાસ્ત્રીય સંગીતનું પદ્ધતિરૂપે ઉત્ક્રમણ થવા માગ્યું ત્યારે થયો હોય એની હપના સ્વાભાવિક રીતે કરી શકાય કે

કેટલાક રાગોના નામો પ્રાદેશિક છે એટલે માનવાને મારા કાચક મગે છે કે એ નામો અમુક નાણાની ભાગોનિક ઉત્પત્તિના સ્વરૂપ હોઈ શકે આ દૃષ્ટિએ ગુજરાતે સંગીતના વિકાસમાં કેવો હિસ્સો આપ્યો તેના નેનો નિર્ણય કાઢવખને સંશોધકો કરશે લોકસંગીત અને શાસ્ત્રીયસંગીતને એક બીજાથી તદ્દન ભિન્ન માનવા એ મોની ભૂત છે ભારતીય સંગીતનો પાયો ગમ છે શ્રુતિના હિસામે સ્વર-અરૂપમાંથી રાગ પ્રમ અને ત્યારે પગિળે તેના, તેમજ તાવના માપ અને ભતિઓ તથા લયના પ્રમેરોના મિલ્લિતો ઉપર રાગો અને તાનોની ગ્યના થઈ છે અને નીતિ મર્જનનો પણ પૂરો અવકાશ ગેરો છે

લોક-સંગીત અને શાસ્ત્રીયસંગીત વચ્ચે મૂળગત સિધ્ધાંતોની સમાનતા ગેરી છે, અને તે હારી જ નેહ્યે બંનેને તત્વ નિગળા માનીને લોકમંગીતની ઉપેક્ષા કરવાથી સંગીત માને જેટલું નુકસાન થયું છે તેમાં ભવિષ્યમાં વધારો થશે અત્યારે પ્રચલિત શાસ્ત્રીયસંગીત પદ્ધતિરૂપે ક્યાથી મધ્યમ થવા માગ્યું તેની મર્યાદા ન કરતા છે ની થોડી મદીઓમાં તેનો ક્યા રીતે વિભાજ થયો અને ખાસ કરીને ગુજરાતનું તેમાં ક્યા મ્યાન હતું તે આપણે જોઈએ સંગીતના મેત્રના વર્ણનની સમગ્રતા ખાતર શાસ્ત્ર મ્યા અને પ્રયોગ એવા વિભાગો ડ મગ છે

ગાત્રીયસંગીતનું ક્ષેત્ર

ભાનવીય જગાઓની એક નિશિષ્ટતા એ છે કે તેમનું નિયમન કર્યા માટે સિદ્ધાંતો અને રાજ્યોના ખાસ ગ્રંથો ગ્રંથો છે સંગીતજ્ઞાના શાસ્ત્રના ટેન્ડાડ ગ્રંથો ગ્રંથો છે ઘણા હજી અપ્રમિલ રહ્યા છે આવા ગ્રંથોના લેખકો, એટલે મંગીતશાસ્ત્રીઓના એક વર્ગની પગપા ચાલી હતી આ લેખકો જાતે ગાયકો કે વાદ્યો હતાં યા નહિ એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી આ પ્રજ્ઞાનિકાનું લાભાપી પંચાંગ એ આપું મંગીત તેના મળગત સિદ્ધાંતો ઉપર નિર્ભર રહ્યું છે અને પોતાની નુકતા જાગી શક્યું છે જે કઈ અંતિહાસિ-માહિતી મળી આવે કે તે જોતા ખાતરી થાય કે કે નાજીય ગ્રંથોના લેખકો ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશોમાં થયા હતા અને એ પ્રદેશોમાં ગુજરાત પણ હતું

મંગીતશાસ્ત્રના આના ગ્રંથો મુખ્યત્વે સમ્પૂર્ણ ભાષામાં ગ્યાયા ઇ ભાષાની આ રીતે મ્યાના હોવા જતા પણ શાસ્ત્રકારો વચ્ચે વિચ્છેદ થયો ન હતો મંગીતકર્તાએ તેના સિદ્ધાંતોના માર્ગ ઉપર જ પ્રગતિ કરી હતી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે નાનાગંગે શાસ્ત્રને પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારીને તેને માન આપ્યું હતું અમ્ય જતા એટલે આશરે તેમની સગી સંગીતના જ્ઞાનના પ્રચાર માટે અથવા સંગીતકારોને વિશેષ માર્ગ-દર્શન આપના માટે શાસ્ત્રના ગ્રંથો અવિન ભાષાઓમાં રિતીર્ણ કરવાની પ્રથા શરૂ થઈ હતી નજ ભાષામાં આના થોડા મુદ્દા ગ્રંથો લખાયા છે આટલી અગત્ય હોવા છતાં પણ કેમકે અઢીમો કે ત્રણમો વર્ષ સમ્યાનમાં શાસ્ત્ર અને ગ્યાનો વિચરે થયો છે

ના-રિભાગમાં ગંગો અને તાવોની ગ્યાના અને ગેય-કાન્ધ પ્રમધની રચના લેરી જોઈએ નીની રાગો અથવા તાવોની કાપના કરવાની પ્રતિષ્ઠિ વંચાથી રિધિય રહી છે અત્યારે લગભગ નામશેષ છે એ ઉપરાંત એની પણ માન્યતા પ્રચલિત છે કે જે કઈ ઉપનયન છે તે અતિમ છે અથવા તેમાં સંગીત પગકાષ્ઠાએ પહોંચ્યું છે પ્રમધ-ગ્યાનાની જવાનો આશરે તેમની સદી પછી ખૂબ વિકાસ થયો હતો આ શ્રેણીના જનાકાને શાસ્ત્રમાં વાગ્યેયમગ નામ આપ્યું છે જા ચ-રચના કરે તે મરિ ખરો, પગતુ સંગીતકરિ નિરાજો તેની નિશિષ્ટતા એ કે જાતે કરિ હોવા ઉપગત મંગીતના અથવા મંગીતનો પૂર્ણ જ્ઞાતા હોય અને તેની ગ્યાનાઓ તાન અને ગંગમાં જ નિમજ્જ થયેની હોય

મંગીતમાં આવાપ એક ગાન પ્રકાર છે કે જેને લૂ નકરુ સંગીત, કવિતા વગરનું ગંગગાન કહ્યું છે, અ ગાનપ્રકાર કહિને છે તેનો પ્રચાર પણ ઘણો ઓછો થઈ ગયો છે આમાન્ય સંસ્કૃતિના પ્રેક્ષકો માટે રાગ અને તાલ સાથે કવિતાનો મેળ જરૂરી હોય છે મળી આવતી પ્રાચીન ગ્યાનાઓ ઉપરથી અનુમાન કરી ગકાય કે અમખ્ય પ્રમધોની ગ્યાના એ નહીં અઢીઓના ગાગામાં થઈ હશે

૨૮ની ઇ એક સદીઓમાં સંગીતનો સુવર્ણયુગ હતો કેમકે તેની પાછળ સ્વાગ અને દેવમંત્રિ બંનેનું પ્રમળ પ્રોત્સાહન હતું આ યુગમાં શાસ્ત્રના ગ્રંથો સમ્પૂર્ણમાં તેમજ ભાષાઓમાં લખાતા ગ્યા એથી વિશેષ વાગ્યેયકારો અને ગાયકો મોટી સંખ્યામાં થયા હતા વજાખરા વાગ્યેયકારો જાતે જ ગાયકો હતા દંડાલ તરીકે હરિદાસ મહારાજ, બેનુ તાનમેન, સુદાસ આ થોડા નામો મત્ત થશે

આ અગામાં સંગીતની મુખ્ય શૈલી ધ્રુવપત્ની હતી એટલે વાગ્યેયકારોના રચના પ્રમધો મોટે ભાગે ધ્રુવપત્તા-પમ્પવાજ ઉપર વગડતા તાવોમાં ગ્યાયા હતા વૈજ્ઞન સપ્રાપ્તમાં થયેના ભક્ત-મંગીતકારો અને રાજ્યસ્વામીના તાનસેન ગ્રંથો અમર્ષ સંગીતકારોએ હજારો પ્રમધો ગ્યા હશે અને તેમાંના ટેન્ડાડ અત્યા-પણ મંત્રિની પ્રયાનુ અનુસરણ કરના ખીર્નકારો અને ધ્રુવ-ગાયકો ગાય છે અને ધ્રુવપ તથા વમાગ ગાયકોના મૌર્યનો આર્ચિના પ્રધાર મંગીતસભામાં અને ગેડિયો ઉપર ને કે

વાગ્ગેયકારોની પ્રમાણિકતાઓમા ગુજરાતે મહત્વનું સ્થાન મેળવ્યું હતું. મહત્વ નામ તો મુખ્યમંથ્ર છે મુખ્ય દગ્ગામા પણ ગુજરાતના થોડા વાગ્ગેયકારો અને ગાયકોને માનભર્યું સ્થાન આપવામા આવ્યું હતું એની માહિતી આપે છે ગુજરાત ઉપર વૈષ્ણવ મપ્રદાયનો ખૂબ પ્રભાવ પડ્યો હતો અને તે અઘાપિ સારા પ્રમાણમા ચાલુ છે. પશ્ચિમામે વૈષ્ણવ મપ્રાણની મગીત તથા નર્તન અને ઝાળાની પ્રથાઓની અમર પણ ગુજરાત ઉપર મારી રીતે પડી છે

વૈષ્ણવ મપ્રદાયના ભક્ત કવિઓમા નગસિંહ મહેતાનું નામ મુખ્ય છે તેમને તથા બીજા ભક્તોને માહિત્ય સમાગમા એવળ કવિઓ તરીકે જ પિગણુનામા આવ્યા છે, મગીતકારો તરીકે નહિ નગસિંહ મહેતાએ મ'હાર ગાયો અને વગસાદ પડ્યો તેને દત્તકથા માનીએ તો પણ થોડો વિચાર કરવો વડે જો માન મળેથી જ તે વગસાદ લાવી શકત તેમ હોત તો તેમણે ગદ્યનો આશ્રય લીધો હોત તેમને ગાવાની જગત જ ન મળી હોત તેમના આ ગાનનું મામર્થ્ય તેના સગીત, એટલે મ'હાર ગગ અને તાવમા હતું જે ભક્ત મ'હાર ગાદનો વગસાદ લાવી શકે તે ખરેખર અદ્ભુત મગીતમા અને નાયક હોઈ મદે જા પણ નગસિંહ મહેતા માન મેળવે જા છે

સ્થાના અન્ય ભાગોમા પણ આ ઉત્તરવન યુગના ભક્ત સગીતકારોની આજ દશા થઈ છે હિંદી નાહિત્ય મલાઓ અને સમેવનોએ સુદાસ, નરદાસ જેવા પ્રખળ વાગ્ગેયકારોને માન કવિઓ તરીકે પિગણુના જે અને તેમની કૃતિઓ રાગ અને તાન વિના ઠવિતા રૂપે ગાવાની રૂઢિ પાડી કે બીજા તરફ સગીતકારોના મડળોમા પણ તેમની વાગ્ગેયકારો અને ગાયકો તરીકે મિત્રકુલ કદર થઈ નથી મુખ્ય કાગળ એ છે તેમની ગાયકી હતી મુવપન અને ધમાર શૈલીની અને તેમની કૃતિઓ પણ એજ ગાયકીના તાવોમા છે ઉત્તર ભાગતમા અત્યારે મગીત ખયાવ પ્રવાન હોનાથી અન થોડી પાઠવી સદીઓના પણ ઇતિહાસ તરફ દુર્લભ હોનાથી મહાન વાગ્ગેયકારો અને ગાયકો કે જેમના નામો મગીતના ઇતિહાસમા મુખ્યભૂમિકે લખાવા જોઈએ તેમની ઉપેક્ષા થઈ છે

એથી વિપરીત સગીતસમાજમા કાર્ધ વાગ તેમનું અપમાન પણ થાય છે સુદાસન સખાના પ્રમન્દ્યા અમય અપ કે ધીમા તિતાલમા હોવા છતા તેમનું મૂળ અવસ્થ નહિ પિગણુના તેમને દાસ કે કેન્દ્રમા ગાવામા આવે છે, અને પછી આવા પ્રમન્દ્યોને અમે સગીતમા એસારીએ છીએ, એવો દાવો કરવામા આવે છે ભક્તિમાર્ગના વાગ્ગેયકારો અને ગાયકો તરફ દેખાડવામા આવતા દુર્લક્ષન બીજા કાગળ, સગીત-સમાજમાં એક એની માન્યતા પ્રચલિત છે કે સગીતનું કેન્દ્ર રાજદગ્ગામા હતું એટલે દગ્ગારી કથાકારો જ મગીતકારો કહેવાય. આ માન્યતા ખરેખર વિચિત્ર છે તાનમેળના મગીતને નહિ જાણનાર ગવૈયાઓ પણ તેમને મહાન સગીતકારો તરીકે મીકારે છે, વ્યાગે સુદાસ અને ગોવિન્દદાસ કે જેમના પ્રતિ તાનમેળ પોતે ખૂબ આદર ધરાવતા હતા તેમને ભજનો બનાવનાર માને છે ખયાવ અને હુમરી મગીત મદેવાય ન્યારે ઉચા તાવોમા ગાયેવા પ્રમન્દ્યો ભજનો કહેવાય આરી છે મગીત-મગાગની ધટનાઓ

કવાનો પ્રમાણ એક અને અવિશાન્ય હોય છતા સમયના વહેણ સાથે તેની શૈલીઓ બદલાતી ગદે એ તેની પ્રકૃતિ છે અન્યારે અજ્ઞાન અથવા દુરામહના કાન્હે લમલમ પ્રત્યેક ક્ષેત્રમા અમુક જ શૈલીને સમગ્ર દયા તરીકે ઓળખવાના પ્રયત્નો થાય છે આની પ્રવૃત્તિ મગીતની દુનિયામા પણ ચાલી રહી છે કેટલાક મગીતકારો અને તેમને લીધે શ્રોતાઓ દર માન્યતા ધરાવે છે કે ખયાવ એટલે ઉત્તર ભાગનું અમર મગીત ખયાવ ગાયકી વિશેષ પ્રસાગમા છે આ વાત જાણીતી છે પરંતુ મુવપન, ધમાર દેખાડમરી આ

શૈલીઓ પણ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં ચાલુ છે. અને ખંધી શાસ્ત્રીય સંગીતનો શૈલીઓ છે. ખયાલ કે ધ્રુવપદ સંગીત ખરું, પરંતુ સમગ્ર સંગીત નહિ. જો એક જ શૈલીને આવી કલા તરીકે આગળ ધપાવવામાં આવે તો દેખીતું છે કે સંગીતનાં બીજાં સ્વરૂપોને હાનિ થાય, સંગીત ખંડિત થઈ જાય.

સંગીત એટલે માત્ર અને બળવત્તું અને તેમાં જ તેની પર્યાપ્તિ. આ માન્યતા જૂન ભરેલી છે. કલાની પાછળ શાસ્ત્રની પીઠિકા એટલી તો શિથિલ થઈ ગઈ છે કે કેવળ પ્રયોગને જ કલા માની લેવામાં આવી છે. શાસ્ત્ર અને કલાના થયેલા વિચ્છેદને પરિણામે કલા યાંત્રિક બની ગઈ છે. સંગીતના અભ્યાસક્રમ ઉપર પણ જૂન ભરેલી માન્યતાઓની અસર થઈ છે. શિક્ષાનો આરંભ શૈલીથી થણે બાળે ખયાલથી થાય છે. શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસ તરફ ઉદાસીનતા રાખવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓનું દષ્ટિબિન્દુ આ રીતે શાળામાં જ સંકુચિત થઈ જાય છે. અને પરિણામે તેઓ કલાને યંત્રવત્ માનના થાય છે અને એકાદ શૈલી અને તેના મર્યાદિત તાત્ત્વોમાં જકડાઈ રહે છે.

આ યુગમાં સંગીતને હવે જનના મુંઢી પહોંચાડવું પડશે. અભ્યાસક્રમમાં પણ એવાં પરિવર્તનો કરવાં પડશે કે જેનાથી વિદ્યાર્થીઓનું દષ્ટિબિન્દુ વિસ્તૃત થાય અને તેમને કલાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મળે. સંગીતના સામાન્ય જ્ઞાનનો પ્રચાર સમાજમાં થવો તેટલો જ જરૂરી છે કે જેથી શ્રોતાઓ સમજપૂર્વક સંગીત સાંભળે. શ્રોતાઓની માગણી સંગીત સાંભળવાની હોવી જોઈએ. માત્ર ગવૈયાઓને સાંભળવાની નહિ !

કેળવણી અને સંસ્કાર વિભાગ

: श्री. लालबहादूर श. देसाई :

શિક્ષણ અને સાહિત્યને જીવંત સંબંધ હોઈ સાહિત્ય પરિવર્તની પ્રવૃત્તિઓમાં શિક્ષણને અગત્યનું સ્થાન મળે એ ઉચિત છે, અને સાહિત્યકાર ન હોવા છતાં મારા જેવાને પણ આ સાહિત્યકારોની દુનિયામાં સ્થાન છે તે એજ દૃષ્ટિએ હોઈ શકે. શિક્ષણને સાહિત્ય સાથે કેટલો ગાઢ સંબંધ છે એના પ્રમાણરૂપ આજનું આપણું સમગ્ર સાહિત્ય લેખી શકાય. યુનિવર્સિટીઓની સ્થાપના થતાં આપણે અંગ્રેજી સાહિત્યનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો અને એ અભ્યાસે આપણા ગદ્યવિશ્લેષણમાં સારો સરખો ફાળો આપ્યો. આપણી કવિતાનાં વિવિધ અંગો પણ એ જ અભ્યાસમાંથી ધરાયાં અને એ રીતે આપણા સાહિત્યનું સર્જન થયું. પરંતુ એ આપણું સાહિત્ય ખીણ બાવાઓની સરખામણીમાં આપણને સંતોષ આપે એવું છે કે કેમ, જગતનાં ખીણ પ્રગતિશીલ રાષ્ટ્રોના સાહિત્યની સરખામણીમાં આપણું સ્થાન ક્યાં છે વગેરે પ્રશ્નોની ચર્ચામાં હું ઊતરવા માંગતો નથી. આ જ સંમેલનમાં સાહિત્યનો એક સ્વતંત્ર વિભાગ છે અને ત્યાં એ પ્રશ્ન કદાચ ચર્ચાશે પણ ખરો, પરંતુ એક વાતનો નિર્દેશ ક્યાં વિના રહેવાનું નથી કે આપણું જે સાહિત્ય ચાલે છે તેમાં રહેલી પ્રેરણા આપણા અનુભવ ઉપર ચ્યાયેલી નથી પણ અન્યના અનુભવ ઉપર ચ્યાયેલી હોઈ જોષ્ટ્રએ તેટલી પ્રાણવાન બની નથી. આપણા સાહિત્યમાં રહેલું પ્રેરણાબળ પશ્ચિમના સાહિત્યમાંથી મળેલું હોવાથી એ જોષ્ટ્રએ તેટલું અમરકારક નીવડ્યું નથી.

હવે આપણા સંમેલનના આ વિભાગ જે કળવણી અને સંસ્કારનો છે તે ઉપર આંધુ છું. કળવણી અને સંસ્કાર નામ સ્પષ્ટ છે. કળવણી અને સંસ્કાર વચ્ચે શો સંબંધ છે એ સ્પષ્ટ કરવાનો મોહ હું છોડી શકતો નથી. મુગ્ધતાના સંસ્કાર-અટકારમાં ધણીયે મુખ્ય યા મૌન્ય પ્રવાહોએ કામ કર્યું છે એ સાચું છે. સાહિત્યસંજ્ઞામાં કાવ્ય, નવલકથા, નવલિકા અને નાટકો તેમજ અનુવાદોએ પોતાનો ફાજો આપ્યો છે; કેટલાયે શિક્ષકોએ અને શિક્ષણકારોએ એ સંસ્કારને જાગૃતિ અને જગા આપ્યાં છે. સમાજ સુધારકોએ એમાં પ્રાણ રેડી એનું સર્જન અને પોષણ આગળ ધપાવ્યું છે છતાં એ સંસ્કારો હજી જોડે-એ એટલા પ્રાણવાન જન્યા નથી; એમાં તેજ અને એજસ પૂરવાની જરૂર છે એમ તો સૌ કોઇને લાગશે.

હાલના આપણા સમાજની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિના અનુસંધાનમાં કેળવણી અને સંસ્કાર એ બન્નેનો પરસ્પર સંબંધ વધુ પૃથક્કરણ માગી લે છે. પ્રથમ એ કહે છે કે કેળવણી સંસ્કાર ઉપર અવલભે છે કે સંસ્કાર કેળવણી ઉપર અવલભે છે. વળી સંસ્કાર અને કેળવણી બન્નેનો કયો અર્થ ધરાવવો એ પણ એક પ્રશ્ન છે. કેળવણીનો આપણો ખ્યાલ આજે તો નવો અસરજ્ઞાન ઉપર જ ગંધાયેલો છે. જે માતૃક મોટા મોટા નિબંધો લખી નાળું. મોટાં મોટાં વ્યાખ્યાનો આપી જાણે, પોતાના વિચારો—મોટે ભાગે પારકાના વિચારો—અરખાતિ બાપામાં કર્દા. જાણે તે કેળવાયેલો કહેવાય. વળી, આજના સમાજમાં તો પૈસાવાળો એ કેળવાયેલો કહેવાય એટલે કેળવણીનો અર્થ બાપાપ્રદર્શન અથવા પૈસા એ સ્થિતિ ધરાવે છે. કેળવણીની સાથે વર્તનનો જે સંબંધ છે તે ખંસાર્થ જવા માંડેલો છે અને છતાં વિચારશીલ પુરુષો કેળવણી અને રીનમાતનો સંબંધ જોઈ શકે છે. જેનામાં સુષક રીતભાત આવી નથી તે શીખેલો હોવા છતાં એને આપણે કેળવાયેલો કહેતાં અચકાએ છીએ. એનાથી ગ્રહણ, જે કોઈ માણસ શીખેલો ન હોય છતાં સુષક રીનમાત જાળવેલો હોય. સુષક વર્તનવાળો હોય તે એક અંશે આપણે એને કેળવાયેલો કહીએ છીએ.

આ તો વર્તનની વાત યાદ. વાણીની આખનમાં પણ એવું જ છે. કેટલાક માણસો મુશિક્ષિત હોવા છતાં ગમે તેવા સમાજમાં અસભ્ય ભાષા બોલતાં અચકાતા નથી. પ્રાંતીયતાના એકા હેઠળ અશ્લીલ ભાષા બોલે જ જાય છે. એમને સભ્ય અને અસભ્ય ભાષા વિશેનું જ્ઞાન જ હોતું નથી એમ કહીએ તો ચાહે. એ આખનમાં એઓ નિર્લજ્જ હોય છે. એવા માણસોને આપણે અણધાર્ય અથવા અવિનયી કહીએ છીએ. કેટલાક થોડો સંયમ વાપરી સ્ત્રીઓ અથવા પૂજ્ય માણસોની વચમાં અસભ્ય ભાષા બોલતા નથી, છતાં સરખેસરખામાં અસભ્ય શબ્દો વાપરવામાં આનંદ માને છે. એવા માણસોની વાણી કેળવાયેલી છે એમ તો આપણે ન જ કહી શકીએ. એનાથી પણ વધુ સંયમ દાખવનારા ખાનગીમાં, સરખેસરખામાં કે સમાજમાં અસભ્ય ભાષા બોલે નહી, પરંતુ અસભ્ય ભાષા એમના મનમાં આવી જાય અને અનિશ્ચય સંતાપમાં હોય ત્યારે એવા શબ્દો એમની વાણીમાં આવી જાય. એવા માણસોની પણ વાણી કેળવાયેલી નથી એમ કહેવું પડે. એથી એકદુઃ, એવા કેટલાયે નિરક્ષર માણસો છે કે જે અસભ્ય શબ્દો વાપરતા નથી. હા, કદાચ એમની વાણી પ્રાકૃત શબ્દોથી ભરેલી હોય, પણ એમાં અસભ્ય શબ્દો તો ન જ હોય. એઓ શિક્ષિત ન હોવા છતાં કેળવાયેલા છે એમ તો કહેવું જ પડે.

આજે તો આપણે કેળવણીને શિક્ષણના અર્થમાં જ લઈએ છીએ. શિક્ષણ નવી માહિતી આપે, નવું જ્ઞાન આપે, અને એ જ્ઞાન ધણુંખરું પરાક્ષ જ હોય. ચોપડી મારફત કે શિક્ષકની વાણી મારફત. સ્વાનુભવનું એ જ્ઞાન ન હોય એટલે મોટે ભાગે એ પંડિતેયું જ્ઞાન હોય. અર્થ પંડિતેયું જ્ઞાન મેળવેલા માણસો સમાજમાં કેળવાયેલા ગણાય ખરા, પણ એ સાચા કેળવાયેલા નથી, કારણ એ જ્ઞાનથી નીપજતું જે વર્તન જોઈએ તે એના સ્વકાવમાં આવે કે કેમ એ શંકા ત્યારે એ શિક્ષણને પ્રત્યક્ષ વર્તનમાં ઉતારવાની એનામાં જિજ્ઞાસા હોય, એ જિજ્ઞાસા એ પાર પાડે ત્યારે એનામાં સંસ્કાર બંધાય. એટલે કેળવણીથી સંસ્કાર બંધાય. પરંતુ કક્ષત સંસ્કાર બંધાય એ પૂરતું નથી. એ સંસ્કાર કેવો છે એ જોવું પડે. સંસ્કાર જો સમાજોપયોગી હોય અને નીતિવિહોણો ન હોય તો જ એ સાચો સંસ્કાર. ચોરી કરવાનું કે ખિસ્સાં કાપવાનું શિક્ષણ એના મેળવનારને ચોરી કરવાનું કે ખિસ્સાં કાપવાનું વર્તન કરવાનો સંસ્કાર આપે. પણ એ સંસ્કાર નીતિવિહોણો હોવાથી ન ખપે. નીતિવિહોણું શિક્ષણ નીતિવિહોણા સંસ્કાર આપે તો એ કેળવણી નીતિના વિચારથી અલગ પડી જાય. એવા સંસ્કારથી મનુષ્યનો વિકાસ ન સંધાય. જે કેળવણી મનુષ્યના વિકાસને માટે જોઈતા સંસ્કારો ન આપે, જે નીતિના વિચારોથી અલગ હોય, જે નીતિવિહોણા વિચારો અને વર્તન આપે તે સાચી કેળવણી ન કહેવાય. કેળવણી લીધેલા માણસ જ્ઞાનની સાથે નીતિ, જનહિત, ઉપયોગિતા વગેરેના વિચાર કરે, કેવળ જ્ઞાન કે વાણીનો વિચાર ન કરે. એ ઉપરથી એમ કહેવું પડે કે જેનાથી જુદી જુદી દિશામાં મનુષ્યનો વિકાસ સંધાય અને એ વિકાસ નીતિવિહોણો ન હોય, એ વિકાસ જનહિતનો હોય, એ વિકાસની ઉપયોગિતા સમાજ સ્વીકારે, તો જ એ કેળવણી કહેવાય. એનાથી મનુષ્યનાં શરીર, વાણી, મન, દેવ, લાગણી, શુદ્ધિ વગેરેમાં વ્યવસ્થિતતા આવે. મનુષ્ય કે મનુષ્યના વિકાસનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં જ્યાં જ્યાં અવ્યવસ્થા હોય ત્યાં વ્યવસ્થા લાવી શકે એ કેળવણી કહેવાય અને એ દ્વારા મેળવેલાં વ્યવસ્થિત શરીર, મન, વાણી અને કર્મવાળાને આપણે સંસ્કારી કહીએ. એ ઉપરથી સમજશે કે કેળવણીથી—સાચી કેળવણીથી—સંસ્કાર બંધાય છે. એટલે કેળવણી સંસ્કાર ધરાવતી એક ચાવી છે.

ખીછ રીતે જોતાં, જ્યાં સંસ્કાર છે ત્યાં સાચી કેળવણી એની મેળે જ આવી શકે છે એમ કહીએ તો પણ ચાહે જ. હા, એ કેળવણી વાણીની અને અક્ષરની નહીં પણ વર્તન અને સ્વભાવ, મન, ચિત્ત, સંયમ અને વ્યવહારુ શક્તિની તો ખરી જ. ઘણાંયે કુટુંબો જિનકેળવાયેલાં છતાં ખાનદાન, ઉદાર મનવાળાં, પારકાનું મન પારખનારાં અને પારકાનો વિચાર કરનારાં જોઈએ છીએ, અને ત્યારે આપણને સ્વાભાવિક એમ થાય

છે કે આમને ટાણ મિનક્રમવાયેલા કહે એના કુટુંબમાં સન્ક્રાન્તિ છે, એમનામાં પવિત્ર જીવનની ન્યાયાવિન્યા છે, એમની અમુક નમિત્તઓનો સુન્દર અને પરમપ્રાપ્તકૃપા વિષય આપમેળે જ થયેલો છે, એમાં મર્મ માચી નક્કિઓનો સુમેળ છે

આમ બન્ને બાજુથી જોતા જાણશે કે કેળવણી સન્ક્રાન્તે લીધે છે અને નહીં સન્ક્રાન્ત દ્વારા લીધે મધ્ય છે અને નથી બધાતા બન્ને એકબીજા ઉપર અવનમે છે બન્ને એકબીજાના પૂરક છે એ સગીન અને તો બીજાને સગીન બનાવે કેળવણીનો અર્થ આપના એક અંગ્રેજ જેમણે ક્યું છે કે કેળવણી એટલે પરાપૂર્ણ મજેના સન્ક્રાન્તે પોષણ આપનાર મનિત, કેળવણી એ સન્ક્રાન્તે પોષે અને એ સન્ક્રાન્તે સગીન બને એ વક્ષમાં મળે બીજું કાંઈ ન હોય તો કેળવણી વાસ્તવમાં મજેના સન્ક્રાન્તે નીચા તો ન જ પાડે જો કોઈ પણ કાણે એ નીચા જવાનો ભય ઊભો થાય તો જરૂર કેળવણીમાં બામી છે એમ કહેવું પડે

આજની આપણી કેળવણી તરફ દૃષ્ટિ કરતા મીનની “ભરી મયે હસ, પિજળ પડી તો ન્યું” શબ્દો પકિત થા- આવે કે યુગયુગ નર્મદે કહેલી “મની યુગ્મત” નું ક્યાયે દર્શન થતું નથી મરી યુગ્મત નવું ગૌત્વ અને યુગ્મતનો “અમળા નાબી ગ” પ્રકાશીત દેખાય કે આજે તો નર્મદ મરે જો સન્ક્રાન્તે પોષણી સન્ક્રાન્તો નધિયાગ મની મયેની દેખાય છે

આપણને વ્યવહારિક પ્રશ્ન થાય કે આપણાં ભાષા, આપણાં શિક્ષણ અને દેશમાં આપણાં સન્ક્રાન્ત યજ્ઞ આમ કેમ સુકાતું જતું હશે આ પ્રશ્નના ઉકાર માટે આપણે જૂનાજાના મનાવોનું પૃથક્કરણ કરવું પડશે આ પૃથક્કરણ કાળી વખતે આપણાં ઇતિહાસની આસપાસ પથમયેલી કમ્પિન ક્યાઓ દૂર મરી પડે અને સાચી વિજ્ઞાનપદ્ધતિથી હકીકત તપાસી જોઈએ એમ ક્યાથી આપણને સાચા નાજો જરૂર અને એ દૂર કરનાના ઉપાયો પણ જરૂર આવશે

આપણે ઇતિહાસને વૈજ્ઞાનિક દેખે ન તપાસતા આપણી સન્કૃતિનો માન ખ્યાલ મરી એનો આશ્રય થઈને જ બેસી રહ્યા છીએ આપણે જૂની મયા છીએ - સન્કૃતિનો પ્રવાહ હોય કે અને એ પ્રવાહ ચાલુ હોય તો જ સન્કૃતિ અને એ મારફત મળતા સન્ક્રાન્તે સગીન રહે આપણે તો સન્કૃતિની આજુબાજુ પાયા માધી છે, અને એના પ્રવાહને મધિયાગ બનાવી દીધો છે અને તે મજેને આપણે પ્રાચીન સન્કૃતિનો આશ્રય લીધો છે અને વર્તમાન પરિસ્થિતિ પર દૃષ્ટિ ફેરી પ્રાચીન સન્કૃતિને યાદ કરી ક્રમ અદ્વિતીય કરીને જ બેસી રહ્યા છીએ એને પગિણાએ આદર્શ અને આશ્રય વચ્ચે એક મોડી ખીસી જોની થઈ કે આપણી દરેક સન્ક્રાન્તમાં આ ખીસ-આ મરખીસ-દેખાઈ આવે છે, પડી એ સન્ક્રાન્ત મરફીર હોય, માર્માન્તિ હોય કે દૈશિક હોય જે કેળવણીના પાયા ઉપર સન્ક્રાન્તિની ઇમાનત ચાલી નમય તે કેળવણીમાં પણ આશ્રય અને આશ્રયને સેતુ આપણે બાધી શક્યા નથી સાચી કેળવણી તો સન્ક્રાન્ત-અકાન્તી ચારી છે સાચી કેળવણી સમાજના પાયાની સન્ક્રાન્ત હોય એ પાયાને મરજૂત બનાવેલો, એને વ્યવસ્થિત મખવેલો, એ મમ આપણાં કેળવણી મારોનું અને સમાજ-સુધારકોનું છે આ પાયામાં બિધર્મ લાગે તો સમગ્ર સમાજમાં બિધર્મ લાગવાની છે એ નિર્વિવા- છે હકીકત તપ્ત મામાન્ય છે એકને પગ દેખાય એરી કે અને જો એ માનવના આજની ઉપેક્ષાકિત ચાલુ જ છે

કેળવણીનો વ્યાપક અર્થ નથી એ તો એ શાળામાં અપાતુ શિક્ષણ નહીં પણ મજેનો અને અનુભવમારી બાળકમાં નેહી સાચી મરજ શક્તિને બહાર લાવરી તે દેશમાં માગેકોનો મર્યાગી વિશય માર્યો તે આજના તો કેળવણીમાં એ પ્રકારન યત્રીચ્છુ ચારી મય જ અને આપણાં માનવ જડ મની મય કે ને યત્રીચ્છુથી

માનવપુષ્પ ઢીંચે ન ખીને માગતો તો ઊગતુ ફૂલ છે અને એ ફૂલમાંથી જ સુદૃઢ રૂઝ મળવાનુ છે એ રૂઝ તો ત્યાર જ મળે છે ત્યાર એ માગતોડ ઉપર સપૂર્ણ મગ્ન-સિયન થાય એ સિયન વિના બાળ-ઠોડમાંથી નીકળે વિશાળ વૃક્ષ જીવુ થાય જ નહિ એ સિયન વિના તો માગતોડ ફૂડળાઈ જાય અને એમાં મેડેની મરી શકિનઓ મિનપાગરી મરી જાય, અનોખ પણ થાય એને આજના કેમરણીકારે તો સાચા નત્વ-શક્તિ તરીકે જ્ઞાન અને અનુભવનો મમ-નય મધાય એ જોવુ જોઈએ કેમરણીકારે પોતાના આદર્શનગના નેનનેના ખ્યાન ન ગખના હાલનો સમાજ બના સામુહિક જીવનનુ અનિત્ય દરેક વ્યક્તિના પરિશ્રમના અગ્નિસપ્તના સમય ઉપર આધાર રાખે છે તેના સમાજનો ખ્યાન ગખવો જોઈએ એ સમાજને પૂ મગ્નતાઓ માથે જ નિરનાગયણ મ્હો છે એ નિરનાગયણનો સાક્ષાત્કાર મગનના યુગપુરો આપણને નાપીયતાની પાયાની કેમરણી સીધી છે એણે ઇતિહાસની નીનુ ચોચ પરિમાર્જન કરી આપણને બતાવ્યુ છે - સમાજનુ અનિત્ય ઉપના ચળે, ઉજ્જગિયાન ટાંચે સિક્ષિત બનાવનાથી ટકશે નહી, પરંતુ શ્રમજીવીના શ્રમમાંથી ઉદ્ભવતી કેમરણીમાંથી ટકી મ્હો એ જ કેમરણી સમાજની સમૃદ્ધિના વાસ્તાને ટકારી ગખશે અને એની કેમરણીના પરિપાકે દિદુન દર બાળક ભરિખ્યા સમાજનો મોજે રહેનામા, સમાજ પ્રયેની પોતાની જનાનરી અના કરામા, સમૃદ્ધિના મગેના વાસ્તાને વધારે ઉત્તમ કરના સકિત મગવશે આજની આપણી પુનઃસંસ્કારી કેમરણીએ આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા આણી, આપણી માનવતા હરી લઇ ભાઈભાઈ નચે વહુતા જીવી મરી, એકનપેટા વૃત્તિ ઉપજતી અને પોરી આપણી વૃત્તિ વર્ગબે ભાન તરફ અને શોષણ નીતિ તરફ વળી એમાંથી ની-ગવાનો સાચો ભાગ આપણને એ યુગપુરો વર્ગે ચોજના મારફત આપેા એમણે જૂની સમૃદ્ધિ નાથે માથે નવી કેમરણી સમૃદ્ધિ, શ્રમપ્રધાન સમૃદ્ધિનો પ્રચાર કર્યો આપણામાના ધણાને જી એ સમૃદ્ધિતિની પ્રતિનિધિ થતી નથી એ મે જન- છે હજી આપણે ઉજ્જગિયાત સમૃદ્ધિતિનો જ મોહ છે અને એને વીધે આપણે મીરી - આડમતરી રીતે એ સમૃદ્ધિતિને જ જાગરી ગખવાનો પ્રયત્ન પરોક્ષ - અપરોક્ષ રીતે કરી મ્હો છીએ ત્યામુરી એ શ્રમપ્રધાન સમૃદ્ધિતિને આપણે અપનાવીશુ ની અને શ્રમપ્રધાન, યત્ર પ્રધાન સમૃદ્ધિતિને પોષક કેમરણીને ઉત્તેજન આપીશુ નહી ત્યામુરી આપણી દ્રશ્ય પાગળી જ રહેવાની, પરી ભને આપણે સ્વનક્તા પ્રાપ્ત કરી લેાયેન કરી હોય પ્રજવણીએ તો મયમ મેવા, સ્વાર્ણલ અને સહકારના પાગે નીખના જોઈએ એને જ્ય આજે તો આપણે જગ સ્વના પાકો શીખી મ્હો છીએ એટલે ત્યામુરી શ્રમપ્રધાન, યત્રપ્રધાન પ્રજવણીને અપનાવીએ ની ત્યામુરી આપણને મિલ્લિ વર્ગ મે જ ની મારે આશય અત્યારે શ્રમ પ્રધાન કેમરણીની મીમાસા કરાનો નથી - તો એ રાત નાંદ કરના માણુ છ કે જે પ્રજવણી સમૃદ્ધિતિની મગડનપુરે હોય અને જે એનાથી ગખનુ વડતર મ્તુ હોય તો ત્યામુરી આપણા શિક્ષણક્રિતાનો મમભાન યત્રપ્રધાન કેમરણી તરફ ન જાયે અને એને અનુરૂપ પ્રાથમિકથી મારી ઉચ્ચ કેમરણી સુનીની આપણી મરી શિક્ષણસમ્પ્રદાયોનુ તત્ર ન ગોપ્તાય ત્યામુરી પારકાના શ્રમ પર નાચનારી મેવા સમૃદ્ધિ નાયમ રહેવાની અને રાફેલા દાપીપ આડમર મેરે આજની કેમરણીના અનિવાર્ય અંગે માનુ મેડવાના જ

આ પ્રમગે શ્રમપ્રધાન—યત્રપ્રધાન પ્રગરમી વીધેના યુવાનનુ એમ ચિત્ર આપનાનો મોહ છોડી શકાતો નથી

મા પ્રજવણી વીધેના માનવી હામેડેમે જીવતા હશે, મૌની સાથે હામીમળીને જગતના ગમે તે ખૂલામા, ગમે તે ધધામા ગમે તે ગિચિતિમા મગેના કરતા હશે, હાથમા કોદાળી, પાનડો, દાતરુ, ટોપનો - તમારુ વધ પસેનાથી તમોળ થયેનો ધચ્છોને ધ્રુવવતો હશે, આત્મશ્રદ્ધાથી ને નામ હાથ પર લે તેને સુદૃઢ ગેતે પાડ પાડતો હશે નના નના સર્જનો ની સ્વનાત્મક કાર્યોમા એતપ્રેત થયેલો હશે, જીવનના રૂંચેવો સ્વનાત્મક ગેતે ઉમરતો હશે, પ્રાઈ પળ કામમા લવકાપલ ન જોના આનદથી એમા મગ્ન થતો ન અને જીવનભર નય અને અને અરિસાના મગેનુ મગ્ન મગ્ન હશે એ માનવી જગતના મુખમા

ગયથે, સહજવન અને સહઅગ્નિતત્ત્વની માન્યતા ધરાવી એના પોકાત્મા પોતાનો સ્વ પૂરો અને આખા જગતને શાનિતુ ધામ મનાવવામા પોતાનો અમર્ય ક્ષત્રો આપશે આમ માનવીઓનો નમાજ પડે તો મુદ્દ હશે એની કટપના આપ કડી સમજો આપ સરખા તો જ્ઞાની હો, વિચારુ હો, પ્રેમનીમા ન પેનાગ હો, આગમાર છુદ્ધિ વગવનાગ હો એટલે ક્યુ પન્મ સય સ્વીકારતુ એ આપની નેન ગ ઉપર જ હો' ધ

હવે રોજખરેજના છવનને નર્સતી કટનીક વિગતો અને પણ આપની સાથે વિચારની સાપને જ મેં તે સાડ એવી ઇચ્છાથી કટના- મુઝો રજૂ કરુ છુ

શુજાતી સાહિત્ય પરિષદ સમેતન એટલે શુજાતના કેળવણેવાઓનો મેજા એ કેળવણેતો વર્ગ નમાજને ઉત્પન્ન કરે છે, અમાજને ઉન્નત કરે છે અને અમાજની મન્કાગિતામા મદ્દિ નર કે આપણા એ વર્ગનુ આપણી ઊગતી પેઢી પ્રતેનુ દુર્વક્ષ મ પગવડે? એ પેનીના પ્રશ્નોમા ઉપેચાગતિ મ નિભાવી લેવાય?

આપણી ઉગતી પેઢીનુ શરીરગ્રામ્ય, એમની અભિરુચિઓ અને એમનો છવનનો દષ્ટિકાણ આપણે પૂરી તકેદારીથી જોવો જોઈએ વિદ્યાર્થીસમુદાયની વચમા મુઝેતો હોવાથી અને કટની માન્યતા નેરાની અને જાણવાની મજે છે દરેકજ માજે કેટલાયે વિદ્યાર્થીઓને રતના જતા જોડે છુ ત્યાજે એમની માન્યતાની રીતમા મર્યાદિતો અભાવ સાપે છે લઘુપથચિત્રા, ધીમી, મર્યાને વગેરે છવી રહેતાની ચાન ચાનના ચાનના એમનીમ આથેનો વાર્તાનાપ, છવનમા એ ઉમરે હોવા જોઈતા ઉમરનો અભાવ આપણી ભાવી પેઢી કલ શિશમા જરૂરી છે એનો પચાન આપે છે ખામ કરીને એ બાજમા જુવાનોના શરીરગ્રામ્ય માટે જે નર્મણિ વાવવાની જરૂર છે તે આપણે જ લાવી રાખીએ એ માટે વર્તમાનપત્રો અને માસિકા માગ્દત અગ્નિન। જગાવવાનુ કામ, નવનમ્યાઓ મારકત શરીરગ્રામ્યનો આર્થ એનુ — માદાન્ય એમની અમક્ષ મુદ્દાન નામ આપમા આહિત્યઅર્જાનુ કે આપણને શુજાતીઓને જે ભાજણાઉ નો દ દાય મર્યો કે એ દાજણો, એ દાગવા માટે મનુદ્ડી છટુ એ આપણો ધર્મ જે નર દગજાની અમ્યામા અમને મા અખાડા જેવી ઉપમમ્યાઓ દોવી જ જોઈએ અને જે ઉપમમ્યાઓ જો મચાનમે ન પૂરી પાડે તો સમાજે — શિક્ષિત સમાજે એ પૂરી પાડતો જ જોઈએ આ ગિથિને એના શુજાતની જ નથી. સાગ દેશમા એ ગિથિને પ્રવર્તી રી કે થોડા અમર ઉપ વખતી યુનિવર્સિટીએ વિદ્યાર્થીઓના નર્મણી પેનાનિ દો તપાસ હાથ પર લીધી હતી એના પન્જિમિ એમ માડમ પડેનુ કે ૮૦ દમ વિદ્યાર્થીઓની તદુગતી મગાળ હતી. એમના મગરો મૂમ દના, એમના માનો મેમી મરેના તુતા એમના મગજેમા નાનિ ન તુતી આ ગિથિના મામના માટે તો દેશભગમા ચાલવડ થવાની જરૂર છે

આજે આપણા વિદ્યાર્થીઓની અભિરુચિ મિનેમા અને પુન્તકા માગ્દત કેળવણ છે એ જ મે બામતા એમના વિદ્યાર્થી જવનમા મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે કે વરતુ આ ચિત્રો એમની આમગ મુદ્દા, મ્યા પુન્તક એમને વાચવા દેવા એ પન્મગીમા આપણી પર્વિને મદ્દિ આન નથી અને એ નથી સમમત્તુ દ હવેના આ લોમ્યાહી જમાનામા આવા સરમમર્મનના મર્યો ઉપ પર્વિને મદ્દિ પન્મ દેવાપ? મ ન દોગ જે નતના ચિત્રો સમાજ આમગ જૂ થાય છે અને જે ચિત્રો આપણા બાળકો લુએ છે તેનાથી થતી પાપમાના દાર્શી થતી પાપમાની કન્ના અનેમગ્ગી વધુ છે દાખી મગીથી ઉપન્ન થતી મરીમાદ્દી માગમના માન સનુ જે પતન થાય તેના મત્તા પન્મ વધુ લખમ પતન મિનેમાના મિત્રેથી ઉપન્ન થતી વિદિયાથી થાય છે એના ઉપ નકુદ મુદ્દા, મગમને અપોગ ચિત્રો માગમને મનાવવા ઉપ પ્રનિમમ મન્વા આપણે મજાવેતો વર્ગ દા માટે જોઈએ નથી ઉપાડતો?

ઉપના જેવી જ પાયામાની જે નતનુ સાહિત્ય આપણા માગકા વાગે છે તેનાથી થાય છે દ્રેનમા મુસાદરી ન્તા અને મેશનો ઉપર વેચાતા સામયિકા વગેરેના પેચાણ ઉપરથી સમજાગે કે ની નતનુ સાહિત્ય આપણી જીગતી પેઢી વાચી ગ્ને છે એવા જીગતી પેઢીના માનસ અને જનમાનસ ઉપર ખનામ અસર રતુ સાહિત્ય તો ટાળ્યે જ છૂટકો જી જનમાનસ ઉપર અસર રત્તા આપણા વર્તમાનપરોમા આપવામા આનતા અમાચારો, જાહેરખબરો અને દુચકાઓ જોતા પણ જલાગે કે આપણો સમાજ, આપણા સમાજના સગરો અને એનાથી ઉત્પન્ન થતી અમૃતિ કઈ દિશામા જઈ જલા છે પ્રત્યેક પુસ્તક કે સામયિક બહાર પડતાની સાથે એની એક નમ્ન સગકામા મોડનતાનો ગિજાજ છે એ રિવાજની માથે માથે એની એક નમ્ન આપણી પરિવર્તી કાર્યાહી અભિતિને મગે અને એના ઉપર એ સમિતિએ આપેના અભિપ્રાયો સગરો ગીડાગે તો વજ નુકસાન થતુ અગ્ન સગકાગે આ ગીકારવા દાણ કગવુ જ જોએ આ માનતમા આપણી પરિવર્તના પ્રભુષ જે જાને જાયા પ્રવણીકાર હોઈ સાહિત્યમર્જા અને મજદારી પુરુષ છે તેનો યાલ આપણે કેમ ન ઉપનીએ

ખાસ દરીને નાની ઉમરના બાળકો માટેનુ સાહિત્ય હાનમા કીકીકે પ્રમાણમા બહાર પડનુ જાગ છે, પણ અને પ્રનાર ગભીર વિચારણા માગી લે છે હજારી કારનિક વાર્તાઓથી ચારિર બધાતુ નથી, પણ શરીર જીવનકથાઓ, માહિમિ પ્રનાસર્જનો, જીવનમા કોઈક વાગ જોઈ અને અનુભવી મકાય તેના પ્રસંગચિત્રો દારા ચારિર થનુ વડતલ થાગ છે. આજે બાગસાહિત્યની મામતમા જે જૂથો દોગ છે તેની ઉપર નિયંત્રણની જરૂર જણાગ છે એ નિયંત્રણ સરકારી ન હોય તો ભને, પણ સામાજિક નિયંત્રણ તો જરૂર હોવુ જ જોએ બાગસાહિત્યસર્જનનુ ઢામ આપણી પર્ષિ ઉપાડી લેવુ જોએ

આપણા યુવકોમાથી ગીગે ધીરે વાચનના ત્યાગની વૃત્તિ વગતી જાય છે તે આપણી કોલેજોના અધ્યાપકો માગી ગીતે જાણે છે આજની જગણીને મે આગળ પુસ્તકચિયા ટ્રેનરગી કહી પણ હવે તો એ પુસ્તકચિયા પણ ગી નથી પરતુ વિનરણ-દીપિકા-દર્શનિયા થઈ ગઈ છે આવા જાનતુ માર્ગદર્શકોની મનથી વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષા પસાગ કયે જાય છે એને પરિણામે વિચાર અને ચિતનનો ત્યાગ થયો છે અને ચિતન કે જીડા અવગાહન વિના યોગ્ય જીવનશૃંચે નક્કી કરનાની શકિતનો લય થઈ રજો છે આજે તો ઉપરચોટિયા જ્ઞાનને મહત્વ આપતી અને કૃત પ્રચારક મરોમા મચતી રિતિ ટ્રેનરોની જાગ છે એ ઉપર આપણા ટ્રેનરોચેલા વર્ગે ધ્યાન આપવુ જ ગ્યુ

અનન્ય આપણા પગી આપણા વિદ્યાર્થીઓની શિત્ત જીવિ જાગને બધે નીચી જઈ ગડી છે શાળા અને કોલેજોમા થતા તોડાનો, બહેનો પ્રત્યેનો અણુજાજો વર્તાવ શાળા-કોલેજોમા અને અન્ય વિદ્યા ધર્મિજોમા જાણ્યેઅજાણ્યે થતી એરિતિઓ કેળવણીનુ અને શિસ્તનુ જીતરતુ જતુ ધોરણ ખતાવે છે લગલગ બધા પરીજાનસમાજોમા એ અગે ચિતા વ્યકત થતા વ્યાખ્યાનો થાય છે અમવાવામા જોડના પદનીદાનસમારલ વખતે ડો રાધાકૃષ્ણને એ અગે વિશ પૃષ્ઠકરણ કરતા અપાપકો અને શિક્ષણ સગ્યાના સચાડોનો વાન કાઢ્યો હોનો એમનુ એ કથન સાચુ છે પણ રોગ એથી વધુ જીડો છે અધ્યાપકો અને શિક્ષણસગ્યાના સચાડો પણ સામાજિક બજા કે પોતાની રૂઢિગત માન્યતાના બધનમા હોય છે એટલે જે કૃત્રિમ ટ્રેનરણીપ્રથાનુ માગણુ આપણા ફેશમા આપણી પરાધીનતાના માગમા ઘડાય તે કાયમ રાખી એમા આપણે નવા મરકારો સિચવા માગીએ એ કેરી રીતે બની શકે ?

મે અધ્યાપકો ઉપર અમનાદમા ભાષાપત્ર આપ્યુ હતુ એની બાગગ સાક્ષી આપવા જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા અને એ પચની માથે ચર્ચા રત્તા ગજાક મરોનો હિરી અને અજેજ ભાષા પ્રત્યેનો પસાપાન

પ્રેમાઈ આપતો હતો, હિંદી ભાષાને કાયેન્નેમા શિક્ષણનું માધ્યમ નાખવાની જરૂર ઉપ- ભાગ મૂકતો હતો અને સમગ્રનું નથી કે ક્યા મિદ્ધતાનુસાર આવી જાનના આગ્રહ ગખરામા આવે છે હિંદી કે અંગ્રેજી બન્ને ભાષાઓ શીખવાની અને એથી પણ આગળ વધી દુનિયાના કેટલાક દેશોની ભાષા શીખી લેવાની કોઈ ના પાડતું નથી વળી ખાસ કરીને જે જે ભાષાઓ સારી રીતે ખેડાયેલી છે, જેનું આદિત્ય વિગણ અને બહુવક્ષી છે તેની ભાષાઓનો અભ્યાસ જરૂરી છે એની એક ખે ભાષાઓ આપણા નવયુવાનોને શીખવી પડશે આપણે એ શીખવાની જ પડશે, પણ એ ભાષાઓને એટલા ખાતર માધ્યમ તરીકે હોવી ખેસાડવાની શક્તિ તો કોઈ પણ કારણે સડી શકાય એમ નથી જ હિંદીને કાયેન્નેમા માધ્યમ તરીકે અને અંગ્રેજીને ઉચ્ચતર શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે ચાલુ રાખવાની જે વાત વહેલી કરામા આવે છે તે કેટલી પોદગ છે એ સૌ કોઈ જોઈ શકે છે. નાર્થની ખાતર કે ગણચાગામ્યા એક ટકાથી પગ ઓછા યાનોને મધ્યમ્ય સગદામા નોકરી મળે એ ખાતર કે દેગનો ઉચ્ચ કક્ષાનો કારખા હિંદીમા આવે તે ખાતર કે પગેશ ખાનેનો વહેવા- અંગ્રેજીમા આવે એ ખાતર અને એમા ભાગ લેનાર એક કે દોઢ ટકાને ખાતર માકીના ૯૮ કે ૯૯ ટકાની કળવણી જોખમમા મૂકવી એ ન્યાય નથી, એ આજના લોકશાહી જમાનાને અનુકૂળ નથી આવું પરભાવી માધ્યમ કોઈ ખેસાડી ગગતી પેદીની છુદિનો વિકાસ અવરોધવો એ ઈષ્ટ નથી એટલીવ હિંદીની તજજ્ઞમા કરવામા આવે છે હિંદી અને ગુજરાતી વચ્ચેનો સબધ તો માસી અને મા જેવો જે વળી કોઈ હિંદીના ગણિયા લાઈ તો “મા મરો, પણ મામી છવો” ની જોવન ટાપી હિંદીને માધ્યમ તરીકે અપનાવવાનો પ્રચાર કરે છે. અમુક વહેવાગની ખાતરમા એ કહેવન લાવે માચી હોય, પણ એટ વાન કોઈ જ જૂની શ- નડી કે મા તે મા અને માસી તે મામી માસી મા જની શકે જ નડી. હિંદીને માધ્યમ તરીકે નીમાન્યાથી મોટા ભાગના માગકોની છુદિનો વિકાસ અવરોધારો જ અને જેમ અંગ્રેજી માધ્યમ દ્વારા મળેલી કેગવર્ગી કકન ઉપવા ધનના અમુક માણસોને જ મર્યાદિત ધધ હતી તેમ આ હિંદી દ્વારા મળેલી કળવણીનું પણ ધથો કકન ટકાનારીમા થોડો કુક પડશે. આ વખતે મને મેકોવેની ચર્ચા વખતે કોરેમ વિષ્યને વાપરેલુ એ- વાધ્ય જે આમાકીરેપ હતું અને જે ઝાઝી પ્રસિદ્ધિ પામ્યું નથી તે માડ આવે છે એણે વહેતું હતું કે Knowledge garbed into a foreign language will be the property of only the few who have leisure and opportunity to achieve it. એ વાક્યમા મહેતું મત્ત આજે આપણે જોઈએ છીએ અને એની જ મુધાવેથી આગતિ હિંદી માધ્યમથી જોવાની મળશે એમાં જગાયે ગમ નથી

પગેશ વિદ્યાભ્યામાથે જનાગ, ઉચ્ચતર શિક્ષણ લેનાન અને એક યુનિવર્સિટીમાથી ખીજમા જનાન વિદ્યાર્થીઓનું શું એમ કકિને હિંદી અને અંગ્રેજીની જે વિમાયન કવામા આવે છે તે પણ એટલી જ પોદગ છે, માનુષમાને માધ્યમ તરીકે વ્ચીકાગાગ યુનિવર્સિટીઓએ હિંદી અને અંગ્રેજી ભાષાના અભ્યાસની - મની શક તેટલા સગીન અભ્યાસની—જોગવાઈ પોતાના અભ્યાસક્રમમા કરેલી છે જ. જે માન વચ્ચના અંગ્રેજીના અભ્યાસ પડી એક બાજક અંગ્રેજીનું કાયેન્નું માધ્યમ વેરી શકયું તો માન બવક આડ વચ્ચનું મોટી ઉમરે કરેલુ અંગ્રેજીનું અધ્યયન એને જરૂર અંગ્રેજી દ્વારા ઉચ્ચતર શિક્ષણ મારે લાયક બનાવશે જ. અને એ જ પ્રમાણે માન વચ્ચનો મામી ભાષાનો અભ્યાસ મર્યાદા પડુ માગકને જરૂર પડયે હિંદી માધ્યમવાગી કાયેન્નમાં અભ્યાસ કરવાને મારે લાયક બનાવશે જ. પણ એવા કેટલાક મંજોગવકાત્ માનિડોણા થના બાજકને ખાતર દેશના મધ્ય બાજકોની મા મારી નાખવાનો મિદ્ધન મ્મૂલ મ્વા મર્યાદા શિક્ષિત યુવાન આવે તૈયા ન થાય.

ભાષાપત્ર માથેની ચચા દમ્ભાન પાગિભાષિક લખેલો મુને પણ જણાયો હતો એ પાગિભાષિક નખેલો કોરા તૈયાર મગાનુ કામ આપણી પાંદિ ઉપાડી લેવું જોઈએ એમા પૂર્ણતાનો ખ્યાલ ન ગમતા હાન તુર્ન કામચલાઉ જા પત્ર ચર્માન્ય નસ મિના વિનમે તૈયાન થવો જોઈએ આગળ ઉપ જમ જેમ જરૂર જણાય તેમ તેમ એમા સુનારા વધાન કરવાને અનકાશ હોવો જ જોઈએ એ માટે એક મધ્યસ્થ સમિતિની જ ન પડે એ માટે બીજી ભાષાઓમા વપરાતા ગમેદો પણ જોરા પડે અને એ બધી કાર્યવાહી માટે જોગવાઈ મરી પડે પણ એમા આપણી પરિવર્તે પડેલ મ્બવી જોઈએ એ માનવતા જનકાગમા મેટના પ્રયત્નો થયા છે એ પ્રયત્નો અસુ- અરો સમ્મળ નીવડ્યા કે અને એ પ્રયત્નોના પાયા ઉપર આપણે એ કામ આગળ વધાવવું જોઈએ આજે તો એ કામ ચુનિર્માર્ગીન કે એમ મ્બી આપણે મર્ધ પશુ જાતની પહેન કરવા માગતા જ નથી પગવનની મ્તિ ધાન્ય મ્બી મેસી ગહેરાનુ ન પાનવે

ભવે આપણા નબળતણો બીજા પ્રસોને અગત્યના ગણી એની પચવર્ષીય કે દશવર્ષીય યોજના ધડતા હોય, પણ ગમ્બૂનો સૌથી અગત્યનો પ્રશ્ન મેગવણી છે જે અતતતા આપણે પ્રાપ્ત કરી છે તે અવનના માન મધોથી કે ઉઘીગોના નમેથી ટકરાની નથી એ અવતતતા તો આપણે મેગવણીથી જ ટકી શકે અને એટલા ખાતર એ અગત્યના પ્રશ્ન તરફ આપણે યોગેના લક્ષ મેન્ડિત કરવું જોઈએ એ માટે જોઈતી હવા પેા નરા માટે નર્પદમે યોગવા જોઈએ એને શિક્ષણમ્પતાહ કહો બીજુ કોઈ નામ આપો, પણ એ મા પ્રત્નો થયા જ જોઈએ નરા મરાયે ભાગોને અનુષ્ઠા દરામાન કોય તેવો સમર પસદ કરી મ વસ પાય કે દશ સ્વિચ મુધી નાનામા નાના ગામડાથી માડી મોટામા મોટા શહેર સુધી સર્વ જગ્યાએ શૈક્ષણિક ઉત્સવો યોજવાની મેગવણ મ્બવી જોઈએ એ માટે કાયદોમાની એમા આમાન્ય કપરેમા વડી એ મરેખા અનુસાર દરેક ગામે નહેરે, નિમ્યાએ, પ્રાતે, એ પ્રચડ આદોલન મર કરવું જાઈએ એ અગે અતગમતની હરીફાઈઓ યોગ્ય અર્થા પર્નિંગ ભગય, નાટ્યમ્પમાઓ થાય, નાનાથી મોટા મધાય બાળકો એમા ભાગ લે, એ પ્રસંગે દરેક નાગરિકમા મેગવણી પ્રયેનો ઉમમ્બા આવે, એવું વાતાવન્ય ફનારવું જોઈએ એવા મરો દમ્ભાન જરૂર પડે શિક્ષણમ્બાયક -૩ પણ બેવું થઈ શકે વગી એ વખતે માળકોએ પ્રાપ્ત કરેની સિદ્ધિઓનું પ્રદર્શન ભગય, જુના જુના મેગમા કળમ્પણીમા કેવો મ્મ લેરાય છે, મેરી મમ્પાઓ કે. મેના જુના જુદા ક્ષેત્રોમા એ કામ થઈ ન્હુ છે અને એની બીજી વાતો અનર્થિગ દારા બનારી શમય એની જાતનું વાતાવન્ય યોગ્ય મધ્દેના માગે એ આપણા જ બાળકો છે, એમને માટે આપણે મધાશક્તિ ભાગ આપવો જ જોઈએ માગે આપણે શબ્દધન છે, એમને માટે આપણે કમ્પે ત્યાગમ્પતિ મ્પવની જ જોઈએ, એની ભાવના જાગ્રત મ્બવી જોઈએ જે આની ઉમ્મવણી થાય તો મારી ખાતરી છે કે પાય દમ વમ્પમા આપણી પ્રમ્પની શેનક ન નાઈ જશે. આપણામા જે શક્તિ છે તે અમ્પટ છે અને એને અગમ્પિ મ્બી જે આપણે પ્રયત્ન કરીએ તો જરૂર આપણી સમ્પૂર્ણિને આપણે નિર્ભય મ્બી શમ્પે

માટે જણાવવું જોઈએ કે સાહિત્યજગતથી હું જેલ્લો દૂર છું તેથી પણ ગભીર જગતથી વધુ દૂર છું. આદ્યતન શિક્ષ- જ્ઞો છું, અને ગહેવા માગુ છું એટલે હું કમ્પે અગવળિયા તરીકે આ વિધાનો મ્પતો નથી પણ કેળવણીના ક્ષેત્રમા કામ કરનાર માગ જેવા અનેક જે મનો થયા અનુભવી રથા છે તેમના નતી એ- અદના સેવમ્ તરીકે મેાનુ છું મ્પે મર્ધ એમ માને કે હું શાળાઓ અને કોલેજેમા અપાઇ ગહેવી અગવણીનો દુશ્મન છું—જે એમ હોત તો એ જ શાળાઓ માટેના શિક્ષક તૈયાર કરવાનું કામ મે માથે ન લીધું હોત મે કોઈ એમ પણ માને કે હું અગ્રેજ કે હિંદી ભાષાનો વિરોધી છું એ મને ભાષાઓ આપણે આપણી કરવાની છે જ, પણ તે માસી અને મડેન તરીકે નહીં કે મા તરીકે

— લોકશિક્ષણ, સાહિત્ય અને પત્રકારી —

: શ્રી મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ :

મિત્રો,

પનકાર વનમાયના આચાર્યો, ગુરુજનો, તથા સાથી મિત્રો— સાનુ ભગ્વત્ જરીને આજન આપણ
મમ શરૂ કર છું એમો આપ મોના સહકાર અને મુશ્કેલીને માટે વિનવતી છે

ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલનના પત્રકાર વિભાગનું પ્રમુખપદ આપના માટે હું આપ સૌના આભારી છું. વગસોથી મારું કામ મુખ્યત્વે ગૂઢગત વિદ્યાપીઠ અને નવજીન એ મેં સરચાઓની મેદાન ગઢેતું છે. આ મન્થા તરફથી ચાનતા માસિક પત્ર 'શિક્ષણ' અને સાહિત્ય' ના તત્રીનું કામ કરું છું અને મ્મ શ્રી ધિગાગ્યાનભાષિતા પત્રી 'હરિજન' પત્રોનું તત્રીપ' પણ સભાગુ છું. આ વિભાગના પ્રમુખગ્યાને મારી વળી યદ્ય છે તેમા નડિયાદના મારા હમમતત્રી ભાષમહેનોએ મારા પ્રયે જે મમતા બતારી છે, તેની કદર કરું છું. પત્રનું આ પદ માટે મને જે કોષ રીતે યોગ્ય માન્યો હોય, તો તેનું માન ખરૂં નેના એ પત્રોને અને તેમના મહાન મન્થાપક પૂ. ગાધીજીને જાય છે, એમા મને શમ નથી.

‘ સરસ્વતીચંદ્ર ’ કારને શ્રદ્ધાજલિ

આપણા ગુજગતીભાષી લોકોને માટે એક યાદ્યાર પ્રસંગ આ સમેતન મળે છે આપણા મહાન 'સરસ્વતીચંદ્ર' કાગળી જન્મશતાબ્દીનું પર્વ ઊજવવાને નિમિત્તે આ એકક અરે મળે છે આપણી ભાષાના એ સાક્ષરકુલયુગને આપણે કદી ભૂલી શકીએ એમ નથી તેમના અદ્વરહિત આપણા સાહિત્યનું અમર અંગ છે એટલું જ નહિ, એ એક મોટા યુગસ્તંભ છે એની સાહિત્યિક સંગીક્ષા કરવાનું સ્થાન આ વિભાગ ન મણાય તેથી મારે એમા ઊડે ન જવું જોઈએ, અને આપનો વખત ન લેવો યદે પરતુ આ વિભાગ તરફથી પણ આપણે તેમને અંજલિ આપવી જોઈએ અને કૃતસતાપૂર્વક તેમનું પુણ્ય અમણ્ય કરવું જોઈએ, એમા આપ સૌ સમત યશો તેથી શરૂઆ એમને વિરે એ મોન કહું તો તેને આપ અસ્થાને નહિ માનો અને અગત રીતે જોતા મારે માટે એ ગમ મહારતુ છતા, અનધિગમ જોતા નહિ મહો એવી વિનતી છે

અંગ્રેજાનું ગમ્ય અધ્યાપાતા અંગ્રેજ શિક્ષણ અને તેના વિચારો આપણે ત્યાં આ-આ એણે આપણી પ્રજાના લાભ, સાહિત્ય તથા મજ્જાની અને સામાજિક જીવન ઉપર જે અમર પાડી નવો પ્રમાણ અને નવી છત્ર આપ્યા, તેની આમવાત્ર સમીક્ષા 'અસ્વતીયદ્ર' ડાંગે ડી તેનું અતિમન ચિત્ર રજૂ કરવા માટે, તેમણે નવનકથાનું સાધન વાપર્યું, અને લાણેનો, શરૂ કરનારને કદાચ નહિ ગણેનો લાગે, એના અસ્વતીયદ્રનું પાત્ર મળ્યું - જેની અસર ટેવાયના લાવનાશાળી માનવ પર પડી હતી. ૧૯મા સદીને અંતે નીતરી મેળવી મંગ્રેજ રાજ્યની સામૃતિ અમળુ મેક પ્રમુખ ચિત્ર—કહેા કે એક પરિપૂર્ણ સસાગર્શન આપણને તેમણે આપ્યું આજે એ ચિત્ર અધિક અંશે ભૂસાઈ ગયું છે, જા અંગ્રેજ શિક્ષણની પેનાશને ઉમટા નમનેા નેવે હોય, તો 'અસ્વતીયદ્ર'નું પાત્ર ભુખેા એમ ધી શકાય

ગોવર્ધનરામભાઈ જેના અર્થ મજ્જાગી આ ચિત્ર પરકાર તરીકે પણ આલેખી શકત. સાહિત્યકાર અને પરકાર બંને શબ્દ દ્વારા કામ લે છે, છતાં એમની રીતમા ફરક જરૂર છે પરંતુ શિક્ષક કે સાહિત્યકારની પ્રતિભા પરકારની મુખ્ય પ્રકૃતિથી તરત જુદી નથી તેથી જ આપણે જોઈએ છીએ કે અર્થ પરકારે શિક્ષણ અને સાહિત્યના ક્ષેત્રમા પણ મિચરના કે વિચરી આવેના લેખક શિક્ષકો હોય છે ૧૯મા સદીના 'અસ્વતીયદ્ર' ના જેવા દાખલો ૨૦મા સદીનો લઈ તો ગાંધીજી ગાંધીજીની પ્રતિભા અને પ્રકૃતિ જુએા તો તે સહજ સિદ્ધ લોક શિક્ષક હતા કનમ પણ તેમણે ચનારી જાણી પરંતુ તે કમચોગી હોઈ, એમની ગઠિત શિક્ષક લેખક ઠગતા બહુધા પરકાર રૂપે પ્રગી રવ. શ્રી ગોવર્ધનરામભાઈનો જમાનો જુનો હતો કે શાથી એ મેણે નહો — પ્રકૃતિથી તે પ્રત્યક્ષ કાર્યના ઠગતા ચિતનમનન વધારે પસદ ઠગતા જ્ઞાનચોગી હતા તેથી કદાચ હોય, — તેમણે પોતાને માટે સાહિત્યમજ્જાનું સાધન પસદ થયું છે અને તેને ધન્ય કયું નર્મદ પેા 'મહિયો' નંને મુધારાની નોમત ન બેસાડી જોકે આપણા લોકજીવનમા તે મુધારા નહોતા આહતા કે વિચારના એવું નથી અથવા તો ગાંધીજી પેા 'નવજન'ની આગવના તેમણે ન માડી નેરે રેશમા નવ જીવન વ હોય એના મનોગ્થો તે નકાના મેનના એમ નથી

પ્રકૃતિએ મગી ગોવર્ધનરામભાઈની પ્રતિભા સાહિત્યસાધના તરફ નળી એ ખરું, છતાં આપણે પરકારા પણ તેમને અમર મમતાથી નનાજી ડી શકીએ કે, તેમણે જ્ઞાનિષ્ઠા કે પરકારકળાના ક્ષેત્રને પણ પ્રમા અખાડ્યો છે શબ્દ, જીર્ણિ અથવા મિચા દ્વાગ પ્રજનું માનસ અને તેના અચ્ચાર ધડવા તથા સુરચિ કેળવરી એ શિક્ષક અને સાહિત્ય પેરે પરકારની જ્ઞાનિષ્ઠાનું પશુ હાર્ હોય તો તેની વ્યાપક દૃષ્ટિએ જોના, 'અસ્વતીયદ્ર' ડાંગ પરકારના એ ગુણધર્મો સારી મગે ધગવતા હતા એમ કહુ, તો મારા વિવેચક મિત્રો વાધો નહિ લે એની આશા છે

'અસ્વતીયદ્ર' ના પાના હુ એક માર ઉચનારી ગયો છુ એમ જ કહેવું ઠીક થયે, મમર અંગ્રેજ નાત્યમગમા પેના થરેવા આપણા ઉપના વર્ગની જીવન-સમીક્ષા કરના એ વે —અથને ધરે એવું જીહુ અધ્યયન ન્યાનો દાવો હુ મુન કરી રીકુ તેમ નરી એ વાગ તેને જોઈ જવાથી જ્ઞાન અનુભવ અને ચિતનના એ ભડારને પ્રકૃતિને ન્યાય આપેા ન હેવાન એના આઠાપાનમા પરિચયથી પણ એક વસ્તુની મારા ઉપ જાપ પડી છે તે એ છે કે, એ અથના ટેનાક લાગે જોઈએ, તો તેમા ઉમટા જ્ઞાનિવેચકને શોભાવે એવા નેરી, લાખાપ્રમાહ અને અધ્યાસ તથા મનન જોવા મગે છે, તથા એ આનાદ રિપોર્ટર કે જ્ઞાનિવેચકને મુન દુષ્ટાતક મને એરી જ્ઞાનિવેચકગાની તેમા આખી ધાય છે તથા પરમાગ પામે જે બહુચુતતા, રસમતા, નોદ્રતા અને અમાગના મગગની પરખ ઈનું બાથુ જોઈએ, તે તો ગયા યમના આપણા આ વિચારસ્વામી

પાસે અપાર હવુ સમર્થ સાહિત્યકારના બાહોશ પત્રકારના ગુણો સહેજે હોય છે કવિ, સાહિત્યકારની સાધના પેરે પત્રકારની પ્રવૃત્તિ પણ એક સાધના જ છે એટલે ગીતે લેતા, રિપ્તના આ પ્રિય અને સુન્દર ભેદમાં અમેની જ ઉપામના તેઓની છે લોકજીવન કે સસારના નખ અને અધખ બને પાના ઉપર પત્રકાર તેની સત્તા જાગ્રત નજર રાખે છે તેની નાડ પર હાથ મૂકના માગે કે જગતના જીવનની અપાર અને વૈવિધ્યપૂર્ણ સમયતામાં પણ એ જીવનનું રૂઢ મગગ રૂપ સૂઝવે ગેન છે, એની શ્રદ્ધાની જરૂર પત્રકારને પણ કે તેથી કરીને, જનતા અને જનતાઈમાં અમેનો દ્રષ્ટા બનવું અને તેની ગ્રામી જગતના સદા પનદાતા રહેતા ગગગોમાં પણ પોતાની કનમ દ્વારા બતાવતા રહેવું એને પત્રકારની સાધનાનું ચરમ સુંદર સમજી શકું, એ ગોવર્ધન ગમભાઈ આ દષ્ટિએ એક સમર્થ પત્રકારના ગુણો પણ જ્યન કહે છે બને ધણે ને પત્રકાર ન થયા

વૃત્તપત્રનું સાહિત્યમાં સ્થાન

અ. ગોવર્ધનગમભાઈને અજબ આપતા, કે એક ચચાચપ સવાન ડેડી મેડો કહેવાઈ તે એ ? વૃત્તપત્ર પણ સાહિત્યમાં ખપે કે નહિ ? સાહિત્ય પરિચના મય પરથી આ અગાઉ અનેક સમર્થ સાક્ષર અને વિદ્વાન પુરુષોએ ભાગે અધિકારપૂર્વક આ પ્રત્નની ચર્ચા કરી છે અને લાગે છે કે, આ સનાયને આપણે ટૂંકમાં જ પત્ની શખીએ અને તે એ કે, આપણે અહીં જુજરાતની પત્રકાર પરિદમ્મા નથી મળતા, પરંતુ સાહિત્ય પરિચના મળીએ છીએ મતનન દ, એમ કમ્તા અજબપણે આપણે ઉપગના સવાયનો કામચલાઉ ઉત્તર તો આપી જ ચૂક્યા છીએ કે, અમે પત્રકારી અને વૃત્તપત્રના વિચાર મુખ્યત્વે સાહિત્ય દષ્ટિએ આ માગીએ છીએ વૃત્તપત્ર અમુક દષ્ટિએ અથવા અમુક અર્થે સાહિત્ય ખ. છે જ, તેથી પત્રકારી અને વૃત્તપત્રના શિક્ષણ અને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં આવે છે અને એના ઉપાસકો-એટલે કે, પત્રકારો પણ સાહિત્ય મજનના વ્યવસાયમાં જરૂર પોતાનો ભાગ ભજવે છે ગમ્કિન પેઠે અથ અને વૃત્તપત્ર વચ્ચે ને પાડીને બને કહેવું હોય તો કહો કે તે અનુક્રમે ચિજીન અને ક્ષણગી સાહિત્ય છે એટલે એ પણ પૂરેપૂરું સાચું તો નહિ જ ગણાય, કેમ કે અથમાત ચિરજીવી નથી હોતા અને વૃત્તપત્રના એવા ધડવંચાઓ પણ જગત નાહિત્યમાં જાણીતા થયા છે કે જેમના લખણો બાના માગ સુધી વચાતા ગયા છે

પરંતુ આ કદાચ અવાસ્તવિક લાગતી ચર્ચાની પાઠગ મુરો જુદા છે પત્રકાર અને સાહિત્યકારના કામમાં રૂંદક નથી એમ તો ન જી શકાય શિક્ષણ સાહિત્ય અને વૃત્તવિચાર ત્રણે અક્ષરસ્થાની ઉપાસના દરે છે, પણ તેમને પૂજાપો અને નૈવેદ્ય આદિ જુદા જુદા હોય છે ત્રણે ક્ષેત્રોમાં નિકાગ બગનાનનું આવાહન કમ્તામાં આવે, પરંતુ તેની કમ્પ્યુતિ જુદી પડે છે ગમ્કિન પત્ર સાહિત્ય મને છે તેના સપાદકની પ્રતિભાથી એ ઉપમાની પરિભાષામાં કહું તો સાહિત્યકૃતિ એક મુખ્ય અને મુયોજિત કામગીર જેની છે તેનો મજનેર તેના મધા અશોમાં જીવે તેની રચના કરે છે એણે આખો ઘાટ ઉતારવાનો હોય છે વૃત્તપત્ર પેઠે એ કોઈ નાળ માથે વહેતી નદીને બનતી જતી રચના નથી ત્યારે વૃત્તપત્ર તો, એમ કહો કે, ગમ્કિન પત્રવાની નેતી એ એક છત્ર જેવું છે જેવો સમય તેની છાંય પડ્યા છે તેમાં એકરૂપતા ન હોય, કેમ કે ગમ્કિન છંટ રાજના જેવા ગગ હોય તરી બનશે અને તે લોકમાનસની ચિત્તશક્તિમાં ચાપાતી રહેશે અને આ ક્રિયા પત્રકારના હાથમાં નથી, તે તે ચિત્તને હસ્તક છે પરંતુ પત્રકાર તેની છંટ પાડવામાં જરૂર ચાતુરી બતાવી શકે છે તેના તે પોતાનો પ્રભાવ રેડી શકે છે એનો આધાર એની ગુણવત્તા તથા કાનસતા અને પ્રગમ્તાણની આતુરતા ઉપર રહે છે આને સારુ તેણે જ્ઞાનપ્રિતાનમાં બહુશક્તિ વગવવી જોઈએ એવું જ નહિ, ચોક્કસ-દષ્ટિએ તરલાગ જે કાંઈ મરાન કોઈ તેને પામનાને માટેની સંશોધનતા, વિદ્વતા તથા જગત અને શાંતિ જુદી પણ માખવવી જોઈએ આ કાર્યમાં ભારે રમ આવે છે રિવેમની જગ પડે છે અને અમુક વિ ન જવાનાગી

મગે જે, ૬ જે પત્રકારને માથે ૫૪ મેટરી હોય છે આમ જા પત્રકાર પણ, શિક્ષક અને સાહિત્યકાર
જે, પોતાની રીતે લોકમાનસની ભૂમિનો નિષ્કર્ષ - સ્થપતિ નથી મનતો, એમ ન નહીં રાકાય વૃત્તપત્રના
આ ગણે અને બળે કરીને જ તેને માટે ખામ કહેવામા આવે છે કે, લોકજીવનની તે મહાન એમ સત્તા
તેના ન્તલ છે લોકજીવનના અન્ય અને બનના વહનને માટેના સાહિત્યના અથવા જ નહિ પણ વૃત્તપત્ર
પણ અનિવાર્ય અંગ છે, અને તેથી તે સાહિત્યપ્રકાર પણ વૈદ્યુતચિત્રકા તથા વિવેચકાએ નજર ગંભીરી
નિર્મિત એટલું જ નહિ, તેને પણ અર્થ અને પ્રતિભાસપન્ન મેવંત પ્રજામાંથી મળતા નહે એ જરૂરી હોય
કે અકીયા વૃત્તપ્રધાના શિક્ષક કે તાલીમનો મવાન આપોઆપ આવે છે આજે આપણે ત્યાં એની સં-
લગ જાગી નથી, એ આપણી શિક્ષણપ્રણાલી ભાગે ખોટ મહેનત નથી યનિવર્સિટીઓએ આ ખોટ ભાગીરી
જોએ એરી આમા એમની પામેથી ગંભીરી એ મધ્યકે પડતું નથી

ગુજરાતનું વૃત્તપત્રસાહિત્ય

પત્રકારીનું કામ ગુજરાતે વાળા કાળથી અને યગત્રી રીતે મધુ છે ૧૮૭૭ માં 'મુમુક્ષુ સમાચાર'
ગર ધ્યુ તે પત્ર આજે આપણી ભાષાના એક અગ્રગણ્ય દૈનિક તરીકે ચાલુ છે જે આપણી પત્રકારીની
તાલત અને આવડત તથા કુદરે મતાનનારી બીના દહેવાય આમ જુઓ તો અનેક ગ્રામીણ નીકળ્યા અને
નિવસ પણ નવી પામ્યા એમ નથી જાપાને નસીમે દુનિયાભરમા જોવા મળતો એ કમ છે પણ એમા
તો એની ખૂબી નહીં છે અને તે એ કે, જો પત્રને લોક ચાહે નહિ તો તે નાહક બીક થુ કામ કરે ?
અને એમ તો ન જ કી શકાય કે, જેટલા છાપા આવે છે તે નીકળે છે, તે બધાની જરૂર જ હોય છે
વૃત્તપત્રમા અમુક તમુકનું વાજિન મનવાનો પણ ગુણ આરી ગર છે, તેમી તેમને દાર્ઢક કૃત્રિમ દમે પણ
જન્મ આપી રાકાય છે કેમકાં પત્રી પેડ તેમનું આયુર વમાવી શકાય છે, આથી 'જે જાધુ તે જાધુ'
તો નાથો સાહિત્યકૃતિને ન લાગે, પણ વૃત્તપત્રને વાગે છે આમ જતા ગુજરાતની પત્રકારી મગજો આગળ
જ વરી છે અને જોમ પડતી ગઈ છે એની 'પાંડ' ના પારી ગરે એમ નથી એનો ઈતિહાસ કે રતન
ભાગલે તૈયા - રીતે પત્રકારીની સારી મેરા કરી છે તેમા એમણે એની માહિતી બેગી કરી તેનું રમિક મયાન
આપણને આપ્યું છે પરંતુ એવા એક જ અથ છે, બીજા શુ કામ ન હોય ? અને પત્રકારીનો અભ્યાસ કેવળ
તેની સાહિતી પૂરતે જ રહેને બદલે શુ કામ ? ગુજરાતની પત્રકારીનું શુ અધ્યયન કરી તેના વિવિધ
પામા તથા અંગોની નાજીય તપામ અને મશોનન થવા બે, તેને આસારે મનપૂર્ણ પ્રમથો તૈયા થઇ
મહાગ પડના જોએ, તો તેના મગરી આપણ કામ વસારે સગુદ્ધ અને વેગવાન બનાવી શકીશુ, અને
તેની ન્યનન તાલીમ પણ, અગ્રેજી દેશ અનુસર કરીને નહિ પરંતુ આપણી પોતાની સમૃદ્ધિને મૂળમા
બદલે આગળ વધવાની સાચી પદ્ધતિ પણ થોણ ગમીશુ અને સારુ અગ્રેજી પદમગી જ નહિ હિંદની
આપણી બીજી ભાષાઓની પત્રકારીનું પત્ર અધ્યયન થયું જોએ અને જોથી આગળ જઈને આપણા પત્રોએ
કિના મીજા પ્રગોના રત્નમાયે સામે સનન સર્ગા ગંભીરી એમને વિશે ખમગે આપવી જોઇએ તે મેગરના
માટે, મિત્રનિગળા પ્રશ્ન મેટલા ગુજરાતી ભાષ્યમદેનોની મ - વેરા ઉપગળ, દેશી ભાષાઓના પત્રોમા પણ
આરી વેવ-વેવડનો ભાષ્યવાગે આવો જોઇએ તો જ દિલ્લા વોકલનમા દેખાની મિલનતમા જે એ-
અનિબનના મેટરી છે, તેના આપણે દર્શન કરતા થઇશુ અને તેને હવત મચ્કાક કપે ખીનવી રાકીશુ.
આથી મગી પત્રમા સાહિત્યકાર કન્ટા વો-શિક્ષના મિત્રને વધાર થોગર મને છે પત્ર દાગ વોમશિક્ષક
આપવાની જાગી તાલીમ આપણે હિંદુસ્તાનમા મધી ભાષાઓના અનકાનવી ખીનવવી જોઇએ

પત્રકારી અને ભાષાના પ્રશ્ન

ગયો જમાનો એવો હતો કે, આ કામ અગ્રેજી ગયા નવારે સારી રીતે મગી લાગ્યા હજી એમ જ છે એવું કારણ ઉવાડું જે—અગ્રેજી ભાષાનું સર્વવ્યવહારી પ્રભુત્વ અને અર્થ્ય હવે એ ન તુ દૂરના લાગી છે પરંતુ એ ફેરફારનો ન્યાય હજી નક્કી થઈ રહ્યો છે, તેનો તોડ આવવો બાકી છે આગા ગમીએ જે નાપૂરણીયો નીમેયુ હિંદી કમિશન કાર્ડ આ દિગામા મદદપ માર્ગદર્શન કરાવશે

એક એવો વાદ જાણવા મળ્યો કે, શિક્ષણમાં જ નહિ, પત્રકારીમાં પણ હિંદીની બની ભાષામાંથી ન્યાતનભાસા જેને આપણે ગણી છે, તેનું જ મુખ્ય વજન રહે અને આગળ જાતે જેમ શિક્ષણમાં માધ્યમ હિંદી નહોતો તેમ દેશની એકતા વધે એમ જોવાના જાણ્યા છે, તેમ વૃત્તવિદ્યા અંગે પણ એમ કહેનારા કેટલા જાણના છે કે, જાણ હિંદીમાં કાઠો તો ગાંધીયતા વધે ! અને આગળ જાતે આ જ કાચા મિચારને ન્યાયે ગાંધી-સ્વચ્છતા કમિશને પણ એવું જ કહ્યું ને કે, મે-ભાસાભાસી જ્ઞાન બેગા રહે, તો તેવાથી રાષ્ટ્રની એકતાનું મારું સેવન થઈ નહોતું છે ! આ દલીલનો ન્યાય જો સાચો હોય, તો ગુજરાત મહારાષ્ટ્ર પ્રજાનું મુખ્ય રાજ્યમાં બેગા રહ્યા અને હૈદરાબાદ ગાંધીયતા પણ નથી ભાસાપ્રેશ બેગા રહ્યા, ત્યાં એકતાનું શું થયું ! પ્રજાની એકતા મનનો ભાવ જે તે કેળવવાને માટે ભાષાનું સાધન છે એ પણ ખરું, પણ તે અમુક જ ભાષા છે એમ જોવા એ તદ્દન પાયા વગરની વાત હશે. હિંદીમાં માવીજીના નેતૃત્વ તરફ આપણે જે એકતા અને ગાંધીભાવ માધ્યા, તે આપણી બંધી જ ભાષાઓ દ્વારા એકસાથે કામ કરવા લાગ્યા, તેથી જ મન્યું, એ કેમ જૂની નહીં ગઈએ ? જાણ હિંદીમાં જાણ્ય તેથી આપોઆપ એકતા ન આવે અને ગુજરાતીમાં હોય તેટલા માટે ત એકતા કાર્ડ લાગી જાય, એમથ નહિ રાષ્ટ્રીય એકતાનું આરાધન કરતું હોય, તો યોગીની જ ભાષા એમાં એ પરિણામન કરતું જોઈશે હિંદી દેશી પત્રકારી પર આ જવાબદારી આવે જે પ્રેશભાષાને લઈને સકુચિત પ્રાદેશિક સ્વાર્થ તેમાં આવે, તો ત ભાષાને વધતે નહિ, પણ આપણા માન્ડા થયેલા મનને લઈને એટલે એનો દોષ ભાષાને દેવાની જૂન ન કરીએ, એ ખમન્દારી ગાંધીવાની મડ જ છે નહિ તો દેશની માનવનિષ્ઠ અને રાષ્ટ્રીય પ્રગતિને ભાર ધક્કો લાગશે

પત્રકારી અંગેના વિવિધ મવાલો

મિત્રો, અત્યાજ મુની મ કેટલીક હટક માતો જ કરી છે પત્રકારગાના અનેક પાના છે, તેના અને-મનાયો છે આપણા જત્તાસાહિત્યે એક નવી જ મજન કાવવાની આની છે આપણે પહેલી વાર આખા જગતની જૂનિકામાં આપણા સવાયો જોવા, અર્થવા, તથા નિરૂપવાની ચિત્તિમાં આ યા છીએ માત્રાદી મા આની મહત્ત્વની આપણી રાષ્ટ્રીય અસ્તિત્વ-પ્રગતિને અંગે સાગોપાગ વિચાર કરના માટે, સરકારે પ્રેસ કમિશન નીમેયુ, તેનો હેવાન અત્યાજ અચાર્જી નહોતો કે કેટલાય મહત્ત્વના સવાયો તેણે જુલુ કર્યા છે અને તેના ઉચ્ચ સૂચના જે એ બંધાને એક રીતે જોતા આપણે અહીં એમ કહીને છોડીએ કે, અમે મુજબ પત્રકાર પત્રિય નથી મારે કમન કરતું જોઈએ કે, એ હેવાલનો મે અભ્યાસ પણ કર્યો નથી પરંતુ પત્રકારના કામકાજ વિશે કેટલા-મૌનિક વિચારો એવા છે કે જે આપણે અહીં કરવા હો જોમ કે, પત્રની નીતિ, પત્રકારની સ્વતંત્રતા, પત્ર પર મૂકીવાદનો કાળજી વ્યવસ્થાથી પત્રકારોના કામ તથા વેતન ઈત્યાદિ માટે ધોરણ બાંહેખમરો, રામદેવ ન્યાયી ઈત્યાદિ વેપાર લોભની બામતો સમાચાર પરતે પ્રામાણિકતા અને અસાનિકતા દરેક ધધાની પેકે પત્રકારના ધધાના પણ જાન અને જોભાનવ્ય ધમસાલ મચાવે જ છે શિક્ષક જેવા સહજ નિર્ભય મનાતા કામના પણ એ મના આપણે નથી જોતા ? જાણના કામના તો તેના ક્રતા વગર જોડિતના અને અટપટી આટીયૂગીઓ રહેતી છે આપણે જાણીએ છીએ કે, મર્યાદીન જગતમાં વૃત્તપત્ર એ

મામાનિ- બળ છે અને મગ એ તો મેસરી તનવા છે, આમેય માંપે અને તેમેય કાંપે વાપગારાએ સબાળવુ જોઈએ તેની વૃત્તપત્રનુ કામ જવામગીરીભરેનુ મેવાકાર્ય બને છે, તે એક ધર્મ છે એ ધધો બને કોય પણ વેપાર નથી તેથી પત્રકાર સમાચારોનો મોનાગ નથી પણ તેમા મત્ત, સુરુચિ અને સૌદર્ય પ્રેરીને આપવાના સમાચારોનો વિવે- ની તે દ્વાગ એ પોતાના પત્રને અમુક ઉદાત્તા, સૌન્દર્ય અને સગીતિ અમે છે, અને તેમના વિવેચન દ્વારા અમુક નિષ્ણ અને મારગસાગરવેકના ધોરણની છાપ વાચકોના મન પર પાડ છે આ વસ્તુ કોઈ અશ્વ પત્તે આ કે તે અભિપ્રાય આપના કસ્તા સફલ છે એના પર જો દબાણ આવે તો પત્રકારો આત્મા ગૂંચળાય અને એમ મ્તુ એ કાંઈના સાચા હિતમા નથી આનો અર્થ એમ પણ નથી જ કે, પત્રકારને મહે તેમ વિચારવાનો ફરવાનો છે નિશ્ચિન સમાજમા એમ મની ન સકે, તેથી જ મત્ત તેના નાથાથી અમુક મર્થા । આકે કે ફરતુ જેવો અડત તો પ્રભ પાસે મહેયો છે પરતુ પત્રકારો પોતાની મજે પોતા માટે મયમ મૂકે, તે ઉત્તમ ગણાય વકીન દાક્તરો પેઠે તેમણે પણ પોતાના ધધાના નીતિનિયમ ગ્યવા જોઈએ અને તેનુ પાનન કરી બાહ્ય અકુશની જરૂ જ મ્ત મરી ઘટે છે

દૃતપત્રનુ કામ એક સહકારી પ્રવૃત્તિ જેવુ છે જત જતના વિચારોમા તેની લીના પધરાયેની હોત ।
 ૧ મધાનો અમનત્ર ન થાય તો વૃત્તપત્ર વૈકલ્પિકથી આધવાની અક જમગી ગમ્મિત ખોત ખેમે છે

પત્રકારી ઉપર વનનો પ્રભાવ

આના બહોળા નિવસાચન માં વન જોઈએ તેથી વનપતિઓ તેમા પડ છે અને પડી તેની નીતિ પણ હકમત મેળવે કે પણ ત હકમત તેમના ત્વાર્થની મૂરા ગામનથી વધુ આગળ તેઓ વાપરતા નથી તેમને પણ એ તો અમજવુ જ પડે છે કે, પત્રની પ્રતિષ્ઠા વિરે આવ્ય તો ન આવરી જોઈએ છતાં, જેમ લોકશાહી તત્તમા પક્ષો હોય એ જરૂરી વેખાય છે, તેમ વૃત્તપત્રોમા પણ અમુક તમુક પ્રશ્નો વિરે નિશ્ચિન નીતિ કે વનણ હોય એવુ મનતુ જોયા મજે છે ખોલે પેરે, પત્રોને નીતિ પત્તેની આરી વિવિધતા જો પ્રમાણિત નિષ્ણ અને મુસમદ તર્ફ નરા પ્રમહિનની દર્શિતા પારા ઉપર મેય તો પ્રમળત્રને માટે તો પણ ફારી જ માનવો જોઈએ

નિશ્ચિ પણ ધણ નીને આ કે તે પક્ષ કે નીતિના સમર્પન અને પ્રચારને વક્ષમા નખી આ ધધામા પડતા હોય કે તેમ જના જૂનતુ ન જોઈએ કે, પત્રકારીના મ્ત્રન વિમય ઉપર ધનિધના ધનનુ ભાગજ નળીનુ દ્વણ છે મૌ પત્રકારો સખી વનત્રતા દાખરી રમ્પતા નથી તેમ જ મરા ધનિધ કાંઈ ધનના મર્થા તમાપા વગર પ્રમ્તગિત અમજને નત્ર અને વિવેચી મને છે અને દૃતપત્રને ખીનવામા આડ બનતા નથી, એમ પણ હોતુ નથી પણ એ મ્મિત વિચાર ધધો, તે જમા મ્ત્રએ પત્રકારને તેના નામમા ખૂર્ણ મોમ્માશ હોરી જોઈએ, એ મિષમ અને ન્યાયના વકીલ પેરે, જરૂનુ છે એમા ધનતં જ નહિ મગમગી તન પણ આરી જન પશ્ચિમના મ્ત્રોમા તો, પત્રકારી ઉપના ધનના આવા અધિમગમથી દેરા કેવા દૂરસ પેરા થપા છે, તે જાગીએ ઢીએ ગે રિરે ઉ નેખ મ્ત્રીને રાજ્યાનની પત્રમ પરિતોમા સાગી રીતે ચર્ચા ધઈ હતી. જેમ કે, ખીજ પશ્ચિના મ્ત્રાગત પ્રમખ તરીકે મોનના મ્ત્ર શ્રી આનદશકર ધેવે કહ્યુ હતુ,

‘ પશ્ચિમમા ધનિકો ધનના મગથી વર્તમાનપત્રોને ખરીદી વે છે, અને તે સાથે લેખકો પણ ખરી ઈ જાત છે અથવા તો મેમર થઈ પડે છે પત્રકારોના જીવન માટે આ ખરેખર વિતમ મિથિતે કે પણ વસારે દુ ખમ્ત તો એ કે, એથી ધનના દમના નીચે મત્ત દમાઈ મત છે ”

આમ જણાવીને આચાર્યશ્રી આપણે ત્યાની દસા વર્ણવતા, એમ પ્રકારના સમાધાનની લાગણી ખતાવે છે આ આપણ દુ ખ ખીજુ છે એમ કહે છે -

“આપણે ત્યાં ધનના ઢગલા નીચે સત્ય ગૂંઘાઈ જતુ નથી, પણ માનસિક અધારામાં મિચાડુ પગલા જ ભરી શકતુ નથી આપણે ત્યાં વર્તમાનપત્રો ઉપર ધનિકાનો હ વો થતો નથી ગેનરુ, એના ઉ નામ માટે અધિક ધનિની નરુ છે”

આ વિધાન આચાર્યશ્રીએ ઈ સ ૧૯૨૭ના કરેનુ આજે જમાનો ફરી ગયા કે ધન અને ધનિકામાં મીન્ટે પવન વાવો શરૂ થયો છે હા, પશ્ચિમના પૂજ્યપતિ જેટની ઝીલવટથી આપણા ધનિકા હજુ પત્રમરી તરફ વળ્યા નથી પણ તેમા તો હવે સમયની જ વાગે વાગે છે, કેમ કે સ્વતંત્રતાનો દેશકાળ એમને અપાટના તો ખાલુ વાળશે આજે હાવાનુ કામ પૂર્વ જેનુ સાદુ મ્યુ નથી મન આચાર્યશ્રીએ આ વિશે પગ એમના સ્વાગત આખ્યાનમાં મિચાડ કહેયો, તેમાથી થોડુ વાચુ —

“પશ્ચિમના જેવા વર્તમાનપત્રો કયા મા જુ જ વનની અપેક્ષા નહિ? અને આપણા ગરીબ દેશમાં ધન કયાથી લાવતુ? આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ કે, આપણા વર્તમાનપત્રો પશ્ચિમના જેવા કયા નોંધએ એમ મારુ કહેલુ નથી એવી અનુકરણ લાવના જેમ ધનિકાની વગેરે પ્રેરણામાંથી તેમ આ વિષયમાંથી પણ નીટળી જતી નોંધએ સ્વતંત્ર રીતે જે સારુ તે સારુ વર્તમાનપત્રની સમ્મતા પશ્ચિમની ટોઈ પશ્ચિમ તરફ દષ્ટિ નાખતી એ વ્યાજબી છે અન્યના ગુણો લેવા એ પગ યોગ્ય કે પણ આપણા પત્રો આપણી જ રીતિમાં નોંધ તે પ્રમાણે જ ખીનવડો એ નોંધ છે”

અને ત્યાર આપણી પ્રગ્ન ગુનામ હતી, તેનુ જીવન અરોધિત અને મરાદિન હતુ. છતાં એ પ્રગતિમાં ઉત્થામ હતો તે સ્વતંત્ર થવાનો આધી કરીને પત્રકારો આપોઆપ, એ ઉત્થામની જામિથી ગગાઈને પોતાના ધર્મનુ પાલન મહેજે કરી શકતા અને ધનિ? પણ આને પ્રમાણતા હતી

એટલે આચાર્યશ્રી તેમના વિવેચનમાં મહે કે તે આજે કાયમત મળતુ નોંધએ,

“હજુ પગાળ્યો સાથે સધિવિગ્રહના પ્રસંગો આપણે નથી, તેમ આપણા જીવનના ખીન પ્રસંગો પણ એટલા મધા વિનિર્મળ નથી કે એના વર્તમાનને પડોચી વગવા માટે જુડુ ધનની અપેક્ષા પડે એશદ, અત્યાગે ખગ્યાય છે તે કતા અધિક ધન એ ધધામાં નાખવાની જરૂર કે પણ અધિક એટલે અધિક જ મડુ નહિ

આપણે નાજીએ ડીએ કે, આજે અધિવિગ્રહના પ્રસંગો આપણે માટે આ યા છે આપણા પ્રગ્ન જીવનના બધા પ્રેરણા ખુલ્લા થયા છે અને વિનિર્મળ નોંધએ એવી અપેક્ષા જ નહિ એ માટેની તમન્ના નગી છે આધી રીતે ધુગેપતુ અનુન્યુ તો હરગિજ નહિ પણ જે વિશેષતા અને અનન્યતા આપણા દેશ આજે મેળવી છે, તેનુ સ્વતંત્ર અનુશીલન સ્ત્રી આપણી પત્રકારીએ જગતભરમાં પહેલે એવો પોતાનો ધુનદ અને અતેરો અવાજ કાઢવો નોંધએ આ આદેશ નાનો મનો નથી ભારતની પ્રાચીન સમૃદ્ધિને ધો એવો એ છે, તેના તેજને આજના જગતમાં પ્રગટ કરનાર આપણા ગદ્યપિતાને પ્રિય રાજે એવો છે તેને માટે સ્વતંત્ર વૃત્તિવિવેચન ખીનતુ નોંધએ એમ કરેલુ હોય તો, આચાર્યશ્રીએ એનુ ગદ્ય દેકમાં તેમના આખ્યાનમાં કહેલુ તે એમના શબ્દોમાં જ આલેખવા જેવુ છે

‘આપણી ધણીખરી અશકિત કાર્યમરી છુદ્ધિ અને દેશસેવાની તીન વેના—એ બેની ન્યૂનતામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે કહે છે કે સર્વે ધર્મા તદ્વલ્લક્ષ્યમૂળા સર્વ ધર્મનો આધાર એ ધાન્ય ઉપર છે અર્થાત્ ખાવાનુ મળતુ હોય તો જ ધર્મ બની શકે પણ ધ્યાનમાં મળે કે, કર્તવ્ય કરવા માટે માત્ર એ ધાન્યની જ જરૂર છે એટની સપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ કે ત્યાંથી દેશસેવાનો અભાવ ધર્મ શરૂ થયો

આ ધર્મ પત્રકાર ઉપ છે, તેણે બીજા ટ્રાઈ ઉપ નથી હિંદુસ્તાનના વર્તમાન પ્રશ્નો અર્થગાત્રની દૃષ્ટિએ નહિ, પણ ઈર્મી યાને કાર્યશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઉકેલવા જોઈએ અને ધર્મોદ્યેષ કામઘ એ ભાનુસારિનીના મન અંગ ની એ માર્ગે પ્રમદ લોભત પ્રત્યાવે એ વર્તમાનપત્રોન નિર્મિત છે.

મા નવુ આજે પણ આવી છે, અને તે દત્તપત્રેને જ નહિ, હિંદના મધ્ય ક્ષેત્રોમા જરૂરની છે અન્યપ્રાપ્તિ જેવો જ મહાપરાક્રમયુગ આજે, ભગવાનની કૃપા છે કે, અનુજ સમય અને શબ્દની નવધનનો મેરો છે તેમા ત્યાગની વીરતાથી અને ધર્મની અગ્રતાને પ્રમાણ કરવાની જગ કાઈ નીતી નથી મર્દ

શબ્દચૂલ અને જાહેરખબરો

જતપત્રો માટે મોટી ભીતિ ધન તરફની હવે આવવાના તે અર્થે આપણે ત્યા પણ જાહેરખબરની આવડ અને શબ્દચૂલ જેવા જુગાગના સાધન વ્યવસારી રજા છે તેમા સાક્ષરો પણ ફસાયા છે, એની કરુણ દશા જોવા મળે છે પત્રકારી ઉપ ધનનો અકુશ સાથે નથી એને ચોગ્ય અકુશ ઉત્તર લોકમતનો જ ધો અને એ પેલા ટૂંકી ઝળવલો જોઈએ, એ સાચી પત્રકારીનું પોતાનું જ હામ છે, તેમા એનોય સ્વાર્થ છે અને પ્રજાનું પણ ભય મનાય કે શુભરાતની પ્રજાએ શબ્દ પૂકતા દૂષણ ત્રિંસે પોતાની જાગૃતિ ખતારી, તે આપણા જાહેરખબરની સુખ શક્તિ ખતાવવાની બીના હલેવાય હવે તો અરકાગે પણ તેની કાંઈ કરીને દાયાથી આ દૂરણને માધ્ય છે શુભરાતના લોભમનના તપરી આશુ પત્રોએ મમજીને પોતા ઉપ મર્યા આવી છે, તેને મારે તેમને ધન્યવાન ધો ?

આની માથોસાથ અકળાયેલા જાહેરખબરનો પ્રથમ પણ ચાલી વિચારીએ જાહેરખબરને શબ્દચૂલ જેવું જુગાગના ન મૂકીએ, જતા તે મલાળવા જેવો વિભાગ છે, એ આજની દુનિયામા—અને ખાસ કરીને પશ્ચિમના આજના વેપારજગજગના વક્ષણ જોઈએ તો—મહુ મલાળવાની વાત થઈ પડી છે તેમા માધીજનો ઉપ ઉપાય ભયે ન સ્વીકારીએ કે, જાહેરાત ગાખા લેવી જ નહિ પરંતુ એમને કહેવાનું એ હુતુ કે, જેમ નમાચાગ વેપારમા અત્યંતિ અને વિવેક વિચાર અને સુરુચિ વગેરે કામમા લેવા ધો છે, તેમ જ જાહેરખબરો માટે પણ છે આખરે જોના જાહેરખબર પણ જાહેર રક્ષ જ છે ને ? એક પ્રકારના સમાચાર જ છે ને ? એટલે એ રીતે તેના પર પણ તત્કાલી નજર રહેવી જોઈએ જૂના ખબર પેઠે જૂની જાહેરખબર પણ ન થઈ શકાય. ને ભયે રજૂ અને આશ્ચર્યક સૈયીમા હોય પરંતુ તેનો આ સાચો હોવો જોઈએ

જાહેરખબરનું શાસ્ત્ર આજે ભગભગ ધુતારાની વાત જેવું બની મધુ છે જેમ તેમા ખર્ચ મધારો, તેમ માય વધારે ખર્ચો, એ એવું શાસ્ત્રવાક્ય મનાય છે આ ભયમ વગર છે અને આ શાસ્ત્રના ધામ જેવા કહેવાના અમેરિકા જેવા દેશમા પણ વિચાર જાઓ છે કે, દરેક દુન્યવી બામન પેઠે જાહેરાતને પણ અમમ મર્યા છે તેમા ખર્ચને પણ ગ્રેતામનો કાર્યો લાગે છે કે, અમુક હાલે પડેલા પત્રી ત્યા વિરાશિના વ્યત પ્રમાણ જેવો નિયમ લાગુ પાડી જાય છે આ લામી ચર્ચા જવા ન્દ એક વગર દૂકમા કહેવા જેવી છે તે કી આ ચર્ચા આટલું જાહેરખબરો લેવા ફલે પણ સમાચાર આપવાની મય અને સુરુચિની નિષ્ઠા વર્તમાનપત્રકારીએ દાખવવી જ જોઈએ તે કેવળ આવડખાતુ ન મનાવું જોઈએ તે પણ જતપત્રનો એ ભાગ છે આજના વેપારયુગમા તે જરૂરી છે, એમ માનો તો તેમાય વાધો નથી પરંતુ જતપત્રે તે દારા પણ સમાજને માટે અમક મેવાનું કામ કરવાનું છે, તેમા સમાજને આવી સનાહ આપવાનું કાર્યખાતન કરવાનું છે, નહિ કે તેને ક્રેતાવામા કે દ્યો દેવામા વેપારી જોડે માગરીન બનવાનું,—એ બી ન શમય એવું પ્રમારધર્મનું અગ

હે. આ પત્રવે ગુજરાતને મોંઝીઝી સિંચામણ મળે કે આચરી મનાવે, તો જગતના વૃત્તપત્રના પત્રિકાસભા તેણે ભાગે નહીં કરી મનાવ્યું, એમ ચોક્કસ કહેવાશે. એવી અખબર નામના આવાળ પીકે ગુજરાતનું પત્રગત જગત કેમ ન મળે ?

વૃત્તપત્રોનું વસ્તુ

અ. આચાર્યશ્રીએ પત્રમરના ધર્મો અને તેની અવગતિ વિશે કહ્યું તેના જ મહત્વની એક ૧૧૧૧ વૃત્તપત્રના પાનામાં જે વસ્તુ આવે તેની છે ઇશ્વરની આ દુનિયામાં જે અને તે દરેક વસ્તુ વૃત્તપત્રના પાના આવે છે પણ તેને ખમરપત્રી કે વૃત્તનિવેદક પોતાના અસમર્થો જોઈને પત્રકાર પાસે વાગે છે અને એમ કરવાની માથે, પ્રભુની દુનિયામાં અનેની તેની લીલાની નિતાત સત્તા વસ્તુને એટલામાં મોનવ જગતમાં નવો અવતાર આવે છે, જગતના અસરગ અર્થે છે અને પોતાના વામાં પહેરાની નામરૂપના આ દરમિયાનમાં એક પદાર્થ રૂપે વિનસાવે છે, આ એક ભારે જગતનારીની વાત કહેવાઈ વળી ખમરોનું પણ વૈવિધ્ય હોય છે તેમાંથી કંઈ, કેટલી, ક્યારે, ક્યે રૂપે પત્રમાં આપવી તે પણ એક ભારે જગતનારીનો મર્મ મને છે આ મને જગતનારીઓ અંગે પત્રમાં અભગ રહેતું થોડું.

આવના અપજા વર્તમાનપત્રોએ ખમરો આપવામાં પણ હવે આખા જગતને જગતના રાખીને આવ્યું નોંધી આપણે એક અત્યંત મધ્યે છીએ અને તેની પ્રગતિને જોવાનું જોડું વિચારવું પડે છે, તે અંધ વારી લારીને પીગસતું જોઈએ અને હિંદની પ્રગતિને તેના ગામડામાં વમે છે, તો તેમની ખમરો આપવી અને તેમના હૃદયને અભ્યાસ કરી તેનું નિરૂપણ કરવું, એ તેઓ પોતાનું મધ્ય મર્મના મળાં.

ખમરપત્રીનો ધર્મ

ખમરપત્રીનું કામ પણ ખૂબ મહત્વનું છે તે કામ બગમ કરવા માટે કયા કુલકન નહિ મધ્ય મહત્વતા અને મનાવેના કાર્યકારણની વર્તમાન સાક્ષી પકડવાની કારોરિયત પણ જરૂરી છે પત્રકારીના કામનું હાર્દ અચનિધ્ય અને વ્યાપક અજ્ઞાતરક્ષા છે તે મહેશો નિમ તે ખમરપત્રીને પણ ભાગે જ ને એ કહેવાની જરૂર નથી.

વૃત્તપત્રો અને સુદલકળા

ગ્રામખાનાના કામદારો પણ પોતાનો ભાગ ભજવે જ છે શુદ્ધ સુવંદ અને સુદર જાણુ ભોજન આવડુ, એ વસ્તુની કિંમત પણ નાનીસની નથી સુદર ગોડરણી અને સુશોભન જાપાનો કેવી મોટી સિદ્ધાર્થ છે તે આપણે જાણીએ છીએ ગુજરાતના જાપા એ દિશામાં પણ સારું ખ્યાલ ફેરા વાગ્યાં છે તેમાં વળી વધુ પ્રગતિ કરવાની જરૂર છે.

આ બધા કામોને આટો તાલીમની બ્યવસ્થા હોવી થોડું જ તમ જ તે સિપોનું માહિત્ય પણ પંચ થતું જોઈએ, જેથી તે વાચીને પણ પત્રકારદારો પોતાની આવડત ખીની શકે.

ગુજરાતી પત્રો

ગુજરાતમાં આજ મના પત્રો આવે છે એનો ચોક્કસ આંકડો ખાતર નથી દૈનિક, સાપ્તાહિક, પાશ્વિક, માસિક ઈવ બધા મળીએ તો બસો ઉપ થાય એવો અંકજ લઉં તો ખોટો નહિ પડે એમ માનું છું આ બવાના પ્રકારો પાડીએ તો સમાજજીવનના કયાં કોનોમાં કેટલું જ્ઞાન આપણું મળુ છે, તેના એમ ગીતનો આમ મળી શકે કાઈ અભ્યાસી પત્રકાર આ કહે તો મને વાગે કે ક્યાં મેટ્રોમાં કામ જોડું છે,

તેની ખમર આપણને પડી જાય એવું એક ક્ષેત્ર વિજ્ઞાન છે, એ તો ઉરાહુ છે અને લાગે છે એને સાબાસ દાઈ પર આપણી ભાષામાં ચાલતુ નથી આ ઊણુ હવે તરતોતરત હુ જરી જોઈએ આજનો યુગ વિજ્ઞાનનો છે તે વિષય આપણે લોકગત ન કરીએ તો ન ચાલે

સમાજસુધારણા અને નાનગતના ક્ષેત્રમાં કાવ્ય પ્રમાણમાં વડુ પડતા પર ચાલતા માવમ પડે તો નવાઈ નહિ આ ક્ષેત્રમાં પણ આપણે ૧૯મા સદીના સમાજસુધારાના મુદ્દાઓથી કોઈ ખાસ નવો મુદ્દો દે દષ્ટિ રાખી રાખ્યા છીએ કે કેમ, તે તપાસવા જેવું મનોરમ મિદુ છે ગાંધીજીએ અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, સ્ત્રી અન્ધાન, સ્ત્રીય અને આશ્રિતની પ્રતિષ્ઠા, સામાજિક આત્મશુદ્ધિ, મેવાધર્મ જેવા ગાંધીય મહત્વના મુદ્દા લોક-આગળ નીચે અર્થ અને દષ્ટિએ જુદા ર્યાં તે ગીતે આજે આપણે એક મહાપુરુષાર્થ તરીકે ઘણક કામ ઉપાડ્યા છે એમ કી શકાય ? નાતવાદ, કોમવાદ, પ્રાતવાદ બધા સામે ખૂબ જોલાય છે, પરંતુ તેની કોઈ મુમબદ્ધ વિચારણા લોકોમાં આપણે રેવાની, એમ ન કહેવાય જ્યારે બીજી બાજુ જોઈએ તો, સમાજ-સુધારાની જગ્યા હવે બગેરો ઊભી થાય છે તેમાં વિચારને નામે પ્રવાહપ્રતિતતા જ હોય તો એ પત્રકારને જોભાવે એવું ન મળાય

એમ જ સમાજકાન્ડ, અર્થકાન્ડ અને ગજકાન્ડના ક્ષેત્રમાં પણ પત્રકારોએ વળવાનું આવે છે ધર્મ અને નત્વગાન પણ મહાગ ગંભી ન મળાય

ઉપસંહાર

હવે આપણા નાપૂરો પગલમ-યુગ શરૂ થાય છે. જણ સાહિત્ય માટે પણ એવો જ યુગ બેસે છે પરંતુ એને માટે આજે આપણી ભાષા એટલી ખેડાયેલી નથી. તે કામ પડિતો કડતા પત્રકારો ઝટ કરી ગઈ તેમ જરીને તેઓ લોકશિક્ષણ સાધશે તો આજે તો અજેજને લઈને અપગ મનેવા પડિતો પણ તેની મદદથી ખડા થઈ કામે લાગી જશે આ કામને માટે ગુજરાતી ભાષા પૂરી શક્તિશાળી છે તે દ્વારા ગાંધીજી જેવા સમર્થ પત્રકારે કામ લીધું છે, અને ભાષાને એન્દમ જોઈથી પાથરીએ મૂકી છે એને સર્વાંગમુદ્દ અને મર્વતોમુખી બનાવવાની કરજ તમે આપણા પત્રકારો સામે આવે છે તેને અંદા કરી આપણે ધન્ય થઈએ અને જોઈને ધન્ય કરીએ

મિત્રો, મારું વક્તવ્ય પૂરું કરું તે પહેલાં ફરી આપનો ઓનો આભાર માનું છું, અને પત્રકારને માટે, આપણા ગાંધીપિતાએ એમની દ્રુકાક્ષરી સૈવીમાં ને માદી ભાષામાં દીર્ઘ લોકસેવાના અનુભવપૂર્ણ જે એમ અર્વાર્થપૂર્ણ કથન કર્યું છે, તે તેમની આત્મકથામાંથી આપને વાંચી મલભાવીને વિશ્વ છું —

“વર્તમાનપત્રો મેરાભાવથી જ ચાલના જોઈએ”

“વર્તમાનપત્ર એ ભાગે શકિન છે પણ જેમ નિરકુશ પાણીનો ધોધ ગ્રામના ગ્રામ ડુનાવે છે અને પાકનો નાશ કરે કે તેમ નિરકુશ કવચનો ધોધ નાશ કરે, એ અકુશ બહાન્યી આવે, તો તે નિરકુશના કન્ના જેરી નીચડે છે અન્નો અકુલ જ વામ ભો હોઈ રહે

‘આ વિચારમણી સાચી હોય તો દુનિયામાં કેટલા વર્તમાનપત્રો નથી રહે ? પણ નકામાને મધ કાણુ કરે ? કાણુ કાને નકામુ મણે ? કામનુ કે નકામ સાથે સાધ્યા જ કરવાનાં તેમાંથી મનુષ્યે પોતાની પનગી કરવાની ની.’

વિજ્ઞાન વિભાગ

શ્રી રતિલાલ દેવચંદ આહતિયા

સત્રારીઆ અને સદ્ગુહસ્થા .

વિજ્ઞાન વિભાગના પ્રમુખ તરીકે મારી ચૂકી કન્યા બદલ કે મને નાના કાર્યવાહક નાડગનો આભાર માનુ છું માગ કરતા પ્રાઇ વિશેષ અનુભવી વૈજ્ઞાનિક આ પ ઉપર રસારે શોભન ઝા આપે મારી પસંદગી કરી અને બુમાન આપ્યું છે તે આપનો પ્રેમ બતાવે છે આપના પ્રેમને વગ ચા મારી ધણી તુગીઓ હોવા છતાં, એમ મારી કુચ તરીકે મે આ પનો નીકાર મ્યો કે

જગત આજે કૂદકે ને જૂસક આગળ વધી ગયું છે છેડના પચ્ચીસ વર્ષમા-અને ખાસ કરીને છે ના 'સ વર્ષમા-જે પ્રગતિ થઈ છે તે પહેલાના હજાર વર્ષોમાં થયેલી પ્રગતિ કરતા ધણી વધારે છે આ પ્રગતિમા વિજ્ઞાનનો ફાગો કદ નાનો ચતો નથી વિજ્ઞાનની મ થી માનવીએ આજે ઘણી અકલ્પ્ય અને અશક્ય લાગતી વાતોને સિદ્ધ કરી બતાવી છે વિજ્ઞાન અમરવાની અને તેના અભ્યાસ કરવાની પહેલા મી ની તી રિ તેવી જરૂર આજે ઊભી થયેલી છે

જુના વખતમા આપણે સાબળેતુ , આપણી પૃથ્વી સાત દિપતી બનેલી હતી પણ હવે તપી સતોષ માની આપણે કેમ પ્રેક્ષી શકીએ ? અત્યારે તો પૃથ્વીના જુદા જુદા ખડેની જોશળ શીખીશુ, તો પગ હલ્લ ધણુ વધારે જાણવાનુ બાકી ગહેશે મગજ કે, હવે તો થોડા વખતમા આપણે મમજ કે ચદ્ર ઉપર મુસાફરી લઇ જવાની તૈયારી કરવી પડશે જેમ આપણે મુમજ કે, નડિયા જવા માટે ટિકિટ રીઝવડ કરાવવા 'મ્યુ'મા ઊભા ગહેવુ પડે છે તેવી જ રીતે હવે થોડા વખતમા મમજ કે ચદ્ર ઉપર જવા માટે ટિકિટ રીઝ મગવા 'મ્યુ'મા ઊભા ગહેવુ પડશે

હું એમ કહીન કે, હવે તમે આજે સરારે ૮ વાગે મુમજથી ઉપડી આજે જ અવારે ૭ વાગે લડા પહોચી ત્યા સરારના મહેાપાણી પી રા-ગો તો તમારે તે વાત માનવી પડશે, વળી લડન અર્ધો કલા રોકાઇ તમે ન્યુયોર્ક માટે ઉપડી જશો અને આજનાજ અરાસના ૮ વાગ્યા પહેલા તમે ન્યુયોર્ક પહોચી ત્યા વાહુડી થી રાજશી તો તે વહુ તમારે નાનજ જરૂરે ડાભજ કે વિજાનની મનિ અર્ધો મારી કે નાને હલ્લ વધ બનતી નય છે

વચા રાનનીતિએ એક દુનિયા (one world) નો આર્થ આપણી પાસે મૂક્યો છે હું નમનાથી નહેવા માનુ છું કે, આ આર્થની મિદમા વિજાનનો ફાગો વશે મોટો હશે અને તે સિદ્ધિનો વખત હવે લગભગ આવી પહેાચ્યો છે અત્યારે આપણે સડેનાઇથી આફ્રિકા મુરોપ, કે અમેરિકા જઇ શકીશુ, ત્યા રહેના આપણા ભાઈમહેનોને મળી શકીશુ અને તેમના સુખદુખમા ભાગ લઇ વખીશુ અત્યારે વિજાને દુનિયાને એટની નાની બનાવી દીધી છે-જુદા જુદા દેશોને એટના નજીક વારી મૂક્યા છે કે, અત્યારે એક દુનિયા (one world) નુ ચ્વન મહેનાઇથી સિદ્ધ થઈ શ' તેમ લાગે છે વધુ અતિચોરોક્તિ ન કરતો હોઉં તો એક દુનિયા જ નાડ પગ એક વિશ્વ જે આપણી દુનિયાની મહા મનુષ્ય વચતિ દોષ (અને ને હોવાની થોડી આશા હવે બધાઈ છે)-તો એક વિશ્વની એકતા પગ મેળવી શકીશ

વિજાને કરેની અનેવિશ્વ સિદ્ધિઓનો આજો પલ ખ્યાન આપેા અવારે દૂકા સમનામ પ્રેમ મની શ' મધુ તો નજ થઇ શકે તો એક બે વાતો કરીને મી સતોષ માનીશ

આજનો યુગ “આતુર” ગણાય છે ત્રિવિધિમાં વૈજ્ઞાનિક આઈન્સ્ટાઈને આપણને સાપેક્ષવાદનો સિદ્ધાંત આપ્યો તેમણે સિદ્ધ કરી મૂકી હતી, ભૌતિક પદાર્થ અને શક્તિ એ-બીજામાં પરિવર્તિત કરી શકાય છે પદાર્થના નાના એવા ટુકડાનો નાત જ્ઞાતમાં આવે તો પણ ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં શક્તિ મળી શકે છે. દાખલા તરીકે, એક ગ્રામ પદાર્થનો વિનાશ કરીએ તો ૪૦૦૦ હોર્સ પાવર (અશ્વમર્ગ)વાળું એન્જી એ- વર્ષ નુકી સતત ચલાવી શકાય તેટલી શક્તિ મેળવી શકાય છે.

૩- પદાર્થ અથવા તત્ત્વ અણુઓના મનો- હોય છે દરેક અણુના મે ભાગ હોય છે, એક મધ્યવર્તી ભાગ ન્યુટ્રોન (ન્યુક્લીઅસ) અને બીજો આયુમાયુનો ભાગ (પ્રોટોન) ન્યુક્લીઅસમાં પ્રોટોન અને ન્યુટ્રોન નામના મે જનના કણો આવેલા હોય છે.

પહેલા તો એમ માનવામાં આવતું હતું, અણુ અવિભાજ્ય અને અવિનાશી છે પણ હવે એમ સિદ્ધ થયું છે, ત માન્યતા ભૂન ભરી છે. હતાએક પદાર્થો એવા હોય છે તેના અણુઓનું વિભાજન કુદરતમાં સતત થતા જ રહે છે અણુઓ આપોઆપ તૂટે છે, અને તેમાંથી અણુક જાતના પ્રિયો નિષ્ક્રિય હોય છે. આવા પદાર્થો રેડીઓ એક્ટીવ પદાર્થો કહેવાય છે.

યુરેનિયમ જેવા ભારે તત્ત્વો ઉપર જ્યાં ન્યુટ્રોનનો ભારો જવામાં આવે ત્યારે તેના ન્યુક્લીઅસનું વિભાજન થયું અને જુદી જુદી જાતના ‘ગુણિતો એક્ટીવ’ તત્ત્વો ઉત્પન્ન થયા (આ રીતે અત્યાંક સુનીમાં નિષ્ક્રિયતાથી માંડીને એ-રેડીઓ સુધીના ૬ વર્ણના તત્ત્વો મળે છે) આ પરિવર્તન સાથે સાથે ઘણા જ બહોળા પ્રમાણમાં શક્તિ પણ ઉત્પન્ન થઈ આ શક્તિ તે- “અણુ શક્તિ” અને આ છે અણુમોર્મનું ગુહસ્થ.

આયુમોર્મનો પડેનો પ્રયોગ ૧૯૪૫ના એપ્રિલ માસમાં જાપાનના નાગાસાકી અને હીરોશીમા ઉપર કરવામાં આવ્યો આ વાતને આજે બે વર્ષ થઈ ગયા છે, જ્યાં તેના સારા તાડવંથી માનવતા એવી નાની બી છે, કે તેની મી- ૧૭ મનમાંથી ગઈ નથી.

આ રિગર શક્તિ માનવ મ્યાણ અથે વપરાય અને જગતનું નવજનન થાય ત્યાં અનુક્રિતો નવા યુગ ગર થા.

આ રીતે અણુશક્તિનો “ઉલોગ માટે થોડો ઉપયોગ શરૂ પણ થઈ ગયો છે મોરિએટ રશિયામાં મજા નાને ૧૦૦૦ મીલિગ્રામ નિયમિત ઉત્પન્ન કરે તેનું પાવર ડ્રેજન મનાવવામાં આવ્યું છે જે- ૬૭ મીગ થાય જવાનું માંડી છે.

એક માધાન્ય મોટરકારને તેની આખી જિંદગી સુની ચલાવવા માટે ૧/૩ આઉસ યુરેનિયમમાંથી નીકળતી શક્તિ પૂરી થઈ જશે. આ મોટરકારમાં આવતું યુરેનિયમ પહેલેથી ગંખી દીધું હોય તો કોઈ પણ વાગ તેને પેટ્રોલની જગ ન પડે પણ હજુ તે વાપરી શકાય તેવી સ્થિતિમાં નથી મળેલ, યુરેનિયમમાંથી આ શક્તિ મહાન નીકળે છે ત્યારે બીજા બધાક પ્રિયો (radiations) પણ બહાર નીકળે છે તે પ્રિયોની અંતર અટકાવવા માટે વગભગ ૫૦ ટનના વજનવાળું કો-મીટનું પડ બનાવવું પડે છે પણ તે એક નાની મોટરમાં કરી રીતે ગંખી શકાય?

મોટરકારમાં આ ન મળી શ- પણ ડ્રાઇવર કે સમજીતમાં તો જ્યાં પડે તે ગંખી નકાય. અને તેની સમજીત-નોટીસ-કુપિયામમાં અણુશક્તિથી ચાલતી પહેલી સમજીત-આ વર્ષે નામ કરતી પણ થા ગઈ છે.

ધનેટ્રી- પાવર (જનરેટર) ડ્રેજનમાં પણ અણુ શક્તિનો સાથે ઉપયોગ થઈ રા છે આખા સિગ્નલની વાર્ષિક ધનેટ્રી- વપરાય માટે પૂની શક્તિ ૭ ટન યુરેનિયમમાંથી મેળવી શકાય.

થોડા જ મહિના પહેલાં છત્તીસગઢ આણુશક્તિનો શાન્તિમય ઉપયોગ કરી ગીતે કરી શકાય તે વિચારના એક આનંદપ્રિય મિત્ર મિત્રી હતા તેના પ્રભુપ્રધાને આપણા પ્રધાન ડૉ. ભાભા હતા ૭૩ જુન ૧૯૫૧ રોજના ૧૩૦૦ વૈજ્ઞાનિકોએ તેના ભાગ લીધો હતો ઘણા પદ્મ ભૂષણ ગૌરવો મળ્યા તેઓએ એકબીજા સાથે ચર્ચા કરી હતી અને એકબીજાને વધારેમાં વધાર કમ મનની શ્રદ્ધા તેની વિચારના પ્રવાહમાં આવી હતી

મનુષ્યની વધતી જતી જરૂરિયાતોને માટે હવે કાવ્યા, તેન અને હાઇડ્રોઇનેટ્રીક સાધનોમાંથી વધુ વખત શક્તિ મેળવી શકાય તેવી અને તેને માટે આણુશક્તિનો જ ઉપયોગ કરવાનો નહેતો આ આણુશક્તિને ખેતીવાડી, જંગમ, મનુષ્ય વિ ઉદ્યોગોમાં કેમ વાપરી શકાય તે સમસ્યા વિચારવામાં થઈ હતી વડતી જતી માનવ સંખ્યાને અન્ન, વસ્ત્ર અને ઝડપાણી જરૂરીયાતો પૂરી પાડવામાં આણુશક્તિ ખૂબ મદદગાર થશે તેવી સર્વને ખાતરી થઈ હતી

રેડીઓ આઇસોટોપ્સ (Radioisotopes) સંશોધનના કાર્પમાં જગતને ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ પડતા ખાસ કરીને પ્રાણી કે, વનસ્પતિની ભીતરના થતા ગતિચલિત કે શારીરિક ફેરફારો સમજવામાં તેનો બહોળો ઉપયોગ થશે કેટલાએક રેડીઓ આઇસોટોપ્સ શરીરમાં દાખલ થતા પછી ક્યા ક્યા ફેરે છે તે બહારથી જ ગોળગુ ટ્રેસ કર્યા વિનાય બેઠ શકાય છે વળી જ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં લીધેલી કાંઈ પણ વસ્તુની શરીરમાં શુ અસર થાય છે તે પણ જાણી શકાય છે ૧૦૦૦ સતના વર્ષનારાની ગણના શરીરમાં ફક્ત ૧/૧૦ ગ્રેમથી માત્રા જોગદ ફાગ દાખલ કરવામાં આવે તો તેનું જીવન ધાય છે તે સહેલાઈથી જાણી શકાશે

આપણે નવા યુગમાં આની ઊભા ઊભી તેની તો કાંઈને શક્ય નહીં નથી આણુશક્તિનો ઉપયોગ ચોક્કસ કેવી રીતે આપણે કરીશું તે બંને આગળ આપણે ન કરી શકીએ પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે, આવતા ૨૫ વર્ષની અંદર આણુશક્તિ વિવિધ રૂપે માનવજાતમાં વપરાતી હશે

આધુનિક યુગને કાંઈએ ‘એન્ટીમાયોગીકમ યુગ’ તરીકે પણ ગણાવ્યો છે ગઈ લડાઈના નિર્ણયમાં આણુમાર્ગની સાથે સાથે એન્ટીમાયોટીકસની પણ રોલ થઈ છે આજ સુધીમાં ત્રણેય ઉપગત નવા એન્ટીમાયોટીકસ શોધાયા છે તેમાંના કેટલાએક—જેવા કે પેનીસિલિન સ્ટ્રેપ્ટોમાઇસીન, કલોસિમાઇસીન, ઓરીઝામાઇસીન, ટેટ્રામાઇસીન, ટ્રામાઇસીન એસ એફ વિ એ માનવજાતને કેટલાય રોગોમાંથી મચાતી લીધી છે સાથે સાથે હવે એમ પણ સમજાય છે કે, એન્ટીમાયોગીકમનો ઉપયોગ મહુ આવધાનીયી કરવો બેઠકે કારણ કે કોઈવાર તેની શરીર ઉપર ખરાબ અસર પણ પડી જાય છે

એન્ટીમાયોટીકસના બોજ પણ ઉપયોગો જે તેમાંના કેટલાએક મનુષ્ય પ્રમાણમાં ખોરાકમાં મેળવીને આપવામાં આવે તો પ્રાણી તથા વનસ્પતિના શરીરોમાં રિકામ ખૂબ ઝડપથી થાય છે વળી દૂધ, માંસ કે તેવી ચીજો લાંબા સમય સુધી મગડ્યા સિવાય માચતી ગળવામાં તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે

આવું તો ઘણું વડી શકાય વિજ્ઞાનની પ્રગતિ અનેકવિધ નિશાઓમાં ઝડપથી થઈ પડી છે અને તે મધાનુ સવિસ્તર વર્ણન કરી તમારો વધુ સમય નહીં લઉં

ટ્રેકમાં એમ કહી શકાય કે, આવતા ૨૫કાના વિજ્ઞાન આપણને વણી નહીં ચીજો બનાવશે નહીં નહીં ધાતુઓ શોધાશે નહીં જાતના કાપડ બનાવશે વિમાની વગરના વિમાનો ઉડાડશે. વેશો તથા ડાઈટરો ‘સોશિયલ મેડીસીન’ (સામાજિક શારીરિક સ્વાસ્થ્ય) ઉપર વધારે ધ્યાન આપશે, માનવ અને પ્રજાતીના સારવાર વધુ સારી મનશે શારીરિક તથા માનસિક બોડવાળા માનવ ઉપર વધુ ધ્યાન અપાશે

માનવીની આયુષ્ય મર્યાદા નવો ખાલ પગથો વિધુન પ્રમાણમાં વણી સહેવાઈથી મેળવી શકાયો, સૂઈ, ભરતી, અને પવનની ગમ્તિનો અડધારુ ઉપયોગ થશે નિમજ્જ શક્તિ અને આજીવનિક મનને મેળી થઈને વગળી નીળાની પેટા મરી અત્યાગ્ની ઔદ્યોગિક ક્રાંતિને તો ક્યાય ગ્રામી પાડી દેશે

માનવ વિજ્ઞાન યુગની અદર ગુજરાતે ગો ફાળો આપ્યો છે તેવો પ્રશ્ન મનમાં ઉદ્ભવે તે સહજ છે. 'મીઝ દેગાના પ્રમાણમાં આપણે મ, પાછળ છીએ ત જીન નવુ પડે છે કંઈ થોડું થોડું આપણે કરેલું છે તેન આધુ જ્યાન અડી આપુ તે અગ્યાને ની ગણાય જૂના વખતથી નાના પ્રમાણમાં કઈને કઈ ઉદ્યોગો આપણે પોતા આ યા છીએ. પણ મુખ્ય વે અત્યાગ્ની ઉદ્યોગોમાં મીન ઉદ્યોગને અગ્રધાને મૂકી શકાય છે. કત અમદાવાદમાં જ ૭૪ મીનો છે કોઈ પણ ઉદ્યોગની પ્રગતિ મશોધન વિના સભરિત નથી તે તો નીતીની વાત છે તેથી અમદાવાદના મીન-માધિકાએ “અમદાવાદ ટેક્ટાઈલ ઈન્ડસ્ટ્રી રીસર્ચ એસોશિએશન,” “અગી,” ધ્યાપેલું છે વાળો રૂપિયા નેચા મરી તેમણે એ- મોટું મકાન અમદાવાદમાં તૈયાર કર્યું છે વડા પ્રવાન પ નરેન્દ્રને હાતે તેનું ઉદ્ઘાટન એપ્રિલ ૧૯૫૪માં થયું અહીં મીન ઉદ્યોગને લગતા જુદા જુદા પ્રશ્નો ઉપર મશોધન ગ્વામાં આવે છે તાતજ્ઞાની સપાગી ઉપર ગગ અને બીજા સ્થાયીઓની અસર, મર્સાઈઝ તાતજ્ઞાઓ અને તેમના તેજ-ચગાટનો સમય ક્ષ કિન્હોથી તાતજ્ઞાનો અગ્યાસ માધકીગને લગતા પા થોના અગ્યામ વિ નિયંત્રે ઉપર સગોધનો આનું છે

અમદાવાદમાં બીજા એક અગત્યની સગોધન મન્થા આવેલી છે તેનું નામ છે “ફિઝિકલ રીસર્ચ મેમોરેટરી રીસ ઉપગત મશોધન અગી મગ કરે છે વાતાવરણનું ભૌતિક વિજ્ઞાન, કોસ્મિક રિરેલો, ગિયો હ્યોડ્રોનિકસ વિ વિનયો ઉપર સગોધન કવમાં આવે છે આનરગર્ધીય ખ્યાતિના ડો ગમનાથન આ મન્થાના નિયામન છે અગી ડો નિકમ માનાભાઈ ગામીક કિન્હો ઉપર અત્યત ઉપરોગી મશોધન મરી ન્હા છે

આપણા દર કવેતો ૩૪૦૦ માઇન સમુદ્ર કિનારો હોના છતાં આપણને થોડા વર્ષો પહેલાં મીક મહાનથી આયાત કરવું પડતું હતું ખાસ કરીને બ્રિટિશ સરકારના એધિકારીઓ માનતા હતા કે, હિંદમાં મન્થુ મીકું મનારી શકાય નહીં પણ મરુદ્ધ કપિનગય વધીને આ આદવાન ઉપાડી લીધું ૧૯૨૭માં મીધપુ ખાને પડેલું મીધનું કાગખાનું તેમણે સ્થાપ્યું તે પછી સૌરાષ્ટ્રમાં એક ડાન જેટલા કાગખાનાઓ ચાલુ થયા, અને ટાન્ડર્ડ ઈન્ડીટ્યુશને નન્ડી કવેલા મીધ કવતા હવે વધારે એકલું મીકું મગરા લાગતું છતાં તેમાં પણ સુધાગને આવમશ તો છેજ આ ઉપગત મીધની સાથેના બીજા કારો દા ત પોટાશ, બ્રામીન, મેન્ગેશીયમ વિ રૂપ પાડી ઉપરોગના વારના નોઈએ આ મધાના સગોધન મારે હવે “મેન્ટ્રલ મોટ ઈન્ડીટ્યુટ નામની મન્થા ભાવનગરમાં ૧૯૫૪ ના એપ્રિનમાં ધ્યાપવામાં આવી છે ડા માતાપ્રસાદની રખગેપ નીચે આ મન્થા સુદ સગોધન કાર્ય કરી રહેલી છે

મતનગરમાં આવેલી ‘મેન્ટ્રલ ઈન્ડીટ્યુટ ઓફ રીસર્ચ ઈન ઈન્ડીઝનન મીટ્રીમ ઓફ મેટ્રીગીન નામની નસ્થામાં આલવેઈની દિઈએ સગોધનનું અતિ ઉપયોગી મગ આગળ વધી ન્હુ છે

એનેન્ઝિ- ડેમિન વર્ડસ નાગના ડેમિન વર્ડસ, દાટા ડેમિન વર્ડસ, સાગભાઈ ડેમિકન વર્ડસ અનુન પ્રોડક્ટસ નિ મન્થાઓ ઉપયોગી નાઓ અને સ્થાયી પેા કરે છે તેન, માણુ સીમેન્ટ કામગ નય ચાઈના કવે, મર, નિ નાના પ્રમાણમાં જુદી જુદી નગાએ મનાવાય છે

ગુજરાતની જુદી જુદી (વિજ્ઞાન, એન્જિનીયરીંગ કાર્મમી મેટ્રીન ખેતીવાડી વિ) કાનેજેમાં થોડ વજ અમે મશોધનનું નમ મરવામાં આવે ?

ગુજરાત મગધન મંડળ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી થોડું પણ ચારુ કામ કરે છે. શ્રી પોપટરાયનાથ જે ૧૮૮૭ તેમાં સુદ્ધ કોણે આપી ગયા છે. મગધન વર્ગના ગુજરાતી કુટુંબોની આશિષ તથા આહાર વિશેની તપાસ માતા અને પાત્રના આગેવળની તપાસ કામ જગતની વનસ્પતિ મનથે મરોફૂન વ કાર્યો અત્યંત ઘટ્ટ ગયા છે. મંડળ તરફથી થોડા સાન પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે. દા.ત. વૈજ્ઞાનિક અન્વેષણ (શાહ), *Race Realities in Cultural Gujarat* (મજા) (૨) *Contributions to the Botany of the Dangas Forest* (અનંતાપાઠ) વ. વ.

આ નવું હોવા આ આપણે કમ્પ્યુટર પછી, જે કદ કમ્પ્યુટર આનુ છે ત જે કદ કરૂં નોંધ્યે તેના ક્રમમાં થયું એણે છે. ગુજરાતના ખેતીજા ખિતવણીની સાને શક્યતા છે. આપણે તમા કીમ પ્રમાણમાં મેન્જેનીક મગે છે, ત્યારે થોડા પ્રમાણમાં થોડું નાણુ. નોનુ, રૂપુ, વ. પણ મગી રહે છે. પચમનાન અને છોટાકેપુઆ પુરેનિયમ અને ઇંગ્લાંડમાં થોડીઅમ પણ મગે છે. ગ્રેનાઈટ મેન્જેનીક રંગે પાદમ ગોળ, આનમ, એંગેંગેંગ વ. ગીન્ને પણ જદા જુદા ભાગોમાંથી મગે છે.

૧. એમ તો નથી કહેતો કે, આપણને બહુ મોટા પ્રમાણમાં ખેતીને મગે છે પણ જે કદ મગે તેના નવા નવા નાખના કાઠી પૂરેપૂરે ઉપયોગ થને નોંધ્યે ખાસ કરીને કાગળ, સીગેન્ટ, ખાક, તેપ ગીમ્પેટ, ટ્રીંગ, નુમ્પી તથા વ ના ઉચોગે માટે હજુ સારે અવકાશ છે. મનાસમગમાં સીગેન્ટના નવા કાગળના નીખી મગે તેમ કે વળી મંડળ પચમફાન વડોદરા અગ્ય વ ભાગોમાં આ ક્રિયામાં તથા મગધન થવાની જગ છે.

આપણા પ્રવાસ કામ, ધમધમ, તાજીપણા, પચમફાન અને ગીતના જગનામાં પુરુષના નાનપતિ થાય કે તમાથી ઉપયોગી ક્વાઓ, ગમ, ટેનીંગના પદાર્થો, લાકડુ, ખેતસાળ, તાખ, હરકા, ગદા વગેરે થયું ઉપયોગી થીન્ને મેળવી શકાય તેમ છે પણ કુ ખની વાત છે કે, આપણી કાચી ધાતુઓ, વનસ્પતિઓ વ આપણે પદ્ધતિ મોઝી આપીએ છીએ અને ઉલોગ અને મગધનને અભાવે આપણી ગર્જીમ અપરિ વેકાઈ નય છે.

આ ખરૂં છે, છતાં ૧૦-૨૦ વર્ષમાં વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ લનારા વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા પહોંના ન્તા ધણી વધી છે. વળી નવી નવી સમ્બાઓ પણ ખોલનામાં આવી છે. છતાં ખીમ દેશોની સરખામણીના આપણે બહુ પાછળ છીએ. આપણા પ્રદેશમાં વિજ્ઞાનની પાછળ એમ લઈ ૧૯૬૫ સમર્પણ મનારા કદના નળી શક તેમ છે. કે. ભગવાનનાથ ઇદ્રજી, શ્રી જયકુન્જી ઇદ્રજી, પ્રોફેસર ગલ્લર વ થોડા નામે આપણે મગધ આપી શકીએ ખરા પણ જ્યાં સુધી આપણો યુવક વર્ગ તેઓની પાસેથી પ્રેરના મેળવી, વૈજ્ઞાનિક મશોધનને પોતાની જિંદગીનું ધ્યેય ન બનાવે ત્યાં સુધી આપણે ખામ કદ પ્રગતિ સાધી શકીએ નહિ.

માથે સાથે આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ધરમૂળના ફેરફારો કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. બાનકમાં અવાવગત રહેતી છત્રાસારકતિને પોષના તથા તેને પ્રેરના આપના આપણી પાસે તુ સાધનો છે. બહારના દેશોની માફક નાનપણથી જ નાવકને યોગ્ય સાધનો, જેવા કે, ચિત્રો, ચનચિત્રો, નમૂનાઓ વૈજ્ઞાનિકગતિને પોષના સાદા પ્રયોગો, સમજૂ થાનો, પ્રાણીગણે, અભ્યગ્રહો, ઉલાનો વગેરે દ્વારા ભારિખના વૈજ્ઞાનિકો ધણ તેવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક માળાઓમાં યોગ્ય પ્રયોગો અને યોગ્ય સાધનોની મદદ વગર અપાતા વૈજ્ઞાનિક પારો બાનકમાં કદ જાતની અભિરુચી પેા કરી શકતા તમે? મહાવિદ્યાલયોમાં મગધન માટે જેટલી વધારે સરગડ અપાય તેવું વધારે ઇચ્છનીય છે. આપણા દેશના ધનાઢ્ય લોકો અને આપણી અકાર આ વિષય ધ્યાનમાં લે અને અત્યર અમનામાં લીનું તેવું આપણે મહુ ઇચ્છીએ છીએ.

વિજ્ઞાનનો વિકાસ જેવા ખૂબ જ વધે તે માટે બીજી અગત્યની વસ્તુ ધ્યાનમાં લેવી પડશે. જ્યાં સુધી આપણે વિજ્ઞાનના વાતો સાદી ભાષામાં અને માતૃભાષામાં—ગુજરાતીમાં—ન ઉતારીએ ત્યાં સુધી વિજ્ઞાન જનસમુદાયથી દૂર જ રહેશે. વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સાદી ભાષામાં સમજાવતા પુસ્તકો આપણે તૈયાર કરાવવાં પડશે. વૈજ્ઞાનિક રોધખોળો કેવળ પડિત વર્ગનો જ ઇજારો ન મની રહે અને આમર્શ સુધી તેનો ફેલાવો થાય તે માટે જુદી જુદી જાતની પ્રથમાળાઓ પણ આપણે તૈયાર કરી પડશે. અર્થશાસ્ત્ર જતી ગેરે તેના વિજ્ઞાનના પાગિભાષિક ગળ્લો આપણી ભાષામાં ઉતારવા પડશે.

જેવી સાહિત્ય પરિષદ ભગવા પછી થોડા માગ પુસ્તકો ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે તેમાંના થોડા નીચે પ્રમાણે બતાવી મકાય ,

ખોરાકના ગુણદોષ (પરીખ), ખેતીના મૂળતત્ત્વ (પડ્યા) ગોપાલન (સોલકી), ધાતુઓનું શોધન અને શુદ્ધિકરણ (ઝવેરી), બાળકોની માવજત (ઉપાધ્યાય, ઔષધાકર (બહેરામજી), હુકીમી વૈદ્ય-સંન્યાસી ઉપયાગે (હુકીમ), સ્વિચ આયુર્વેદ દર્શન (હરિરામ જી મહારાજ), પ્રભુતિ શાસ્ત્ર (મહેતા), આયુર્વેદ વ્યાધિ, વિજ્ઞાન ભાગ ૧ (દક્ક), દૂધ (મહેરા), વનસ્પતિ સૃષ્ટિ, ભા ૨ (બામડાઇ) મરુકુજ (મયુરાદાસ ત્રિકમજી), ગરીબ અને સ્વાસ્થ્ય (રાકોડ), માદ્યમીમાં ઉપવાય (મુનશી), પ્રક્રાંતી સારવાર પરીખો, સત્તુ વદુ (આ. દોગમજી), આયુર્વેદ અમરકાં (હરિગમ જી મહારાજ), દમ (ભટ્ટ), દેશી ઘર વૈદ્ય (મહેતા), પ્રભુતિ (શાહ), આયુર્વેદિક વ્યાધિ વિજ્ઞાન (દક્ક), ધર ગચ્છુ દ્વાઓ નાગલો, વિજ્ઞાન જ્યોત, ભા. ૨ (ભટ્ટ), અનુભવ મિદ્ધ ઔષધિઓ (ત્રિવેળી, આખ સાચવવાની કળા (પટેલ), આપ (ત્રિવેદી), વિજ્ઞાનમંદિર ભા. ૨ (પડ્યા) નાના ઉદ્યોગો, ભા ૧ (શાહ), ગુજરાતમાં પક્ષી ચિત્રો (દેસાઈ), વૃક્ષ અને વેલી (એન્કો), માતા યનાગને (પટેલ), અકુશકિતો અહેવાલ (દેવે), આપણો ખોગક (પાક અને ગવળ)

હજી વધારે ને વધારે સાન પુસ્તકો ગ્રામીણે મહા પડે તેની ઘણી આવશ્યકતા છે.

જેવે વૈજ્ઞાનિક વિકાસમાં ગ્સ લેતા ભાઈ બહેનોને થોડું નમ્ર સ્વચ્છ કરુ તો અગ્રાને નહિ ગણાય. વિજ્ઞાનને કોઈ જાનનું બધન હોયું ન જોઈએ કોઈ વાડાઓની અદર તેને પૂરી ગમતુ ન જોઈએ આપણા વડા પ્રધાન પડિત નેહરુએ કહ્યું છે તે પ્રમાણે વિજ્ઞાનને કોઈ જાનની મરડુંદો નડતી નથી.

વળી વિજ્ઞાનની કોઈ એક શાખામાં પડ્યા નડી બીજી નધી શાખાઓ બૂરાઈ ન જની જોઈએ બધી શાખાઓમાં પ્રાવેણ્ય તો ન મેળવી શકાય, પણ સારું એવું જ્ઞાન તો જરૂર મેળવતું જોઈએ. જરા વધુ આગળ જતા બધા વિજ્ઞાન વિભાગો અને શાસ્ત્રોનો સમગ્ર અભ્યાસ થવો જાઈએ અને માનવ વિકાસને અધ્યયન રાખીને તેનું સમગ્ર ચિતન થવું જોઈએ. વિજ્ઞાન દારા મનુષ્ય જાતિની સેવા કરવાનું આપણું ધ્યેય હોવું જોઈએ કો. શ્રી રાધાકૃષ્ણનું નીચેનું વાક્ય આપણને બહુ પ્રેરણાદાયક થઈ પડશે—

‘ Science has done more for the emancipation of the masses than the wisdom of the sages ’

અર હરસિદ્ધભાઈ સ્વિટિયાએ થી યુનીવાલ ગાંધી વિદ્યાભવન—મુલતા વાર્ષિક આખ્યાનમાળાના પ્રગ્ગે એક મનનીય ભાષણ થોડા વખત પહેલા આપ્યું હતું. તેમાં તેઓ કહે છે —

“આધુનિક યુગ વિજ્ઞાન યુગ છે જેમાં પચાસેક વર્ષમાં જેમાં જે ક્રાંતિકારી ગ્રામીણો થયા છે તેનાથી જીવનમાં મર્યાદાનો પણ અભ્યાસ ગયાં છે પણ હજી તો આપણે ઘણું વિજ્ઞાન મેળવવાનું બાકી છે. મનુષ્ય અને દેશ વચ્ચેના અંબધ વિશે આપણે ત્યાં ઘણું ચિંતન થયું છે અને તે જ તાર્કિક જમિકા ઉપર

મનુષ્ય અને મનુષ્ય વચ્ચેના મંબધનું પણ થયું છે. પણ મનુષ્ય અને મનુષ્ય વચ્ચેના પક્ષપાત સામાજિક અને વ્યવહારિક જીવનમાં, ખાસ કરીને સામાજિક જીવન, સંગઠન અને સંઘર્ષક્રિયાનું વિજ્ઞાન શીખી હજી આપણે હાથના જમાનાને ચોંટી રહ્યા છે તે અપનાવી શક્યા નથી અને એટલા પૂરતું આપણું તત્ત્વજ્ઞાન પણ કાચું રહ્યું છે. એ શીખી નવારે આપણે વધારે પ્રતિષ્ઠા મેળવીશું ત્યારે સમગ્ર જગતને હકપૂર્વક એમ પૂછી શકીશું કે તમારે કયો માર્ગ પસંદ કરવો છે— વિજ્ઞાનમાંથી વિનાશ કે વિજ્ઞાનમાંથી પ્રતાપ ?

અંતમાં સંત શ્રી. વિનોબાજીના ઉપદેશ આપણે બધાને યાદ રાખવો જોઈશે. તેઓએ કહ્યું છે કે, “હું તો વિજ્ઞાનનો ઉપાસક છું, એટલા માટે વિજ્ઞાન ખૂબ આગળ વધે એમ ઇચ્છું છું. પણ વિજ્ઞાનમાં બેવડી શક્તિ હોય છે. એક હોય છે વિનાશની શક્તિ, બીજી હોય છે વિકાસની શક્તિ. તે સેવા પણ કરી શકે છે અને સહાર પણ કરી શકે છે. અગ્નિનો ઉપયોગ ચૂંકો સગળાવવામાં કરવો કે ઘર બાળવામાં એ અકક્ષ વિજ્ઞાનમાં નથી, તે આત્મ જ્ઞાનમાં છે. જેમ પક્ષી એ પાંખથી ઊડે છે તે રીતે માણસ આત્મજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન એ બે શક્તિઓથી અગ્રેસર થાય છે...જેમ આપણે આંખોથી દિશા નોંધીએ છીએ અને પગથી ચાલીએ છીએ તે જ રીતે આત્મજ્ઞાન આંખ છે અને વિજ્ઞાન પગ છે. એ આત્મજ્ઞાનનું દર્શન માણસને ન હોય તો તે આંખોના કપાં જશે તે કહી શકાય નહિ. વિજ્ઞાન વિના જગતમાં કશું કાર્ય નહીં થઈ શકે અને આત્મજ્ઞાન વિના વિજ્ઞાનને ચોંટી દિશા નહીં મળે !”

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૧૯ મા અધિવેશમાં નડિયાદમાં તા. ૨૮મી
ઓક્ટોબરે વંચાનાર નિબંધોની યાદી

સાહિત્ય-વિભાગ

વિષય :

- ૧ નાગરિકગમ વ્યક્તિ અને વાહન
- ૨ મસનિબ્ધિ
- ૩ કલાપીનું જીવનદર્શન
- ૪ ભાષણ - સાહિત્યનું એક સ્વરૂપ
- ૫ સન્દર્ભભૂતિ ગોવર્ધનગમ
- ૬ પાશ્ચાત્યિક શબ્દોની ગ્યના અને અર્થશાસ્ત્રની પદ્ધતિ
ભાષાની ચર્ચા
- ૭ ગદ્યધ્વનિમાં બાલસાહિત્યનો કાળો
- ૮ આપણું બાલસાહિત્ય
- ૯ પ્રેમભક્તિ
- ૧૦ દક્ષિણ ભારતની-મૌર્યપૂર્વી કહેવતો
- ૧૧ સાહિત્ય દ્વારા જીવન વિકાસ

લેખક :

- શ્રી વિજયભાઈ કે. વેંક
- શ્રી જોશવાય હો. શાહ
- પ્રો. ગ્રેશ સુદરશ બેટાઈ
- પ્રો. ધર્મેન્દ્ર મ. માનગ
- ચેતન્યમાળા દીવેટિયા
- પ્રો. મનુભાઈ મો. શાહ
- શ્રી. મુરેન્દ્ર ચોકસી
- ડૉ. મહેન્દ્ર ન. પડ્યા
- શ્રી ચતુરભાઈ પટેલ
- શ્રી હર્ષચંદ્ર દવે
- ચેતન્યમાળા દિવેટિયા

ગીતાહાસ, પુરાતત્ત્વ ને સંશોધન

૧ મે હમણ વર્ષ ઉપરની ભાગનીય નાટ્યમંડળની ગ્યના	શ્રી કેશવગમ કા. રાસ્તી
૨ જાલસહિતામાં ગુજરાતની આઠકૃતિક ચામડી	„ ડૉ. અરુણોદય ન. જાની
૩ વાયુપૂતની ઐતિહાસિકતા અને તેનો ગુજરાતમાં પ્રભાવ	„ કનૈયાલાલ ભા. દવે
૪ પુરાણોમાં આદિમાનવ અને આત્મિક	„ મૂળેશ કૃ. મા. ચાલિક
૫ દશક્રમાગ ચરિત્રોનો મીકાકાર ગિરગમ-ગજગતી ?	„ લક્ષ્મીદાસ કૃ. અ. જોરી
૬ ગમાયણની લક્ષ કઈ ?	„ દો. જી. ચીમનલાલ મહેતા
૭ ગુજરાતના પ્રાચીન સ્વામી	„ ડૉ. પ્રો. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી
૮ અષ્ટદિગ્ગામે	„ કાલિભાઈ મોમપુરા
૯ નૈયાયિક નન્યદ્રસ્ટિ	„ જિતેન્દ્ર જોડની
૧૦ સાનચંદ્રની સિદ્ધાન્તમંત્રી	„ જુહાપટેલ
૧૧ સામગ્રીનું " નર્મદા - આખ્યાન "	„ જનગમ ભા. મહેતા
૧૨ ખલાતના મોગન મળનાં મનાપત્રો અને ગન્યવર્ણવટ	„ નર્મદાસ કૃ. ત્ર. ભટ્ટ
૧૩ મહેમાણા-ધર્તિકામના સાધનો	„ કનૈયાલાલ અ. માનગ
૧૪ વનગમ - પૌરાણિક અને પુરાતત્ત્વની દૃષ્ટિએ	„ અમરનાથ ના. મહેતા
૧૫ દગ્ધા નૈકાનું મુન્દરજૈન્ય	„ ડૉ. ઉમાકાન નાડ
૧૬ ચરોતરમાં પ્રયોગની પાઠ્ય	„ બાનુપ્રસાદ ચોકસી
૧૭ શુકવર્તીય	„ ચાલિલાલ દામર

૧૮ સંત શ્રી સતગુરુ મહારાજ

૧૯ હિન્દુત્વ શબ્દો

૨૦ Some Problems in the Study of
Sultanate of Gujarat

શ્રી ડૉ. ચૌશીન્દ્ર જી ત્રિપાઠી

„ નટવરનાથ માધવી

Dr Satishchandra Misra

કલા વિભાગ

૧ ગુજરાતના કલાપ્રસાદો

૨ ભાગ્યની અંગીત

શ્રી ગવિશંકર મ ગાંધી

શ્રી ચિત્રાચંદ્ર શર્મા

પત્રકાલ્પ

૧ ગુજરાતના પત્રકાલ્પ

૨ અપમાતી ભરતો

શ્રી જનમેજય મહેતા

શ્રી ધર્મેન્દ્ર માતંગ

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન

૧ તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રમાણનું ગ્યાન

૨ શ્રીમદ્ભાગવત-એક સ્પર્શન

૩ મહાવિદ્યા-પરબ્રહ્મ એક જ્ઞાત્રેન પ્રગ્ભવ

૪ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન

૫ શ્રી અર્ચિ અને તેમનું યોગ-ર્શન

૬ ફ્રેન્ચ તત્ત્વજ્ઞાન ઉદ્ઘાટનો આત્મઆત્માત્મા

૭ શ્રી અર્ચિ-નું તત્ત્વજ્ઞાન

શ્રી ગોવિન્દનાથ હુ ભટ્ટ

„ શાનિનાથ ઠાકર

„ વિષ્ણુદાસ આદ્યજીવ પંડિત

„ ગાતિવાય હી મહેતા

„ શાલાલાલ હી દેસાઈ

„ એ. એચ. આર્થ વોગ

„ દિનુભાઈ પટેલ

વિજ્ઞાન

૧ ગાણિતિકતા

૨ યોગદંતુ ઉત્પાદન અને સ્પર્શનિર્મિતો

૩ વિજ્ઞાનની ભોધભાષા

૪ કૃષ્ણગાવેયા કર્મણ-વગ્દા

૫ કપાસની જાતના ફેરફાર

૬ ગુજરાતના પ્રાણીશાસ્ત્રનો અભ્યાસ

૭ આયુર્વેદ અને ષડ્-ર્શનો

શ્રી ડૉ. ઠાકરનાથ નાયક

„ પ્રો. એ. ટી. ગાધી

„ પ્રો. ત્રિજયત્ ૨ ઉપાધ્યાય

„ સી સી ગાહ

„ મા શિ પડયા

„ જે સી જ્યોત્

„ આ ગો વૈય

શિક્ષણ

૧ કળાવણી અને સંસ્કાર

૨ પાયાની કેળવણી

૩ કેળવણી અને સંસ્કાર

૪ „

૫ „

શ્રી શિવાભાઈ ગો પટેલ

„ ચંદુલાલ છોટલાલ ગાદ

„ હરનાથ અમુનઅગચ સ્વામી

„ સુરેશકુમાર ભટ્ટ

„ દામુભાઈ શુક્લ

—: વૃત્તસંચય :—

: બે સારસ્વત સત્રોનો શુભ પ્રસંગ :

ગુજરાતી સાહિત્યના અમર ન્યૌતિર્ન સાક્ષ્યાર્થ શ્રી ગોવંદ નગમ ત્રિપાઠીની ગતાબ્દ અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની અર્ધશતાબ્દીના ઉત્સવો એકી સાથે આવે અને સાહિત્ય સમ્પ્રદાયની નગરી નડિયાદમાં તેની ઉજવણી થાય એ એક વિગ્ન ઐતિહાસિક પ્રસંગ છે આ પુનિત સાક્ષ્યભૂમિના નાગરિકો વતી આ મન્ને સાગ્રવત સત્રોમાં પધારતા સાહિત્યોપાસકો વેળાએ જાનકા અને તમામ અભ્યાગત-અતિથિઓન મમે હૃદયપૂર્વક સ્વાગત કરીએ છીએ

ઉત્તમપ્રેશ અને મુમુક્ષુ-ભાગતના આ મે અમણી ગજનોના ગજપાનોનુ શુભ મિનન આ પ્રસંગ નિયાદમાં થાય છે એ પણ એક સુયોગ છે આ મને મહાનુભાવો માત્ર ગજગદાણી પુરો નથી બને ખ્યાતનામ સાહિત્યસેવીઓ છે અધિવેશનના પ્રમુખ શ્રી મુનશીજી આપણા સાહિત્યના અમર્થ સર્જક અને યુગપ્રવર્તક સાહિત્યના છે તે તો સુનિર્મિત છે જ, પણ પરિષદના ઉદ્ધાટક શ્રી હરેકૃષ્ણ મહેતાના પણ એ-તેજસ્વી વિચાર, નવન-ચાકા, નાનકા અને સુપ્રસિદ્ધ પત્રમાં છે એ હકીમત ધણી ઓછા ગુજરાતીઓની ભણુમાં હશે પ્રાચીન ઓળિયા મ્વિતાના પ્રથના અપાન માટે તેમજ અગત રપ હજાર રૂપિયાનો ખર્ચ નોંડે

નડિયાદને આગણે સાહિત્ય પરિષદ આ ત્રીજી અધિવેશન ભગ્ય છે અર્ધશતાબ્દીના ઉબરે પહોંચેલી પરિષદ આ પ્રસંગે તેની મિહિઓ અને ઉણપોનુ માપ લાઠવાનુ છે, કે ની બે પચ્ચીસીમાં અને ખાસ રીતે કેટલા આઠ વર્ષમાં જે સામાજિક, ગજકીર અને બીજા આદેશનો ભગ્યા અને યુગપનના બનાવો મન્યા તેની અમર આપણા સાહિત્યે કેટલી ઝીની ? ગુજરાતી લેખકો, કવિઓ, જાનકા અને સમ્પ્રદાયભીઓને પ્રોત્સાહન આપવા માટે શુ શુ કયું ? તથા નવા ઉગતા લેખકોને હુક આપી કેટલી મદદરી ? આપણા સાહિત્યના વિવિધ અંગો પામતા ભય છે કે કીમગતા ભય છે, તેના વિમ્બસને કેધતા બગો કયા ? આપણા મ્વિતા, ચાર્તા નવન - અન્ય સાહિત્ય પ્રમંગે કેટલા પચાસ વર્ષ અભ્યાન કાનેરા હિદી-મગાગી-મરાઠીના તેના સાહિત્ય પ્રકારોની અખામણીમાં બોલા ગી શરૂ તેમ કે ? આ બધા પ્રશ્નો વિચાર્યા-વિચારણા થતી જ રી કે

‘ નોકમત ત તીરથાનેધી

ગુજરાતી સાક્ષરતાનું ઉત્તુંગ શિખર

— પ્રબોધમૂર્તિ ગોવર્ધનરામ —

વિજ્ઞાપકશ્રીને સાર (તા ૨૬-૧૦-૫૫) જેમની જન્મવત્સાબ્દી ઉજવવામા આનંદાર ૮ અને જેમના એ શતાબ્દી મહોત્સવ માહરધામ નડિયાદમા યોજાયો છે તે પ્રબોધમૂર્તિ ગોવર્ધનરામને ગુજરાતી સાક્ષરતાનું ઉત્તુંગ શિખર ગણી સકાય માહિત્યકાગળી મજ્જ ગકિન માથે મરજીથીય વિદ્વાનો તેમનામા મયોગ થયો હતો જીવનના અનેકવિધ પ્રયોગનું ચિત્ત તેમના માહિત્યમર્જનમાથી પ્રાપ્ત થાય છે ગુજરાતી સાહિત્યમાથી જગતમાહિત્યમા ધ્યાન પામે તેનું કોઇ પુસ્તક હોય તો તે તેમનું ' સમ્વતીયદ્ર ' છે 'સમ્વતીયદ્ર' ગદ્યમા લખાયેલી નવનકથા હોવા છતાં તે એક મહાકાવ્ય જેવી કૃતિ છે કવિશ્રી ન્હાનાસવના મન્દોમા મ્હોળે તો 'સમ્વતીયદ્ર' જગત-માહાર ગોવર્ધનરામ ગચિત જગત-કાન્દમગી ?

નગમયુગના એ દ્વંદ્વએ ગુજરાતી માહિત્યમા વગવર્ધન તરીકે ધ્યાન મેળવેન જ ગુજરાતના અને- માહારે પર ગોવર્ધનરામની અમર છે

ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી (૧૮૫૫-૧૯૦૭) નડિયાદના નામર બ્રાહ્મણ હતા વિ. સ ૧૯૧૧ની વિજ્ઞાપકશ્રી જેવા પુનિત ને ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ રિવિસે (તા ૨૦-૧૦-૧૮૫૫ના ગેજ) માધવરામના પત્ની શિવકાશીએ નડિયાદમા ગોવર્ધનરામને જન્મ આપ્યો હતો જન્મથી જ નરીઁ અનારોગર ન્હેતુ એ- મબધીના રૂઢપુટ બાળક સાથે તેનો વિનિમય કચ્છાની માતાને ઉકડા થયેલી પણ તે સમધીની અનિરૂઢા ધગેને લીધે ઉલ્કા અનુષ્ઠ ગડી અને કુજોઢાકર કુમદીપ- બાળ- કુળમા જ બીઠે સમગ્ર જીવન પર્વિત ગો મા ત્રિ ની તમિષ્ઠ વિવિધ વ્યાધિથી પીડિત રહેતી, ગોવર્ધનરામના પ્રથમ પત્નીનું નામ હરિનકામી હતુ ૧૮૬૮મા તેમનું પ્રથમ લગ્ન થયુ હરિનકામી ગોવર્ધનરામથી કટોર મહિને મોટા તના ને સગરસ થયુ ત્યારે બનેમંથી મધ જન્મ્યુ નહેતુ પ્રથમ પત્નીના મૃત્યુનો આરાત ગોવર્ધનરામને ખૂબ લાગેો હતો વળી પિતાની પેઢી પણ એ જ વખતે તૂટી એ બને આધોનોથી વ્યથિત થયેના ગોવર્ધનરામને થી એ નાં પરીક્ષામા ઉત્તરપત્રો ફાડી નાખ્યા ને નાપાય થયા તેમણે પ્રનિતા કરી હતી કે ૪૦ રૂ ૪૨મે રૂઈ નિવૃત્ત થઈ લોકકથાણુ સાવના જીવન અર્પણ મુમઢમા જામેની વકીનાતની કમાણી ડોડીને, રૂઢમા દીરાનગીરી મળતી હતી તે ડોડીને, સાહિત્ય દારા લોકકથાણુ સાવના માટે ગોવર્ધનરામને પ્રનિતા મુજમ નિવૃત્તિ લીધી હતી ૧૯૦૭મા તેમનું અવસાન થયુ હતુ એમનું ધન્તર થયુ હતુ ચરોતરમા મુજમા ને બાવનગરમા

ગોવર્ધનરામની કૃતિઓમા 'સરસ્વીયદ્ર એ મહાનવનના ચાર ભાગ, 'રેનેકુમુદ્રા' નામનું કથાકાવ્ય ' નવવરામની જીવનકથા', ' Classical Poets of Gujarat ' લીરાવતી જીવનકથા ' દયારામનો અક્ષર દેહ', 'સાક્ષર જીવન'—વગેરે, વગેરે કૃતિઓ પ્રસિદ્ધ છે આ ગદ્યમા એમનું મુખ્ય અર્પણ તો 'સરસ્વીયદ્ર છે 'રેનેકુમુદ્રા'મા કવિએ પોતાની શકિત તથા કલ્પનાને અતિગાભીર્વતાથી પ્રયોજ છે, પરતુ તે કૃતિ ધણી દુર્બોધ છે આ કાવ્યમા જીજ્ઞવનની કરુણ ગિથિતિ દર્શાવવામા આની છે " નવવરામની જીવનકથા'મા તેમણે નવવરામના જીવન અને સાહિત્યની યથાર્થ મૂનશ્લી કરી છે 'Classical Poets of Gujarat'મા તેમણે પહેલીવાર ગુજરાતી સાહિત્યનું ધણુ સુદર વિવેચન કર્યું છે, 'લીરાવતી જીવનકથા' પિતાને હાથે લખાયેલી પુત્રીની જીવનકથા છે, તેના લીરાવતીનું સમ્કારમૂર્તિ તરીકેનું આવેખન ધણુ સુદર છે, 'દયારામનો અક્ષર દેહ'મા તેમણે દયારામના માહિત્ય અને ધર્મસિદ્ધિતાની વિશ્લેષ ચર્ચા કરી છે 'સાક્ષર જીવન'મા પાડિયભરા

પૃથક્કરણ દ્વારા તેમણે મનાવ્યું છે કે સાહિત્યમાં જીવન સાથે ઢોળા મધ ગળે તેની અત્યંત મહિ કેમ પોષાય છે, અને તેના પર આનોક અને પરોક્ષના પ્રકાર કેમ જોવાય છે

ગોતર્ધનરામની કૃતિઓમાં ‘અગ્નિચંદ્ર’ સુદુરુચી છે ૧૮૮૭ માં ‘સમ્વતીચંદ્ર’ નો પ્રથમ ભાગ પ્રગટ થતાં નવનરના—સાહિત્યના આકાશમાં ‘પ્રદુલ્લભ અમીર્ષણ ચંદ્રગજ’ જોગો ‘અગ્નિચંદ્ર’ ગુજરાતનો નવો ગ્રંથ છે, ગુજરાતની જગત કાન્તમગી છે અર્વાચીન સમયના હિંદુસ્તાનના સાસારિક, રાજકીય, વાર્ષિક રંગે મહાપરોનો ચર્ચાનો આશ્રય છે અર્વાચીન યુગનું તે એક પુતળ છે, જેમાં પ્રાચીન પૂર્વની સમૃદ્ધિ, અર્વાચીન પૂર્વની સરુદ્ધિ અને અર્વાચીન પશ્ચિમની સરુદ્ધિનો સમન્વય ગોવર્ધનગમે તેમની આર્ષ નિષ્ઠિથી કર્યો છે “તે પ્રણય કથા નિમિત્તે સમૃદ્ધિ ડ્યા છે, પ્રણયકથા તેના નાયક—નાયિકાની અને સમૃદ્ધિ ન્યા તે યુગના ગુજરાતની” (વિ વૈદ્ય) પડિતયુગનું તો તે એ મહાકાવ્ય છે તેના ચારભાગમાં જુદા જુદા પ્રકારની નવનરનાઓના ઉદાહરણો મળે છે, તેનો પ્રથમ ભાગ ઉત્તમ વ્યાકૃતિ છે અને તેમાં સામાજિક તથા જીવવાડાનું જીવન ચિત્રવામાં આવ્યું છે બીજા ભાગ આપણું કૌટુંબિક જીવન દર્શાવે છે ત્રીજા ભાગ ગજકીય નવનરના છે ચોથા ભાગ રૂપકગ્રંથિ અને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રધાન નવનરના છે આમાં ‘વ્યક્તિનોદ, કુટુંબનોદ, નાન્યનોદ, અને માધુનોદ’ એમ ચતુર્વિધ સંપિન્ન આવેખન તેમાં કરવામાં આવ્યું છે એકએક વરના પાત્રોનું ને એ પાત્રોની લીનાબુધિ બની શકે તેવા વિશાળ પરંતુ આવું સમૃદ્ધ દર્શન ગુજરાતની ખીણ કોઈ કૃતિમાં નથી ગોવર્ધનગમની શૈલીનું વૈવિધ્ય પણ અનેરું છે Philosophic Vagabond (તત્ત્વશોધક નામ) જેવો અગ્નિચંદ્ર, આત્મવિવેચનશીલ કુમુદ, સ્મૃતિચાગ મેનાવિની કુસુમ, કુટુંબરક્ષક શુભસુન્દરી વગેરે પાત્રો ગુજરાતમાં લોકપ્રિય બન્યા હતા ‘અગ્નિચંદ્ર’ માં ગુજરાતના મહાન અર્જુન અને ચિત્ત ગોવર્ધનગમની સમર્થ પ્રતિભા દર્શિગોચર થાય છે ગુજરાતની નવનરના તેમજ સમગ્ર સાહિત્ય પર તેની ઘણી અસર થઈ છે તેના ધોળા અનુકરણ થયા છે આજનો કોષપણ સાહિત્યકાર ‘અગ્નિચંદ્ર’ ની અસરથી મુક્ત નથી

‘અગ્નિચંદ્ર’ ની વસ્તુ સંબંધને શ્રી મ વ દાંગેરે એક વળા સાથે સરખાવેલી છે તે યથાર્થ છે સામાન્ય વૃક્ષની ડાળીઓ ઢેરીત થાય છે પણ વડવાની તો અનેક વડાઈઓ ફૂલી નીકળે છે અર્થાત્ ‘અગ્નિચંદ્ર’ નું કથાવસ્તુ વડવૃક્ષ સમાન, જટિલ છે સામાન્ય વૃક્ષના નિયમો જેમ વડાને લાગુ પડતા નથી, તેમ સામાન્ય નવનરનાના નિયમો આ મહાનવનને લાગુ પડતા નથી જગતની ખીણ કેટલીક મહાન વનો (દા ત ટોલ્સ્ટોયની ‘વોઈ એન્ડ પીમ’ • પણ વસ્તુસકલનની આ પ્રકારની શિથિલતા ધરાવે છે આત્મગાંધીય ગણના પ્રાપ્ત કરે તેવું પુસ્તક ગોવર્ધનગમે ગુજરાતને આપ્યું છે જેની સદીમાં ભાગતીય માહિત્યમાં આટલું વિશાળ જીવનર્શન આપતું પોતાના યુગને પૂર્ણત પ્રતિનિમિત્ત કરતું ઓગણીસમી સદીનું એ એક માત્ર ભાગતીય ‘કલામિત્ર’ (Classic-ઉત્તમ કોટિની શિષ્ટ કૃતિ) છે, પોતાના જમાનાના બધા જ જીવનપ્રસોને કોઈ એન્ડ કૃતિમાં આપી સમર્થ પ્રતિભાથી અન્ય કોઈ ભાગતીય સાહિત્યકારે નિરૂપ્યા નથી

ઈ ૨૬

ગજરાન અભાચાર-પ્રત્યયધી

(તા ૨૩-૧૦-૫૫)

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ની પશ્ચાદ્ ભૂમિકા

મમકાલીન જીવનમાંથી ઝડપાયેલાં પાત્રો અને પ્રસંગો

પ્રત્યેક સાહિત્યકારની કૃતિમાં સમકાલીન જીવનના અંગો આવ્યા વિના રહેતા નથી. મર્જકે પોતાના જીવનમાં જે જોયું કે અનુભવ્યું હોય છે તેનું પ્રતિબિંબ એક યા બીજા સ્વરૂપે તેની કૃતિમાં પડ્યા વિના રહેતું નથી. કેટલીયે નવલકથાઓમાં સમકાલીન જીવનમાંથી ઝપડાયેલાં પાત્રો અને પ્રસંગોનું નામમેદ આવેખન થયું હોય છે. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ જેવી મહાનવલ પણ તેમાં અપવાદ રૂપ નથી. ગોવર્ધનગમનું મર્જકે તરીકેનું ખંડગ, નડિયાદ, ભારનગર અને મુબાઈમાં થયું હતું તેથી એ જાણે ચચળોના કેટલાક પ્રસંગો તે પાત્રોની તસવીર ‘સરસ્વતીચંદ્ર’માં ઝીંનાઈ છે.

મંતરામ મહારાજ પરથી વિષ્ણુદાસનું પાત્ર

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના મોથા ભાગમાં વિષ્ણુદાસનું પાત્ર આવે છે તે નડિયાદના સતરામ મહારાજ પરથી ‘વંદાયું’ જણાય છે. વેદાન્ત અને ભક્તિના સમન્વયની નૂતન વિચારસરણી ના મતગમ મહારાજની છે અને તેના પરથી વિષ્ણુદાસની લક્ષ્યાલક્ષની તત્ત્વસરણી આવેખાઈ છે.

ગામજાગમ પરથી શુદ્ધિધનનું પાત્ર

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના પહેલા ભાગમાં શુદ્ધિધનનું પાત્ર ઘણું પ્રભાવશીલ છે અને તેથી પહેલા ભાગનું નામ જ ‘શુદ્ધિધનનો કાલાર’ એવું મળવામાં આવ્યું છે. જેમ સરસ્વતીચંદ્ર શુદ્ધિધનને ત્યાં રહી નેતા તેમ ગોવર્ધનગમ ભાવનગરમાં દીવાન શામજીદાસને ત્યાં તેમના સંકેતરો તરીકે રહ્યા હતા. એ સમયે ગોવર્ધનગમે દીવાન શામજીદાસની મુસદ્દોગીરી નજરે જોઈ અને તે ગંગવાડી ખમ્પટ ને તેના ફાવપેચનું દુનિયા આવેખન ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના પહેલા ભાગમાં કહ્યું. સગલું બાઈ ગામજાગમે તેમની નોંધપોથીમાં લખ્યું છે. “મે સરસ્વતીચંદ્ર પહેલ વહેલુ વામ્યુ ત્યારે મને લાગેલું કે એમાંનું વસ્તુ એમણે અમુક પ્રમાણમાં ભાવનગરમાં કુચે દર્શન ઉપરથી લીધેલું. એમને આ બાબતમાં સીધા પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે એમણે સ્વાભાવિક રીતે જ ઉઠાવનાર જવાબ આપેલો અને કહેલું કે બીજા ગળ્યોનો પણ મને થોડાક અનુભવ થયો છે. એટલે તેમાંથી પણ થોડું થોડું મે લીધું છે એ મને તે હો પણ મને તો વાગે છે કે ગોવર્ધનગમે શુદ્ધિધનનું પાત્ર માગ પિતા ઉપરથી ઉપજાવેલું છે.” “અ. મ. લ.” બાઈ શામજીદાસનું જીવન ચર્ચિત્ર” લે. ધનસુખનાન ક મહેતા પ. ૭૭) ભાવનગરના સદ્ગત નામના દીવાન હુગિનાન સનાઈનાલે શામજીદાસની જે જીવનકથા અંગ્રેજીમાં લખી છે તે વાંચીએ અને ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના પહેલા ભાગમાં શુદ્ધિધનનો કાલાર જોએ તો એ મને લગ્યેનું સામ્ય તરજી નજરે પડે એવું છે. ૧૮૭૮માં ગોવર્ધનગમે ભાવનગર ૥ રજવાડી અને મુસદ્દો રગ જોના અને તેની ડાયા ૧૮૮૭માં પ્રકટ થયેના ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના પ્રથમ ભાગમાં ઝીંનાઈ મ. લ. બાઈએ તેમની નોંધપોથીમાં લખ્યું છે. “બહારના માણસને ભાવનગરમાં અમલગી મળે એ વાત જ કેટલાકને તો ગમતી નહોતી. આથી એ લોકો મારા પિતા અમલ ગોવર્ધનગમની દુનિયા પ્રખરની મરમરી કરતા હું પણ પહેલા તો આ મરમરીઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ મેવતો પણ એવા દૂર અને હનકા કરાક્ષ તરફ ગોવર્ધનગરો જે ઉદાસીનતા બતાવ્યા કરી તેનાથી માગ ઉપ બેડી અસર થઈ અને મને એમનામાં રહેલ મહત્તા અને શક્તિઓના યથોચિત ખ્યાન આવ્યો. પહેલા જે માણસ મને લગભગ વેદિના દોડ જેવા જણાયા તે અદ્ય મમયમાં મને પ્રખર વિદ્વાન, મહાત્માની અને અદ્ભુત શક્તિશાળી વ્યક્તિ તરીકે ઓળખાયા. ગોવર્ધનગરો ‘સરસ્વતીચંદ્ર’નો પહેલો ભાગ બહાર પાડ્યો નહોતો ત્યાં સુધી એમની કીર્તિ ઘણા ઓઝ માણસના નજવામાં

આવી હતી, એ પ્રસિદ્ધ થયા કે તો વગમગ આખા મનુષ્ય ધનાઢામા એમનો કીર્તિધ્વજ ફરકી ગયો હતો. રાગી ભાનનગમ્મા તે વેળા એમને માટ લેખામા બાંધી માન ન હતું એનું કાગળ એ પણ હતું કે અમે નાગર મુકુન્દ હતા ત્યારે ગોવર્ધનરામ નાગર વૈદિક (ભિખુક) હતા વૈદિકો ત્યાતના જન્મશામા દક્ષિણા ચેતા હતા એ વાત એમને હવના પૂરવા કરવાને બસ હતી ગોવર્ધનગમતા પિતા ભાનનગર આગ્યા ત્યારે તેમણે રિવાજને અનુસરવો જોઈએ એમ માનીને આવા જન્મજવામા પોને દક્ષિણા વેતી, એટલું જ નહિ પણ પુત્ર પાસે લેનવડી એવા નિયમ ગમ્યો હતો ગોવર્ધનરામ આવી બામ્બોમા બાંધી આગળ પડતા વિચાર રાગવતા હતા જના પણ પિતા પ્રયેના માનને લઈને આ નિયમનું પાનન એમણે થોડો સમય ક્યું હતું આ “યમિતગત વ્યાતચના જમાનામા પુત્રનું આનું વર્તન મન્ય તિગ્ગરણીય લાગે-પણ મને તો હજી પણ એમન આ વર્તન અને પ્રશસનીય લાગે છે” બુદ્ધિધનનું પાન શામળાસના જીવન ને વ્યક્તિત્વ પરથી બેવાયુ કે તે બાંજુભાઈએ યોગ્ય જ કહ્યું છે એમના ‘સસ્વતીચંદ્ર’નું નાટક બાંજુભાઈ અને અન્ય નાટ્યો જોઈને આવતા ત્યારે કિશોર ભત્રીજા થી નવીનમાણુએ લાંબુભાઈને કહ્યું “તમે પ્રમાદધન નથી, પણ બુદ્ધિધન તો શામળાસ જ છે” કિશોર નવીનમાણુની આ ચમગા ઉમિતને લલ્લભાઈએ હસીને મ મનિ આપી હતી એમ નવીનમાણુ આશી પૂરે કે

અલકકિશોરી કોણ હતી ?

‘સસ્વતીચંદ્ર’ ના પહેલા ભાગમા અનકકિશોરીનું પાન માનું બાંધી બેઠે તેનું કે એનું નજરમાન “યમિતત્વ અનેરો પ્રભાવ પાડે છે એ અનકકિશોરી જાણ હતી ?” શ્રી શ્રી ન્હાનાનાયે એ બે ૧૮૪૫ માં પ્રુથ્વે પાડ્યો છે “ભાનાણાના ઢાળવડીના બેન તથા ઈનિહુસ ચક્રાવે” એ વ્યાખ્યાનમા (૫ ૧૬) કવિએ કહ્યું છે, “પહેલું ત્હંચારે ભાવનગરને પૂકુ છું કે અનકકિશોરી કોણ હતી ? અનકકિશોરી હતી બુદ્ધિધનની તેજસ્વિની, વર્ચસ્વિની નજરમાન મનીપુત્રી કુટુંબની કારભારણ, ભાભીની કાન્તિ ને દીપ્તિ દીવાનધરની વિજયવેન ‘સસ્વતીચંદ્ર’માની યુગ્મ પ્રશસ્તિની અનકકિશોરી એ હતી અનકકિશોરી હતી યુગ્મર રમણીની એક type ‘સસ્વતીચંદ્ર’મા ગોવર્ધનભાઈએ વ્યક્તિઓ નહી, types અરજ્યા છે ગોવર્ધનભાઈની અનકકિશોરી હતી type પણ એ એ typeની મૂળપ્રતિમા હતી ભાવનગર નિવાસિની ત્હંચારે ભાવનગરની એ અનકકિશોરી જાણ હતી ? સાહિત્યઈતિહાસના Secret નો પકડે હું ઉરાડતો નથી દસ મારેક વર્ષો ઉપર એમના જ એક કુટુંબીનધુએ ઉઘાડેલા છે ‘જમાન’ એ રંગે મ્હડીને માગમા પ્રવેશ્યો હતો એ જ્ઞાનપરામાનો રવેશ એમણે ત્હંચારે સ્વ ચરદા કરને દાખ રો હતો શામળાઈના વડામા કાન્ત રહેતા મહિનો મહિનો અમેન રહ્યા છીએ ભાવનગરના અનકકિશોરીને મ્હે જોવા નથી પણ અધધ મ્હો પૂર્વે મ્હારા મ્હોટાભાઈ ઉમરાળે દીપોની વહીવટદાર હતા ને કેવેજ કાગમા હુલ્લા જતો, ત્હંચારે વિદ્યાભ્યાસ થી થી સત્રાઈનાભાઈ ઉમરાળે વહીવટદાર હતા આ જુવાન કેલેબિયનને વારવાર મધ્યાહનોત્તમની મ્હો પીરાને નદી તીરના દરવારી ઉતારામા ન્હોતરતા વાનપ્રસ્થાકથામા સત્રાઈનાભાઈએ સરકું યુગ્મગતી શબ્દકોશ ગ્યો છે ભાવનગરમા અનકકિશોરી હતા દીવાન શામળદાસભાઈના નજરમાન પુત્રી, ને દીવાન વિદ્યાનાસ ભાઈના ને સર લાંબુભાઈના પ્રભાવપ્રતાપી ભાગિની ‘અનુપકુવરના’ ૬૦-૭૦ વર્ષો આજ યુગરાતભરમા અમરણ સજ્જના છે; યુગરાતી ભાષા છે, સસ્વતીચંદ્ર છે, ત્યાં સુધી ચિરજીવ છે” કવિશ્રીએ બીજું બધું મરાગ કહ્યું છે પણ મકાનની બામ્બોમા થોડી સમજદાર થતી લાગે છે પાછળથી કાન્ત જેમા થોડો સમય રહેવા તે મકાન શામળદાસનું ખરું, પણ જૂનું મકાન (જેનું વર્ણન ‘સસ્વતીચંદ્ર’ માના બુદ્ધિધનના મકાનને મળતું આવે છે તે) આ દીવાનપરામા છે તે નહિ, પરંતુ નાગર પોળમા શામળદાસનું જૂનું મકાન છે તે એ મકાનનો આગળનો ભાગ નવો થયો છે પણ પાછળનો ભાગ તો હજી એવા ને એવા જ છે, ‘જમાન’ એ

એવે ચડીને માળમા પ્રવેશ્યો હતો તે આજે પણ આ જૂના મકાનમા એ પ્રમાણે છે ઝાપગમ્મો હતો જમાન માવતો હતો ઝગેરે વર્ણન તેની સાથે વિશેષ મધ્યમેસુ છે, એવેશ પાસેના અનકમિશોરી ખડ, તેની પાસેના ખડ (જેમા ગોવર્ધનગમ ગડેતા હતા) વગેરે દીરાન વગુ વર્ણન આજે પણ બધમેસુ આવે કે અનક મિશોરી, વનનીના પ્રત્યાષિ ત્યા જેમને વાતો કરતા, એ પણ એ મકાન બોઈને ખી શકાય તેમજ

ગોવર્ધનરામ અને સરસ્વતીચંદ્ર

સાત્તામાયક અસ્તવતીચંદ્રના પાત્રમા લેખકે પોતાના જીવનની ટેટીકે હુડીખતો વણી લીધી છે ત તા નાણીતુ છે અસ્તવતીચંદ્રે મુહુર્તમેશથી કુટુંબભલાગ કર્યો હતો ગોવર્ધનગમ પણ જટાળાને નાસી ગયેના કે એટલે કે ગોવર્ધનરામ દ્રેષિન ચૂકીને પાઝ આ યા પણ સસ્તવતીચંદ્રને તો લેખકે છૂટા મૂકી દીધા સસ્તવતીચંદ્ર ને મુદ્દિધનતો પરિચય તમાવની પાઝ પર યા ડે ને તે વખતે એક સમૂહ યુગ્તક તે વાચતો હોય છે ગોવર્ધનગમે રચેનો એ સ્લોક મન સુખરામ એક સ્વિસ મોતી રથા હતા ત્યાં તેમને ત્યા મુ મઈ આવેના શામગા સે પૂછતુ કે આ સ્લોક મનો કવિમાગિ સને રચેનો છે ? મન સુખરામે આહુ સ્મિત કરીને જવા આપ્યો 'નારે! આ કઈ પ્રાચીન સ્લોક નથી એ તો હુમશા થોડા વખત ઉપર જ ગયાયો છે અને તે બીજા કોઈએ નહી પણ આપણા ગોમ્દને જ રચેનો છે ('હર્મિ' અને નવરત્ના જન્યુઆરી ૧૯૪૪ શ્રી વિશ્વનાથ બટનો લેખ 'પંડિતયુગ' પૃ ૨૮૫) એ વખતે શામગાસને મન સુખરામે ગોવર્ધનરામનો પરિચય આપ્યો એમના કુટુંબ પર કુપિત વિધિએ આકૃત નાખી એકાએક એમા કેવી ઉચનપાથન કરી નાખેથી તે દમીખત જણાની શામગા સ બધી વાત બાણીને આ મનોહર સ્લોકના ગ્યનાર યુવકબણી નિશ્ચે આકર્ષા ને પોતાને એ અગ્રેજી બણેયો મત્રી પ્રાધ્વેટ સેક્રેટરી બોધતા હતા તેથી એ જમા ગોવર્ધનરામને આપી એ જમા પર મમ સ્ત્રી ક તા ગોવર્ધનગમે જે દવનના રગરાગ બેસા તે તેમજે 'અસ્તવતીચંદ્ર' મા (પાસ મીને પહેલા ભાગમા) આનેખ્યા છે મુવર્ણયુગમા ભાવનગરનુ થણુ રજવાડી જીવન પ્રવેશ પામ્યુ છે 'સસ્તવતીચંદ્ર' માનુ રાજેશ્વ મહાદેવનુ મદિર તે ભાવનગરનુ જગોનાથનુ મદિર જચુર છે પુમાજ નકારનટિયાઓ પરથી મહારનટિયાઓન જીવન આલેખાયુ જણાય છે ભાવનગર નજીક મદેચી નામનો બાણીતો વડ ને જ 'સસ્તવતીચંદ્ર' માનો ત્રિમેટાનો વડલો જણાય ડે આવી બધી વિગતોમા વિશેષ ઉતરનાની જરૂર નથી પરતુ સમકાલીન જીવનમા નિહાળેના પાત્રો પ્રસંગો ને રથલો પરથી એમા ક પનાના રગ ઉમેરીને લેખકે કેવી સજીવ અને રસભરી વાર્તાસૃષ્ટિ રચી છે તે બોધને ચેખકની ઉચ્ચ કાગિની સર્જક શક્તિ વિરે માન ઉપજના વિના રહેશે નહી

યુગગત નભાચાર-પ્રજનધુમાથી

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ નું ગૌરવ

અચાચીન યુગમા આખા જીવન ફલક પર ચિત્રતરી, આખા જીવનને સમેગી લેતી, આખા જીવનને વેધીને પાઝ જતી એવી દષ્ટિ પૂર્વે પશ્ચિમ બનેમા આ ('સસ્તવતીચંદ્ર') પહેલીજ નવનમ્યા છે શેમા શેનાની 'જીન ફિટર' આ પરીની છે આ મહાન નવનમા ક્તિએ કેટકેટના પાત્રો સજ્જા છે, તેનાં પાત્રોનુ વસ્તીવત્ર કરવા જેવુ છે મનુષ્યના ચિત્તાની ટેટીકે અવસ્થાઓ, ઉત્તમ મધ્યમ હીન ચીતરી છે કેટના વિશાળ કવ નાના ઉગ્રપતો કર્યા છે, ટેટી કવિતા સર્જ છે, માધ છે (અને મદ્યગત મણિસ કરે કહેલુ કે, ગોવર્ધનરામમા Poetic energy-કાન્ય સર્જક શક્તિની સપત્તિ બડુ માતમ છે) અને માનવ વ્યમાના ગોચરઅંગો

નવ ગ્વાનો ઉપર પ્રગટ પાડ્યો છે ! ટૂંકા ઉન્નતિના માર્ગો યતાયા છે અને ટૂંકા રહ્યોને નવી દૃષ્ટિએ નમનગ્યા ૭ ! એમની મહાનવમા આ ભાગ માન નિમધાતમ છે, આ પાન ચર્ચાત્મક છે, આ નીરમ છે, એમ યતાવતુ સહેલુ છે, પણ મહાવનમા પણ સકા ઉત્તમ પ્રેરણા આવે અને એ એટલો મહાન કથાકાર છે કે, નીરસ જણાતા ભાગો પણ નવવક્રયામા નિર્વાચ મનાવવા, કથા કવામમ્મ યનાવવા કંઈ કંઈ યુક્તિઓ દેહિકમતો એમણે વાપરી છે, એનો અભ્યાસ કરે તો વિશેષ અમળી અને કળાથી નીવડે એણે ભાષેનુ ભાવિ ન્યા કથા પોદુ પડતુ તે મતાવતુ સહેલુ છે પણ એણે જોરેનુ ભાવિ કેટલુ સાચુ પડ્યુ, એની નિશા ટૂંકી બધી સાચી હતી અને હજુ એજ નિશાએ આગળ જોવાનું રહે છે, એમા સાચી સમજ રહેલી છે ગોનર્નગમ એટલા મહાન મર્જક છે તેમણે મેળવેની સામગ્રી એટલી રિપુત અને વિવિધ છે અને એ સામગ્રીનો તેમણે એટલો કલાત્મક ઉપયોગ કર્યો છે કે, એના પ્રથ માટે ગુર્જ સમાજ હમેશા અભિમાન લે અને તેના મન અભ્યાસ અને ઝોષભોગને પોતાનો પુત્રાર્થ સમજે !

૧ નિ. પાઠ
('સત્યાપ્દી વ્યાખ્યાનમાળા')

ગુજરાતી સાહિત્ય-પરિષદ સંમેલનનાં સંસ્મરણો

સાક્ષરતાની ભૂમિમાં જ્ઞાનોપાસનાનું પર્વ

સાક્ષરો અને મત્સદીઓની ભૂમિ નડિયાદને આગળે ગયા ભુધ, ગુરુ અને શુક ત્રણ દિવસ સુધી નાનામોડા, પ્રોંદ અને પીંડ, ઉદીપમાન અને સિદ્ધકરત એમ અનેક સાહિત્યકારો અને સાસ્ત્રનોતો એક ચિરમ્મરણીય ૪ નડી નવમ્મ અવિરમ્મણીય મહામેળો ભગઈ ગયો કહો કે જ્ઞાનોપાસનાનુ એક મહાપર્વ જન્મવાઈ ગયુ. પર્વની જન્મવંશીના આગભા સાહિત્ય પરિષદના સચાલન અંગે શ્રી મુનશીજી મામેના અર્ચામીન પેઠીના અને સાહિત્યકારોના રાષને પરિણામે ભગણ પડાના અને તોફાન થાના ભયના ઝાળા ઝંઝૂમી ગયા હતા પન્નુ મ્મલાચ્ય કહો નડિયાદનિવાસીઓનુ, પરિષદનુ ને સાહિત્યસેવીઓનુ કે કટોકટીનુ વાદ્ય સમયસર મતોષપ્ર મમાધાન થવાને પરિણામે જોતજોતામા હડી ગયુ અને એપમામનુ ને સુમેળનુ, મતોષનુ ને પ્રસન્નતાનુ વાતાવરણ ગ્વાઈ રહ્યુ સાહિત્ય પરિષદમા નવા પ્રાણનો અચાર થવાથી, પરિષદ વધારે ને વધારે સુસક્રિત મુમગમિત અને અવિશેષ માર્ગશીલ મનવાની શક્યતા નિર્માણ થઈ અને સાહિત્ય પરિષદ પ્રત્યે તમામ સાહિત્યસેવીઓનો અનગગ દદ થાય એવી ભૂમિકા ગ્વાઈ એ આ સાસ્ત્રવનયતની મોટામા મોટી કૃત્યશ્રુતિ ગણાય

સાચા અર્થમાં સાક્ષર ભૂમિ

‘ શુભ શકન દિને મધ્યાહ્ન ગામશે વીતિ ગઈ છે રાત ’

શીઝ કવિ નર્મદની આ કાવ્ય પકિત આ તમે સહેજે સહુ કંઈના અમ્મણ પા રમતી થઇ ગઈ હતી સાહિત્ય પ્રત્યે આમનતાનો અનુભવ કેટલો બધો ઉત્કટ છે અને આથી યે વિશેષ ઉત્કટ યનાવવાનો કેટલો મધો અનકાશ છે એ પાચ પાચ હજારની જનમેદની લાગવગાટ ત્રણ દિવસ સુધી સમાગ્ના ૮ થી અપોરના ૧૨ અને અપોરના ૩ થી રાતના ૮ સુધી એકસરખી ધીરજથી, વ્યવધતાથી ને જાતિથી ખેસીને તમામ ભાષણો

આતુરતાથી થવળ કયે ૪ ગઇ, એ હકીકતથી સ્પષ્ટ થાય છે. નડિયાદ ખરેખરી, એના સાચા અર્થમાં સાક્ષરતાની જ્ઞાતિ છે એમ આ પરિવ્રજ સંમેલનમાં પ્રતીત થયું છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય. આપણી આમજનતાને સારી વસ્તુ યોગ્ય રીતે આપવામાં આવે તો એ જરૂર આવવાદે, માણે અને તે પ્રત્યે નિત્ય અભિમુખ રહે એમ પણ આ સંમેલનમાં જોવા મળ્યું. પોતાને આંગણે તણ તણ દિવસ સુધી સારવતોનો મેળો મળે તેનો નડિયાદની જનતાને ઉત્સાહ કેટલો બધો હતો તે તો થી સંતરામ મંદિરનો એ આખો જે વિસ્તાર એક મજાના યાત્રાધામ સમો બની રહ્યો હતો તે પરથી દીસી આવતું હતું. બાકારામ ઉત્સાહસરામ કંથારિયા, દોલતરામ કૃષારામ પંડ્યા, ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર યાજ્ઞિક, ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી, મન-સુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી, છજનલાલ હરિલાલ પંડ્યા અને અમ્બેદ્ર માર્ગના પ્રવાસી મણિલાલ નમુભાઇ દિવેદી-આવા તેમજ સાક્ષરોનું સંપર્કચિન્ન એ જગિયાથી ઉદ્ભવ્યું હોય અને સાહિત્યપ્રકાશમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવવાનું હોય ત્યાં આવું અને એમાં નવાઈ પણ શી ?

સીમાચિહ્ન બની રહેશે

સાહિત્ય પરિવ્રજના પ્રથમ પ્રમુખ નડિયાદના નરસન સાક્ષર ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી. સાહિત્ય પરિવ્રજનું બંધારણ નડિયાદમાં થયું અને એ જ બંધારણમાં સુધારો કરવા માટેનું આન્દોલન અને જ્ઞાતિકા નડિયાદમાં યોજાય અને પરિવ્રજની એકતાને સવિશેષ દૃઢ કરવાની યોજના પણ નડિયાદમાં વિચારાય એ બધું કેમ જાણે સંકેતભર્ય લાગે છે !

સુધવારે ગુજરાતી સાહિત્યના ભીખપિતામહ સાક્ષર શ્રી ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીની જન્મ-શતાબ્દીનો મહોત્સવ રંગેચંગે ઊજવાઈ ગયો. શ્રી ગોવર્ધનરામના વિદ્યમાન સમકાલીન સાક્ષર દી. બ. કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી, પ્રો. વિપુલપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી, શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી, શ્રી ભાસ્કર જોશી, શ્રી યશવંત શુક્લ, શ્રી કિસનસિંહ આવડા, શ્રી ઉપેન્દ્ર છ. પંડ્યા: આ સર્વ વિદ્વાન સાહિત્યકારોએ શ્રી ગોવર્ધનરામને તેમના ભવ્ય વ્યક્તિત્વનાં ભિન્ન ભિન્ન પાસાંને સ્પર્શીને બાંહેડે હૃદયના હુકમથી અર્પણી ભવ્ય અંજલિ, રૂ. ૩૦૦૦)ને ખરચે તૈયાર કરાવાયેલી શ્રી ગોવર્ધનરામની મિલકત સ્વનંસદસ્ય પ્રતિમાનું અનાવરણ, સ્મારકગ્રંથનું પ્રકાશન, શ્રી ગોવર્ધનરામનું સ્મારક સ્થાપતી અને તેમનાં અપ્રગટ યુક્તકો પ્રગટ કરવાની જાવનાનું ઉત્સારણ, આ મહાન સર્જકની લાજવાળ કૃતિ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ પરથી સ્થાયેલું અને ભજવાયેલું નાટક-આ સર્વનો સામરો ખ્યાલ કરતાં શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સાક્ષરોની જ્યન્તીના ઇતિહાસમાં એક સીમાચિહ્ન બની રહેશે.

જો કે આટલા જ ઉત્સાહપૂર્વક આ જ પ્રમાણે ને આ જ ધોરણે નડિયાદ સિવાય ગુજરાતમાં અન્યત્ર આ મહાન સાક્ષરની જન્મશતાબ્દી ન ઊજવાઈ, ઊજવવાનું કોઈને ન સજાયું એ વસ્તુ વિષાદનો એક કણ અનેકાના મનમાં મૂકી ગઈ હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય નથી. આ હકીકતની નોંધ શ્રી મુનશીને પણ પોતાના વ્યાખ્યાનમાં લેવી પડી, સાહિત્ય પરિવ્રજ સંમેલનના પ્રમુખપદેથી એમને કહેવું પડ્યું : “ જ્યાં સુધી સાહિત્ય અને સંસ્કારને માટે ગુજરાતીઓના હૃદયમાં પ્રેમ અને માન ન ઉદભવે ત્યાં સુધી આપણા જીવનનાં વહેણ ઉપરછલાં જ રહેવાનાં એ પ્રેમ અને માન ગુજરાતના હૃદયમાં છે ? નર્મદ ને ગોવર્ધનરામની જ્યન્તી ગુજરાતે ગારંગેગા ઊજવી સાંભળી છે ? ” શ્રી મુનશીની આ વાણીમાં ગુજરાતીઓને માત્ર દષ્ટકો નથી; અંથવા કપકા ખાતર દષ્ટકો નથી; ગુજરાતીઓ સાહિત્યનું હજી જોઈએ તેવું ગૌરવ નથી કરતા તેનું દુઃખ છે. ગુજરાતી પ્રજાએ જરૂર આ બાબતમાં વિચારવું જોઈએ. આ સ્થિતિના અનુસંધાનમાં જ શ્રી મુનશીએ આવતે વર્ષે આવનારો ગુજરાતના ભકતકવિ નરસિંહ મહેતાના હારમાળા પ્રસંગનો પંચશતાબ્દી મહોત્સવ ગુજરાતનાં શહેરોશહેરમાં ને એકે એક ગામમાં પૂર્ણ ઉત્સાહથી ઊજવવાનો આદેશ આપ્યો. હોય તો નવાઈ નહીં. ગોવર્ધન શતાબ્દી પ્રસંગે અપાયેલાં વ્યાખ્યાનો અભ્યાસીઓ માટે મૂકીપ બની રહેશે એમાં શંકા નથી.

આંતરવૈભવનો દ્રોહ ન કરો

પરિવર્તના સંમેલનના બે દિવસ દરમિયાન શ્રી મુનશીજી તથા શ્રી ઉમાશંકર જોષી, શ્રી મગનભાઈ દેસાઈ, શ્રી પ્રાણજીવન પાઠક, શ્રી લાલભાઈ દેસાઈ, ડૉ. બોગીલાલ સાંડેસરા, ડૉ. ડી. જી. વ્યાસ, ડૉ. આડતિયા એમ અનેક વિદ્વાનોએ જુદા જુદા મહત્વના વિષયો પર કહેલા વ્યાખ્યાનો, તથા સંમેલન પ્રસંગે આવેલા બિન્ન બિન્ન અનેક વિષય પરના નિબંધો સાંભળતાં ગુજરાત વિદ્યાપ્રાસંગી બનતું જાય છે એવી છાપ તો જરૂર હોય છે; પણ હજી, શ્રી રમેશ્વરશિખર સંમેલનના અધિવેશનમાં કહ્યું હતું તેમ સાહિત્ય જીવનની પાછળ પાછળ જાય છે, જીવનને આગળ નથી દોરતું. જીવન સાહિત્યને દોરે છે. સાહિત્ય જીવનને દોરતું નથી. શ્રી. મુનશીએ પણ એવો જ કંઈક હતાશાસ્ત્રક મૂકી પોતાના પ્રવચનમાં કહ્યો: “સાહિત્યનાં આદર્શોને ધોરણ અને અધોગત થતાં જાય છે.” કલાકારોને ઈશ્વરે બોલેલા આંતરવૈભવનો દ્રોહ નહીં કરવાનું મુશ્કેલ શ્રી મુનશીનું પ્રવચન એમનાં અગાઉનાં પ્રવચનોની પ્રજ્ઞાથીને ઠીક જળથી રાખતું ગણાય. વિભાગીય પ્રયુષ્ઠોએ પૂર્ણ નિષ્ઠાથી અને પરિશ્રમ લઈ તૈયાર કરેલાં વ્યાખ્યાનો સંમેલનમાં વાંચ્યાં એ એક રીતે ઠીક થયું. જો કે ભાષણ વાંચવાને બદલે ગોર્ખાના મુખ્ય મુદ્દાઓને સ્પર્શતું વક્તવ્ય સદ્ગૃહાંત રજૂ કરવાની ડૉ. બોગીલાલ સાંડેસરાની પદ્ધતિ આકર્ષક અને તેથી અપનાવવા જેવી ગણાય.

શિક્ષણના માધ્યમનો પ્રશ્ન

ગુજરાતનાં ઐતિહાસિક સંશોધનની સામગ્રી અપાર હોવા છતાં એને અનુરૂપ સતોષજનક કાર્ય હજી થઈ શક્યું નથી એ ડૉ. સાંડેસરાની ફરિયાદ, કલાની પાછળ શાસ્ત્રની પીડિકા એટલી તો શિથિલ થઈ ગઈ છે કે કેવળ પ્રયોગોને જ કલા માની લેવામાં આવી છે અને સાસ્ત્ર અને કલાના થયેલા વિચ્છેદને પરિણામે કલા યાંત્રિક બની ગઈ છે એ ડૉ. ડી. જી. વ્યાસની ફરિયાદ બિન આપવા જેવી અને દૂર કરવા જેવી ગણાય. પણ આ કરતાં ય સવિશેષ બિન બેઝે એવી વસ્તુ તે શિક્ષણના માધ્યમની વાત હતી. શ્રી મુનશીએ પોતાના પ્રવચનમાં ઉચ્ચતર શિક્ષણમાં હિન્દીને માધ્યમ તરીકે રાખવાની હિમાયત કંઈક સંકોચપૂર્વક કરી, તેનો શ્રી મગનભાઈ પ્રૌ. દેસાઈ, શ્રી લાલભાઈ રૉ. દેસાઈ, ડૉ. બોગીલાલ સાંડેસરા અને શ્રી ઉમાશંકર જોષીએ એમ ચાર ચાર વિભાગી પ્રયુષ્ઠોએ વિરોધ કર્યો! એવી જ એક બીજી બિન બેઝે એવી વાત તે આપણા બાળસાહિત્યના સ્થિતિ થઈ ગયેલા અને અવરોધાયેલા વિકાસને લગતી હતી. શ્રી મિતુભાઈ બધેકા જેવાઓએ બાળસાહિત્યને વિશે સાચી દૃષ્ટિ બંધી તે પછી આજે એ સાહિત્યપ્રવાહનાં જળ મંડીન બની ગયાં છે અને તે ચોખ્ખાં કરવાની ને ચોખ્ખાં રાખવાની જરૂર છે એ મતસભ્યનો શ્રી ઉમાશંકર જોષીનો સર બિનમાં લેતા જેવો ગણાય વિદ્યારાજનાં વ્યાખ્યાનોની ત્રણ દિવસ સુધી હેઠી વસતી, ઐતિહાસિકોએ તેનો આસ્વાદ માણ્યો. પણ તે સાથે આ સંમેલનનાં કેટલાંક **Sidelights** (એનો પર્યાય હજી આપણે ત્યાં નથી શોધાયો) પણ યાદગાર બની રહે એવાં હતાં.

અમમ્મ સમયસૂચકતા

નડિયાદની પ્રગ્ન કેટલી બધી કલાજૂષી છે અને બીજી બાજુ એકાએક અણધારી કોઈક અસાધારણ પરિસ્થિતિ ઉદ્ભવતાં તેને તત્કાળ કાળજીમાં આવવાની શ્રી મુનશીનામાં કેવી કુનેહ અને સ્તબ્ધસૂચકતા છે તેનો નમૂનો પૂરો પાડતી એક વટના ગુરૂવારે રાત્રે બની ગઈ. ભારતીય વિદ્યાભવનના કલાકેન્દ્રના કલાકારો “રામશયરી”ની નૃત્યનાટિકા ભજવતા હતા મધ્યરૂચનો અતિશય આકર્ષક કાર્યક્રમ પૂરો થયો અને નૃત્યપ્રયોગને એકદમ સમીપથી જોવાની અદ્ભુત ઈચ્છાથી પ્રેરાયેલા લોકોનો એવો પ્રચંડ ધસારો થયો કે મી. મુનશી, ડૉ. મહેતાજી, શ્રી જયોતીન્દ્ર સ્વે વગેરે ‘આ હમણાં હુંદાયા’ એવી ઘણી આવી પહોંચી. શ્રી મુનશીના અંગરક્ષકો

નુન ખામ ધર્મ ગયા ને યોદ્ધાના મેળાને મળ્યા તારના માટે ધસી જ્યા તત્કાલ થયા પગ શ્રી મુનશીએ તેમને જ્યા । પેલા ખેસી જ્યાની આસા ની પોતે નુન જોતા, તે સાને યુનાનના જેવી મૂર્તિથી કૂટ્યા મારી મચ પર ચડ્યા માછા હાથમા ઝાની મડો ખેસી જ્યાની વિનતી કરી અને એમિતુ કાણુ નખે શુ મચ્યુ તે પોતાની માથે લખનોથી વર્ષ આવેના ગાનડ થી જલોદાને 'જેવન ન તો લેતે ખીમે' એ બ ન લનમગવાનુ મગ્યાનુ જ્યોદાએ મધુ લનથી એ બ ન ઉપાડ્યુ તે શ્રી મુનશીએ ત્રીયુ ને તામીથી તાન આપવા માંડીને શ્રોતાઓને પણ તાન આપવાનુ મચ્યુ અર્ધી મિનિટમા જ લોકો સાત ધર્મ ગયા અને ખેસી ગયા અને અસન મુજબ જૂનનાદિન આગળ ધર્મી મુનશીજી કવાનીના રાય અનુભ શોખીન છે । તેમની કુમારશ્રી થી જ્યોદાએ પત્ની પગ મગ નાથી મારેની નખની મગન અને મારી હજી પણ રંગાના મનમા ગૂજતી હશે

નિરાશના મિશોરોના હૃતાક્ષ માટેની અગમ્ય નગની પણ સાદ ની નર અરી હ એન સાગમા કા હી શુ વ્યામ નાતાક્ષ આપના જતા મચ્છથી પડી ગયા અને સહેજ જળમી થયા

આતિથ્યપ્રેમી, કલાપ્રેમી નડિયા

નડિયા ની પ્રજા આતિથ્યપ્રેમી તો ધર્મી સાદુ નામ્નો સ્નાન મેજન અને આનામની વગી ઉત્તમ નગના સમેનનના મચાનગે થી હતી તે ભાગે જ જુની શકાશે નડિયાના મિશોરોમા કૃતિ અને નગવગ પણ ધસ્યા તેમની કના પ્રોતિ પ્રશમ્ભા જેવી અને નડિયાદની પ્રજાને સાતિથ્યપ્રેમ પણ અમિનવા જેવો, પણ આ સર્વની માથે તેમનામા જળાની મગીત પ્રેરે વર્ષક ઉલસીના મિનમ પ્રેરે છે મનાખ્દી અને સમેનનના નજ દિવસ દરમિયાન વિદ્વાતાની નાની મોગી અને સમિતાઓ વડી થી જોડીના, જેએ હામ્યની અને પ્રેરે ડોગ ઉ ની શ્રી રાય મે મગનની મગતથી જામ નખનાનુ વાતાવરણ પણ પ્રગમ એ સર્વ આ પરિય સમેનનના મીધ સભાગા મની ગેશ

પરિય સમેનનમા શ્રી મુનશીએ આનતે વર નરસિહ મહેતાનો હાગમાગાના પ્રસંગેના પચશતાખ્દી મહોત્સવ ગુજરાનભરમા પૂર્ણ ઉત્પાદથી જીવ્યનાનુ સ્વયી પ્રજાની ભમ્તકરિ નરસિહ મહેતા પ્રત્યેની પ્રેમ અને આદરના હાગણીને અનુનક્ષીને માહિત પ્રદક્ષિમા જુનાળ આણુવાની યોજના વિચારી એ વનુ પણ એક રીને એમની વ્યવહાર ક્ષતા અને જોહની છોતક છે ગમે તેવી વિક પ્રસ્થિતિથી પણ મગમગ ન જતા મુક્તદીગીરી કુનેહ સમમચ્છકતા આદિને ઉપયોગ કરી જોભા જળીને પરિસ્થિતિના ઉકેન આણવાની પોનાની શમિતો પચિથ શ્રી મુનશીએ ે વાગ આપેા જમાના એક પ્રસંગેના ઉ નેપ ઉપ ધધ ગયેા કે એના કરતા વિશેષ યાદગાર મહે ત પ્રસંગ ત પચિ મા ભગાણ પડતા અપ્કાજ્યુ એને ગણવો જોઈતો । આમી હાવણીમા જહ ખેસાને તત્કાલ થયેની સાહિત્યકારોની માગશી માન ગખી તેમના મનુ સમાધા । મ્યુ અને પોતાનુ તેમ જ પરિય નુ ગૌવ જગરે ખડિત થવા ન દીધુ અનમત, એમની સાથે વાદાધા વા ગયેના માહિત્ય મેરીઓની છતા અને તે માથે તેમની સમાધાન પ્રિસ્તા પણ અમિનવની ।

ખડતે ચલો ! ખડતે ચલો !

ગુજરાત ગપાદાએ સાર્વજનિ પ્રતિની દિશામા આગળ ધસી રહ્યુ છે સાહિત્યકારોએ અન મરકુતિપ્રેમીઓએ એકનિષ્ઠ મનીને, કમ કસીને આગળ ધસના જતા ગુજરાતની માથે રહેવુ પડો નહિ તો ગુજરાત આગળ ચા ચુ જશે ને આપણે પાછળ રહી જશુ એ શ્રી ઉમાશંખી ધનુવના ટકાર જેવી વાણીના પડા સુ કાંઈના મનમા દીર્ઘકાગ સુધી ગૂજતા રહેશે

સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન — એક દષ્ટિપાત

પૂરા પંચોત્તેર કલાકના નડિયાદના નિવાસ પછી ગોવર્ધનરામ જન્મશતાબ્દી અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઓગાણીસમા સંમેલનની ફલશ્રુતિ વિષે નિરૂપણ કરતા કથમ હાથ ધરે છું ત્યારે ચિત્તતંત્રમાં કોઈ નક્કર મિલ્દિના સંસ્કાર હિંના નથી—હા, કેટલીક આશાસ્પદ હકીકત ત્યાં અંકાયેલી દેખાય છે ખરી.

પહેલો લઘુએ ગોવર્ધનરામ જન્મશતાબ્દીનો પ્રસંગ. સ્વાભાવિક રીતે જ, નડિયાદને મન એ પ્રસંગનું જ મુખ્ય મહત્વ હતું. પરિષદ એમને મન યોગ્ય હતી. શ્રી. બાણભાઈ જશભાઈ પટેલે આવા અર્થનું વિધાન પણ એમના એક પ્રવચન દ્વચ્ચાન ક્યું હતું. નડિયાદની પ્રજામાં પ્રસંગને અનુરૂપ જ ઉમંગકો હતો તેની પ્રતીતિ તો ડાલે ને પગલે થતી હતી. પણ સાહિત્યકારોના પક્ષે આવું વિધાન થઈ ગયે એવા કોઈ પુરાવા ન હતા.

‘સસ્વતીચંદ્ર’નો નાટ્ય-પ્રયોગ હતો એ સાફ ને મુયોગ્ય હતું. માત્ર નડિયાદના જ નહોતા અને બીજા પણ કેટલીક મર્યાદાઓ હતી એ હકીકત લક્ષમાં લઈએ, તો પ્રયોગો નિષ્ફળ ન કહી શકાય. કુસમતું પાત્ર કરનાર બહેને તેમજ મૂર્ધનલની ભૂમિકા ભજવનાર ભાઈએ ગોવર્ધનરામની ભાવના યથાર્થ રૂપે ઝીલી હતી.

ગોવર્ધનરામ જન્મશતાબ્દીની ફલશ્રુતિમાં સૌથી વધુ સ્થનાત્મક પ્રદાન તો કદાચ મુનશીજી ક્યું છે. ગોવર્ધનરામ સ્મારક વિધેની તેમજ તેમનાં અપ્રગટ-અપ્રાપ્ય પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવા વિધેની પરિષદના ઉપસંહાર પ્રવચનમાં તેમણે આપેલી બાંહેધરી જે ન અપાઈ હોત તો તો આ જન્મશતાબ્દી મહોત્સવ માત્ર જલસો જ બની જત અને ગુજરાતની તેના સંસ્કારસેવકો તરફની ઉમંગીનતાનું એક તેજવિહીન દર્શન બની જત.

નડિયાદના વ્ચાગતમાં તો કંઈ કચાશ ન હતી ચરોતરની ઉખાલરી પરોણાણતની શોભા તેણે વધારી છે. સાચે જ મહોત્સવ ઉજવવાની ભાવના તેમનામાં હતી. વિપુલતા અને વિવેકથી ભરીભરી તેમની વ્યવસ્થા હતી. નડિયાદ તો ઠીક, પણ આસપાસના પ્રેક્ષના કિશોરો અને જુવાનો ત્યાં ઉતરી પડ્યા હતા અને ગુજરાતના લેખકો તરફ સન્માનભાવ પ્રગટ કરતા હતા. હસ્તાક્ષરો આપીને હાથ ધારી જાય એટલી બધીતેમની આવભરી પડાપડી હતી. ગુજરાતી સંસ્કારના ઉત્તરણ ભાવિમાં શ્રદ્ધા પ્રગટાવતી આ બધી હકીકત હતી.

—ધનવંત ઓઝા

(‘જનમતા’ માંથી)

: કેટલાંક સંસ્મરણો :

કુરચે કુરચા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૧૯મું સંમેલન ભરાતાં અગાઉ નડિયાદમાં ઉત્સાહનું વાતાવરણ જન્મ્યું હતું. અનેક લેખકો, વિદ્વાનો ને સાહિત્યપ્રેમીઓ નડિયાદને આંગણે કિતરી પડશે; એમને જોવા, મળવા, માંભળવાનો લહાવો મળશે; એ આનંદમાં સંમેલનની ટિકિટો ખરીદવા અંગેની પૂછપૂછ કરતા ફોન ઉપર ફોન અમારી ઓફિસે આવતા હતા.

એવામાં છાપામાં સંખ્યાબધ લેખકોની સહીથી પરિષદના બંધારણ સાથે વિરોધ નોંધાવતું નિવેદન બહાર પડ્યું અને નડિયાદમાં ભારે જંગ જામશે એવી વાતો વહેતી થઈ. આનંદ અને ઉત્સાહના વાતાવરણમાં બંગાળ પડ્યું. નડિયાદનું નાક જશે કે શું? આટલા ઉત્સાહથી ગોઠવેલા કાર્યક્રમની મહેનત કરી કરાવી

ધૂળમાં મગસો કે શું? એ ભય હવામાં ફેલાઈ રહ્યો હતો ત્યાં મુનશીજી નડિયાદને નેરેશને જાતમાં ને એમણે વાત બાણી બાણીયું કે ભાઈ, મારી કન્યા કાણી, કુબડી જેની છે તેનીને માટે હું તો મુનશીયો ગોધું છું. મારે તો પહેરામણી સાથે કન્યાને આપી દેવી છે.

અને આખરે એમની એ જાનની તૈયારી હતી એટલે એનું પરિણામ પણ સારું આવ્યું. પરિવહના અધિકારીમાં ફેરફાર કરી નવી પ્રવૃત્તિઓનો કાર્યક્રમ ચોજવાનું વિચારણું અને એમ સાહિત્ય પરિષદના કુરસે કુરસા બેઠી જગે એવી જે વાતો હવામાં ફેલાયેલી એ વાતોના જ પ્રગ્લે પ્રગ્લે બેઠી ગયા.

બીજામાંથી વૃક્ષ

મીં સોનાભાઈ પટેલ ગોવર્ધન શનાખ્ડી મહોત્સવ પ્રસંગે આવેલા સંદેશાનુ. વાચન કરવા માટે પર આવ્યા. બે ચાર ટીપ્પણી જુવાનોમાં ચર્ચા ચાલી: 'આ મહાનુભાવ કોણ છે? ...લેખક છે? ...ક્યા ઉપનામથી લખે છે? ...કે પછી ખાદી પહેરે છે એટલે મંચ પર ઘૂસવાની તક મળી છે? ...અને ત્યાં એક ભણકાર ભાષ્યી ન રહેવાયું. બોલ્યા: 'એ જે હોય તે ખરા, પણ તમને જવાને અહીં એકકા કરનાર એ છે ગોવર્ધન શનાખ્ડી પ્રસંગે સાહિત્ય પરિષદ પણ અહીં ચોખ્ખો એ વિચાર સૌથી પહેલો એમના મનમાં સ્ફુરેલો અને એ વિચાર બીજામાંથી આ મોટું વૃક્ષ...' -પેલા ભાઈએ તો ચુપ જ થઈ ગયા.

મજનુનો વેલો

‘સરસ્વતીચન્દ્ર’ નાટક ભજવાઈ રહ્યું હતું. સ્ત્રી પાત્રોનાં મીન-સંવાદો સાંભળીને કેટલાક જુવાનિયાઓ ‘હાય’ ‘હાય... ધાપક ધાપક... મારે ડાઘા...’ એમ વારંવાર બોલ્યું જતા હતા. એક કામિયાવાદી જેવા લાગતા ગૃહસ્થ આ શરમજનક શબ્દો સાંભળી શરમાઈ રહ્યા હોય એમ એમના મોં પરથી દેખાઈ આવતું હતું. ઉંચે એમનાથી ન રહેવાયું એટલે બિચારા એ જગા ખાલી કરી બીજે બેસવા જવા ઉભા થયા.

‘કેમ કાકા, અહીં ના ગોડયું કે શું?’ એક ભાઈએ એમને પૂછ્યું.

‘ના ભાઈ ના, આ મજનુ ને ફરહાદના વંશજોનાં આપણું કામ નહિ.’ કાકા બોલ્યા અને જતે જતે એમણે: ‘માણે મજનુનો વેલો બહુ વધી ગયો!’

પૈસા છૂટી પડ્યા

પુરાતત્વ અને સંશોધન, નાટ્યકલા અને સંગીત, તથા વિજ્ઞાન એ ત્રણ વિષયનાં વિકાગીય પ્રસંગોનાં ભાષણો તા. ૨૮મીને બદલે તા. ૨૯મીએ સવારે ચોજવાં પડેલાં. આવા શુદ્ધ વિષયોમાં શું રસ આવવાનો છે?—એમ માની બે ચાર ભાઈએ એ બધા કાર્યક્રમ પતી મથાં પછી મોઝા આવ્યા. આવીને એક ગૃહસ્થને પૂછ્યું: ‘બધાં માયું ખાઈ જાય એવાં ભાષણો તો થઈ ગયાં ને?’

‘શી વાત કરો છો? અરે, આ ત્રણેય વિષયનાં ભાષણોમાં ખૂબ મઝા પડી. એમાંય નાટ્યકળા અને સંગીતવાળા શ્રી ડી. જી. વાગે તો રંગ રાખ્યો. એવી મઝા આણી હતી એમણે તો...’

‘ત્યારે તો...’ પેલા જુવાનોમાંનો એક બોલવા જતો હતો ત્યાં પેલા ગૃહસ્થ બોલી ગયા: ‘હા’ તમારા પૈસા છૂટી પડ્યા. ટિકિટ લીધી પણ ખરું માંભળવાનું તો તમે ગુમાવ્યું જ’ જુવાનોનાં મોં ફિક્કાં પડી ગયાં.

—છાટુભાઈ પટેલ
(‘લોકમત’ માંથી)

: રંગ છાંટણું :

★ મનશીલ સારુ આખ્યાન આપે છે તેઓ સાલગનાવાયડ માણસ છે. જતા ટટનાકને એમ લાગે છે સલગનાવા લાયક માણસ છે જે કે તેઓ ઘણુ સાલગી શકે એના છે, ને સાલગીને ભગી શકે એના છે.

★ સાહિત્ય પરિષદની પરિસ્થિતિ ખાત્રી કરી જેવી હતી તે હવે પાકીને મધુર થઈ છે જેનો વિષાક મધુર રોય તે સીજ પૌષ્ટિ- ગણાય છે એટલે કરી ભવે ખાત્રી હતી, પણ હવે પાકીને મધુર થઈ છે એટલે તે પૌષ્ટિ નીવડશે.

★ પતિનમા ભગણ પડવાનું હતું પણ ના પડ્યું એટલે ટટનાકને કંઈ થય એમને એમ થયું કંઈ થોડો જગ જનમત તો જોવાની મંત્રા આવત. પણ એ મંત્રા મારી ગઈ.

★ નાટક ભજવાતું હતું ત્યારે તોફાન થયું એ તોફાનનું પૂર જોઈને મને થયું 'આપણી પ્રતિમા શિવનન આપ્યું કે પણ જ્યાં એ પૂર મારી નાડે આની પહોંચ્યું એટલે હું ગભરાયો.

★ અમારી ચોપડીઓ તો કોણ જાણે, પણ અમારો ઓટોમાફ નડિયાદના ઘેર ઘેર પડોત્તી ગયા છે.

★ મનશીલ કહે છે કે મારે પહેરામણી સાથે જ્યાં આપનાની છે હું તો મુરતિઓ ગોધુ છું એ જોના વાગે છે કે મનશીલ બહુ જૂના નિચારના છે મારે પણ દીમરી છે એને માટે મુરતિઓ ગોધવાની વાત હું કરું તો તો તે પિત્તળ જ જાય કહે કે મારે માટે મુરતિઓ શોધનાર તમે કોણ? પહેલાં એવું હતું કે નીકરી ને ગાય દોરે ત્યાં જાય આજે એવું નથી મળ્યું આજે તો દીકરી ને ગાય કાવે ત્યાં જાય, ને જે મામે થાય તે સીંગડા ખાય.

★ અહીં આખ્યા પત્રી મેં સાલગ્યું કે ટટનાક લેખકનો આ પત્રિકા સામે કી- કીડ બખાળા કાઢ્યા છે એક લેખકે તો આને હુમ્મમ પરિષદ પણ કરી છે પણ હું એ લેખકને શોધુ છું એ કેમ નથી આયા? એમનું તો આ પત્રિકામાં ધ્યાન હતું જ.

- જ્યોતિન્દ્ર દવે ('લોકમત' માથી)

: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં સંમેલનો :

ક્રમ	પ્રમુખ	સ્થાન	સાલ
૧	શ્રી ગોવર્ધનગમ ત્રિપાઠી	અમદાવાદ	૧૯૦૫
૨	શ્રી કેશનનાથ હર્ષદાસ ધ્રુવ	મુંબઈ	૧૯૦૭
૩	શ્રી અમાલાલ સાકરવાલ દેસાઈ	રાજકોટ	૧૯૦૯
૪	શ્રી જ્યોતિભાઈ ઉદયરામ	વડોદરા	૧૯૧૦
૫	શ્રી નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેડિયા	મુગ્ત	૧૯૧૫
	શ્રી હરગોવિંદદાસ દારકાદાસ ગાંધીનાથ	અમદાવાદ	૧૯૨૦
૭	શ્રી કમળાસ કંઠ પ્રાણશંકર ત્રિવેદી	ભાવનગર	૧૯૨૧
૮	શ્રી અણ્ણભાઈ મ. નીવડક	મુંબઈ	૧૯૨૨
૯	શ્રી આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ	નડિયાદ	૧૯૨૮
૧૦	શ્રી ભુવાભાઈ જીવજી દેસાઈ	નડિયાદ	૧૯૩૧
૧૧	શ્રી કૃષ્ણનાથ મોહનવાલ જ્વેરી	વાડી	૧૯૩૩
૧૨	મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધી	અમદાવાદ	૧૯૩૬
૧૩	શ્રી કનૈયાલાલ માણેકજીનાથ મુનશી	કરાચી	૧૯૩૭
૧૪	શ્રી અજેશ્વર કૃષ્ણભાઈ ખનગરાવ	અ. ધેરી	૧૯૪૧
૧૫	મેડી વિદ્યાગૌરી અણ્ણભાઈ નીવડક	વડોદરા	૧૯૪૨
૧૬	શ્રી ગમનાનથજી વિદ્યનાથ પાંડક	રાજકોટ	૧૯૪૪
૧૭	શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી	જૂનાગઢ	૧૯૪૯
૧૮	શ્રી હરસિદ્ધભાઈ દિવેડિયા	નડિયાદ	૧૯૫૦
૧૯	શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી	નડિયાદ	૧૯૫૫

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ નિમિત્તે
રૂા. ૨૫/- અને તેથી ઉપરની રકમ આપનાર દાતાઓની યાદી :-

દાતાનું નામ	રકમ રૂા.	દાતાનું નામ	રકમ રૂા.
સુનંદ મલ્લ - સરકાર	૫૦૦	શ્રી પુરોહિતભાઈ જોરાભાઈની કુા, સાગર	૧૫૧
મૌર્ય સભા - સરકાર	૫૦૦	શ્રી તુલસીભાઈ ગોવર્ધનભાઈ પટેલ, સાગર	૧૧૫
ગંગાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ	૫૦૦	શ્રી ભાનુશંકર હરિશંકર યાજ્ઞિક, નડિયાદ	૧૨૫
ગ. સ. યુનિવર્સિટી, વડોદરા	૨૫૦	શ્રી પરમપ્રયાગ ઝવેરીવાલ પંડ્યા, સાન્તાક્રુઝ ૧૦૧	
મુખાઈ યુનિવર્સિટી, મુંબાઈ	૨૫૦	શ્રી આશુભાઈ જસઆઈ પટેલ, નડિયાદ	૧૦૧
શ્રી મનોહરભાઈ બાપ્તિસ્મા પટેલ, નડિયાદ	૧૦૦૦	શ્રી ડી ગોકળદાસની કુા, નડિયાદ	૧૦૧
શ્રી ન્યુ રોરોક મિલ્સ, નડિયાદ	૧૦૦૦	શ્રી ડૉ. રતિવાલ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ, નડિયાદ	૧૦૧
શ્રી નડિયાદ બેરો ન્યુનિ નડિયાદ	૧૦૦૦	શ્રી બેચરદાસ મગનવાલ શાહ, નડિયાદ	૧૦૧
માનનીય શ્રી હરેકૃષ્ણ મહેતાવા, રાજ્યપાલ,		શ્રી બીઆભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ, મુંબાઈ	૧૦૧
મુંબાઈ પ્રેશ, મુંબાઈ	૫૦	શ્રી ત્રિભોવનદાસ મોતીવાલ શાહ, કુલ્વાલ	૧૦૧
શ્રી ગોંડીશ કરભાઈ જોશી, નડિયાદ	૫૦૧	શ્રી મોભાભાઈ બામગાઈ પટેલ, કુલ્વાલ	૧૦૧
શ્રી છોટાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ, સાગર	૫૦૧	શ્રી બેચરભાઈ સોભાભાઈ પટેલ, ત્રિભોવદા	૧૦૧
શ્રી મગ્ધાભાઈ કીશાભાઈ પટેલ, ઓઃ	૫૦૧	શ્રી ડી ચંદુલાલની કંપની, નડિયાદ	૧૦૧
શ્રી ગણેશભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ, નડિયાદ	૫૦૧	શ્રી ચીમનવાલ છોટાવાલ પ્તેમ, મુંબાઈ	૧૦૧
આફ્રિકામાંના હિંદી સ્વરૂપદેવો તરફથી		શ્રી રમણવાલ યાજ્ઞિક તથા	
હસ્તે : શ્રી અમૃતવાલ યાજ્ઞિક	૭૫૦	ક-દુલાલ યાજ્ઞિક, નડિયાદ	૧૦૧
શ્રી કાન્તિવાલ ૭ પંડ્યા, ખાર	૨૫૧	શ્રી ડૉ. ઇશ્વરભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ, નડિયાદ	૧૦૦
શ્રી અમૃતપ્રવાલ ઝવેરીવાલ પંડ્યા, સાન્તાક્રુઝ ૨૫૧		શ્રી અગ્નિભાઈ પ્રાણવાલ જાતી, મુંબાઈ	૧૦૦
શ્રી વલ્લભાઈ બેચરભાઈ પટેલની કંપની,		શ્રી ચતુરભાઈ ભાસ્કરાલભાઈ પટેલ, મોગરી	૧૦૦
સાગર	૨૫૧	શ્રી ગતિવાલ યુનીવાલ યાજ્ઞિક, મહીનગર	૧૦૦
શ્રી ચંદુલાલ ટી. પરીખ (નડિયાદ) મુંબાઈ	૨૫૧	શ્રી શંકરભાઈ જાવાલભાઈ પટેલ, મોગરી	૧૦૦
શ્રી ત્રિભોવનદાસ બીઆભાઈ શાહ, મુંબાઈ	૨૦૧	શ્રી જશભાઈ મકનદાસ પટેલ, નડિયાદ	૧૦૦
શ્રી ભુધાભાઈ કુવાભાઈ પટેલ, ઓઃ	૨૦૧	શ્રી સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ	
શ્રી અક્ષરશંકર હરિશંકર યાજ્ઞિક, નડિયાદ	૧૫૧	હાઈફૂલ, કરમસદ ૮૧-૧-૦	
શ્રી નરેન્દ્રશંકર ચં. પંડ્યા અને		શ્રી અનિલભાઈ રમણવાલ યાજ્ઞિક, મુંબાઈ	૫૧
અમરેન્દ્રશંકર ચં. પંડ્યા, નડિયાદ	૧૫૧	શ્રી રણજિતવાલ દવાલ, નડિયાદ	૫૧
શ્રી દુમનભાઈ મણિભાઈ ત્રિવેદી, ખા	૧૫૧	શ્રી મણિવાલ જાનસાલ વોરા, નડિયાદ	૫૧

પાતાનું નામ	ક્રમ ક્ર	પાતાનું નામ	ક્રમ ક્ર
શ્રી પપ્પ કાઈન આર્ટ-લીથો પ્રેસ, આગ	૫૧	શ્રી પ્રિન્સિપાલ, કોશીપ હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ	૨૫
શ્રી મગનભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ, નડિયા	૫૨	શ્રી અબાનાન મહેરભાઈ પટેલ, નડિયા	૨૫
શ્રી ઉમેશભાઈ ન. પટેલ, મુમુઈ	૫૨	શ્રી એ. એમ. આર્ટ હાઈસ્કૂલ, ધનાન	૨૫
શ્રી મણિનાન પુરોહિતભાઈ પિત્તગીરા, નડિયા	૫૨	શ્રી પ્રિન્સિપાલ ધી ન્યૂ હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ, નડિયા	૨૫
શ્રી પ્રમોદભાઈ રામભાઈ પટેલ, નડિયા	૫૧	શ્રી પ્રિન્સિપાલ વી ન્યૂ હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ, નડિયા	૨૫
શ્રી ગવડભાઈ હાથભાઈની ડા, આજી	૫૨	શ્રી ચંદુભાઈ ચતુરભાઈ રામભાઈ, નડિયા	૨૫
શ્રી પટેલ સુરેશ, ઉમરે	૫૨	શ્રી પ્રિન્સિપાલ એ. એમ. મોનારાના હાઈસ્કૂલ, મોનારાના	૨૫
શ્રી રિનાન એ. શાહ	૫૦	શ્રી મુનીનાન મગનનાન સરેયા, નડિયા	૨૫
શ્રી વર્મસુખરામ તનસુખરામ પડયા, મુમુઈ	૫૦	શ્રી અબાનાન બામભાઈ, નડિયા	૨૫
શ્રી મુગડભાઈ મથુભાઈ પટેલ, ચીખોદા	૫૦	શ્રી ઝવેરભાઈ જીવભાઈની કુલ, નડિયા	૨૫
શ્રી નસીભાઈ નાનાભાઈ પટેલ, નડિયા	૩૨	શ્રી ગમભાઈ ડાલાભાઈ પટેલ, નડિયા	૨૫
શ્રી વલ્લભભાઈ ભા. પડયા, નડિયા	૩૦	શ્રી પ્રિન્સિપાલ, આઈનાન હાઈસ્કૂલ આમનાવ	૨૫
શ્રી ઉપેન્દ્ર જી પડયા, નડિયા	૨૫	શ્રી અચલ કાર્યોત્થ, અમદાવાદ	૨૫
શ્રી ચતુરભાઈ શંકરભાઈ પટેલ, નડિયા	૨૫	શ્રી એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ સંપત્તી, મુમુઈ	૨૫
શ્રી પ્રિન્સિપાલ, બી. જે. વાણિજ્ય મહાવિદ્યાલય, વલ્લભ વિદ્યાનગર	૨૫		
શ્રી મગનભાઈ, ગવડભાઈ વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ	૨૫		

શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ

અને

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (૧૯મું સંમેલન) નડિયાદ

સંયુક્ત હિસાબ

ખ

ક

- ૧૯૧૩-૦-૦ શ્રી રથાનિક કારોબારી સભાની સભ્ય શી ખાતે
- ૪૪૬૦-૦-૦ શ્રી સત્કાર મંડળની સભ્ય શી ખાતે
- ૩૦૧-૮-૦ શ્રી પ્રેક્ષક વર્ગ શી ખાતે
- ૨૧૫૧-૦-૦ શ્રી અનિધિ, પ્રેક્ષક, પ્રતિનિધિ શી ખાતે
- ૩૪૮-૦-૦ શ્રી સત્કાર મંડળ, રથાનિક કારોબારી સભા, અનિધિ, પ્રેક્ષક, પ્રતિનિધિ-સંયુક્ત શી ખાતે
- ૧૭૪-૦-૦ શ્રી સત્કાર મંડળ સભા અને મનોરંજન પ્રવેશ પત્રિકા શી ખાતે
- ૧૦૨૬૦-૧-૦ શ્રી ગોવર્ધન શતાબ્દી સ્મારક ફાળા ખાતે
- ૧૬૫૫-૦-૦ શ્રી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ખાતે
- ૬૫-૩-૬ શ્રી જાહેરખબર ખાતે
- ૫૨૫-૦-૦ શ્રી પુસ્તક વેચાણ ખાતે
- ૧૦૦૦-૦-૦ શ્રી વિશિષ્ટ ફાળા ખાતે
- ૭૫૦-૦-૦ શ્રી આફ્રિકાના ફાળા ખાતે
- ૭૨-૧૨-૦ શ્રી વ્યાજ ખાતે

૨૩૪૭૫-૮-૬

- ૫૪૨૫-૮-૬ શ્રી જાપામણી ખર્ચ ખાતે
- ૨૮૦૪-૪-૦ શ્રી મનોરંજન-ગ્રંથ ખાતે
- ૫૨૬-૦-૦ શ્રી વિજળી ખાતે
- ૩૬૦૦-૦-૦ શ્રી પ્રતિભા ખાતે
- ૧૫૬૨-૦-૦ શ્રી મંડપ ખર્ચ ખાતે
- ૭૧૪-૧૩-૬ શ્રી પ્રદર્શન ખર્ચ ખાતે
- ૧૩૦-૦-૦ શ્રી ઈનામ વિતરણ ખાતે
- ૮૩૪-૧૩-૬ શ્રી સરભરા ખાતે
- ૬૩-૧૪-૦ શ્રી સ્ટેશનરી ખર્ચ ખાતે
- ૨૫૫-૬-૦ શ્રી તાર-ટપાલ ખર્ચ ખાતે
- ૨૪૦-૦-૦ શ્રી ઓફીસ ખર્ચ ખાતે
- ૧૮૯૦-૩-૩ શ્રી પરચુરણ ખર્ચ ખાતે
- ૧૫૬૧-૧૨-૦ શ્રી રિપોર્ટ જાપામણી ખાતે

૧૯૬૦૮-૧૧-૩

- ૩૮૬૬-૧૩-૩ શ્રી પુસ્તક આકર્ષી
- ૩૫૬૫-૪-૦ શ્રી ખેડા જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લિ.માં જમા
- ૨૭૧-૬-૩ હાથે ઉપર મિલક

૩૮૬૬-૧૩-૩

૨૩૪૭૫-૮-૬

(સહિ) સોમાભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ વતી

(સહિ) સી. એસ. પટેલ
આનંદી એડિટર,
વાર્ટન્ટ એકાઉન્ટન્ટ
તા. ૨૬-૬-૫૭